АЛИШЕР НАВОИЙ

9

АЛИШЕР НАВОИЙ

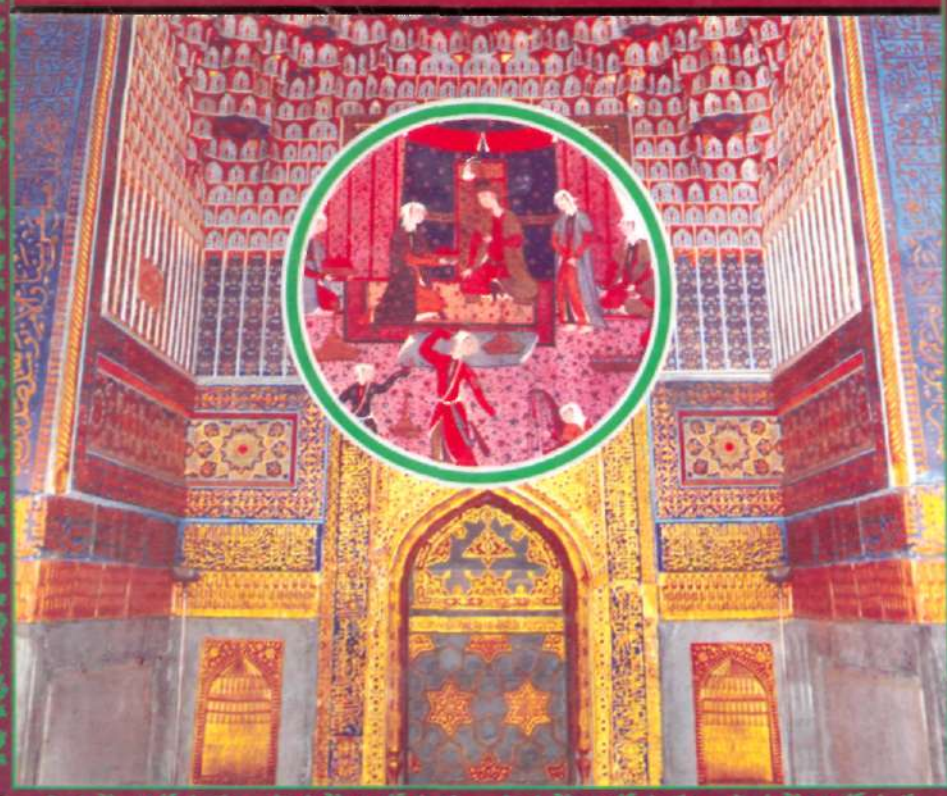

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

АЛИШЕР НАВОЙ

Тўла асарлар тўплами

Ўн жилдлик

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2011

22148

АЛИШЕР НАВОЙ

Тўла асарлар тўплами

Тўққизинчи жилд

Лисон ут-тайр
Мажолис ул-нафоис
Маҳбуб ул-қулуб
Муншаот
Вақфия

TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
KUTUBXONASI
22148

ЛИСОН УТ-ТАЙР

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

1

Жон қуши чун мантиқи роз айлагай,
Тенгри ҳамди бирла оғоз айлагай.

Улки махлуқот халлоқидур ул,
Ондин ўзга фонию боқидур ул.

Сониъеким чекти чун сунъи қалам,
Офариниш тарҳини қилди рақам.

Айлагач дойир тўқуз афлокни,
Қосир этти фаҳмидин идрокни.

Кўкни тун-кундин муаммаъ айлади,
Меҳру анжумдин мурассаъ айлади.

Ойни кўк тирноғидин қилди мисол,
Олғон ул тирноғ бир ёндин ҳилол.

Сайрдин гардунға солди изтирор,
Ерга онинг жавфида берди қарор.

Ер юзин ёмғур суви бирла юди,
Гарду чирки ул юмоғдин ўксуди.

Баҳр уза жўнг айлади туфроғдин,
Жўнг учун лангар ясоди тоғдин.

Қилди дарёға бухорин пардапўш,
Меҳр ўтидин тушмасун деб сувға жўш.

Ошкор айлаб адолат оламин,
Еб суда мавжуд қурту қуш ғамин.

Берди найсон ёмғуриға ул шараф,
Ким гуҳар қозғонди базлидин садаф.

Дурға берди ул баҳо бирла ривож,
Ким сарир аҳлиға бўлди зеби тож.

Чун Ҳамалдин берди ойини баҳор,
Бўлди тенг мезонида лайлу наҳор.

Тонг насимин Исоосо айлади,
Боғ амвотини эҳё айлади.

Жилвагар қилди чаман зеболарин,
Боғ аро ёйиб чечак раъноларин.

Рўзи этти елга руҳосо шамим,
Ким шажарға топти жон азми рамим.

Ҳам ёрутти субҳи кофуриасос,
Ҳам тузотти шомни мушкинлибос.

Меҳрни кундуз дурахшон айлади,
Ойни шамъи шабистон айлади.

Ҳар ғаройибким, ёйиб саҳро аро,
Ондин ортуғ кўргузуб дарё аро.

Дашт аро ҳар не таковар айлабон,
Сувда юз онча шиновар айлабон.

Чун қуюнни дашт аро айлондуруб,
Сувда игримни доғи тўлғондуруб.

Ўйлаким, душман яротиб ўтқа сув,
Елни ҳам туфроққа айлаб адув.

Сунъидин кўргилки мундоқ тўрт зид,
Бўлиб инсон хилқатида муттаҳид.

Офаринишдин қилиб инсон ғараз,
Онинг айлаб халқ ичинда беэваз.

Кўнглин онинг махзани ирфон қилиб,
Ул тилисм ичра ўзин пинҳон қилиб.

Рози махфий ганж ўлуб бу турфа жисм,
Сунъидин ул ганж ҳифзиға тилисм.

Ҳам тилисм ул махзан узра, ҳам амин,
Офарин сунъунгға, эй жонофарин.

Айлаганда рознинг ганжини арз,
Не само айлаб қабул они, не арз.

Ғайри инсонким қилиб они қабул...
Ҳам залум айлаб хитобин, ҳам жаҳул.

Чун халойиқдин они мумтоз этиб,
«Кунту канзан» сирриға ҳамроз этиб.

Бошиға қўюб ҳидоят тожини,
Қисмати айлаб шараф меърожини.

Олам ичра андоқ айлаб муқтадо,
Ким бўлуб хайли малакка пешво.

Чун малак хайлиға ул масжуд ўлуб,
Кимки саркашлик қилиб, мардуд ўлуб.

Яъни ул жину малоик сарвари,
Таҳти фармонида олам кишвари.

Неча минг йил зуҳду тоат айлаган,
Амриға онинг итоат айлаган.

Бир важаб ер қолмоғон офоқ аро,
Балки бу кирёси нили тоқ аро.

Кимки Ҳақ оллинда ибодат қилмоғон,
Касби ойини саодат қилмағон.

Бу саодатларға топқон дастрас,
Урмағон Ҳақ ёдидин айру нафас.

Чун тақаррубда топиб доруссурур,
Кўнглига ул қурбдин солғон ғурур.

Бу ажаб мазҳарни кўзга илмағон,
Саждасин хайли малакдек қилмағон.

Бўйнини сунмай аён этконда таън,
Солибон бўйниға онинг тавқи лаън.

Бўйниға итдек қалода солибон,
Кўнглиға итлик ирода солибон.

Хайли одамға алуйи жон бўлиб,
Душману ғоратгари имон бўлиб.

То қиёмат бу шақоватқа қолиб,
Дўзахи макру адоватқа қолиб.

Ул шарафлар бирла андоқ пешхайл,
Ким аён айлаб такаббур сори майл.

То абад мардуду малъун айлабон,
Ибрати офоқу гардун айлабон.

Бир овуч туфроғдин айлаб пайкари,
Одамийлиғда ажойиб мазҳари.

Ҳам қилиб ўз сирри бирла ганжи роз,
Ҳам хилофат бирла айлаб сарфароз.

Бўлди саркашликдан онинг офати.
Ажзу туфроғлиқ — бу бирнинг рофати.

Бирга ул масжудлуғ берган ўзи,
Бирга бу мардудлуғ берган ўзи.

Ҳам ўзи ул бирни маълул айлаган,
Ҳам ўзи бу бирни мақбул айлаган.

Ул не қилди, бу не қилди — ул билур,
Ул бу қилмас, ҳар не қилса — ул қилур.

Ҳикматидин воқиф эрмастур киши,
Бўлмади бу иш кишининг чун иши.

Иш эрур улким, ўзи они қилур,
Ҳикмат улким ҳам ўзи они билур,

Подшоҳеким, анго йўқтур назир,
Не шарику не адилу не вазир.

Суғъунгга юз офарин, эй кирдикор.
Ғайр йўқ сенсенки дерлар – они бор.

Борсен сен борлиғ зебандаси,
Бирлику жабборлиғ арзандаси.

Сендадур ҳам бирлику ҳам борлиғ,
Ҳайлиғу қодирлиғу ғаффорлиғ.

Баҳри ғуфронингға тушкан чоғда мавж.
Журм эрур ҳар неча тутқон бўлса авж.

II

Муножот қозиюл-ҳожот ҳазратида ўз тақсиротининг шармандалиғида ва ул уётдин мазаллат туфроғиға сарафкандалиғида

Ё Раб, ўз ҳолимға ҳайронмен басе,
Осию масту паришонмен басе.

Нафс маъмури, ҳаво мағлуби ҳам,
Сидқ мардуди, сафо манқуби ҳам.

Жонима исён майидин мастлиғ,
Кўнглума фисқ аҳлиға побастлиғ.

Юз ҳаво бошимға солиб нафси шум,
Хайли шайтон айлабон ҳарён ҳужум.

Айлабон ул хайл бўлғунча хабар,
Жону кўнглум кишварин зеру забар.

Бир таадди пешаликни хуб деб,
Ўзни ошиқ деб, они маҳбуб деб.

Ҳар ситамким тундхўедин етиб,
Ул чу етгач оҳ уруб, ўздин кетиб.

Оташин лаълидин ўт жоним аро,
Рўзгорим зулфу холидин қаро.

Нуктаси нутқум тилин лол айлабон.
Жилваси ақлимни беҳол айлабон.

Васлу ҳажрин умру марг айлаб лақаб,
Бирдин осойиш топиб, бирдин тааб.

Ҳажри андуҳида жоми май ичиб,
Васл жомин чун топиб жондин кечиб.

Онглабон онсиз тирикликни ўлум,
Жонға айлаб ҳажрида юз уштулум.

Они фаҳм айлаб ҳаётимдин мурод
Ондин ўзга келмайин кўнглумга ёд.

Ғайри ёдимдин чиқиб фурқат чоғи,
Чунки воқифсен, чин айтай мен доғи.

Ҳажри чун кўнглумга бедод айлабон,
Они истарга сени ёд айлабон.

Аллоҳ-Аллоҳ, ўлтурур шармандалиқ,
Ёдима келса бу янглиғ бандалиқ.

Юз қаролиғ онча бўлмиш жаҳл аро,
Ким кўзимга қилди оламни қаро.

Қилмадим умрумда бир ракъат намоз,
Сар-басар маҳзи ниёз, эй бениёз.

Ҳаргиз андоқ қўймадим туфроққа бош,
Ким кераклик бўлмағой бошимға тош.

Бермадим ҳаргиз гадоға бир дирам,
То ўзумни кўрмадим соҳибкарам.

Тутмадим отинг қилиб фарзоналиқ,
Сабҳа элдин осмойин юз доналиқ.

Бир амал ҳаргиз риёсиз қилмадим,
Зарқсиз ҳаргиз ўзумни билмадим.

Ўйлаким мендурмен, инсон бўлмасун,
Йўққи инсон, деву шайтон бўлмасун.

Ўз фиолимдин ажаб озурдамен,
Дам-бадам афсурдау дилмурдамен.

Бас хижолатдин манга йўқтур ҳаёт,
Не учунким ўлтурур ҳар дам уёт.

Бу маразлар ичраким ўтти сўзум,
Ўз иложимни қила олмон ўзум.

Бермадим мунча балиятқа ризо,
Найлагайман сендин ўлғонға қазо.

Гар манга бу дард бедармон эрур,
Лек дармони санга осон эрур.

Дардима дармон иноят айлагил,
Тавбаи комил ҳидоят айлагил.

Адлу эҳсонингға хос этгил мени,
Нафси золимдин халос этгил мени.

Жонда шавқунг шуъласин мавжуд қил,
Ҳар не ғайринг кўнглума мардуд қил.

Ончаким бўлғай бадан қайдида руҳ,
Қил анга рўзи шуҳудингдин футуҳ.

Чун бу қушқа риҳлат оғоз ўлғуси,
Гулшани аслиға парвоз ўлғуси.

Қуш таважжуҳ айласа учмоқ сари,
Туфроқ этса майл ҳам туфроқ сари.

Чун ҳар иш бобида қилғунгдур хитоб,
Топмағон чоғда саволингға жавоб.

Бошима еткур мени қўймай ҳазин,
Ониким лебсан шафеъул-музнабин.

III

Бу номаға саййидул-мурсалин наъти била туғро тузмак ва шафеъул-музнибин мадҳи била зийнат кўргузмак

Анбиё сархайли султони русул,
Ким эрур онинг туфайли жузву кул.

Улки Одамдин бурун ул бор эди
Ҳам наби, ҳам соҳиби асрор эди.

Нури мавжуд офаринишдин бурун
Ким эди халқиға муддат олти кун.

Қойси нур, улким топиб юз иззу ноз,
Ул келиб маъшуқу, холиқ – ишқбоз.

Бениҳоят ил топиб ҳақдин назар,
Токи Ҳақ мавжуд қилди Булбашар.

Булбашар рухсори чун тутти жамол,
Кавкаби ул нурдин топти камол.

Чунки ул Ҳаввога[1] бўлди мунтақил,
Жабҳасидин меҳр эрди мунфаил.

Шиснинг[2] топти вужуди чун вуқуъ
Ул қуёш қилди жабинидин тулуъ.

Борди ондин маҳрами дилбандиға,
Ондин ўлди мунтақил фарзандиға.

Жуфтиға андин етишти ул шараф,
Ўйла гавҳар ҳуққаси қилғоч садаф.

Бир-бирига бу сифат текурдилар,
Токи Абдуллоҳга[3] топшурдилар.

Ул доғи еткурди ул дастур ила
То уйи бўлди ёруғ ул нур ила.

Токи ул уйдин тулуъ этти қуёш,
Оразида ул нубувват нури фош.

Нур йўққим, Ҳақ таолло сояси,
Ложарам ўтти қуёштин пояси.

Дин ливоси кундек ўлди муртафеъ,
Зулмати куфр ўлди андин мунтафеъ.

Матлаъи бўлди онинг байтулҳаром,
Ким фалакдин топти олироқ мақом.

Маккада бўлғоч ул ахтар нури фош,
Борча бутлар қўйдилар туфроққа бош.

Куфр аҳлидин намудор ўлдилар,
Борчаси, яъни нигунсор ўлдилар.

Дин ливоси бўлди гардундин бийик,
Шаръи тиғи насси қотиъдин итик.

Табъи чун бўлди рисолат росихи,
Миллати бўлди милалнинг носихи.

Раъйи чун кўргузди шамъи мўъжизот,
Партавидин равшан ўлди коинот.

Лот ноқислиқ била бўлди табоҳ,
Зоҳир ўлди куфр элига ло илоҳ.

Андин ўлди элга иллаллоҳ аён,
Қилди афсаҳ нутқ ила они баён.

Айлаган ирсоли иллаллоҳ ўзи,
Ёнида онинг расулуллоҳ ўзи.

Зоти олам дуржида дурри самин,
Балки Ҳақдин раҳматан лил оламин.

Ўзи пок, азвож ила авлоди пок,
Зоти пок, асҳоб ила аҳфоди пок.

Анга ҳар дам юз дуруду минг салом,
Олам аҳлидин ила ёвмул қиём.

Пок авлодию асҳобиға ҳам,
Сўнгра хаддомию аҳбобиға ҳам.

IV

Ул рисолат Қофи Анқо[1]сининг баландпарвозлиғи ва маҳбуби ҳақиқий васлиға етиб қуш тили била такаллум ва ҳамрозлиғи

Ул кечаким, ул шаҳи гардунмақом
Ким они Ҳақ истади гардунхиром.

Уммаҳони ҳужрасида эрди хуш,
Даҳри дун ашғолидин осудаваш,

Ким етишти оллиға руҳул амин,
Арз этиб пайғоми раббил оламин.

Илкида эрди Бурокӣ барқхез,
Барқ онинг бирла қила олмай ситез.

Дедиким, эй Тенгриға жонинг қариб,
Жисм ила ҳам бўл, эрурсен чун ҳабиб.

Рокиб ўлким, келтурубтурмен Бурок[2],
Гарди роҳинг айла бу фируза токқ.

Чиқти шаҳ рахш узра чун маҳкум эди,
Ҳукм қойдин эркони маълум эди.

Чун ҳумоюн маркаби қилди ҳаво,
Мақдамидин чарх эли топти наво.

Чун қамарға мавкибидин етти қадр,
Ул қуёш ташрифидин ой бўлди бадр.

Чун икинчи авж уза урди алам,
Дурфишон бўлди Аторудға қалам.

Зотидин тонқоч шараф учунчи саҳн,
Зуҳра хунёгарлик айлаб чекти лаҳн.

Сурди чун тўртунчи айвонға асос,
Шоҳи анжум айлади нур иқтибос.

Солди чун бешинчи айвон сори от,
Наҳси Асғар Саъди Акбар бўлди бот.

Саъди Акбар сори чун қилди гузар,
Топти ул нури саъодатдин назар.

Қилди чун бешинчи торамға убур,
Ҳиндуи мазлум деди Аллоҳи нур.

Икки води чун ёно қилди уруж,
Зоҳир ўлди қуббаи зотулбуруж.

Фарридин топти қўзи қўчқорлиғ,
Саврға етти Асадкирдорлиғ.

Хидматиға боғлади Жавзо камар,
Бўлди Саратон ростравлиққа самар.

Арслон итдек оёғиға тушуб,
Хўша тухми дур бўлурға ёвушуб.

Каффа жон мезонлиғин айлаб аён,
Заҳрини тарёк этиб андин Чаён.

Ёни айлаб қоши таъзими ҳилол,
Мақдамидин Жадй ўлуб заррин ғизол.

Далв олиб нуктасидин жон суйи,
Ҳут топиб нутқидин ҳайвон суйи.

Чун буларға бу шарафлар еткуруб,
Борчасидин юқори маркаб суруб.

Аршу Курсиға уруб фаррух алам,
Бўлуб андин муҳтарам Лавҳу Қалам.

Ломакон майдонида жавлон қилиб,
Ондин оҳанги ажаб майдон қилиб.

Пайк ила маркаб қолиб ул сайрдин,
Икки пар тушган масаллик тайрдин.

Чун аносир меҳнатидин шод ўлуб,
Ҳам жаҳон итлоқидин озод ўлуб.

Эгнидин солиб ананият тўнин,
Ойириб ўтдин башарлик учқунин.

Ўзни ўзлук қайдидин айлаб халос,
Топиб ўздин ўзгаликка ихтисос.

Елу туфроғу ўту судин ориб,
Ҳам мену сен ҳам улу будин ориб,

Боргаҳи қурб аро топиб мақом,
Майл этиб андин ёқинроқ ҳам хиром.

Айлабон чун рафъ етмиш минг ҳижоб,
Қолмай ўзга монеъи онинг ҳижоб.

Чун мавонеъ бору йўқ маслуб ўлуб
Ул ҳабиб онда етиб маҳбуб ўлуб.

Ли маъ Аллоҳ остонин ёстониб,
Қоба қавсайн иттиҳодин қозғониб.

«Ли» била, «маъ»ни ҳам ўздин солибон
Бу солинғоч, не қолур ул қолибон.

Ёрутуб айнини мозоғал-басар,
Рафъ ўлуб андешаи фиян-назар.

Топибон ул рутбаким топмай киши,
Ким эмас бу иш кишиликнинг иши.

Ўзлуки бирла ўзидин йўқ хабар,
Балки ўзу ўзлукидин йўқ асар.

Ғайр осориға имкон қолмайин,
Бориб ўз ҳам ғайри жонон қолмайин.

Ҳам кўруб жонон жамолин кўз била,
Васлидин ҳам баҳра топиб сўз била.

Айлабон идрок тўқсон минг калом,
Лек асносида юз минг эҳтиром.

Осий умматнинг гуноҳин истабон,
Борча аҳволи табоҳин истабон.

Ҳар не истаб ҳаййи мутлақдин топиб,
Ҳақ тилаб, Ҳақдин тилаб, Ҳақдин топиб.

Ҳосил айлаб улча имкони мурод.
Қайтиб ул меърождин[3] масруру шод.

Васлидин масрур ўлуб ул боргоҳ,
Буйруғидин мунтазам бу коргоҳ.

Борғонида бор эди дурри шигарф,
Лек ёнғонда келиб дарёи жарф.

Тарфатулъайн ичра англаб билгани,
Турфаким бир онда бориб келгани.

Ўзга оламдин ёниб тутқоч мақом,
Берди бу олам ишига интизом.

Биз нечаким осию гумроҳбиз,
Бок йўқ, чун мунчадин огоҳбиз.

Ким онингдек ҳомию зоти рафеъ,
Журмумизға бўлғуси тонгла шафеъ.

Ё Раб, ул кунким, шафеъ ўлғой расул.
Кимниким ул истаса қилғунг қабул.

Юз туман минг аҳли исёну гуноҳ,
Топқуси раҳмат, етиб фазли Илоҳ.

Бўлғуси ул хайл аро Фоний доғи,
Қилмоғойсен ноумид они доғи.

V

Амирал-мўминин Абу Бакр[1] Сиддиқ розияллоҳу анҳу таърифида

Улки султони расулнинг ёридур,
Соний иснайн азҳума филғоридур.

Содиқу сиддиқу ҳамрози онинг,
Ҳар ёмон-яхшида дамсози онинг.

Ул эди олам элига раҳнамун,
Келди чун валсобиқун ассобиқун.

Муқтадои зумраи таҳқиқ ул,
Собиқ ислом аҳлиға сиддиқ ул.

Ғор аро ёриға айлаб жон нисор,
Ёри онинг отин айлаб ёри ғор.

Ганжким ғор ичра пинҳонлик қилиб.
Аждаҳодек ул нигаҳбонлик қилиб.

Ғор зулмотида тортиб чунки ранж,
Топиб онда Хизр[2] суйи бирла ганж.

Ганж худ ганжи илоҳи ёнида
Ким келиб пинҳон жаҳон вайронида.

Бас, недур гар топмади оби ҳаёт,
То жаҳон бўлғой тирик қолмоғлиғ от.

Чун йилондин захм оёғиға етиб,
Оби ҳайвон нўши они лафъ этиб.

Ўрниға они расул айлаб имом,
Ой бўлуб хуршидға қоим мақом.

Чун бўлуб хуршидға воқеъ ғуруб,
Дин уйи ул ой фуруғидин ёруб.

Ё Раб, ул ой шамъи то явмул ҳисоб
Олмасун ислом уйидин нуру тоб.

VI

Ҳикоят

Мустафодин[1] сўнгра аҳли иртидод,
Чун хилофатқа ул ўлди истинод,

Дин тариқида адоват туздилар,
Ким ҳужум айлаб жадал кўргуздилар.

Бергали ислом рукниға халал,
Ким закот эрди аён айлаб жадал.

Ул ғазаб айлаб бу навъ этти хитоб,
Ким наби[2] қонунидин бир риштатоб —

Ўксумак тағйир ила имкони йўқ,
Ўксутур элга қиличдур, доғи ўқ.

Шаръ ишига улки мундоқ қилса жаҳд,
Ким онинг осори қолғой то бу аҳд.

Ким қила олғой бу ишни ошкор,
Жуз Абу Бакр, улки эрди ёри ғор.

VII

Амирал-мўминин Умари Форуқ[1] розияллоҳу анҳу васфида

Улки пайғамбарға ҳамдам эрди ул,
Шубҳасиз Форуқи аъзам эрди ул.

Ҳақни ботилдин бировким қилди фарқ,
Адли бирла равшан этти ғарбу шарқ.

Ондин ўзга йўқ эди офоқ аро,
Балки ушбу қасри олий тоқ аро.

Шаръ аро шоҳи расулнинг пайрави,
Адл ила дин пуштини қилғон қави.

Хони базлидин жаҳон аҳли тўюб,
Ул ўзин тўйғорғоли кирпич қўюб,

Рубъи маскун адли меъморига паст,
Тушколи бир хишт ёнглиғ зери даст.

Нафсин ўлтургон ичибон заҳри ноб,
Ўғлин ўлтургон қилурда эҳтисоб.

Динидин меҳробу минбар равнақи,
Адли бирла мулку кишвар равнақи.

Тиғи суйи шаръни бўстон этиб,
Куфр мулку дайрини вайрон этиб.

Қаҳри Кисролар бошидин олди тож,
Ваҳми қайсарларға ҳамл этти хирож.

Фатҳ ўлуб давронида мулки Ажам[2],
Ул билод узра араб тортиб алам.

Олди шаҳлар мулкини чокарлари,
Куфр уйини бузди динпарварлари.

VIII

Ҳикоят

Хайли чун фатҳи Мадойин қилдилар,
Ахзи амволу хазоин қилдилар.

Неча юз йиллик салотин ганжини
Жамъ айлар чоғда кўрган ранжини

Юклаб элттилар онинг оллиға нақл,
Ким тамошосида ҳайрон эрди ақл.

Кўз учидин боқмай ул амволға,
Борчани жамъ этти байтулмолға.

Ким ғазо аҳлиға ул бўлғой мадад,
Ҳар бирига ончаким еттай расад.

Кимнинг илкидин келур бу навъ иш,
Жуз Умарким, бўйла қонун айламиш.

IX

Амирал-мўминин Усмони зиннурайн розияллоҳу анҳу шонида

Ул ҳаё коники нурул айн эди,
Ўйлаким айнайн зуннурайн эди.

Сидқ конию мурувват махзани,
Ҳилм баҳрию футувват маъдани.

Ҳам Мадина[1] аҳлиға шайху имом,
Ҳам келиб шайхайнға қоим мақом

Тенгри айлаб жами «Қуръон»[2] они,
Халқ деб Усмон бин Аффон[3] они.

Чун Каломуллоҳни Руҳул амин
Айлаб ирсоли шафеъул музнибин.

Ул замондин то онинг давронига
Ер тутуб эрди хафо зиндонига.

Неча оят жам айлаб ҳар араб,
Жаму тартибига ул бўлди сабаб.

Суралар ўрнини таъйин айлади,
Булажаб девонни тадвин айлади.

Бу шараф басдурки то ҳоли анга,
Ашрафи уммат эрур толиъ анга.

Кимга бергай дастким, Рабби ғафур,
Кулбасиға солғой андоқ икки нур.

X

Ҳикоят

Нақл эрур бу навъким бир кун наби
Ул халойиққа саодат кавкаби,

Хилват ичра истаю елдин фароғ,
Ўлтуруб эрди узотиб бир оёғ.

Кирдилар баъзе кибор асҳобдин,
Ҳам азизу ҳам шариф аҳбобдин.

Бўлмади тағйир ҳазрат ҳолиға,
Ул фароғ ичра ҳумоюн фолиға.

Лек Усмон киргач, ул миллатқа шамъ
Ўлтуруб сунғон оёғин қилди жамъ.

Ким эрур асру ҳаёлиғ кимса ул,
Топқуси тағйир онинг ҳолиға йўл.

Улки мундоқ ҳурматин тутқой расул,
Эътибори йўқ неким дер ҳар фузул.

XI

Амирал-мўъминин Али[1] розияллоҳу анҳу ҳазратида

Илм дарёси, вилоят гавҳари,
Олам аҳлида ажойиб мазҳари.

Анбиё сархайлиға фарзанд ул,
Хайли одам ичра бемонанд ул.

Макка тоқидин тушурмакта Ҳубал[2],
Эгни ҳазратнинг оёғиға муҳал.

Қатлдин пайғамбар этганда фирор,
Жонин ўйнаб ўрниға тутқон қарор.

Олам авсофиға зоти муттасаф,
Ким сўзига «ман араф» гаҳ «лав кашаф».

Аҳли дин ичра амирал мўминин,
Тақви аҳлиға имомал муттақин.

Илм шарҳи анбиёға интиҳо,
Васфида айтиб Алиюн бобуҳо.

Дулдулининг пўяси андоқки барқ,
Зулфиқоридин[3] аду қон ичра ғарқ.

Иттиҳодида нубувват шамъининг
Сўзи буким сен менингсен, мен сенинг.

«Лаҳмука лаҳми» ҳам онинг шонида,
«Дамука дами» ҳам истеҳсонида.

Бешаи тақдир шери шарзаси,
Шернинг ондин ҳаросу ларзаси.

Куфр аҳлининг жавобин еткуруб,
Балки гулбонги салувни ул уруб,

Ҳам наби фарзанди пайванди онинг,
Ҳам мунунг фарзанди, фарзанди онинг.

XII

Ҳикоят

Бир ғазода нақл мундоқдурки шоҳ,
Ебдур ўқ захмики отмиш кинахоҳ.

Ер тутуб пайкон сўнгакка ўйла руст,
Ким чекардин бўлмайин чиқмоққа суст.

Чун набиға арз этибдурлар ани,
Бўйла дебтур ул ҳидоят махзани.

Ким ул етган чоғла эҳроми намоз,
Они торторға бўлунгуз чорасоз.

Ондаким ул захмнинг пайкони бор,
Зўр айланг ончаким имкони бор.

Онча истиғроқдиндур баҳравар,
Ким ул иштин бўлғусидир бехабар.

Ўйлаким ҳукм этти ул шамъи ҳудо,
Қилдилар ул ишни, фатҳ этти Худо.

Шаҳ намозининг саломин чун деди,
Захмда не дарду не пайкон эди.

Қилди чун ул ҳол истифсорини,
Дедилар шоҳи расул гуфторини.

Ҳайдари Каррор шукр айлаб аён,
Ушбу иш сиррин бу навъ этти баён,

Ким халос ўлмоқ ажал пайконидин,
Мумкин эрмас жуз наби эҳсонидин.

Бизга ҳар ғамдин нажот ондин дурур.
Балки ойини ҳаёт ондин дурур.

XIII

Қудватул-аҳрор ва қиблатул-аброр Шайх Фаридиддин Аттор[1] қаддасаллоҳу руҳаҳуға мадҳу сано оғози ва ўз арзи ниёзи

Ҳар не гардун баҳр ила конида бор,
Онча юз Аттор дўконида бор.

Баҳрида анжумдин ўлмиш зебу фар,
Ҳар кеча дур янглиғ ўлмиш жилвагар.

Конининг ёқути шом ўлғон шафақ,
Субҳи анвор сори андоққим фалақ.

Ул гуҳар йўққим, ҳаводис тошидур,
Синғучи ондин забунлар бошидур.

Бу бирин ёқут йўққим, қон дегил,
Олам аҳли қатлидин оққон дегил.

Ул дўкон шарҳин қилай эмди рақам,
Гарчи авсофида ожиздур қалам.

Одами табъини жаҳл айлаб залил,
Ҳар ямон ахлоқдин қилса алил.

Бўлғоли зойил ҳар андоқ иллати,
Бу дўкон ичра муҳайё шарбати.

Сандалу мушку абиру заъфарон,
Табъ жаҳлидин саросар заъфрон.

Файз боғида гулобу мушкбед,
Ҳар биридин табъға юз файз умед.

Нукта ҳилвидин басе қанду набот,
Ким топиб ўлган кўнгил ондин ҳаёт.

Ваъзу ирфондин басе шаҳду шакар,
Ким бўлуб бечораларға чорагар.

Назму насридинки таҳрир айлабон,
Ваҳдат асрорини тафсир айлабон.

Халқ учун махлут этиб гул бирла қанд,
Табъға гулқанд янглиғ судманд.

Чун «Мусибатнома»син айлаб баён,
Юз мусибат нафсқа айлаб аён.

Ҳар мусибатдин кўнгулга сур ўлуб,
Ким кўнгул ул сурдин масрур ўлуб.

Чун рақам айлаб «Илоҳийнома»ни,
Ваҳйига айлаб муҳаррир хомани.

Шарҳи асрори илоҳи айлабон,
Халқ аро шарҳин камоҳи айлабон.

Чунки «Уштурнома» айлаб ошкор,
Нуктаси бухтиларин тортиб қатор.

Неча минг бухти нечукким чархи дун,
Дурру гавҳар ҳамлидин бори забун.

Чунки ғавси «Лужжаи Ҳиллож» этиб,
Ҳар дурин шоҳлар бошиға тож этиб.

Балки айлаб шоҳ тожи зийнати,
Мулк нақди ҳар бирининг қиймати.

Чун қасоид даштиға солиб кумайт,
Водие қатъ айлабон ҳар турфа байт.

Лек ҳар водида юз мулки ғариб,
Мулклардин ҳар бирида минг ажиб.

Чун ғазал гулзорида мажмаъ тузуб,
Булбулойин минг тараннум кўргузуб.

Лекин ул ҳар бир тараннумдин аён,
Сирри ваҳдат шарҳиға равшан баён.

Чун рубоийдин бериб девонға зайн,
Рубъи маскун ичра солиб шўру шайн.

Олами маъни аро тақсимдин,
Ҳар бири мухбир неча иқлимдин.

Наср ила чун «Тазкира» мавжуд этиб,
Авлиё арвоҳини хушнуд этиб.

Ҳар бирининг руҳидан юз тийра зот.
Жон топиб ичкон киби оби ҳаёт.

Бир тараф бориға ойину шараф.
«Мантиқ ут-тайр»иға[2] ойин бир тараф.

Ондаким дарж этти қушлардин мақол,
Ўзга тилдур, ўзга сўздур, ўзга ҳол.

Фаҳмиға махфий забондоне керак,
Йўқ забондонким — Сулаймоне[3] керак.

Юз туман қуш нутқи мушкул келди бил,
Турфа буким ҳар бирига ўзга тил.

Ҳар бирига лаҳну қонуни ажаб,
Ақл-идрокида мажнуни ажаб.

Лек Ҳақ тавфиқ берса, мен — гадо,
Шайхнинг руҳиға айлаб иқтидо,

Ўйла қушлар нутқини изҳор этай,
Булбулу тўти киби гуфтор этай.

Ким халойиқ чун тараннум айлагай,
Қуш тили бирла такаллум айлагай.

Лек сурмак нуктани тўти мисол,
Будур инсоф ўлса, эй фархунда фол.

Ким бу тўти туъмаси бўлғой шакар,
Ул шакар фикр айласанг бўлғай магар.

Тенгрининг лутфу иноят хонидин,
Яъни ул Атторнинг дўконидин.

XIV

Қушлар ижтимои ва тақдим ва таъхир учун бир-бири била низоъи

Жамъ ўлуб бир кун гулистон қушлари,
Бешау баҳру биёбон қушлари.

Борча бир манзилда мажмаъ туздилар,
Ҳар бир ўз хайлу сафин кўргуздилар.

Ким муҳаббат бирла тузгайлар наво,
Чун тугонса базм, тутқойлар ҳаво.

Ўлтурурда чунки ойин йўқ эди,
Ҳар бирининг ўрни таъйин йўқ эди.

Юқори ўлтурди тўтидин калоғ,
Булбулу қумридин ул янглиғки зоғ.

Ход сунғурдин бийик тутти мақом,
Юртачи товус уза қилди хиром.

Чун ҳунарвар узра чиқди беҳунар,
Тоздин қолди қуйироқ тожвар.

Хайли ашроф эттилар зоҳир низоъ,
Қилмади ул сўзга арзол истимоъ.

Тушти қушлар ичра ғавғо ҳар тараф.
Можаро бирла муҳоко ҳар тараф.

Бир-биридин ўтмади ул можаро,
Ҳар дам ошти можаро ул хайл аро.

Бўлдилар муҳтож охир ул гуруҳ,
Ким агар бўлса шаҳи соҳибшукуҳ.

Ҳокими инсофлиғ донодиле,
Ҳушойин шаҳриёри одиле,

Етмағай аднодин аълоға шикаст,
Бўлмағай ашраф ахас оллинда паст.

Ҳар гуруҳ эрди ўзига чун азиз,
Истади борча шаҳи соҳибтамиз.

Йўқлиғидин зору маҳзун бўлдилар,
Ҳар бир ўз ҳолиға мағбун бўлдилар.

Яъс оҳангин тузуб тортиб навид
Бўлдилар шаҳдин саросар ноумид.

Бу таабдин ҳар бири кўнглида тоб,
Ним бисмил қушдек айлаб изтироб.

XV

Қушлар шоҳ тилаб топмоғондин мутаҳаййир бўлғонда, Ҳудҳуд Симурғдин хабар дегони

Ҳудҳуд ул нури хираддин баҳраманд,
Роҳбарлиғ афсаридин сарбаланд.

Зотида иззат шараф меърожидин,
Бошида зевар ҳидоят тожидин.

Жабраилосо аён юз роз анго,
Қурб арши авжида парвоз анго.

Кирди ул мажмаъ аро девонавор,
Шамъи мақсуд васфида парвонавор.

Деди: «К-эй ғофил, гуруҳи бехабар,
Ҳолингиз ғафлат аро зеру забар.

Сизга шоҳе бор бешибҳу мисол,
Васфини айтурда юз минг нутқ лол.

Барча олам қушларига шоҳ ул,
Ҳолингиздин мў-бамў огоҳ ул.

Ул ёқин сизга-ю сиз ондин йироқ,
Васл – анга ойин, вале сизга – фироқ.

Ҳар парида юз туман ранги ажиб,
Лек ҳар рангида юз нақши ғариб.

Нақшу рангидин хирад огоҳ йўқ,
Ғофил эрканга хирад икроҳ йўқ.

Ким хирад идрокидин афзундур ул,
Мундин идрокига топмас ақл йўл.

Ҳам нишиман Қофи истиғно анго,
Ҳам лақаб ул Қоф уза Анқо анго.

Шуҳрати Симурғ ила офоқ аро,
Зоти мамлу чархи олий тоқ аро.

Сиз тушуб ул шоҳдин беҳад баид,
Ул ёқинроқ сизга мин ҳаблул варид.

Ҳар киши бўлса тирик ондин йироқ,
Ул тирикликдин ўлум кўб яхшироқ.

XVI

Ҳудҳуд Симурғдин хабар дегоч, қушлар хушҳол бўлуб, таҳқиқ қилғонлари

Сарбасар қушлар алоло қилдилар,
Ҳудҳуд атрофинда ғавғо қилдилар.

«К-эй даминг жонбахшу нутқунг дилписанд,
Иккиси жону кўнгулга судманд.

Ҳам Сулаймон базмида топқан қабул,
Ҳам расул эткон сени андоқ расул.

Хизматида қурб ҳосил айлаган,
Йўлида қатъи манозил айлаган.

Амри бирла онча водий қатъ этиб,
Ким басе олий манозилга етиб.

Қойда азм этса Сулаймон, сен – далил,
Мустафоға ул сифатким Жаброил[1].

Ҳарне ўлса айлаган дамсозлиқ
Айшида қилғон аён ҳамрозлиқ.

Истаса Билқис[2] ҳолидин хабар,
Сен бўлуб шаҳри Сабоға роҳбар.

Ёридин сен еткуруб пайғом анга
Изтироб ичра бериб ором анга.

Ўйла пайғамбарға маҳрамлиқ қилиб,
Ҳар ғаме юзланса ҳамдамлиқ қилиб.

Базми ғар шаҳр ўлса, ғар ёзи ябон
Боз қилиб бошига пардин соябон.

Юз туман минг қуш бўлуб шамёнаси,
Сен ва лек ул сояда ҳамхонаси.

Базми ичра комрон айлаб сени,
Маҳрами рози ниҳон айлаб сени.

Берди Ҳақ – топтинг чу ондин рифъате.
Ҳар пару узвунғға бир хосияте.

Бизга чун монеъдурур гумроҳлиқ,
Берсанг ул шаҳ сирридин огоҳлиқ.

Ҳам сифотидин ривоят айласанг,
Зоти сори ҳам ҳидоят айласанг.

Қўймасанг бизни бу ғафлат домида,
Тийралик бирла залолат шомида.

Воқиф этсанг бизни шаҳ асроридин,
Баҳраманд этсанг бу сир изҳоридин.

Жаҳл аро афтодалиқдин қўлдасанг,
Шоҳимизни истамакка йўлдасанг.

Комимиздин етса бархурдорлиқ,
Сендин ўлғой борча миннатдорлиғ».

XVII

Қушлар диққат била сўргондин сўнгра, Ҳудҳуд Симурғдин нишоналар айтқони

Ҳудҳуд анфосин шакаррез айлади,
Ул шакарни нуктаомез айлади.

Кўрди чун қушларда андоқ изтироб,
Берди ул мажмаъға бу янглиғ жавоб –

Ким: «Онинг аҳволидин билгонни дей,
Кўнглума асроридин келгонни дей.

Лек бу афсона бирла бугмас иш,
Сўз била эл васл ганжин топмамиш.

Иш улуқдур, шоҳ улуқ, даргоҳ улуқ,
Йўл қотиқ, водий узун, дилхоҳ улуқ.

Буки, дерсиз, шаҳ сўзидин сур калом,
Гар они минг йил десам бўлмас тамом.

Кимса идрок этмамишдур зотини,
Лек шарт улдур тутарға отини.

Ким юбон ҳайвон суйи бирла оғиз,
Йўқ ўну юз қатлаким, андозасиз.

Тил била оғизни айлаб бўйла пок,
Тугқай эл отин ва лекин ҳавлнок.

Ондин аълодур жаноб ул шоҳға,
Ондин авсаъ фусҳат ул даргоҳға.

Ким мен айлай олғомен тақрир они,
Ё лисон килки била таҳрир они.

Лек чун қушларға будур орзу,
Ким шаҳ авсофидин ўлғай гуфтугў.

Мен доғи мингдин бирин айлай баён,
Сизга бирдин минггача айлай аён.

Бизга шоҳедурки шаҳлар шоҳидур,
Ким бори аҳволимиз огоҳидур.

Бирлик ойинида зотидур онинг,
Лек мингдин кўп сифотидур онинг.

Ул сифот офоқ аро шойеъ бўлуб,
Барча онинг зотига рожеъ бўлуб.

Кимсага урмоқ нафас имкон эмас,
Бўлмайин ондин ирода ул нафас.

Сиздин ар бўлсун азим, ар худ ҳақир,
Тавру вазъ ичра сағир, ар худ кабир.

Ҳар бирида неча минг пар бордур,
Ҳар парида неча ҳар ён тордур.

Борчасига бор онинг илми муҳит,
Гар мураккаб бўлсун ул шай, гар басит.

Сизга онинг нашъасидиндур ҳаёт,
Ким учарсиз ҳар тараф очиб қанот.

Они аъзонгизда қон янглиғ билинг,
Жисм эҳёсида жон янглиғ билинг.

Тан ичинда сизга ул жондин яқин,
Ҳарне йўқ ондин яқин, ондин яқин.

Лек сиз минг йилчилиқ ондин йироқ,
Қайси минг йиллиқки, имкондин йироқ.

Ондин ойру кимсага жондин не суд,
Жонки онсиз бўлғай – ул ондин не суд.

Васли бирдамлиқки тушкай иттифоқ,
Икки олам шоҳлиғидин яхшироқ.

Фурқатидаким ўлумдиндур хатар,
Секкиз учмоқ, етти дўзахдин батар.

Лек мундоқ шаҳға васл осон эмас,
Истамай кўп саъй ила имкон эмас.

Йўлида етса талабдин минг тааб,
Ҳам анга етмас киши қилмай талаб.

Лекин ул водий ниҳоятдин узун,
Қатъида офат ниҳоятдин фузун.

Умрлар урмоқ керак тинмай қанот,
Неча каркас умрича бўлса ҳаёт.

Йўлда дарёлардурур хунобдин,
Демайин хуноб – заҳри нобдин.

Тоғлардур тортқон гардунға тиғ,
Тиғи барча қон тўкарға белариғ.

Ўт туташқон даштлар ҳар сори фош,
Тортибон ёлинлари гардунға бош.

Бешалар муҳлик балолардин тўло,
Шохи – андуҳу тааб, барги бало.

Ҳам ҳавосинда булутлар чарх уруб,
Бошқа ёмғир ўрнида тош ёғдуруб.

Ҳам саҳобидин чоқинлар чоқилиб,
Тобидин оламда ўтлар ёқилиб.

Онда бир тун қўнғоли кошона йўқ
Жисм қут олмоққа суву дона йўқ.

Минг туман қуш айлабон ул ён сафар.
Урса минг йил ул ҳавода болу пар,

Бўйла йўл қатъ этмаги маълум эмас,
Мақсадиға етмаги маълум эмас.

Лек улким бу талабда берса жон,
Яхшироққим юз ҳаёти жовидон.

Чун жаҳон бўстонида ҳар навъ қуш,
Неча кун топса учуш ёхуд қўнуш.

Навҳаи боғи фано тузмак керак,
Ул тараф парвоз кўргузмак керак.

Чун ўлар водийи ҳижрон йўлида,
Берса авло жонни жонон йўлида.

Эй хуш ул ўлмоққи, юз минг жонча бор,
Қайси жонким, умри жовидонча бор.

Давлату иқбол гар ёвар бўлуб,
Толеъу бахту шараф раҳбар бўлуб.

Бўлса қатъ ул беҳаду андоза дашт,
Ким фазосидин дейилди саргузашт.

Рўзи ўлғай то абад беинтиқол,
Қатъ қилғон қушқа гулзори висол.

Ваҳдати жовид топқай шоҳға,
Восил этгай ўзни зиллуллоҳға.

Пояси рифъатда бўлғай аршсой,
Соясидин бумни қилғой ҳумой.

XVIII

Қушлар Ҳудҳуддин Симурғнинг зуҳури бидоятин сўруб, ул оларға бу маънидин фасонае ва бу махфийдин нишонае дегони

Бори қушлар дедилар: «К-эй роҳбар,
Бизга бер иш ибтидосидин хабар.

Ким бу султонким, синоҳидир туюр.
Халқ аро аввал не навъ этти зуҳур!

Ким кўрубтур онию ҳолотини,
Феълу асмоу сифоту зотини?

Тавфу сайрининг дегил кайфиятин,
Амру наҳйининг дағи хосиятин.

Ким эрур сўз мушкилу бегона табъ,
Бўлғудек девона юз фарзона табъ.

XIX

Чин шаҳри сифати ва Симурғ пари анда тушконнинг кайфияти

Деди Ҳудҳудким: «Бу иш бўлмиш яқин,
Ким эрур машриқда шаҳре, оти – Чин.

Шаҳр йўқким, вусъат ичра бир жаҳон,
Ўн жаҳон халқи саводинда ниҳон.

Хиттаси хушроқ Эрам гулзоридин,
Суйи дилкашроқ биҳишт анҳоридин.

Бир кеча ул шоҳи давлатошён,
Даҳр аро парвозини айлаб аён.

Иттифоқо сайри тушмиш Чин сари,
Ул саводи мулки хулдойин сари.

Ул тун ул кишвар саросар ёрумиш,
Воқиф элни бешуур этмиш ул иш.

Силкиниб, Чин ичра тушмиш бир пари,
Топмиш андин зебу фарр Чин кишвари.

Рангу нақш ул парда ғоятдин фузун,
Ким онинг шарҳида сўз бўлғай узун.

Тонгласи чун келмиш эл ўз ҳолиға,
Боқиб ул бу ранг ила ашколиға.

Ҳар киши боғлаб тахайюлдин қалам,
Қилмиш ул пар нақшидин тарҳи рақам.

Борчанинг нақшу хаёл андешаси,
Бу иш ондин бўлмиш ул эл пешаси.

Бир кишини қилмиш ул нақши хаёл,
Нақшу тасвир амрида соҳиб камол.

Оти – Моний[1], хомаси – муъжизнамо,
Санъати наззораси ҳайратфизо.

Бўйла нисбатлардин аҳли маънавий,
Чинда дерлар коргоҳи Монавий.

Ул пар эмди гўйиёким Чиндадур,
Ҳурдек ул мулки хулдойиндадур.

Бу эмиш ул пар зуҳурининг иши,
Мундин ортуқ фаҳм қилмайдур киши.

Кўрмагидин кимса дам урмайдурур,
Сўзни бу ғоятқа еткурмайдурур.

Зотидин демайдурур худ кимса сўз,
Ким эрур кўр, онда ҳар бинанда кўз.

Ул пар узра ҳар тараф тори онинг;
Бил сифотининг намудори онинг.

Беадад нақш ўлди ул пар ҳолидин,
Ноқил ул пар соҳиби афъолидин.

Ранглар ул парда беҳадду қиёс,
Ҳукм асмосиға қилди раҳшунос.

Кимса тавфу сайри аҳволин демас,
Ҳаргиз ондин ҳеч ер холи эмас.

Амру наҳйи барчамизга фарзи айн,
Тарки амру наҳйида юз шўру шайн.

Келди маъмуриға уммиди висол,
Осию обисиға бийму накол.

Ҳеч қайси қавм аро йўқ бўйла шоҳ,
Онсиз ўлғонларға юз минг дарду оҳ».

Тушти қушларга бу ҳолатдин хурўш,
Шавқ солди ҳар бири кўнглига жўш.

XX

Ҳудҳуднинг Симурғдин фасона сургони ва шавқ ўти қушлар ниҳодидин забона урғони

Дедилар Ҳудҳудғаким: «Эй пешво,
Бўйла шоҳнинг фурқати эрмас раво,

Даҳр аро бўлғай бу янглиғ шоҳимиз,
Барча турлук ҳолдин огоҳимиз.

Биз жаҳолатқа гирифтор ўлғобиз,
Фурқати ошубидин зор ўлғобиз.

Бўйла ғафлатқа ўлум рожеҳдурур,
Аҳли ҳуш оллинда бу возеҳдурур.

Сен аромизда чу келдинг раҳшунос,
Борчамиздин будур эмди илтимос.

Ким бориға муқтадолиқ қилғосен,
Бу сафарда пешволиқ қилғосен.

Киргобиз ул шоҳ йўлиға жон била,
Жон овучлаб, дидаи гирён била.

Васли комин айлагайбиз мултамас,
Истамакдин тинмағайбиз бир нафас.

Онча урғайбиз бу йўлда болу пар,
Айлагайбиз қатъ онча баҳру бар.

Ким висоли комиға ё еткобиз,
Ё таманносида жон тарк эткобиз».

XXI

Ҳудҳуд қушларға кўнгил бериб, бу йўлға тарғиб эткони

Ҳудҳуд ул сўзлардин ўлди шоду хуш,
Дедиким: «Эй бир сурук афтодаваш.

Бизга чарх ўлса мусоид, бахт — ёр
Қилсангиз мундоқ сафарни ихтиёр.

Мен доғи бу йўлда жоним борича,
Жисм аро тобу тавоним борича—

Борингизға айлайин ҳамроҳлиқ,
Борча манзилдин берай огоҳлиқ.

Йўлда ҳар ғам етса ҳамдамлиқ қилай,
Ёшурун дард ўлса маҳрамлиқ қилай.

Оллингизға мушкиле сткан маҳал,
Саъй бирла айлай ул мушкилни ҳал.

Оллингизға келса ҳар яхши-ёмон,
Дафъида маъзур бўлмай бир замон.

Ҳам учарда ҳаминонлиқ айлайин,
Ҳам қўнарда посбонлиқ айлайин».

Қавмдин фаҳм айлагач бу муддао,
Айлабон борини таҳсину дуо.

Бошлаб ул мажмаъда асрори шигарф,
Фош қилди бўйла сармастона ҳарф:

«К-эй бори асрори ирфон мойили
Зотингиз бу ганжи пинҳон қойили.

Бадви фитратда биҳишти Адн аро,
Шохсори Хулд аро достонсаро.

Борчангиз шаҳ сирриға маҳрам келиб,
Розиға бир-бир била ҳамдам келиб.

Ҳам онинг тасбеҳидин илҳонингиз,
Ҳам онинг таҳлилидин достонингиз.

Қутунгиз зикри ғизонгиз ёди ҳам,
Зикр ила фикридин урмай айру дам.

То фузуле уркугуб ул жамъни,
Кўзунгуздин ёшуруб ул шамъни».

Етгоч ул мажмаъға мундоқ қўзғалон,
Ҳар бири аввораи бехонумон.

Топмайин ул гулшани аслиға йўл,
Балки кулли маҳв ўлуб хотирдин ул.

Даҳр боғи сори майл этган аён,
Айлаган бу хокдонни ошён.

«Бу ғарибистон аро бўлғон муқим,
Кўнглунгуздин кетган ул нозу наъим.

Берса Ҳақ тавфиқ жидду жаҳд этай,
То яна сизни анга ҳамаҳд этай.

Бу сафарда ранжлардур таъмия,
Кўнглунгузга етса ондин тасфия.

Бу манозил қатъидин етгач футуҳ,
Софи ўлса жисмингиз андоққи руҳ.

Жилва кўргузгай ҳамул аввалги ҳол,
Зоҳир ўлғай сизга айёми висол.

Шаҳ сифотиға бўлуб ирфонингиз,
Зиндаи жовид бўлғай жонингиз.

Бўлғосиз сирри риёзат воқифи,
Шоҳ бирла нафсингизнинг орифи».

XXII

Ҳудҳуднинг Тўтини мухотаб қилиб, мақсад қасдиға тарғиб қилғони

«Сайроғил, эй Тўтии ширин калом,
Нутқ ташрифи била олий мақом.

Хилъати ахзар била жўёи шаҳ,
Йўл озиққонларға бўлғил Хизри раҳ.

Аввал ўз манзилгоҳингни ёд қил,
Кўнглунг ул уммид бирла шод қил.

Ким ватан зотингға Ҳиндистон эди,
Шаҳ ҳаримила саробўстон эди.

Ҳам мақоминг шаккаристони висол,
Ул шакардин нўш этиб, айлаб мақол.

Шоҳ илки маскану манзилгаҳинг,
Ҳар такаллум ҳолатидин огаҳинг.

Кел, бу ғурбатдин раҳил оғоз қил,
Ул чаман сори яна парвоз қил».

XXIII

Товус хитобида Ҳудҳуднинг нуктасаролиғи

«Кўргуз, эй Товуси гулзори аласт,
Жилваеким қилғосен давронни маст.

Ҳам бошинг тожи раёсат маскани,
Ҳам таниинг нақди латофат махзани.

Қоматингға кисвати ҳусну жамол,
Ўйлаким васфида онинг нутқ лол.

Ҳам ярошиб хилқатинға хўблуқ,
Ҳам мувофиқ зотингға маҳбублуқ.

Лек ёдингдин чиқиб ўз масканинг,
Шаҳ қошинда жилва айлар гулшанинг.

Бир йўли ул равзани қилма унут,
Бу харобобод маҳбас тарки тут.

Шоҳ базми шавқидин тортиб наво,
Ул саробўстон сари қилғил ҳаво».

XXIV

Булбул навоси оҳангида Ҳудҳуднинг гулбонги

«Чек наво, эй Булбули гулзори шавқ,
Савти алҳонинг келиб асрори шавқ.

Ишқ лаҳнин минг наво бирла тузуб,
Бенаволиғлар суруди кўргузуб.

Шаҳ гулистонида гул ҳусниға маст,
Тортиб ул гул ишқидин жоми аласт.

Оташин гул жилва қилғач гул чоғи,
Ҳар парингға ўт ёқиб бир яфроғи.

То тушуб ул тоза гулшандин йироқ,
Кул қилиб жисмингни нийрони фироқ.

Қил ҳаво ул гулшани мино сари,
Майл кўргуз ул гули ҳумро сари.

Шоҳ бўстонида юз гул жилвасоз,
Сенда ҳижрон шуъласидин минг гудоз».

XXV

Қумри лаҳни усулида Ҳудҳуднинг нағмасозлиги

«Нағма туз, эй Қумрии бўстони ҳол,
Нағманг ичра мундариж алҳони ҳол.

Тайр хайлин бир нафас лол айлагил,
Савту лаҳнинг бирла беҳол айлагил.

Солғонингдин бўйнунгға тасбеҳи юср,
Тилга онинг васфида юзланди уср.

Буки ҳар бўстон аро саргаштасен,
Қон била туфроқға ҳамоғуштасен.

Ким қилурсен нола маҳзунлар киби,
Ишқ савдосида мажнунлар киби.

Ёд этиб сен гўиё боғи висол,
Ким бўлубсен бу сифат ошуфтаҳол.

Муждаким, ул ғамда қолмай бенаво,
Ҳам ўшул гулшан сари қилдинг ҳаво».

XXVI

Каклик хуруши савтига Ҳудҳуднинг заҳмапардозлиги

«Қил хиром, эй Кабки кўҳсори фироқ,
Лаъл этиб кўзунгни дарди иштиёқ.

Ҳажр кўҳистонида Фарҳодвор[1],
Пўя қилмоғдин даме тутмай қарор.

Буки минқоринг бўлубтур лолафом,
Қон ютардин бу далиледур тамом.

Қурб Қофин гўиё ёд айладинг,
Буъд аро мундоққи фарёд айладинг.

Қаққаҳа эрмаски тортарсен баланд,
Ким эрур ўз мотамингға заҳрханд.

Чунки қилдинг қурб Қофи сори азм,
Тузгил эмди васл умиди бирла базм.

Васл умиди чун яқиндур шод бўл,
Ҳажр тоғу тошидин озод бўл».

XXVII

Тазарв хироми суръатида Ҳудҳуднинг сайрдин дам урғони

«Ишваю ноз айла, эй раъно Тазарв,
Ким қулунг гулшан аро озода сарв.

Гулситон зеби жамолингдин сенинг,
Гул хижил рухсори олингдин сенинг.

Жилвагоҳинг тоҳ боғу тоҳ роғ,
Муфтахир зеболиғингдин роғу боғ.

Ҳам чаман аҳлиға сен маҳбубсен,
Ҳам даман хайлиға сен марғубсен.

Гарчи беғоятдурур раънолиғинг
Бениҳоят ҳусн ила зеболиғинг.

Асру ўз ҳуснунгға мағрур ўлмағил,
Ўз жамолинг бирла масрур ўлмағил.

Ёд қил ул ҳусни бенуқсонни ҳам,
Ўтдек ул гулшан сари чеккил алам».

XXVIII

Дуррож равиши нисбатида Ҳудҳуднинг қадам урғони

«Келгил, эй Дурражким, бас хуб сен,
Жон қушидек барчаға матлуб сен.

Беша ичра зеб гомингдин сенинг,
Сабзаға равнақ хиромингдин сенинг.

Мастлиғдин савтинг асру дилфиреб,
Мустамеълар кўнглидин олиб шикеб.

Ҳайъатинг матбуу, шаклинг дилпазир,
Суратинг мавзуну нутқунг беназир.

Бўйла вазъу ҳайъати мафтун ила,
Бўйла нутқу нағмаи мавзун ила.

Лойиқи ул сенки беқайд ўлғосен,
Саъй этиб, бир шоҳға сайд ўлғосен.

Жон фидо қилғойсен, ул сургач саманд,
Бўлғосен умри абадқа баҳраманд».

XXIX

Кабутар ҳавоси парвозида Ҳудҳуднинг парвоз ҳавоси

«Эй Кабутар, чарх уза парвоз қил,
Ул ҳавода тоб урарни соз қил.

Неча бўлмоқ тийра ўз кошонада,
Хонағўр ўлдунг кабутархонада.

Шоҳ қасрининг ҳавосин қил хаёл,
Ул ҳавода ур замоне парру бол.

То қолибдурсен кўнгул парвозидин,
Шоҳ қасри томининг андозидин.

Хотирингдин гўйиё чиқмиш тамом
Қасри султони уза олий мақом.

Ул тараф ур болу қўн ул том уза,
Сарфароз ўл гардиши айём уза.

Най қўюб бўйнунгға шояд тутқай ул,
Топқосен асли кабутар хонға йўл».

XXX

Шоҳбоз ҳусну истиғноси васфида Ҳудҳуднинг раҳнамойлиғи

«Ҳаббазо, эй Шоҳбози шоҳваш,
Ҳайъатинг ҳам хуш, жамолинг доғи хуш.

Сарфароз айлаб сени қушларға Ҳақ,
Хўблуғда барчадин элтиб сабақ.

Шоҳ илки масканинг бўлғон мудом,
Тўманг ул тортиб едурғон бардавом.

Ул силаб илкини парру болингга,
Еткуруб минқор ила чанголингга.

Муддатеким чарх этиб зоҳир нифоқ,
Шоҳ илкидин сени солди йироқ.

Мубтало бўлдунг чу ҳижрон домиға,
Табъинг ўрганди фироқ айёмиға.

Бўл яна шаҳға гирифтору нажанд.
Илкини ўпмак била бўл сарбаланд».

XXXI

Шунқорнинг шоҳвашлиғи таърифида Ҳудҳуднинг мадҳоройлиғи

«Марҳабо, эй Шунғари чархошён,
Шаҳ қўлинда манзилинг айлаб аён.

Қушлар ичра шоҳлардек тожвар,
Шаҳ кўруб бошингға лойиқ тожи зар.

Тожвар қушларға сен сархайл ўлуб,
Шаҳға ондин суҳбатингға майл ўлуб.

Шоҳ базмида сенга олий мақом,
Бениҳоят эҳтирому эҳтимом.

Чун келиб ўн ўзгаларча журъатинг,
Шаҳ бериб ўн ўзгаларча қисматинг.

Илкини бўйнунгға мойил айлабон,
Дурру гавҳардин ҳамойил айлабон.

Кўп йироқ тушгунг бу ҳижронни унут,
Шаҳ қўлиға туш, ватан илкида тут».

XXXII

Қушларнинг йўл азмиға ҳужум кўргузгонлари ва риёзат шиддатидин баъзининг азиматиға футур юзлангони

Чунки Ҳудҳуд айлабон оғози ишқ,
Бу сифат қушларға сурди рози ишқ.

Қуш тили бирла тараннум айлади,
Васлу ҳижрондин такаллум айлади.

Бўлди ул қушларға ҳижрондин малол,
Васлидин ҳар бирга тушти юз хаёл.

Ҳар бири ёдига келди ҳоллар,
Ҳажр дардидин қотиқ аҳволлар.

Васл давронин унутмоғлиғлари,
Ҳажр ойинини тутмоғлиғлари.

Билдилар ул булъажаб асрордин,
Ул румузи ишқ аро гуфтордин.

Не саодатдин йироқ тушконларин,
Не ҳидоятдин қироқ тушконларин.

Бўлди Ҳудҳуд сўзидин огоҳлиғ,
Ким аларни жаҳл ила гумроҳлиғ –

Иш тариқидин йироқ этмиш басе,
Бастаи доми фироқ этмиш басе.

Ўртаниб ўз шуълаи ҳирмонидин,
Дуд чиқти ҳар бирининг жонидин.

Ёқин эрди ўчколи шамъи ҳаёт,
Ҳар бирига баски юзланди уёт.

Бўлдилар ўз феълининг шармандаси,
Ўз сулуку феълининг афкандаси,

Гарчи кўб хуноби ҳайрат ютгилар,
Узри мофот ўзларига туттилар.

Ким не янглиғ бўлса то бўлғай ҳаёт,
Туну кун ул йўлда урғойлар қанот.

Бошлариға келса юз турлук бало,
Ҳар балода бўлса юз минг ибтило,–

Ёнмағайлар ул Талаб водисидин,
Қолмағайлар ул шараф ҳодисидин.

Чун бориға бўлди мундоқ иттифоқ,
Чектилар давронға оҳанги фироқ.

Бўлдилар Ҳудҳудға пайрав сарбасар,
Роҳрав ул хайлу, Ҳудҳуд — роҳбар.

Тушдилар йўлға нашоту ноз ила,
Васл умедига итик парвоз ила.

Чун неча кун бўйла тайрон қилдилар,
Саъй ила қатъи биёбон қилдилар.

Меҳнату ранжу алам юзланди кўп,
Шиддату ошубу ғам юзланди кўп.

Бўйла чун қатъи масофат қўйди юз,
Нотавонларға кўп офат қўйди юз.

Нозпарвард эрдилар бўстон аро,
Соялиғ ашжори тубистон аро.

Бўлдилар йўл ранжидин фарсудаҳол,
Ҳар бирига қўйди юз беҳад малол.

Соғиниб осудалиғ бирла ватан,
Боғу бўстон бирла гулзору чаман.

Нафс комию фароғат маъмани,
Айш ойинию ишрат гулшани.

Ул азиматда топиб баъзи футур,
Фаҳм айлаб ул таважжуҳда қусур.

Нотавонлиғ бирла ажз айлаб аён,
Ҳар бири бир узр қилдилар баён.

Ўз қошинда узрини мақбул этиб,
Ул таважжуҳдин ўзин маъзул этиб.

Қилдилар Ҳудҳудға бори илтимос,
Ким: «Таваққуф қил даме, эй раҳшунос.

Бизда баъзи нотавон бўлмиш басе,
Йўл борурдин хастажон бўлмиш басе.

Баъзи оллига келибтур мушкилот,
Ким сенинг раъйингдин истарлар нажот.

Баъзи оллинда суубатлар дурур,
Ул суубатдин уқубатлар дурур.

Ким эрур они баён қилмоқ зарур,
Йўқса йўл азмиға юзлангай футур».

Роҳбар чун кўрди ожизлиғларин,
Қўнди бир водида жамъ айлаб барин.

Ул чу бори нуктасиға тикти кўз,
Деди: «Айтинг қайси бирга бўлса сўз».

Чунки Ҳудҳуд ул ҳаводин бўлди паст,
Сўрғали қушлар сўзин қилди нишаст.

XXXIII

Тўтининг узри

Тўти аввал узрин оғоз айлади,
Бўйла ажз ойинини соз айлади —

Ким: «Қушедурмен маконим гармсер.
Ҳинд ақсосида қилғон сайри тайр.

Эл аро шуҳрат фасоҳатдин тутуб,
Нукта бирла ғамлиғ элни овутуб.

Комронлар манзилим айлаб қафас,
Ҳар малолат етса айлаб ҳамнафас.

Нозанинлар илкидин олиб хўриш,
Қанду шаккар бирла топиб парвариш.

Рўбарўйим гоҳ бир кўзгу бўлуб,
Гоҳ кўзгу чеҳралик маҳрў бўлуб.

Кўрмайин умрумда жуз кому нишот,
Элга нутқумдин етиб юз инбисот.

То билиб ўзни қотиғлиқ кўрмаган,
Ранж заҳридин ачиғлиқ кўрмаган,

Даргаҳеким пашшадур анда уқоб,
Пашшадин ожизроқ элга не ҳисоб.

Онгламон ўзники ул ён кеттомен?
Ўзга қушлардек бу йўл қатъ этгомен?

Айлай олғаймен сенга ҳамроҳлиғ?
Ҳолатимдин бўйла топ огоҳлиғ.

XXXIV

Ҳудҳуднинг жавоби

Деди Ҳулҳуд: «К-эй узун ҳарфинг ғалат,
Барча гуфторинг хато бирла сахат.

Ҳарза нутқунгни фасоҳат соғиниб,
Кажжа лафзингни балоғат соғиниб.

Айтиб ўз васфингда гуногун хилоф,
Барча ҳашву барча лағву барча-лоф.

Худпарастесен, ўзунгнинг ошиқи,
Худписандесен — мазаммат лойиқи.

Фахр этарсен нутқ бирла кўзгуга,
Ким эрур нутқунг муносиб кулгуга.

Кўзгу ул бўлғайки тортиб юз бало,
Бергосен лавҳи замирингга жило.

Буки ҳар ҳинду қошингда шоҳдур,
Дер бу сўзни ҳашв ким огоҳдур.

Шоҳ улдурким — йўлидин қойтасен,
Ҳар замон йўлсиз ҳадисе ойтасен.

Барча фосиддур хаёлотинг сенинг,
Узр айтурға мақолотинг сенинг.

Бўлди монеъ ғафлату гумроҳлиғ,
Ким етишмас кўнглунға огоҳлиғ.

Уйғониб билсангки, ҳолингдур қотиғ,
Қилмағай ул дам пушаймонлиғ осиғ.

Қилғонингдин юз хижолат чеккосен,
Қавлу нутқунгдин малолат чеккосен.

Бўлғон эрмиш барча нақдинг носара,
Нафс ила шайтонға зотинг масхара».

XXXV

Истишҳодиға ҳикоят

«Ғофиле қўйди қадам бозорға,
Хайлу тобеъ нафси бадкирдорға.

Зарқ учун эгнида далқи Хизрваш
Лек ёшил барг бирла нафси хуш.

Урмиш эрди ташлағон асрори тоб,
Кўрди дўконларда неъмат беҳисоб.

Эгри йўллар кўргузуб нафси дани,
Солибон шайду гадоликқа ани.

Гоҳ талтифи мақол айлар эди,
Гоҳ изҳори камол айлар эди.

Гаҳ каромотин қилиб эл ичра нақл,
Гаҳ этиб зоҳир тариқи шаръу ақл.

Айлабон бу навъ юз афсуну дам,
Олғуча ё луқмае, ё бир дирам.

Бўйла юз бози ебу бози бериб,
Нафс матлубин юрур эрди териб.

Бангдин ҳар лаҳза юз фосид хаёл,
Солибон кўнглига бир фикри маҳол.

Етти ногаҳ бошиға соҳибдиле,
Кўп манозил қатъ қилғон комиле.

Кўргач-ўқ, комилни шайёди дағал,
Ул ямон ҳолидин ўлди мубтадал.

Деди: «Пир оллида касб этканни тут,
Ким кўрайким ҳосил айлабсен не қут».

Чун харита бошини очти лаим,
Ким йиғилмиш эрди заққуми жаҳим.

Кўрди жамъ ўлғон нажосатлар басе,
Тушти ўт жисмиға андоқким хасе.

Пир ердин бир овуч туфроғу тош —
Олибон берди ангаким, қил маош.

Боқса, ул туфроғ эмас, олтун эрур,
Тошлари лаълу дури макнун эрур.

Ноқис ул ҳолатни кўргач ногиҳон,
Комил ўлмиш эрди оллиндин ниҳон.

Ўзни ул хижлатдин ўлтурмак не суд?
Оҳу войин кўкка еткурмак не суд?

Сенга ҳолатким қилурсен кўп хурўш,
Билки бор ул навъким ул сабзпўш».

XXXVI

Товус узри

Сўнгра Товус этти узрин ибтидо,
Деди: «К-эй сен барчамизға муқтадо.

Мен қушемен қасру гулшан зийнати,
Нақшу рангим аҳли олам ҳайрати.

Суратим гулшанға оройиш дурур,
Ҳайъатим кўрганга осойиш дурур.

Боғ аро мендин хазонда бўстон,
Бешада мендин қиш ичра гулситон.

Жилва айлар чоғда ҳуллам зевари,
Сар-басар оинаи Искандари.

Тенгри бермиш ҳусну зеболиғ манга,
Ҳалдин ортуғ зебу раънолиғ манга.

Ким улус ҳуснум тамошо айлагай,
Офарини сунъ ифшо айлагай.

Ҳар кишини қилди халқ бир иш учун,
Нўш учун бирнию, бирни ниш учун.

Ишки қилмиш эзиди доно насиб,
Ҳам ул ишта ҳар не келса, ё насиб.

Тенгри амридин бари маҳбуб эрур,
Лек шайтони лаин манкуб эрур.

Ҳар бирига ўз тариқидин фироқ,
Зоҳиран таклиф эрур «мо ло ютоқ».

XXXVII

Ҳудҳуднинг жавоби Товусқа

Ҳулҳул ул сўз нафйиға очиб нафас,
Деди: «К-эй жаҳл аҳли янглиғ булҳавас.

Улча зоҳир айладинг ақволдин,
Келгай ул мажнундину атфолдин.

Одам ўлғон зеби зоҳирдин демас,
Кимки ондин фахр этар – одам эмас.

Ноз ила ҳусн ўлди шоҳиллар иши,
Дарду меҳнат бирла хуштур эр киши.

Барча сурат аҳлиға ашрафдур ул,
Ким сувардин элтгай маъниға йўл.

Сенки бу суратқа бўлдунг мубтало,
Ур тамасхурга улус ичра сало.

Зеби зоҳир жуз тамасхур келмади,
Кимсага ондин тафохур келмади».

XXXVIII

Ҳикоят

«Ҳиндуе зоҳир қилиб нақшу нигор,
Айлади кўб булъажаблиғ ошкор.

Тож қўйди бошиға ул масхара,
Даврида онинг саросар кунгира.

Тож ила кисватки тартиб айлабон,
Бори кимсон бирла тазҳиб айлабон.

Ёнида бир табл ҳинди чолғучи
Ҳиндуйи раққос аёлғу олғучи.

Тебратиб бошин ҳамон, илкин ҳамон,
Ҳиндиосо лаъб бирла ҳар замон.

Зеб аро оройиши бўстон киби,
Жилвада товуси Ҳиндустон киби.

Айлади майдон аро ҳангома тез,
Даврида авбош солиб рустахез.

Бу маҳалда муҳтасиблар еттилар,
Ул ғулу ҳарён ҳазимат эттилар.

Туттилар ҳиндуи нофаржомни,
Ҳашвлиғда нодири айёмни.

Табли бирла тожини синдурдилар,
Дарра аъзосин яланглаб урдилар.

Бўлди ибрат олғудек ул санъати,
Тожи лавлат бўлди тожи зийнати».

XXXIX

Булбул узри

Деди Булбул: «К-эй бу мажмаъға далил
Мен бўлубмен гул ҳавосидин залил.

Ондин ойру ошиқу девонамен,
Ақлу ҳушу сабрдин бегонамен.

Онсизин йўқ сабр ила тоқат манга,
Қойла ёро чеккали фурқат манга.

Токи гул бўстонда бўлғай жилвасоз,
Минг наво бирла қилурмен шарҳи роз.

Ишқида ҳар лаҳза афзун шиддатим,
Ҳусниға ҳар лаҳза ортиб ҳайратим.

Боғдин ул кеттач, ўлдум гунгу лол,
Йилга тегру йўқ тараннумга мажол.

Ҳам онинг ёди била боғ ичрамен,
Ҳажридин юз дард ила доғ ичрамен.

Ул дурур кўнглумда ҳам, жонимда ҳам,
Кўзда ҳам, пайдоу пинҳонимда ҳам.

Шоҳға комил таважжуҳдур равиш,
Бўйла ошиққа қачон бўлғай ул иш».

XL

Ҳудҳуднинг жавоби Булбулға

Ҳулҳуд ул афсонани чун қилди гўш,
Деди: «Кўп қилма бу ишқингдин хурўш.

Ишқ эмастур, бу — ҳавасдур сар-басар,
Гар ҳавасдур, мунча бас, эй бехабар.

Сен киби оламда нодон бўлмағай,
Нафсқа маъмури фармон бўлмағай.

Ким ясаб сен ўзни ошиқ зўр ила,
Кўргузурсен ишқ аро минг шўр ила.

Бир чечаккаким — вафоси йўқ онинг,
Умр боғинда бақоси йўқ онинг.

Йилда беш кунким чаманда очилур,
Ўн кун ўтмай туфроғ узра сочилур,—

Кимса бу пайкарга ошиқ бўлмағай,
Ким бу ошиқликка лойиқ бўлмағай.

Бил они маъшуқким юз хастаҳол,
Ўлсаву итса — анга йўқтур завол.

Гарчи бу ишқингда шайдолиқ дурур,
Лек онинг поёни расволиқ дурур»

XLI

Ҳикоят

«Сайр учун шоҳе сурар чоғда фарас,
Ошиқ ўлди бир гадои булҳавас.

Оҳу вовайлоу афғон бошлади,
Халқ аро ғавғоу тўфон бошлади.

Сендек ошуб айлабон афғон ила,
Нола айлар эрди минг достон ила.

Телбалардек турмайин маскан аро,
Ўзни кулга булғабон гулхан аро.

Шаҳға маълум ўлғоч ул ишқу жунун,
Истади ошиқни қилмоқ озмун.

Отланиб филҳол андоққим дурахш,
Имтиҳонға сурди гулхан сори рахш.

Деди: «Ул гумроҳни судраб келтурунг,
Хизматимға еткуруб бўйнин урунг».

Чунки они тортибон келтурдилар,
Ишқ аро матлубиға еткурдилар.

Қатл ҳукми қилди шоҳи бахтиёр,
Ваҳмдин қочти гадо беихтиёр.

Айлар эрди ҳушсиз ҳар сори майл,
Тутмағиға пўягар ҳар сори хайл.

Тутти энтикқондин ул гулханга йўл,
Бехуд ўзни ўтқа ташлаб куйди ул.

Шаҳға бу уммидким ошиқ эса,
Ишқ даъвоси аро содиқ эса.

Қатл ҳукми чун етар қилса қабул,
Шоҳ отдин оллида қилғай нузул.

Узр ила дилхоҳлиғлар айлагай,
Ҳолидин огоҳлиғлар айлагай.

Шаҳға қилғай сидқ ила ихлос они,
Ҳам мусоҳиб, ҳам налими хос они.

Ул гадо чун ишқ аро эрди дағал,
Бўлди расволиққа аҳволи масал.

Гар санга ҳам етса гулдан бир тикан,
Гулхан ўлғай масканинг, йўққим чаман».

XLII

Қумри узри

Деди Қумриким: «Аё фархундарой,
Ғафлату гумроҳларға раҳнамой.

Мен қушедурмен чамандин чиқмағон,
Дашту водий сайридинториқмағон.

Заъфу ожизлик шиор ўлғон манга,
Шоху барг ичра қарор ўлғон манга.

Не совуғ кўрган жаҳонда, не исиғ,
Не ирик бошимға келган, не қотиғ.

Боғдин боғ ичра кўргузгон сафар,
Шохлардин барг аро қилғон мафар.

Бўйла йўл ранжин чека олғайму мен,
Бу ҳавас тухмин эка олғайму мен?

Қўйдум эрса бу машаққат жонима,
Куч билан кирмаклурур ўз қонима».

XLIII

Ҳудҳуднинг жавоби Қумриға

Деди Ҳудҳуд: «К-эй забуни ажзкеш,
Шавқу дард ичра кўнгулни иста реш.

Минг йил ўлса боғ аро манзил санга,
Шох ила барг ичра не ҳосил санга?

Ғайри улким ётибон йўлунгда шук,
Қормабон қонингни ичкой бир мушук.

Ё биров газ бирла бўлғай қотилинг.
Ё гуруҳа бирла қилғай бисмилинг.

Мундин ўзга айшу коминг не экин?
Гулшан ичра эҳтироминг не экин?

Бўйла мурдор ўлгуча ғафлат аро,
Ўзни ўртаб шуълаи фурқат аро.

Эр эсанг, мақсуди асли истабон,
Йўлға кирсанг ёр васли истабон.

Ўлсанг ул йўл ичра ранжу дард ила,
Жисми зору жони ғампарвард ила,—

Яхшироқ юз қатла ул офотдин,
Ор қилғудек даний авқотдин».

XLIV

Ҳикоят

«Боғбоне бор эди бас беҳунар,
Боғбонлик санъатидин бехабар.

Не шажар пайванд қилмоқ шеваси,
Ким ҳаловат ҳосил эткай меваси.

Не ёғоч паркови бирла парвариш –
Айлай олибким, шажар қилғай равиш.

Вақт ила не дона сочмоқни билиб,
Ким фараҳ қилғай гули ҳосил қилиб.

Боғ аро анборкашлиқ бирла хуш
Боғбон йўқким, дегил анборкаш.

Чун кўруб бу навъ ранжу тоб анга,
Пандлар деб аҳли ҳуш аҳбоб анга –

Ким: «Бу беҳосил ишингни тарк тут,
Ўзни бир ҳосиллиқ иш бирла овут.

Жоҳил ул меҳнатдин ўлмай мужтаниб,
Эрди ул меҳнат чекорга муртакиб.

Токи бир жўя аро кесмакта ток.
Айлади они йилон сончиб ҳалок».

XLV

Кабутар узри

Сўнгра шарҳ етти Кабутар арзи ҳол,
«К-эй ҳидоят фаннида соҳиб камол!

Барча қушлар ичра ҳаййи ло ямут
Манга қисм этмиш улус илкида қут.

Эл ясаб маскан манга кошона ҳам,
Келтуруб оллимға суву дона ҳам.

Даҳр аро эл бандининг маҳбуси мен,
Бу сабаб бирла алар маънуси мен.

Тенгри бу ҳолат насиб этмиш манга,
Хони қисматдин бу иш етмиш манга.

Ҳақ насиб эткондин этмак ижтиноб,
Ақл қонунида ўлғайму ҳисоб?

Шукр айлаб қисмат этконга Илоҳ,
Чекмасам авло бу ранжи умркоҳ».

XLVI

Ҳудҳуд жавоби Кабутарға

Деди Ҳудҳуд: «К-эй, баҳона фан санга,
Гўшаи макру ҳиял маскан санга.

Қушлар айлаб ҳолатингдин ҳайрате,
Йўқ сенингдек бир яна беғайрате.

Ким санга Тенгри насиб айлаб қанот,
Қилғудек бир дамда қатъи коинот.

Сен халойиққа бўлуб фармонпазир,
Дона бирла сув учун зору асир.

Қовғали хайлингни то бор эҳтимол,
Латтани бошиға боғлаб бемалол.

Қовубон сиз хайли нофаржомни,
Лавсунгуздин холи айлаб томни.

Сиз бу жавру зажр бирла кетмайин,
Ғайр ул том узра-ўқ майл этмайин».

XLVII

Ҳикоят

«Халқ ичинда бор эди беғайрате,
Элга беғайратлиғидин ҳайрате.

Мушту силли бирла оббони ебон,
Элдин олиб луқмау они ебон.

Қовлабон, кетмай халойиқ кўйидин,
Балки чиқмай дунсифатлар уйидин.

Бу жафоларға туз этмиш эрди нарх.
Қайси бир тепса, уруб бир қатла чарх.

Ул муқаррар муздни олур эди,
Нафс комин оғзиға солур эди.

То бериб бир пора нон бир чустдаст,
Қилди бир мушт урғоч, ондоқ ерга паст.

Гарчи силлилар емакдин тўқ эди,
Мушт еб гўёки ҳаргиз йўқ эди».

XLVIII

Кабки дари узри

Ёна ажз айлаб аён Кабки дари,
Деди: «К-эй мажмуъи қушлар раҳбари.

Мен қушедурмен – кўҳистон манзилим,
Онда Тенгри ҳамдига зокир тилим.

Даҳр эли ошубидин силкиб этак,
Тоғ этогинда топиб орому так.

Чун бўлиб толеъ рафиқу бахт–ёр,
Қуллаи узлатни айлаб ихтиёр.

Тоғ кунжи чун манга бўлди мафар,
Не муносиб ҳолима мундоқ сафар.

Кон уза доим хиромимдур менинг,
Гавҳаре бу ишта комимдур менинг.

Гавҳари маъни ҳамоно ул дурур,
Сайри бемаъни манга бу йўл дурур».

XLIX

Ҳудҳуд жавоби Кабки дариға

Деди Ҳудҳуд: «К-эй хаёлотинг маҳол,
Йўқ димоғинг ичра жуз ботил хаёл.

Тоғ аро дерсенки, туттум инзиво,
Инзиво эрмас, эрур нафсу ҳаво.

Ҳарзагардесен югурмаклик ишинг,
Пўя тоғу қулла узра варзишинг.

Қаққаҳа ҳар лаҳза айлаб бежиҳат,
Ким мажонин шевасидур бу сифат.

Гавҳари маъники мазкур айладинг,
Номуносиб амр мазбур айладинг.

Сен киму маъни ким, эй мажҳулу маст,
Жаҳл бирла мастлиғдин худпараст.

Гавҳари маъни саридин урма дам,
Ўзни бу ёлғонға қилма муттаҳам.

Ким эрур ул маҳз бадгавҳарлиғинг,
Айни бемаънилиғу абтарлиғинг.

Ким ҳамул ёлғонға бўлғунг мубтало,
Келгуси ондин бошингға юз бало».

L

Ҳикоят

«Бир улуснинг қалбию бад ахтари,
Қўйди бир шаҳр ичра отин жавҳари.

LV

Ҳудҳуд жавоби Қорчиғойға

Деди Ҳудҳуд: «К-эй ғурур илкида паст,
Жаҳл ила ғафлатқа бўлғон зердаст.

Шоҳ аёғингга солиб банди азим,
Йўққи шаҳ, ҳар қайси сайёди лаим.

Очлиғу бехоблиғ онча бериб –
Ким сўнгак узра этинг бори эриб.

Еткуча бир луқма эт белод ила,
Еб улус мағзин ўкуш фарёд ила.

Тенгри қисм этконни еб, эй зори дун,
Лек ўлуб дунларға муҳтожу забун.

Қайси сайдеким, сен они овлабон,
Қушчи ташлаб табл чолиб қовлабон.

Сен ўзунгдин бир забунроқ чун топиб,
Жуъдин бехуд учуб, етгоч қопиб.

Топшуруб элга, итоат айлабон,
Қушчи бергонга қаноат айлабон.

Бу забунлуқлар била мунча газоф,
Ҳам қилиб изҳор урғон чоғда лоф.

Гар ҳамият бўлса эрди ё уёт,
Бўлмағай эрди уётингдан ҳаёт.

Лек чун нодонлиғинг ғолибдурур,
Нафс мундоғ ёваға роғибдурур».

LVI

Ҳикоят

«Кўҳие тоғ ичра бир ойиғ тутуб,
Ўргатиб эрди они кўп қон ютуб.

Ром бўлғунча еб эрди ул саёғ –
Кунда икки қатла ўлгунча таёғ.

Очлиғ бирла таёғи беҳисоб,
Ичу тошин айлабон бетўшу тоб.

Ўйлаким солса ёғоч ҳар чирадаст,
Ўзга сори ул бўлуб туфроққа паст.

Ҳам эшикларда ўюнчилиқ этиб,
Ҳам уйи сори ўтунчилиқ этиб.

Юклабон эгнига беандоза юк,
Юк таширдин қолмайин эгнида тук.

Ҳар жафоким мумкин ўлғай тортибон,
Жаҳлдин нафсида пиндор ортибон.

Гаҳ хаёл айлабки қоплон бошини –
Ёнчқой отиб макру удвон тошини.

Гоҳ гумон улким, йўлуқса шарза шер,
Туъма айлаб қорнини ёриб далер.

Бу сифат туъма хаёл этти басе,
Токи охир бўлди итлар туъмаси.

Ҳар замон бу ҳарза қилмоқтин гумон,
Халқ ичинда сен ҳамонсен, ул ҳамон».

LVII

Шунқорнинг узри

Деди Шунқор: «К-эй улусқа роҳбар,
Амрингга тобеъ келиб огоҳлар.

Манга Ҳақ бир рутба зоҳир айламиш,
Ким бори қушларга қодир айламиш.

Борча шаҳлар чун мубоҳидур манга
Исм қушлар подшоҳидур манга.

Бошима олтун тумоға тожи зар,
Чун мени ҳақ бўйла қилмиш тожвар.

Сен чу воқифсен бори ҳолотима,
Хайл аро ҳам зотима, ҳам отима.

Хўб эмас бир шаҳ қўюб бошиға тож,
Ўзга шаҳға зоҳир этмак эҳтиёж.

Шоҳлиғ ойиниға рожеъ бўлай,
Невчун ўзга шоҳға тобеъ бўлай?»

LVIII

Ҳудҳуд жавоби Шунқорға

Деди Ҳудҳуд: «К-эй фақири тийрарой,
Бу хаёлинг зотинга ваҳшатфизой.

Буки шаҳлиққа таҳаввурдур санга,
Бас ажаб ботил тасаввурдур санга.

Эй басо зангики, келди тийра зот,
Ким анга халқ ичра Кофур ўлди от.

Исм аро султону шаҳ шоеъдурур,
Бу бори арзолға воқеъдурур.

Ҳар киши эрмен дебон эрму бўлур,
Келмас ишин илкидин дерму бўлур.

Қавми нодонким, дегайлар, сени шоҳ,
Бутни ё ўтни дегондекдур илоҳ.

Зотинга шатранж шоҳидур адил,
Ким ўзидек ўтрусидадур бадил.

Не шаҳ ўлғойким, они ҳар дун хас —
Кўкка элтиб, ерга ургай ҳар нафас.

Ул шаҳу сен шаҳ эрур беҳад йироқ,
Бўйла шаҳлиғдин гадолиғ яхшироқ».

LIX

Ҳикоят

«Хисраве тарҳ этти бир фархунда сур,
Кишвар аҳлига аён бўлди сурур.

Онда зийнат ҳадду поёндин фузун,
Ҳарнеким бўлғай гумон, ондин фузун.

Боғладилар мулкин ойин сар-басар,
Шаҳр элинда зебу тазйин сар-басар.

Санъат аҳли боғлабон бисёр тоқ,
Меҳри рахшон авжидек юз чортоқ.

Таъбия боғлаб басе аҳли ҳунар,
Топиб ондин мулку кишвар зебу фар.

Кўб ажуба зоҳир айлаб рўзгор,
Ўз фусунидин бўлуб омўзгор.

Ҳар киши лаъбе қилиб кулмак учун
Ишрат ортиб, ҳузн ўксулмак учун.

Жамъ аро бир қалтабони беҳаё,
Отин айлаб подшоҳи бўрё.

Бўрёдан сар-басар кисват анга,
Содоғу қалқон ила роят анга.

Ўзидек ёсаб нечани ёр сара,
Йўқ сара, неча лаими масхара.

Базм майдони аларға жилвагоҳ,
Зоҳир айлаб бидъате ҳар дам табоҳ.

Ўзни шоҳи кишваройин соғиниб,
Ҳарне қилса ҳазл ила чин соғиниб.

Чунки охир бўлди суру таъбия,
Тутти ул аблаҳ ўзига таъзия.

Чатр ила тожин бошиға урдилар,
Бўрё тўнин бузуб куйдурдилар.

Бўлди бу ҳангомадин огаҳлиғи,
Ким тамасхур эрмиш онинг шоҳлиғи».

LX

Бургут узри

Кирди Бургут ўртаға, яъни Уқоб,
Деди: «Эй қушлар аро моликриқоб!

Манга ҳолат ўзга қушлардек эмас,
Қумрию булбулдек эл васфим демас.

Савлатим муфритдурур, қаҳрим – ямон,
Тоғ мулки ичра менмен қаҳрамон.

Неча каклик туъмадур ҳар кун манга,
Бўлмаса бу, уйқу келмас тун манга.

Туъма истаб чун ҳаво туттум бийик,
Эмин эрмас не қулону не кийик.

Улки бўлғай бўғзи бу янглиғ улуғ,
Йўл нетиб қатъ айлағой бўлмай озуғ.

Мени бу йўлда қанот кўп солди тут,
Қорин оч қолғоч – йиқилиб қолди тут».

LXI

Ҳудҳуд жавоби Бургутға

Деди Ҳудҳуд: «К-эй хадиви комкор,
Кўрмаган бир сендек аҳли рўзгор.

Ҳам йигитлик васфи лойиқ зотинга,
Ҳам мусаллам паҳлавонлиқ отинга.

Ҳайф бу минқору чанголинг сенинг,
Фарру шавкатлиғ пару болинг сенинг.

Сенки мақсуд истай, эй баднафси дун,
Азм этордин бўйла бўлғойсен забун.

Озим ўлмай йўлға солғойсен қанот,
Чангу минқору қанотингдин уёт.

Мунча бирла ўзни тавсиф эткосен,
Зўру шавкат бирла таъриф эткосен.

Паҳлавону қаҳрамон ул бўлди, ул –
Ким кечиб жонидин эткой азми йўл».

LXII

Ҳикоят

«Бор эди бир паҳлавони зўргар,
Беҳунарлиғ фаннида соҳибҳунар.

Чошттоҳ ер эрди ўн ботмон таом,
Ёна мунча айлар эрди қут шом.

Бу икки ҳангомнинг мобайни ҳам,
Ёна мунча ўтлар эрди бешу кам.

Зўрлар айлар эдиким пили маст,
Қилса топқай эрди андоми шикаст.

Иттифоқо ҳодисоти рўзгор
Мулк аро қилди бузуғлуғ ошкор.

Ўйлаким бўлғоч аён андоқ бало,
Вожиб ўлди мулк аҳлиға жало.

Халқ ўзга мулк азми эттилар,
Жон овучлаб бош олибон кеттилар.

Зўргар ҳам айлади ҳамроҳлиқ,
Йўқ анга йўл ранжидин огоҳлиқ.

Йўл узунроқ тушти-ю обод йўқ,
Қилғоли баднафс эл нафсини тўқ.

Зўргар чун топмади бир кун ғизо,
Бошлади ўз ҳолиға тутмоқ азо.

Чун иккинчи кунга етти паҳлавон,
Кетмиш эрди жисмидин тобу тавон.

Лек учунчи кун анга бебарглик,
Айлади зоҳир биёбон марглик.

Қатъ этиб йўлни яёқ атфол ҳам,
Ҳар тараф икки букулгон зол ҳам.

Икки-уч кун тортибон ранжу ано,
Маъман ичра комлар топиб яно.

Паҳлавон топиб бу меҳнатдин шикаст,
Ўйлаким бўлди ажал йўлинда паст».

LXIII

Куф узри

Зоҳир этти ажз аҳволини Куф:
«Ким эрурмен мен заифу, йўл — махуф.

Ўткарибмен умрни вайронада,
Бошима емрулгудек кошонада.

Барча авқотим ўтуб андуҳ ила,
Мотам аҳлидек фиғону вуҳ ила.

Ганж умидига фиғонлар кўргузуб,
Лек ул уммид ила ўзни бузуб.

Дебки, гарчи торттим умрумда ранж,
Бок эмас бир кун насибим бўлса ганж.

Менки ганж уммедидан девонамен,
Кеча-кундуз сокини вайронамен.

Бу узун йўлдин мени тутқил маоф,
Мен киму Симурғ бирла кўҳи Қоф».

LXIV

Ҳудҳуд жавоби Кўфға

Деди Ҳудҳуд: «К-эй ишинг макру ҳиял,
Қасди жонинг айлабон тўли амал.

Ер тутуб кўнглунгда уммиди маҳол,
Ким вуқуъиға онинг йўқ эҳтимол.

Филмасал, билфарз топсанг ҳам бу ганж,
Қил хаёл, эй нотавони ғуссасанж.

Ким не бўлғай баҳранг ондин жуз бало,
Ҳардам ўзга ғамға бўлмоқ мубтало.

Ул балолар бирла ўлмак хору зор,
Ганж тутмоқ душман илкида қарор».

LXV

Ҳикоят

«Бор эди бир мулк аро девонае,
Кеча-кундуз маскани вайронае.

Ганж умиди бирла умрин ўткозиб,
Ҳар дам ул вайрона бир ёнин қозиб.

Иттифоқо, баски чекти ранж ул,
Бахти бир кун ганжга бошқарди йўл.

Бир эшик бўлди аён нақби аро
Кирди эрса: бир улуғ ипратсаро.

Қирқ хум онда Фаридун ганжидек,
Йўқ Фаридун, балки Қорун[1] ганжидек.

Кўрмагидин телба этти тарки ҳуш,
Етти ногоҳ бир лаими сахткўш.

Кўрди ул вайронада девонани,
Ҳуш зойил қилғучи хумхонани.

Кўрмай ул мажнунни мужрим чекти тиғ,
Қонини ганж узра тўкти бедариғ.

Ганж эрди умре онинг вояси,
Борди ганж устида жон сармояси».

LXVI

Ҳумой узри

Бошлади узрини соҳибфар Ҳумой,
Деди: «Эй саргашталарға раҳнамой.

Ондадур иқболдин поям менинг,
Ким берур тахти шараф соям менинг.

Зотима онча шараф берса илоҳ,
Ким менинг соям гадони қилса шоҳ.

Мен яна шоҳ истамак, яъники не?!
Ўзни ранжур айламак, яъники не?!

Қилмоғим хушроқ ҳавое жилвагоҳ,
Бермагим соямда шаҳларға паноҳ».

LXVII

Ҳудҳуд жавоби Ҳумойға

Деди Ҳудҳуд: «К-эй сўзунг афсонае,
Ким они қилғой баён девонае.

Улки зотингда балоҳат чоғламиш,
Санга бу янглиғ сақифа боғламиш.

Ким етар соянгдин элга шоҳлиғ,
Санга бовар қилдуруб гумроҳлиғ.

Шоҳлар тарихиким мастур эрур,
Қайсининг васфида бу мазкур эрур?!

Ким они шоҳ айламиш соянг сенинг,
Ким эрур бу муддао воянг сенинг?

Бу ғалат афсона шод айлаб сени,
Бўйла фосидэътиқод айлаб сени.

Филмасал бўлса бу даъво рост ҳам,
Келса сендин бу сифат бехост ҳам.

Берса элга шоҳлиғ ҳаййи вадуд,
Сен де бориким, санга ондин не суд?

Туъманг итдек дашт аро қолғон сўнгак,
Турфароқ бу ишки, қоқшолғон сўнгак.

Билгил, эй ботил хаёл ичра асир,
Ким эрур ҳолингға лойиқ бу назир».

LXVIII

Ҳикоят

«Соҳили Уммонда савдопеша хайл,
Баҳр савдосида суданлеша хайл –

Берсалар беш-ўн дирам, ғаввоси дун –
Баҳр ичра солур ўзни сарнигун.

Жонни юз ранж ўқига айлаб ҳадаф
Баҳр қаърында иликлар бир садаф.

Ул садаф ичра анга минг донадур,
Ё агар худ бир дури шоҳонадур –

Ким эрур ул шоҳ тожи равнақи,
Онгла они музд берганнинг ҳақи.

Тожир олиб ул сифат нақди азиз,
Ахз этиб ғаввос бир-икки пашиз.

Ул олиб музду санга ул доғи йўқ,
Ит киби айлаб сўнгак нафсингни тўқ.

Оқил эрсанг кўп дема мундоқ газоф,
Ким саросар бу сўзунг бордур хилоф».

LXIX

Ўрдак узри

Ўрдак оғоз этти: «К-эй фархунда зот,
Сув била бўлмиш манга қойим ҳаёт.

Ондин ойру музтарибмен қайғудин,
Ўйлаким тушкай йироқ болиғ су(в)дин.

Чун сув ичра зотима таскин бўлуб,
Покдоманлиғ манга ойин бўлуб.

Поклик чун сувдин эттим иктисоб,
Лойиқ ўлди васфима ҳуснул-маоб.

Бўлмасам бир лаҳза ориғ сув аро,
Фурқатида айларам юз можаро.

Мавждин сажжодани солиб су(в)да,
Кўргузуб мақсуд юз ул кўзгуда.

Сувдадур мақсудума чун етмагим,
Бас хатодур ўзга ён азм этмагим».

LXX

Ҳудҳуд жавоби Ўрдакка

Деди Ҳудҳудким: «Хато сўз келди бу,
Ким дединг, эй пок юб ақлингни су.

Сувғаким сажжода солибмен дединг,
Чуғз ҳолидин магар ғофил эдинг.

Покдоманлиғ қилибмен фан дема,
Ўзни сувда ғайри тардоман, дема.

Пок эсанг недур суға чўммоқ ишинг,
Кеча-кундуз ғўта урмоқ варзишинг.

Фисқ тухмин нафс аро улким торир,
Сув аро ҳар ғўтаким урди орир.

Не жанобатдур бу-ю бебоклик,
Ким чўмуб тун-кун етишмас поклик.

Эр эсанг, оллингладур баҳри фано,
Чўмгилу қилғил ўзунгни ошно».

LXXI

Ҳикоят

«Ҳинд дарёсида эрди тожире,
Суду савдо шевасида моҳире.

Мояи савдо димоғиға тушуб,
Ғарқи баҳри фикр ўлурға ёвушуб,

Тутмайин бир мулкда ўн кун мақом,
Айлагач савдо су(в)ға айлаб хиром.

Йиллар айлаб эрди бу янглиғ сафар,
Баҳрни онглаб ҳар офатдин мафар.

Макка атрофин сув ичра айлониб,
Фарз адо этмай, яқин етгоч ёниб.

Халқ дебким, бўл мушарраф ҳажга ҳам,
Майл бермай ул тараф ҳирси дирам.

Токи бир кун тушти дарё узра мавж,
Кемага ер ғаҳ ҳазизу гоҳ авж.

Бўлди тожир лужжаи савдода ғарқ,
Лек бўлди кемаси дарёда ғарқ.

Бермади дарё хаёли ҳажға йўл,
Токи бир болиққа бўлди тўма ул».

LXXII

Товуғ узри

Товуғ этти бўйла узрин ошкор:
«К-эй туюр ичра раиси тождор.

Биз иковга тож рўзи қилди ҳақ,
Лек ҳар бирга бир иш қилди насақ.

Санга айлаб роҳбарлиғни ато,
Қилди қушларға раису пешво.

Манга берди савти дилкаш бардавом,
Элни тоатқа тиларға субҳу шом.

Улки махлуқ этти сунъи ваҳшу тайр,
Бизга таскин рўзи этти, санга — сайр.

Чун саромад келди эрликда хурўс,
Ҳақ анга берди неча зебо арўс.

Тутти ҳарён сайр қилмоғдин маоф,
Ул киму Симурғ бирла кўҳи Қоф?»

LXXIII

Ҳудҳуд жавоби Товуғқа

Деди Ҳудҳудким: «Бу сўз беважҳ эмас,
Гар киши бу сўзни ҳолидин демас.

Бор онингдек қушки очмай болу пар,
Сидра шохи устида айлар мақар.

Келди хилватгоҳи онинг анжуман,
Сайр этар, лекин ери доим ватан.

Аршпарвоз ўлдию сидранишин,
Элга зоҳир айламай парвоз ишин.

Эрмас ул Симурғдан айру даме,
Васлидин кўнглиға ўзга оламе.

Етмайин жониға ҳажридин газанд,
Сурати васлида ҳар дам нақшбанд.

Боши узра мавҳибат тожи онинг,
Жилвагоҳи васл меърожи онинг.

Васлдин мамлу, вале дам асрабон,
Ғайрдин ҳолини мубҳам асрабон.

Васл юз минг дурридин кўнглида жўш,
Лек ўлуб оғзи садаф янглиғ хамўш.

Ул қуш эрмассен сен, эй хорижнаво,
Ҳарзагарду ҳарзагўю беҳаё.

Фисқи муфрит кеча-кундуз варзишинг,
Бежиҳат ғавғоу қичқирмоқ ишинг.

Юз ямонлиғ бирла шанъат айлабон,
Яхшиларға ўзни нисбат айлабон.

Сустлуғлар бирлаким қилдинг аён,
Демагил ўзни хурўс, эй мокиён».

LXXIV

Қушлар ўз нисбатларин Симурғга Ҳудҳуддин сўрғонлари

Ҳар бири бир узрким қилди хитоб,
Берди чун Ҳудҳуд анга шофий жавоб.

Нуктадин ожиз бўлиб ул лаҳза хайл,
Қилмадилар ўзга узр айтурға майл.

Барчани саргашта айлаб заъф ҳол,
Муттафиқ Ҳудҳуддин этдилар савол:

«К-эй сенинг зотинг раёсат гавҳари,
Бошинга лойиқ ҳидоят афсари.

Сайр аро қатъи биёбон айлаган,
Таййи маслак улча имкон айлаган.

Йўл рижоу хавфини билган тамом,
Хавфи ислоҳида қилғон эҳтимом.

Биз гуруҳи ожизу зору забун,
Барчани хор айлабон бахти нигун.

Кўнглумизга бўлмағон равшан бу роз,
Жаҳлимиз кўптин кўпу, илм – оздин оз.

Заррадек саргашта аҳволу ҳақир,
Ул камол авжи уза меҳри мунир.

Манзилатда чархи олийдин рафеъ,
Фушат ичра Арши аъзамдин васеъ.

Ул келиб ортуқ тўқуз афлокдин,
Лек биз ўксук басе хошокдин.

Бизга онинг бирла нисбат не экин?
Ё бу нисбат ичра ҳикмат не экин?

Шоҳлар шоҳи келиб ул подшоҳ,
Биз гадоларнинг гадойи хоки роҳ.

Бизга маълум этки, бас мажҳул эрур,
Ақл онинг идрокидин маъзул эрур.

Биз ҳақиру, олий онинг ҳазрати,
Қатранинг дарёга недур нисбати?»

LXXV

Ҳудҳуд қушларға жавоби ва Симурғ зуҳуридин хитоби

Берди Ҳудҳуд қавмға мундоқ жавоб
Ким: «Ўшал шоҳаншаҳи олижаноб –

Ганж эрди, лек махфий зот анга,
Ёшурун ҳусн эрди, йўқ миръот анга.

Ўз зуҳурин чун таманно айлади,
Чиқти-ю аввал тажалло айлади.

Бу тажаллоси аро хуршедвор,
Юз туман минг соя солди ошкор.

Сояким покиза бўлди жилвагар,
Айлади ул сояға кўпрак назар.

Барча олам қушларининг сурати,
Билгил, онинг сояи пурҳикмати.

Чун муҳаққақ бўлди бу ҳикмат санга,
Бўлди туз Симурғ ила нисбат санга.

Бу сенга маълум чун бўлди яқин,
Фош қилма розни, эй хурдабин.

Кимга бу кашф ўлди мустағрақдур ул,
«Ҳошалиллоҳ!» ким дегайсен ҳақдур ул.

Ҳаққа мустағрақни бўлмас ҳақ демак,
Бўлғай они ҳаққа мустағрақ демак.

Сен чу фаҳм эттингки, кимга соясен,
Ўз яқинингда қавий сармоясен.

Соя истай бўлмаса гар жилвагар,
Билки Симурғ ўлмас эрди соявар.

Ўзни Симурғ истаса эрди ниҳон,
Сояси бўлмас эди ҳаргиз аён.

Сояфканнинг вужудидин далил,
Соя зоҳир бўлмоғин таҳқиқ бил.

Кўзларинг Симурғбин гар бўлмағай,
Кўзгудек кўнглунг мунаввар бўлмағай.

Кимки ул юзни кўрар, кўр кўз эмас,
Ҳар неким дер ғайр — ортуқ сўз эмас.

Истади ҳусниға ошиқлиғни фош,
Кўзгу пайдо қилди андоққим қуёш.

Токи онда жилваи ноз айлагай,
Ҳусниға ошиқлик оғоз айлагай.

Бўлди ул кўзгу — кўнгул, эй аҳли дил,
Ким ҳақ анда жилва айлар муттасил.

Ул қилибон жилваи ҳусн ошкор,
Сен кўнгул бирла анга оинадор».

LXXVI

Ул шоҳ ҳикоятиким, ҳуснини зоҳир қилурға кўзгуни васила қилди

Бор эди шоҳе — жамол авжида моҳ,
Моҳ пайкарлар — сипаҳ, ул эрди шоҳ.

Қоматидин сарвға афкандалик,
Оразидин меҳрға шармандалик.

Олам ошуби келиб рухсораси,
Муҳлик ул рухсорининг наззораси.

Ҳусни ғавғоси жаҳон ичра тушуб,
Ишқининг яғмоси жон ичра тушуб.

Ончаким ҳусни жаҳоноро анга,
Юз минг онча нозу истиғно анга.

Чиқса гоҳи отланиб майдон аро,
Солса эрди рахшини жавлон аро.

Ҳар киши оллиға келса ул замон,
Ҳуснини кўрмак ҳамон, ўлмак ҳамон.

Бўлмиш эрди ўлғон элдин банд йўл,
Сайр этиб ёнғунча жавлонгоҳин ул.

Ҳуснидин офоқ аро ғавғо эди,
Зулмидин жон мулкига яғмо эди.

Халқ беҳад қатлидин топти малол,
Элга юз кўргузмагин қилди хаёл.

Кўзгу ҳукм эттики пайдо қилдилар,
Тахти оллинда муҳайё қилдилар.

Қасри оллинда ясатти манзаре,
Онда насб этти чу равшан ахтаре.

Ўзи ҳусниға назар солур эди,
Баҳра эл ҳам аксидин олур эди.

То бу янглиғ кўзгу тартиб этмади,
Ҳуснидин позирға баҳра етмади.

Ҳам ўзи ҳуснидин ўлди баҳравар,
Баҳра ҳам топти онга қилғон назар.

Сен бу кўзгуни кўнгул қилғил хаёл,
Ким солур аксини онда ул жамол.

Қасри — тан, онда кўнгулни кўзгу бил,
Кўзгуда шаҳ ҳуснини наззора қил.

Бермайин бу кўзгуга аввал жило,
Акс анда солмағай ул подшо.

Онглағил ул ҳусн аксин кўзгуда,
Сен тамошосиға турғон ўтруда.

Кўзгу равшанроқ неча қилса зуҳур,
Зоҳир ўлғай акс онда беқусур.

LXXVII

Искандарнинг элчиликка борғони ҳикояти

«Бир кун Искандар[1] бу ойин айлади,
Элчиликка ўзни таъйин айлади.

Айлади Симурғни ул номвар,
Ул кабутардекки бўлғай номабар.

Борди ул кишварғаким борғай расул,
Айлади онда расулона нузул.

Деди элга будур Искандар сўзи,
Турфа буким, эрди Искандар ўзи.

Элчилардек сўз баён айлар эди,
Ўзи ўз ҳукмин аён айлар эди.

Эл не билсунларки, Искандардур ул,
Йўққи, қосид, ҳокими кишвардур ул.

Еткуруб аҳкоми номаъдудни,
Элга қосид кўргузуб мақсудни.

Халқнинг мингдин бири билмай бу ҳол,
Ким недур бу парда нақшида хаёл.

Сен доғи шаҳдин қилурсен нукта гўш,
Соғинурсен лек ноқилни Сурўш»[2].

Билдилар қушлар чу бу гуфторни,
Англадилар пардада асрорни.

Бори мақсудиға рухсат топтилар,
Кому матлубига улфат топтилар.

Ошно сўзлар била ул пешво,
Қилди ул бегоналарни ошно.

Қилдилар бори яна ондин савол,
«К-эй ҳидоят амрида соҳиб камол.

Биз гуруҳебиз басе зору заъиф,
Жисм зору жон низору тан наҳиф.

Иш азиму йўл йироқу хавф – кўп,
Нечук ўлғой азмимиз бу йўлда жўп?«

LXXVIII

Қушларнинг йўл кайфиятин Ҳудҳуддин саволи ва онинг жавоби

Берди Ҳудҳуд қавмга мундоқ жавоб
Ким: «Бу янглиғ онглангиз ройи савоб.

Ким бу йўлда ишқдур кулли сифат,
Ишқ аҳлидин йироқдур маслаҳат.

Кимки ошиқдур – анга жондин не бок,
Куфр олиб бермак имондин не бок.

Гар керак ошиққа ўз жононидин,
Саҳл эрур кечмак жаҳону жонидин.

Жон эрур ошиқ йўлида садди роҳ,
Ўйлаким бўлғой биров йўлинда чоҳ.

Фард эрур ошиқ тану жондин доғи,
Ақлу ҳушу куфру имондин доғи.

Ишқ оламсўз эрур, жонсўз ҳам,
Шавқ ўтидин куфру имонсўз ҳам.

Ошиқ ўлғон кечти нангу номдин,
Миллату имондину исломдин.

Лозими ишқ ўлди шавқу сўзи дард,
Барқ янглиғ пўяи гетинавард.

Кимга дарду ишқ муставлидурур,
Тарки жон этмак анга авлидурур.

Кимки жонон сори онинг ройи бор,
Жонға офат етса, не парвойи бор.

Ишқ иши ғам шоми дарду сўздур,
Шамъ анга оҳи жаҳонафрўздур.

Дард келди ишқ сўзидин нишон,
Дард бўлмай ошиқ ўлмас жонфишон.

Мутрибо, туз бир суруди дарднок,
Соқиё, *бедардлиғдин мен ҳалок.*

Дард жомин тут мени зор этгудек,
Ишқ дарди кўнглума кор этгудек.

То они нўш айлабон жондин кечай,
Ақлу ҳушу дину имондин кечай.

Куфр дайри ичра маъво айлайин,
Азми зуннору чалипо айлайин.

Пири дайр оллида айлаб ўзни маст,
Куйдуруб Мусҳаф[1], бўлойин бутпараст.

Ишқ дайри ичра айлаб ўзни хос,
Жонни имон нангидин айлай халос.

Дайр аро исмои ноқус айлайин,
Бут сужудинда заминбўс айлайин.

Белга маҳкам боғлабон зуннорни,
Ўздин айлай шодмон куффорни».

LXXIX

Ҳикоят

Шайх Санъон[1] восили даргоҳ эди,
Кўнгли ғайб асроридин огоҳ эди.

Каъбада[2] автод ила ақтоб аро,
Ўйла эрдиким наби асҳоб аро.

Халқ иршодига росих эрди ул,
Каъбада шайхул-машойих эрди ул.

Остонининг гадойи шоҳлар,
Қуллуғиға муфтахир огоҳлар.

Ҳар дуоким қилса бир ғамгин учун,
Қўл очиб хайли малак омин учун.

Чеҳраи мақсуд онинг ўтрусида
Жилва айлаб кўнглининг кўзгусида.

Тўрт юз оллида ашобу мурид,
Ҳар бир андоғким Жунайду[3] Боязид[4].

Чархи аълоға шукуҳидин шикаст,
Арши аъзам ҳиммати оллинда паст.

Дуди офатдин қарорса оламе,
Ёрубон еттач дуосидин даме.

Кимки бўлса бир балоға мубтало,
Ул дуо қилғоч, бўлуб дафъи бало.

Воридоти Аршдин пайғомдек,
Воқеоти ваҳй[5] ила илҳомдек.

Ҳарна кўрса воқеа таъбир анга,
Кўргани-ўқ юзланиб бир-бир анга.

Неча тун бир туш анга кўргуздилар,
Ришгаи сабру қарорин уздилар.

Уйғониб ҳолига истиғфор эди,
Юмса кўз ул тушга-ўқ такрор эди.

Ким матофи эрди бир бегона бум,
Айласа маълум, ул бум эрди Рум[6].

Онда бир дайр ичра эрди зору маст,
Мастликдин дайр элидек бутпараст.

Чун бу туш бўлди мукаррар, ганжи роз —
Деди: «Бўлмас бу балодин эҳтироз.

Кимсага маъво ҳарамдур ё куништ,
Кўрмай ўлмас улча бўлса сарнавишт.

Ботроқ ул кишварға азм этмак керак,
Ҳар қаён тортар қазо — кетмак керак.

Чунки бўлса бизга ул маъво насиб,
Бошимизга ҳарна келса, ё насиб».

Қилди чун ўз ҳолиға наззорае,
Топмади бормоқдин ўзга чорае.

Юз ҳарамга қўйди соҳиб инқитоъ,
Қилди юз ошуб ила тавфи видоъ.

Қилди чун минг ҳузн ила тавфи ҳарам,
Рум иқлими сари қўйди қадам.

Топтилар асҳоб чун огоҳлиғ,
Ул сафарда қилдилар ҳамроҳлиғ.

Йўлни қатъ айлар эди пири тариқ,
Тўрт юз аҳли тариқ эрди рафиқ.

Шайхнинг кўнглиға савдолар тушуб,
Ким ани зоеъ қилурға ёвушуб.

Ҳар замон бир навъ ўлуб андешаси,
Йўқ бажуз андеша онинг пешаси.

Ҳолида асҳоб тағйир англабон,
Ҳуш ила сабрини бир-бир англабон.

Хослар айлаб савол ул ҳолдин,
Воқиф ўлмай ул ғариб аҳволдин.

Ким саволеким қилиб, топмай жавоб,
Шайхтин кўпрак аларда изтироб.

Бу сифат йўл қатъ этиб мақсад сари,
Қайси мақсад – шиддати беҳад сари.

То қадам қўйдилар ул кишварға тез,
Шайх кўнглида вале юз рустахез.

Ҳар нафас бир буқъани айларда сайр,
Маръи ўлди ногаҳон бир турфа дайр.

Тоқи онинг чарх тоқи бирла жуфт,
Жуфту тоқи ичра кўп рози нуҳуфт.

Тоши андуҳу балият тоғидин,
Кирпичи дарду бало туфроғидин.

Зебу кошисиға юз тарҳи тааб,
Кўргузуб юз навъ нақши булажаб.

Ғурфалардин фитналар наззорагар,
Қилғоли бечорау, йўқ чорагар.

Ишқ айнидин ёруқ ҳар равзани.
Лек ул равзан балолар маскани.

Кунгуридин рахналар имон сари,
Ишқ шайнининг намудори бари.

Таъбия ҳар кунгурида тошлар,
Ишқ тиғидин кесилган бошлар.

Аҳли дин бошиға паррон қилғали,
Олам узра сангборон қилғали.

Фитна хайлига мамар дарвозаси,
Фитнагар тоқи сипеҳр андозаси.

Ҳалқаи занжирида юз минг фунун,
Ҳалқаи савлоу занжири жунун.

Ишқ ўтидин онда юз оташкада,
Ҳар бирида юз туман савдозада.

Дайр узра тийра дуди ҳайъати
Зоҳир айлаб куфру исён зулмати.

Дайр мундоқ кўрмайин то қилди сайр,
Куфру имон аҳлиға бу эски дайр.

Шайх жисмидин бориб ул ерда тоб,
Кўнглини бетоқат айлаб изтироб.

Заъф муставли бўлуб ҳар дам анга,
Жилва айлаб ўзга бир олам анга.

Нозир эрди ҳар тараф ошуфтавор,
Бир тараф тушти кўзи беихтиёр.

Манзаре, ондин осилғон бир тутуқ,
Бир қуёшқа ул бўлуб қавси уфуқ.

Елдин ул бурқаъ чу бўлди бартараф,
Ул қуёш анвори тушти ҳар тараф.

Не қуёшким, юз қуёш девонаси,
Ҳусни шамъи даврида парвонаси.

Пайкари руҳи мусаввардин мисол,
Руҳға ҳар лаҳза ондин ўзга ҳол.

Ҳур суратлиғ паризоди ажаб,
Гулжабинлиғ сарви озоди ажаб.

Руҳни ошуфта айлаб ҳайъати,
Юз ажаб суратга солиб сурати.

Суратидин мунфаил ҳуру пари,
Талъатидин офтоби ховари.

Юзи нурафшон, сочи зулматфишон,
Нуру зулмат куфру имондин нишон.

Юз уза зулфин чу мушкафшон қилиб,
Зулмат ичра нурни пинҳон қилиб.

Сочи нур аҳлиға зулмат олами,
Аҳли савдонинг саводи аъзами.

Қоши савдойи улусқа янги ой,
Янги ой девонаға ҳайратфизой.

Қоши тоқи ичра офатлиғ кўзи,
Дайр тоқида анингдекким ўзи.

Кирпиги кўз даврасида ҳар тараф,
Фитна хайлидин кўзи даврида саф.

Кўзки бўлди холи онинг остида,
Нуқта ёзилғон балонинг остида.

Ул бало остида, юз устида хол,
Иккисининг нуқтасидин бил мисол.

Ғайб сирридин бериб оғзи нишон,
Ўзи ғайб аҳлидек, аммо бенишон.

Лаъли жони хасталарнинг марҳами,
Нутқида Исои Руҳуллоҳ дами.

Ул муфарриҳ мояси ёқут ўлуб,
Бу нафасдин хаста жонға қут ўлуб.

Ҳам занахдонида юз минг жон асир,
Чоҳида юз Юсуфи Канъон[7] асир.

Зулфидин солса чиқорурға каманд,
Кўпрак айлаб бу каманд ул элни банд.

Тавқи ғабғаб ул зақан остида нун,
Обиҳайвонға ҳубоб, аммо нигун.

Ҳам қадининг нахлиға жон жилваси,
Ҳам хироми обиҳайвон жилваси.

Кўз била лаъли ажаб санъат тузуб,
Ҳар неча ул ўлтуруб, бу тиргузуб.

Жисму гулгун кўнглоки гул узра гул,
Кўрмагидин тобсиз юз минг кўнгул.

Кўйлак узра неча ҳулла ранг-ранг,
Санъатида жон чекиб Руму Фаранг.

Ҳулла ранги нечаким қотил бўлуб,
Атридин юз жон яна ҳосил бўлуб.

Кофири қотил кўзига барча ком,
Буки — дин аҳлиға солғой қатлиом.

Кимки айлаб сочи зуннорин хаёл,
Дину имонини айлаб поймол.

Ҳусну лутфи жон аро ер тутқудек,
Бир аёқ сув бирла балким ютқудек.

Шуълаи ҳусни солиб давронға ўт,
Оташин лаълидин аммо жонға ўт.

Топиб оташгоҳ ишқин аҳли ҳуш,
Порсосўзандау зуҳҳодкуш,

Қаср уза бу шакл ила тарсо қизи,
Бал қуёш айвонида Исо қизи.

Шайх кўнглиға чоқилғоч ўйла барқ,
Шуъла дарёсиға жони бўлди ғарқ.

Асради ўзни кўп истиғфор этиб,
Оғзида «Лоҳавл»ни[8] такрор этиб.

Шўх очқоч шуълаи рухсорини,
Ўртади «Лоҳавлу» истиғфорини.

Бўлмиш эрди жисми туфроққа нигун,
Бир дам ул уйга асо бўлди сутун.

Аллоҳ! Аллоҳ! Не кечадур бу кеча!
Саъб мундоғ, ё Раб, ўлғайму кеча?!

Ўткарибмен кўп суубат кечалар,
Кўрмадим мундоғ уқубат кечалар!

Тун эмас — дўзах ўтининг дудидур,
Ё фалакнинг оҳи қийрандудидур.

Бўйла тун, ё Раб, намудор ўлмасун,
Анда ҳеч одам гирифтор ўлмасун.

Билмон, оё тун балосинму дейин,
Манга тушган кун балосинму дейин!

Жисму аъзову ҳавосу ақлу ҳуш
Ишқдин бўлдилар андоғ парданўш.

Ким дегайсенким бири мавжуд эмас,
Ишқ бедодида жуз нобуд эмас.

Пайкаримда онча йўқ тобу тавон,
Ашкдек кўйида бўлғунча равон.

Бошима қувват йўқ онча урғоли,
Тош уза ғам фартидин синдурғоли.

Кўз қани ул ой юзига солғучи
Ул қуёш анворидин нур олғучи.

Юз қани суртарға ул даргоҳға,
Қул тазарруъ айлагандек шоҳға!

Қўл қани кўксумға хоро урғудек,
Бошима туфроғлар совурғудек!

Ҳуш қани айлагунча ўзни забт,
Бермагунча йўл димоғ уйига хабт.

Қани ақл этгунча иш тадбирини,
Қилғучи вайрон кўнгул таъмирини?

Қани сабр этгунча дардим чорасин,
Ё даво қилғунча бағрим порасин?

Ғам егунча ҳолима қони кўнгул,
Ким эрур ҳоло ўлук сони кўнгул.

Бир нафас ургунча бори жон қани,
Ким кўнгулдек ҳам топа олмон ани.

Манга бу йўл не балолиғ йўл эди,
Ҳар неким андин батар йўқ — ул эди.

Кош ҳаргиз бўлмағай эрдим тирик,
Умрни кўргунча бу янглиғ ирик.

Нетти етса эрди бир барқи хатар,
Қўймаса эрди вужудумдин асар.

Дўстлар, нетти мадад еткурсангиз,
Жамъ ўлуб мен зорни ўлтурсангиз!

То қутулса даҳр оримдин менинг,
Даҳр эли афғону зоримдин менинг.

Жонима, ашоб, тиғи қатл урунг,
Куйдуруб, ҳарён кулумни совурунг.

То жаҳонда бўйла расво бўлмайин,
Бир ўлай, юз қатла ҳардам ўлмайин!»

Ҳолиға асҳоб ҳайрон йиғлабон,
Ҳардам онинг дардидин қон йиғлабон.

Бўлубон жамъ ул гуруҳи мустаманд,
Шайхқа ҳар бир бериб бир навъ панд.

Шайх аларнинг пандини фаҳм этмайин,
Нукта маънисиға доғи етмайин.

Ақл мезони била қилди хитоб,
Ишқ таврида топиб ондин жавоб.

Бири деб: «К-эй муршиди арбоби дин,
Хоки роҳинг сурмаи аҳли яқин.

Кимса йўлинда бўлур бу воридот,
Ўзни забт этган топар хайру нажот».

Деди: «Эй фарзанд, де ўзлук қани,
Токи мен ҳам забт қилғайман ани».

Бири дебким: «Бу эрур шайтон иши,
Зикр ила ондин топар махлас киши».

Шайх деб: «Жамъият анда шарт эрур,
Мен паришонман, не хосият берур».

Бири деб: «К-эй муқтадои аҳли роз,
Бу бало дафъига вожибдур намоз».

Шайх дебким: «Урма бу маънида дам,
Телбадурмен, телбага йўқтур қалам».

Бири дебким: «Қўп, таҳорат айлагил,
Элга тоатқа ишорат айлагил».

Шайх деб: «Йўқ кўз ёшимдин ўзга сув,
Қон келур ҳардам боғирдин кўзга сув».

Бири дебким: «Fусли пок айлаб кўнгул,
Фориғ эт ғамдинки — будур тўғри йўл».

Шайх дебким: «Fарқаи баҳри фано —
Бўлмишам, мендин на истарсан яно?»

Бири деб: «Тасбеҳингга машғул бўл,
Бу паришон ҳолдин маъзул бўл».

Шайх деб: «Тасбеҳ узди торни,
Чектим андо риштаи зуннорни».

Бири деб: «Мисвокка қил илтижо,
Оғзинга солиб кетур суннат бажо».

Шайх деб: «Мисвок агар қилсам ҳавас,
Ажзу ҳайрат бармоғи оғзимда бас».

Бири деб: «Саҳве агар тутти вужуд,
Узриға туфроғ ўпуб қилғил сужуд».

Шайх дебким, оқизиб қон ёшни,
«Олмоғумдур бу эшикдин бошни».

Бири дебким: «Румға бўлди сафар,
Каъбани қилмоқ керак эмди мафар».

Шайх дебким: «Онда қилғонни талаб,
Мунда топдим, не чекай ул ён тааб».

Бири дебким: «Юзланиб саҳро сари,
Вақтидур азм айласа Батҳо[9] сари».

Шайх дебким: «Мунда топтим они ман,
Рум борида нетай Батҳони ман».

Бири дебким: «Чун сафар бўлди тамом,
Айламак хуштур ватан сори хиром».

Шайх дебким: «Гўиёким зулминан
Бизга дайр эткандурур асли ватан».

Бири дебким: «Чун машойихқа бу иш —
Етса, бизга етгай асру сарзаниш».

Шайх дебким: «Йўқ алар бирла ишим
Ким харобот ичрадур истар кишим».

Бири дебким: «Важду ҳолотинг қани?
Зуҳд ила покиза авқотинг қани?»

Шайх дебким: «Дайр аро ҳолот эрур,
Ким туфайли ўйла юз авқот эрур.

Ул кеча ул қавм уруб юз печу тоб,
Шайх аҳволиға айлаб изтироб.

Таъна айлаб, Шайх парво этмайин,
Пандлар айтиб бирига етмайин.

То саҳар дайр аҳли ғавғо айлабон,
Аҳли дин ҳолин тамошо айлабон.

Ҳазл этиб дин аҳли ойини била,
Кўп мубоҳот айлаб ўз дини била.

Аҳли дин бирла тамасхурлар қилиб,
Ўз тариқиға тафохурлар қилиб,

Тенг тутуб андешаи гумроҳ ила,
Лот лосин лои иллаллоҳ ила.

Ул улусға бу шақоват бир сари,
Дайр аҳлидин шамотат бир сари.

Шайх асҳоби била асҳоби дайр,
Хоҳ шаръдин нукта айтиб, хоҳ хайр.

Шайх дайр асҳобиға имдод этиб,
Гарчи дин аҳлиға хижлатлар етиб.

Тонг ёруқ бўлғунча мундоқ тира ҳол,
Ул мусулмонларға еткурди малол.

Чун ёруғлуқ тиралиғни қилди паст,
Чолдилар ноқус хайли бутпараст.

Чарх кўргузди қуёш анворини,
Ўйлаким тарсо қизи рухсорини.

Дайр аҳлиға узалди можаро,
Шайх ишқи бирла аҳволи аро.

Куфр аро тушти ажаб жамъияте,
Дайр аҳли миллатиға қуввате.

Дин элининг хижлати ҳаддин ошиб,
Шайхни ташлаб, уётдин торқошиб.

Шайх маҳзал бўлди дайр атфолиға,
Ким кулардар эрди онинг ҳолиға,

Ул ғарибу ошиқу зору қари,
Йўл уза ётиб кўзи манзар сари.

Босиб ўтган эл қилиб изо анга.
Йўқ вале юз ончадин парво анга.

Меҳнатидин ғойибу ҳозирға раҳм,
Шиддатидин мўмину кофирға раҳм.

Лек тарсозодаи офоқсўз,
Шайхни ул навъ қилғон тираруз.

Дин тариқидин мубарро айлаган,
Куфр дайри ичра расво айлаган.

Пардадин айлаб назар зори сари,
Ёшурун боқиб гирифтори сари.

Ғафлат айлаб чун кўруб помолини,
Ўзига келтурмай онинг ҳолини.

Қасди дину ғорати жон айлабон,
Лек ўзни гўлу нодон айлабон.

Фурқатидин Шайх жони ўртаниб,
Балки пайдоу ниҳони ўртаниб.

Кундуз – оқшомғоча бағри чок-чок
Кеча тонг откунча фурқатдин ҳалок.

Ҳар нафас бир ойдин ортиб меҳнати,
Бу эди бир ойга тегру ҳолати.

Чунки ҳаддин ўтти ранжу дард анга,
Туфроқ ўлди жисми ғампарвард анга.

Кофири золимсиришти ишвагар
Ёна ул манзардин ўлди жилвагар.

Ўт солиб оламға ҳусну нозидин,
Сўрди ўз афтодасининг розидин –

Ким: «Аё ислом элига роҳбар,
Дину ислом аҳлиға иршодгар.

Чун санга Каъба тавофи эрди фан,
Дайр эшигинда недин туттунг ватан?

Сени дерлар дин элиға дастгир,
Куфр дайриға недин бўлдунг асир?

Манзиледа бир кеча аҳли сафар
Тутса таскин, тонгласи айлар гузар,

Шайхким, бир ой сукун фан айламиш,
Дайр туфроғини маскан айламиш.

Куфр дайрида бўлур ором анга,
Зулмат аҳлидин не эркин ком анга?»

Шайх кўргач ул жаҳоноро жамол,
Истимоъ этгач бу руҳафзо мақол.

Жумла аъзосиға қўйди заъф юз,
Гоҳ эгилди жисми, гоҳи бўлди туз.

Ҳуш итиб, сустайди ўздин бехабар,
Жисмида қолмай ҳаётидин асар.

Дайр эли айлаб гумонким, ўлди ул,
Минг йил ўтганлар била тенг бўлди ул.

Бир кеча-кундуз ўлуклардек ётиб,
Ул санам ҳолиға бошин ирғотиб.

Ҳолиға ҳайрат қилиб куффор ҳам,
Раҳм этиб ул қотили хунхор ҳам,

Келдилар бошиға аҳли куфру дин,
Ўйла комил ишқиға деб офарин.

Бошини туфроқдин айлаб бийик,
Қилдилар маълумким, эрмиш тирик.

Ишқидин эл кўнглига таъсир ўлуб,
Ул санам ҳолиға ҳам тағйир ўлуб.

Қўйди мақтули боши узра аёғ,
Хастаға мақсуд иси тобғоч димоғ.

Очти ул гулчеҳра рухсориға кўз,
Не юзида рангу, не оғзида сўз.

Муддате ул навъ гунгу лол эди,
Нукта сурмакдин тили беҳол эди.

Ҳолиға келтурди чун завқи висол,
Кофири золим яна қилди савол.

Ким: «Чу сўрдуқ Шайх ҳоли суратин,
Онглоли деб ҳолати кайфиятин.

Зарқ ила Шайх ўзни беҳуш айлади,
Нуктадин оғзини хомуш айлади.

Эмди ўз ҳолидадур, бердик жавоб,
Улча биз аввал анга қилдук хитоб».

Шайх оҳ урдию бўлди ашкрез,
Деди: «Эй кўнглумга солғон рустахез,

Чун сўрорсен – арз қилмай найлайин,
Не такаллуф бирла пинҳон айлайин.

Махфий асрордин ўтубдур чун бу иш,
Дерман эмди, беркитиб бағримга тиш.

Дайр аро бу навъким зор ўлмишам,
Ишқ бандиға гирифтор ўлмишам.

Ҳар бало жонимғаким ҳодис дурур
Оразинг кўрмак анга боис дурур.

Турфа манзардин чу ҳуснунг бўлди фош,
Ўйлаким, тўртунчи манзардин қуёш.

Не таҳаммул қолди, не тоқат манга,
Ақлу ҳуш итти ҳамул соат манга.

Мужмал ўз ҳолимни изҳор айладим,
Сени дардимдин хабардор айладим.

Чорам этсанг ҳам сенга осон эрур,
Қатл қилсанг ҳам ҳаёти жон эрур.

Ўйлаким, арз айладим — ҳолимни бил,
Сен билурсан — қатл қил ё раҳм қил».

Деди шўх: «Эй муршиди олий сифот,
Аҳли ислом ичра йўқ эрмиш уёт.

Сен киби ислом элига муқтадо,
Не паришон нукталар қилдинг адо?

Не ҳаё фаҳм ўлди сендин, не адаб,
Сен ажаб, деган сўзунг сендин ажаб.

Кимки бўлса аҳли ишқ, эй пешво,
Бил ани маҳзи адаб, кони ҳаё.

Бетаҳоши сўз демак мундоқ табоҳ
Тифллардин келмагай, эй пири роҳ.

Шайхлиқ таврида отинг йўқмудур?
Оқ соқолингдин уётинг йўқмудур?

Чун санга тўқсону юзга етти ёш,
Ҳам қари демак бўлур, ҳам сени ёш.

Ёш эсанг, кирмайдурур ақлинг ҳануз,
Қориғон дегай харифлиқтин бу сўз.

Ёш эмассан, қорию мабҳут сен,
Ақлу ҳушунг зойилу фартут сен.

Не иборатлар адо қилдинг дегил,
Жинси инсондин бу келмас бори бил.

Ҳеч шак йўқтур манга, эй булҳавас,
Ким бу сўзда тилу кўнглунг бир эмас.

Ишқни махфий тутарлар аҳли роз,
Фош этардин кўп қилурлар эҳтироз.

Хосса маъшуқ оллида қилмоқ аён,
Бўйла тунду беҳижоб этмак баён.

Дарди ишқ ойини мундоғму бўлур,
Зуҳд эли тамкини мундоғму бўлур?»

Деди сўзлар маҳваши фаррух жамол,
Ким ҳарифин зоеъ этти инфиол.

Кўп хижолат бирла Шайхи номурод
Деди: «Эй инсон сифатлиғ ҳурзод.

Ишқким зору забун этмиш мени,
Ақл олиб, маҳзи жунун этмиш мени.

Эл на ҳуш этгай тамаъ девонадин,
Ё адаб савдо била афсонадин.

Гар жунундин бетаҳоши сўз дедим,
Афв қилғилким, ўзумда йўқ эдим.

Чун неким шарҳ айладим — бор эрди рост,
Муътарифмен ҳар не қилсанг бозхост.

Не такаллуф бирла сўзлай, эй нигор,
Чун таним зор ўлмишу кўнглум фигор.

Улча бор эрдим — дедим сўрғон замон,
Неча ёшурсам ҳамондур, сўз ҳамон.

Чунки ошиқ ман эмасманму дейин
Ёр васли истамасманму дейин!»

Шайх чун деган сўзидин ёнмади,
Узру афсун жониби айлонмади.

Шўхи саркаш деди: «Эй жоҳилсиришт,
Рози ўлсанг, ҳарна ўлса сарнавишт.

Ким менинг васлим таманно айламиш,
Ихтиёр этмак керактур тўрт иш:

Май ичиб, зуннор олиб бўлғонда маст,
Куйдуруб Мусҳафни, бўлмоқ бутпараст.

Ишқнинг бу тўрт эрур шукронаси,
Ёна икки иш эрур журмонаси.

Ким эрур бу тўрт такбири фано,
Ул икки бу тўрт ифноси яно.

Хукбонлиғ келди бир йил ёнаси,
Бўлмоқ оташгоҳ ўти девонаси.

Шайх агар бу дайр аро ошиқ эса,
Ишқининг даъвосида содиқ эса.

Бу эди шукрона ҳам, журмона ҳам,
Кўп балолар борму мундин ёна ҳам.

Гар менинг васлим санга матлуб эрур,
Ҳамнишин бўлмоғлиғим марғуб эрур.

Бу деганларни қабул этмак керак,
Васл кўйида нузул этмак керак.

Гар ҳариф эрмассен ушбу ишга ҳеч,
Йўлға азм эт, эрта кунни қилма кеч».

Деди Шайх: «Эй хаста жоним офати,
Ўртаган кўнглумни ишқинг ҳирқати.

Шуълаи шавқунг вужудум ўртаган,
Барқи ишқинг тору пудум ўртаган.

Мен ғарибу ошиқу девонаман.
Ҳушу ақлу сабрдин бегонаман.

Неки амр этса пари рухсора ёр,
Ошиқи девонаға не ихтиёр!

Ҳарне матлуб ўлса, ҳокимсан — буюр,
Қилмасам — тиғи жафо бўйнумға ур!»

Шайх чун сўзни бу ерга қилди банд,
Қилди шўху барча дайр аҳли писанд.

Дайр ичин фирдавсойин қилдилар,
Кўп такаллуф бирла тазйин қилдилар.

Тўрида тахт урдилар гардунасос,
Зебу зийнат онда беҳадду қиёс.

Шўх тарсо чиқти онда завқнок,
Шайх они кўргач бўлуб ҳар дам ҳалок.

Шайхни келтурдилар мажмаъ аро,
Қилғоли имони рухсорин қаро.

Бир-бири узра ўкулди дайр эли,
Хоҳ иқомат хайли, хоҳи сайр эли.

Бода куп-куп онда ҳозир қилдилар,
Нуқл кўп-кўп доғи зоҳир қилдилар.

Савти ноқусу навойи арғунун
Шайх дини мотамиға тортиб ун,

Бўлди сокин ҳар тарафдин бир кашиш,
Ким бу навъ ўлмайдур эрди ҳаргиз иш.

Шуъла келтурдилар оташгоҳдин,
Мусҳаф истаб муршиди огоҳдин.

Чун муҳайё бўлди зуннору салиб,
Қўпти юз афсун била ул дилфиреб.

Тахтидин тушти туман минг ноз ила,
Келди Шайх оллиға юз эъзоз ила.

Ўлтуруб бир габраки жом этти нўш,
Ким кўруб Шайх этти тарки ақлу ҳуш.

Бодадин соқийға юзлангач тараб,
Яна пур қилди қадаҳни лаб-балаб.

Деди: «Ич ложуръа, эй улвий жаноб,
Журъа қолса, билки, эрмастур ҳисоб».

Кому ноком олди Шайхи ишқбоз
Майниким, тутмиш эди ул дилнавоз.

Сочиб ашк, ул майни нўш айлар чоғи,
Юб илик ислому имондин доғи.

Чекти андоғким, бошидин чиқти дуд,
Май ўтиға бўлди кул буду набуд.

Шайхқа чун тутгилар май неча давр,
Ишқ айлай бошлади ақлиға жавр.

Бода чун ҳушини нокор айлади,
Муддаои васл изҳор айлади.

Шўхи тарсо сўз бу навъ этти баён
Ким шароитдин бири бўлди аён.

Деди Шайх: «Эй шўх, не қолди – дегил,
Ҳарне матлуб ўлса мендин истагил!»

Деди маҳваш куфр эли ашрофиға,
Борча моҳир шева куфр авсофиға.

Куфрни имонга тақдим эттилар,
Анга ул миллатни таълим эттилар.

Хирқаи иршоддин урён бўлуб,
Кимки ул ҳолат кўруб, гирён бўлуб,

Бердилар май ҳавзи ичра ғусли пок,
Ғўта урди Шайх ҳам беваҳму бок.

Куфр эли хилъатларин еткурдилар,
Шайхқа бошдин-аёғ кийдурдилар.

Белиға маҳкам танғиб зуннорни,
Кофир айлаб солики атворни,

Чектилар бутхонага хору дажам,
Маст қилди сажда бут оллида ҳам.

Ҳам муламмаъ хирқани куйдурдилар,
Ҳам «Калюмуллоҳ»ни ўтқа урдилар.

Ҳам бўлуб жоми дамо-дам бирла маст,
Ҳам қилиб мастона ўзни бутпараст.

Ҳеч расволиқ жаҳонда қолмади—
Ким анинг бошиға гардун солмади.

Каъба пири мушкилин ҳал қилди ишқ,
Дайр атфолиға маҳзал қилди ишқ.

Ўйнабон дайр ичра атфоли фаранг,
Муқтадои дин била масту маланг.

Ҳар дам ўзни билмай ул фархундапай,
Ўзига келгач, тутарлар эрди май.

Масти лояъқил эди ул туну кун,
Ким не кун маълум ўлур эрди, не тун.

Оқибат чун ишқ туғён айлади,
Бир саҳар фарёду афғон айлади—

Ким: «Аё кўнглумға солғон изтироб,
Хилқатим маъмурасин қилғон хароб.

Ишқи чун бунёди бедод айлаган,
Дину имонимни барбод айлаган.

Куфр элининг дини мундоғму бўлур,
Аҳду қавл ойини мундоғму бўлур?

Бўйла эл комин раво қилмоқ керак,
Ваъдаға мундоғ вафо қилмоқ керак?

Ҳарне кўнглунг истади — сурдунг манга,
Юз туман барқи бало урдунг манга.

Қайси коминг эрдиким еткурмадим,
Қайси шартингни бажо келтурмадим,—

Ким вафо вақти тағофулдур ишинг,
Васл иши ичра такосулдур ишинг.

Ҳам ғарибу ҳам қари, ҳам хастамен,
Куфр занжири била побастамен.

Кеча-кундуз майға тутмушсен мени,
Ваъда қилғондин унутмушсен мени.

Ўйла даъвига бу навъ исботдин
Қўрқмассанму Маноту Лотдин?»

Шўх тарсо деди: «Урма таъна кўп,
Шартниким қилдинг, итмомиға куп.

Бўлди тўрт иш васлнинг шукронаси,
Икки қолмиш ишқнинг журмонаси.

Будур ул журмона, эй фахри изом,
Ким бу дайр атрофида бир йил тамом —

Хотирингни солмайин икроҳға,
Кеча ўт ёққойсен оташгоҳға.

Кундуз ўзни тутмағайсен нотавон,
Ким тўнгуз кутмакка бўлғайсен равон.

Тунга тегру хукбонлиғ қилғасен,
Ул жамоатта шубонлиғ қилғасен.

Йил тугангач қилғасен азми висол,
Мен муҳайё айлабон базми висол.

Куфр ойини била сур этгамен,
Васл ила жонингни масрур этгамен.

Гар қўя олмас эсанг бу йўлға гом,
Ишқ ойинида бўлсанг нотамом.

Тарк айлаб куфр, дин айлаб қабул,
Дайрдин кет, куфрдин қилғил нузул.

Неча кун айш этганингни муттасил,
Ким май ичтинг, мен санга қилдим биҳил.

Эски куйган хирқадин сен доғи кеч,
Тору пудидин такаллум қилма ҳеч.

Айласанг даъво баҳо, сен доғи ол,
Йўлда харж айларга чўнтойингга сол.

Қил гумон ҳар неки кўрдунг — кўрмадинг,
Ё ҳавас дайриға маркаб сурмадинг».

Шайх солғоч маҳваш алфозиға гўш,
Ишқ туғён айлабон, чекти хурўш,

Деди: «Эй жонимда ишқинг шиддати,
Хотирим ороми, кўнглум қуввати.

Ҳарна комингдур, қулунгмен, ҳукм қил,
Қилмасам, қатлимдин ул дам сўз дегил,

Лек мазкур айлама ҳижрон сўзин,
Васл нузҳатгоҳидин ҳирмон сўзин».

Қўптию деди: «Сурукни келтурунг,
Қўйни чўпон жонибиға еткурунг.

Ҳам мадад айлаб мени гумроҳға,
Лутф этиб йўл бошланг оташгоҳға».

Қўйни ҳам чўпонга восил қилдилар,
Сўнгги комин доғи ҳосил қилдилар.

Шайх кундуз галадин огоҳ эди,
Кеча манзилгоҳи оташгоҳ эди.

Кеча тонг оттунча ўт ёқмоқ иши,
Куфр ўтин равшан этмак варзиши.

Субҳ чиққоч дайрдин ноқус уни,
Ким ёрур эрди қаро зулмат туни.

Дуд ила кулдин чиқиб мажнун мисол —
Ким жунун гулханга қилғай ноймол.

Ун чекиб ноқус оҳанги била,
Куфр элининг шевау ранги била,

Келтурур эрди тўнгузлар сори юз,
Теграсида юздин ортуғроқ тўнгуз.

Ул бу зулматқа гирифтору асир,
Қавму хайликим эди фармонпазир —

Қилдилар кўп чораву талбир анга,
Бир сари мў қилмади таъсир анга.

Махласига топмайин имконға йўл,
Тарқади мажмуу, ёлғуз қолди ул.

Каъбада матвори ўлдилар бори,
Ҳар бири бориб уётдин бир сори.

Шайхқа бор эрди бир фоний мурид
Ишқ жомидин уруб ҳал мин мазид.

Солику қатъ айлаган кўп марҳала,
Ҳодий ул азм айласа ҳар қофила.

Шайх айлар чоғда гўё азми Рум,
Анга маскан эрмиш ўзга марзу бум.

Чун сафардин қайтиб ул фархундапай,
Каъба азмиға мароҳил қилди тай.

Йўлдин-ўқ кўргузди азми хонақоҳ,
Шайх атрофида истай деб паноҳ.

Хонақоҳ эрди харобу, пири йўқ.
Тўрт юз аҳли вараъдин бири йўқ.

Яхши тафтиш этти чун ул ҳолни,
Дедилар анга бори аҳволни.

Рум сори Шайхнинг азм этганин,
Бошиға андин не ишлар етганин.

Чун халифа эрди Шайх асҳобиға,
Кимсалар тарқотти ўз аҳбобиға.

Барчасин жамъ айлади ҳиммат била,
Сўрди Шайх аҳволини диққат била.

Дедилар туш бирла Рум иродини,
Дайр ила тарсо қизи бедодини.

Ишқ ичинда беқарор ўлмоғлиғин,
Ҳолида беихтиёр ўлмоғлиғин,

Бода ичмак, ринду маст ўлмоғни ҳам,
Тарк этиб дин, бутпараст ўлмоғни ҳам.

Маскан этмак доғи оташгоҳни,
Ўтқа ҳам солмоқ «Каломуллоҳ»ни,

Ким нечук зуннорни тортиб туруб,
Боғлади белиға тўрт айландуруб.

Кеча оташгоҳ ўтин ҳоло ёқар,
Бўлди чун кундуз тўнгузларни боқар.

Деди соҳибдарди ринди бохабар:
«К-эй ҳамиятда тўнгузлардин батар,

Шайхким пир эрдию, сизлар мурид,
Борчага иршодидин беҳбуд умид.

Фақр аро шарти иродат келди бу –
Ким не қилса муршиди фархундахў,

Хайлу асҳоби ташаббуҳ айламак,
Тенгрига лекин таважжуҳ айламак.

Гар тааллуқ бўлса, гар тажрид анга,
Ҳарне қилса айламак тақлид анга,

Сиз вафосизларға фақр атвори ҳайф,
Аҳли тақво хирқау дастори ҳайф.

Офият вақти уруб лофи газоф,
Тушти иш чун ўзни тутқайсиз маоф.

Шайхингизга бевафолиқ бошлабон,
Қиблангизни дайр ичинда тошлабон.

Тенгридин йўқ биму, элдин ҳам уёт,
Ким бу иш тушқонда қайтиб барча бот.

Келгасиз ўз муқтадонгизни қўюб,
Хизматидин, балки шаклидин тўюб.

Ўзни тутқойсиз салоҳандеш ҳам,
Бир-бирингизни дебон дарвеш ҳам.

Зуҳду тасбеҳу ридонгиздин уёт,
Кафшу дастору асонгиздин уёт.

Бўлса эрди Шайхқа сакбонлиғ иш,
Қилса эрди бир неча ит парвариш,

Чархдин етканда бу янглиғ жафо,
Кўрмагайму эрди итлардин вафо?!

Баъзи итса, баъзи қолғай эрдилар,
Ўзни атрофиға солғай эрдилар.

Хасми бирла гаҳ тутушқойлар эди,
Мотамиға гаҳ улушқойлар эди.

Одами бўлса вафо андин йироқ,
Ит вафо бобида андин яхшироқ.

Сизда гар бўлса эди мардоналиқ,
Даъвийи ихлос аро фарзоналиқ,

Шайҳқа тушканда бул янглиғ бало,
Ким биров ишқиға бўлди мубтало,

Ул ўзига ҳар жафо қилғон чоғи,
Вожиб эрди қилмоқ они сиз доғи.

Зоҳир айлаб барчангиз бедардлиғ;
Кўргузуб фақр ичра юз номардлиғ.

Лоф аро эрмен деган эрму бўлур
Келмас ишни илкидин дерму бўлур?

Ҳар неким деб ул сўзи жонларга қут,
Солиб оғзиға алар муҳри сукут.

Қилди чун бу навъ аларга сарзаниш,
Деди: «Ўлгурмоқ била очилмас иш».

Қўбтию қилди азимат Румға,
Дину имонсўз марзу бумға.

Ул жамоат ҳам қилиб қўлдошлиқ,
Кому ноком эттилар йўлдошлиқ.

Еттилар чун қатъ этиб ёзи ябон,
Анда бордиларки Шайхи хукбон.

Не асар ислому имон кешидин,
Не нишон ақли салоҳандешидин.

Ошиқу мажнуну майдин маст ҳам,
Дарду бехудлуқ била ҳамдаст ҳам.

Тонимай ул хайлдин қойтарди юз,
Қилди юз ул ёнки, ул хайли тўнгуз.

Солики раҳрав бу иш кўргач юруб,
Шайх учун кўнгли бузулди оҳ уруб.

Ашки ҳасрат тўкти кўн рухсориға,
Деди боқиб ул жамоат бориға –

Ким: «Худо ҳамду саносин айтингиз,
Бу маҳалда турмай эмди қайтингиз.

Ўйла шайхи муршиди соҳиб камол
Хийра ишқ ошубидин бўлмиш не ҳол!»

Ёнибон шаҳр ичра топиб муъбади,
Даҳр зулм этган улусқа мақсади.

Тенгри даргоҳида ринди покбоз
Кечаю кундуз тўкар эрди ниёз.

Иш анга – қилмоқ муножоту дуо,
Айлабон шайхиға махлас муддао.

Чун бу мақсудиға солиқ эрди ул,
Сидқ аҳлиға мувофиқ эрди ул.

Кўб дуо қилди, чу айлаб изтироб,
Тенгри ҳам қилди дуосин мустажоб.

Бир кеча ашки ниёз айлаб равон,
Бўлмиш эрди йиғламоқтин нотавон.

Субҳ бўлди заъфдин беҳол ўзи,
Кўз юмуб очқунча ёпилди кўзи.

Кўрдиким: фархунда нуре бўлди фош,
Нур аросидин тулў этти қуёш.

Не қуёшким, юз қуёш ҳайрон анга,
Заррадек меҳрида саргардон анга.

Анбиё хатми, рисолат хотими,
Саййиди олам расули Ҳошими[10].

Ким келур эрди табассум айлабон,
Лаъли жонпарвар такаллум айлабон,

Чун бу навъ бўлди аён ул ганжи роз,
Ерга тушти нотавон айлаб ниёз:

К-эй рисолат мулкида соҳибсарир,
Лутф ила афтодаларға дасттир.

Ҳожат эрмас ҳожатим қилмоқ баён,
Ким эрур равшан замирингға аён.

Деди юз минг лутф ила шоҳи расул,
К-эй очилғон боғи уммидингға гул.

Сидқ ила туз нийятингға офарин!
Саъю олий ҳимматингға офарин!

Онча зоҳир айладинг ажзу ниёз,
Ким тараҳҳум бирла ҳаййи корсоз –

Айлади ажзу ниёзингни қабул,
Нолау сўзу гудозингни қабул.

Тенгри махфий ҳикмати изҳорида,
Сайр даштида, сулук атворида

Солик оллида қўюптур воридот,
Ким ўзин қутқормай ондин йўқ нажот.

Шайхингизға вориде эрди қави,
Кўрмаган ондоқ бу пайдо раҳрави.

Ҳақ нажот этти каромат, шод бўл,
Шукр айлаб қойғудин озод бўл.

Чун санга юзланди кўп ранжу тааб,
Ҳақ бу лутф айларга сен бўлдунг сабаб.

Шарҳ қилди чун Расулуллоҳ бу роз,
Шодлиғ ашкин тўкуб соҳиб ниёз.

Чекти ҳўю зойил ўлди ҳуш анга,
Ажздин бўлди хирад мадҳуш анга.

Чун насими субҳ эсти мушкрез,
Бўлди тун мушки уза кофурбез.

Нотавоннинг кўнглига юзланди ҳуш,
Секрибон қўбти, тушуб мағзига жўш.

Чун Худо фарзин адо кўргузди туз,
Қўбтию қўйди худовандиға юз.

Сўрдилар ашобу огоҳ бўлдилар,
Бори ул раҳравға ҳамроҳ бўлдилар.

Пўя айларда эди ошуфтаҳол,
Сабзау сув узра андоқким шамол.

Қатъ айлаб гаҳ нишебу гаҳ фароз,
Ул маконғачаки шайхи ишқбоз.

Шайхқа ҳам дафъ ўлуб гумроҳлиқ,
Етмиш эрди ғайбдин огоҳлик.

Гулшани тавфиқдин эсган насим,
Кўнглига таъсир этиб эрди азим.

Ҳам хижолат ашкин айлаб ошкор,
Ҳам чекиб оҳу надоматдин шарор.

Ташлаб эрди кисвати куффорни,
Узмиш эрди боғлағон зуннорни.

Куфр солғон тира кўнглига футур,
Еткуруб эрди ҳидоят шамъи нур.

Бўйла ҳолатда етишди ул гуруҳ
Кўнглига етти, алар етгач, шукуҳ.

Шайхқа тағйир олор кўрган замон,
Бўлдилар юз шукр айлаб шодмон.

Дедилар: «К-эй муршиди соҳиб вусул,
Муждаки, бўлди маладкоринг расул!»

Шайх чун воқиф эди ул ҳолдин,
Сўз деди хайлиға ул аҳволдин.

Қучти истаб раҳрави фарзонани,
Якжиҳатлиқ бобида мардонани.

Деди: «Эй фархунда фарзандим менинг,
Риштаи жонимға пайвандим менинг,

Сидқ аро ҳолингни тағйир этмадинг.
Ёрлиқ бобида тақсир этмадинг.

Ўзни не тил бирла айлай узрхоҳ —
Ким бу сидқинг узрини қўлғай Илоҳ».

Сочиб ул ҳам шодмонлик ёшини,
Пир аёғидин кўтармай бошини.

Барча айлаб изтиробу изтирор,
Тобқуча ошуфта хотирлар қарор.

Муттафиқ бори деди: «К-эй муқтадо,
Чун насиб этти бу давлатни Худо.

Бу хатарлиқ бумдин кетмак керак,
Каъба водисиға азм этмак керак».

Шайх кийди хирқа, айлаб ғусли пок,
Бўлдилар асҳоб бори завқнок.

Сидқ бирла айлабон азми ҳарам,
Бодия қатъиға урдилар қадам.

Шайх чун азм айлабон Батҳо сори.
Келдук энди маҳваши тарсо сори.

Ноз уйқусида эрди ул пари,
Кўрди тушким инди меҳри ховари.

Шўхқа еткурди Исодин паём:
«К-эй вафо бобида хому нотамом!

Шайх Санъон муршиди аҳли замон –
Ким сенинг дайрингга бўлди меҳмон.

Мезбонлиқнинг тариқин билмадинг,
Ўйла меҳмонга неларким қилмадинг.

Дайрнинг меҳмонлиғин тарк этти ул,
Мезбонликқа ҳарамга кетти ул.

Бот етиб, бўлғил мушарраф динига,
Узрунг айтиб, кир анинг оинига».

Уйқудин уйғонди чун тарсо қизи,
Бўлмоқ истаб шайх аёғининг изи.

Келди не қилғонлари чун ёдига,
Тушти ўтлар хотири ношодига.

Оҳ уруб қўбтию қилди йўлга азм,
Каъба эҳромига айлаб ўзни жазм.

Ашкдин анжум тўкуб гардун киби,
Йиғлабон Лайливаши Мажнун[11] киби.

Тез борур эрди борғон сори эл,
Элтгандек тоза гул баргини ел.

Солур эрди гомини беҳолваш,
Чарх анинг қилғонларидин кинакаш.

То биёбон ичра ошти шиддати,
Ғолиб ўлди ваҳму биму ҳайрати.

Заъфу ожизлиқ анга кўргузди юз,
Ким ниҳоятсиз эди водию туз.

Деди: «Ё Раб, ожизу саргаштамен,
Кўзу кўнглум қонига оғуштамен.

Ожизу бечорадурмен, раҳм қил,
Бекасу оворадурмен, раҳм қил.

Гарчи жуз журму гуноҳим йўқ менинг,
Сендин ўзга ҳам паноҳим йўқ менинг».

Ёлғизу бекаслиғига йиғлади,
Чорасин билмаслиғига йиғлади.

Нозанинга онча шиддат берди даст,
Ким қилиб заъф ўлди туфроғ узра паст.

Чун йиқилди ҳуши зойил бўлди пок,
Ётти туфроғ узра хору дарднок.

Кашф бўлди Шайхи олижоҳга,
Ҳам мурили раҳрави огоҳга.

Бўйла ишким, қўйди юз маҳваш сори,
Қайси маҳваш – ожизу ғамкаш сори.

Ёнди Шайху, ринди болодаст ҳам,
Ул гуруҳ ичра баланду паст ҳам.

Ғофил элнинг ҳар бирида юз хаёл,
Ким не эркин, ё Раб, ул ёнмоққа ҳол.

Токи етти Шайх ила ул аҳли роз,
Андаким ётмиш эди ул сарвиноз.

Гарчи Шайх ул ишда кўнглин солмади,
Йиғламоқни лек асрай олмади.

Нозанин бошин қўюб қўйнига тез,
Юзда бўлди кирпикидин ашкрез.

Чунки гулбарг узра сочилди гулоб,
Наргис очилдики, эрди масти хоб.

Шайхнинг қўйнида кўргач бошини,
Тўкти рухсориға ҳасрат ёшини.

Заъфдин оҳиста чиқти ноласи,
Юз уза сочиб бағир партоласи.

Деди: «Эй тақвошиори динпаноҳ,
Қайси тил бирла бўлойин узрхоҳ.

Тош отар тифли лаими шум бахт,
Соя солур бошиға олий дарахт.

Бош чекиб гулбунда юз минг нўги хор,
Гул очиб ҳар хордин абри баҳор.

Гарчи журмум ҳадду поёндин фузун,
Лутфу эҳсонинг сенинг ондин фузун.

Беадаблиғларки қилдим, билмишам,
Афвунг оллида сияҳрў келмишам.

Ҳар неким қилдим, ямон қилдим, ямон,
Мен ямон, кешим ҳамон, диним ҳамон.

Дегай эрдим ҳазратингда неча роз,
Умр ўтар таъжилу фурсат асру оз».

Зоҳир этти шавқи исломини ҳам,
Исои Руҳуллоҳ эъломини ҳам.

Деди: «Қилдим ҳарза гуфторимни бас,
Арз қил имонки, қолмиш бир нафас».

Шайх ашк айлаб равон рухсориға,
Арзи имон этти тарсо ёриға.

Ошнолиқ тобқоч имондин ниҳон,
Оҳ уруб Шайх оллида тобшурди жон.

Солди дин аҳли аро ғавғо яна,
Чектилар фарёду вовайло яна.

Куфр ила дин ичра фаҳм ўлди сабаб,
Бўлъажаб иш зоҳир ўлди, бўлъажаб.

Ишқ аро бу навъ ўлур аъжуба кўб,
Кўргузуб аъжубалиқ мансуба кўб.

Ишқ баҳредурки йўқ поён анга.
Ҳар ҳубоби гунбади гардон анга.

Оламедур ишқ, лекин бас васеъ,
Торамедур ишқ, лек асру рафеъ.

Чархни айлар Суҳо[12] анда нигун,
Пашша айлар анда Анқони забун.

Ишқ ўтидин етса ногоҳ бир шарар,
Еткурур юз барқдин кўпрак зарар.

Баҳрдин ҳар қатра айлаб беҳижоб,
Даҳрни сели бало бирла хароб.

Ишқ тиғи қилса юз минг қатлиом,
Не қасосу не дият, не интиқом.

Ишқдин кўргач юз офат жониға,
Чора тутмоқ бўлди миннат жониға.

Кўр тааҗҗуб ишқнинг бўстонидин,
Обу ранги бегунаҳлар қонидин.

Урса бир кирпик туман минг жонға неш,
Билки будур ҳиндуйи қотилға кеш.

Зойил айлар нуқтаи зойил мисол!
Юз туман кўз мардумин бир турфа хол.

Ишқ мулкида гадоу шоҳ бир,
Дайр ичида раҳбару гумроҳ бир.

Ишқ аро дарду балодин ўзга йўқ,
Зулму бедоду жафодин ўзга йўқ.

Шайхни андоқки шайдо этти ишқ,
Олам аҳли ичра расво этти ишқ.

Сўнгра мендин солмади ғавғосини,
Кимса кўнгли мулкиға яғмосини.

Ҳолим андин кимса ғар ортуқ демас,
Ортуқ эрмас, бўлса ҳам ўксук эмас.

Кел, Навоий, сўзни ҳоло хатм қил,
Ишқ аро изҳори даъво қилмағил.

Бир неча кун умрдин тобсам амон,
Шарҳи ишқим назм этай бир достон.

Анда билгай кимгаким инсофдур,
Ким сўзум чинмудурур ё лофдур.

Шайхқа алқисса етти чун фароғ,
Дайр ишидин Каъбаға айлаб яроғ.

Ёрни дафн этти ишқ айвонида,
Дину имон аҳли гўристонида.

Каъбадин андоқки қилди азми дайр,
Дайрдин ҳам Каъбаға кўргузди сайр.

Тенгрига арз этти узри момазо,
То ани ҳам ёриға қўшти қазо.

LXXX

Қушлар пешволиққа қурға солиб, Ҳудҳуд отига тушгони

Бу ажаб сўзни эшитгач ул гуруҳ,
Келдилар барча ҳаётидин сутуҳ.

Ишқ олди қўлларидин ихтиёр,
Шавқ ўтидин бўлди барча беқарор.

Қатъ этарлар эрди йўл ондоқки барқ,
Ғарбдин бир ҳамл аларға эрди шарқ.

Барча ўз саъйи била таъжил этиб,
Ҳар нафас бир хавфлуқ водий етиб.

Бўлса баъзи ул қотиғ йўлға ҳариф,
Бор эди баъзи доғи зору заъиф.

Ойрилурлар эрди, қолурлар эди,
Ўзни ҳар манзилда солурлар эди.

Қавм орасидаки сардор ўлмади,
Қавм ҳолидин хабардор ўлмади.

Қавмнинг ҳоли паришон бўлғуси,
Барча ўз ҳолиға ҳайрон бўлғуси.

Қўйниким сув, ўтқа бошқармас шубон,
Ул сурукни айлагил зоеъ гумон.

Ҳар жамоатқаки йўқтур пешво,
Йўлға эрмастур қадам қўймоқ раво.

Чун йўл эрди ҳам қатиқу ҳам йироқ,
Ул жамоат барча айлаб иттифоқ.

Дедиларким: «Бизга сардоре керак,
Ақлойин ҳушкирдоре керак.

Ким бори қушларға бўлғай ҳоким ул,
Ким эрурбиз биз заифу саъб – йўл.

Раҳраве, йўл мушкилидин огаҳе,
Хайлға ҳам раҳбару ҳам ҳамраҳе».

Сойир қушлар лаиму ашроф ҳам,
Чектилар Ҳудҳудға бу ишни рақам.

Чун анга бу ишга урдилар сало.
Айлади табъи ҳукуматдин ибо.

Дедиким: «Мен хайлга йўл бошқорай.
Билганимча қавмни олиб борай.

Ўзга таклиф этсангиз моло ютоқ,
Бим эрур, тушкай орамизда фироқ».

Қилмади Ҳудҳуд чу бу ишни қабул,
Ўзгалар худ бор эди жамъи жаҳул.

Кўрдиларким, барча абтар бўлди иш,
Қуръа солмоққа муқаррар бўлди иш.

Қуръа солиб ҳар бирининг зотиға,
Тушти ул дам қуръа Ҳудҳуд отиға.

Онга узр айтур фасона қолмади,
Йўқ демоқликка баҳона қолмади.

Чун анга кўп эрди боридин билик,
Байъатиға бердилар барча илик.

Пешволиғ айлагач Ҳудҳуд қабул,
Борчасиға муддао топти ҳусул.

Дедилар: «Биз тобеъу, сен – пешво,
Айлоли коминг неким бўлғай раво.

Сен сипоҳсолору, биз барча – сипоҳ,
Йўлда пайравбиз, не қилсанг рўбароҳ».

LXXXI

Водий бошиға етиб қушларни ҳайрат забун этиб, бир қушнинг саволи

Чун аларға Ҳудҳуд ўлди пешво,
Йўлни қатъ айларға қилдилар ҳаво.

Урдилар чунким неча кун болу пар,
Еттилар водий бошиға ул ҳашар.

Бениҳоят водие бўлди падид,
Ким кўрунгач, уздилар жондин умид.

Меҳнат онда ҳадду ғоятдин фузун,
Ҳажр шомидек ниҳоятдин фузун.

Умр ила жон офати наззораси,
Қатъ қилмоқдин йўқ ўзга чораси.

Жонларига тушти ҳавлу ҳайбати,
Ким демактин кўпрак эрди шиддати.

Водие эрди халойиқ етмаган,
Вусъатини ҳеч қуш қатъ этмаган.

Барчага сустайди жисму парру бол,
Бир қуш ул дам қилди Ҳудҳуддин савол –

Ким, недин холи экин оё бу йўл,
Фикр этиб мундоқ жавобин берди ул.

Ким эрур холи улус ғавғосидин,
Шоҳ иззу жоҳу истиғносидин.

LXXXII

Ҳикоят

Хилватидин чиқти бир кун Боязид,
Ким ул эрди қобили ҳилмин мазид.

Кеча ойдин тобидин равшан эди,
Чарх анжум вардидин гулшан эди.

Баҳри ахзардин кавокиб тобнок,
Ҳар бири рахшандалиқдин дурри пок.

Тортибон афлоки олий боргоҳ,
Рифъату вусъат тузуб бу коргоҳ.

Ақл ожиз сайр ила оромида
Ҳуш қосир вазъ ила андомида.

Бўйла даргоҳ ичра пири бохабар,
Кўрмади махлуқ жинсидин асар.

Неча қилди саъй ила жўяндалиғ,
Шаҳру тоғу дашт аро пўяндалиғ.

Кимсадин мутлақ нишоне топмади,
Ўздин ўзга нотавоне топмади.

Деди холи недин эркин, ё Илоҳ,
Дард ила шавқ аҳлидин бу боргоҳ.

Бунда ул кўнглига ҳотиф айлади,
Жонини бу навъ воқиф айлади.

Ким эрур бу даргоҳи иззу жалол,
Ҳар киши йўл топмағи йўқ эҳтимол.

Шаҳ ҳарими иззининг поёни йўқ,
Ҳар гадо маҳрамлиғи имкони йўқ.

Умрлар жон чексалар аҳли талаб,
Бири бу давлатқа етмоқдур ажаб.

LXXXIII

Водий суубатидин қушлар Ҳудҳуддин саволот қилғони ва онинг жавоб айтмоғи

Нукта бу янглиғки сурди раҳнинос,
Роҳрав қушларга юзланди ҳарос.

Ким ниҳоятсиз балоға туштилар,
Fояти йўқ ибтилоға туштилар.

Йўл кўрунур эрдию поёни йўқ,
Дарди муфрит эрдию дармони йўқ.

Ранж ўти кўкка чекар эрди алам,
Аршни куйдургудек, Курсини ҳам.

Ўйла секрир эрди истиғно эли,
Синғудек бу гунбади хазро бели.

Бўйла йўлни ул неча афтода қуш,
Жисм бирла жонлари меҳнатқа тўш.

Қатъ қилмоқ қайда бўлғай эҳтимол,
Ким хаёлин этса ҳам бўлғай маҳол.

Жонлари чун қолмади ул бим ила,
Жамъ ўлуб бориси юз таслим ила.

Кўргузуб Ҳудҳудқа кўп ажзу ниёз,
Дедилар: «К-эй пешво-ю сарфароз.

Чун сени Ҳақ бизга қилди муқтадо,
Ажзимизни фарздур қилмоқ адо.

Сен чу бу йўлдин эрурсен бархабар,
Доғи биз бероҳларға роҳбар.

Бизга мушкуллар дурур бу азм аро,
Ким эрур фарз они қилмоқ можаро.

Ҳар биримиз санга арз этмак сўзин,
Ранжу меҳнатдин халос этмак ўзин.

Сен борининг мушкилин ҳал айламак,
Шарҳида сўзни муфассал айламак.

Нукта тафсилида бўлмоқ дурфишон,
Сўзни сойилга қилиб хотирнишон.

Хотиридин шубҳани рафъ айлабон,
Кўнглининг мажҳулини дафъ айлабон.

Жамъ этиб кўнглин бори ашколидин,
Қутқориб ҳар навъ мушкил ҳолидин.

Тафриқа қўймай кўнгулда қил учи,
Ким керактур тинч йўл қатъ эткучи.

Бир нафас бир маъман ичра ўлтуруб,
Хайл кўнглин ҳар хатардин тиндуруб.

Мушкулин ҳар ким санга қилса хитоб,
Ҳаллида сен ҳам анга айтиб жавоб.

Қолмоғондин сўнг кўнгулларда хатар,
Ҳеч хотирда хавотирдин асар, –

Жамъ хотир бирла қилмоқ йўлға азм,
Бу улуқ мақсадға тутмоқ ўзни жазм.

Йўқса йўл бир кун-икки кунлук эмас,
Бал киши поёниға еттук демас.

Бўйла йўл қатъида жамъ ўлмай кўнгул,
Шубҳа бирла бормоғи мушкил дегул».

Пешвоға тушти маъқул ул мисол,
Деди: «Жамъ ўлдик бори аҳли савол».

Илтимосин хайлнинг айлаб қабул,
Бир бийик манзил топиб қилди нузул.

Қўндилар онинг била хайлу сипоҳ,
Нукта сурди муршиди ирфонпаноҳ.

LXXXIV

Бир қушнинг саволи

Деди: «Сўрдик кимда бўлса мушкиле?»
Бўйла сўз солди ароға сойиле:

«Ким, аё бу хайлдин бўлғон азиз,
Чун сену биз барчамиз бир жинсбиз.

Тенгдурур чун боримизға болу пар,
Сен нединсен – бохабар, биз – бехабар?

Бу тафовутни саросар шарҳ қил,
Ким нединдур – бизга равшан айлагил».

LXXXV

Ҳудҳуднинг жавоби

Ўтруда бу бўлди Ҳудҳуднинг сўзи:
«Ким манга тушмиш Сулаймоннинг кўзи.

Ҳақ таолоким анга айлаб назар,
Ҳам расул айлаб эди, ҳам тожвар.

Жинну инсу ваҳшу тайр устида шоҳ –
Айлаб эрди они лутф айлаб Илоҳ.

Бўйла соҳиблавлати соҳибсарир –
Илтифотин топти мен янглиғ ҳақир.

Ондин ўлди бу қадар иззат манга,
Бош уза бу афсари рифъат манга.

Кимга-ким айлар назар аҳли сафо,
Ул назар туфроғни айлар кимё».

LXXXVI

Шайх Нажмиддини Кубронинг сўзи ва итга тушган кўзи

«Шайх Нажмиддини Кубро[1] – қутби даҳр,
Бир назардин кимгаким еткурса баҳр.

Ёрубон нури вилоятдин кўзи,
Ўзлугидин ойрилур эрди ўзи.

Бу сифатда етти ул ерга иши,
Ким вали бўлди кўзи тушкан киши.

Сукр вақти солди чун бир кун назар,
Ул назардин бўлди бир ит баҳравар.

Ошнолиғдин етишти чошни,
Тортиб итлик сийратидин бошни.

Юз қўюб шайх оллида қилди ниёз,
Барча итлар узра бўлди сарфароз.

Ҳар қаён шаҳр ичра қилса эрди майл,
Итлар эрди гирдида андоққи хайл.

Қайда ўлтурса эди итларға шоҳ,
Ҳалқа эрди даврида хайлу сипоҳ.

Чун қазодин бошиға етти ажал,
Шайх эшигинда қозибон бир маҳал –

Дафн этиб қабрин намудор эттилар,
Қабрин инсондек падидор эттилар.

Итлар айлаб мотамида кўп фиғон,
Қабрининг даврида тутгилар макон.

Юз қўюб қабриға ҳоло аҳли роз,
Кўргузурлар сидқ юзидин ниёз.

Бу дам ул Хоразмда мавжуд эрур,
Кишвареким ҳокими Беҳбуд эрур.

Бўлмағай оламда мундин турфа сўз,
Ким саодат аҳли итга солса кўз.

Еткурур итга натижа ул назар,
Зотиға солур кишиликдин асар.

Итгаким етгай валидин тарбият,
Қушқа ҳам тонг йўқ набидин тарбият.

Не кишилик ким иноятдин нишон,
Нашъаи нури валоятдин нишон.

Қушқа ҳам бўлса паямбар лутфи туш,
Не ажаб бўлса мутеъи барча қуш.

Собиқан ҳам қисса ўтмиш бу қабил,
Сидқиға асҳоби каҳф[2] этти далил.

Чун иноят айласа ҳаййи мужиб,
Итгаву қушқа не тонг етса насиб».

LXXXVII

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди тортиб нафир:
«К-эй бори қушларға сархайлу амир.

Йўл қотиқдур, мен заифу нотавон,
Пашша Анқоға бўла олмас равон.

Ҳар нафас бу йўлда юз меҳнатдурур,
Ҳар дам анда юз туман шиддатдурур.

Ақбалар онда балият тоғидин,
Гардлар кўзга ажал туфроғидин.

Ели ўзни тоғ уза чун еткуруб,
Тошни туфроғ янглиғ совуруб.

Шерға етмас бу йўл азмиға зўр,
Не қила олғай заифу хаста мўр?»

LXXXVIII

Ҳудҳуднинг жавоби

Деди Ҳудҳуд: «К-эй наҳифи мустаманд,
Ҳимматинг пасту ўзунг дуну нажанд.

Тан нечаким бор эса пасту дижам,
Ҳиммат ар бўлса бийик – ондин не ғам.

Чунки бу иш келди бешак ишқ иши,
Кимки ошиқ эрмас, ул эрмас киши.

Чун бино бу ишға ишқ ўлдию бас,
Қайда қилғай майлини ҳар булҳавас.

Ошиқ элга нотавонлиғдур нишон,
Ишқдин бехонумонлиғдур нишон.

Нотавонлиғ ошиқ элга пешадур,
Балки жон тарки мудом андешадур.

Бору йўқдин ўзни фоний айламак,
Ёр ишқин жовидоний айламак.

Ҳар кишига ишқу ҳиммат бўлса ёр,
Буняу тан заъфиға не эътибор.

Бор анга ишқ ичра жон бермак мурод,
Ишқ қайдидиндурур барча кушод.

Ишқ аро ўлмакдурур мақсуд анга,
Жонға нуқсон ўлмоғидин суд анга.

Кимгаким дунёгадур вобасталиқ,
Етса ул андешадин дилхасталиқ.

Кимсага бу заъф мустаҳсан эмас,
Аҳли ишқ ул заъфни аҳсан демас.

Ишқдин ҳар кимга заъфу тоб эрур,
Ул мурод ойинига асбоб эрур.

Ишқдин чунким мурод ўлмак эмиш,
Бордур ўлмакка яқин заъф ичра иш.

Заъфки жон таркига бўлғай сабаб,
Бўлса ондин ижтиноб эрур ажаб.

Ишқ аро жон тарки чун матлубдур,
Ҳар не онинг боиси марғубдур.

Заъфнинг поёни бўлса тарки жон,
Ўйла ўлмакка фидо жону жаҳон.

Сен жаҳон мулкида минг йил бўлди тут,
Дарду ҳасрат бирла охир ўлди тут.

Бўлмас эрмишсен худ ўлмакдин йироқ,
Бу талабда боре ўлмак яхшироқ.

Ёрдин ўлмак агар уммид эрур,
Бил ҳаётедурки ул жовид эрур».

LXXXIX

Шайх Абу Саид Абул Хайр[1] ҳикояти

«Миҳна шайхиким бу йўлни қилди сайр,
Ёр васлидин насиби бўлди хайр.

Аввалида ишқнинг бас зор эди,
Юз балият тиғидин афгор эди.

Заъф топмиш эрди истило анга,
Заъфдин иш оҳу вовайло анга.

Ишқ барқидин эди жонида ўт,
Ул шарардин жисми вайронида ўт.

Тун анга уйқу-ю кун ороми йўқ,
Ишқ андуҳидин ўзга коми йўқ.

Кундуз онинг зикру фикри ёру бас,
Ҳажридин даъби фиғону зору бас.

Кеча бўлмас эрди шаҳру боғ аро,
Ўзни тортар эрди дашту тоғ аро.

Ул даманда бор эди вайронае,
Чуғз қасридек бузуғ кошонае.

Онда чоҳе бор эди беҳад амиқ,
Суйида шахси нашот ўлғон ғариқ.

Осилиб ул чоҳ ичинда сарнигун,
Ишқ истилосидин зору забун.

Тонгға тегру иш анга оҳу фиғон,
Қатра-қатра кўзидин томғунча қон.

Ўлмак истаб ишқ арову топмайин,
Ул таманнодин кўзини ёпмайин.

Бу балият жисмини нол айлабон,
Ноласи жонини бадҳол айлабон.

Ҳажр аро йиллар бу янглиғ чекти ҳол,
То етишти оғзиға жоми висол.

Ишқ аро будур эранларнинг иши,
Ўлмайин топмас бу давлатни киши».

XC

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Деди бир қушким: «Қилибмен кўп гуноҳ,
Бу уятдин асру ҳолимдур табоҳ.

Зоеъ айлабтур мени олудалиғ,
Қўймас ул йўлға бу ғамфарсудалиғ.

Чун нажосатдин жабиндур лавснок,
Анга не нисбатдурур Симурғи пок.

Пок васлиға керактур поклик,
Йўққи, лавси журм аро бебоклик.

Ул ориғ, менда ориғсизлиғ сифот,
Васлини истарға монеъдур уёт».

XCI

Ҳудҳуднинг жавоб айтқони

Деди Ҳудҳудким: «Эрурсен муътариф,
Ким ишинг бўлмиш гуноҳдин мунҳариф.

Даҳр худ эрмас иқомат манзили,
Кимки бор охир ўлумдур ҳосили.

Бу гунаҳ бирла гар ўлмак истасанг,
Халқ аҳволиға кулмак истасанг.

Билки бас нодону ғофил бўлғасен,
Аҳли ақл оллида жоҳил бўлғасен.

Бу гунаҳдин оримоқ эттинг ҳавас.
Ул доғи осон эрур, эй булҳавас.

Тавбадур они оритмоққа илож,
Зулмати исён аро будур сирож.

Журм лавсидин киши маъсум эмас,
Бўйла исмат кимсага маълум эмас.

Одам авлодини қилмайдур илоҳ,
Ўйлаким ондин бош урмайдур гуноҳ.

Бўлмаса сендин гуноҳ, эй бехабар,
Афву раҳмат кимга бўлғай чорагар.

Журмдин улким юзи бўлғай сариғ,
Тавба айлар ул сариғлиғни ариғ.

Баҳри раҳмат мавжга кирган замон,
Пок ўлурсан мен киби юз минг равон».

XCII

Одам Сафий алайҳиссалом ҳикояти

«Хайли инсоннинг отоси Булбашар,
Ким они халқ этти ҳаййи додгар.

Бошига қўйди ҳидоят афсарин,
Тожига тикти нубувват гавҳарин.

Қилдилар топқоч бу янглиғ иззу жоҳ,
Туфроғин хайли малойик саждагоҳ.

Авжи гардун хоки роҳ ўлди анга,
Боғи жаннат жилвагоҳ ўлди анга.

Бу сифат софийваши олий ҳасаб,
Ким Сафий келди анга Ҳақдин лақаб.

Чунки тақдир этди ҳаййи зулжалол,
Журму исён бирла бўлди тираҳол.

Онча рифъат бирла ул масжудлуқ –
Кетти-ю бўлди иши мардудлуқ.

Кўксига рад панжасин еткурдилар,
Равзаи жаннатдин они сурдилар.

Юзқаролиғлар анга айлаб насиб,
Тушти Ҳиндистон саводида ғариб.

Қарнлар ҳижронда эрди ашкрез,
Солиб оҳу ноласидин рустахез.

Жони ўртанган замон андоқки хас,
Тавба ул ҳолига бўлди чорарас.

Боғи раҳматдин яна эсти насим,
Бўлди юз минг ранжу меҳнатдин салим.

Тавбасиға дастгир ўлди қабул,
Айлади ҳурмат ҳаримида нузул.

Ондоқ элга етса бу банду кушод,
Сен ким ўлғайсен заъифи номурод?

Тавба қилғил доғи беҳбудунгға ет,
Йўлга айлаб азм, мақсудунгға ет».

XCIII

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй зеби тож,
Менда воқеъдур талаввунлуқ мизож.

Ҳар сифатда келди табъим норасо,
Гоҳ фосиқмен, замоне порсо.

Гоҳ матлубум харобот аҳлидур,
Гоҳ марғубум муножот аҳлидур.

Гаҳ ҳарам тавфида мен яздонпараст,
Дайр ичинда, гоҳ бут олдинда паст.

Истиқомат йўқтурур ҳолимда ҳеч,
Бу жиҳатдандур ичимда печ-печ.

Бу талаввуни мизожи шум ила,
Бу сифатлиқ одати мазмум ила,–

Бўйла йўлғаким керак якранглиғ,
Ўзни топмасмен саҳиҳ оҳанглиғ».

XCIV

Жавоб

Деди Ҳудҳудким: «Бу бемаъни шиор
Филҳақиқат барчанинг зотида бор.

Ким бориға ҳамнафасдур нафсу руҳ,
Басталиғ бирдин етар, бирдин футуҳ.

Улдур эрким, салб этиб нафсоният,
Ғолиб этгай зотиға руҳоният.

Ҳар кишида бу шараф биззот эрур.
Ул киши поку шариф авқот эрур.

Гар талаввун бўлса зоти шеваси,
Сен киби бўлса таҳаттук меваси.

Бу мараз топмиш риёзатдин илож,
Ким кишига мустақим ўлгай мизож.

Нафсдин ҳар кимгаким бу бим эрур,
Чора муршид олдида таслим эрур.

Бўйла иллатларға муршиддур табиб,
Ким халойиқ пир дерлар, эй лабиб.

Толиби соликка иллатлар бўлур,
Нафс хайлидин мазаллатлар бўлур.—

Ким анга феъли замойимдур лақаб,
Мубтало бўлур анга аҳли талаб.

Пир ҳар бирга қилур навъе даво,
Ким бориб иллат, топар толиб шифо.

Ул маразлардин бу доғи биридур,
Ким риёзатлар онинг тадбиридур.

Сен доғи бу ишга ўзни чоғладинг,
Бир қотиқлиққа белингни боғласанг.

Ўйладур умидким, бир лутфи хос —
Гар таҳаттукдин сени қилғой халос.

Бу талаблардин тарабнок ўлғосен,
Ҳақ йўлинда раҳрави пок ўлғосен.

XCV

Ҳикоят

«Зумраи таҳқиқ софий машраби,
Восили Ҳақ Бутуроби Нахшабий.

Бир муриди ҳолига солиб назар,
Зебу зийнатдин топар эрди асар.

Хирқасида вуслалар эрди ориғ,
Ранглар онда қизил, ёшил, сориғ.

Майл кўп нафсига раънолиғ сори,
Кисвати фақр ичра зеболиғ сори.

Кўп риёзатлар буюрди пир анга.
Ул такаллуф топмади тағйир анга.

Кўрдиким дафъ ўлмас эрди бу сифат,
Муршиди комил буюрди оқибат:

Ҳар кун ўз нафси била разм айламак,
Доғи доруссалхқа азм айламак.

Бир сабадга қўйнинг ич-олотини,—
Солибон иҳшоу қозуротини,

Бош уза они қўюб, маҳкам тутуб,
Меҳнату ранжидин онинг қон ютуб.

Қатралар ҳарён томиб дасторидин,
Они ўткаргай Насаф бозоридин.

Нафсиға онинг етиб мундоқ инод,
Неча кун бу иш чу топти имтидод.

Хирқасида қолмади зеболиғи,
Бошидин чиқти бори раънолиғи.

Бу машаққат қилди чун нафсин ҳалок,
Муршиди комил буюрди ғусли пок.

Ул мараздин бўйла қутқорди они,
Ул хатардин бўйла ўткорди они.

То мақоми бўлди айвони вусул,
Ҳарне матлубиға юз қўйди ҳусул.

Сен доғи нафсингға қўй бир навъ ранж,
То насибинг бўлғай онинг музди ганж.

Йўқ эса ўзунгни зоеъ бўлди тут,
Бу талаввун дўзахида ўлди тут».

XCVI

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Деди бир сойилки: «Эй фархундахў,
Нафси золимдур манга беҳад аду.

Ҳар не амр этсам қилур зоҳир хилоф,
Иртикобидин тутар ўзни маъоф.

Бўйла йўлда душман ўлса ул манга,
Тай нечук бўлғай бу қаттиқ йўл манга».

XCVII

Ҳудҳуднинг жавоби

Деди Ҳудҳуд: «К-эй забуни ҳирскеш,
Нафс зулми айлаган кўнглунгни реш.

Нафснинг маҳкуми бўлғон тупу кун,
Ўзга бу ҳангомани қилғон узун.

Нафс не амр этса бўлғон зердаст,
Ул бийиклик қилса, қилғон ўзни паст.

Урмағон ул амр қилмай бир нафас,
Ҳосил айлаб ҳар не ул этган ҳавас.

Умр онинг фармони бирла сарф этиб,
Ул таманно айлаган сори кетиб.

Бир эшакдек бошинга афсар уруб,
Нафсни ўз орқанг узра миндуруб.

Ул қаён сурса, уриб гом ул тараф,
Қайда турса, топиб ором ул тараф.

Тифл эконда худ онинг зори эдинг,
Лаҳв ила ғафлат гирифтори эдинг.

Чун йигит бўлдунг ҳам ондин ёнмадинг.
Лаҳзае ўз ҳолингга айлонмадинг.

Қариғонда худ етишти варзишинг,
Фисқу исёнда тамом ўлди ишинг.

Умрунг ўтти ғафлату исён била,
Етти ўлмак юз туман армон била.

Тенгри амрин умр ўтуб ёд этмадинг,
Шева жуз изълолу ифсод этмадинг.

Даҳр аро йўқ сен киби зоти ажаб,
Умр ўтиб ўткарган авқоти ажаб.

То тирик эрдинг – бу эрди ғафлатинг,
Бўйла ўлсанг, кўр, не бўлғай ҳолатинг».

XCVIII

Ҳикоят

«Подшоҳе маст эди, бебок ҳам,
Золиму ғоратгару саффок ҳам.

Нафси золим ҳар неча маъмур этиб,
Қилмоғида ул ўзин маъзур этиб.

Бир кун айлар эрди жоми айш нўш,
Кўрдиким борурлар икки жандапўш.

Бир-бирига иккиси ёру рафиқ,
Ҳамдаму ҳамрозу ғамхору шафиқ.

Шаҳ тилаб қилди бирисидин савол,
Ул бирининг ҳолидин сўрди мақол:

«Ким буким келди сенинг ҳамкисватинг,
Зоҳир этким — анга недур нисбатинг?»

Деди: «Нисбат иккимизда ёрлиғ,
Ҳамдаму ҳаммашрабу ҳамкорлиғ».

Масти ғофил деди: «Эй соҳиб тариқ,
Ойтким, мен яхшироқ ё ул рафиқ?»

Дедиким: «Улча манга бўлмиш аён,
Иккингизнинг ҳолини айлай баён.

Чунки бўлдунг иккисидин бархабар,
Сен ўзунг ҳукм айлагил, эй тожвар.

Сен агарчи бир улусқа шоҳсен,
Тенгри йўлунда, вале гумроҳсен.

Ҳар не Ҳақ дебтур — хилофидур ишинг,
Кеча-у кундуз бу бўлди варзишинг.

Ул агарчи бўлса дарвешу гадо,
Тенгрининг амрини хуб айлар адо.

Ҳақ йўлидин ташқари қўймас қадам,
Балки Ҳақ амридин урмас айру дам.

Сен шоҳ, аммо нафсқа зору ҳақир,
Ул гадоу нафсни айлаб асир.

То тириксиз иккингизга ҳол — бу,
Ул гадо, сен шоҳға минвол — бу.

Ўлсангиз, худ шоҳ — улдур, сен — гадо —
Ким, сен эрдинг маст, ул — аҳли иқтидо».

Нуктани бу навъ сургач пири роҳ,
Сескониб ул уйқудин уйғонди шоҳ.

Маст эди, етти анга ҳушёрлиғ,
Уйқусиға қўйди юз бедорлиғ.

Шоҳлиғ зарбафтидин юзланди ор,
Ташлаб они, жанда қилди ихтиёр.

Кўнглига Ҳақдин етиб огоҳлиғ,
Билдиким, дарвешликдур шоҳлиғ.

XCIX

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Деди бир сойилки: «Иблиси лаин
Қасдим айлар, зоҳир айлаб макру кин.

Ўз ҳузуримға мени қўймас даме,
Келтурур кўнглумга ҳардам оламе.

Бошима ҳар лаҳза солур бир хаёл,
Ким эмас ондин қутулмоқ эҳтимол.

Чунки йўқ ондин қутулмоғлиғ менга,
Чорадур маъмури бўлмоғлиғ манга.

Ўйла музтармен онинг васвосидин,
Ким забундур ақл онинг эҳсосидин».

C

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «Токи нафсингдур қарин,
Анга бор иблис шогирди камин.

Нафс онча кўнглунга солур ғурур,
Еткурур онча замирингга футур.

Ким они шайтон кўруб ҳайрон қолур,
Водии ҳайратда саргардон қолур.

Қайси ишдинким етар нафсингга ком,
Топар ондин комини шайтон мудом.

Нафс ҳукми бирлаким қилсанг ҳар иш,
Иржаюр ул комдин шайтонга тиш.

Демаким, шайтонга бўлмишмен залил,
Ул сенинг нафсингни айлабтур вакил.

Ҳар не ул қилмоқ керак нафсинг қилур,
Ҳар неким шайтон билур, ул ҳам билур.

Ҳар не дунёга тааллуқдур умур,
Сарбасар шайтонга дохилдур зарур.

Нафсинг андоқ ҳаққу мулк этмиш ани,
Ким эрур дарж анда юз шайтон фани.

Нафсинг онча кўргузур талбисни,
Ким қилур шарманда юз иблисни.

Сенки, ёр ўлдунг бу янглиғ нафс ила,
Не учун шайтондин эткайсен гила».

CI

Ҳикоят

Келди Хирқоний[1] қошига бир мурид,
Ўз сулуку тоатидин ноумид.

Дедиким: «Иблис пурфанлик қилур,
Кўнглума ҳар ишда раҳзанлик қилур.

Ҳам намозимга етар ондин қусур,
Зикру тасбеҳимга доғи юз футур».

Муршиди комил деди: «К-эй зулмкеш,
Тиғи жаврунг бирла шайтон кўнгли реш.

Онда ҳам сендин шикоятлардурур,
Жавру зулмунгдин ривоятлардурур.

Дер манга қисм этмиш аввалдин илоҳ,
Макр ила эл ҳолини қилмоқ табоҳ.

Роҳзанлиқ айламак исён сари,
Бошламоқ йўл водии нуқсон сари.

Сен муриде айламишсен тарбият,
Ким анга мендин фузундур бу сифат.

Ҳар қачон келдим бу шаррун-носға,
Ким солай кўнглини бир васвосға.

Қайси мункарким манга мақбул эди,
Кўнгли, кўрдумким, анга машғул эди.

Ҳар тахайюлким манга эрди маҳол,
Хотирида эрди мамлу ул хаёл.

Айламакни санга талқинлар басе,
Бизни шайтон қилди таҳсинлар басе.

Раҳмат ушбу макр ила тазвирингга,
Ким дегай шайтонки: Раҳмат пирингга».

Деди: «Шайтон айламиш туҳмат манга,
Ул берур ҳар лаҳвга рағбат манга».

Деди шайх:«Аҳсанта бу янглиғ маош,
Ким санга шайтон била бўлғай талош.

Мен арода бўлғамен ҳукм эткучи,
Ёргу айлаб, узрунгузга еткучи.

Ҳам санга юз қатла шайтондин уёт,
Ҳам анга сен шуми нодондин уёт».

CII

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Деди бир сойилки: «Эй фаррух жамол,
Кўнглума беҳад муҳаббат солди мол.

Ҳам висоли жонима солур нашот,
Ҳам унидин кўнглум айлар инбисот.

Бир нафас гар бўлмаса илкимда сийм,
Ҳажридин жонимга бор ўлмакка бийм».

CIII

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «К-эй ҳақиқатдин йироқ,
Жонинга қўйғон дирам доғи фироқ.

Ҳирс жоми айлаган кўнглунгни маст,
Сен бўлуб ул мастлиғдин зердаст.

Бу не сўз бўлғайки, зикр этгай киши,
Ким эмас, бу одамийларнинг иши.

Одамийлиғнинг бу иштин ори бор,
Ким бу сичқонға эрур даъбу шиор.

Ерни қазмоқ айлабон кўп эҳтимом,
Туфроқ ичра хору зор айлаб мудом.

Нақб уруб уйларга ҳирси шумдин,
Жон чекиб бу хислати мазмумдин.

Ҳар нафас бир уй сари солиб тўшук,
Ногаҳон чиққач каминдан бир мушук.

Айлаб они сайд ишратлар била,
Туъма айлаб ҳирсу рағбатлар била.

Еб шараҳдин жисми бирла қонини,
Ит нечукким сифлалар сичқонини.

Ё йилон янглиғки, ганж айлаб ҳаво,
Йиллар ўлғай туфроғ ичра мубтало.

Чарх мундоқ айлагай подошини,
Ким кўрунгач, ёнчқойлар бошини.

Ё йилон бўл ёки сичқон, эй нажис,
Мунча худ бордур сенинг зотингда ҳис.

Ким аларга бўйла бўлса оқибат,
Билгасенким яхши эрмас бу сифат.

Сийм севгонким, анга побаст ўлур,
Шавқидин онинг ажойиб маст ўлур.

Ўйладурким жоҳилу нодон маст,
Сиймдин бут айлаб, ўлғай бутпараст.

Жаҳл бирла тарки ислом айлаган,
Ўзга дўзах азмин анжом айлаган.

Токи бўлғай даҳр боғида тирик,
Рўзгор андоққи бу янглиғ ирик.

Сийм учун юз ҳирсу шайдолиғ била,
Ўлмагай охир бу расволиғ била.

Мен сени сичқон демай, Қорун тутай,
Йўқ йилон, алҳақки, Афридун тутай.

Оқибат борин чу солиб кеткасен,
Неттилар ул хайлким, сен неткасен.

Бу таманнони чиқарғил бошдин,
Бошни қутқар бу қаттиқ тошдин.

Эр эсанг мақсуди асли кўзлагил,
Ҳар неким сўзларсен — ондин сўзлагил.

Қилма ул ишким етиб нуқсон санга,
Охири бўлғай вуболи жон санга».

CIV

Ҳикоят

«Басра[1] шаҳрида лаиме бор эди,
Бебасарлиғ фаннида динор эди.

Майли жамъ айларга динору дирам,
Ул сифат ғолибки, Ҳотамға[2] — карам.

Кўп машаққатлар била дуни лаим,
Бир-бир узра жамъ айлар эрди сийм.

Ончаким жамъ ўлди бир махзан анга,
Ер тубида айлади мадфан анга.

Бовужуди мунча нақд ул дунхисол
Тўниға тикмиш эди гардун мисол —

Беадад махфий дирамлар ҳирси шум,
Кундуз андоққим фалак ичра нужум.

Ким булардиндур манга тан қуввати,
Ўйлаким тан қуввати — жон сиҳҳати.

Иттифоқо бир кун ўлди манзили,
Мол савдосиға дарё соҳили.

Сув қироғинда еб ул моли ҳаром,
Молнинг савдода судидин таом.

Бўлди дарёда иликни юрда хам,
Чун оғирлик қилди бир сори дирам.

Тушди дарёға лаими дунсиришт,
Чекти қаърига они ул феъли зишт.

Толпиниб кўп зоҳир этти изтироб,
Ким биров солғай онинг сори таноб.

Махласиға майл кўргузгунча хайл,
Кўпрак этти баҳрнинг қаъриға майл.

Чун оғир эрди дирамдин лангари,
Сув тубин тутти садафдек гавҳари.

Сиймдин етти бу офат жониға,
Тушти яғмо махзани пинҳониға.

Сийм йиғмоққа натижа бўлди бу,
Сен онинг савдосидин илкингни ю(в).

Мутлақ онинг сори майл этма яно,
Ким талотумда эрур баҳри фано».

CV

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Деди бир сойилки: «Эй улви хиром,
Масканимдур бир биҳиштосо мақом.

Ҳар шажар онда келиб тўби мисол,
Ҳар тараф кавсар киби равшан зулол.

Суйи руҳафзо, ҳавоси жонфизо,
Саҳнида мавжуд танпарвар ғизо.

Боғи жаннатдек фазосидур васеъ,
Ўртада қасри биноси бас рафеъ.

Қаср ичи наққошликдин зарнигор,
Тошида наққошлиғ гавҳарнигор.

Қаср аро бир хисраве оромгир,
Сурати хуш, сийрати хотирпазир.

Бўйла гулшан ичра манзилдур манга,
Бўйла шоҳнинг васли ҳосилдур манга.

Менсиз эрмас бир дам онинг мажлиси,
Туну кун менмен рафиқу муниси.

Бу тарабларни қўюб, айлаб ҳаво,
Истамак Симурғ бўлғайму раво?!»

CVI

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «К-эй хаёлинг барча ҳеч,
Шарҳида бу қилу қолинг барча ҳеч.

Гарчи зебо гулшану дилкашдурур,
Кўзга сув бирла ҳавоси хушдурур.

Онда тўбиваш йиғочлар жилвасоз,
Гуллари юз лавн бирла ишвасоз.

Ҳам вафосиз келди насрину гули,
Ҳам бақосиз сарв бирла сунбули.

Чун баҳориға хазон солур шикаст,
Бўлур ул гуллар қаро туфроққа паст.

Қасрини ҳам чарх чун даврон қилур,
Хаста ошиқ кўнглидек вайрон қилур.

Шоҳиға доғи жафои рўзгор,
Тахта узра тахтдин берур қарор.

Боғиға гулчеҳралардек йўқ вафо,
Шоҳиға бадмеҳрлардек йўқ бақо.

Сендин онда ким десун худ, эй заъиф,
Бир тикан баргига эрмассен ҳариф.

Эр эрсанг Қофи бақога азм қил,
Авжида бир шоҳ васли истагил.

Ким бу гулшанға камол ондин дурур,
Ҳам хазону ҳам завол ондин дурур.

Шоҳға зебу фар жамолидин онинг,
Азлу фавти ҳам жалолидин онинг.

Қасрин обод айлаган ҳам ҳикмати,
Сўнгра вайрон доғи қилғон қудрати».

CVII

Ҳикоят

«Бир қаландар бор эди мабҳуту данг,
Субҳу шом онинг ғизоси эрди банг.

Тарк аҳлидек намудори онинг,
Журъадонда лекин асрори онинг.

Чун ғизо еб ўзни айлар эрди лол,
Айш анга қилмоқ хаёлоти маҳол.

Тушти кўпрак бир кун ул нофеъ ғизо,
Мунтафеъни чекти бир вайрон аро.

Такя солди бир бузуғ деворға,
Сойир ўлди олами асрорға.

Кўрди ўзни бир назаҳ гулшанда шод,
Теграсида жамъ асбоби мурод.

Маскани қасри биноси бас қавий,
Зеби онинг коргоҳи Монавий.

Ўзи бир тахт устида Жамшедваш[1],
Ёнида гулчеҳраи хуршедваш.

Айш этиб ул хисрави олий мақом,
Топиб ул гулчеҳрадин ҳар лаҳза ком.

Бу хаёлот ичра ул кошонада,
Ётмиш эрди ғўшаи вайронада.

Ким бузуғнинг ғўшасидин бир чаён,
Ниши нўгида ажал заҳри аён.

Чиқти ул вайрон тавофин майл этиб,
Санчар эрди ниш ҳарёнким етиб.

Нўшлабдин ком олурда ҳарзакеш,
Ул чаёндин эрнига санчилди неш.

Қичқириб қўпти қаландар беқарор,
Зоҳир айлаб изтиробу изтирор.

Не гулу гулшан эди, не қасру тахт,
Не ёпида маҳваши ферузбахт.

Ул хаёлоти топиб бори халал,
Еб ва лекин эрнига ниши ажал.

Билди ҳарне қилғони эрмиш хато,
Қилмади суде пушаймонлиғ анго.

Санга ҳам мутлақ ҳам андоқ келди ҳол,
Йўл димоғингға топиб фосид хаёл.

Чун ажал нишин ебон сесконғосен,
Ғафлатинг уйқусидин уйғонғосен.

Ҳар неча қилсанг фиғону зорлиғ,
Қилғуси йўқ бир сари мўйе осиғ.

Онглағунгким кимдин ўлмишсен йироқ,
Қолғуси жонинг аро доғи фироқ».

CVIII

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй беназир,
Айламиш бир ишқ кўнглумни асир.

Кўрмасам маъшуқ рухсорин даме,
Тийрадур ул дам кўзумга оламе.

Бир нафас онсиз қарорим йўқ турур,
Дарду ғамда ихтиёрим йўқ турур.

Орази наззораси комим менинг,
Васлидин кўнглумда оромим менинг.

Ондоқ онинг бирладур улфат манга,
Ким эрур онсиз гумон шиддат манга.

Қилмасам лаҳнин замоне истимоъ,
Жисмдин руҳум қуши айлар видоъ.

Кўнглум онинг фурқатининг хастаси,
Жоним онинг васлининг вобастаси.

Фурқатидин жонима бедод эрур,
Туну кун кўнглум иши фарёд эрур.

Ойрила олмасмен ондин бир замон,
Ондин ойрилмоқ ҳамон, ўлмак ҳамон.

Ул санам ишқин нечук тарк эткомен,
Ойрилиб ондин қаёне кеткомен?»

CIX

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «К-эй ишинг сўзу гудоз,
Солибон кўнглунгга ўт ишқи мажоз.

Тушконинг ишқи ҳақиқийдин йироқ,
Ўртаган кўнглунг аро доғи фироқ.

Асли йўлдин кўнглунг эткон ижтиноб,
Фаръ сори азмни кўрган савоб.

Чашмаи ҳайвондин ўтган хушклаб,
Биркадин дафъи аташ қилғон талаб.

Дурри яктодин қилиб ғофил кўнгул,
Жола сори айлаган мойил кўнгул.

Меҳри ховар нуридин қилғон удул,
Шамъу машъал партавин этган қабул.

Сурати зоҳир била топқон фиреб,
Топмағон маъни жамолидин насиб.

Ҳусни зоҳирнинг не навъ ўлғай иши,
Юзда балғам бирла қон оройиши.

Юзини васфин дединг ҳури чигил,
Балғаму қондин эса оқу қизил.

Ҳусни зоҳирнинг вафоси йўқтурур,
Ҳам саботу ҳам бақоси йўқтурур.

Ошиқу шайдо бўлурға арзимас,
Ишқидин расво бўлурға арзимас.

Ким анга боқий эмастур хўблуқ,
Ориятдур шаклида маҳбублуқ.

Гар бу кундур хўб, тангло хўб эмас,
Хўбким бу навъдур, марғуб эмас.

Они севким, ҳусни бўлғай баркамол,
Бўлмағай мумкин қуёшиға завол.

Юз туман минг сендек ўлса ошиқи,
Бўлмағай ошиқлиғининг лойиқи.

Берсалар ишқ аҳли юз жон ҳар бири,
Ҳусни юз минг мунчаға қилғай гари».

CX

Ҳикоят

«Бор эди шахсе Арастуға[1] мурид,
Ҳалқаи дарсида ул эрди муъид.

Айлабон они ҳакими аржманд,
Жумлаи шогирдлар ичра писанд.

Анга махфий илмларни ойтибон,
Тифл экондин оллида улғойтибон,

Тўрт юз ҳикмат элидин аълам ул,
Барчадин ортуқ, Арастудин кам ул.

Кўнглида мундоқ хаёл айлаб ҳаким,
Ким Скандарға они қилғай надим.

Ким ўзи бир сориким қилса хиром,
Бўлғой ул фарзандек қойим мақом.

Ҳикмат ичра нуктаи мавзун била
Сўз дегай мажлисда Афлотун[2] била.

Борур эрди йўл била бир қатла ул,
Урди кўнглига бировнинг ишқи йўл.

Куфр дайридин чиқиб маҳпайкаре,
Кофири сангиндили сийминбаре.

Ноз ила юз динни яғмо қилғучи,
Ҳикмат аҳлин зору шайдо қилғучи.

Ул ҳаким ўлғоч гирифтори онинг,
Кўнглини кўрди ажаб зори онинг.

Боғлаб онинг васлиға етмакка бəл,
Саъйлар айлаб ароға солди эл.

Токи кўп харж айлабон ажносу нақд,
Ром этиб ул дилрабони қилди ақд.

Эмдиким ул бут васли берди даст,
Куфр аҳли янглиғ ўлди бутпараст.

Кеча-ю кундуз кўз ондин олмайин,
Вола ўлди сафҳаға кўз солмайин.

Бўлди ул маҳвашқа андоқ шифта,
Ким сабақ баҳсидин ўлди кифта.

Айлабон устод онинг наззораси,
Деди, айлай панд бирла чораси.

Берди истаб кўп насиҳат бирла панд,
Бўлмади панд ул балоға судманд.

Кўрди илму ҳикмати зоеъ бўлур,
Неча йиллиқ заҳмати зоеъ бўлур.

Неча фикр этти ҳакими беназир,
Кўрмади ул иш давосидин гузир.

Махфий ондин ўзни тутти чораға,
Берди муҳлик доруе маҳпораға.

Ким йиқилди оҳу афғон тортибон,
Дам-бадам ул нотавонлиғ ортибон.

Чоралар қилди йигит — суд этмади,
Ул санамдин нотавонлиғ кетмади.

Ожиз ўлғач чорадин ул дардманд,
Келди устод оллиға зору нажанд.

Бош қуйи солиб малолатлар била,
Шарҳи ҳол этти хижолатлар била.

Кўрди чун устод андоқ эҳтиёж —
Келдиким беморға қилғой илож.

Дедиким: «Кўп, сен бу кун хизматқа бор,
Тур Скандар ҳазратида бандавор.

Мен мудово айлайин беморинга,
Еткурай сиҳҳат париваш ёринга».

Ул қабул айлаб равони тутти йўл,
Сунди устоди илож айларга қўл.

Мусҳиле соз этти беҳад зўрманд,
Бердиким они сумурди мустаманд.

Деди маҳрамларғаким, воқиф турунг,
Ташт элтиб ул эшикда ўлтурунг.

Ҳар неким хориж бўлур — тўкманг они,
Бир ино ичра солиб асранг они.

Чиққоч ойтиб сўзлар ул олий маҳал,
Қилди мусҳил доғи бунёди амал.

Қилди юз мажлисга ихрожи мавод,
Ўлтуруб эрди эшикда устод.

Хастанинг тобу тавони қолмади,
Жисмида бир қатра қони қолмади.

Балғаму сафрову савдо бирла қон
Дафъ ўлуб, бўлди суманбар нотавон,

Кечқурун қилғоч йигит азми висоқ,
Деди доноким: «Кириб ёрингға боқ!»

Киргач, истар эрди шўхи дилкаши,
Кўрдиким ётмиш кариҳи нохуши.

Тонимай деди: «Менинг ёрим қани,
Сарв бўйлуқ лола рухсорим қани?»

Эшитиб кирди ҳакими кордон,
Ақли куллдек олими бисёрдон.

Деди: «Топширгон инони келтурунг,
Нозанинни ошиқиға еткурунг».

Борибон келтурдилар чун зарфни,
Ким эшитмиштур бу янглиғ ҳарфни.

Мухталиф ахлот ила мамлу эди,
Муҳлику макруҳ лавни бу эди.

Деди: «Олғилким паризодинг будур,
Гул жабинлиқ сарви озодинг будур.

Будур улким мубтало бўлмиш эдинг,
Ошиқу вола мунго бўлмиш эдинг».

Ул йигит устоддин бўлди хижил,
Кўргач они устоди музмаҳил.

Деди: «Эй фарзанд, кўрдум эҳтиёж,
Йўқ анга, билким – санга қилдим илож.

Сен доғи ошиқсану маҳбубунг ул,
Зору шайдо айлаган матлубунг ул.

Бўйла ошиқлиқдин, эй олуда зот,
Пок ишқ аҳли қошиндадур уёт!»

CXI

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди тортиб фиғон:
«К-эй сен ўлғон воқифи сирри ниҳон.

Йўлда жонимга ўлумдин бим эрур,
Жон бурун манзилда-ўқ таслим эрур.

Хавф муставли яқин беҳад заъиф,
Бўйла йўлга найлаб ўлғайман ҳариф?»

CXII

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «К-эй наҳифи хастадил,
Неча қолғунг олам ичра – фикр қил.

Кимки келди – оқибат борғусидур,
Кўксини тиғи ажал ёрғусидур.

Зи ҳаёт ўлмак учундур оқибат,
Бўйла таҳқиқ этти аҳли маърифат.

Йўққи ориф, кимки йўқтур ўйла кул,
Бу муҳаққақ амрдин ғофилдур ул.

Минг йил ўлсанг даҳр аро ё бир замон,
Ким ажал охир санга бермас амон.

Авлиё бу вартаға бўлмиш асир,
Анбиёға бу юришдин йўқ гузир.

Ваҳм қилмоқдин қутулмоқ йўқгурур,
Қайғуруб озод бўлмоқ йўқтурур.

Ришва бермак бирла йўқ озодлиғ,
Ҳам қилур тиғи ажал жаллодлиғ.

Йиғламоқ бирлау ёлбормоқ била,
Чора йўқтур жуз бу йўл бормоқ била.

Зоҳиду фосиқ била шоҳу гадо,
Қилмайин бўлмас бу йўл қатъин адо.

Кўрқмоғдин кимсага йўқ фоида,
Ғайри кўрмаклик ҳумуми зоида.

Ҳеч навъ ўлмас чу ўлмакдин гузир,
Авло улким бўлғосен фармонпазир».

CXIII

Ҳикоят

«Нақлдурким, авжи рифъат кавкаби,
Меҳтари аъзам Сулаймони наби –

Бир кун эрди тахт уза оромгир,
Олида деву пари фармонпазир.

Жинси махлуқот инсу ваҳшу тайр,
Кўрмай онинг хизматидин ўзни ғайр.

Нофиз ул бориға фармони онинг,
Ом мажмуъига эҳсони онинг.

Турмиш эрди оллида бир аҳли ҳуш,
Ҳуш они айлаб тафаккурдин хамуш.

Бўйла ҳолатда етишти бир малак,
Қобизи арвоҳу жаллоди фалак.

Қилди пайғамбарға таъзиму салом,
Сўнгра арз эттики: «Эй фахри киром!

Асру махфийдур илоҳи ҳикмати,
Ким эрур онда хираднинг ҳайрати.

Бу азизеким қошингда бу замон –
Турмиш, ўлмактин анга йўқтур гумон.

Умриға тўлмиш ажал паймонаси,
Ҳукм етмишким, бўлуб ҳамхонаси –

Ҳам бу соат қатл тиғин солғомен,
Ҳинд иқлимида жонин олғомен.

Ушбу ишда ғолиб ўлмиш ҳайратим,
Дам-бадам ортар ўзумға ваҳшатим».

Ул бу маънида такаллум деб равон,
Ким наби оллида турғон нотавон.

Келди ер ўптию тўкти пас ниёз,
Сўнгра деди: «Ё расули сарфароз!

Бу кун ўз ҳолимға ҳайронмен басе,
Марг ваҳмидин паришонмен басе.

Чора қилким бўлмайин бу мулк аро,
Ким кўзумни ваҳм айлабтур қаро.

Елга амр этти Сулаймон ул нафас –
Ким: «Они элт андаким – қилғай ҳавас!

Қайси ердаким деса, бергил қарор,
Дафъ қил кўнглидин онинг изтирор».

Ел они олиб учурди тунду тез,
Бори аъзосиға солиб рустахез.

Ким ишорат қилди Ҳиндистон сари,
Онда етгач, ўтмади ондин нари.

Деди: «Бу ерда манга ором бер,
Ким эрур бўлмоққа матлубум бу ер».

Тушти рокиб, борди рахши тезтак,
Ўзни еткурди бу ҳолатда малак.

Тенгри сунъиға дебон кўп офарин,
Они ҳам қилди ёноларға қарин.

Ел била ҳамтаклик этса гар киши,
Руҳ қабзи келди Азроил[1] иши».

CXIV

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй покзод,
Жумлаи умримда кўрмаймен мурод.

Доимо ғам бирла элтибмен басар,
Шодлиғдин менда йўқ эрмиш асар.

Йўл борурға хотири хуррам керак,
Даҳр ранжидин малолат кам керак.

Чун мени ғампарвар этмиш рўзгор,
Ҳар замон бир ғам била жоним фигор.

Не кўнгулхушлуғ била йўл қатъ этай,
Кўнгли хушлар қайда кетса, мен кетай».

CXV

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «К-эй нажанди ғамсиришт,
Зотинга ғамдин баҳона сарнавишт.

Бўйла водий қатъида беиштибоҳ,
Ғамни этмишлар эранлар зоди роҳ.

Йўл ғами келмиш эранларнинг иши,
Йўлда ғамсизни киши демас киши.

Ғамдин айларлар эранлар шодлиғ,
Бу муқайядлиғ дурур озодлиғ.

Ғам еридур меҳнатободи жаҳон,
Онда ҳар навъ элга бир ғамдур аён.

Олам аҳли кўнглида олам ғами,
Худ будур кўпрак бани одам ғами.

Лек аларким келдилар аҳли яқин,
Йўл ғамидин келдилар доим ҳазин.

Кимсага аввалғи ғам мамнуъдур,
Одамидин сўнгғи ғам матмуъдур.

Гар бурунғидин эсанг зору нажанд,
Йўлдин ўзни шод қил, эй мустаманд.

Сўнгғидин ғамгин эсанг — қил шодлиғ,
Ким кўнгул ондин топар ободлиғ.

Ғамдин айлар шодлиғ аҳли видод
Бор аларға номурод ўлмоғ мурод.

Йўл ғамидур мақсаду мақсуд учун,
Ким ер ул ғамни кўнгул беҳбуд учун.

Ондаким йўқтур бу ғам — эр эрмас ул,
Зод ғамдин тонги қатъ этган бу йўл».

CXVI

Ҳикоят

«Мисрда бор эрди олийҳиммате,
Олами маънида соҳибдавлате.

Ишрат асбоби бори тайёр анга,
Не хаёл этсанг юз ул миқдор анга.

Жаннатосо қаср ичинда манзили,
Ҳурваш маҳбуб онинг ҳаммаҳмили.

Лек ул олий сифати пок зот
Бор эди бу барчаға беилтифот.

Дарду ғам эрди анга ёру надим,
Ҳажр зиндонида Юсуфдек муқим.

Дедилар: «К-эй кўнглунг андуҳ бирла жуфт,
Бизга равшан айла бу рози нуҳуфт.

Ким муҳайё бори асбоби нашот,
Ким кўнгулға бўлғай ондин инбисот.

Хотиринг нечун даме хуррам эмас,
Ғамдин ўзга кўнглунга ҳамдам эмас?»

Деди: «Йўл аҳлиға зиндондур жаҳон,
Негаким матлуби кўздиндур ниҳон.

Иш будурким айлагай қатъ ушбу йўл,
Кўнглининг матлубиға еттунча ул.

Кимса зиндонда қачон хуррам бўлур.
Байт ул-аҳзонда нетиб беғам бўлур.

Менки айру ёрдин дармондамен,
Гар Эрам боғидамен – зиндондамен.

Бўлмағунча васл гулзориға хос,
Бўлмағум ғам хорхоридин халос».

CXVII

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй беназир,
Мен онинг амриғамен фармонпазир.

Мунтазирмен амр ила фармониға,
Йўқ муқайяд қаҳр ила эҳсониға.

Ҳарне амр этса – топар мендин ҳусул,
Ул билур гар рад қилур, ёхуд қабул.

Не буюрса ул ишимдур ёзу қиш,
Йўқ манга радду қабули бирла иш.

Амриға иқдом одатдур манга,
Чун адо қилдим саодатдур манга».

CXVIII

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «Хўб сўздур бу сўзунг,
Хўброқким, демагай они ўзунг.

Кимсага бу йўлда ҳаййи лоязол,
Бу тариқ ичра насиб этмиш камол.

Ким онинг фармониға бўлғай мутеъ,
Келди бу йўлда онинг жоҳи рафеъ.

Амридин чеккон бўюн мардуд эрур,
Боргоҳи иззидин матруд эрур.

На ҳумоюнфол мақбул бандадур,
Ким онинг фармониға афкандадур.

Амриға тоат эрур коми онинг,
Йўқ, бу ишсиз бирдам ороми онинг.

Лек ҳар неча итоат айласа,
Амру ҳукми бирла тоат айласа,

Бу иши бирла мубоҳот айламас,
Кибрни жониға офот айламас.

Тоат этса озу кўп ё боту кеч,
Бори-ю йўқи эрур оллинда ҳеч.

Бўлмаса мақбул кирдори онинг,
Балки тенг бўлса йўқу бори онинг.

Қилмаса ўзни тафохурдин азиз,
Тоатиға кўрса қиймат бир пашиз,–

Улдурур ғўйи саодат элтгон,
Нафъи тақвоу ибодат элтгон.

Бар еган ўз тоату тақвосидин,
Баҳравар бўлғон бу иш маъносидин».

CXIX

Ҳикоят

«Тенгри Одамни яротмасдин бурун,
Руҳ шамъин танға қотмасдин бурун –

Ким малойик хайлига эрди ҳужум,
Тоату тақвода одобу русум.

Бориға сарвар Азозил[1] эрди бас,
Муршиду мушкилларига чорарас.

Неча минг йил ўйла тоат айлади,
Тенгри амриға итоат айлади –

Ким эрур васфида онинг нутқ лол,
Ақл оллинда эрур амри маҳол.

Нақл мундоқдурки, сатҳи хокда,
Ёна бу олий тўқуз афлокда –

Қолмамиштур сажда қилғунча макон,
Ким юз онда қўймамиш ул нотавон.

Тенгри чун Одамни махлуқ айлади,
Ўзни ошиқ, они маъшуқ айлади.

Амр қилдиким малойик сарбасар,
Сажда қилсунким, будур – хайрулбашар.

Чун малойикка бу амр этти Илоҳ,
Қилдилар Одам жанобин саждагоҳ.

Уз неча минг йил ибодат айлаган,
Амр ила тақвоу тоат айлаган.

Чун ғурур этти ишига ошкор,
Хайл аро рад қилди они кирдикор.

Кўнглидин олиб ибодат завқини,
Солдилар бўйниға лаънат тавқини.

Неча минг йил бўлдиким мардуд эрур,
Неча минг йиллик иши нобуд эрур.

Онглаким, бу йўлда қилмайдур Илоҳ –
Ўзни кўрмакликдин ортуғроқ гуноҳ.

Ўзни кўрмак – тоатин кўрмакдурур,
Қилғонин кўнглига келтурмакдурур».

CXX

Яна бир кушининг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй сарфароз,
Кимки бўлса Ҳақ йўлинда покбоз.

Нафъи онинг не экан – изҳор қил,
Чун манга мубҳамдурур – шарҳ айлагил –

Ким бу йўлда – мен эрурмен покбоз,
Борин ўйнабмен тўкуб ажзу ниёз».

CXXI

Жавоб

Деди Ҳудҳудким: «Бу иш душвор эрур,
Саҳл этар Тенгри ангоким ёр эрур.

Топса бу давлатни ҳар олийниҳод,
Мундин ортиқ йўқтурур бу йўлга зод.

Яъни бу йўл зодидур безодлиғ,
Зоду тўша қайдидин озодлиғ.

Лек онинг шарти будурким, роҳрав –
Ҳарнеким бору йўқини жав-бажав.

Тоату зуҳду зиёну судини,
Ҳақ йўлинда буд ила нобудини –

Жамъ этиб солгай фано ўтиға пок,
Куйдуруб, кул айлаб, они завқнок.

Кулни совурғай ҳавоға сарбасар,
Ул сифатким қолмағай ондин асар.

Сўнгра кўнглига солиб афғон ели,
Ул чаманга эстуруб найсон ели.

Қилғонин мутлақ чиқорғай кўнглидин,
Ҳар не қилмиш эрди – борғай кўнглидин.

Чуң вужудин бу сифат қилди адам,
Сўнгра бу йўл азмиға урғай қадам.

Улки дерларким, сулук аҳлиға йўл
Бир қадамдур яхши воқиф бўлса ул –

Ул қадам будурки, йўқу борини –
Ўртагайким, қўймағай осорини.

Бу қадам қўйғоч, етар матлубға,
Ҳажр бориб, қовушур маҳбубға».

CXXII

Ҳикоят

«Улки бу йўлда иши таслим эди,
Ибн Адҳам шоҳ Иброҳим[1] эди.

Ҳақ йўлинда муршиди дин эрди ул,
Покбозу пок ойин эрди ул.

Ким бу йўлда мулку тахту кишварин–
Ўйнади, ташлаб бошидин афсарин.

Жанда кийди кўргузуб юз минг ниёз,
Йўлға тушти шоҳи ринди покбоз.

Балхдин[2] азми Нишопур[3] айлади,
Они вайрон, муни маъмур айлади.

Бу макон бўлди чу ул гавҳарга кон,
Етти йил бир тоғ аро қилди макон.

Онда султон сойимуд-даҳр эрди кун,
Ул сифатким қойимул-лайл эрди тун.

Жамъ этиб водийда кундуз хасу хор,
Бир қучоқ боғлар эди мардонавор.

Эгнига боғлаб бориб бозорға,
Сотар эрди шом учун ифторға.

Бас риёзатдин ҳилол ўлмиш эди,
Жисми ул янглиғки нол ўлмиш эди.

Бир кун эгнида ўтун, жисмида ранж,
Шаҳрга борур эди ул кони ганж.

Тўстилар йўлини ақтоби замон,
Қилғоли онинг сулукин имтиҳон.

Урди бир юмруғ бири бўйнига руст,
Деди ул фақру фано таврида чуст –

Ким: «Ониким сен тилайсен қолди ул,
Балхдин мен бу тараф тутқонда йўл».

Дедиларким: «Нотамом эрмиш ҳануз,
Бу ўтун остида хом эрмиш ҳануз.

Балх онинг чиқмайдур эрмиш ёдидин –
Ким бош урди хотири ношодидин.

Неча йил чекса бу янглиғ ранжу дард,
Мулкнинг ёдидин ўлғай кўнгли фард».

Йил ўтуб ёна ул икки-уч ҳариф,
Топтиларким борур эрди ул наҳиф.

Яна бир мушт имтиҳонға урдилар,
Озмун шартин бажо келтурдилар.

Чиқмади бу қатла султондин нафас,
Мумтаҳанлар бўлдилар фарёдрас.

Дедилар топиб ул ойин бирла ком –
Ким сулук ичра иши бўлмиш тамом.

Шукрлар бу ишта ифшо эттилар,
Ўзни султонға ҳувайдо эттилар.

Бир-бириға ҳамдаму дамсоз ўлуб,
Каъба азми қилдилар ҳамроз ўлуб.

Шаҳға андин сўнгра етти шоҳлиғ,
Роҳравлар еткуруб огоҳлиғ.

Ғайр ёди кўнглида то бор эди,
Парда янглиғ монеъи асрор эди.

Кўнглидин билкулл чу зойил бўлди ул,
Парда қўпқоч пешгаҳға топти йўл.

Бу фаноға кимки топти дастрас,
Они дерлар покбоз, эй булҳавас».

CXXIII

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй ҳушманд,
Менда бордур ҳиммати беҳад баланд.

Гар бийик ҳимматнинг элга нафъи бор,
Манга нафъ ўлмоқ керактур ошкор.

Мен заифу ҳимматим асру қавий,
Сўз бу маънида не айтур маънавий».

CXXIV

Жавоб

Деди Ҳудҳудким: «Бу даъвонг ўлса жўб,
Топқунг ондин ушбу йўлда нафъ кўп.

Паст элнинг гар бийикдур ҳиммати,
Бор онинг хўрдида иззу рифъати.

Гавҳар ўлди ҳиммату одам – садаф,
Бу садафқа ул гуҳардиндур шараф.

Ҳиммат ўлса, маснаду жоҳ ўлмасун,
Мулку мол ончаки дилхоҳ ўлмасун.

Кимки йўқдур нақддин перояси,
Билки ҳиммат бас дурур сармояси.

Кимсага ҳеч ишта гар етмас илик,
Бок йўқ гар ҳиммати бўлса бийик.

Эрга ҳимматдин эрур юз эътибор,
Жоҳу мулку ганжнинг не дахли бор.

Мол ўлуб гар йўқ кишининг ҳиммати,
Маъни аҳли оллида йўқ иззати.

Кимки бўлғай ҳиммати олий анга,
Бар берур бу ҳиммат иқболи анга.

Шаҳға ҳикмат паст агар берди Худо,
Хушроқ ондин ҳиммати олий гадо.

Подшаҳким, бўлса ҳиммат ичра паст,
Келди ҳимматлиғ гадодин зердаст.

Одамининг зеби ҳимматдин дурур,
Нафснинг таъдиби ҳимматдин дурур.

Паст ҳиммат гар топар бахти баланд,
Мудбири кўҳидек эрмас аржманд.

Минг адад қўй бирла муздури шабон:
Музд олиб қўйларға бўлмиш посбон.

Чун бўридин қўйға этса тумтароқ,
Ул шабондин онда бир ит яхшироқ.

Улки ганжи бору йўқ ҳиммат анга,
Бу шабону қўйғадур нисбат анга.

Ганжға ул бир нигаҳбон беш эмас,
Ўйлаким ул қўйға чўпон беш эмас.

Ринди соҳиб ҳиммат онда чун етар,
Ул сурукни бир гадоға базл этар.

Риндга ҳиммат била бўлса карам,
Нақди анжумдур анга харжи дирам».

CXXV

Ҳикоят

«Бўйла сўз манқул эрур ахбор аро,
Ҳиммат аҳли ҳолидин осор аро.

Ким қиёматким эрур явмун-нушур,
Онда ҳар ким қабридин айлаб зуҳур.

Зоҳиду фосиқ гадоу муҳташам,
Арсаи маҳшар аро қўйғой қадам.

Шайхи Жом ул муршиди олий мақом,
Зинда Пили мастдек айлаб хиром.

Дўзах аҳли сори чун қилғай гузар,
Солибон ибрат кўзи бирла назар.

Кўргач анда элга гуногун азоб,
Ҳиммати баҳриға тушкай изтироб.

Тенгрига изҳори ҳожот айлагай,
Бўйла ойини муножот айлагай.

Ким илоҳий, аҳли дўзахни тамом,
Ҳарне бўлғай шайху шобу хосу ом.

Борчанинг қилғон гуноҳин афв қил,
Ёрлақаб, лутф айлаб озод айлагил.

Санга бу лутфу карам осон эрур,
Бу улус бору йўқи яксон эрур.

Гар мунга рози эмассен — бер манго,
Ўйла жисмиким томуғ бўлғай тўло.

Гар санга бўлса азоб этмак ғараз,
Мен бўлай бу нотавонларға эваз.

Ринди соҳиб ҳиммати олий жаноб,
Чун шафоатда бу навъ этгай хитоб.

Бу сифатким зоҳир ўлғай кўшиши,
Анга лойиқ Ҳақдин ўлғай бахшиши.

Чун ҳумои ҳиммати очқай қанот,
Юз туман минг халқ топқайлар нажот».

CXXVI

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй, поксайр,
Кимсада инсоф бўлғай, борму хайр?

Ҳақ манга инсоф қисмат айламиш,
Қути жоним бўйла неъмат айламиш.

Бу сифатқа улки бўлса нисбати,
Борму ул ҳазратда онинг қурбати?»

CXXVII

Жавоб

Деди Ҳудҳудким:«Бу нақледур ҳасан,
Борча эл оллинда мустаҳсан бу фан.

Одамиға яхши кўп авсоф эрур,
Лек аларнинг ашрафи инсоф эрур.

Кимгаким инсоф йўқ — инсон эмас,
Мунсиз атворида жуз нуқсон эмас.

Бу сифат келди эранларнинг иши,
Бўйла давлатқа етишмас ҳар киши.

Одам эрмас улки ноинсоф эрур,
Одам инсоф истамас — аммо берур.

Истамаслар элдин инсоф аҳли ҳақ.
Ким аларга келди мунсифлиғ сабақ.

Бермай инсоф, улки инсоф истади,
Ўзни ноинсофи мутлақ айлади».

CXXVIII

Ҳикоят

«Хожаи динпарвари олийнасаб,
Ким отига Порсо[1] эрди лақаб.

Макка сайрин оллида жазм айлади,
Каъбаи исломга азм айлади.

Хожа Бу Наср[2] эрди хизматкор анга,
Ходиму фарзанду хосу ёр анга.

Чун мушарраф бўлдилар мақсудқа,
Шукр зоҳир айлабон маъбудқа.

Қилдилар ҳарнеки фарз эрди адо,
Халқнинг ҳажжини айларга дуо.

Ким қабул этгай ҳақ айлаб иттифоқ,
Хожани мажмуъ кўрдилар йироқ.

Олти юз минг раҳнаварди ҳақшунос,
Хожаға кўргуздилар бу илтимос.

Соҳиби «Қудсия»ву «Фаслул-хитоб»,
Ул жамоатқа деди мундоқ жавоб:

«Ким манга бу ишки тортибсиз рақам,
Мен худ ондин тошқари қўймон қадам.

Гар мунга боисдурур фазлу камол,
Олами инсоф аро беқилу қол.

Мендан ансабдур бу иш Бу Насрға,
Ким дуо қилғай бу аҳли асрға».

Чун бу янглиғ они таъриф айлади,
Эл дуосин анга таклиф айлади.

Хожанинг инсофин ул эҳсон била,
Эл қабул айлаб саросар жон била.

Хожа Бу Наср этти минбарни макон,
Эл дуосин айлабон вирди забон.

Тенгри оллида муножот айлади,
Халқ учун изҳори ҳожот айлади.

Хожа минбарнинг тубин айлаб мақом,
Сидқ ила омин дер эрди бардавом.

Етгач охирға дуо бирла савол,
Деди сойил: «К-эй Илоҳи зулжалол.

Кўрмасанг лойиқ дуо ойинини,
Қилмағил зоеъ онинг оминини?»

Олти юз минг халқдин чиқти нафир,
Зор йиғлаб ҳам сағиру ҳам кабир.

Офаринлар деб алар авсофиға,
Ҳам атову ҳам ўғул инсофиға.

Мундин аҳсан кимсаға йўқтур сифат,
Онгламас они жуз аҳли маърифат».

CXXIX

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил дедиким: «Хайл аро –
Бандаға ғустохлиғ борму раво?

Сидрағаким келди олий шохлиғ,
Гар қуше қилса аён ғустохлиғ.

Журъати жанбида бўлғайму уқоб,
Йўқса истиғноға бўлғайму ҳисоб?»

CXXX

Жавоб

Деди Ҳудҳудким: «Буким қилдинг савол,
Сен жавобинда бил онинг икки ҳол.

Кимсаким ғустох ўлур шоҳ оллида,
Ё керак махсус даргоҳ оллида.

Ўзлугининг қайдидин бўлғай халос,
Ўзга уллуқ бирла берган ихтисос.

Ҳарне бу дер ул дегандекдур яқин,
Буллуқу уллуқ бўлиб рафъ ўртодин.

Мунда зоҳирда агар журъатдурур,
Лек маъни йўлидан ваҳдатдурур.

Ё керактур ишқ савдосида паст,
Ошиқи ошуфтаву мажнуну маст.

Ким муҳаббат қилмиш ўлғай они зор,
Бўлғай ойтур ҳолида беихтиёр.

Не инод ўлғай, не кибр онда ғараз,
Жуз муҳаббатким анга йўқтур эваз.

Ўйла ҳақ машъуфи бўлғай мутлақ ул,
Ким дей олмағай ҳадисе жуз ҳақ ул».

CXXXI

Ҳикоят

«Бор эди девонаи олий сифот,
Халқ Мажнунул-Ҳақ айтиб анга от.

Чунки ҳақ ёди анга маҳбуб эди,
Туну кун бу ёд ила мағлуб эди.

Сўз деса, ҳаққа қилур эрди хитоб,
Ҳақ тилидин-ўқ берур эрди жавоб.

Бир баҳор айёми азм айлаб сафар,
Ўзга байтуллоҳни айлаб мақар.

Чун риёзатдин тани эрди наҳиф,
Минмиш эрди маркаби ул ҳам заиф.

Тун қоронғу бўлдию тутти ёғин,
Кўрди Мажнун саъб ул йўл бормоғин.

Бир бузуғ кўрдию сокин бўлди ул,
Деди: «Эй Тенгрим, эшакдин воқиф ўл!»

Кирди маркабни қўйиб вайронаға,
Уйқу ғолиб бўлди ул девонаға.

Ётти бош остиға қўюб бир кесак,
Ул бузуғдин тошқари қолди эшак.

Кўзи борғоч уйқуға абри баҳор,
Тезлик қилди ёғинға ошкор.

Тўкти вайрон ичра ҳарёндин су(в)ни,
Телба бошидин учурди уйқуни.

Қўптию ўлтурди турғунча ёғин,
Чун ёғин турди билиб борур чоғин.

Чиқти маркабни қилурға тезтак,
Йўқ эди вайрона тошинда эшак.

Қўйди юз Мажнунға беҳад изтироб,
Тенгрига қилди ғазаб бирла хитоб:

«Ким, санга маркабки топшурдум бу дам,
Яхши асродинг, карам қилдинг, карам!

Эл сенинг меҳмонлиғингға бормаса,
Маркабин водий сари бошқормаса,

Бўлмағай эрди бу бепарволиғинг,
Ғафлат ичра маҳз истиғнолиғинг.

Асрамоғдин маркабим ор айладинг,
Тийра тунда нопадидор айладинг!»

Кунгрониб ҳарён урар эрди қадам,
Ғойибин истарға мажнуни дижам.

Ким чоқилди бир ажаб рахшанда барқ,
Айлади оламни анворида ғарқ.

Маркабин кўрдики ўтлойдур юруб,
Хору хасқа ҳар тараф оғзин уруб.

Кўргач они телба бўлди шодмон,
Минди доғи йўлға тушти ул замон.

Тундлуғларни бошидин тошлади,
Лутфлар бирла навозиш бошлади:

«К-эй менинг жисмим аро жоним Худо,
Балки юз жоним санга бўлсун фидо!

Гарчи улдам маркабимга боқмадинг,
Ғойиб айлаб бўйниға ип тоқмадинг.

Манга юзланди ажаб ошуфталиқ,
Қаҳрдин қилдим санга олуфталиқ.

Чун эшакни топшуруб эрдим санга,
Они топшурмоқ керак эрдинг манга.

Асрамоқда чунки тақсир айладинг,
Тунд кўргач мени, тадбир айладинг.

Чора айлаб чақмоғингни чоқибон,
Кўз ёрутур машъалингни ёқибон.

Кўзума *они* намудор айладинг,
Дармаҳал бу лутф изҳор айладинг.

Тундлуққа гарчи мен эрдим муҳиқ,
Сен ҳам эрмишсен ҳарифи бас мудиқ.

Ким бу диққат айлабон зоҳир манга,
Ғойибимни айладинг ҳозир манга.

Дегонимдин бемадор эттинг мени,
Қилғонимдин шармисор эттинг мени.

Сен неким қилдинг — унуттум мен тамом,
Сен ҳам ўтконни унут, лутф айла ом.

Мен унуттум айлабон зоҳир вифоқ,
Сен доғи они унутсанг яхшироқ.

Мен сени деб қилмоғумдур чун хижил,
Сен мени ҳам қилма ойтиб мунфаил.

Мен сени бу қиссада туттум маоф,
Сен доғи кўнглунгни мендин айла соф!»

Ўзини ҳардам ситойишлар қилиб,
Ҳақни ҳам мундоқ навозишлар қилиб,

Телба рози гарчи номаъқул эди,
Чун муҳаббатдин эди мақбул эди.

Бўлса ҳар мажнун бу янглиғ роз анга,
Ҳам етар густохлиғ ҳам ноз анга.

Тенгрига чунки бу эл маҳбуб эрур,
Ҳар не маҳбуб айласа марғуб эрур».

CXXXII

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Ёна бир сойил деди: «К-эй раҳнавард,
Ғайрдин мен бўлмишам озоду фард.

Ўзни айлабмен хаёли бирла хуш,
Бўлғоли бир кун висоли бирла хуш.

Мен чу ондин ойру эрмон бир нафас,
Они истаб не сафар айлай ҳавас?»

CXXXIII

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «К-эй сўзунг даъвога хос,
Топмоғон маъни сари ҳеч ихтисос.

Ҳар киши ҳадди эмас бу навъ лоф,
Ким ўзи васфиға дегай бир газоф.

Сен муни кўрким чекиб жон ою йил,
Ўз-ўзунгни васф этарсен муттасил.

Ўзни ғайридинки дерсен фард бу,
Оллида мақбул экин, мардудму?

Сен демоқдин рост келмас бу мақол,
То не навъ эркин онинг оллинда ҳол.

Сен бу даъводин урарсен худ нафас,
То анга не навъ экин бу мултамас.

Ҳар не сен дерсен анга йўқ эътибор,
Мўтабардур не ул этса ошкор.

Сен демоқдин иш кифоят бўлмағай,
То қабул ондин иноят бўлмағай.

Демаган хушроқ яна бу навъ сўз,
Тиккан авлодур онинг лутфиға кўз».

CXXXIV

Ҳикоят

«Шайх Бистомий, амини ганжи роз,
Аҳли маъни тахти узра сарфароз.

Чунки бу дорулфанодин қилди азм,
Равзаи дорулбақоға тузди базм.

Бир кун они тушта кўрди бир мурид,
Деди: «Эй ичгон майи ҳал мин мазид!

Бизга ҳолингдин аён этгил хабар,
Ким санга не қилди ҳаййи додгар?

Фурқатингда чун басе кўрдук алам,
Токи итмийнон бўлғай бизга ҳам».

Муршиди комил дедиким: «Ул замон –
Ким, лаҳад қаъри манга бўлди макон.

Ул малакларким эрур аҳли савол,
Бўлдилар ҳозир қилурға қилу қол!»

Дедиларким: «Кирдигоринг ким дурур,
Холиқу парвардигоринг ким дурур?»

Мен дедим:«Бу сўзни мендин сўрмангиз,
Гар жавобе демасам ёзғурмангиз.

Айлангиз бориб савол андинки: ул –
Бандалиғ сори манга берурму йўл?

Қуллуғумға гар қабул ўлса хитоб,
Ул хитоб-ўқ сизга кофийдур жавоб.

Бандае онгланг мени даргоҳида,
Маснади иқбол иззу жоҳида.

Гар қабул иқболидин навмидмен,
Ҳажрида аввораи жовидмен.

Мени рад аҳлидин ул соат билинг,
Ҳар не истар кўнглунгиз ул дам қилинг.

Чун бу янглиғ топтилар мендин жавоб,
Келди ул соат хитоби мустатоб.

«К-эй савол аҳли, буким масъулдур
Бандаи мустаҳсану мақбулдур.

Бўлмайин равшан онинг нурига кўз,
Ўз демоқлик бирла келмас рост сўз».

CXXXV

Яна бир қушнинг саволи

Яна бир сойил дедиким: «Эй рафиқ,
Бўлмишам баҳри камол ичра ғариқ.

Ҳам камоли нафс бўлмиш ҳосилим,
Ондин ўлмиш восилим, коми дилим.

Бу муродим мунда чун ҳосилдурур,
Йўл азобин тортмоқ мушкилдурур».

CXXXVI

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «К-эй муродингдин нуфур,
Кўнглинга ғафлат солиб жаҳлу ғурур.

Ўз хаёлингдин қилиб мағрурлуқ,
Ишнинг аслидин топиб маҳжурлуқ.

Бу хаёлинг келди беҳосил хаёл,
Балки бошдин то оёқ ботил хаёл.

Ноқис улдурким, ўзин комил дегай,
Комил улким нуқсин исбот айлагай.

Ўз камолидин демас аҳли камол,
Аҳли нуқсон ичрадур бу қилу қол.

Сенки нуқсон ичра комилсен басе,
Олим ойтиб ўзни, жоҳилсен басе.

Ўз камолидин демактур маҳзи жаҳл,
Жаҳлдин сўз ойтқай ким бўлса аҳл.

Ким ўзин комил кўрар ноқисдур ул,
Нуқс бермайдур камоли сори йўл.

Меҳр кун туш ўзни кўрғоч баркамол,
Анга юзланди ҳамул соат завол.

Бовужудиким камоли бор эди,
Чун они кўрди, заволи бор эди.

Гар ўзин комил дегай ноқисваше,
Хушлуқ ўзга собит этгай нохуши.

Они ислоҳ айламак душвордур,
Ким биноси кибр ила пиндордур.

Бу камолингким, қилибтурсен гумон,
Маҳзи нуқсон бил они, эй нотавон».

CXXXVII

Ҳикоят

Шайх Абу Бакри Нишобурийки[1], ул –
Мулки маъни сори топиб эрди йўл,

Чиқти бир кун мулки Нишобурдин,
Сайр учун ул хиттаи маъмурдин.

Шайхлиғ ойини ғоятдин фузун,
Ходиму мухлис ниҳоятдин фузун.

Ҳам маҳофа, ҳам рикобу ҳам алам,
Жавқ-жавқ ашобу афроду хадам.

Шайх чун наззора қилди бу шукуҳ,
Кейнида-оллида ҳар янглиғ гуруҳ.

Бир хаёле кўнглиға тушти маҳол,
Ким они мағлуб қилди ул хаёл.

Бу маҳалда бир эшак айлаб фиғон,
Чиқди ондин бир бийик ел ногаҳон.

Шайхқа бу рамздин вақт ўлди хуш,
Важду рақс айлаб йиқилиб қилди ғаш.

Чун анга бу навъ ҳол ўлди падид,
Қилдилар инкор ашобу мурид.

Бартараф бўлғон замон ул олами,
Айлабон густохлиғ бир маҳрами.

Кайфият сўрдики не ҳол эрди бу,
Шайх ойтти: «К-эй рафиқи розжў.

Чун назар солдимки, халқ айлаб ҳужум,
Тобеъимдурлар, бу ишдин нафси шум.

Кўнглума солдики иршод аҳлидин,
Толибу соликка имдод аҳлидин.

Не Жунайду Шиблию[2] не Боязид,
Не Убайду Нурию[3] не Бу Саид.

Қайси бир топиб эди эркин бу жоҳ,
Фақр ойинида бу хайлу сипоҳ!

Нафс чун кўнглумга солди бўйла тоб,
Бу маҳалда ул эшак берди жавоб.

Чун жавобим топтим андоқким керак,
Боиси бу важдим ўлди ул эшак.

Шайхким, айлаб эшак фарёд анга,
Бўйла етса айлагай иршод анга.

Жой ул бўлғайки, айлаб важду ҳол,
Бошидин елдек чиқорғай ул хаёл.

Ўйла инсоф аҳлидин келгай бу иш,
Кимки ул мунсифдурур — билгай бу иш.

Йўқса ҳар мағрур, дуни булҳавас,
Бу бийик давлатқа топмас дастрас».

CXXXVIII

Яна бир қушнинг саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй муҳтарам,
Бу маҳал йўлға қачон қўйсам қадам.

Ўзни не машғуллуқтин шод этай?
Етса ғам, ўзни не навъ озод этай?

Не қилайким кўнглума еткай сурур
Ким манга ондин даме еткай ҳузур?»

CXXXIX

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «Ўзни гар шод истасанг,
Ҳар сифат қайғудин озод истасанг.

Ўзни онинг ёдиға муътод қил,
Шодлиғ истарсен — они ёд қил.

Шодлиғким, эрмас онинг ёдидин,
Бўлмағон хушроқ хирад иршодидин.

Ондин ойру айшдин ғам яхшироқ,
Сурдин юз қатла мотам яхшироқ.

Ғамки ондин бўлса, билгил шодлиғ,
Ҳар балийят қайдидин озодлиғ».

CXL

Ҳикоят

«Хожа Абдуллоҳ Ансорийки[1], ақл —
Айлай олмас минг ишидин бирни нақл.

Дедиким: «Улдур кўнгулнинг хушлиги,
Фақр йўлинда киромивашлиги —

Ким кўнгулда ондин ўзга бўлмағай,
Ёдида жонондин ўзга бўлмағай.

Ҳар кўнгул мундоқдур — они бил кўнгул,
Йўқса баҳру кон эса, ондин тўнгул.

Кўнгул улдурким, анга маскандурур,
Йўқса гулшан бўлсаким, гулхандурур».

CXLI

Яна бир қушнинг саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй бахтиёр,
Чун онинг ишқини қилдим ихтиёр.

Ногаҳон васлига бўлсам сарфароз,
Не тилай ондин қилиб зоҳир ниёз?

Ондин истар нимани аввал билай,
Васлиға етган замон ондин тилай!»

CXLII

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «К-эй шиоринг хомлиқ,
Ҳуш водисинда беоромлиқ.

Чун санга ул мақсаду мақсуд эрур,
Ондин ўзга бору йўқ нобуд эрур.

Чун муяссар бўлди матлубунг сенинг,
Кирди оғушунгга маҳбубунг сенинг.

То йироқсен – кўнглунга улдур ҳавас,
Жонингга йўқ ондин ўзга мултамас.

Эмдиким топтинг, қилиб қатъи фироқ,
Истамак не бўлғай ондин яхшироқ!

Улдурур чун тан била жондин мурод,
Ондин ўзга не бўлур ондин мурод!

Топқоч онинг, ғайрдин кўнглунгни уз,
Бору йўқунгни онинг ишқида туз».

CXLIII

Ҳикоят

«Бу Саид ул ғарқи дарёи вусул –
Ким онинг васфида ожиздур уқул.

Улки зотига лақаб Харроз эди,
Туну кун матлуб ила ҳамроз эди.

Маккада бир кун дуо вақтида хайл
Қилдилар Ҳақдин мурод истарга майл.

Ул халойиқ авлиёуллоҳ эди,
Барча Ҳақ асроридин огоҳ эди.

Барчаси тақвову тоот айлабон,
Ҳақни истарга муножот айлабон.

Юзни суртуб барча Байтуллоҳга,
Ошнолиғ истаб ул даргоҳга.

Лек ул сирри ҳақойиқ махзани,
Васл боғи гулларининг гулшани.

Ул талаб аҳли аро хомуш эди,
Кўнгли ваҳдат жомидин беҳуш эди.

Эл дуо қилғонда ногоҳ солса кўз,
Оғзига гоҳи келур эрди бу сўз –

Ким: «Илоҳий, ҳар не халқ айлар талаб,
Мен топибмен чекмайин ранжу тааб.

Сенки, эл матлубисен – мен топмишам,
Истамакдин ложарам кўз ёпмишам.

Сендин ойру чун эмасмен бир нафас,
Лағв эрур топқонни қилмоғлик ҳавас.

Мен чу васлинг бирла топмишмен кушод,
Бу талаб аҳлиға ҳам бергил мурод».

CXLIV

Яна бир қушнинг саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй илмкеш,
Бу сафарким кўнглумизни қилди реш.

Қатъ ўлуб шаҳ базмига бўлсак анис,
Туҳфае вожибдурур беҳад нафис.

Шаҳни кўрмак туҳфаи мақбул ила,
Бизни ондин огаҳ эт маъқул ила».

CXLV

Жавоб

Деди Ҳудҳуд: «К-эй саволинг хуб эрур,
Туҳфаким шоҳ оллида марғуб эрур.

Бир нима топқилки, ноёб ўлғай ул,
Йўққи, лаълу дурри сероб ўлғай ул.

Бордур ул махзанда нақди беҳисоб,
Дурру гавҳарга худ онда не ҳисоб.

Ул малойик тоату тақвосидур,
Покравларнинг шариф анфосидур.

Зоҳид аҳлидин ибодат онда кўп,
Жавҳари тақвою тоат онда кўп.

Анбиёдин ҳам риёзат беадад,
Авлиёдин ҳам ибодат беадад.

Ҳарнеким ондин шариф ўлмас гумон,
Ул ҳамондур ондау туфроқ ҳамон.

Лек анда туҳфа сўзу дард эрур,
Бир асарлиғ оҳи ғампарвард эрур.

Боргоҳи иззу истиғнодур ул,
Юз туман минг Аршдин аълодур ул.

Онда кўптур иззу истиғноу ноз,
Улки йўқтур ул эрур ажзу ниёз.

Сен ўзунг бирла ниёзу дард элт,
Жисми зору жони ғампарвард элт –

Ким бу туҳфа йўқтур ул даргоҳда,
Не тилар ажзу забунлуғ шоҳда.

Онда сткур сўз ила дарду фано,
Истар ўлсанг ўзни қилмоқ ошно».

CXLVI

Ҳикоят

«Шаҳриёре бор эди шаҳларға шоҳ,
Олам аҳли бошида зилли Илоҳ.

Тожи меҳру онда кавкабдин гуҳар,
Мулку Ховар ҳаддидин то Бохтар.

Бор эди бир ўғликим, чархи куҳун,
Кўрмамиш эрди онингдек сарвбун.

Ҳусн авжи узра тобон ахтар ул,
Лутф дуржи ичра рахшон гавҳар ул.

Ҳам сабоҳат шомида шамъи тироз,
Ҳам малоҳат гулшанида сарви ноз.

Шоҳ ани асраб ниҳоний қаср аро,
Ҳуснидин ўт тушмасун деб аср аро.

Даҳр аро офат тушарни чоғлабон,
Отланиб тушмак йўлини боғлабон.

Ул қилиб гулшан ҳаримида мақом,
Боғ аро товусдек айлаб хиром.

Шаҳ чу чиқмоқдин анга монеъ бўлуб,
Ул чаманда айш ила қонеъ бўлуб.

Ногаҳон чекти ажал жомини шоҳ,
Тахтни шаҳзода қилди жилвагоҳ.

Хутбаи давлат ўқулди зотига,
Секкаи рифъат сўқулди отига.

Отланиб бир кун тамошо қилғали,
Кўнгли мулки сайридин очилғали.

Кирди офат солғали майдон аро,
Солди гардунсайрини жавлон аро.

От чопиб майдонда чавгон ўйнади,
Халқ бошин гўй этиб жон ўйнади.

Қайси жонибким, таковар сурди тез,
Шаҳру мулк аҳлига солди рустахез.

Кўрган эл девонаю зор ўлдилар,
Ишқ домиға гирифтор ўлдилар.

Офате солиб улусқа бас азим,
Ёнди гулшан сори андоққим насим.

Шаҳр халқи «ё Раб»у ғавғо чекиб,
Ишқидин фарёду вовайло чекиб.

Қолмайин они эриштилар бори,
Қасру боғига етиштилар бори.

Шоҳи золим айлабон мулкин хароб,
Туштию қилди халойиққа итоб –

Ким: «Бу ғавғо аҳлини ҳарён сурунг,
Кетмаганларни жазоға еткурунг!»

Неча сурдилар – халойиқ кетмади,
Саъю кўшиш онда кўп суд этмади.

Шаҳр халқи сарбасар мажнун бўлуб,
Балки мажнундин доғи афзун бўлуб,

Туну кун ошуфтаву девонавор,
Туттилар шаҳ боғи давринда қарор.

Шайху шобу ринду зоҳид хосу ом –
Қилдилар ишқу жунун кўйин мақом.

Шаҳ чу элнинг саъб кўрди ҳолатин,
Ғолиб ўз ҳолига доғи ҳайратин.

Кўрди бу ғавғониким – поёни йўқ,
Чора қилмоғлик анга имкони йўқ.

Ул халойиқ сори пайғом айлади,
Бир кишидин бўйла эълом айлади:

«Ким, буларким ишқима мағлуб эрур,
Ҳар бири бир шеваға мансуб эрур.

Ҳар ким ўз фаннида қилсун эҳтимом,
Ҳирфасидин айласун бир иш тамом.

Бори ом ўлғонда ҳозир айласун,
Ҳар ким ўз фазлини зоҳир айласун.

Кўнглума хуш келса ҳар кимнинг иши,
Оллима бўлсун мулозим ул киши.

Они ўз базмим аро дамсоз этай,
Суҳбатимда ҳамдаму ҳамроз этай.

Дилписандим бўлмаса бўйнин урай,
Кўп уқубат бирла они ўлтурай».

Бўйла ҳукм этти чу шоҳи зулмфан,
Тушти ушшоқ оллида беҳад миҳан.

Эл бўлуб бу ваъдаға умидвор,
Ишлари кейнича туттилар қарор.

Кеча-кундуз сайъ этиб ул сарбасар,
Аҳли фазлу илму ҳар аҳли ҳунар,

Барча иштин ўзни маъзул эттилар,
Шаҳ буюрғон ишга машғул эттилар.

Борди олим нусха тасниф этгали,
Кетти мутриб савт таълиф эткали.

Шоир этти мадҳгустарлик аён,
Ким анга қилғой назар шоҳи замон.

Сурди мунши васфи узра хомани,
Ким писанд эткайму шоҳ ул номани.

Заргар ўлтирди аён айлаб ҳунар,
Ким ясагай шоҳға лойиқ камар.

Жомабоф омода қилди коргоҳ,
Қилғали зарбафт они киймакка шоҳ.

Ошкоро айлади нажжор тахт,
Тўхтагой деб онда шоҳи некбахт.

Айлади қаввос ўзин санъатқа банд,
Шоҳга тушкайму деб ул дилписанд.

Ўқчи айлаб ўзни меҳнатқа асир,
Ким бу шояд шаҳға бўлгай дилпазир.

Ҳосило, ул шаҳр элидин хосу ом,
Ўз ишига ҳар бир айлаб эҳтимом,

Ким бу шояд шоҳға тушгай қабул,
То муродиға онинг бўлғай ҳусул.

Гарчи келса оллиға ранжу тааб,
Бўлғай ул кому муродиға сабаб.

Бир кеча ишратгаҳидин чиқти шоҳ,
Халқ шаҳкориға айлай деб нигоҳ.

Бир-ики маҳрам надими бирла ул
Тутти шабравлар киби шаҳр ичра йўл.

То ул эл аҳволиға солиб назар,
Барчанинг сарвақтиға қилгай гузар.

Қайси бир ишгаки қилди илтифот,
Деди кўнглида шаҳи олий сифот:

«Ким бизинг махзанда бу иш бордур,
Балки мундин яхшироқ бисёрдур!»

Токи етти бир ғариби зорға,
Ошиқи озурдаи афгорға.

Они қилғон ишқ жондин ноумид.
Ҳажр пайдоу ниҳондин ноумид:

Бағрининг хунобини ул нотавон –
Кўз йўлидин ҳар тараф айлаб равон;

Қон била туфроғ аро кўнглида тоб,
Ним бисмил қушдек айлаб изтироб;

Ҳар дам ўзга нолаву афғон тузуб,
Нолаву фарёд эл кўнглин бузуб;

Ишқ тиғи хаста кўнглин чок этиб,
Кўнглин ўзлук меҳнатидин пок этиб;

Ишқ жавридин чекиб онча ано,
Ким вужудин айлабон маҳзи фано;

Бу фано туфроққа айлаб они паст;
Ҳар сари мўйиға солиб юз шикаст.

Дебки: «Ўз фаннида ҳар ошуфтаҳол,
Кўргузуб айни маҳоратдин камол,

Тонгла шаҳ базмини айлаб жилвагоҳ,
Ҳар бириға лутфлар кўргузса шоҳ,

Мангаким йўқ туҳфае жуз оҳу дард,
Найлаб ўлғоймен аларға ҳамнабард?!

Лутф бўлса ё сиёсат шоҳда,
Ким манга йўл бергай ул даргоҳда.

Ўзни лойиқ лутфу эҳсонға демон,
Ким сиёсат қилғоли ҳам арзимон.

Кошки тиғи сиёсат сурса ҳам,
Ўз қиличин бўйнума еткурса ҳам, –

Умрдин мунча шараф басдур манга!
Ком мундин ўзга эрмастур манга!

Лек чун йўқ менда онча эътибор,
Қатлиға доғи умидим қойда бор.

Войким, муҳлик эрур дарду ғамим,
Ондин ўз ҳолимға бўлмиш мотамим».

Шоҳ кўргач бу ғариб аҳволни,
Бу ғариби зорға бу ҳолни.

Кўнглига айлаб асар меҳр этти фош,
Кирди ул вайронға ондоққим қуёш.

Лутф кўргуздию кўнглин овлади,
Балки руҳин жисм уйидин қовлади.

Ошиқи бечора кўргач бўйла ҳол,
Ғояти ҳайратдин ўлди гунгу лол.

Қилди ул ҳолатдин айлаб кўнгли ғаш,
Меҳмон оллида жонин пешкаш.

Бил бу навъ ўлмакни жондин яхшироқ,
Минг ҳаёти жовидондин яхшироқ.

Бўйла ўлмак одамига берса даст,
Одам эрмас жонға бўлса пойбаст.

Қилди они ишқ аро ул дарду сўз,
Руҳи шамъин машъали гетифурўз.

Ашқу куймак шамъини ҳар тийра шом,
Кўрки, айлар меҳрга қойим мақом.

Фониё, истар эсанг мақсудға йўл,
Оҳу сўзу дард ила хурсанд бўл!

CXLVII

Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи

Яна бир сойил деди: «К-эй пок қуш,
Роҳбарлиқ фаннида чолок қуш.

Бўлди бу йўл шиддати ҳаддин фузун,
Тўли онинг худ ниҳоятдин узун.

Бу бало даштин қачон қатъ эткобиз,
Асли манзилға не янглиғ еткобиз?

Бизни бу иштин хабардор айлагил,
Суръату оромин изҳор айлагил.

Шарҳ қил оғоз ила анжомини,
Аввал эмгак, сўнгра айшу комини».

CXLVIII

Жавоб

Деди Ҳудҳудким: «Аё раҳрав рафиқ,
Бу саволинг воқеъ ўлди бас дақиқ.

Чун сўрарсен бу сафар кайфиятин,
Манзилу водий нашоту шиддатин –

Ким неча водию манзилдур бу йўл,
Эмди мен шарҳ айлаю, сен воқиф ўл.

Оллимизда етти водийдур[1] азим,
Ҳар бирида беҳаду андоза бим.

Лек ҳар водийда манзил беҳисоб,
Ким ҳисобидин қилур табъ ижтиноб.

Етти водий аслу, манзиллар – фуруъ,
Айлоли ул асл шарҳиға шуруъ.

Водии аввал — Талаб водисидур,
Бошлағон ул ён шараф ҳодисидур.

Ишқ водийсидур ондин сўнгра бил,
Ул ўт ичра бору йўқни ўртагил.

Ишқ чун қилди вужудунгни адам,
Маърифат водийсиға урдунг қадам.

Сўнгра Истиғноға водийдур васеъ,
Пастдур жанбида бу чархи рафеъ.

Водии Тавҳид бил, ондин нари,
Фард бўлмоқ неча борсонг илгари.

Мундин ўтсанг водии Ҳайратдурур,
Водии Ҳайратда кўп шиддатдурур.

Борчадин сўнг водии Фақру Фано,
Ўтмас ондин сайр ила солик яно.

Қатъ ўлур мунда сулук аҳлига гом,
Иш бўлур ўзга қилиғ бирла тамом.

Лек манзилдин хабар бермас бирав,
Ким бу йўлдин ёнмади бир роҳрав.

Бу сти водий доғи ижмол эрур,
Лек тафсилида кўп ишкол эрур».

CXLIX

Талаб водийсининг сифати

«Чун Талаб водийсиға қўйсанг қадам,
Оллингга ҳар дам келур юз минг алам.

Ҳар дам онда юз малолат юзланур,
Ҳар нафас минг саъб ҳолат юзланур.

Истамак ранжи кўнгулни зор этар,
Топмомоғлиғ руҳни афгор этар.

Жонни куйдурмак бўлуб маҳрумлуқ,
Васлнинг миъоди номаълумлуқ.

Ранжу кўшиш санчибон жисмингға неш,
Дарди ноёб айлабон жонингни реш.

Истабон топмай дури ноёбни,
Мундадур тарк айламак асбобни.

Молу мулку ҳар недур соликка банд,
Тўрт такбири фано урмоқ баланд.

Ҳарнеким ғайри талабдур ташламоқ,
Ўзни мақсад манзилиға бошламоқ.

Қолмаса олам матоъидин жиҳот,
Ўзга навъ ўлғай санга ул дам сифот.

Ганждин еткай асар вайронинга,
Зоти нуридин ёруғлуғ жонинга.

Ул ёруғлуғ шавқ ўтин тез айлагай —
Ким талаб рахшинг сабукхез айлагай.

Ўзда топқойсен талабни бирга юз,
Тоғлар бўлгай сенинг оллингда туз.

Жонинга еткай талабнинг роҳати,
Қолмағай ранжу таабнинг шиддати.

Дурга топқон сойи кўнглунг хослиқ,
Бўлғой осонроқ санга ғаввослиқ.

Ламъа кўргузган сойи меҳри висол,
Айлагай шоминг саҳарға интиқол.

Оллинға келса агар пили дамон,
Кўргосен пашша ҳамону ул ҳамон.

Гар йўлунгни тутса юз шеру паланг,
Бўлғай оллингда нечукким мўри ланг.

Аждаҳодин етмагай кўнглунгда ранж,
Ўйла бўлмиш бўлғай ул машъуфи ганж.

Куфр ила имонга ургайсен илик,
Бу тамаъдинким очилғай бир эшик.

Чун эшик очилди не куфру не дин,
Ичкари киргач қутулдунг барчадин.

Куфру имон роҳравға кеш эмас,
Асл йўлда банди роҳе беш эмас».

CL

Ҳикоят

«Подшоҳе бор эди гардунжаноб,
Махзану ганжи сипоҳдек беҳисоб.

Бор эди ул шаҳға бир зебо ўғул,
Бўлғудек Юсуф онинг оллида қул.

Меҳри ховар ҳусн аро шармандаси,
Кўйи туфроғи уза афкандаси.

Сарв онинг нахли қадиға соядек,
Ой узори меҳриға пироядек.

Ҳам қуёшдек ҳусн ила офоқгир,
Ҳам қамардек энг била гардунсарир.

Кўзи ҳар боқмоқта оламни бузуб,
Ишқ элига ўзга олам кўргузуб.

Жон олиб лаъли такаллум айласа,
Жон бериб лекин табассум айласа.

Ошиқу шайдоси онинг оламе,
Олам аҳли қатлидин кўрмай ғаме.

Кофиру усрук кўзи солиб мудом,
Дину имон аҳли ичра қатлиом.

Ўт ёлиндек рахш ҳарёнким суруб,
Ул чоқин бирла жаҳонни куйдуруб.

Олам аҳли волау шайдо анга
Лек муфрит нозу истиғно анга.

Кўз учидин халқ сори чун боқиб,
Зулми тиғидин туман минг қон оқиб.

Ўлсалар офоқ эли парвоси йўқ,
Балки айлаб қатл истиғноси-ўқ.

Қўйида йўл топмайин пайки насим,
Онда эсмоқдин етиб жонига бим.

Гулшани сори эса олмай шамол —
Ким топиб ҳар барги гулдин гўшмол.

Бир кун ул саҳрога сурди отланиб,
Ёнғали саҳро фазосин айланиб.

Юз туман мажнун эди дашт узра зор,
Барча ишқи шиддатидин беқарор.

Лек онинг сори боқарға заҳра йўқ,
Кўзга ул жониб назардин баҳра йўқ.

Васлига толиб вале яхши-ямон,
Топмоғи лекин кишига йўқ гумон.

Ногаҳон шаҳзодаи фархундафар,
Солди ул саҳродағи элга назар.

Кўзи тушти икки зори хастаға,
Ишқ занжири била вобастаға.

Ҳукм човушларға қилдиким юрунг,
Ул ики девонавашни келтурунг.

Сурди чун давлатсаро сори саманд,
Йўлида ҳозир ул икки мустаманд.

Ул бирин маҳбуси зиндон айлади,
Бу бирин оллида сакбон айлади.

Ул бўлуб бандилар ичра пойбанд,
Бу бўлуб занжирларға мустаманд.

Бу балиятда эдилар муддате,
Тортар эрдилар бу янглиғ шиддате.

Дардманде айлади бир кун савол –
Ким: «Недур сизга бу меҳнат ичра ҳол?»

Бу деди: «Меҳнат деган қайси бўлур,
Кому роҳатдур, машаққат не бўлур.

Менки ишқи кўнглум ичра тўлғали –
Рози эрдим кўйида ит бўлғали.

Гарчи итларга мулозим бўлмишам,
Лек ул хайл узра ҳоким бўлмишам».

Ул дедиким: «Ишқ этиб кўнглумга зўр,
Рози эрдимким мақомим бўлса гўр.

Гарчи ҳоло банд аромен устувор,
Васлидин кўнглум эрур уммидвор».

Бу ҳикоятларни шоҳи маҳжабин –
Эшитур эрди ниҳон айлаб камин.

Чун талабда бўйла содиқ эрдилар,
Ишқ таврида мувофиқ эрдилар.

Мунбасит бўлди шаҳи хуршидваш,
Кўнглига сўзлар бағоят келди хуш.

Раҳм чун бу навъ ихлос айлади,
Ул иковни маҳрами хос айлади.

Чун талабда сидқдин эрди асар,
Оқибат бу навъ топтилар самар».

CLI

Ишқ водийсининг сифати

«Чун Талаб водийсини қилдинг тамом,
Қўйғунг ул дам Ишқ водийсиға гом.

Ишқ келди машъали гетифурўз,
Дема машъал, шуълаи офоқсўз.

Ишқ аро ҳар кимса дархур бўлмағай,
Ўтқа лойиқ жуз самандар бўлмағай.

Ишқ аро поку қаландарлиқ керак
Шуъла баҳрида самандарлиқ керак.

Куймак иштур ошиқи девонаға,
Шуъла ичра ўйлаким парвонаға.

Дема раънолар иши фарзоналиқ,
Кўпалак ҳадди эмас парвоналиқ.

Жилва айлар кўпалак гуллар уза,
Тифлларға ҳусну зебин кўргуза.

Қани пашмин кисвати девонадек,
Шуълаға урмоқ ўзин парвонадек.

Кўпалакда гарчи бўлғай рангу хол,
Бўлмағай парвона янглиғ сўзу ҳол.

Барча қушнинг оти булбул бўлмади,
То азалдин ишқ аро кул бўлмади.

Куймаган ишқ ичра эрмас ишқбоз,
Ошиқ эрмас улки эрмас жонгудоз.

Шод эрур ишқ аҳли ўртанмак била,
Бўлмағай бу шева ўрганмак била.

Ишқ элининг ўти келди хонасўз,
Ўйлаким аждар дами вайронасўз.

Фард эмас ушшоқ кўнгли оҳдин,
Не чиқар жуз дуд оташгоҳдин.

Олам ўртар ишқдин тушкан ёлин,
Сўзнок эткон ҳаводиндур чоқин.

Ишқ ўтиға ошиқи пок ўртанур,
Барқдин ондоққи хошок ўртанур.

Дема ошиқ кўнглини оташзада –
Ким они ишқ айламиш оташкада.

Гар тушар оташкада ичра киши,
Не бўла олғай жуз ўртанмак иши.

Кимса бўлди ишқ аро тушкан дам ўт,
Ўтқа неким тушти бўлди ул ҳам ўт.

Ишқ ўртар ким сориким ойланур,
Ким тушар ўт даврасиға ўртанур.

Ишқ саргардони эрмастур уюн,
Ким эрур жисмиға ўт тушқон қуюн.

Ишқ аро лозимдурур ўртанмак-ўқ,
Ўт аро куймакдин ўзга чора йўқ.

Ишқ авжидин қаёнким тушти барқ,
Жонни айлар шуъла селобида ғарқ.

Ишқ барқи хонумонни куйдурур,
Хонумон йўққим, жаҳонни куйдурур.

Тарки жон ошиққа варзиш онглагил,
Ёр учун ўлмак камин иш онглагил».

CLII

Ҳикоят

«Асмаъий ҳаж сори эрди раҳнавард,
Кўрди бир манзил аро ашжору вард.

Сабза бирла гул аро бир чашма су,
Ғулғули ҳайвон сувидин нуктагў.

Равшану покиза ошиқ жонидек,
Ориғ онинг дидаи гирёнидек.

Асмаъий ул сув ёқосида даме
Ўлтуруб ювди замиридин ғами.

Табъи ул манзилда кўргач интиқош,
Кўрди чашма бошида бир тахта тош.

Онда ёзилғонки: «Эй аҳли Ҳижоз[1],
Чорасин онинг чу билгайсиз бу роз.

Кимса бўлса ишқ зори найласун?
Бўлмаса сабру қарори найласун?»

Асмаъий чекти қалам бирла давот,
Ёзди ул таҳрирининг остида бот:

«Ким бу варта ичра истар поклик,
Қилмасун фош этколи бебоклик».

Сўз жавобин бўйла чун соз айлади,
Манзилидин риҳлат оғоз айлади.

Тонгласи айлаб яна ул ён гузар,
Ул битилган тошқа солди назар.

Кўрдиким ул хатни, сурмуштур қалам,
Бурноғи котиб яна сурмуш рақам:

«Ким агар ул ошиқи озурдажон –
Бўлса поку тутса ишқин ҳам ниҳон,

Лек ул шавқу муҳаббат шиддати –
Тез ўлуб, тоқ ўлса онинг тоқати,

Васл бўлса эҳтиёжи найласун
Топмаса бу иш иложи найласун?»

Асмаъий кўргач бу муҳлик розни,
Тортти килки фусунпардозни.

Ёздиким: «Ул нотавони дардманд –
Ким анга ишқ ичра ёздим бўйла панд.

Топмаса ул панд бирла ихтисос,
Ўлсуну ишқ ўтидин бўлсун халос».

Носиҳи бераҳм бу муҳлик жавоб,
Ёзиб ўтти чашмадин айлаб шитоб.

Бир кун айлаб ул навоҳийда ҳаял,
Тонгласи ул ён яна сурди жамал –

Ким яна ошиқ жавобин онглағай,
Бедили ғойиб хитобин онглағай.

Кўрди ул чашма бошинда бедиле,
Ишқ ичинда умридин беҳосиле.

Ошкоро пайкаридин зорлиғ,
Рангу вазъидин аён беморлиғ.

Халқ кўнглин бузғудек ҳоли онинг,
Ҳал бўлуб ишқ ичра ишколи онинг.

Бошин ул тош узра ул янглиғ уруб,
Ким икисин бир-биридин синдуруб.

Чашма сувин қони айлаб лолагун,
Сув сари тош устидин боши нигун.

Ул насиҳатким, анга носиҳ битиб,
Бедил ул сўз бирла тарки жон этиб.

Жонни ҳижрон шиддатидин қутқориб,
Ишқ аро гўё ётур ўздин бориб.

Асмаъий кўргач бу ҳоли булъажаб,
Кўнглига санчилди юз ниши тааб.

Тўнни чок айлаб, амома тошлади,
Панди мақтулиға мотам бошлади.

Ҳол кўрмайдур эди мундин қотиқ,
Навҳа бирла йиғлади оччиқ-оччиқ.

Кўнглин ул иш асру маҳзун айлади,
Чок этиб ер, они мадфун айлади.

Чун шаҳид эрди ҳалок ўлғон бадан,
Жисмиға қонлиғ либос ўлди кафан».

Фониё, ишқ ичра фоний бўйла бўл,
Бўлмаса сабру шикебинг, бўйла ўл.

Кимга бу ўлмак насиб этса Худо,
Юз туман жон бўйла ўлмакка фидо.

CLIII

Маърифат водийсининг васфи

«Маърифат водийсин ондин сўнгра бил,
Дашти бепоёнлиғин наззора қил.

Кимки бу водиға бўлди муттасиф,
Топти анда ҳолларни мухталиф.

Водиедур юз туман минг онда йўл,
Ул бу бир келмай, онингдекким бу ул.

Ихтилофи жузв ила кул мундадур –
Ким тараққию таназзул мундадур.

Юз туман раҳрав кўрарсен беқарор,
Ҳар бири бир йўлни айлаб ихтиёр.

Ўз борур йўлиға ҳар бир муфтахир,
Йўлни айлаб ўз йўлиға мунҳасир,

Бу они тутмай мусаллам, ул муни,
Ҳар бир ўздин ўзга кўрмай ул буни.

Пашша онда раҳнавард пил ҳам,
Пашша анда тойиру Жибрил ҳам.

Мусою[1] Фиръавн[2] онда роҳрав,
Бил яқинким, бирдек эрмас бу икав.

Маҳдию[3] Дажжолға[4] йўл мазҳаби,
Лек тенг бўлмай Масиҳу[5] маркаби.

Аҳмаду Бу Жаҳл[6] этиб онда зуҳур,
Бу тушуб зулматқаву ул ғарқи нур.

Даъб анда сайр этиб яхши-ямон,
Мўмин онда солику кофир ҳамон.

Лот лосин дайр эли айлаб паноҳ,
Каъба аҳли лек ло илоҳа иллаллоҳ.

Куфр аҳли Лотни огаҳ дебон,
Лек ислом аҳли иллаллаҳ дебон.

Мухталиф бўлмай не бўлсун мунда иш,
Чун бу янглиғ мухталиф бўлди равиш.

Мундин айтибтур набийи роҳбар,
Ким улусқа Ҳақ сари бўлса сафар.

Истасанг йўл касратиға адду ҳад,
Халқ анфоси била тенг бил адад.

Ҳам бари дурди эмас, ҳам борча соф,
Биззарурадур улусқа ихтилоф.

Бу маҳалда гар гадодур, гар мулук,
Ҳар бир ўзга йўл била айлар сулук.

Нафс чун бўлди маҳалли ихтилол,
Лозим ўлди мунда авсофу камол.

Мунда соликка тафовут бўлди фош,
Анга меҳробу мунга бут бўлди фош.

Бўлди ўз ирфони ҳар кимга сифат,
Кўп тафовут қилди пайдо маърифат.

Ҳар киши ўз таврида истаб камол,
Қилди водий тай қилурға иштиғол.

Гар сулук атворида тағйир эди,
Мақсади лекин боранинг бир эди.

Йўл агар эгри эди ё эрди туз,
Ё йироқ ёхуд яқин кўргузди юз.

Баъзи ўлди, баъзи итти йўл аро,
Баъзи аввора бўлуб ҳар қўл аро.

Бўлмади ҳар йўлни чун қатъ этмаган,
Бўлмади мақсадға доғи етмаган.

Маърифат хуршиди чун қилди тулуъ,
Ҳар ким ўз мақсудиға айлаб ружуъ,

Ўз сулукига натойиж истади:
Қилмоқ ўз нақдини ройиж истади.

Чун ки партав солди ул покиза нур,
Бўлди ҳар кимнинг камолиға зуҳур.

Топтилар ҳар кимки чекмиш эрди ранж,
Ўз сулуку ранжининг хурдида ганж.

Чун сулук ичра кўп эрди ихтилоф,
Кўпраги дурд эрди, лекин ози соф.

Ким равишда софи эрди машраби,
Бор эди ул тобеъи шаръи наби».

CLIV

Ҳикоят

«Бас муносибдур, эшит, бу можаро,
Нақл мундоқдурки: Ҳиндистон аро –

Тушгилар бир навъ ила жамъи басир,
Ё мусофирлиғ била ёхуд асир.

Сўнграким берди аларға рўзгор,
Маскану маъволари ичра қарор.

Бир киши сўрди: «Кўрибсизларму пил?»
Дедилар: «Ҳов!» Ойтти: «Айтинг далил!»

Чун алар кўрмайдур эрдилар они,
Яхши ҳам сўрмайдур эрдилар они.

Ҳар бири бир узвиға суртиб илик,
Ҳосил айлаб эрдилар ондин билик.

Қўлларин мас айлаган деди: «Сутун»,
Қорнин эткон мас дедиким: «Бесутун».

Ул бириким мас хартум айлади.
Аждаҳо андоми маълум айлади.

Ул бириким тишларин қилди баён,
Дедиким икки сўнгак бўлди аён.

Қуйруғидин улки кўргузди хабар,
Деди бир афъи осилмишдур магар.

Бошиға ул бирки суртуб эрди қўл,
Бир қиёнинг тумшуғи шарҳ этти ул.

Улки еткурди қулоғиға овуч,
Деди таҳрик ичра икки елпиғуч.

Борчаси умъё юзидин сўз деди,
Гарчи ул сўзлар бори воқеъ эди.

Лек нуқсон эрди тақрир ичра кўп,
Йўқ эди тартиб тайғир ичра кўп.

Чун ҳакими комили ҳиндунажод,
Пилбонлиғ шевасида устод,

Бўлди ул тақрирларға мустамеъ,
Нақл қилғонларға бўлмай мумтанеъ.

Деди ҳар бир улча воқиф эрдилар,
Пил ҳолидин нишоне бердилар.

Бир-бирининг сўзиға айлаб хилоф,
Гар жадал қилдилар эрдилар маоф.

Ҳар бири ўз билганидин деди сўз,
Солмоғон эрди бири пил узра кўз.

Лек жамъ ўлғонда бу барча сифат,
Пилға ҳосилдур ул дам маърифат.

Комили бийноға чун эрди яқин,
Бетакаллуф деди бори сўзни чин».

CLV

Истиғно водийсининг баёни

«Водий ондин сўнгра Истиғнодурур,
Онда тенг аълову гар аднодурур.

Ҳар дам истиғно ели бўлғонда тез,
Солибон офоқ аро юз рустахез.

Ёғиб истиғно саҳобидин ёғин,
Юз туман оламни сув элтур соғин.

Етти дарё онда бир қатра матар,
Етти кўк хашхош чоғлиғ мухтасар.

Етти дўзах онда бир учқун киби,
Саккиз учмоғ онда бир шудрун киби.

Мўрларға туъма онда барча шер,
Пашшаси пил овламоққа бас далер.

Етти кишвар ичра шоҳи қаҳрамон,
Бир гадо онда ҳамону ул ҳамон.

Тиғи қотил тортибон юз минг черик,
Кўзга келмай онда қоқимча ирик.

Аждаҳоким кўкни чеккай дам била,
Онда як сон ришгаи Марям[1] била.

Бўлди минг хайли малоик бартараф,
Ногаҳ Одам кийди бир тожи шараф.

Бўлди юз минг жисмдин бегона руҳ,
Токи киштибонлиғ ойин қилди Нуҳ.

Юз туман Намрудни[2] пашша залил –
Қилди то ўтни чечак қилди Халил[3].

Бўлди юз минг тифлнинг қони ҳадар,
То Калимуллоҳ[4] бўлди тожвар.

Боғлади зуннор юз минг аҳли дин,
То Масиҳ анфосидин жон топти тин.

Тўкти юз минг қон бу золим кўҳна дайр,
То Муҳаммад[5] бўлди бир тун Аршсайр.

Мунда яксон келди йўқу бор ҳам,
Аҳли дину зумраи куффор ҳам.

Минг йил ар Заҳҳок[6] улустин тўкти қон,
То Масиҳ ўлган баданға берди жон.

Ёки Бухтуннаср қилди зулму кин,
Ёки Нўширвонға[7] адл ўлди қарин,

Иккисининг мунда бирдур ҳукми бил,
Кел, бу истиғно сари наззора қил.

Юз туман хуршид агар бўлса адам,
Бўлди соғин чархдин бир зарра кам.

Ерга сингса юз туман баҳри амиқ,
Қатрае ўксулди, тутгил, эй рафиқ.

Куйса гар юз минг туман ҳуру пари,
Куйди тут бир пашшани синғон пари.

Ел совурса бу тўқуз афлокни,
Дам учурди онглағил хошокни.

Қофдек юз тоғнинг йўқ бўлмоғин,
Ер юзидин бир қум ўксулди соғин.

Сидра шохи бирла тўбий бўлса йўқ,
Ўксуди тут бешадин бир ёфроғ-ўқ.

Онда тенг кўр гумраҳу огоҳни,
Дайр кўйи бирла Байтуллоҳни.

Бирдурур гар Каъба бирла буткада,
Бўлсалар маъмур ё оташзада.

Минг яшар пил тонгла туғқон ёшча
Чархи аъзам донаи хашхошча.

Куфр ила динга чу тенг миқдордур,
Мунда иш соликка бас душвордур».

CLVI

Ҳикоят

«Икки шатранж ўйнагучи устод,
Арсаи шатранжға айлаб кушод.

Икки жонибдин бўлуб оромгир,
Туттилар ўртада шатранжи кабир.

Ҳар тарафдин бир шаҳ ўлди ошкор.
Борча ойину сипоҳи шоҳвор.

Ҳар бирига бир вазири росттом,
Ёна бир фарзину лекин кажхиром.

Ул иковдин бири Рум аҳлига шоҳ,
Ёна бир Занг аҳлига кишварпаноҳ.

Устод ул шоҳ ила хайлин териб,
Сафлариға зебу оройиш бериб.

Кинаварлар от солиб майдон аро,
Лаъблар зоҳир қилиб жавлон аро.

Ҳам тузуб майдони разму ҳам ҳисор,
Бўлса мағлуб этколи ул ён қарор.

Сафлар ичра пил ила зуррофа ҳам,
Рух била даббобау кашшофа ҳам.

Ҳам ёёқ черик сипоҳ оллида чуст,
Қилғали ҳангома ойини дуруст.

Ҳарб аҳли ҳам уруш расмин тузуб,
Кўп ўюн ҳам бир-бирига кўргузуб.

Қайси бирким ўз сипоҳин беркитиб,
Бузғоли ул бириси тадбир этиб.

Ўртада зоҳир бўлиб аъжубалар,
Балки беҳад юзланиб мансубалар.

Мунда кўп гурду сипаҳсолор ҳам,
Зоҳир айлаб лаъб ҳам, пайкор ҳам.

Имтидод онча топиб бу размгоҳ,
Ким черик тортиб урушқай икки шоҳ.

Балки кўпрак ҳам ўтуб ондин замон,
Ким урушқай икки шоҳи қаҳрамон.

Мунча ойину сипоҳу карру фар,
Қалъау майдону жавлону мафар.

Ҳам буронғор, ҳам жувонғор кинсигол,
Ҳам яна ғулу ҳировулда бу ҳол.

Ҳар сипаҳбад ўғли олинда юруб,
Ондин аввал ўзни ишга еткуруб.

Размгоҳ майдони қатъ ўлғоч тамом,
Ул атосига бўлиб қойим мақом.

Бир ёёқ ҳам бир қироқдин раҳнавард,
Ким мусоид бўлса чархи тезгард.

Чунки майдон вусъатин рафъ айлагай,
Ким черикин ёлғуз ул дафъ айлагай.

Онча ойиндин тўла бу размгоҳ,
Ким урушта икки шоҳи кинахоҳ.

Ҳар бирида юз туман навхоста,
Бўлмағай мундоқ масоф ороста.

Ҳам ишида мунча ойин ўлмағай,
Ҳам элида мунча тазйин бўлмағай.

Мунча бунёду масофу кину разм,
Чун ўюнчи йиғмоғиға қилди азм.

Арсанинг бир гўшасин бот, йўққи, кеч
Тортибон бузғоч, бу мажмуъ ўлди ҳеч.

Не қолур ул разм ила киндин асар,
Не ҳамул тартибу ойиндин асар.

Мунча мазкур ўлғон ойину русум,
Разм тартибида бир ёндин ҳужум –

Ҳеч ўлур ул навъким аҳли дақиқ –
Неча зоҳир айласа фикри амиқ.

Ҳечликдин ўзга топмас бир пашиз,
Ўйлаким бир хаста юз ёшар каниз.

Боғлабон бир пора бўзда бешу кам,
Ўтқа они ташлай олғой, сувга ҳам.

Чун тазалзул тушти ул бунёдға,
Не тафовут айлагай устодға.

Чун харита ичра боғланди бори,
Шаҳ қуйидур ё пиёда юқори.

Ул ҳам истиғнодин осоредурур,
Балки ондин бир намудоредурур.

Бас бу тамсиле сари наззора қил,
Асли истиғнони юз минг мунча бил.

Чун бу маъни сори бўлдунг раҳшунос,
Барча ишни айлагил мундин қиёс».

CLVII

Тавҳид водийсининг таърифи

«Водии Тавҳид ондин сўнгра бил,
Фард ўлуб тажрид ондин сўнгра бил.

Чун бу водий сори сайринг қўйди гом,
Фарду яктолиғ санга бўлди мақом.

Чун бу водийға ниҳоят топти сайр,
Мунда бир бил юз туман минг бўлса тайр.

Борчаға кому ҳаво тажрид ўлур,
Борчаға лаҳну наво тафрид ўлур.

Бу равишларға чу етти ул кашиш,
Борчаға бирликда гум бўлмоқдур иш.

Бирда бирдин ҳосил ўлди бир адад,
Йўқ хирадқа мунда дам урмоққа ҳад.

Чун сенинг оллингға тушти бўйла печ,
Билки эрмиш бирдин ўзга барча ҳеч.

Бир бўлу, бир кўру, бир де, бир тила,
Майл қилма мунда иккилик била.

Иккилик бу йўлда аҳваллиқдурур,
Сирри ваҳдатдин муъатталлиқдурур».

CLVIII

Ҳикоят

«Бўлди чун Мансур[1] тавҳиди дуруст,
Ким «Анал-ҳақ!» эрди алфозида чуст.

Кўп насиҳат қилдилар арбоби дин,
Ким бу эрмас шеваи аҳли яқин.

Кўп сулук аҳлиға кашф ўлуб бу ҳол,
Ҳам адаб асрабдурур, ҳам эътидол.

Сен доғи бу даъви изҳор айлама,
Нафсни муставжиби дор айлама.

Мастроқ чун тушмиш эрди жом анга,
Йўқ эди бу нағмадин ором анга.

Онга бир кун воқеъ эрди турфа ҳол,
Ҳар дам элтур эрди они бу хаёл.

Ким Расулиллоҳға бўлғоч бу мақом,
Ким буроқин айлади гардунхиром.

Етти бирлик гавҳаридин тож анга,
Бўлди ваҳдат пояси меърож анга.

Қоба қавсайн авжи ҳосил айлади,
Ли маъ Аллоҳ қурби восил айлади.

Бу хитоб ўлғонда Тенгридин насиб,
Ким неким комингдур – иста, эй ҳабиб.

Тенгри лутфи узрхоҳин истади,
Осий умматнинг гуноҳин истади.

Онча базл қолибу лутфи амим,
Онга лутфи муфриту хулқи карим.

Бовужуди бу, ҳақ эткай илтимос,
Истагил деб лутф қилгай беқиёс.

Осий уммат журмин этгунча талаб,
Илтимос этса эди шоҳи араб –

Ким азалдин то абад ҳаркимки йўл
Эгри бормиш борчанинг ғаффори бўл.

Раҳмат эткил барчаға исён била,
Журмидин кеч барчанинг ғуфрон била.

Не учун ул маъдани сидқу сафо,
Қилди эркин мунча бирла иктифо.

Бош уруб кўнглидин онинг бу хаёл,
Дам-бадам айлар эди бу қилу қол.

Они бу андиша помол айлабон,
Ажзу ҳайрат илкида лол айлабон.

Ким Расулиллоҳ анга бўлди аён,
Мушкили ҳаллин бу навъ этти баён.

К-эй фузул айвонида ўлтурғучи,
Лофи ваҳдатдин «Анал-ҳақ!» урғучи.

Билмадингким, ул сифат олий буруж
Ким мен айлаб эрдим ул оқшом уруж.

Онда менликнинг хаёли йўқ эди,
Балки бу лафз эҳтимоли йўқ эди.

Элтган ул эрди, бошлағон ҳам ул,
Истағон ҳам ул, бағишлағон ҳам ул.

Сен ажаб кўтаҳназарлиқ айладинг,
Бўйла ерда бебасарлиқ айладинг.

Ким онингдек водийи Тавҳид аро,
Гулшани тажрид ила тафрид аро,

Ҳамл қилдинг менлику сенликка йўл,
Бу икилик васфидин пок эрди ул.

Ул эди дегон ўзи, берғон ўзи,
Базл аро сочқон ўзи, терғон ўзи.

Ул рақам пок эрди менлик рангидин,
Нағмаси фард иккилик оҳангидин.

Онда мен сенлик тахайюл айлаган,
Иккилик нақшин тааққул айлаган.

Ғайри аҳваллиқ эмастур, бил муни,
Хотирингдин маҳву зойил қил муни!»

CLIX

Ҳайрат водийсининг сўзи

«Водийи Тавҳид қатъ ўлғон замон,
Водийи Ҳайрат кўрунур бегумон.

Ҳар нафас етмас киши бошига тиғ,
Бош урар минг оҳ ила юз минг дариғ.

Ҳайрат айлар тилни гунгу лол ҳам,
Ақл зойил, ҳушни помол ҳам.

Кечаву кундузга боқса ҳар неча,
Онгламас кундузмудур ёхуд кеча.

Йўқни билмас, борини ҳам онгламас,
Не буларни тонглару, не тонгламас.

Ҳар нечаким солса кўз ҳайрон бўлур,
Бўйла ҳайронликда саргардон бўлур.

Мунда чун қўйди қадам аҳли равиш,
Онга ҳайронлиғдин ўзга бўлмас иш.

Ҳар не касб айлаб эди тавҳид аро,
Водийи тафрид ила тажрид аро.

Барчаси ондин бўлур маҳву адам,
Йўққи ҳосил қилғоликим, ўзи ҳам.

Сўрсаларким бормусен ё йўқмусен,
Ҳеч қайси, ё иккиси-ўқмусен.

Бера олмас ҳеч қойсидин жавоб,
Бору йўқлуққа қила олмас хитоб.

Ўртада ё бир тараф ё ташқари,
Чаргада ёхуд кейин ё илгари.

Ҳеч қойсида ўзин билмас яқин,
Ҳайрат айлар они хориж борчадин.

Фоний эрканнию боқийлиғни ҳам,
Маст эрканнию соқийлиғни ҳам.

Ўзининг мавжуду маъдумин доғи,
Зотининг мажҳулу маълумин доғи.

Боқса ҳар ён ҳайратин афзун топар,
Ўзни ҳайрат ичра дигаргун топар.

Дерки, ошиқ эрконимни тонгламон,
Кимга эрконнию лекин онгламон.

Боқибон ҳар заррага зарротдин,
Ҳайрат айлар нафйи ё исботдин.

Бу мақом ичра эрур асру ажаб,
Бир туганмай минг келур ўтру ажаб».

CLX

Ҳикоят

«Бор эди бир хисрави офоқгир,
Ходими даргоҳи юз соҳибсарир.

Мулки онинг Қирвондин Қирвон,
Қирвон то Қирвон ҳукми равон.

Пардада эрди ниҳон бир гавҳари,
Ҳуснининг шармандаси ҳуру пари.

Хўблуғ бўстони ичра нахли ноз,
Қайси нахли ноз, сарви сарфароз.

Жон шабистонида шамъи дилнозир,
Шамъ йўққим, машъали меҳри мунир.

Айни ноз ичра балойи жон кўзи,
Кўрмаган ондоқ бало даврон кўзи.

Зулфу холи фитнадин анбарфишон,
Фитна ул янглиғ — киши бермай нишон.

Оразида лаълу анфоси фасиҳ,
Иттисол айлаб қуёш бирла Масиҳ.

Васли уммидида соҳибжоҳлар,
Балки соҳибтахт олий шоҳлар.

Кимсаға бўлмай муяссар бу мурод
Ким, кўнгул қилғай онинг васлиға шод.

Ул ҳам эл маҳрамлиғин қилмай ҳавас,
Икки ёндин қатъ ўлуб бу мултамас.

Яъни улким бўлса даврон ичра тоқ,
Жуфт анга не навъ тушкай иттифоқ.

Даъби бу янглиғ эди жорий онинг,
Эл бўла олмай харидори онинг.

Иттифоқо бир кеча туш кўрди ул,
Пайкареким тоқатиға урди йўл.

Руҳдин бўлғон мужассам пайкари,
Ҳусн авжи узра меҳри ховари.

Сафҳаи ҳуснида мушкомез хат,
Холи ул янглиғки хат узра нуқат.

Сарвдек саркашлику раънолиғи,
Гул киби нозуклуку зеболиғи.

Бу — чароғи меҳру, ул — бадри мунир,
Иккиси бир тахт уза оромгир.

Дам-бадам нўш айлабон жоми висол,
Бир-бирисидин олиб коми висол.

Чун бу уйқудин кўз очти гулъузор,
Итмиш эрди кўнгли мулкидин қарор.

Ортар эрди дам-бадам шайдолиғи,
Бўлғудек эрди аён расволиғи.

Ҳар замон ул тушни айлаб орзу,
Кўздин элтиб эрди лек уйқуни су.

Кўнглидин осойишу коми кетиб,
Ҳам кеча, ҳам кундуз ороми кетиб.

Бир кун ортиб ҳажр дардидин малол,
Чиқти олий қаср уза ошуфтаҳол.

Ҳар тараф боқиб кўнгул таскиниға,
Йўл тилаб сабру шикеб ойиниға.

Ногаҳон кўз солди, тортиб дуди оҳ,
Бир тарафким базм тузмиш эрди шоҳ.

Тушта кўрган кимсаға тушти кўзи,
Оҳ, уруб ўз ҳолидин борди ўзи.

Навжавоне эрди шаҳ худдомидин,
Даҳрнинг сарфитнаи айёмидин.

Ул доғи чун солди кўзни бу тараф,
Ишқ ўқиға кўнглини топти ҳадаф.

Тушти ошуб ўйла жони зориға,
Ким асар қилди тани афгориға.

Кўнгли мулки ичра тушти қўзғалон,
Жони қасдиға ёвушти қўзғалон.

Ҳушу сабри қолмади ўз ҳолида,
Ўзи ҳам борди алар дунболида.

Ўтти оқшомгача аҳволи ирик,
Не ўлук топиб ўзини, не тирик.

Тун саводи ерга бўлғоч пардапўш,
Зоҳир этти пардадин юз минг хурўш.

Тонгға тегру ҳолати афғон эди,
Оҳу ашки ўйлаким тўфон эди.

Тонг қуши қилғоч саҳар сиррини фош,
Тунгача урмоқ эди кўксига тош.

Икки ёндин бўйла савдо солди ишқ,
Икки кишвар ичра яғмо солди ишқ.

Навжавон ишқ ичра гарчи зор эди.
Кўп фусун бирла ўзин асрор эди.

Лек маҳваш беқарор эрди басе,
Ишқдин зору низор эрди басе.

Кўрди борғудек иликдин ихтиёр,
Ишқи расволиққа тутқудек қарор.

Қилди чун бечоралиғ беҳад зуҳур,
Чоражўлуқ шевасин кўрди зарур.

Ўтти ихфо айламакдин чун иши,
Дедиким, йўқ чора топилмас киши.

Бор эди икки мувофиқ маҳрами,
Шодлиғ бирла ғам ичра ҳамдами.

Чорагарликда муқаррар ҳар бири,
Соҳиру шўҳу фусунгар ҳар бири.

Макру афсун ғоятига еткучи,
Пашша бирла пилни жуфт эткучи.

Ўйлаким пашша ўзин кўрмай кичик,
Пил ўзин топмай улуғроқ жуссалик.

Ҳар бирига реву афсуну фиреб,
Ишқ бирла жанг қилгунча шикеб.

Бовужуди бу бири хуш нағма руд —
Чолғучию, чеккучи бу бир суруд.

Чун мувофиқ тортиб ул созу наво,
Зуҳра буржидин қилиб этмак ҳаво.

Бу бири сози унидин жон олиб,
Нағмадин ул бир баданга жон солиб.

Бу чолиб соз, ул бири чеккач хуруш,
Гарки ҳуш айлаб, эшиткач аҳли ҳуш.

Моҳвашқа бўйла еткоч шиддате,
Ул икковни истаб этти хилвате.

Деди ҳолин йиғлабон оччиғ-оччиғ,
Ким нечук ишқ айламиш ҳолин қотиғ.

Тушта кўрган они маҳзун қилғонин,
Кўрган уйғоқликда мажнун қилғонин.

Ул йигит ишқида зор ўлғонни ҳам,
Волаву беихтиёр ўлғонни ҳам.

Дебки: «Сиз икки рафиқи дилнавоз
Шиддатимға бўлмағайсиз чорасоз,

Хорхорим халқ аро гул қилгуси,
Пайкаримни бу ўтум кул қилгуси.

Куймоғимдин ҳеч ғам йўқтур манга,
Ўлмагимдин ҳам алам йўқтур манга.

Лек номус ўлтурурким кўп газоф,
Зоҳир айлаб мен уруб тақвода лоф.

Ҳам отам номусидин беҳолмен,
Ким онинг шарҳида гунгу лолмен.

Ким нечук шоҳи фалакмиқдор эрур,
Рўзгорима бу иш кўп ор эрур.

Юз менингдек ўлса ондин бок йўқ,
Ўйлаким дарёда бир хошок йўқ.

Шаҳни беномуслуққа тоқатим —
Йўқ учун бу ишта ортар шиддатим.

Мен дедим ҳолимни эмди сиз билинг,
Ўлтурунг ёхуд иложимни қилинг.

Тавсан эрдим, ишқдин бўлдум забун,
Ожиз ўлдум, гарчи бор эрдим ҳарун.

Хотири ношодима раҳм айлангиз,
Нолаву фарёдима раҳм айлангиз».

Чун етишти ул иковга бу нидо,
Дедилар, оллинда жон айлаб фидо:

— Айлоли бир чораким, ул нозанин,
Андоқ ўлғай санга маънусу қарин.

Ким бу ишни ҳеч одам билмагай,
Қайси одам — ул пари ҳам билмагай.

Сен шикебо бўл, вале бир неча кун —
Ҳар дам оҳу нола бирла чекма ун.

Чун муродинг ишта ихфодур басе
Бизга бу ихфо таманнодур басе.

Васлға чун бўлди уммеди ҳусул,
Моҳваш сабру шикеб айлаб қабул.

Икки доноға тааммул бўлди иш,
Туздилар матлуб ила бориш-келиш.

Ул йигитга айлаб ўзни ошно,
Ишқдин кўнглида топтилар ано.

Онча зоҳир қилдилар макру фиреб,
Ким оларға сайд бўлди ул ғариб.

Бу бири бўлди ано, ул бир — сингил,
Дедилар: «Чорангни биздин онглағил.

Гарчи аҳволингни қилмассен аён,
Лек билдукким нединсен нотавон.

Ишқ кўнглунг мулкин этмиш поймол,
Ҳажрингга биздиндур уммеди висол».

Ул йигит бу нуктадин хурсанд ўлуб,
Жондин ул иккига ҳожатманд ўлуб.

Неким ул икки деса фармон била,
Бу бири айлаб итоат жон била.

Кордонлар тез этиб бозори шайд,
Қилдилар ул турфа қушни ўйла сайд.

Ким дегачким, қўй бизинг манзилга гом,
Нотавон азм этти ул ён шодком.

Туздилар шоҳона базми дилпазир,
Бода ичти ишқ аро бўлғон асир.

Чун қадаҳ кайфияти бўлди аён,
Айлар эрдилар ҳикоятлар баён.

Ишқу ошиқликнинг ўту дудидин,
Васл ила ҳижрон зиёну судидин.

Ошно сўзлар мурағғиб розлар,
Онча шарҳ эттилар ул дамсозлар.

Бўйла сўзларда тутуб жоми мурод,
Номурод ондин топиб коми мурод.

Май била ул нукталардин навжавон,
Ишқ аро ул навъ бўлди нотавон,—

Ким анга юзланди гунгу лоллик,
Ҳар замон ўз ҳолидин беҳоллик.

Бу маҳалда чектилар дилкаш суруд,
Чолибон ҳуш олғучи хуш нағма руд.

Нотавон ул навъ қилди тарки ҳуш,
Ким дегайсен ҳушбар май қилди нўш.

Тун қоронғу эрдию бехуд ҳариф,
Комронлиғ айлаб ул икки зариф.

Ишда бўлмай суст, айлаб жидду жаҳд,
Ҳозир эттилар равон бир турфа маҳд.

Они маҳд ичра солиб, айлаб шитоб,
Гом урарда зоҳир айлаб изтироб.

Моҳваш базмиға ҳозир қилдилар,
Сарву гулға васл зоҳир қилдилар.

Онда ҳуд омода асбоби тараб,
Мунтазир хилватда моҳи нўшлаб.

Ким етурдилар ул икки чорагар,
Маҳд аро бир сарв қадди сиймбар.

Моҳваш тахти уза еткурдилар,
Ойни хуршидқа топшурдилар.

Моҳваш васл ичра бўлғоч комёб,
Дедиким, каҳгилға урдилар гулоб.

Ҳушсизға атр чун топти машом,
Кўз очиб кўрди беҳиштойин мақом,

Ёнида ул ғайрати ҳуру пари,
Кўнглини зор айлаган маҳпайкари.

Қўнуб ўлтурди ажаб ҳолат била,
Боқти ҳар ён юз туман ҳайрат била.

Остида кўрди бийик шоҳона тахт,
Ёнида мунис шаҳи фархунда бахт.

Деди: «Ё Рабким, не ҳол эркин бу ҳол,
Тушму уйғағлиғму эркин ё хаёл!»

Берди маҳваш лутф ила таскин анга,
Кўргузуб коми висол ойин анга.

Ким туш эрмастур, бу, эй бетобу ҳуш,
Шукр этиб қил эмди жоми васл нўш.

Истабон ичти пари бир жомни,
Сўнг анга тутти майи гулфомни.

Соқийи Узро[1] узори ҳуллапўш,
Ҳушсизга чун ичурди неча қўш.

Жоми май урди ҳижоб ўтиға сув,
Беҳижоб ўлди тариқи гуфту-гў.

Ошиқи маҳзуну маъшуқи ҳазин,
Бўлдилар ишрат уйида ҳамнишин.

Андоқ ўлди бирлик ойини раво,
Ким икилик ўртадин бўлди сиво.

Ҳар тарабким, бўлғай имкони ҳавас,
Бир-биридин топти икки ҳамнафас.

Бетаҳоши ўйла ойини вифоқ,
Ким онинг шарҳи алабдиндур йироқ.

Ҳам йигит муштоқу ҳам муҳтож қиз,
Юзга юз қўюб, оғиз узра оғиз.

Ўзгани мундин қиёс этмак бўлур,
Ғояту имконига етмак бўлур.

То саҳар бу навъ эди айшу нашот,
Икки ёндин бетаҳоши инбисот.

Субҳ чун айларга тун розини фош,
Бўлди ер мушки уза кофурпош.

Май дағи зоҳир қилиб беҳад сурур,
Элтиб эрди базм аҳлидин шуур.

Ким ул икки пардапўши пардавар,
Бўлдилар, ул парда ичра нағмагар.

Базм элидин ғорати ҳуш эттилар,
Ул йигитни ўйла малҳуш эттилар.

Ким йиқилди заъф они беҳол этиб,
Ғаш била идроки ҳолидин кетиб.

Чорагарларға бу иш чун берди даст,
Маҳд аро бедилни айлаб пойбаст.

Нақл қилдилар ҳамул кошонаға,
Ошиқи ғамхорани ғамхонаға.

Мастлиғ уйқусидин бўлгоч фароғ,
Тонг елидин ҳолиға келди димоғ.

Кўз очиб бедил тааммул айлади,
Ўткан аҳволин тахайюл айлади.

Оҳ уруб чиқти димоғидин тутун,
Тош ила қўймоди аъзосин бутун.

Ўз-ўзи бирла қилиб кўп можаро,
Айлади кўзига оламни қаро.

Навҳа тузди ашки анжумрез ила,
Бошлади ошуб рустохез ила.

Васл базмин чун хаёл айлар эди,
Нолаи мажнунмисол айлар эди.

Дер эди: «Ё Раб, не тадбир айлайин,
Кимга ўз ҳолимни тақрир айлайин.

Гар десам хомуш ўлай, тоқатму бор,
Ўзни забт айлай десам, қувватму бор!

Ҳолатим махфий тутай ё фош этай,
Сўз дейин ё тек турай – билмай нетай.

Гар десам айтай қани поён анга,
Дерга мингдин бирни йўқ имкон манга.

Гар ниҳон тутмоғлиғин қилсам хаёл,
Йўқтурур жон элтурумга эҳтимол.

Айлар эрди бўйла ғавғоу хуруш,
Не танида руҳу не мағзида ҳуш.

Ҳайрати ҳар лаҳза қасди жон этиб,
Элни онинг ҳолига ҳайрон этиб.

Ҳар киши ул ҳолдин сўрди хабар,
Топмади онинг жавобидин асар.

Мунча зоҳир айладиким: «Сўрмангиз,
Куйганим басдур, яна куйдурмангиз.

Ҳолатим шарҳи эмас тақрир иши,
Билмас они онда то этмас киши.

Менму эрдим, ё Раб, ул иқбол ила,
Васл базмида ул истиқбол ила.

Шарҳ қилмоқ истар эрсам гар они,
Кимса не навъ айлагай бовар они.

Ҳайратим жонимни ўртар – найлайин,
Жисми вайронимни ўртар – найлайин!

Ваҳдати васл ичра ул янглиғ мурод,
Ул сифат маъшуқ бирла иттиҳод.

Сўнгра ҳижрондин бу янглиғ шиддатим,
Ҳайрат узра, ҳайрат узра ҳайратим.

Ҳолатедур асру бепоён ажиб,
Кимсага қилма муни, ё Раб, насиб».

CLXI

Фақру Фано водийсининг адоси

«Мундин ўтса ўтруға келмас яно,
Йўл аро жуз водийи Фақру Фано.

Йўқ бу водий ичра жуз хомушлуқ,
Гунгу кар бўлмоғлиғу беҳушлуқ.

Чун талотум кўргузуб баҳри амиқ,
Юз туман олам бўлуб онда ғариқ.

Баҳрнинг кўлоки тутқон чоғда авж,
Ким аён айлар туман минг нақш мавж.

Дам-бадам бу нақшлар топиб фано,
Фош ўлур минг мавжи гуногун яно.

Яхши боқсанг: мавжда йўқтур вужуд,
Баҳрдин ўзга эрур бори набуд.

Ҳақ вужуди келди баҳри бекарон,
Мавжи онинг офаринишдин аён.

Ўн сакиз минг олам ичра ҳар не бор,
Ким қилурлар аҳли маъни эътибор.

Ҳар неким зоҳирдурур сурат аро,
Ким бори маъри бўлур ҳайъат аро.

Арз сатҳи узра юз шакли ажиб,
Шаклларда юз туман лавни ажиб.

Фарз қил баҳрею ёхуд маъдане,
Йўқса даште англағил ё гулшане.

Юз туман минг лолау гул — барча пок,
Тўрғаю булбулни қилғудек ҳалок.

Ҳам ақолиму билод эткил хаёл,
Ҳам биҳору ҳам уюну ҳам жибол.

Ҳам булар даври доғи нору ҳаво,
Бал ҳавоу нордин ҳам мосиво.

Ҳам булар даври дағи тўққуз фалак,
Собиту сайёра ҳам хайли малак.

Не малойик улки, йўқ сони онинг,
Балки миқдор ичра поёни онинг.

Қайси бир ахтарки йўқ ондин ҳақир,
Арз жисмича неча топиб назир.

Тўрт унсур, етти кўк, олти жиҳот —
Нодиру олий асоси коинот.

Барчадин ашрафки ул инсон эрур,
Ким камолида хирад ҳайрон эрур.

Мунда сен ёхуд авом этгил гумон,
Ё хавос англа хаёл айлар замон.

Гар салотин бўлса соҳиб иқтидор,
Гар хавоқин англа соҳиб ихтиёр.

Гар ҳакиму олиму гар мужтаҳид,
Гар паришон қавмдур, гар муттаҳид.

Гар валиким, халқдин акмалдур ул,
В-ар наби қил фарзким, мурсалдур ул,—

Барчасин ҳақ зоти мавжи баҳри бил,
Ҳам вужудин мавж янглиғ онглагил.

Барчасининг нақши келди орият,
Фонию онда бақодин йўқ сифат.

Баҳр таҳрики, чун мавж айлаб аён,
Нақш мунча зоҳир айлаб ҳар қаён.

Чун топиб таскин бу баҳри мавжвар,
Қолмайин ул мавжлардин ҳеч асар.

Ҳар кишида бўлса ойини хирад,
Бўйла билдингким, азалдин то абад –

Ҳарнеким қилсанг гумон топғон вужуд,
Буди йўқ, бу навъ эрур бори намуд.

Ғайри ҳаққим қодири барҳақдур ул,
Борча фоний, боқийи мутлақдур ул.

Ҳам вужуд ойини маҳкамдур анга,
Ҳам бақо расми мусалламдур анга.

Ҳақдин ўзга гар эрур ҳар навъ зот,
Филмасал ичкон эса оби ҳаёт.

Фонийи мутлақдурур гар худ бақо,
Истасанг қилмоқ керак ўзни фано».

CLXII

Ҳикоят

«Шайх Абулаббос қасоби[1] интисоб,
Ким замонда қутб эди беижтиноб.

Чун фано водийсига қўйди қадам,
Ўз вужудин айлади анда адам.

Ким мақоми бир кун эрди хонақоҳ,
Бори асҳоб ўз ерида рўбароҳ.

Бу маҳалда бир фузули булажаб,
Хонақаҳ саҳнига кирди беадаб.

Киргоч-ўқ минбар сари кўргузди майл,
Деди: «Эй бу хонақаҳ суккони хайл,

Ойтқон нуктамни яхши англангиз,
Сув тўла ибриқ ҳозир айлангиз.

Токи истинжо сари айлай шуруъ,
Сўнгра қилғаймен таҳоратқа ружуъ».

Шайхи олийқадр эшиткоч бу калом,
Деди: «Ибриқ олибон айланг хиром!»

Олди бир дарвеш ибриқи шигарф,
Сув тўла айлаб анга еткурди зарф.

Зарфни синдурди ул ножинс зот,
Дедиким, келтур яна бир зарф бот.

Яна бир ибриқ келтурди равон,
Они ҳам урдию синдурди равон.

Шайх маълум айлагач деди: «Юрунг,
Ул неча ибриқ ушатса, еткурунг».

Нечаким еткурдилар тош урди ул,
Зарфларни сарбасар синдурди ул.

Қилдилар оллида ажз изҳорини
Ким ушоттинг зарфларнинг борини.

Хонақаҳда қолмади зарфу ино,
Ким сенинг оллингға келтурсак яно.

Деди: «Гар ибриқ йўқтур қойтингиз,
Борибон ўз шайхингизға ойтингиз,

Ким сақолин ҳозир этсун мунда бот,
То топай бу амр бандидин нажот».

Шайх эшиткоч бўйла бебокона сўз,
Секрибон қўптию ул ён қўйди юз.

Ким зиҳи хуш соату фархунда ҳол,
Ким қачон бир бузкаш ўғлиға сақол.

Ким они йиллар чекиб юб торағай,
Бу замон бир мунча ишқа ёрағай.

Ким анга дарвеш айлаб илтифот,
Бир кудуратдин чиқорғой ўзни бот.

Шайхқа эрди маҳосин поку оқ,
Овуч ичра олибон қўйди оёқ.

Ул тарафким ғофили бебок эди,
Балки ул мажнуни беидрок эди.

Кўргач ул бу навъ ойини фано,
Ҳарза дерга топмади қувват яно.

Шайх аёғиға ўзин туфроғ этиб,
Қўйди юз туфроққа ўздин кетиб.

Солики фоний анга солиб назар,
Ўзлукидин қўймади рангу асар.

Бу сифат ноқисни такмил айлади,
Мисни олтун бирла табдил айлади.

Рангу нақшу лавндин чиқмай киши,
Мумкин эрмас мундоқ этмаклик иши.

Фониё, мундоқ фано Ҳақдин тила,
То бақо топқайсен ул ифно била».

CLXIII

Хожа Баҳоуддин Нақшбанд[1] сўзи фанойи комил мақомида

Хожаи олий сифоти аржманд,
Шаҳ баҳоулҳақ вад-дин Нақшбанд.

Чун бу иқлим узра бўлди тахтгир,
Тузди йўқлуқ кишвари узра сарир.

Ўз вужудин поксайри ҳақшунос,
Ҳар не бирлаким қилур эрди қиёс.

Ондин ўзни кам топар эрди басе,
Сарву гулдин ўйлаким хору хасе.

То кўрунди кўзига бир жифа калб,
Пайкаридин поклик ойини салб.

Чун онинг бирла тенгуштурди ўзин,
Нола қилди ашкбор айлаб кўзин —

Деди: «Ул аҳли вафодур, мен — эмон,
Ўзни онинг бирла эмди тенг демон.

Ул худовандиға қилмас жуз вафо,
Лек мендин зоҳир ўлмай жуз жафо».

Ҳукм мундоқ айлагач соҳиб назар,
Қилди ит йўл бирла оллидин гузар.

Кўрди топқоч нисбат ойинин туза,
Ит аёғининг изин туфроғ уза.

Деди: «Мен ортуғ эканму ё бу из?»
Яна ўзни деди: «К-эй инсофсиз,

Ул вафо аҳли аёғидин нишон,
Сен вафосизлиғ сари доманкашон».

Хатм қилди чун бу маънига сўзин,
Ер ўпуб ул из уза қўйди кўзин.

Аҳли ҳақ бу навъ этиб салби вужуд,
Будини бу важҳ ила айлаб набуд.

Бўйла ошом эттилар жоми фано,
Қолмоғондин сўнг асар ўздин яно.

Ҳақ вужудидин бақое топмайин,
Жоми вахдатда ликое топмайин,

Чун фано хайлиға дохил бўлдилар,
Боқийи мутлаққа восил бўлдилар.

CLXIV

Парвоналар мажмаъи шамъи ҳақиқий шарҳида

Бир неча парвоналар жамъ ўлдилар,
Саъй бирла толиби шамъ ўлдилар.

Дедилар парни қилиб оташфишон:
«Истоли матлуб нуридин нишон.

Ҳар не топсоқ – они изҳор айлали,
Шарҳ этиб аслин падидор айлали!»

Бу сўз ойтилғоч бири очиб қанот,
Шамъ таҳқиқин қилурға борди бот.

Бир шабистон ичра кўрди жамъни,
Ким ёрутмишлар арода шамъни.

Чун мунаввар қилди нуридин кўзин,
Ёнибон ёйди олар ичра сўзин.

Ул дер эрди, лек олар топмай хабар,
Жонлариға йўқ эди ондин асар.

Ҳар неча равшанроқ этти сўзни рафъ,
Мустамеълар топмадилар ҳеч нафъ.

Чун онинг тақрири суд оз айлади,
Ёна бир парвона парвоз айлади.

Шамъ базмиға яқин солди гузар,
Нуриға диққат била қилди назар.

Бу доғи ёниб неча қилди баён,
Бўлмади мақсуд жамъ ичра аён.

Яна бир ҳам ишга соъий бўлди кўп,
Шамъ боши гирдига эврулди кўп.

Бўлмади ҳосил мурод ондин доғи,
Топмади мушкил кушод ондин доғи.

Ўзгаларга доғи тушти изтироб,
Айлаб ул мақсуд учун ҳар бир шитоб.

Шамъ даврида қанот кўп урдилар,
Ҳар бир ўз болу парин куйдурдилар.

Ҳар бири куйганча ондин топти ком,
Шарҳи душвор эрдию нақли ҳаром.

Шуъла шарҳин тил била қилмас киши,
Куймагунча ҳирқатин билмас киши.

Ул бир иш таҳқиқидин топти хабар,
Ким бўлуб кул, қолмади ондин асар.

Шуълаға урғоч ўзин беваҳму бок,
Шуъла бўлди ўт тушуб аъзоси пок.

Чун тилар мақсуд анга бўлди аён,
Ўзга зоҳир бўлмади ондин баён.

Чунки мақсуд ичра нобуд ўлди ул,
Ул фанода айни мақсуд ўлди ул.

Чиқмади ондин яна ҳаргиз нафас,
Ул ҳақиқатдин хабар топтию бас.

Боқса эл парвоналарнинг зотида,
Кашф ўлур кўнглида икки фоида.

Бир буким, куймай анга етмас кушод,
Бўлмагунча кул топо олмас мурод.

То фано ўти уза солмас вужуд,
Ўртамас ул шуълада буду набуд.

Партави мақсудиға бўлмас ҳусул,
Комиға юзланмас ойини вусул.

Ёна бир буким, этиб бу навъ барқ,
Ониким ўт баҳри ичра қилди ғарқ.

Қолмади чун анда имкони мақол,
Сўз демак иш сиррида бўлди маҳол.

Мунда куймай элга иш очилмади,
Улки куйди — кимса ҳолин билмади.

Фониё, лофи фано урмоғни қўй,
Васл эса коминг, фано ўтиға куй.

Эврулуб шамъ ўтиға парвонавор,
Ўзни ташла шуълаға девонавор.

Қолмоғондин сўнг вужудунгдин нишон,
Хилқат ичра тору пудунгдин нишон,

Бўлди чун коминг раво мақсуд аро,
Билмаса эл билмасун ул можаро.

CLXV

Шайх Суфён Сурийнинг[1] фанодин сўнгра бақо ҳусулида нуқта сураши

Шайх Сурий қудваи асҳоби дин,
Навваралоҳу сароҳу холидин.

Маърифат ичра сурар эрди мақол,
Толибе ул пирдин қилди савол.

«Ким биравким, Тенгрига толибдур ул,
Мақсадиға тегру не навъ ўлди йўл?»

Деди: «Минг манзил масофат онглағил,
Борчасида дарду офат онглағил.

Нор ила нур ўртада етти тенгиз;
Ҳар бирининг вусъати андозасиз.

Бу тенгизлардин қачон қилсанг убур,
Жазб ҳути ул замон айлар зуҳур.

Моҳиеким ҳар қачонким чекса дам,
Ютқай икки оламу халқини ҳам.

Баҳри истиғно аро топиб мақом,
Ул муҳит атрофида айлар хиром».

CLXVI

Қушларнинг Фано водийсининг ниҳоятидин бақо мулкидин нишон топмоқлари

Сўз юзига бўйла хуш тушти ниқоб,
Зойил ўлди ҳам саволу ҳам жавоб.

Бўлди қушларға бу сўздин ўйла ҳол,
Ким, хирад они қила олмас хаёл.

Барчаси фаҳм этгиким, бу мушкил иш,
Ул жамоат лойиқи эрмас эмиш.

Ўзларидин борча навмид ўлдилар,
Мубталои ҳузни жовид ўлдилар.

Ўйла тоғти бўйла муҳлик сўз вужуд,
Ким ниҳодидин боринниг чиқти дуд.

Балки чун бу ишга воқиф бўлдилар,
Ваҳмдин ул дам кўпи худ ўлдилар.

Фоний ўлғоч ваҳми жон ўлғонлари,
Тутти йўл ҳайрат била қолғонлари.

Урдилар йиллар қанот тутмай қарор,
Ул балодин ихтиёр этмай фирор.

Қатъ этиб кўп йўл қуйию юқори,
Чиққуча ўзлукларидин тошқори.

Улча ул йўлда аларға берди юз,
Шарҳи келмас юз туман тил бирла туз.

Гар сенинг ҳам тушса оллингға бу йўл,
Чун анга етсанг мушоҳид бўлғай ул.

Билгосенким, ул ҳавоким туттилар,
Йўл балосидин не қонлар юттилар.

Охирул-амр ул гуруҳи зордин,
Ранж тортардин сурук афгордин,

Еттилар мақсадға, аммо асру оз,
Тан аро юз сўзу жон ичра гудоз.

Ким узун эрди йўлу кўп офати,
Бениҳоят дарду ранжу шиддати.

Баъзи ул қушлардин ўлдилар ҳалок,
Баъзи иттилар бўлуб кўп дарднок.

Юз самуми дарду ранж онда эсиб,
Ким мусофир риштаи умрин кесиб.

Чун ҳаводис беҳаду поён эди,
Бўлдилар зоеъ неким имкон эди.

Оқибат юз минг тумандин неча қуш,
Ким аларға юз туман ранж ўлди туш.

Урдилар ўттуз қуш ул ерда қанот,
Танларида қолмай ойини ҳаёт.

Жисм аро бир парлари қолмай бутун,
Пора-пора, ўйлаким қоқшол ўтун.

Таълари йўл ранжидин бетўшу тоб,
Жонлари дарду машаққатдин хароб.

Кўрдилар ул навъи олий ҳазрати,
Коргоҳи анда ондоқ вусъати,—

Ким бўлуб ожиз уқул идрокидин,
Чарх ўксукроқ онинг хошокидин.

Ёғиб истиғно саҳобидин ёғин,
Раъд айлаб арбада, ташлаб чоқин.

Ким тушуб оламға тўфони бало,
Кул қилиб гардунни барқи ибтило.

Етти кўк онда бир овуч хокча,
Сидраву тўби келиб хошокча.

Борча ўз ҳолиға ҳайрон қолдилар,
Ажздин зору паришон қолдилар.

Кўрдиларким онда юз меҳри мунир,
Зарранинг юздин биричадур ҳақир.

Дедилар воҳасрато ўз ҳолиға,
Ўт тушиб ҳар қайси парру болиға —

Ким: «Биз ўттуз тойири фосидхаёл,
Йўл бериб хотирға савдои маҳол,

Тортибон йўл қатъида ранжи азим,
Жонға ўлмак ваҳмидин ҳар лаҳза бим.

Умр ўтиб мақсадға етмак оҳ бу,
Ҳол бу ҳам вусъати даргоҳ бу.

Бизга мунда не ҳисобу не вужуд!» —
Деб бу сўзни, бошларидин чиқти дуд.

Ҳар нафас навмидлиғ юз кўргузуб,
Ул неча оворанинг кўнглин бузуб.

Бир неча саргаштаи оворае,
Топмай ўз меҳнатлариға чорае.

Не учарға ёр ўлуб қувватлари,
Не қўнарға дард аро тоқатлари.

Пардадин ногаҳ иззат човуши,
Жилва қилди ўйлаким давлат қуши.

Кўрди ул мабҳути хайли хастани,
Юз балиятториға вобастани.

Сўрғоли қилди алар ҳолини майл,
Деди: «Оё не жамоаттур бу хайл?

Ким эрурлар минг балоға мубтало,
Ул балодин баҳра топмай, ғайри ло».

Бесару сомону саргардон бари,
Қадрда туфроғ ила яксон бари.

Йўқ ҳақоратдин оларда ўзга ҳеч,
Ул ҳақоратдин кўрунмай кўзга ҳеч.

Дедиларким: «Биз гуруҳи хору зор,
Ҳарзакору ожизу беэътибор.

Йўлда умре жон чекиб, шоҳ истабон,
Ранж тортиб биз бу даргоҳ истабон.

Шоҳсиз эрдук бағоят кўп сипоҳ,
Не сипоҳ ўлғайки йўқтур онда шоҳ.

Умрлар йўлда машаққат тортибон,
Юз туман турлук мазаллат тортибон.

Неча юз минг тобеъу хайлу ҳашар,
Ким онинг сонида ожиздур башар,

Бўлдилар зоеъ, қўюб бу йўлда юз,
То бу даргаҳға етиштук биз ўтуз.

То магар Симурғ бўлғай шоҳимиз,
Борча шарру хайрдин огоҳимиз.

Шоҳға бўлса бу маъни дилпазир,
Банда бўлғай бир неча зору асир».

Деди ул човушки: «Эй хайли хариф,
Бехираллиғ бирла бўлғон муттасиф.

Сизким ўлғойсиз неча ошуфтаҳол,
Ким думоғингизға тушкай бу хаёл.

Қойси тил бирла қилурсиз шаҳни зикр,
Кўнглунгизга йўл нечук топқой бу фикр.

Сиз гуруҳе ҳечу камроқ ҳечдин,
Шод бу андешаи пурпечдин.

Ҳечлик бирла таҳаввур айлаган,
Ўзни мавжуде тасаввур айлаган.

Сизга не сон, не ҳисобу не вужуд,
Будлуғ туҳмат қилиб аммо набуд.

Кўнглунгизда сарбасар фосид хаёл,
Муддаонгиз барчаси – амри маҳол.

Боргоҳедур буким юз минг қуёш,
Зарра чоғлиғ айлай олмас ўзни фош.

Мундаким юз минг туман пили дамон,
Бор ҳамону, бир ўлук пашша ҳамон.

Сизга онда не вужуду не адам,
Бал вужудингиз адамдин доғи кам.

Демангиз ҳашву, равонроқ қойтингиз,
Сўз агар бор эрса, йўлда ойтингиз!»

Бу такаллумдин алардин борди ҳуш,
Заъф айлаб тиллари бўлди хамуш.

Барча филҳол ўлгали ёвуштилар,
Яъсу ҳирмон ўти ичра туштилар.

Дедилар: «Меҳнатларимиздин дариғ!
Тортқон шиддатларимиздин дариғ!

Шоҳға мундоққим эрур олийжаноб,
Не кўрунгай бир неча биздек ябоб.

Ҳайф мунча саъй ила уммидимиз!
Орзуи давлати жовидимиз!»

Ким бори ҳирмон била бўлди бадал,
Ҳасрату армон била бўлди бадал.

«Бор эканму биз киби маҳзун гуруҳ,
Орзую сайъдин мағбун гуруҳ!»

CLXVII

Қушларға фано навмидлиғида Ҳудҳуднинг иршодидин қувват ҳосил бўлғони

Деди: Ҳудҳуд: «К-эй сурук бечора хайл,
Мулку хонумонидин овора хайл.

Бўлмангиз навмид шоҳ алтофидин,
Ким карам бирдур онинг авсофидин.

Саъб эса коми висолин топмоғи,
Хуштурур савдосида ўлмак доғи

Бизга бу иқбол чунким берди даст,
Ким онинг даргоҳида топтуқ нишаст.

Бу саодат ҳам эрур олий мақом,
Ким онинг ишқида ўлгайбиз тамом!»

Борчаси бедиллиғ айлаб ошкор,
Дедилар Ҳудҳудқа: «К-эй ҳикматшиор.

Бу балолар ичраким бўлдук хумул,
Бордурур амрингни қилғондин қабул.

Қойдаким урдук қанот — ойрилмадук,
Ҳар не амр эттинг — тахаллуф қилмадук.

Васл чоғи етти андуҳу фироқ,
Ҳар не дер эрдинг йироқ эрмиш, йироқ».

Деди Ҳудҳуд: «Қилмонгиз афсурдалиқ,
Асру зоҳир этмангиз озурдалиқ.

Биз бу йўлға ондоким азм айладук,
Юз балият чекмокин жазм айладук.

Бу азиматдин ғараз худ шоҳ эди,
Ҳам яна мақсуди бу даргоҳ эди.

Чун ки мақсудға етибсиз бу замон,
Комдин қилмонг йироқ ўзни гумон.

Ошиқеким, ишқида бўлғай камол,
Тенг дурур оллида ҳижрону висол.

Чун ризоси ёрнинг матлуб эрур,
Ҳар неким ул истар — ул марғуб эрур.

Васлиға ғар топмағайсиз дастрас,
Сиз жамоатқа эмасму ёди бас?

Ёди бирла ҳар кишиким берса жон,
Бордур ул ўлмоқ ҳаёти жовидон».

CLXVIII

Ҳикоят

«Дашт аро Мажнунни кўрди бир киши,
Ким ҳамиша сўз демак эрди иши.

Сўрди: «Ким бирла сурарсен бу мақол?»
Деди: «Лайли бирла, эй фархундафол».

Деди: «Ондин то сангадур хейли йўл!»
Деди: «Эй ғофил, эрур жонимда ул.

Улки онинг зикридур жонимда қут,
Йўл йироқ бўлғондин ўлғойму унут!»

Кимки ишқиға камол эродидур,
Онга маъшуқи вужуди ёридур.

Сизда ҳам гар ишқдин бор эрса лоф,
Айш этинг гар келса ондин дурду соф».

CLXIX

Қушларнинг фано ҳусулидин бақо вусулиға еткони

Ул мусофирлар кезиб кўп баҳру бар,
Қилмиш эрдилар чу мақсадни мафар.

Йўл югурмоқдин туну кун ҳормайин,
Ҳар балоким келса, юз қайтормайин.

Етмиш эрдилар чу ул матлубқа,
Ҳожиби рў ул сурук мағлубқа.

Нечаким сурди жалолият сўзин,
Солмади ул бенаво қушлар ўзин.

Гарчи баъзи қилди бедиллиқ аён,
Ҳулҳуд иршодин қилиб шарҳу баён.

Они қўймай яъсу бедиллиқ аро,
Сурди онча ваъз бирла можаро.

Ким топиб ул нукталардин жон яна,
Бўлди мушкил иш анга осон яна.

Чун аларға сидқу ихлос ўлди ёр,
Бу икиликнинг талабда дахли бор.

Гар жалолиятдин ул хайли залил,
Ғам емасға сурди кўп Ҳудҳуд далил.

Ҳам аларда бор эди мардоналиқ,
Ҳодии комилда ҳам фарзоналиқ.

Сидқи ихлос ичра иккинчи фано
Ёрни қилди аларға ошно.

Васл боғидин жамолият ели,
Ё Масиҳо қудси анфоси дели.

Эстию ҳар пардаким эрди ниқоб,
Очти туш-тушдин борисин беҳижоб.

Нуру зулматлар ҳижоби ҳар тараф –
Ким бор эрди, борча бўлди бартараф.

Васл боғида гули айшу мурод,
Онча топти жон насимидин кушод –

Ким кетиб хотирларидин ул футур,
Юзланиб васл ичра бу комму сурур.

Ҳар гул ул гулшанда бир кўзгу эди,
Ким қаён боқса – алар ўтру эди.

Онча ондин бошқа ҳам нуру сафо,
Бор эди ҳам ошкору ҳам хафо.

Ким назар қилғон киби кўзгуда эл,
Ёки боққай софу равшан сувда эл.

Кўрунар эрди назарда мў-бамў,
Акс кўргузгон киби кўзгую су.

Чун ул ўттуз қушқа бу ерда хаёл,
Мунча кўргандин ўкуш ранжу малол.

Ким магар Симурғ кўргузгай лиқо,
Бу фанолардин етишкай ул бақо.

Кўрдилар ўзни қаёнким тушти кўз,
Аллоҳ-Аллоҳ, не ажойибдур бу сўз.

Ким қилиб Симурғ ўттуз қуш ҳавас,
Ўзларин кўрдилар ул си мурғу бас.

Мунда зоҳир бўлди сирри «ман араф»,
Ким кўрубтур гавҳар ўлмоғлиғ садаф.

Эй кўнгул, бу нуктадур қушлар тили,
Рамзу имо мулкига тушлар тили.

Гарчи бу сўзда аёндур таъмия,
Ким риёзатдинки топти тасфия.

Чун риёзат рафъ этиб руҳоният,
Салб бўлғоч кимсадин нафсоният.

Қолмағай руҳониятдин ўзга ҳеч,
Сен тахаллуфдин бу маъни ичра кеч.

Бордур инсон зотида онча шараф,
Ким ямон ахлоқин этса бартараф.

Бўлмаса Фиръавнлиғнинг пайрави,
Қолмас ондин жуз сифоти Мусави.

Ё шараф ганжига топиб аҳлик,
Салб қилса сийрати Бу Жаҳлик.

Шон анга бўлур Ҳабибуллоҳдек,
Буд ила нобуддин огоҳдек.

Ким қилиб меърожи ваҳдатқа гузар,
Ли маъаллоҳ сирридин бергай хабар.

Васл нуридин кўз ул янглиғ ёрур,
Ким ародин менлику сенлик борур.

Ҳақ вужуди баҳри мавж этқай аён,
Мавж нақшидин тенгизга не зиён.

Сув вужудидин тенгиз бўлди тенгиз,
Бўлса ул гар мавжлуқ, гар мавжсиз.

Сувдин айру мавжқа йўқтур вужуд,
Баҳр иладур мавжқа буду набуд.

Мунда гар яхши тахайюл айласанг,
Ёки иш сиррин тааммул айласанг.

Муттасиф бўлсанг сифотиллоҳ ила,
Жазм этарсен хотири огоҳ ила.

Ким сен-ўқсен ҳарнеким мақсуд эрур,
Сендин ўзга йўқ, неким мавжуд эрур.

Зотнинг ижмолиға тафсилсен,
Ҳам вужуд ишколиға таъвилсен.

Ўз вужудунғға тафаккур айлагил,
Ҳарне истарсен ўзунгдин истагил.

Турфа қушсен равза нахлистонидин,
Пок тойирсен шараф бўстонидин.

Лек Симурғ истаган ул жамъи тайр,
Ким сулук ичра риёзат бирла сайр –

Айлабон чун ўзни қобил қилдилар,
Ул талабдин васл ҳосил қилдилар.

Сенда ҳам билқувва ул мавжуд эрур,
Феълга келса даво мақсуд эрур.

Қобил этмай ўзни гар қил авжи сўз.
Зоҳир этсанг дор ила солмоққа туз.

Кимки бу маънидин огоҳ ўлди бил,
Ким кесилди онга сўз айтурға тил.

Онглаким сўз ўзга, маъни ўзгадур,
Маъни онгмос, шоғил улким сўзгадур.

Бўйла маъниким манга бўлди аён,
Айладим қушлар тили бирла баён.

Ким такаллум онда ширкат топмағай,
Бикри маънининг узорин ёпмағай.

Қуш тили билган сўзум фаҳм айлагай,
Фаҳм этардин ҳам басе ваҳм айлагай.

Лек зийрак қуш чу билди бу мақол,
Онглағайким недурур бу сўзда ҳол.

Барча сўзлар мушкилидур бу ҳадис,
Безабонларнинг тилидур бу ҳадис.

Шарт буким, онглағон шарҳ этмагай,
То тилидин бошқа офат етмагай.

Мен деб истиғфор қилдим, ё Илоҳ,
Ойтмас сўздин санга қилдим паноҳ.

Ўз қошимдин солмадим бу навъ тарҳ,
Айладим Аттор асрорини шарҳ.

Офатимни нуктадин сен асроғил,
Кимга пайравмен — назора айлагил.

Мен ғалат қилсам анга йўқтур ғалат,
Ким камол авроқиға кўп сурди хат.

Сўзда табъим гар ғалатқа қилди майл,
Ҳодийи комил сўзига қил туфайл.

Сендин ойтиб мен онга пайрав бўлуб,
Афв қил журмум, ўзунг узрум қўлуб.

CLXX

Ўз адоси қусури узриға тамсил

Бир паришон табъ мажнун бор эди,
Ким биров савдосидин кўп зор эди.

Бор эди манзури даврон офати,
Ишва бирла инс ила жон офати.

Ҳусн аро ҳуру пари мағлуб анга,
Меҳр ила ой кўп кўрунмай хуб анга.

Ҳусн аро оламда ғавғоси онинг,
Шаҳру кишварда алолоси онинг.

Лутфи ҳусни гарчи номақдур эди,
Икки иш бирла вале машҳур эди.

Бир камоли донишу диққат аро,
Бир жафо айлар замон шиддат аро.

Ишқ аро ул ошиқи Мажнунниҳод,
Бир кун айлар эрди маъшуқини ёд.

Оразин гул дер эди, қаддини сарв,
Ҳайъатин товусу рафторин — тазарв.

Бўйла ҳолатда етишти моҳваш,
Ҳарнеким девона айтур эрди хуш,—

Борин эшитти камин айлаб туруб,
Сўнгра онинг бошига келди юруб.

Деди: «Таърифинг киноятдур манга,
Ор ондин бениҳоятдур манга.

Қоматимким сарв деб сурдунг калом,
Сарвға қаддим киби борму хиром.

Оразим гул деб қилдинг элга фош,
Гулда борму юз балолиғ кўзу қош.

Ҳайъатим товус деб қилдинг хуруш,
Қойда товус элдин олур ақлу ҳуш.

Чун тазарв эттинг хиромимға лақаб,
Қой тазарв эл қатлиға бўлмиш сабаб?!»

Қилди чун диққат била маҳваш хитоб,
Ожиз ўлди бедил айтурдин жавоб.

Деди: «Саҳв айлабмену шармандамен,
Лек васфинг дерга мужрим бандамен!»

Қилди маҳпайкар ғазабким ушбу дам,
«Даҳрдин айлай вужудунгни адам!»

Ерга тушти ёлбориб девона зор,
К-эй парию ҳурдин ҳуснингга ор.

Неки мен дедим муҳаббатдин эди,
Барча ихлосу мувaддатдин эди.

Йўқ эди онда шикоятдин асар,
Таъну ташнеъу киноятдин асар.

Лек тақсир эттим эркин васф аро,
Лутф эрур гар сўрмасанг бу можаро.

Ҳамл нодонликка-ўқ қилсанг борин,
Жаҳлу билмасликдин-ўқ билсанг борин.

Чун уят бу телбани зор ўлтурур,
Сен ҳам ўлтурмак сенга захматдурур».

Телба қойил бўлғоч ўз нуқсонидин,
Лутф этиб кечти париваш қонидин.

CLXXI

Ҳикоят

Ҳожа Абдуллоҳ Ансорий деди,
Улки бу йўл аҳлиға ҳоди эди:

«Ким киши соз айлабон оҳанги руд,
Тузса ул оҳанг аро лаҳни суруд,

Лек бу руду сурудидин мурод
Бўлса Тенгри ёди, эй пок эътиқод.

Яхшироқким ғафлат оҳангин тузуб,
Ўқуғой Мусҳаф тиловат кўргузуб.

Бўлса лаҳну нағмада огоҳлиғ,
Беҳки, тоат вақтида гумроҳлиғ».

CLXXII

Ўз тақсирларига афв истидъоси ва журмларига ғуфрон илтимоси

Эй адамдин борчаға Халлоқи жуд.
Бори жуд аҳлиға файёзи вужуд.

Лутфу эҳсонингға йўқ поёну ҳад,
Бахшишу эҳсонинға сону адад.

Ҳар неким васфингда таҳрир айлагум,
Сеҳр агар қилгумки, тақсир айлагум.

Мен не бўлгумким, агар алломалар –
Сурса йиллар васфинг ичра хомалар,

Бўлсалар инсоф сори мунсариф,
Ажзға бўлмоқ керактур мўтариф.

Фонийи девонайи ошуфтахўй
Неча сўз гар сендин етти гуфтугўй,

Саҳву тақсирин карамдин афв қил,
Номаи аъмолидин маҳв айлагил.

Манга бу баским, неким сурдум қалам,
Сендин эттим, йўққи ғайрингдин рақам.

Ортуқ ар ўксук дедим, сендин дедим,
Чин агар ўтрук дедим, сендин дедим.

Улча асроринг манга эрди аён,
Айладим қушлар тили бирла баён.

Қуш тили бирла бу дам ёлбормоғим,
Ним бисмил қушдек ўздин бормоғим,–

Борча ондиндурки, бўлмас барча қуш –
Нуктаи рангину гўёликка туш.

Лутф ила булбулға минг дастон эрур,
Зоғ хориж савти бепоён эрур.

Бас бори қушнинг навоси хуш эмас,
Барча тойир нағмаси дилкаш эмас.

Чун алар илҳонидин сурдум калом,
Барчанинг лаҳнига бўлмас бир мақом.

Тўтию шорак агар нотиқдурур,
Ҳар бирига ўзга бир мантиқдурур.

Нақлида онинг тафовут бўлғуси,
Бир Илоҳ ўлса, бири бут бўлғуси.

Бирда шак бўлса, бирисида яқин,
Бирида куфр ўлса, яна бирда дин,

Куфру дин бирла чу йўқ Фонийга иш,
Чунки ҳар не ул демиш сендин демиш.

Сен онинг саҳвиға бўлғил пардапўш,
То фано базмида бўлғай журъанўш.

Чун насиби айладинг жоми фано,
Бермак иқболи бақосин бил яно.

CLXXIII

Шайх авсофию ўзининг анга пайравлиғда иттисофи

Фониё, солдинг яна тарҳи ажаб,
Айладинг қушлар тилин шарҳи ажаб.

Бир Сулаймони наби эрдики ул,
Топиб эрди қушлар алфозиға йўл.

Ондин Осаф онглади таълим ила,
Кимсага билдурмади тафҳим ила.

Ул иковдин ўзгаларга етмади,
Кимсага чун етмади, фаҳм этмади.

То неча минг йил сипеҳри тезгард
Жаҳду жид бирла бўлуб гетинавард,

Зоҳир этти бир ҳумоюнфол қуш,
Тезсайру тезнутқу тезҳуш.

Қойси қуш – Қофи фано анқоси ул,
Жумлаи қушлар тили доноси ул.

Муршиди автору қутби авлиё,
Кўнглида шамъи ҳидоятдин зиё.

Кашфи асрори ҳақойиқда фарид,
Нутқидин аҳли ҳақиқат мустафид.

Аҳли ирфон солики атвори ул,
Маърифат бозорининг Аттори ул.

Ким бу гулшан ичра чун қилди зуҳур,
Гўйи ондин нутқ ўргонди туюр.

Қуш тили бирла такаллум қилмоғи,
Ортуқ Осафдин[1], Сулаймондин доғи.

Ким алар гар онгладилар бу мақол,
Лекин элга қилмади нафъ интиқол.

Ҳақ мунунг нутқин чу гўё айлади,
«Мантиқ ут-тайр» ошкоро айлади.

Бу тил изоҳин камоҳий айлабон,
Шарҳи асрори илоҳий айлабон.

Нукта деб анжом ила оғоздин,
Онча гавҳар сочти ганжи роздин, –

Ким замон жайбин тўла қилди гуҳар,
Топтилар ондин замон аҳли самар.

Ганждин чунким очилди бу тилисм,
Ҳар гадоға ул гуҳардин етти қисм.

Нақшини ом айлади хуршиддек,
Жомидин урди сало Жамшиддек.

Ҳар ким эрди ташналаб – нўш айлади,
Сўз демакдин тилни хомуш айлади.

Қуш тили бирла баён айлаб калом,
Тўтии гўёдек ўлди хосу ом.

Форсий ойини улус фаҳм этгилар,
Барча махфий диққатиға еттилар.

Гайр хайли сода атроки фақир
Ким аларда камдур идроки касир.

Қолдилар маҳрум бу иқболдин,
Қуш лисони бирла қилу қолдин.

Қушдин эрмас холи ар кўпнинг эли,
Лек фаҳм ўлмас бирига қуш тили.

Чун манга Аттор дўконидин иш,
Шаккару қанд олмоқ эрди ёзу қиш.

Балки тўти янглиғ ул дўконда фан,
Бор эди бўлмоқ манга шаккаршикан.

Қуш тили бирла манга неким хитоб –
Қилса тўтидек берур эрдим жавоб.

Балки қудси руҳининг гўё қуши,
Арш боғидин келиб кўнглум туши.

Қуш тили мушкилларин иршод этиб,
Ул такаллумда мени устод этиб.

Чунки топтим ул калом ичра камол,
Турк алфози била сурдум мақол.

Нағмалар туркона соз эттим ўкуш,
Мастлиғдин ўйлаким хушнағма қуш.

Қайси қуш, булбулки минг дастони бор,
Ҳар бир ул дастонда бир афғони бор.

Лек ул дастонлари гул шавқидин,
Нолау афғонлари гул шавқидин.

Мен-мен ул булбулки минг афғон аро,
Ҳар фиғон лаҳнини бир дастон аро,–

Ушбу гулшан ичра солдим маствор,
Нағманинг оҳанги андоқ устувор,–

Ким анга ҳар хориж алҳонлик туюр,
Чекса афғон – топмоғой ондин қусур.

Шайх руҳидин етишти бу малад,
Ким бу булбул лаҳни бўлди беадад.

Бу таносибқа назар солса киши,
Кўп анга ўхшош топар қақнус[2] иши.

CLXXIV

Ўзининг Шайх руҳи мададидин анга татаббуъ қилғонға Қақнус тимсоли

Бор эмиш Қақнус деган бир турфа тайр,
Ҳинд мулкида анга орому сайр.

Шакли матбуъу тавоно пайкари,
Ўзга шақшу ранг бирла ҳар пари.

Булажаб ҳайъат била минқор анга,
Суқбалар минқор аро бисёр анга.

Чун чекиб дилкаш навойи жонфизо,
Фаҳм ўлуб ҳар суқбасидин бир наво.

Суқбалардин ҳар қачон қилса хуруш,
Айлабон они эшиткон тарки ҳуш.

Жуфти бўлмас ҳеч қуш, пайванди ҳам,
Ҳеч тайр ўлмас онинг монанди ҳам.

Бешаеким ул нишиман айламиш,
Бир йиғоч бошини маъман айламиш.

Қилди Фисоғурс[1] ул ердин гузар,
Унлари келди қулоғиға магар.

Мухталиф топиб садои шеванин,
Қилди ондин вазъ мусиқи фанин.

Бешада умри бўлур эрмиш узун,
Умрида шуғли онинг йиғмоқ ўтун.

Ул ўтундин, хоҳи ўл, хоҳи қуруқ,
Чунки бўлди хирмани беҳад улуқ.

Умри поёнида ул маскан уза —
Неча йил жамъ айлаган хирман уза —

Тортар эрмиш нағма тайри хушнаво,
Бас ҳазин оҳанг ила дилкаш наво.

Ул сифатким ҳам туюру ҳам вуҳуш,
Жамъ ўлур эрмиш эшиткач ул хуруш.

Шеванидин ул гуруҳи дарднок,
Заъф айлаб кўп бўлур эрмиш ҳалок.

Чун навосиға етишти интиҳо,
Сўнгра тортиб бир ажиб ўтлуқ наво,

Солур эрмиш ул улуқ хирманға ўт,
Сокин ўлғон манзилу масканға ўт.

Ўт алам тортар эмиш афлокка,
Барқ тушкандек хасу хошокка.

Ул ўтун ёнғондек ул қуш ҳам ёниб,
Парлари япроғларидек ўртониб.

Ҳам ўзи, ҳам ул ўтунлар кул бўлуб,
Юз туман жузв ул куёрдин кул бўлуб.

Чунки ул куллар ўкулди тоғча,
Махфий эрмиш кулда бир қақнус бача.

Тебраниб кулдин чиқиб таскин ила,
Пар чиқориб зийнату ойин ила.

Чун ҳаво айлаб кўруб ул бешани,
Жазм этиб ўтун йиғор андешани.

Умрида ул доғи жамъ айлаб ўтун,
Ул иш асносида тортиб дилкаш ун.

Чун анга ҳам етса поёниға ёш,
Ул доғи айлаб ато қилғонни фош.

Шайх гўё келди ул аввалги тайр,
Ким наво ичра қилиб умрида сайр.

Чекти онча лаҳн аро дилкаш наво,
Ким симоин ваҳшу тайр айлаб ҳаво.

Барча ул муҳлик наводин ўлдилар,
Хирману соҳиб киби кул бўлдилар.

Улки ул куллардин ахгардек чиқиб,
Балки ахгардин самандардек[2] чиқиб.

Ҳар неким аввалғи қушқа эрди шон,
Зоҳир ўлди мунда ҳам ондин нишон.

Бу доғи деганча нима жамъ этиб,
Чун мунинг умриға ҳам поён этиб.

Гулшани даврон аро ҳар навъ қуш,
Йўққи, ёлғуз тайру бас билким вуҳуш.

Юз наво зоҳир қилиб минқоридин,
Барча ҳақнинг ёшурун асроридин.

Ўзига, хирманга доғи ўт уруб,
Ҳам ўзин, ҳам ўзгаларни куйдуруб.

Мен демонким, ул отодур, мен ўғул,
Ул – шаҳи олий сифот, мен банда – қул.

Ким бу ўтқа ул куюб аввал нафас,
Барча оламга ўт ул солдию бас.

Сўнгра ондин кимса топмай менча сўз,
Бўйла муҳриқ шуълаи гетифуруз.

Қуш тилидин шуълалар зоҳир қилиб,
Ҳам ўзум, ҳам эл кул ўлмоғни билиб.

Ҳар неким кўрди отомдин рўзгор,
Ҳам они бўлди манга омўзгор.

Ўртодим олам элини, ўзни ҳам,
Қуш тилидин ўзга қилмай сўзни ҳам.

Будур умиддимки, бу сўзи фано
Барча куйгонга бақо бергай яно».

CLXXV

Талаб тариқи адосида муножот

Эй, халойиқ – толибу матлуб – сен,
Ҳам муҳаббат аҳлиға маҳбуб – сен.

Икки дунёдин бори толибларинг,
Ғайри сендин мужтаниб роғибларинг.

Сендин ойру гар малакдур, гар пари,
Толиб ўлмоққа гари, қилмас гари.

Жаннату кавсар ва гар тўбию ҳур,
Истамак сенсиз талабдиндур қусур.

Жону кўнглумни ўзунгга толиб эт,
Дард ила ишқингга шавқум ғолиб эт.

Ҳам талаб завқини восил қил манга,
Ҳам тилаб топмоғни ҳосил қил манга.

Мосиваллоҳ хотиримдин салб қил,
Онда зикрингни ҳузури қалб қил.

CLXXVI

Тамсил

Каъба азми қилди бир толиб мурид,
Кўрди Бистом[1] ичра они Боязид.

Шайхқа чунким мушарраф бўлди ул,
Ўтти доғи, Каъба сари тутти йўл.

Чун муяссар бўлди ҳаж ул хомға,
Қойтибон етти яна Бистомға.

Солики фозил қилиб арзи ниёз,
Бўлди муршид хизматига сарфароз.

Шайх они кўргач деди: «К-эй раҳнавард,
Васл истаб водию даргаҳнавард,

Бир нишон де бизга Байтуллоҳдин»,
Бу сўз ўлғоч муршиди огоҳдин,

Деди: «Кўргон уй басе олий эди,
Уй иёсидин вале, холи эди».

Деди ул ҳожиға шайхи бохабар,
«К-эй, талабдин топмоғон асло хабар.

Уйга соҳиб йўлда эрди ҳамраҳинг,
Ҳар қадам урғон йўлунгдин огаҳинг.

Уйига еткургон ул эрди сени,
Элтибон келтургон ул эрди сени.

Сенда йўқ эрди бу давлатдин шуур,
Толиб эрдинг, лек саъйингда қусур!»

Бу талабда, ё Раб, эт комил мени,
Қилмоғил матлубдин ғофил мени.

Истаримда ким қилур ҳамроҳлиғ,
Бергил ул ҳамроҳдин огоҳлиғ.

CLXXVII

Ишқ тариқи адосида муножот

Эй, кўнгулни ишқидин равшан қилиб,
Ҳажр хористонини гулшан қилиб,

Ишқинг ўтидин ёруқ ою қуёш,
Ким бўлуб тун-кун олордин нур фош.

Барқи ишқинг солибон жонларга ўрт,
Шуъласи ободу вайронларга ўрт.

Ахтаредур ишқинг асру тобнок
Гавҳаредур сирри ишқинг асру пок.

Жонима еткур ул ахтар бирла нур,
Кўнглума солғил бу гавҳардин сурур.

Бодаи ишқингдин эт кўнглумни маст,
Лек ул янглиғки бўлғай майпараст.

Айла бу май бирла лояъқил мени,
Ақл чун рафъ ўлди, қил восил мени.

CLXXVIII

Ҳикоят

Қайси Омирни[1] чу ишқ этти забун,
Зойил этти ишқ аро ақлин жунун.

Ўйла Лайли ишқида мағлуб эди,
Толиб ул гўёву, бу – матлуб эди.

Ўйла мустағрақ эди ул ишқ аро,
Лайлии мутлақ эди ул ишқ аро.

Ким биров бир кун деди: «Отинг недур?»
Деди: «Лайли!» Деди: «Исботинг недур?»

Деди: «Улким – Лайли ўлди зот анга,
Ҳожат эрмас айламак исбот анга.

Гар санга шакдур, манга будур яқин!»
Бўйла ошиқлиққа юз минг офарин!

Ишқ ўти сўзиға маҳруқ эт мени,
Вахдати ишқ ичра маъшуқ эт мени.

Онда истиғроқи ишқ эт қисматим,
Ким узулгай ўзлугумдин нисбатим.

Ишқ аро Фонийни нобуд айлагил,
Сўнгра ишқинг бирла мавжуд айлагил.

CLXXIX

Маърифат тариқи адосида муножот

Эй қилиб инсонни кони маърифат,
Кўнглини айлаб жаҳони маърифат.

Маърифат ҳар кимгаким қисм айлабон,
Даҳр аро ориф анго исм айлабон.

Кимни айлаб маърифатқа муттасиф,
Айлабон ул хайл ҳолин мухталиф.

Ҳар киши сайрин камолича қилиб,
Қурбин онинг ҳасби ҳолича қилиб.

Бу биёбон йўлин айлаб беадад,
Ўйлаким йўқ раҳравига ҳадду ад.

Маърифатда, ё Раб, ул йўлким анго,
Соликеким кирса еткургай санго.

Фонийи оворани ул йўлға сол,
Қатъ қилғоч йўл, насиб эткил висол.

CLXXX

Тамсил

Солике қилди гузар бир шоҳға,
Шаҳ боқиб ул солики огоҳға.

Илтимос эттики: «Ўлтур бир нафас,
То қилай ҳозир неким қилсанг ҳавас».

Деди солик: «Тенгрини то тонидим,
Мутлақ онинг ғайридин маъюс эдим.

Не керак бўлгай бу фоний дайр аро,
Ким гари қилғай тиларга ғайр аро.

Гар кераклик бўлса доғи ҳақ берур,
Бас санга бу ишда ким муҳтож эрур?!»

Ё Раб, ул соликка бўлғондек сифат,
Айла Фонийга насиб ул маърифат.

Жаҳлу жавру зулмидин ғаврига ет,
Ҳам ўзига, ҳам ўзунга ориф эт.

CLXXXI

Истиғно тариқи адосида муножот

Эй жанобинг юз фалакдин ҳам васеъ,
Остонинг минг Зуҳалдин ҳам рафеъ.

Чарху анжумға қошингда не вужуд,
Гар олар буди тамом ўлса набуд.

Олим ўлса нафйи ё исботинга,
Бир сари мў йўқ тафовут зотинга.

Бу не янглиғ ҳазрати воло бўлур,
Аллоҳ-Аллоҳ, бу не истиғно бўлур.

Ҳазратингда мўри лангу шери ғоб –
Бўлса ёхуд бўлмаса – бирдур ҳисоб.

Шери ғоб эрмон, эрурмен мўри ланг,
Балки мендин онга ҳам юз ору нанг.

Ғайрдин бу зорни мустағни эт,
Элга муҳтож этма, фарёдимға ет.

CLXXXII

Тамсил

Қилди чун Намруд сози манжаниқ,
Ҳақ Халилин ўтқа айларга ҳариқ.

Тоғ-тоғ ўтунга ўтлар урдилар,
Шуъласин афлокка еткурдилар.

Отқоч ўт сори Халилуллоҳни,
Ишқ кўйида далилуллоҳни,

Ҳукм бўлдиким, етишти Жаброил,
Ўтқа еткон чоғда деди: «Эй Халил!

Ойтқилким, эҳтиёжинг негодур?
Лутфу эҳсондин мизожинг негодур?

Неки сен дерсен муҳайё айлоли,
Улча коминг ошкоро айлоли?»

Деди: «Улким ўт манга рўзи қилур,
Эҳтиёжим не эконни ул билур.

Йўқ санга худ эҳтиёжим бу нафас,
Токи зоҳир айлагаймен мултамас».

Борча ҳолимда ўзунг муҳтожи қил,
Элдин истиғно насибим айлагил.

CLXXXIII

Ҳайрат тариқи адосида муножот

Эй жанобингда хирад ҳайрон бўлуб,
Водийи ҳайратда саргардон бўлуб.

Ҳар не сендин ўзгадур, ҳайрон санга,
Ҳайратобод ичра саргардон санга.

Аҳли кулл ҳайратда зотинг бобида,
Зот йўқ ҳар бир сифотинг бобида.

Коргоҳинг ичра ҳар бир ришгатоб
Ақлнинг бўйниға ҳайратдан таноб.

Аҳли илму ақл сунъунгда забун,
Ҳар бирининг ҳайрати ҳар дам фузун.

Ушбу ҳайрат маслакида тут қўлум,
Бу таҳайюр ичра кўргузгил йўлум.

Ҳайрат ичра қўйма саргардон мени,
Торт ўз васлинг сори осон мени.

CLXXXIV

Тамсил

Бор эди бир бедили зору ҳақир,
Бўлди бир бадмеҳр ишқиға асир.

Неча ўртонса бу ғамдин ул ғариб,
Давлати дидор эмас эрди насиб.

Ўткорур эрди ғами ҳижрон била,
Васл ёдидин басе армон била.

Ҳаддин ўтти чунки ранжу зорлиғ,
Тори ўлди жисмиға беморлиғ.

Кўнгли чун маъшуқдин навмид эди,
Жонида андуҳ ўти жовид эди.

Дер эди: «Ё Раб, манга будур мурод —
Ким ўшул навраста сарви ҳурзод —

Етса бошимға, солиб ул юзга кўз,
Ойтсам кўнглум ғамидин икки сўз!»

Халқ ҳолиға тараҳҳум айлабон,
Дилбариға кўп тазаллум айлабон.

Ошиқи бедил сари келтурдилар,
Умрин онинг бошиға еткурдилар.

Нозанин чун келди айлаб турктоз,
Айлабон ул хастаға зоҳир ниёз.

Дедиким: «Ойт, улча бор кўнглунгда сўз!»
Ул тикиб юзига ҳайрат бирла кўз. –

Ҳам тилин ҳайронлиғи лол айлади,
Ҳам танин ул заъф беҳол айлади.

Ҳайрат этти зойил ондин ақлу ҳуш,
Дарду ҳолин дер киши бўлди хамуш.

Ҳушиға чун келди, кетмиш эрди ёр,
Тушти сиҳҳатсиз таниға изтирор.

Ҳайратидин ул заъифи нотавон
Бир сўз ойто олмайин топшурди жон.

CLXXXV

Тавҳид тариқи адосида муножот

Эй мусаллам зотингга тавҳиди пок,
Аҳли ваҳдат ойтиб они завқнок.

Ҳар кишиким қисми тавҳид айладинг,
Боиси тажриду тафрид айладинг.

Кимки ўзлукдин чиқординг они чуст,
Айладинг оллингда тавҳидин дуруст.

Кимгаким тавҳиддин бердинг кушод,
Мидҳатида куфр қилдинг иттиҳод.

Онгаким ваҳдат сари йўл айладинг,
Сен қолиб нафйи бую, ул айладинг.

Мену ўзлук ширкатин мендин итур,
Маҳз тавҳидинг сари, ё Раб, етур.

Менда, ё Раб, қўйма менликдин нишон,
Ўзлукунгда маҳв қил домонкашон.

CLXXXVI

Тамсил

Бир кеча Маҳмуд шоҳи[1] покбоз,
Қўптиким билгайки найлайдур Аёз[2].

Гарчи ул уйғоғ эди юмди кўзин,
Ҳийла бирла уйқуға солди ўзин.

Тахт аёғи сори солиб такягоҳ,
Ётиб эрди боши узра келди шоҳ.

Бир дам этти ҳуснига наззорае,
Шавқ ўтиға айлайин деб чорае.

Шавқини наззора афзун айлади,
Ишқ аҳволин дигаргун айлади.

Чекти маҳвашнинг аёғиға ўзин,
Шавқдин қўйди табониға кўзин.

Кўз кафи пойиға суртар эрди шоҳ,
Ул оёғин тортиб ўлмай узрхоҳ.

Билди шаҳким, нозанин уйғоғ эрур,
Деди, эйким жонда сендин доғ эрур.

Мендин англаб мунча изҳори ниёз,
Невчун эрди мунча беандоза ноз?

Ким аёғ тортиб қўпуб ўлтурмадинг,
Зоҳир айлаб меҳр бир сўз сурмадинг?

Деди гулчеҳр: «Эй шаҳи соҳибназар!
Борму эрди менда менликдин асар?

Бир киши узр айтқойким бўлғой ул,
Менда ул дам йўқ эди менликка йўл.

Йўқ эди ул дам Аёзу шоҳ эди,
Ҳам ўзи бедил, ҳамул дилхоҳ эди».

Кимга ваҳдат қилса мундоқ турктоз,
Фарқ бўлмас анда султондин Аёз.

Олами тавҳиддин топқон хабар,
Менлику сенликдин ул топмас асар.

CLXXXVII

Фано тариқи адосида муножот

Эй фано аҳли сенинг восилларинг,
Васл нузҳатгоҳиға дохилларинг.

Ким бақо топмоққа сендин майл этиб,
Чун солиб ўзни фано сори етиб.

Ўзлукин ҳар кимки фони қилмайин,
Ул фанонинг ҳам фаносин билмайин.

Топмоқ имкон йўқ висолинг комини,
Ул фанолардин бақо анжомини.

Ўйла Фоний қисми, ё Раб, бер фано,
Ким бақо кунжидин ул топқой ғино.

Қил ўзунгда будини аввал набуд,
Ул набуди ичра бергил бир вужуд.

Ким анга иш ул вужуд ичра тамом —
Бўлғою топқой висолинг, вассалом.

CLXXXVIII

Тамсил

Комиле изҳори ҳожот айлади,
Тенгриға мундоқ муножот айлади:

«Ким Илоҳо пок зотингға бақо
Ўйладурким, кўрмас имкони фано.

Ўйлаким зотингға собитдур қидам,
Айласанг андоқ вужудимни адам.

Ким анга йўл топмоғой ранги вужуд,
Қолмоғой васл ичра жуз коми шуҳуд».

Истаган фони вужудумдин асар
Топқой ул боқи вужудингда хабар.

Менлику сенлик аромиздин кетиб,
Қолғосен сен-ўқ ародин мен кетиб.

Сен мен итлоқи маҳол ўлғоч, маҳол,
Топсам ул ҳолатда сендин мен висол.

CLXXXIX

Бу китоб назмида ўз муносабатининг тақриби

Ёдима мундоқ келур бу можаро,
Ким туфулият чоғи мактаб аро,

Ким чекар атфол марҳуми забун,
Ҳар тарафдин бир сабақ забтиға ун.

Эмгонурлар чун сабақ озоридин,
Ё «Каломуллоҳ»нинг такроридин.

Истабон ташхиси хотир устод,
Назм ўқутурким равон бўлсун савод.

Насрдин баъзи ўқур ҳам достон,
Бу «Гулистон» янглиғу ул «Бўстон».

Менга ул ҳолатда табъи булҳавас
«Мантиқ ут-тайр» айлаб эрди мултамас.

Топти сокин-сокин ул такрордин
Сода кўнглум баҳра ул гуфтордин.

Табъ ул сўзларга бўлғоч ошно.
Қилмади майл ўзга сўзларга яно.

Одат эттим ул ҳикоятлар била,
Қуш мақолидин киноятлар била.

Чун бирар сўздин топиб табъим кушод,
Топсам эрдиким, недур ондин мурод.

Завқ кўп хушҳол этар эрди мени,
Шарҳи онинг лол этар эрди мени.

Чун бу аҳволимға бўлди имтидод,
Бўлди ул дафтарға ғолиб эътиқод.

Ўйлаким элдин узулди улфатим.
Ул китоб эрди аниси хилватим.

Халқ расми сўзларидин қилу қол –
Ўтса табъимға етар эрди малол.

Оқибат ишқ айлади шайдо мени,
Ўйла машъуф этти бу савдо мени, –

Ким дедим: – Узлат эшигин очқомен,
Даҳри бемаъни элидин қочқомен.

Онглағоч атфол айлаб шўру шайн,
Истимоъ этти бу сўзни волидайн.

Ваҳми ғолиб бўлди андоқким авом,
Ким эрур сўз оташину, табъ – хом.

Бўлмағойким, даст бергай телбалиқ,
Чеккулук бўлғой салоҳидин илик.

Ёшуруб дафтарни маъдум эттилар,
Шуғлидин кўнглумни маҳрум эттилар.

Манъи кулли қилдилар ул ҳолдин.
«Мантиқ ут-тайр» узра қилу қолдин.

Чун ародин ўтти бир аҳди баъид,
Бўлдилар ул ҳолатимдин ноумид.

Лек чун ёдимда эрди ул калом,
Ёшурун такрор этар эрдим мудом.

Ондин ўзга сўзга майлим оз эди,
Қуш тили бирла кўнгул ҳамроз эди.

Турк назмида чу мен тортиб алам,
Айладим ул мамлакатни якқалам.

Тўрт девон бирла назми панж ганж,
Даст берди чекмайин андуҳу ранж.

Назму насрим котиби тахминшунос,
Ёзса, юзминг байт этар эрди қиёс.

Мунчаким назм ичра қилдим иштиғол,
Хотиримдин чиқмас эрди бу хаёл, –

Ким бу дафтарға бериб тавфиқ ҳақ,
Таржума расми била ёзсам варақ.

Лек сўз душвор эди, мен – нотавон,
Бормас эрди хомаға илким равон.

Оқибат кўрдумки умр айлар шитоб,
Ўлсаму қолса дейилмай бу китоб.

Ул жаҳон сори бу армон элткум.
Бўйла ўтдин доғи ҳирмон элткум.

Неча бу ишға кўнгул машъуф эди,
Гўиёким вақтиға мавқуф эди.

Олтмишқа умр қўйғонда қадам,
Қуш тилин шарҳ этгали йўндум қалам.

Шайхнинг руҳидин истимдод этиб,
Кўргач истимдод, ул имдод этиб.

Эрди ёрим кеча ашғолим чоғи,
Табъ бу маънига машғул ўлмоғи.

Хома рафторин неча сурсам неча,
Қирқ-эллик байт ҳар ярим кеча –

Сафҳага ёзмай қарорим йўқ эди,
Бу рақамда ихтиёрим йўқ эди.

Шайх руҳидин етиб кўп эҳтимом,
Қилдим оз фурсатда арқомин тамом.

Сўз дақиқ эрдию маъни онда гум
Гарчи қилдим ўз-ўзумга уштулум.

Шайх руҳидин вале етти кушод,
Ким муродин топти ушбу номурод.

Гарчи ғаввосе чекиб ранжу ано,
Ўзни бу дарёға айлаб ошно,—

Дурға гарчи топмаса ҳам дастрас,
Йиғса дарё мавжидин хошоку хас,

Ҳам қурутсаю они қилса ўтун,
Ёруғой вайронаси бўлмай тугун.

Мен бу дарё ичра дурри покни –
Топмайин, йиғдим эса хошокни.

Найлайин бу эрди мақдурум менинг,
Қонеъ ўлди табъи маҳжурум менинг.

Сочти эрса нозими олий макон,
Олам аҳли узра нақди баҳру кон.

Мундин ортуғроқ ҳад эрмастур манга,
Жудини васф айласам басдур манга.

Будур умидимки, ҳар ким солса кўз,
Ким ҳарорат солса кўнглига бу сўз,—

Шайх анфосиға они ҳамл этиб,
Файз тошқой комиға, яъни етиб.

Бизни доғи онда кўргай бир туфайл,
Қилмағай кўнгли икилик сори майл.

СХС

Тамсил

Толибе кўнглида ошуби талаб,
Шаҳр аро борур эди тортиб тааб.

Кўрди девори йиқилғон кўй аро,
Жамъ бўлғон эл узотиб можаро.

Ким бу соридин эди элга убур,
Эмди, ё Раб, қай сари тушкай мурур.

Ким иморат айлагай, оё, муни?!
Ё ёсарга айлагай парво муни?!

Муддате боғланди элга йўл тамом,
Бўлди ожиз йўл ўтардин хосу ом.

Эл аро бу изтиробу изтирор,
Ким етишти толиби уммидвор.

Кўргач ул ҳолат тушуб кўнглига жўш,
Важду ҳол этти аён айлаб хурўш.

Эл тааҗҗуб қилдиларким, бу фақир –
Бежиҳат қилди аён важду сарир.

Кайфият сўрдилар ул бечорадин,
Кому мақсад даштида оворадин.

Деди: «Мен бу халқнинг жамъиятин –
Кўрдум, аммо билмадим кайфиятин.

Лек солиб бу тараф рафторни,
Айласам наззора бу деворни.

Майлини доим кўрур эрдим буён,
Ким йиқилмоқ айламиш ҳоло аён.

Чун жамоди зоҳир этса бу сифат,
Майл қилғон ён йиқилмоқ оқибат.

Менки бор эрдим ўзумдин ноумид,
Майл қилғон комдин беҳад баъид.

Айлагач девор бу рамз ошкор,
Бўлди бу навмид ҳам уммидвор,–

Ким қаёнким майл этти ҳақ мени,
Ул тараф-ўқ бошлағай мутлақ мени.

Чун манга фақру фано келди мурод,
Ул тарафдин ҳақ насиб этти кушод.

Майл бергон сойи айлаб бахт ёр,
Солғай ул жониб мени беихтиёр».

CXCI

Бу китобда тахаллус тағйирининг узри

Чун кичик ёштин манга бўлди насиб,
Назм адосида хаёлоти ғариб,

Шеър ҳар синфинки қилдим ибтидо,
Турк алфози била топти адо.

Ўйлаким ҳар кимса неким қилғуси,
Баъзи ишга бор онинг бир белгуси.

Ким ўзи тахсисиға имлодур ул,
Муҳри ё тавқиъ ё тамғодур ул.

Сафҳа дебосию назм иншосидур.
Ким тахаллус нозими тамғосидур.

Бу нишони бирла топти имтиёз,
Не варақким назм қилди аҳли роз –

Ким бу Саъдий[1] ё Низомийнинг[2] дурур,
Ё бу Хисравнинг[3], бу Жомийнинг[4] дурур.

Менки турк алфозига айлаб шуруъ,
Назм топти табъу килкимдин вуқуъ.

Чун саҳоби табъим ўлди дурфишон,
Назмима эрди Навоийдин нишон.

Даҳр боғида бўлуб комим раво,
Комронлар топти назмимдин наво.

Форсий назм ичра чун сурди қалам,
Назмнинг ҳар синфини қилди рақам.

Файз еткоч ул маонийдин манго,
Топти белгу назми Фонийдин[5] манго.

Чун «Лисон ут-тайр» огоз айладим,
Турфа қушлар бирла парвоз айладим.

Мунда ансаб эрдиким тузгоч наво,
Бўлса назмимға Навоийдин адо,–

Ким наво қушлар тили алҳонидур,
Дилкаш афғони ҳазин достонидур.

Туркий услуб эрди ҳам бу достон,
Тошқудек эрди Навоийдин нишон.

Бу рақамда Фоний айларга лақаб.
Мустамеъ бўлғонға айтурмен сабаб.

Ким бу дафтар назмидин кулли мурод,
Чунки маржаъ майли эрдию маод.

Мунда Фоний бўлмай иш ўлмас тамом,
Фоний ондин топти назмим ихтитом.

Ҳам бу дафтар ичра Шайхи маънавий,
Ким демиш қушлар тилидин маснавий.

Сайр ул қушларғаким фан айламиш,
Етти водий чун муайян айламиш,

Чектуруб қушларга кўп ранжу ано,
Сўнгги манзил бўлди водийи Фано.

Гарчи бу икки таносиб ёр эди,
Назмима ҳам бу тахаллус бор эди.

Гар тахаллус мунда Фоний айладим,
Бу таносиблардин они айладим.

Гар сабаб истаб биров қилса хитоб,
Шарҳ қилғон сўз анга басдур жавоб.

Кимга бўлса мундоқ ишлар нияти,
Бўлмас ул бўлмай замон амнияти.

Бу замон амниятин қилма гумон,
Собит ўлмай адли Доройи замон.

CXCII

Подшоҳи ислом дуоси ва узрхоҳлик адоси

Улки амният вужудидиндурур,
Халқ шокир базлу жудидиндурур.

Аббадат эҳсонаҳу Султон Ҳусайн[1],
Шоҳ Абулғози моло-зулхофақайн.

Мен не ойтға олғомен авсофини,
Хулқу лутфу адл ила инсофини,—

Ким агар юз минг менингдек назмкеш,
Қилса минг йил сафҳа рухсорини реш,—

Васфининг мингдин бири ойтилмоғой,
Балки юз мингдин бири ёзилмоғой.

Бас, қилиб ҳамду дуосин ибтидо,
Айлайин қушлар тили бирла адо.

Токи даврон боғида давлат қуши,
Ким саодат бўлғой ул қушнинг туши.

Салтанат авжида сайр айлаб аён,
Айлагай бир чатр бошин ошён.

Бўлсун онинг чатру иззу давлати
Боши узра соябони ҳашмати.

Адли бўстонида юз хайли туюр
Кўрмасунлар зулм тошидин футур.

Ҳукми нофиз то абад даврон аро,
Инқиёди амри инсу жон аро.

Давлатининг душмани хайлу мутеъ,
Барча афву халқини айлаб шафеъ.

CXCIII

Бу назм тарихи гуфтори ва ўзининг истеъфо ва истиғфори

Менки, хилват ичра йўндум хомани,
Нақш айларга бу дилкаш номани.

Анбиё сархайли Батҳо соридин,
Айлаган Ясрибқа[1] майл изҳоридин.

Йил тўққуз юз ўтмиш эрди доғи тўрт,
Ким улуснинг кўнглига солди бу ўрт.

Ҳам бу тарих ичраким қилдим шуруъ,
Ихтитомиға доғи бўлди вуқуъ.

Бир-ики ой ўйлаким дедим дуруст,
Юқорироқ шарҳини қилдим нахуст.

Кечаким ҳар шуғлдин маъзул эдим,
Бир-ики соат мунга машғул эдим.

Чун бу янглиғ эҳтимом эттим тамом,
Ибтидосига етишти ихтитом.

Ё Раб, ушбу турфа шўхи дилфириб,
Ким онинг васлин манга қилдинг насиб, –

Эл кўзига доғи маҳбуб айлагил,
Барча хотирларға марғуб айлагил.

Гарчи мақсудиға мубҳамдур баён,
Қуш тилин эл кўнглига қилғил аён.

Кимга ондин ҳосил ўлса муддао,
Лутф этиб Фонийни ҳам қилса дуо.

Айла онинг ҳам дуосин мустажоб,
Иккимизни оллидин олғил ҳижоб.

Табъима тушса хато бирла залал,
Килкима саҳв ўлди эрса ё халал.

Лутф ила, ё Рабки, борин афв қил,
Номаи аъмолидин ҳам маҳв қил.

Ҳар паришон сўзки ёздим, ё карим,
Барчадин астағфириллоҳ, ал-азим.

МАЖОЛИС УН-НАФОИС

БИСМИЛЛОҲИР РОҲМАНИР РАҲИМ

Юз ҳамд ангаким ясаб жаҳон бўстони,
Айлаб юзу зулфидин гулу райҳони.
Қилди ясағоч бу боғи руҳафзони,
Назм аҳлин анинг булбули ҳуш илҳони.

Ва дуруди номаъдуд ул хулосаи маъдум ва мавжудғаким[1]:

То тахти фасоҳат авжида топти нишаст,
Ҳам назмки этти зумраи табъпараст,
Ҳам нозимининг поясиға берди шикаст,
Ҳам назмини қилди қаро туфроққа паст.

Хурдабинлар хизматида ва хирадойинлар ҳазратида маъруз улким, назм каломи рутбаси рифъатиға ушбу далил басдурким, анинг муқобиласидаким, араб фусаҳоси балоғат зеварлари била намойишлиқ ва фасоҳат гавҳарлари била оройишлиқ, назм раъноларига жилва берурлар эрди ва даъво кўси овозасин фалакка еткурурлар эрди. Ҳазрати малики алломнинг[2] каломи муъжиз низоми[3] Жаброили[4] ҳужаста фаржом воситаси била хайр ул-аном алайҳиссалавоту вассалламға[5] нозил бўлди. Бас назм илми қойиллари ва шеър фани комилларикким, дақойиқ дурри покининг баҳри уммони ва маоний лаъли оташнокининг кони бўла олғайлар, бас шариф хайл ва азиз қавм бўлғайлар, бу жиҳатдиндурким, аларнинг номий отлари ва киромий сифотлари замон саҳойифидин ва даврон сафойиҳидин маҳв бўлмасун деб тасниф аҳли таълифларида ва таълиф хайли таснифларида фусули ороста ва абвоби пийроста қилибдурлар ва ўз китобатларига бу жамоат зикридин зеб беribдурлар. Ул жумладин бири Ҳазрати маҳдуми, шайх ул-исломи Мавлоно Нурудднн Абдураҳмон Жомий[6] (мадда зиллаҳу ва иршодаҳу)[7]дур.

Улким бу тўқуз фалакни ақл этса хаёл,
Дарёи улумиға топар қатра мисол,
То чашмаи табъи даҳр аро очти зулол,
Ҳайвон суйи янглиғ айлади моломол.

Мундоқ бузургвор олий миқдор «Баҳористон»[8] отлиғ китобидаким, секкиз равза очибдур ва секкиз равзаи жаннат алар хижолатидин эл кўзидин ихтифо пардасиға қочибдур ва они Султони Соҳибқирон[9] оти зевари била музайял ва алқоби гавҳари била мукаллал қилибдур, бир равзасини бу

мавзуқ наволиқ балобил ва матбуъ садолиғ анодил гул бонгидин рашки нигорхонаи Чин[10] ва ғайрати фирдавси барин қилибдур ва Амир Давлатшоҳким[11], Хуросон мулкининг асил мирзодалари орасида фазл ва дониш зевари била баҳраманд, фақр ва қаноат тожи била сарбаланддур, ҳам Султони Соҳибқирон отиға «Тазкират уш-шуаро»[12] отлиғ китоб битибдур, воқеан басе заҳмат тортибдур ва бу тоифани яхши жамъ қилибдур. Бу бобда яна даги расоил ва кутуб бор. Аммо барчасидан бурун ўтган шуаро ва эрта кечган фусаҳонинг оти мазкур ва сифоти мастурдур ва бу ҳужаста замон ва фархунда даврон шуаро ва хуштаъбларикким, Султон Соҳибқирон юмни давлатидин ва натижаи тарбиятидин шеърнинг кўпрак услубида, батахсис ғазал таврида барчадин дилсороқ ва нишот афзороқдур, таркиби салосат ва латофатин бурунғиларга еткуралурлар ва маъни назокат ва ғаробатин улча шарти бор, бажо келтурадурлар, отлари ул жамоат зумрасида бўлмоқдин маҳрум ва сўзлари ул тартиб ва қоидада номаълум учун шикаста хотирға ва синуқ кўнгулға андоқ келдиким, бир неча варақ битилгай ва бу аср шуароси била бу давр зурофаси отин анда сабт этилгай, то бу ниёзмандлар ҳам бурунғи шуаро акобири зайлида мазкур бўлғайлар ва бу пайравлар ҳам ул раҳбарлар хайлиға қўшулғайлар. Бу жиҳатдин Султон Соҳибқироннинг ҳумоюн валодатлари[13] замонидин рўзафзун давлатлари давроиғачаким, қиёматғача барқарор ва олам инқирозиғача пойдор бўлғай, улча фақир эшитибмен, аммо хизматлариға етмаймен ва улча хизматлариға етибмен, аммо ҳоло бу фано дор ул-ғуруридин бақо дор ус-сурурига интиқол қилибдурлар[14] ва улча ҳоло бу фаррух замонда намояндадурлар[15] ва ул ҳазрат зоти малакий сифотиға мадҳ сарояндадурлар, жамъ қилилғай ва ҳар қайсининг натойижи табъидин бирор нима нишона йўсунлуқ ёзилғай. Чун бу мақсудға етилди, они секкиз қисм этилди ва ҳар қисми нафис бир мажлисға мавсум бўлди ва мажмуъиға «Мажолис ун-нафоис»[16] от қўюлди.

Бу туҳфаки, хушмен ибтидоси бирла,
Ҳам назм латойифи адоси бирла,
Уммид буким, умр вафоси бирла,
Хатм айлагамен шоҳ дуоси бирла.

АВВАЛҒИ МАЖЛИС

Жамоати маходим ва азизлар зикридаким, бу фақир аларнинг шариф замонининг охирида эрдим ва мулозиматлари шарафига мушарраф бўлмадим

Ул жумладин, солики атвор ва кошифи асрор, яъни: Ҳазрати Амир Қосим Анвор[1] (қуддиса сирруҳу[2])дур. Ҳар неча аларнинг рутбаси шоир-

лиқ поясидин юқорироқдур ва валоят аҳли[3] зумрасида васфдин тошқурироқ, аммо чун ҳақойиқ ва маориф адосида[4] назм либоси дилпазирроқ учун илтифот қилур экандурлар, таяммун жиҳатидан бу мухтасарни аларнинг шариф исмлари била ибтидо қилилди.

Мирнинг асли Озарбайжондиндур ва мавлуди Сароб отлиғ кентдиндур. Йигитликларида шайх Садриддин Ардабилий[5] (қуддиса сирруҳу)ға мурид бўлдилар ва суфия одоб ва тарийқин андин такмил қилиб шайх ишорати била Хуросонға келдилар ва оз вақтда халойиқ Мир хизматиға фирифта бўлуб ғавғо қила бошладилар. Подшоҳи замон Мирға ихрож ҳукми қилди. Балх ва Самарқанд сари бориб, муддате бўлуб, яна дор ус-салтанат азимати қилдилар, яна Чиғатой мирзодалари, балки улус озадалари мурид бўлиб, ҳужум қила бошладилар. Равишлари пок эрди ва нафаслари оташнок. Эл бағоят алар назмларига мойил ва шеърларин ўқумоқ ва битимакка рағиб бўлдилар. Ҳар ойинаким, девон жамъ қилурға бу амр боис бўлди ва «Анис ул-ошиқин»[6] отлиғ мухтасарроқ маснавий ҳам назм қилдилар ва таржеъ[7] дағи дедилар ва табаррук жиҳатдан икки матлаъ битилур, бири буким:

Ишқи ту ки сармояи мулки ду жаҳон аст,
Алминнату лиллаҳки, маро бар дилу жон аст[8].

Яна бири буким:

Риндему ошиқему жаҳонсўзу жома чок,
Бо давлати ғами ту зи фикри жаҳон чи бок[9].

Бу фақир аввал назмеким, ўрганибмен, бу сўнгги матлаъдур. Ҳамоно уч ёш била тўрт ёшнинг орасида эрдим, азизлар ўқумоқ таклифи қилиб, баъзи ҳайрат изҳор қилурлар эрди ва маснавийлари Ҳазрати мавлоно Жалолиддин Румий[10] (қуддиса сирруҳу) маснавийларининг вазнидадир «рамали мусаддас» дерлар воқеъ бўлубтур, бу мисраъким:

Буд дар Табриз саййидзодае[11].

андиндур, гўёки мақсад ўзларидур ва таржеъларининг банди бу байтдурким:

Туи асли ҳама пинҳону пайдо,
Ба афъолу сифоту зоту асмо[12].

Ва ул ҳазратнинг муборак марқади Жом вилоятида Харжард қасабасидадур. Ва фақир ҳам ул остона жорубкашларидинмен[13]. Вафотлари санаи хамса ва салосина ва самона миада[14] воқеъ булубдур.

Мир Махдум – Ҳазрати Мир Қосимға[15] халифа ва фарзанд ва маҳбуб масобасида эрди, отаси Маккадин Имом Али Мусо ар-Ризо[16] зиёратиға Машҳадға келди, қайтиб Нишопурға еттанда кадхудо бўлуб мутаваттин бўлди. Ва анга уч фарзанд Тангри иноят қилди, кичикраги Мир Махдум эрдикким, оти Сайид Муҳаммаддур, шаҳрға таҳсилға келди ва зоҳир улумин такмил қилғон чоғда ҳазрати Мир Қосимнинг зуҳур ва шуҳрати вақти эрди, ул Ҳазрат хизматиға етгач мурид ва вобаста бўлди ва ҳазрат Мир анинг тарбият ва такмилиға машғул бўлдилар ва азим риёзатлар буюруб қаттиқ хизматларға ружуъ қилдилар. Чун Мир Махдум поктийнат ва соҳибдавлат йигит эрди, ул хизматларни андоқ қилдиким: «Ман хадима худима»[17], мазмуни била Ҳазрат Мир Қосим анга Мир Махдум от қўйдилар ва доим Ҳазрати Мир Қосим ани азиз ва мукаррам тутар эрдилар. Бу матлаъ анингдурким:

Мутриб, бизан таронаву соқий биёр жом
Хунаш ҳалол онки бигуфтаст: «май ҳаром»[18].

Ва мазори Нишопур вилоятида Меҳроблладур.

Ҳофизи Саъд – Мир Қосим муридларидандур. Чун лоуболиваш ва шўхтабъроқ киши эрди. Ҳирий шаҳрининг лаванд ва ичкучи йигитлари анга мусоҳиб бўлур эрдилар. Бу жиҳатдин алардин ноҳамвор маош ва беандом атвор зоҳир бўлур эрди. Ҳазрати Мирға маълум бўлғоч, они ўз суҳбатидин маҳрум қилиб хонақоҳдин ихрож қилдилар ва буюрдиларким, ҳужрасини бузуб туфроғин тошқари ташласинлар. У маҳалда Ҳофизи Саъд бу ғазални айттиким, бу матлаъ ул ғазалдиндур:

Маро дар олами ринди ба расвои алам карди,
Дилам бурдию жонамро надими сад надам карди[19].

Ва андин сўнгра Ҳофиз мардуд бўлуб, мулозамат давлатиға мушарраф бўла олмади ва «احمد میرک» отиға бу муаммо[20] анингдурким:

سرمی ندارم مدارو میار

بمان سعدرا بر سر کوی یار

Ва Ҳофиз ҳамул ҳирмонда оламдин ўтти.

Хожа Абулвафойи Хоразмий (қуддиса сирруҳу) кибори авлиёдиндур. Хоразм халқи ғоят малакий сифотлиғидин Хожани «ер фариштаси» дерлар эрди ва Хожа улуми зоҳирий ва ботинийни такмил қилиб эрди. Ва

тасаввуфда яхши мусаннофоти бор ва машҳурдурким, улуми ғариба ҳам билур эрди, аммо андин зоҳир бўлмас эрди, балки ғояти таважжуҳ ва истиғроқдин парво ҳам қилмас эрди. Адвор ва мусиқий илмида дағи маҳорати бор эрдиким, рисоласидан маълум бўлур. Хожа авсофини ҳеч киши битир бўлса, алоҳида бир китоб битмак керак, маълум эмаским, бир китобда ҳам сиқғайму ё йўқ. Бир рубоийси била ихтисор қилоли.

Бад кардаму эътизор бадтар зи гуноҳ,
Зеро ки дар ин ҳаст се даъвии табоҳ,
Даъвии вужуду даъвии қуввату ҳавл,
Лоҳавла вало қуввата илло биллоҳ[21].

Хожа ҳам Хоразмда оламдин ўтти ва муборак марқади ҳам Хоразмдадур.

Мавлоно Ҳусайн Хоразмий – Хожа Абулвафо(қуддиса сирруҳу)нинг зоҳир илмида шогирди эрди ва ботин илмида муридидур. Мавлоно ўз замонининг машоҳиридиндур ва «Мақсади ақсо»[22] анинг таснифидур. Ва Мавлоно Жалолиддин Румий (қуддиса сирруҳу) маснавийсиға шарҳ битибдур ва «Қасидаи бурда»[23]ға ҳам хоразмийча туркий тил билан шарҳ битибдур. Ўзга мусаннафоти ҳам бор. Аммо ахлоқ ва сифоти ботин илмида ёруғлик топқоннинг мунофисидур. Ва Мавлоно Шоҳрух[24] мирзо замонида бир ғазал учун такфир қилиб, Хоразмдин Ҳирийға келтурдилар. Чун донишманд ва истилоҳ билур киши эрди ҳеч нима собит қила олмадилар. Қайтиб яна ўз мулкиға кетти. Ва ул ғазалнинг матлаи будурким:

Эй дар ҳамин олам пинҳон туву пайдо ту,
Ҳам дарди дили ошиқ, ҳам асли мудово ту[25].

Мавлонони Тансўфи булоғида (Хоразмда) ўзбек шаҳид қилди ва қабри Хожа Абулвафо (қуддиса сирруҳу) қабрининг оёғи саридур.

Шайх Озарий – Исфаройинда зуҳур қилди ва шеъри шуҳрат тутти ва куҳулат синнида майли сулук сари тушти. Ҳажи муборак сафариға бориб, сайр расми била Ҳинд сари мутаважжиҳ бўлди. Анда кўп акобир ва машойих хизматиға мушарраф бўлуб ул мулк салотини анга мурид ва муътақид бўлдилар ва дебтурларким, Гулбарга подшоҳи Шайхқа бир лак ёрмоқ таклиф қилди, аммо ўз расмлари бирла бош ерга қўймоқ таклифи ҳам кўргузди. Шайх ул важҳқа бош эндурмади ва бу байтни айттиким:

Мани турк, ҳинду жифаи жайпол гуфтаам,
Боди буруги жуна ба як жав намехарам[26].

Ва Ҳинддин қайтғандин сўнгра Исфаройинда гўша ихтиёр қилиб ғоатқа машғул бўлди ва баъзи кутуб, мисли «Ажойиб уд-дунё» ва «Жавоҳир ул-асрор»[27] Шайхнингдур. Ўзга мусаннафоти ҳам бордур. Ва девони ҳам машҳурдур. Ва бу матлаъ анингдурким:

Боз шаб шуд чашми ман майдони гиря об зад,
Сайли ашк омад шабихун бар сипоҳи хоб зад[28].

Ва шайхнинг қабри ҳам Исфаройинда ўз масканида – ўқлурур ва Ҳожи Авҳад Муставфийким, фазойили шарҳдин мустағнийдур, Шайхнинг вафоти таърихин « خسرو »[29] лафзи топибдур. Бу фақир Мавлоно Тўти Туршизий фавтиға « خروس » лафзи таърйх топиб эрдим, маълум бўлурким бир таърихда ўтубдурлар.

Мавлоно Котибий[30] – ўз замонининг беназири эрди. Ҳар навъ шеърғаки, майл кўргузди, анга маонийи ғариба кўп юзланди, батахсис, қасоидда балки ихтироълар ҳам қилди ва кўп яхши келди. Ва маснавийлари ҳам мисли «Тажнисот» – ва «Зул-баҳрайн» ва «Зул-қофиятайн»[31] ва «Ҳусн ва ишқ» ва «Нозир ва Манзур» ва «Баҳром ва Гуландом» бор. Аммо ғазалиёт ва қасоид девони машҳурроқ ва яхшироқ воқеъ бўлубдур. Охири умрида «Хамса»ға татаббуъ бунёд қилди ва анда даъволар зоҳир қилибдур. Гуё бу сабабдин итмомиға тавфиқ топмади. Бу фақирнинг хаёлиға андоқ келурким, Мавлоно Котибийда шеър саликаси онча бор экандурким, бизнинг Султон Соҳибқиронлек сухандон подшоҳ анга мураббий бўлса эрди ва умри дағи бирор нима вафо қилса эрди кўп элнинг кўнглин шеър айтмоқдин совутқай эрди. Аммо толеъи заъфидин бу мазкур бўлғон икки давлатқа мушарраф бўлмади. Ҳар тақдир била инсоф улдурким, анинг асридин бу кунгача анга ғолиби маҳз шеърнинг барча услубида киши йўқтур. Анинг яхши сўзи кўпдур. Аммо ғазалиётида бу матлаи яхши воқеъ бўлубдурким:

Зи чашму дил бадани хокиям дар оташу об аст,
Ба чашм бину ба дил раҳм кунки, кор хароб аст[32].

Ва қасоидида ҳам бу матлаъ хуб воқеъ бўлубтурким:

Эй рост равии қазо, ба камони ту чун хаданг
Бар таркаши ту чархи мурассаъ думи паланг[33].

Ва маснавийсида кеча бориб кундуз келур таърифида ҳам бу бир байт анингдурким:

Шаблара аз гунбази ферузагун
Рафт ба ферузаи гунбаз дарун[34].

Ва Мавлоно Астрободда тоун марази[35] била ўтти, ўтар ҳолда бу қитъани айтиб эрдиким:

Зи оташи қаҳри вабо гардид ногаҳон хароб
Астрободки, хокаш буд хушбўтар зи мушк,
Андар у аз пиру барно ҳеч кас боқи намонд,
Оташ андар беша чун афтад на тар монад, на хушк[36].

Ва мазори Астрободда Нуҳ Гўрон деган гўристондадир.

Мавлоно Ашраф[37] – дарвешваш ва номуродшева киши эрди. Ва кийиз бўрк устига қурчуқ чирмар эрди. Ва эл била даҳи омизиши оз эрди. Кўпроқ авқот «Хамса» татаббуъиға сарф қилур эрди; то ул китобни тугатур тавфиқи топти, воқеан ўз хурди ҳолиға кўра ямон бормайдур. Афв фазилатида «Хамса»сидин бу байт яхши воқеъ бўлубтурким:

Ба назди касе к-ў ба дониш меҳ аст,
Зи мужримкуши журмбахши беҳ аст[38].

Бу ғазал матлаи даҳи анингдурким:

Хоҳамки, чўби тийр шавам, то ту гоҳ-гоҳ
Бар ҳоли ман зи гўшаи чашме куни нигоҳ[39].

Хожа Исматуллоҳ[40] – Мовароуннаҳр бузургзодаларидандур. Зоҳир илмин такмил қилғондур. Ғоят хушгабълиғидан ўзин шеърға мансуб қилиб девони машҳур бўлди. Ва Халил Султон[41] отиға яхши қасидалари бор. Бу матлаъ Хожанингдурким:

Дил кабобест к-аз у шўр барангехтаанд,
Ва-з намакдони Халилаш намаке рехтаанд[42].

Ва Халил Султон ашъорининг девони таърифида рангин қасидаси бор. Матлаи будурким:

Ип баҳри бегаронки, жаҳонест дар бараш,
Ғаввоси ақли кулл набарад пай ба гавҳараш[43].

Ва Хожанинг қабри Бухорода ўз ҳужрасидадир.

Мавлоно Хаёлий – Бухородин ва Хожа Исматуллонинг шогирдидур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй тийри ғаматро дили ушшоқ нишона,
Халқе ба ту машғул, ту ғойиб зи миёна[44].

Иккинчи байти даҳи яхши воқеъ бўлибтурким:

Ғаҳ муътакифи дайраму ғаҳ сокини масжид,
Яънеки, туро металабам хона ба хона[45].

Ўзи хушхулқ ва хуштавр йигит эрмиш, ҳамоноки қабри Бухородадур.

Мавлоно Бисотий – Самарқанддиндур. Шўх табъи бор эрмиш, аммо бағоят омий эрмиш. Бу матлаъи машҳурдурким:

Дил шишаву чашмони ту ҳар гўша барандаш,
Мастанд, мабодоки, баногаҳ шиканандаш[46].

Бу байти ҳам хуб воқеъ бўлубтурким:

Аз хурўши чангу даф васли ту мехоҳад дилам.
З-он ки дар ҳар пўсте бошад худоро дўсте[47].

Қабри Самарқанддадур.

Мавлоно Яхъё Себак[48] – Хуросон мулкининг рангин фозили эрди, кўп улум ва фунунда моҳир эрди. Саноъ ва аруз фанида барча эл ани мусаллам тутарлар эрди. Анинг табъи диққатини ҳар киши билай деса «Шабистони хаёл» деган китобини кўрсун. Аввал «Туффоҳий» тахаллус қилур эрди. Сўнгра «Фаттоҳий» ҳам тахаллус қилди. Аммо «Хуморий» ва «Асрорий» ҳам тахаллус қилибдур. «Фаттоҳий» тахаллус била бу матлаъ анингдурким:

Эйки, даври лола соғар холи аз май мекуни,
Рафт умр, ин доғи ҳасратро даво кай мекуни[49].

Ва «Асрорий» тахаллус била Хожа Ҳофиз[50] татаббуида бу байт анингдурким:

Арраи барги канаб, эй бангиён, з-он тез шуд,
То бурад бехи ниҳоли ақлу имони шумо[51]

Бу фақир аруз фанида восита била Мавлононинг шогирдимиз. Иншооллоҳким, ўз ерида келгай. Мавлоно дарвешваш ва қонеъ киши эрди. Гўшае ихтиёр қилғон жиҳатидин латойифи табъи озроқ шуҳрат тутти. Сана исно ва хамсина ва самона миада[53] оламдин ўтди.

Мир Ислом Ғаззолий – Ҳужжат ул-ислом Имом Муҳаммад Ғаззолий[54] (қуддиса сирруҳу) авлодидиндур. Зоҳир улумин такмил қилди ва лекин фоний сифат ва бетакаллуф киши эрди. Ва тибб ва ҳикматда маҳорати бор эрди. Салотин ва ҳукком мажлисиға борур эрди. Ғояти латофати табъидин назмға дағи иштиғол кўргузур эрди ва анинг назмда камоли Ҳаким Анварийнинг[55] бу қасидаси жавобидаким:

Чу муроди хешро бо мулки Рай кардам қиёс[56].

Маълум бўлурким, Алоуддавла Мирзо[57] мадҳида айтибдурким, ҳар байти боштин оёқ ул замоннинг бир таърихидур ва ул қасида матлаи будурким:

شاهد اجلالر ابی ملک او نبود لباس

ملک اجلال از جلال او کند مجد التماس[58]

Мир Балхда Ҳазораспийлар чоғида бор экандур. Султон Абу Саъид[59] Мирзо чоғида оламға видоъ қилди.

Саййид Али Ҳошимий – Сайид Ҳошимий насаб ва хушпабъ йигит эрди. Абдуллатиф Мирзо[60] мулозаматида бўлур эрди. Ва сипоҳийлик ҳам қилур эрди. Ва шўх табъиға бу байт шоҳиди адилдур.

Дар биёбони адам будам ба фикри он даҳан,
Шуд палид он хатти сабзу гашт Хизри роҳи ман[61].

Қози Муҳаммад Имомий – мутадаййин ва хушпабъ киши эрди. Хуросоннинг қозиюл-қузотлиғ мансабида мутаммаккин бўлди. Ва назмға гоҳи машғул бўлур эрди. Ашъори Ҳирий шаҳрида эл орасида бор. Бу матлаъ анингдурким:

Гуфтамаш гул-гул баромад ранги рухсорат зи мул,
Ғунчаи у дар табассум шудки, аз гулҳо чи гул[62].

Ва қабри Ҳирийда Имом Қузотнинг гўристонидадур.

Мавлоно Муҳаммад Олим – Самарқанд уламосидин Улуғбек Мирзо[63] била ҳамсабақ ва мусоҳиб эрди. Аммо бағоят далер ва шўхтабъ ва хийра киши эрди. Баҳсда кўп гўстохона сўзлар ва жавоблар айтур эрди. Салтанати азиму-ш-шоъний таҳаммул қила олмади. Самарқанддин анга ҳарож ҳукми бўлуб Ҳирийга келди ва мунда Мавлононинг мақдамин ғаниматтутгилар ва сокин бўлди. Бу матлаъ анингдурким:

Мо сияҳ бахтему бад рўзему ахтар сўхта,
Шамъи мақсуде ба умри худ шабе нафрўхта[64].

Ва Мавлоно ҳам Ҳирийда мадфундур.

Мавлоно Қудсий – ҳирийликдур, ширингўй киши эрмиш. Ва оғзида лақва марази бор эрди, андоқким оғзидин сув борур эрди ва забт қила олмас эрди, бу бобда дебдурким:

Бу вужуди чунин даҳанки, марост,
Шеър гўямки, об аз у бичакад[65].

Бу матлаъ дағи анингдурким:

Эйки, манъам мекуни аз дидани он гулъузор,
Ҳолати дилро намедони, маро маъзур дор[66].

Мавлоно Руҳий Ёзирий – Хуросон афозилининг дохилидур. Табъи хуб ва сулуки марғуб киши эрди. «Булбул била гул» ва «Шамъ била парвона» орасида мунозара битибдур. Анда кўп диққат кўргузубтур. Сарахс вилоятидин нари Дарун ва Ёзирғача кўпрак табъ аҳли анинг замонида анга шогирд эрдилар. Бу матлаъ анингдурким:

Намехоҳамки, кас ёбад зи сирри ҳолам огоҳи,
Ва гарна оламе сўзам ба як оҳи саҳаргоҳи[67].

Мавлоно Соҳиб Балхий – бовужуди шеър фанида маҳоратлик киши эрди, адвор ва мусиқий илмида комил эрди. Ўз ғазалларини ўз амалларига боғлабдурким, анинг фазойилиға далолат қилғай. Ул жумладин, «Чаҳоргоҳ» амалидирким, машҳурдур. Дерларким, Жўғи Мирзо[68] мажолисида ул амалдин ўзга нима айттурмас экандурки, бу ғазалға боғлабдур:

Ҳамчу субҳ аз меҳри рўят мезадам дамҳои сард,
То расам рўзе ба кўят дил басе шабгир кард[69].

Ва Хожа Салмоннинг[70] маснуъ қасидасиға жавоб дебтурким, андин кўп истеъдод маълум бўлур ва яна бир қасидаси жавобида бу матлаъ хуб воқеъдурким:

Зи қомати ту ба олам қиёмате бархост,
Қиёматест қадат гар бувад қиёмат рост[71].

Ва ғазалиётида бу матлаъ машҳурдурким:

Туи кони намаку мо шўрбахтон,
Худо ин дод мороу туро он[72].

Ва табъида тамаъ муфрит учун бовужуди фазойил эл қошида иззати камрак эрди. Ошпаз била новвойдин ош ва нон тилаб ер эрди. Бу ғаразға айтқон қитъасидин бир байт будурурким:

Магаси мурда буд қайлаи рўи ошам,
Шубуши зинда буд кунжуди рўи нонам[73].

Мазори Балх навоҳисидадур.

Мавлоно Сиймий – Нишопурдиндур, кўп фазли бор эрди. Шеър ва муаммо ва иншо ва хатда асридағи бу фан аҳли мусаллам тутар эрдилар. Бир кун даъво била икки минг байт айтиб битигани машҳурдур. Ва муҳрига бу байтни айтиб қоздурубдурким:

Як рўз ба мадҳи шоҳи покиза сиришт
Сиймий ду ҳазор байт гуфту бинавишт[74].

Ҳар ойинаким, бу байтдин бошқа эл ичида ғазалидин бир озроқча бор. Бу муаммодағи « نجم » отиға анингдурким:

نمیگنجد زشادی غنچه درپوست

جوسیمی نسبتش باآن دهن کرد

Мавлоно Али Оҳий – Машҳаддиндур. «Хамса» муқобаласида неча маснавий айтибдурким, чун муқобалаға келтурса, гўёки бўлмас. Ул жиҳатдин шуҳрат тутмайдур. «Хаёл ва висол» отлиғ китобида бир байти бор, магарким, мулҳими ғайб анинг тилига ўз шеъри бобида солғондурким:

Шеъреки бувад зи нукта сода,
Монад ҳама умр як савода[75].

Мавлоно Али Шиҳоб – туршизликдур. Султон Муҳаммад Бойсунғур[76] мулозими эркандур, ҳам равон, ҳам пухта айтур эркандур. Ул замон шуароси андин ёмон айтурлар эрмиш. Ва Мавлоно Сиррий анинг ўтлидурким, ўз ерида мазкур бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

Чу парда аз рух чун офтоб бардори
Ба жону дил кунадат муштари харидори[77].

Муҳаммад Али Шуғоний – вазирзодадур, табъи хуб воқеъ бўлғон жиҳатдин назмға кўп машғул бўлур эрди, бу байт анинг ашъоридиндурким:

Чунон ғариқи маям, соқиёки, аз гили ман
Агар гуле бадар ояд шароб аз у бичакад[78] .

Мавлоно Толеъий – ҳам Султон Муҳаммад Бойсунғур модиҳи эрди. Табъи ғаробат сари майллиқ шоирдур.

Имоми жин ва инс Али ибни Мусо ар-Ризо мадҳида қасида айтибдур, матлаи будурким:

Хишти ин меҳри зар андудеки, бар сақфи самост,
Баҳри фарши равзаи Султон Али Мусо Ризост[79].

Мавлоно Тусий – масалғўй ва ғазалғўй эрди. Шеъри басе омфириб эрди. Узун умр топти, ҳамоноки ёши юзға етти. Бу матлаи машҳурдурким:

Зиҳи нўши лаби лаълат ҳаёти жовидони ман,
Ба дандон мегази лабро чи мехоҳи зи жони ман[80].

Бу матлаъ ҳам анингдурким:

Маро бошед, эй хубон, худоро,
Худоро дораму боқи шуморо[81].

Ироқда оламдин ўтти.

Бобо Савдоий[82] – Бовардиндур. Аввал «Ховарий» тахаллус қилур эрди. Ғайби оламдин анга жазаба еттиким, ақли зойил бўлуб, элдин чиқиб бош-аёғ яланг девоналардек тоғу даштда кезар эрди. Ўз ҳолиға келиб эл

орасиға киргандан сўнгра, «Савдоий» тахаллус қилди. Бойсунғур Мирзо отиға қасойиди бор. Ғазални даҳи навъи айтибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Анбарат холу рухат варду хатат райҳон аст,
Даҳанат ғунчаву дандон дуру лаб маржон аст[83].

Умри сексондин ўтти ва қабри Боварднинг Сангон отлиғ кентидадур. Икки ғариб ўғул ёдгор қўюб борди.

Мавлоно Зоҳидий – Бобо Савдоийға муосир эрди. Амир Хусравнинг[84] «Дарёи аброр»иға татаббуъ қилибдур ва Мавлоно Котибийнинг «Тажнисот»иға ҳам маъразға келибдур. Ва муножотида анинг бу байти яхши тушубдурким:

Зуҳраро чанг ё рубоб ки лод,
Лаъл дар санг, ё Раб, об ки лод?[85]

Мавлоно Амирий – турк эрди ва туркча шеъри яхши воқеъ бўлубдур, аммо шуҳрат тутмабдур. Ва бу байт анинг «Даҳнома»сидиндур:

Не емакдин, не уйқудин солуб сўз,
Емакдин тўюб уйқудин юмуб кўз.

Ва форсийда шайх Камол[86] татаббуъи қилибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Рўзи қисмат ҳар касе аз айш бахши худ ситонд,
Ғайри зоҳид к-ў риёзатҳо кашиду хушк монд[87].

Анинг қабри Бадахшои сари Арҳанг Саройдадур.

Мавлоно Бадахший – фозил киши эрмиш, Улуғбек Мирзо замонида Самарқандда шуаро ани хушгўйлиқға мусаллам тутубдурлар. Ва Мирзонинг даҳи кўп илтифоти бор эрмиш. Бу матлаъи машҳурдурким:

Эй зулфи шаб мисоли туро дар бар офтоб,
Аз шаб ки дид сояки уфтад бар офтоб![88]

Мавлоно Толиб Жожармий – Шерозда нашъу намо топибдур. Ва қабри Ҳазрати Хожа Ҳофизнинг оёғи сари эрди. Бу рубоийсини қабри тошиға битиб эрдиларким. Фақири ҳақир ёд туттумким:

Дар кўчаи ошиқи ба паймон дуруст,
Мегуфт ба ман аҳли диле рўзи нахуст,
Толиб маталаб касе ки у ғайри ту жуст,
Ту толиби у бошки, у толиби туст[89].

Мавлоно Бурундуқ – надимваш ва ҳаззол киши эрмиш. Султон Бойқаро[90] бинни Умаршайх хизматида бўлур эрмиш ва ул замон шуароси анинг тилидин кўрқуб, анинг жонибини кўп риоят қилур эрмишлар ва ани устод лафзи била хитоб қилур эрмишлар. Ва бу матлаъ анингдурким:

Лаби ширини ту бо тунги шакар мемонад,
Дури дандони ту бо иқди гуҳар мемонад[91].

Мавлоно Жунуний – ҳирийлиқдур. Шеъри ёмон эрмас экандур. Аммо назмда табъи ҳажв ва ҳазл сари мойил эркандур. Хожа Ҳофиз Шарбатий била анинг орасида низоъ воқеъ бўлди ва ул мунозаатни ҳажв қилди ва халойиқ ул ҳажвни ёд туттилар ва яхшироқ шеърлари бу жиҳатдин бартараф бўлди ва ул ҳажв чун машҳур эрди битмак муносиб кўрунмади. Бу матлаъ анингдурур:

Эй аҳли жунунро ба каманди ту забуни,
З-он рўй дар он ҳалқа забун аст жунуни[92].

Мавлоно Орифий – бағоят фозил ва хушгўй шоир эрди. Замон аҳли ани Салмони Соний дерлар эрди, ҳам шеъри муносабатидин, ҳам кўзлари заъфидин. Ва Салмоннинг кўзи оғриғонда айтқон қасидасиғаким, матлаъи бу дурурким:

Дардоки, дард кард саводи басар хароб,
Айём кард чашмаи чашми маро сароб[93].

Мавлононинг даҳи кўзи оғриғонда жавоб айтибдур. Бу байти хубтурким:

Бар палаки сурхи дидаи ман доруи сафед,
Бошад биайниҳ намаки суда бар кабоб[94].

Ва «Гўй ва чавгон» мунозарасида ҳам маснавийси бор, рангин айтибдур. От таърифида бу икки байт андиндурким:

Чун гўи сипеҳр гирд басти,
Майдон-майдон чу гўй жасти.
Ҳар гоҳки, дар арақ шуди ғарқ,
Борон буди-ю дар миён барқ[95].

Ғазал девони ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Аҳд кардамки, наёям ба дар аз майхона,
То ба-дон дамки, маро пур нашавад паймона[96].

Қабри Ҳирий шаҳридадир.

Мавлоно Сулаймоний – Бобур Мирзо[97] хизматида бўлур эрди. Ва бадиҳани равон айтур эрди. Аммо Ҳазрати Хожа Ҳофизнинг бу матлаи жавобидаким:

Ёд бод он ки сари кўи туам манзил буд,
Дидаро равшани аз хоки дарат ҳосил буд[98].

Анинг бу матлаи ёмон воқеъ бўлмайдурким:

Ҳалли он нуктаки, бар пири хирад мушкил буд,
Озмудем, ба як журъаи май ҳосил буд[99].

Сўнгғи байти будурким:

Гуфтам аз Мадраса пурсам сабаби ҳурмати май,
Дари ҳар каски, задам бехуду лояъқил буд[100].

Ва машҳур мундоқдурким, бу абъёт Мавлоно Ҳаким табибнинг хотуни Меҳринингдур[101]. Ва бу фақир сиқа элдин эшиттимким, Сулаймонийнингдур, валлоҳу аълам![102]

Мавлоно Қадимий – нақорачиликка машҳурдур, аммо табъи назмларда мулойим эрди, бу матлаъ анингдурким:

Бе жамолаш дидаи равшан чи кор ояд маро,
Равшани дар дида аз дидори ёр ояд маро[103].

Сўнгғи байти яхшироқ воқеъ бўлубдур:

Оҳ аз он соатки, ногаҳ дар раҳе пеш оядам,
Муддате боядки, то дил бар қарор ояд маро[104].

Мавлоно Масиҳий – Кушанж вилоятидин эрди. Покиза рўзгор ва мусулмонваш киши эрди. Дерларки, Макка зиёрати давлатиға мушаррраф бўлди. Ва табъи шўх эрди. Яхши ашъори бор. Бу матлаъ анингдурким:

Моро ба жафо кушта пушаймон шуда боши,
Хуни дили мо рехта пазмон шуда боши[105].

Дерларки, Каъба сафарида Мавлоно бодияда хорғон маҳаллидаким, муғайлон йиғочи кўланкасида оёғидин тикон суғурурға машғул экандур, қофила шўх табъларидин бири бу байтни дебтурким:

Аз ранжи раҳи дуру сархори муғайлон,
Аз омадани Каъба пушаймон шуда боши[106].

Мавлоно Ҳожи Абулҳасан – туркдир, аммо толиби илмликқа машғул бўлуб, бирор нима модда ҳосил қилибдур, чун табъи хуб эрди, шеър айтурға машғул бўлди. Бу туркча матлаъ анингдурким:

Келибтур ул гулу бир ҳафта туруб боралур,
Бу ўт кўнгулга тушуб жонни куйдуруб боралур.

Муаммо фанида дағи яхши эрди.

«بایزید» исмиға бу латиф муаммо анингдурким:

هرکه بنید سرو من بالای زیبای تورا
بر کنار دیده روشن کند جای تورا

Мавлоно Қутбий – Султон Масъуд Мирзо[107] мулозими эрди. Шўх табъ киши эрди. Туркий ва форсий шеърда жид эрди. Бу туркча матлаи машҳурдурким:

Ғунча гар нисбат қилур ўзиға дилдор оғзини,
Эй сабо ели, тўла қон айла зинҳор оғзини.

Мавлоно Наимий – Мавлоно Қутбийға қаробатдур. Ёмон табъи йўқ эрди. Туркий назмларға табъи мулойим эрди. Ва Султон Соҳибқирон остонасида бўлур эрди. Чун қобилияти бор эрди ва сидқ ва ихлоси била қуллуқ қилур эрди. Кўп илтифот топти, оқибат садорати олий мансабқа сарафроз бўлди. Бу матлаъ анингдурким:

То адамдин бўлди пайдо мунчаким ҳусну жамол,
Сен паривашдек яратмабдур башардин зулжалол.

Ҳамул Ҳазратнинг қазоқлиғида яра еб оламдин ўтти.

Мавлоно Зайн – киссадўзлуқ санъатиға мансуб эрди. Ва ўз замонининг шўх табъларидин бир ани тутарлар эрди. Бу мақтаъ анингдурким:

Бо Зайнки, манъат кунад аз мардуми ножинс,
Бегона чунонеки, ғами хеш надори[108].

Мавлоно Муҳаммад Жомий – Ҳазрат Мавлавий Маҳдуми Нуранинг[109] иниси эрди. Зоҳир улумин такмил қилиб эрди. Ахлоқ ва сифоти дарвешона ва сулук равиши бехешона, адвор ва мусиқий илмида моҳир ва сойир фазлиётда комил эрди. Ул оғоға иниликка лойиқ ва тарийқ алар тарийқи била мувофиқ эрди. Бу рубоий аларнингдурким:

Ин бодаки, ман бе ту ба лаб меорам,
Не аз паи шодию тараб меорам.
Зулфи сияҳи ту рўзи ман карда сиёҳ,
Рўзи сияҳи хеш ба шаб меорам[110].

Қабри ул ҳазратнинг манзилларида қутб ус-соликин Мавлоно Саъдиддин Кошғарий[111] (қуддиса сирруҳу) нинг суфасида, анинг аёғи сари воқеъдурур.

Мир Шоҳий[112] сабзаворликдур. Асли сарбадорлардин бўлур. Бойсунғур Мирзо мулозаматида бўлур эрди. Оти Мир Оқмаликдур. Фароғатдўст ва хушбош киши эрди. Анинг шеърини чошни ва салосат ва якдастлик ва латофатида таъриф қилмоқ ҳожат эрмас. Ғазали агарчи оздур, аммо барча халойиқ қошида писандида ва мустаҳсандур. Фақир агарчи ани кўрмадим, аммо анинг била фақирни орасида эълом ва ирсол воқеъ бўлди. Мулк подшоҳи отамни ҳукумат расми билан Сабзаворға юбориб эрди ва Мир Шоҳийни Астробод ҳокими тилаб Журжон мамоликига элтиб эрди. Астрободда анга қазо етиб наъшин Сабзаворға келтурдилар ва обо ва аждоди даҳмасида халойиқни ўтру чиқариб ани охират ерига дафн қилдилар. Астрободда айтқон икки матлаи туганмай қолғон эрдиким, васият қилғондурким, Хожа Авҳад аларни тугатсун деб, бири будурким:

Харобем аз дили бераҳм ғаҳ-ғаҳ ёд кун моро,
Саги кўи туем охир ба санге шод кун моро[113].

Яна бири буким:

Ту шаҳриёри жаҳон, мо ғариби шаҳри туем,
Ватан гузоштаи бехонумон зи баҳри туем[114].

Хожа Авҳад иккаласин тугатти ва девониға битилди ва шаҳр шуаросиға марсия таклифи қилдиким, айттилар. Бу бир байт ул марсия абъётидиндурким:

К-ў бишав зеру забар аз ашку оҳам Сабзавор,
З-онки шаҳри шоҳ бе Шоҳий намеояд ба кор[115].

Мавлоно Муштарий – астрободлиғдур. Ўз вақтида машоҳирдин эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Соқий агар маям надиҳад дар ҳавои гул,
Дасти ман асту домани соқию пои гул[116].

Мавлоно Али Дурдўз ҳам астрободлиғдур. Бу матлаи машҳурдур ва яхши воқеъ бўлубдурким:

Гузашт умру намеорам аз шароб гузаштан –
Ки, маст хоҳам аз ин олами хароб гузаштан[117].

Мавлоно Толеъий – камардўзликка мансубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ёрам зи ғамза тийру зи абру камон кашид,
Аз рўи хуб ҳар чи рассад метавон кашид[118].

Мавлоно Муҳйи – Бойсунғур мирзо мулозаматида бўлур эрмиш. Бу матлаъ анингдурким:

Бо рухат дам зи сийм натвон зад,
Бўса онжо зи бийм натвон зад[119].

«Мажолис ун-нафоис»нинг аввалги мажлисининг итмоми

Бу валоятосор гуруҳ ва бу фасоҳатшиор анбуҳларнинг руҳлариниким, халойиқ руҳи аларнинг жонпарвар нафасларидин тозадур ва улус осойиши аларнинг руҳбахш каломларидин беандоза. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло саҳоби иноятидин файз ёмғури селобиға ғариқ қилсун ва мағфирати соиқасидин руҳ шуъласи анвориға ҳариқ этсун. Ва аларнинг руҳониятидин Султони Соҳибқирон ҳумоюн табъиғаким, фасоҳат баҳрининг самин гавҳаридур, нур ва сафолар берсун ва балоғат бўржининг мунир ахтаридур, сурур ва зиёлар еткурсун. Рубоий:

Ё Рабки, бу шоҳким улус хонидур,
Табъ аҳлию зеҳн хайли султонидур,
Не хону не султонки, жаҳон жонидур,
Бер умр ила давлат, улча имконидур.

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Ул жамоати азизлар зикридаким, фақир алардин баъзининг мулозаматиға кичикликда етибмен ва баъзининг суҳбатига йигитликда мушарраф бўлибмен, алар ситта ва тисъина ва самона миа[1] таърихидаким, бу мухтасар битиладур, бу фано домгоҳидин бақо оромгоҳига борибдурлар

Ул жамоадин:

Мавлоно Шарафуддин Али Яздийдур[2] – Мавлононинг соҳибкамоллиғи олам аҳли қошида мусалламдур. Шоҳрух султон бузуғлиғида фақирнинг волиди жамоати касир била рўзгор ҳаводиси фитнасидин Хуросондин қочиб, Ироққа борурда Тафтаким Мавлононинг мувалладидур, ярим кеча етиб тушдилар. Иттифоқо манзил аларнинг хонақоҳи эшикида воқеъ эрди, тонг отқонда, андоққким, ўюни атфол даъби бўлур, ул жамоатнинг атфоли ул хонақоҳға ўйнағали кирдилар ва фақир ҳам алар била эрдим, тахминан олти ёшимда бўлғай эрдим, ва Мавлоно бир раҳбада ўлтуруб эрмишлар, тушган жамоатнинг кайфиятин маълум қилмоқ учун атфолдин бирини тиладилар. Фақир алар сори борурға муваффақ бўлдум. Ҳар неким сўрдилар жавоб айтдим. Табассум қилиб таҳсин қилдилар, даги сўрдиларким, мактабға борибмусен? Дедимким: борибмен. Дедиларким: не ергача ўқибсен? Дедимки: «таборак» сурасиғача. Дедиларким: бу жамоат атфолидин биз тилаганда, сен келиб биз била ошно бўлдунг, сенинг учун фотиҳа ўқули деб ўз фотиҳаларига мушарраф қилдилар. Ҳамул замон фақирнинг волиди ва ул хайл улуғлари келиб, Мавлоно хизматида анвои ниёзмандлиғлар қилғонлиғ сўнгра, фақирға андоқ шуур ҳосил бўлди ангаким, «не киши эркандурлар».

Ва алар мусаннафотидин улча машҳурдур: «Қасидаи Бурда» шарҳи ва «Асмоуллоҳ»[3] шарҳи ва «Зафарнома» тарихидур ва муаммо фанини алар тадвин қилдилар, анда ҳам «Ҳулал»[4] ва «Мунозара» ва «Мунтахаб» аларнинг таснифидур. Ва Мавлоно ҳиммат ва базл бобида таърифдин мустағний эрдилар. Табаррукан бир матлаълари битилдиким:

Суфий, мабош мункири риндони майпараст,
К-андар пиёла партаве аз акси дўст ҳаст[5].

Ва Мавлононинг қабри Тафтда ҳамул хонақоҳда-ўқдур.

Хожа Авҳад Муставфий – анинг лақабин «Кадуд» ҳам дерлар. Ўз асрининг ягонаси эрди. Кўпроқ улум ва фунунни билур эрди, батахсис улуми гарибани, аммо фалакиётда шуҳрати бор эрди. Бу фақир ул бузруквор суҳбатиға етар эрди, кўп илтифотлари бор эрди. Ва шеърда даги девон тартиб қилибдур, яхши қасойидлари бор. Бу матлаъ анингдурким:

Эй зи бўстони жамолат чашму жонро зебу зайн,
Гашта бар наргис ҳаводори чашмат фарзи айн[6].

Ва бу қасидани Султони Соҳибқирон отиға музайял қилибдурким:

Шод бош, эй дилки, бар мо сояи раҳмат фиканд,
Офтоби осмони салтанат Султон Ҳусайн[7].

Ва Хожа Сабзаворда сокин эрди ҳам анда-ўқ оламдан ўтди ва қабри ўзи бўлур масканида – ўқдур.

Мавлоно Абдулваҳҳоб – доништманд ва зуфунун киши эрди ва Машҳад шаҳрида қози эрди. Иншо фанида беназир эрди. Имод қўрғони китобасида «Ирама зот-ил имодиллати лам юхлақ мислуҳа фил билоди»[8] оятин битибдур. Машҳаднинг шуаро ва зурафоси қозиға шогирд эрдилар.

Ул зурафодин бири «Мақлуби муставий»[9] санъатида «مراد دارم» алфозин топиб қозиға арз қилибдур. Ул оз тааммул била «برايد يارب»[10] алфози била жавоб бериб дурким, бу иши таърифдан ташқаридир. خروس исмиға бу муаммо анингдурким:

جان ازلب لعل تو ودلاز سرزلفت

جو يندهٔ آب خضر و عمر درز است

Қабри Машҳадда-ўқ воқеъдур».

Хожа Фазлуллоҳ Абуллайсий – Самарқанд акобиридиндур. Фақиҳ Абуллайс авлодидандур. Фиққда ани Абу Ҳанифаи Соний[11] дерлар эрди ва арабиятда Ибн Ҳожиб[12] каффасида тутарлар эрди.

Сайид Шариф[13]нинг шогирди эрди ва Сайид ўз хатлари била улуми дарс айтурға ижозатномалар анинг учун битиб эрди. Фақир икки йил аларнинг қошида сабақ ўқуб эрдим, анча илтифотлари бор эрдиким, «фарзанд» дер эрдилар.

Бовужудким, Самарқанднинг аълами уламоси эрди, шеър ва муаммога дағи мойил эрди.

Бу матлаъ аларнингдурким:

Қади чун сарви ту жон аст маро, балки равон,
Сўям, эй сарв, равон шавки, фидо созам жон[14].

ва «حاكم» отиға бу муаммо анингдурким:

جون بهشت آید بفتح از روی باغ

بلبلش کر کم شود یابد شکست

Хожа Самарқандда Тангри таоло раҳматиға борди ва ўз хонақоҳида жаддининг гунбазида мадфундур.

Мавлоно Улои Шоший – донишманд киши эрди. Хуш табъликка барча халойиқ ани мусаллам тутар эрдилар.

Муаммода Самарқанд аҳли ани Мавлоноа Шарафиддин Яздий муқобаласида мазкур қилурлар эрди. Фақир Самарқандға борғонда аёғи синиб, соҳиб фирош эрди. Иёдатиға бордим, қошида ўлтуруб, бу муаммоким, андин «علا» ҳосил бўлур битиб анга тутабердим:

دور باد ازتو دردو زحمت پا

دشمنترا بلا نصیب عنا

Қошидин чиққонда фақирнинг ҳолатин сўруб, ким эрканимни маълум қилғондин сўнгра бу муаммониким, фақирнинг оти андин ҳосил бўлур, айтиб битиб, бир шогирдидин висоқимға юбориб эрди, муаммо будурким:

چشم تو مرادید و منش نیک ندیدم

چون سیر ببینم ز توایست امیدم

Ва Мавлоно ҳамул заъф била оламдин ўтди ва қабри Самарқандда- ўқдур.

Мавлоно Муҳаммад Таболгоний[15] – Шайх Зайнуддин[16] хулафосидиндур. Ўз замонининг муқтадоси эрди. Хонақоҳи бор эрди ва қалин муридлар ва элнинг ружуи Мавлоно сари кўп эрди ва «Қасидаи Бурда»ни мухаммас қилибдурур ва ҳазрати муқарраби борий Хожа Абдуллоҳ Ансорий[17]нинг «Манозил ус-сойирин»[18]иға шарҳ битибдур ва фазл ва камоли шарҳдин ташқаридур. Ҳар қачон самоъға кирса эрди, бовужуди улким, усул қондаси била ҳаракоти мувофиқ эрмас эрди, аммо халойиққа андоқ асар қилурким, кўп эл йиғлар эрдилар. Бу матлаъ Мавлононингдурким:

Онҳоки, ба жуз қомати сарват нигаронанд,
Гар рост бигўи ҳама кўтаҳ назаронанд[19].

Ҳирий шаҳрида оламдин ўтти ва қабри Хиёбондадурким, анда хонақоҳ ясабдурлар ва ўғли Ҳамидуддин ва сойир суфия ул хонақоҳда сулук ва ибодатға машғулдурлар.

Шайх Садруддин Равосий – ул дағи Шайх Зайнуддин хулафосидиндур. Шайх зебо ва раъно эрди. Шаклн дилписанд ва ҳақойиқ ва маориф айтмоғи дилфириб эрди. Шариф суҳбатиға фақир мушарраф бўлдум. Бадахшон шоҳиғаким, анга мурид бўлуб эрди, «Фусус»[20] дарс айтур эрди, кўнглумни басе сайд қилди. Замон подшоҳи ҳам шайх мулозаматиға етар эрди, ўзга халойиққа худ не етгай!

Мунча корхонаи шайхлиқ била назмға дағи иштиғол кўргузар эрди. Бу матлаъ Ҳазрати Шайхнингдурким:

Зиҳи аз оразат чашми маро нур,
Ҳамеша аз жамолат чашми бад дур[21].

Шайх Ҳирий шаҳрида оламдин ўтти ва наъшин Шуғонға элттилар ва анда мадфундур.

Мир Ҳайдар Мажзуб – Дарвозаи Хуш тошида Имом Фахр[22] мазори бошида сокин эрди. Йигитлигида зоҳир улумин такмил қилиб эрди, ҳамул вақтда анга жазаба етиштиким, ақли зойил бўлди. Гоҳики, ўз ҳолиға келса эрди, уламо билан улум баҳсин андоқ қилур эрдиким, барча мусаллам тутар эрдилар. Муважжаҳ сўзлайдурганда, орасида сўзи паришон бўлур эрди ва хаёли жунун вақтида хотам ус-салтанатлиққа росих бўлуб эрди ва халқни ўз навкарлигиға даъват қилиб хуруж қилур сўзин айтур эрди. Назмида ғариб абёт воқеъ бўлур эрди. Бу байт анингдурким:

Лабу дандони он маҳ бо чи монад,
Чу қанде бар биринжи дона-дона[23].

Мавлоно Муҳаммад Араб – ул ҳам донишманд киши эрди. Димоғи ҳабт қилди ва хаёли Мир Ҳайдар хаёли борғон сори борди. Дойим салтанат сўзини мазкур қилур эрди, то улким чин ё ёлғон Мавлонони

мунга муттаҳам қилдиларким, уйидин хуруж аслаҳаси пайдо бўлубтур деб, чун азиз ва мусин киши эрди, подшоҳи замон анга шаҳардин ихрож ҳукми буюрди. Ул ердин Сийистонға борди ва сўзи ҳам ушбу ранг эрди, ўзининг подшоҳлиғи қоидасида «Шоҳнома» айтибдур. Бу байт ул абётдиндурким:

Касе маҳрами шаҳ ба жуз шоҳ нест,
Зи аҳволи шаҳ жуз шаҳ огоҳ нест[24].

Мазори Сийистонда-ўқдур.

Мир Муфлисий – Машҳад содотидиндур. Табъи хуб эрдиким, анга жазаба етиштиким, ақли зойил бўлди. Илкига ва бармоқларига ҳалқалар солур эрди. Дойим ўз-ўзи бирла сўзлашур эрди. Ҳуши борида яхши абётлар айтиб эди. Аммо жунун вақтида бу байтни кўп ўқур эрдиким:

Балои маргу андуҳи қиёмат,
Чу чанбар сохт моро нахли қомат[25].

Ва бу тахаллуси ҳам эл ичида машҳурдир.

Халқ гўяд Муфлисий девона шуд,
Ложарам девонаги аз муфлисист[26].

Ва қабри Машҳадда Хожа Хизр лангаридадур.

Мавлоно Абдулқаҳҳор – донишманд киши эрди. Ҳирий шаҳрининг мутааййин хуш табъларидин эрди. Мавлононинг хаёли кимёгарликка тушиб кўп нима зоеъ қилди ва ҳеч нима ҳосил қила олмади.

Кўп ўт пуфлагандин модда қулоғи сори иниб кар бўлуб эрди. Аммо хуб абёти бор эрди.

Мир Хусравнинг жавобида бу матлаъ анингдурким:

Рашкам ояд он чи бар дилҳо хаданги ёр кард,
Тийри уро ғайр хўрду дар дили ман кор кард[27].

Қабри Имоми Фахрдадур.

Мавлоно Абдураззоқ[28] – Мавлоно Абдулқаҳҳорнинг инисидур. Хуш муҳовара киши эрди, зоҳир улумин такмил қилиб эрди ва фазлиёти ҳам яхши эрди. Хусусан тарих илмиким, анда мусаннафоти бор ва машҳурдир. Ва ҳар киши бу фанда аниг маҳоратин билай деса ўз тарихидин била олур. Бу матлаъ анингдурким:

Боз абрў кард боло турки тийрандози ман,
Оламеро кушту дорад ин замон андози ман[29].

Қабри оғоси ёнида Имоми Фахрдадур.

Мир Ёдгорбек – «Сайфий» тахаллус қилур эрди. Хуросоннинг асил ва мутааййин мирзодаларидиндур. Аммо мулозамат тарийқни тарк қилиб, гўша ихтиёр қилди. Фониваш ва бетакаллуф киши эрди, жузъий мустағалоти ҳосили била қаноат қилиб эрди. Бу тоифа доим анинг теграсида эрдилар. Ҳеч нимасин булардин аямас эрди. Яхши матлаълари бор, жумладин, бу матлаъ анингдурким:

Дар барат пироҳани каттон зи таҳрики насим,
Ҳаст чун кисаи ларзанда бар болои сийм[30].

Бу матлаъ ҳам анингдурким:

Сарви ман сабз асту ширин, рост ҳамчун найшакар,
Чун ба болои қабои барг най бандад камар[31].

Қабри обо ва аждоди гўристонида – Сарипулдадир.

Мавлоно Тўтий – асли Туршиз вилоятидиндур. Бобур Мирзо мулозаматида тарбият топти. Яхши шакллик ва яхши хулқлик йигит эрди. Қасидада Мавлоно Котибийға татаббуъ қилур эрди. Анинг мавъиза қасидасиғаким, матлаи будур:

Агар ба чашм ақолим сабъа ганжи зар аст,
Чу нек дар нигари аждаҳои ҳафт сар аст[32].

Яхши жавоби бордурким:

Жаҳонки, ҳужраи шаш току хонаи ду дар аст,
Зи чор рукни бисоташ фиғони алҳазар аст[33].

Ғазаллари яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Гўшаи хумхона аз лаъли равон ганжи сафост,
Шакли чанг аз баҳри дафъи ғам даҳони аждаҳост[34].

Ул йигитликда фавт бўлди. Улча қобилияти бор эрдиким, агар ҳаёт топса, хуб назмлар андин қолғай эрди. Фавтининг тарихи Шайх Озарийнинг зикрида ўттиким, фақир «خروس»[35] лафзи била пайдо қилиб эрдим. Қабри Хиёбондадур.

Мавлоно Вайсий — котибликка машҳур эрди, аммо шеър ҳам айтур эрди. Асру сода ва гўл киши эрди. Фақир, балки кўпроқ ёронлар таажжуб қилурлар эрдиким, оё ул бу навъ содалиғ била назм нечук айтур эркин, аммо ғазаллари ёмон эрмас ва девони ҳам бордур. Бу матлаъ анингдурким:

Рафтам ба сайри боғу тавофи бунафшазор,
Омад зи ҳар бунафша маро бўи зулфи ёр[36].

Сафар ихтиёр қилди ва ул сафарда охират сафари олиға тушти.

Мавлоно Соғарий[37] — Соғар вилоятидиндур. Ҳирот шуароси силкида эрди. Маоши ўткунча тамаввули бор эрди. Аммо имсоки ғолиб эрди.

Ҳазрат Махдумий Нуран Макка сафариға азимат қилғонда, Вайсий ва Соғарий иккаласи мулозаматда борур изҳори қилдилар. Аммо Вайсий эшаги йўқ баҳонаси била ва Соғарий яна бир баҳона била ул сафардин қолдилар ва Амир Суҳайлий[38] бу қитъани алар учун айтти ва эл ичида басе шуҳрат туттиким:

Вайсию Соғарий ба азми Ҳарам,
Гашта буданд ҳар душон сафари,
Лек аз он роҳ ҳар ду во монданд,
Он як аз бе харию ин зи хари[39].

Мавлоно Соғарий агарчи бад шеър эрди, аммо бу матлаи хуб тушубдурким:

Чашми дурбори ману абри баҳор аст яке,
Нолаи зори ману савти ҳазор аст яке[40].

Ҳирийда фавт бўлди. Қабри ҳамоноки Хиёбон навоҳисидадур.

Мавлоно Фасиҳ Румий — донишманд киши эрди. Жўти Мирзо хизматида бўлур эрди ва анинг боғоти, қасрларининг китобалари Мавлононинг ашъоридур. Хожа Салмоннинг маснуъ қасидасиға татаббуъ қилибдур. Ўз хўрди ҳолиға ёмон айтмайдур. Ва Ҳазрат Шайхнинг[41] «Махзан ул-асрор»иға жавоб айтибдур, бу байт «розни ниҳон асрар» бобида анингдурким:

Ҳар нафас к-аз ту касе бишнавад,
Бешак аз у ҳамнафасе бишнавад[42].

Мавлононинг қабри Ҳирийдадур.

Шайх Камол Турбатий — кўп диққатлиқ, табълик киши эрди. Хожа Ҳофиз ғазалларидин кўп мухаммас қилибдур. Хуросоннинг муттааййин, рангин зурафосидин эрди.

Фақирнинг ани кўрарга кўп орзум бор эрди, ошнолиғ бу навъ воқеа бўлдиким, Султон Абу Саъид Мирзо замонида Машҳадда ғариб ва хаста бир буқъада йиқилиб эрдим. Қурбон вақфаси бўлди, оламнинг ақсо билодидин халқ имом равзаси тавофиға юз қўйдилар. Расмдурким, мусофирлар муттааййин буқъа гаштига ҳам борурлар, ул буқъадаким, фақир йиқилиб эрдим, жамоати маҳоливаш эл сайр қилиб, деворда битилган абётни ўқиб, бир байт устида баҳсга тушгилар. Бир улуғроқ, кишиким, ул жамоат анга тобеъ эрдилар, ул жамоатни илзом қилди. Фақир заъф ҳолида ул жамоат жонибидин сўз айттим. Анга дедиларким: бу бемор йигит ҳам бир сўз айтадур. Ул улуғроқ киши худ Шайх Камол эрмишким, зиёратга келган эрмиш, бошим устига келиб, мабҳасни ораға солди. Фақир жавоб бергач, ўз сўзидан қайтиб, таҳсинлар қилиб, ҳолимни тафаҳҳус қилди. Эрса ул ҳам фақирни эшитган экандур ва кўрар ҳаваси бор экандур. Хушвақт бўлуб дилжўйлуғлар қилиб, қошимда ўлтурди ва сўз асносида бу муаммосинким, «قطب» ҳосил бўлур, ўқудиким:

آنی که در هولی سر زلف یار ماست
از سر کزشته اول و در آخرش هیاست

Мунинг устида ҳам сўзлар айтилди, Манзилиға бориб, туҳфа ва табаррук ва савғот йўсуни била юборди ва то анда эрди, дойим келур эрди. Шайх била ошнолиғ такриби бу навъ воқеъ бўлди.

Шайх Маккадин келгандин сўнгра Турбатда фавт бўлди ва қабри ҳам андадур.

Дарвеш Мансур сабзаворлиғдур. Дарвеш ва парҳезкор ва муртоз киши эрди. Кўпроқ авқот сойим эрди, аруз ва саноеъда Мавлоно Яҳъё Себак шогирди эрди. Икки аруз тасниф қилди ва маснуъ қасида айтибдурким, матлаи будурким:

Бас давидам дар ҳавои васли ёр,
Кас надидам ошнои асли кор[43].

Тарсеъ санъати[44] покиза воқеъ бўлубдур. Тасаввуф илмида Ҳофиз Али Жомий шогирди эрдиким, анинг таърифида ақл қосирдир ва тасаввуфда бу рубоий Дарвешнингдурким:

Мавжуд чу заррае ба худ натвон кард,
Бисъёр ҳадиси неку бад натвон кард.

Эжод чу бе қабул мумкин набувад,
Онро ки қабул кард рад натвон кард[45].

Фақир арузни Дарвеш қошида ўқубмен. Ва Дарвеш қирқ била эллик ёш орасида оламдин ўтти ва қабри Хожаи Тоқдадур.

Ҳофиз Али Жомий – ўз замонининг соҳиб камоли эрди, батахсис тасаввуф илмида. Ва Махдумий Нуран «Нафаҳот ул-унс»[46]да анинг Шайх Фаридуддин Аттор[47] (қуддиса сирруҳу)нинг бу қасидасиғаким:

Эй рўй дар кашида ба бозор омада,
Халқе ба-дин тилисм гирифтор омада[48]

шарҳ битиганин зикр қилибдурлар.

Ва қироат илмида жамеи қурро анинг шогирдлигига мубоҳат қилурлар эрди. Ва фақир ҳам неча сабақ ўқубмен.

Қабри Шайх Баҳоуддин Умар[49] (қуддиса сирруҳу)нинг ҳазирасидадур.

Мавлоно Муҳаммад Муаммоий – ани Ҳирий эли «Пири Муаммоий» дерлар эрди. Зариф киши эрди. Мир Хусравнинг ашъор ва рисоласин ва сойир мусаннифотин андин кўпроқ киши жамъ қилмабдур эрди. Ул вақт муаммо фанида зурафо анинг шогирди эрди. «يوسف» исмин бу муаммо анингдурким:

مرا هوای سفر بود پیش ازین درسر

چو صورت تو بدیدم نماند رای سفر

Қабри Ҳирийдадур.

Сайид Камол Качкул – Балхда сокин эрди. Саёҳат кўп қилғон киши эрди. Ул етмаган ер оз бўлғай эрди. Анинг ҳолатида кўп таажжуб маҳаллидур. Машҳур мундоқ эрдиким, анинг беш юз минг байти бор ва бир қасида айтибдурким, андин ўн икки минг байт маснуъ истихрож қилса бўлур. Аммо улча фақир кўрдум, Ҳазрат Хожа Абу Наср Порсо[50] (қуддиса сирруҳу) фавт бўлғонда марсия айтиб эрдиким, неча байтининг ҳар мисраи Хожа фавтиға таърих эрди ва неча байти мустағрақ тарих эрди, ва неча байти ҳар байт уч ва тўрт тарих эрдиким, байт маъносиға футур йўқ топмайдур эрди[51]. Бу ишлар башар шавқидин ташқари учун ани дерлар эрдиким, аторудни истихрож қилибдур[52]. Ёши тўқсондин ўтиб эрди[53]. Бу матлаъ анингдурким:

Эй равшани аз нури рухат дидаи жонро,
Бар хок нишокда қади ту сарви равонро[54].

Ҳамоноки қабри Балхда, Амир Сурх мазори навоҳисидадур.

Хожа Муайяд Девона – Ҳазрати Шайх авлодидиндур. Ўзи ошуфтадимоғ киши эрди. Аммо назми равон ва салис воқеъ бўлур эрди. Анга салтанат даъвоси бор эрди. Ҳамул иш устига ани зоеъ қилдилар. Бу матлаъ Хожа Ҳофиз жавобида анингдурким:

Чашм дорем аз он шамъи саодат партав –
Ки, жаҳонро билиҳад равшани аз сари нав[55].

Гўё ани талаф қилғонда сўнгокин топмадиларки, бир ерда қўйғайлар.

Хожа Муайяд Меҳна – Ҳазрат Шайх Абусаъид Абулхайр[56] (қуддиса сирруҳу)нинг набираларидиндур. Йиллар мазор бошида шайх эрди ва зоҳир улумин такмил қилиб эрди ва ваъз мажолиси бағоят гарм ва пуршур воқеъ эрди. Ва Хожа самоъни дағи муассир қилур эрди. Салотин Хожани таъзим қилурлар эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Аз маҳи рўи ту оинаи жон сохта анд,
В-андар оина жонро нигарон сохта анд[57].

Хожанинг мазори бузургвор жадди гунбазидадур.

Мир Имод Машҳадий – «Мусавий» тахаллус қилур эрди. Донишманд ва хуш хулқ ва хуш табъ киши эрди. Машҳад шуароси анинг хизматиға йиғилур эрдилар. Ва ҳар не деса итоат қилурлар эрди. Ва муаммо фанида ҳам маҳорати бор эди. Ва Шайх Камолнинг[58] жавобида бу байт анингдурким:

Гуфт бо чашмат бигу: то жуз хаёли рўи мо,
Сурати дигар наёрад дар назар, гуфтам: «Ба чашм»[59].

Шоҳ Бадахшон – «Лаълий» тахаллус қилур эрди. Хуш табъ ва мусулмонваш киши эрди. Аларнинг хонаводаси қадим хонавода эрди, неча минг йил эрдиким, Бадахшон мулкининг салтанати, аларнинг хонаводасидин ўзга хонаводаға интиқол топмайдур эрди. Султон Абу Саъид Мирзо аларни мустаъсал қилди ва мулку молларини эгаллади. Бу матлаъ Шоҳнингдурким:

Мо ба саздои ту тарки жону сар хоҳем кард,
Коми жон ҳар дам зи лаълат пур шакар хоҳем кард[60].

Шоҳ мазкур бўлғон подшоҳ илкида шаҳид бўлди ва дерларки, мазори Шайх Зайнуддиндадур (Валлоҳу аълам).

Ибн Лаълий – Шоҳ Лаълийнинг ўғлидур. Хуш бош ва хуш табъ подшоҳзода эрди. Соҳиб вужудлуқ ва шўхлуқ андин кўп нақл қилурлар. Бу матлаъ анингдурким:

Эй зи лаъли оташинат дар дили гулпор нор,
Ғайри дил бурдан надори, эй бути маккор, кор[61].

Ул ҳам отасининг қотилиға мақтул бўлди.

Мавлоно Абдусамад Бадахший ҳам Бадахшондиндур. Султон Абусаид Мирзо замонида Ҳиригa келди. Подшоҳ анга ўз тарихин буюрди. Маснавийгўй ва мусанниф киши эрди. Бир байтида тажнис хаёл қилиб, қофиясин ғалат қилиб эрди, фақир ани воқиф қилғач филлоҳ муттанаббиҳ бўлди ва изҳори миннатдорлиғ ҳам қилди ва бу иш анинг била фақир орасида ошнолиққа сабаб бўлди. Тўй таърифида ва гўяндалар зикрида анинг маснавийсидиндурким:

Зи моҳи ҳаё-хўй то моҳ буд,
Сари овозашон, жонам Аллоҳ буд[62].

Қабри дерларки Кўҳистондадур.

Мавлоно Юсуф Шоҳ – «Котиб» тахаллус қилур эрди, китобат фанида мутааййин киши эрди ва Ҳирий шаҳрида зурафо зумрасида ўзин дохил тутар эрди, аммо фақир ва яхши киши эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Эй жудо ғаштаки дури зи бари ҳамнафасон,
Мо дар ин шаҳр ба-дин рўзу ту дар шаҳри касон[63].

Ҳирий шаҳрида оламдин риҳлат қилди ва қабри ҳам Ҳирийдадур.

Хожа Абу Исҳоқ – Хожа Муайяд Меҳнанинг ўғлидир. Толиби илм ва хуш табъ йигит эрди. Аммо бадхўй ва мутакаббир ҳам бор эрди. Меҳнада баъзиға айтқон марсиядин бу бир байт анингдурким:

Кашид аз дасти мо саҳрои Ховар домани гулро,
Ба саҳрои қиёмат дасти мову домани саҳро[64].

Қабри ҳам отаси мазоридадур.

Сайид Козимий – хуш табъ ва сабук руҳ киши эрди ва табъи ҳазлға мойил эрди. Подшоҳ ҳазратидин Хожаи Жаҳонға рисолатқа бориб андин келурда Ироқда қолди. Андин фақирға бир икки руқъаси келди. Аммо ўзи Шерозда фавт бўлубтур деб шуҳрати бор. Сипоҳийликда жалд киши эрди ва шеъри равон воқеъ бўлур эрди, қасидаси Бобо Савдоий таври тушар эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Субҳ аз уфуқ чу раъяти байзо баровард,
Оҳам алам ба авжи сурайё баровард.

Шукри худо ки қозии шаҳри Ҳари наям,
Дар силки одами сифатонам харе наям[65]

ҳам анингдур. Мунча ғайри мукаррар халқ Сайид давлатидин шуарофа мамдуҳ бўлубтурлар.

Мавлоно Муҳаммад Муаммоий – латиф ва сунний мазҳаб киши эрди. Кўп акобир хизматига етиб эрди, манзури назарлари бўлуб эрди. Бобур Мирзо замонида муаззам садр бўлди ва андин сўнгра ҳам садотин мажлисида мақбул ва махсус эрди. Мукнати чоғида Шерозда Ҳазрат Хожа Ҳофиз қабри бошида гунбаз ясади ва Бобур Мирзони анда тилаб зиёфат қилди. Шерознинг шўх табъларидан бири Мирзонинг кўзи тушар ерда деворда бу байтни битиб эрдиким:

Агарчи жумлаи авқофи шаҳр ғорат кард,
Худош хайр диҳод онки, ин иморат кард[66].

Мирзо ўқуди ва бу бобда ҳазллар бўлди. Фақир бу нақлни ўзидин эшитибмен. Фақир била улфати бор эрди ва кўп мушарраф қилур эрди. Охир ҳаётида Кичик Мирзо[67] била ҳаж давлатиға ҳам мушарраф бўлди ва анда оламға видоъ қилди. «درویش» исмиға бу муаммо анингдурким:

چون بیتابیم روی از دشنام دوست

عالمی را روی دردشنام اوست

Хожа Ҳасан Хизршоҳ – астрободлиғдур. Яхши табълиқ, яхши муховаралиқ киши эрди. Ошуфтасор ва фонийсифат ҳам бор эрди. Шеърни яхши айтур эрди. Насхтаълиқ хатин ҳам Мавлоно Жаъфар[68] тарийқин тақлид қилиб, ширин битир эрди. «Лайли ва Мажнун» муқобаласида «Зайд ва Зайнаб» маснавийси айтибдур. Бу байт анинг тавҳидидиндурким:

Эй чеҳра кушои ҳар жамили,
Номи ту шифои ҳар алили[69].

Бобур Мирзо Машҳадда фавт бўлған йил ул шаҳарда ғариб ва хаста йиқилиб эрди. Фақир ғамхорлиқ қилиб сиҳат топти. Бу матлаъ анингдурким:

Сояат ҳар жоки, афтад бар замин гул бар дамад,
Не гули танҳоки, сар то сар гулу шаккар дамад[70].

Қабри Астрободда Масжиди жомеъ рўбарўйидадур.

Мавлоно Ҳожи Нужумий – Лоуболи киши эрди ва табъи ҳазлға мойил эрди ва ҳазломез қитъалари бор. Аммо бу матлаи яхши воқеъ бўлубтурким:

Боз ийд омад, биё жоноки, қурбонат шавам,
Ҳамчу чашми гўсфанди кушта ҳайронат шавам[71].

Хожа Масъуд Қумий – ул вилоятнинг улуғларидиндур, Ироқ-тинким Хуросонға келди ва фақир била мусоҳиб эрди. Маснавийси пухта ва ғазаллари равон эрди. Кўп рангин абёт ҳам шеърларида бордур. Султон Соҳибқирон тарихин анга буюрулди. Ўн икки минг байтқа яқин айтибдур. «Юсуф ва Зулайхо», «Шамс ва Қамар», «Тиғ ва Қалам» мунозараси ҳам назм қилибдур. Бу матли хуб бўлубтур:

Бе ту чун дар гиръя хобам мебарад,
Хоб мебинам, ки обам мебарад[72].

Бир руқъада бу байтни битиб аҳли назмга ва хуш табъларға юбориб эрдиким:

Муштоқаму дурам, ғами жонкоҳам аз ин аст,
Муштоқтарон дуртаранд, оҳам аз ин аст[73].

Ва девони эл орасида бор ва машҳурдур. Ҳирий шаҳрида фавт бўлди ва Пири Сесалсола жаворида мадфундур.

Ҳофизи Ёрий – хуш суҳбат ва ширин калом киши эрди ва қироат илмин яхши билур эрди ва кўпроқ авқот тиловат қилур эрди ва ҳамиша фақир била мусоҳиб эрди. Мавъизада инсоф бобида бу байт анингдурким:

Гарам бар сар ҳазор ояд бало шойистаи онам
Ки, ҳастам бадтарин аз халқу худро нек медонам[74].

«Ихлосия»[75] мадрасасида фавт бўлди ва кўчаи Сафо бошида кўйилди.

Мавлоно Қанбарий – Нишопурдиндур. Оми киши эрди. Аммо назм айтурда чолок эрди ва шеърида ҳам чошни бор. Бу қасида матлаи Бобур Мирзо мадҳида анингдурким:

Ин гуҳарҳо бинки, дар дарёи ахзар кардаанд,
З-ин машоил оташи хур бинки чун бар кардаанд[76].

Қабри ҳамул вилоят соридур.

Мавлоно Хусравий – даъволик ва бузургманиш ва тундхўй киши эрди. Фақир қошиға баъзи маҳалда шеър келтурса эрди, бурунроқ андоқ калом сурар эрдиким, дахл қилмоқ йўли боғланур эрди. Заруратан барча шеърни таҳсин қилмоқ керак эрди. Девони ҳам эл орасида бор эди. Бу матлаъ анингдурким:

Зи лаъли ёр дандоне гирифтам,
Ҳаёте ёфтам, жоне гирифтам[77].

Ҳирийда фавт бўлди, қабри ҳам андадур.

Мавлоно Зайний – дилпазир табълик киши эрди. Агарчи оми эрди, аммо шеъри холи аз ранги эмас эрди. Ғазал кўпроқ айтур эрди. Асли Сабзавордин эрди ва Мир Шоҳий била суҳбат ва мажлислар тутуб эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Санавбар то зи хизматгории сарват жудо монда,
Шуда девонаву жўлида мў сар дар ҳаво монда[78].

Астрободда фавт бўлди ва қабри ҳам андадур.

Вали Қаландар – Бобур Мирзо остонида мулозим эрди. Хира ва далер беҳаё киши эрди. Суҳандонлар орасида бадшеърликка машҳур эрди.

Пир Будоғ Ҳирий шоирларин Шерозға элтганда ул ҳам борди, нодиран бу матлаи яхши воқеъ бўлубтурким:

Наям малулки, корам наку нашуд, бад шуд,
Шавад-шавад нашавад к-ӯ машав чи хоҳад шуд[79].

Шерозда фавт бўлди ва қабри ҳам андадур.

Мавлоно Волаҳий – ошуфта киши эрди. «Бард»[80] лафзидин аччиғи келур эрди, бу жиҳатдин анга ташвиш берурлар эрди. Бобур Мирзо Машҳадда эканда «ороста» радиф қасида айтиб эрди. Байтики «мамдуҳ» отин боғлабтур будурким:

Шоҳ Абулқосимки, шуд дар даври у хуштар зи хулд,
Машҳади Султон Али Мусо Ризо ороста[81].

Ҳаримий Қаландар – Самарқанд вилоятидин эрди. Толиби илмлиғи ҳам бор эрди. Бу туркча матлаъ анингдурким:

Неча йиғлай шамъдек ҳажрингда, ёрим, кечалар,
Оҳким куйдурди доғи интизорим кечалар.

Қабри Самарқанддадур.

Мавлоно Тархоний – Андхуддиндур. Синоҳийлик суратида юрур эрди. Ҳазрат Махдумий Нураннинг бу шеъри жавобидаким:

Эй зи мушкин турраат бар ҳар диле банди дигар,
Ришгаи жонро ба ҳар мӯи ту пайванди дигар[82].

Бу байт анинг шеъридинким:

Мурғи дил пар кандаму аз сина биръён сохтам,
То кашам пеши сагат ҳар лаҳза парканде дигар[83].

Баъзи маходим Самарқандда бандға тушганда, бу туркча шеър айтқондур. Матлаи будурким:

Тушгали банд ичра бўлдум ул пари девонаси,
Кўк саро фонусдур ул шамъу мен парвонаси.

Қабри гўё Андхуддадур.

Мавлоно Ишқий – ҳирийлик эрди ва қасидани пухта айтур эрди. Султон Абу Саъид Мирзо Оқсаройни ясаганда иморатнинг китобаси учун шуароға шеър буюрдилар. Иморат таърифида анинг шеъри яхши тушуб эрди. Матлаи будурким:

Ин манзареки тоқ чу абрӯи дилбар аст,
Аз хок бар гирифтаи дорои кишвар аст[84].

Қабри Ҳирийдадур.

Мавлоно Абдулваҳҳоб – Исфаройиндиндур. Абдолваш киши эрди. Аммо яхши табъи бор эрди. Сабзаворда қазо мансабини анга берган-дурлар. Андин сўнгра Исфаройинда қози бўлғондур. Андин маъзул бўлғонда Астроободқа иҳтисоб амрин анга ружъ қилиб йибордилар. Шеърға машъуф эрди. Мир Хусрав «Дарёи аброр»и жавобида бу матлаъ анингдурким:

Ин куҳан авроқи гардун к-аш зи анжум зевар аст,
Кўҳна тарихе басе шоҳони анжум лашкар аст[85].

Астроободда фавт бўлди ва қабри ҳам андадур.

Хожа Юсуф Бурҳон – Ҳазрати шайх ул-исломий Аҳмади Жомий[86] (қуддиса сирруҳу)нинг яқинроқ авлодидиндур. Фақр ва фано тарийқида сулук қилур эрди. Ва тажарруд ва инқитоъ расмин кўп маслук тутар эрди. Ва жамеи аҳли туруқнинг соҳиб тарийқи эрди ва мусиқий илмин ҳам яхши билур эрди ва фақир мусиқий фанида анинг шогирдимен. Кўпроқ ўз шеъриға мусиқий боғлар эрди. «Исфаҳон» амалини бу байтиға боғлабтурким:

Расид мавсуми шодию айшу тараб,
Агар гадо ба муроди диле расад чи ажаб[87].

Жомда оламдин риҳлат қилди. Қабри Ҳазрати Шайхнинг ҳазираси эшигидадур.

Мавлоно Машриқий – машҳадлиғдур. Косагарлик санъатиға мансуб эрди, аммо дарвеш киши эрди. Мир Махдум (алайҳир-раҳма)[88] ва кўп азизлар хизматиға етиб эрди. Рўзгор шикоятида бир ободон шеъри бор. Бу байт андиндурким:

Аз чист сурх панжаи маржону пои бат,
Гар хун бажои об равон нест дар биҳор[89].

Ҳирийда фавт бўлди.

Мавлоно Ҳавойи – Мавлоно Машриқийнинг инисидур. Наққошликдин бирор нима вуқуфи бор эрди. Филжумла китобат ҳам қила олур эрди. Ва зурафо дерлар эрдиким, ўз ашъорин ўзи битиб, жадвал тортиб тазҳиб қилиб, тайёр ясаб элга берурким, бу жиҳатдин шуҳрат тутқай. Анга айтилса, инкор қилиб ҳазлу мутойиба била ўткарур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ба гирди кўи ту бо сад ниёз мегардам,
Баҳона мекунам аз дуру боз мегардам[90].

Ҳирийда фавт бўлди. Қабри Хожа Чилгазий жаворидадур.

Мавлоно Қабулий – фақир киши эрди. Бозори Маликда ғазлфурушлуқ[91] дўкони бор эрди. Бир сабоҳ ул маҳалладин жамъе келдиларким, ўтган кеча Мавлоно Қабулий бизларни тилаб васият қилдиким, бу кеча оламдин борурмен, такфин ва тажҳиз жиҳатидинким, ҳеч нимам йўқтур, сабоҳ девонимни фалон кишига, яъни фақир қошиға элтиб ниёзимни еткуриб, илтимос қилингким, мени Ҫодоти Мусриҳ гўристонида дафн қилдурсун. Сабоҳ хабар туттуқ, эрса ўтуб эрди. Васияти дастури била девонин сенинг қошингға келтуруббиз. Фақир анинг васиятини бажо келтуруб, талфинидин сўнгра девонин очтуқ. Эрса бу матмаи келдиким:

Агар қабули ту ёбам Қабулиям, вар на
Ба ҳар ду кавн чу май ноқабул натвон ёфт[92].

Мавлоно Муҳаммад Амин – Балхдиндур. Сода киши эрди. Кўпроқ авқот нависанда ва амалдорлар теграсида бўлур эрди, «дилбарам» лафзин етти тажнис ила айтиб ул ғазалин Бобур Мирзо тобуғида келтурди, мустаҳсан тушуб бу байтиниким:

Эй сияҳ чашми хитои мурғи жонро бо ту унс.
Ба-з сияҳ чашмои дигар ҳамчу оҳу дилбарам[93].

Ёд тутуб Мирзо ўқур эрди. Мавлоно бу иштин бағоят мубоҳи эрди. Андоқ эшитилдиким, Астрободда оламдин ўтубдур.

Мавлоно Саъидий – машҳадлиғ эрди ва косагарлик санъатиға мансуб эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Зи баҳри катъи ҳасти ҳила аз сад жой ангезам,
Магар як лаҳза бо он дилбари худрой омезам[94].

Икки қофия риоят қилибдур, фақирға сўнгғи байти матлаъдин яхшироқ келибдурким:

Шабе биншину чандоне шароби беҳисобам деҳ
Ки, натвонамки то рўзи ҳисоб аз жой бархезам[95].

Ҳирийда фавт бўлди.

Мавлоно Мир Арғун – ҳаймадўзлуқ санъатиға мансуб эрди ва қадимий зурафодин эрди. Сойир назмлардин муаммоға кўпроқ мойил эрди. «محمود» исмиға бу муаммо анингдурким:

ای زجام حسن سرخوش سوی مخموری بو بین
زانکه اشک خویش را پیوسته دارد برجبین

Ҳирийда фавт бўлди.

Мавлоно Садр Котиб – ошуфтаруйзгор киши эрди, кўпрақ авқот атрок хизматида бўлур эрди. Лавандлиқ муяссар бўлса эрди, на шеърдин ёд қилур эрди, на хатдин. Чоғир ани андоқ мағлуб қилиб эрдиким, ихтиёри ҳеч ишда йўқ эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳаргиз дили моро ба ғаме шод накарди,
Кушти дигаронрову маро ёд накарди[96].

Ҳирийда фавт бўлди.

Мавлоно Аёзий – ғариб шакллик киши эрди. Атвори ва сўзи хоҳ назм, хоҳ насрда ғариб эрди. Фақир бир мажлисда Пули Молонда ани кўрдум, бир анжуманда бир қасидасин ўқуйдур эрди. Ҳар байт бунёд қилса, сўз услубидин, қофиясин айта берур эрдим. Бағоят ҳайрат қилди. Уч йилдан сўнг Боғи Сафедда яна бир мажлисда биайниҳи ушмундоқ воқеъ бўлди. Ул яна ҳайрат бунёд қилди. Бурунғи мажлис аҳлидин бу мажлисда ҳам неча киши бор эрди. Андин сўрдиларким, ҳаргиз бу навъ киши кўрубмусен, чун кўзида заъф бор эрди, дедики, кўрмаймен, магар уч йил мундин бурунроқ Пули Молонда бир йигит кўрдум, ул ҳам бу навъ шуъбадабозлиқ қилди. Мажлис аҳли кулуштилар. Анинг ўзи учун айтқон машҳур байти будурур, басе хуб айтибдур:

Чодаршаби худ ранги магас рида, Аёзий
Не жомаву не куртаву не мўза намози[97].

Мадфани маълум эрмас.

Мавлоно Ҳавойи – Мавлоно Машриқийнинг инисидур. Наққошликдин бирор нима вуқуфи бор эрди. Филжумла китобат ҳам қила олур эрди. Ва зурафо дерлар эрдиким, ўз ашъорин ўзи битиб, жадвал тортиб тазҳиб қилиб, тайёр ясаб элга берурким, бу жиҳатдин шуҳрат тутқай. Анга айтилса, инкор қилиб ҳазлу мутойиба била ўтқарур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ба гирди кўи ту бо сад ниёз мегардам,
Баҳона мекунам аз дуру боз мегардам[90].

Ҳирийда фавт бўлди. Қабри Хожа Чилгазий жаворидадур.

Мавлоно Қабулий – фақир киши эрди. Бозори Маликда ғазлфурушлуқ[91] дўкони бор эрди. Бир сабоҳ ул маҳалладин жамъе келдиларким, ўтган кеча Мавлоно Қабулий бизларни тилаб васият қилдиким, бу кеча оламдин борурмен, такфин ва тажҳиз жиҳатидинким, ҳеч нимам йўқтур, сабоҳ девонимни фалон кишиға, яъни фақир қошиға элтиб ниёзимни еткуриб, илтимос қилингким, мени Содоти Мусриҳ гўристонида дафн қилдурсун. Сабоҳ хабар туттуқ, эрса ўтуб эрди. Васияти дастури била девонин сенинг қошингға келтуруббиз. Фақир анинг васиятини бажо келтуруб, талфинидин сўнгра девонин очтуқ. Эрса бу матмаи келдиким:

Агар қабули ту ёбам Қабулиям, вар на
Ба ҳар ду кави чу май ноқабул натвон ёфт[92].

Мавлоно Муҳаммад Амин – Балхдиндур. Сода киши эрди. Кўпроқ авқот нависанда ва амалдорлар теграсида бўлур эрди, «дилбарам» лафзин етти тажнис ила айтиб ул ғазалин Бобур Мирзо тобуғида келтурди, мустаҳсан тушуб бу байтиниким:

Эй сияҳ чашми хитои мурғи жонро бо ту унс.
Ба-з сияҳ чашмои дигар ҳамчу оҳу дилбарам[93].

Ёд тутуб Мирзо ўқур эрди. Мавлоно бу иштин бағоят мубоҳи эрди. Андоқ эшитилдиким, Астрободда оламдин ўтубдур.

Мавлоно Саъидий – машҳадлиғ эрди ва косагарлик санъатиға мансуб эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Зи баҳри катъи ҳасти ҳила аз сад жой ангезам,
Магар як лаҳза бо он дилбари худрой омезам[94].

Икки қофия риоят қилибдур, фақирға сўнгғи байти матлаъдин яхшироқ келибдурким:

Шабе биншину чандоне шароби беҳисобам деҳ
Ки, натвонамки то рўзи ҳисоб аз жой бархезам[95].

Ҳирийда фавт бўлди.

Мавлоно Мир Арғун – хаймадўзлуқ санъатиға мансуб эрди ва қадимий зурафодин эрди. Сойир назмлардин муаммоға кўпроқ мойил эрди. «محمود» исмиға бу муаммо анингдурким:

ای زجام حسن سرخوش سوی مخموری بو بین
زانکه اشک خویش را پیوسته دارد برجبین

Ҳирийда фавт бўлди.

Мавлоно Садр Котиб – ошуфтарузгор киши эрди, кўпрақ авқот атрок хизматида бўлур эрди. Лавандлиқ муяссар бўлса эрди, на шеърдин ёд қилур эрди, на хатдин. Чоғир ани андоқ мағлуб қилиб эрдиким, ихтиёри ҳеч ишда йўқ эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳаргиз дили моро ба ғаме шод накарди,
Кушти дигаронрову маро ёд накарди[96].

Ҳирийда фавт бўлди.

Мавлоно Аёзий – ғариб шакллиқ киши эрди. Атвори ва сўзи хоҳ назм, хоҳ насрда ғариб эрди. Фақир бир мажлисда Пули Молонда ани кўрдум, бир анжуманда бир қасидасин ўқуйдур эрди. Ҳар байт бунёд қилса, сўз услубидин, қофиясин айта берур эрдим. Бағоят ҳайрат қилди. Уч йилдан сўнг Боғи Сафедда яна бир мажлисда биайниҳи ушмундоқ воқеъ бўлди. Ул яна ҳайрат бунёд қилди. Бурунғи мажлис аҳлидин бу мажлисда ҳам неча киши бор эрди. Андин сўрдиларким, ҳаргиз бу навъ киши кўрубмусен, чун кўзида заъф бор эрди, дедики, кўрмаймен, магар уч йил мундин бурунроқ Пули Молонда бир йигит кўрдум, ул ҳам бу навъ шуъбадабозлиқ қилди. Мажлис аҳли кулуштилар. Анинг ўзи учун айтқон машҳур байти будурур, басе хуб айтибдур:

Чодаршаби худ ранги магас рида, Аёзий
Не жомаву не куртаву не мўза намози[97].

Мадфани маълум эрмас.

Мавлоно Анисий – кам бизоат шоир эрди ва муттаҳам анга эрдиким, элнинг шеърини ўзига боғлар. Бу матлаъни дер эрдиким, мен айтибмен:

Гарчи межўяд дилам доим висоли ёрро,
Ёр межўяд ба рағми ман дили аёрро[98].

Бу матлаъ ҳар кишининг бўлса, маҳалли музояқа эмас. Қабри Ҳиримдадур.

Мавлоно Муҳаммад Омилий – зарифваш ва нозикшева киши эрди. Ҳазрати Мавлоно Шарафуддин Али Яздий (қуддиса сирруҳу) хизматин кўп қилиб эрди ва манзури назар бўлуб эрди. Назмлардин табъи муаммоға мулойим эрди. «نویان» исмиға бу муаммо анингдурким:

نجویم داد از خوبان کلچهر

که خواهانم بمه رویان بی مهر

Ўғли ҳам шоирдир, ўз ерида келгай. Ҳамоноким, Мавлононинг мадфани Нишопурдадур.

Мавлоно Буружий – Мавлоно Саъдиддин Кошғарийнинг мурдидур, нақшбандия силсиласидиндур. Қалин муридлари бор эрди. Ўзи шаҳар масжиди жомеида сулук қилур эрди. Басе толибларға муршиди муқтадо эрди ва гоҳи назм ҳам илтифот қилур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ман ошиқи шўридаву мастам, чи тавон кард?
Дил додаву жон дар кафи дастам, чи тавон кард?[99]

Қабри ўз пири ёнидадур.

Дарвеш Нозукий – Хуросоннинг одамизодаларидин эрди. Отаси Машҳад ҳукуматин қилиб эрди. Ўзи сипоҳийлиқ таркин тутуб дарвешлик водийсига тушуб капанакпўшлуқ шақида Машҳадда гўша ихтиёр қилди ва маоши ўткунчаким, гадолик қилмағай, илгида нимагинаси бор эрди, зиҳи соҳиб давлатиким ул эрди:

Бировким чиқти элдин огаҳ улдур,
Гадолиғдин ким огаҳдур, шаҳ улдур.

Алқисса бу яхши форсий матлаъ анингдурким:

Манамки, нест маро жуз ба жому бода тафохур,
Бидор соқии гулчеҳра, косаҳои пурро-пур[100].

Қабри Машҳаддадур.

Мавлоно Кавсарий – Бухородиндур. Қабулиятлик, хуш суҳбат, ширингўй ва фасиҳ забон ва донишманд киши эрди. Бир кун ҳужрасида ўзига яраша табх қиладур эрмиш. Маволидин биров киribдур қазон остиға ўтун қўюбдур. Мавлоно дебдурким: «Табҳ ишида мадад қилмаким, шерик бўлурсен»[101]. Бу матлаъ анингдурким:

Дар хаёли пистаи хандони он бодом чашм,
Чашмаи хунест чашми моки, дорад ном чашм[102].

Ҳиримда фавт бўлди. Қабри Хиёбон бошидадур.

Сайид Муслимий – исфаройинликдур. Абдолваш йигит эрди. Аммо яхши табъи бор эди. Бу матлаъ анингдурким:

Холи у нақди дилам аз дидаи равшан кашад,
Ҳамчу дузде к-ў матои хона аз равзан кашад[103].

Қабри Исфаройиндадур.

Мавлоно Низом – толиби илм ва фақир киши эрди. Хонақоҳи Маликда бўлур эрди. Муаммо фаниға кўп машғуллуқ қилур эрди. «اسحاق» исмиға бу муаммо анингдурким:

سخا دان طایر بخشنده دانه

که از اقبال سازد آشیانه

Қабри гўёки Хиёбондадур.

Мавлоно Ёрий – вазирзода эрди, аммо дарвеш ва озода эрди. Фақр ва номуродлиғда кўзига заъф торий бўлди, андоқким нимани кўрмас бўлди ва Балхда мутаваттин бўлди. Хуб табъи бор эди. Бу матлаъ анингдурким:

Касам нишони сари мўй аз он даҳон надиҳад,
Чунон ба тангам аз ин ғамки, кас нишон надиҳад[104].

Балхда оламдин ўтти. Қабри ҳам андадур.

Хожа Аҳмад Мужаллид – Хуросоннинг шўх табъларидин эрди. Аммо бағоят хабисшева киши эрди. Мутааййин элдин оз қолмиш бўлғайким, ул назм ё муаммо била ҳажв ё ҳазл қилмағай.

Мавлоно «جرده» исмиға бу муаммо анинг ҳазилларидиндур:

خری کاج کرده پالان سوی ده تاخت

چرا کاه ده از کاوآن بپرداخت

Қабри Ҳирийдадур.

Мавлоно Муҳаммад Неъматободий – Паҳлавон Муҳаммад[105] (салламаҳуллоҳ) хизматида ул буқъанинг имоми эрди. Чун Паҳлавон мажлисида шеър ва муаммо аҳли доим бор эрдилар, ул даҳи муаммоға ишқ пайдо қилди ва Паҳлавон баъзи зурафоға сипориш қилди, оз фурсатда яхшигина ўрганиб айта бошлади. Аммо бот қазо етиб оламдин ўтти, фақир муаммоғиналарин жамъ қилдурдум. Ва «کاکا» исмиға бу муаммо анингдурким:

آنچه کردی بردل از بیداد کر یاد آرمش

کویم ار با کوه جانامن به فریاد آرمش

Гозургоҳ гўристонида мадфундур.

Сайид Абдулҳақ – астрободлиғдур, хуштабъ йигит эрди, муҳоварасида даҳи хуб эрди. Хўқон вилоятининг қозиси, эшак ришва бериб садр они қози қилғонға бу қитъаси машҳурдурким:

Ҳаме гашт лар шаҳр шахсе зи Хўқон
Ки, қози шавад, садр рози намешуд,
Бидодаш харе ришваву гашт қози,
Агар хар намебуд, қози намешуд[106].

Қабри гўё Астробод вилоятидадур.

Мавлоно Мир Қарший – Самарқандда бўлур эрди ва бозорда саҳҳофлик дўкони бор эрди, зурафо анда жамъ бўлурлар эрди ва Мавлоно ўзин ул хайлға устод тутар эрди. Шикоят бобида бу матлаъ анингдурким:

Нест ойини муҳаббат кардан аз ёре гила,
Варна з-он бадаҳд мекардем бисьёре гила[107].

Ул «Хатоий» тахаллус қилур эрди ва Самарқандда-ўқ оламдин ўтти, мадфани ҳам анда-ўқдур.

Мавлоно Жавҳарий – ҳам самарқандлиғдур, собунхона мушрифи эрди, ҳам собунхона эшигида кўчанинг ўртасида ўзи учун ҳужрағина ясаб эрди. Аруз билур эрди ва «Сияр ун-наби»[108] назм қилиб эрди. Бу байт анингдурким:

Фалак баски, дар мавкибаш тохта,
Ба ҳар моҳ наъле бияндохта[109].

Қабри Самарқанддадур.

Мавлоно Ховарий – ҳам самарқандлиғдур ва дарзигарликка мансуб эрди. Бадиҳани равон айтур эрди ва табъи хейли шўх эрди. Ул таржеъбандким, банди будур, анингдурким:

Мезанад гаҳ ба чўбу гоҳ ба мушт,
Бози-бози маро бихоҳад кушт[110].

Бу матлаъ анингдурким:

Ман ки умре ба ҳавас пайравии дил кардам,
Умр бигузашту надонамки, чи ҳосил кардам[111].

Қабри маълум эмас.

Мавлоно Ҳалвоий – ҳам самарқандлиғдур. Шукуфта табълиқ, яхши чиройлик йигит эрди. Шабоб айёмида фавт бўлди. Умри қисқа учун сўзининг шуҳрати ҳам оздур. Бу матлаъ анингдурким:

Зоҳидо, қиблаи мо абрўи дилдор авло,
Туву масжидки, туро рўй ба девор авло[112].

Қабри ўз мулкидадур.

Мавлоно Риёзий[113] – самарқандлиғдур. Мутакаббир ва муъжиб киши эрди. Ғазални бағоят хуб айтур эрди. Жомеъ ул-фазойил ва муқави юд-далойил киши эрди ва етти қалам билан хатни хуб битар эрди ва ҳам мулло ва ҳам ҳофизки, Қуръони мажидни етти қироат билан билур ва ўқур эрди ва ҳам котиб ва ҳам шоир ва ҳам маолий эрди. Улум фанида ҳеч нимарса анға мажҳул қолмас эрди. Бу маънига тахаллуси далилдурким, ҳар нимарсаким, хаёл қилса эрди, айтур эрди ва дер эрди ва боғлар эрди

ва хуб тасниф қилур эрди. Илми мусиқий ва адвор ва нужум ва истихрожи рамал ва ғайри золика ҳеч нимарсадин бенасиб эмас эрди. Бу ғарро матлаъ анингдурким:

Ситораест дури гўши он ҳилолабрў,
Зи рўи ҳусн ба хуршед мезанад паҳлу[114].

Икки мисраъ орасида рабт жиҳатидин бир «ки» лафзи керак. Фақир анга дедимки, бу навъ яхшироқ бўлғайки:

Зи рўи ҳусн дури гўши он ҳилолабрў.
Ситораестки, бо моҳ мезанад паҳлу[115].

Инсоф юзидин керакки, мусаллам тутса эрди, жадал бунёд қилди, фақир сокит бўлдум. Ўз ёронлари талоштилар ҳам қабул қилмади. Самарқандда фавт бўлди.

Мавлоно Сафоий – андижонликдур. Сода йигит эрди. Аммо сода юзлук йигитлар суҳбатиға машъуф эрди. Табъидин гоҳ-гоҳ рангингина нималар бош урар эрдики, ўз содалиғи мунофиси эрди.
Ул жумладин бу байт анингдурким:

Менамояд ғоҳи жавлон наъли шабрангат ба чашм,
Чун маҳи нав к-аз назар созанд мардум ғойибаш[116]

Самарқандда фавт бўлди.

Мавлоно Юсуф – «Бадиий» тахаллус қилур эрди. Ул ҳам Андижондиндур. Мавлоно Сафоий била бўлур эрди. Фақир таҳсил учун Самарқандға борғонда, ул Андижондин келди ва анда фақир била бўлур эрди. Сиғари син жиҳатидин шеърида хомлик бўлса фақир ислоҳ қилур эрдим. Бот бузургманиш ва мутасаввир йигит бўлди ва Хуросонға келиб кўп салоҳиятлар ҳам касб қилди. Фақирдин ўзга киши анинг шеърида сўз айта олмас эрди. Ужби жиҳатидин шўхлар ани Юсуф Сафоий дерлар эрди. Ул тағайюр жиҳатидин беҳол бўлур эрди. Аммо яхши суҳбати бор эрди ва кўпрак синф шеърни яхши айтур эрди ва аруз билур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Гар бад-ин обу ҳаво кўят бувад манзилга ҳам,
Не зулоли Хизр бояд, не дами Руҳуллаҳам[117].

«Миръот ус-сафо»[118] қасидаси татаббуида бу байти яхши воқеъ бўлубтурким:

Дури мақсуд жўён мажма ул-баҳрайн шуд суфи
Ки, баҳре дар аст аз чашмаи ҳар чашми гирёнаш[119].

Муаммо рисоласи битиб, анда кўп иш қилибтур. «منصور» исмиға бу муаммо анингдурким:

مرا زان شد منور خانه چشم

که آمد دوستدر کاشانه چشم

Сарахсда фавт бўлди. Мазори ҳазрат Шайх Луқмон хонақоҳидадур.

Мавлоно Хокий – Кусавдиндур, Хожа Кусавий (қуддиса сирруҳу) хизматида бўлур эрди. Дарвеш киши эрди. Шеър ҳам айтур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ниёзманди туем, эй ба ноз парварда,
Туро замона ажаб дилнавоз парварда[120].

Мавлоно Лутфий[121] (алайҳирраҳма) – ўз замонининг Малик ул-каломи эрди, форсий ва туркийда назири йўқ эрди, аммо туркийда шуҳрати кўпрак эрди ва туркча девони ҳам машҳурдур ва мутааззир ул-жавоб матлаълари бор, ул жумладин бири будурким:

Нозуклук ичра белича йўқ тори гисуйи,
Ўз ҳаддини билиб, белидин ўлтирур куйи.

Яна бири буким:

Сайд этти дилбарим мени ошуфта сочдин,
Солди каманд бўйнума икки қулочдин.

Ва Мавлононинг «Зафарнома» таржимасида ўн минг байтдин ортуқроқ маснавийси бор, баёзға ёзмағон учун, шуҳрат тутмади ва лекин форсийда қасидағўй устодлардин кўпининг мушкул шеърларига жавоб айтибдур ва яхши айтибдур. Тўқсон тўққуз яшади ва охир умрида радифи «офтоб» шеъри айттиким, замон шуароси барча татаббуъ қилдилар, ҳеч қайсиси матлаъни онча айта олмадилар ва ул матлаъ будурким:

Эй зи зулфи шаб мисолат сояпарвар офтоб,
Шоми зулфатро ба жои моҳ дар бар офтоб[122].

Ва ўтар вақтида бу ғазал матлаинким, туганмайдур эрди, васият қилдиким, ҳазрати Махдумий Нуран тугатиб, ўз девонларида битисунлар ва ул матлаъ будурким:

Гар кори дили ошиқ бо кофири Чин афтад,
Беҳ з-онки, ба бадхўи бемеҳри чунин афтад[123].

Мавлоно йигитлигида улуми зоҳирийни такмил қилғондин сўнгра Мавлоно Шиҳобиддин Хиёбоний (алайҳирраҳма) қошида суфия тарийқида ҳам сулук қилғондур. Азиз ва мутабаррак киши эрди.

Бу фақир борасида кўп фотиҳалар ўқубдур. Умед улким, чун дарвеш киши эрди, баъзи мустажоб бўлмиш бўлғай.

Мавлононинг қабри шаҳр навоҳисида Деҳи Канордаким, ўз маскани эрди, андадурур.

Мавлоно Яқиний[124] – тундроқ машраблиқ киши эрди. Туркий ва форсий шеър айтур эрди. Туркчасидин бу матлаин кўп мубоҳотлар била ўқур эрдиким:

Оҳким жонимға еттим ёри нодон илгидин,
Доду фарёд ул жафочи офати жон илгидин.

Аммо форсийсидин бу матлаи ёмон воқеъ бўлмайдурким:

Субҳеки, дам ба меҳр назад як нафас туи,
Нахлеки, бор нахўрад аз у ҳеч кас туи[125].

Охир дамида беадабона сўзларидин тавба қилиб, аҳли салоҳ тарийқи била кечти. Умедким, маъфв бўлмиш бўлғай. Қабри Дараи Дубародарондадур.

Мавлоно Атоий[126] – Балхда бўлур эрди. Исмоил ота фарзандларидиндур, дарвешваш ва хушхулқ, мунбасит киши эрди. Туркигўй эрди. Ўз замонида шеъри атрок орасида кўп шуҳрат тутти. Бу матлаъ анингдурким:

Ул санамким, сув қирофинда паридек ўлтурур,
Фояти нозуклугидин сув била ютса бўлур.

Қофиясида айбғинаси бор. Аммо Мавлоно кўп туркона айтур эрди. Қофия эҳтиётиға муқайяд эмас эрди.

Қабри Балх навоҳисидадур.

Мавлоно Муқимий – ҳирийлик эрди. Дарвешмашраб киши эрди. Суфия истилоҳотидин ҳам вуқуфи бор эрди. Бу тоифа истилоҳотиға мувофиқ чун туркигўй эрди, туркча таржеъ айтибдурким, хили чошниси бор ва анинг банди бу байтдурким:

Сенсен асли вужуди ҳар мавжуд,
Сендин ўзга вужудда не вужуд.

Қабри Ҳирийдадур.

Мавлоно Камолий – Балхдиндур. Кўҳи Софда бўлур эрди. Туркигўйдур. Анинг назми ҳам ул навоҳийда халойиқ орасида холи аз шуҳрат эмас эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ирнинг қулидур найшакар, эй жон, бели боғлиқ,
Гул доғи юзинг бандасидур тўни ямоғлиқ.

Қабри Кўҳи Софдадур.

Мавлоно Латифий – анинг не ерлик экани маълум бўлмади. Аммо мундоқ дерларким, табъи хили шўх экандур. Кичик ёшида фавт бўлди. Сўзи оз қолибтур. Бу матлаъ анингдурким:

Гаҳ оқар, гаҳ томар лабинг шакари,
Бизга тегмасму ҳеч оқар, томари.

Агарчи турконадур, аммо қойилининг шўх табълиғи маълум бўлур. Қабри маълум эмаским қайдадур.

Мавлоно Саккокий[127] – Мовароуннаҳрдиндур. Самарқанд аҳли анга кўп муътақиддурлар ва бағоят таърифин қилурлар. Аммо фақир Самарқандда эрканда муаррифларидин ҳар неча тафаҳҳус қилдимким, анинг натоижи табъидин бирор нима англайин, таъриф қилғонларича нима зоҳир бўлмади. Барчадин қолсалар сўзлари будурким, Мавлоно Лутфийнинг барча яхши шеърлари анингдурким, ўғурлаб ўз отиға қилибдур. Ул ерларда бу навъ ўхшаши йўқ, мазасиз мукобаралар гоҳи воқеъ бўлур. Бори баъзисин таъриф қилибким ўқурлар, бу матлаъни анга иснод қилурким:

Не нозу бу, не шевадур, эй жоду кўзлук, шўхшанг,
Кабки дарий товусда йўқ албатта бу рафтору ранг.

Қабри ҳам ул сори-ўқдур.

Мирзо Ҳожи Сўғдий – ҳам самарқандлиғдур ва ул мулкнинг одамизодаларидиндур. Агарчи баъзи маҳалда ғариб нималар таъбидин боши урар эрди. Бу байтида хили сўз ранги ва чошниси борким:

Ўхшатти қоматингға санавбарни боғбон,
Бечора билмас эрмиш алифдин таёғни.

Буғина масални яхшиғина боғлағон учун умид улким. тангри таоло анга раҳмат қилмиш бўлғай.

Қабри ҳам ўз мулкидадур.

Нур Саидбек – хоразмлиғдур. Табъиниг не миқдор қувват ва латофати бор эрканин шеъридин билса бўлур, ўқуғон билғай. Бу матлаъ анингдурким:

Моро дар ин диёр туи дилнавозу бас,
Дорем аз ту гўшаи чашме ниёзу бас[128]

Қабри Марвда Хожа Ҳамадоний[129] (қуддиса сирруҳу) жаворидадур.

Паҳлавон Ҳусайн – «Девона» тахаллус қилур эрди. Филвоқеъ абдолваш ва бағоят ичгувчи киши эрди. Аммо номуродлиғи ҳам бор эрди. Чун холи аз лутфи табъ эмас эрди, назм ҳам айтур эрди.

Бу матлаъ анингдурким:

Туби мисоли сарву шамшод қомати,
Ман васфи қомати ту чи гўям, қиёмати[130].

Қорабоғда мақтул бўлди.

Мавлоно Сонеъий – Бохарздиндур. Маснавий кўпроқ айтур эрди. Ҳазрат Махдумий Нуран таърифида бир маснавийсида бу навъ икки байт дебдурким:

Ба ту ҳар гаҳ у даъви мекунад,
Чи даъвиест бемаъни мекунад,
Туро меваи ширину урост талх,
Чу себи Самарқанду олуи Балх[131].

Вазир эрди. Зулм ва баднафслиғи жиҳатидин подшоҳ, сиёсатиға гирифтор бўлди ва мақтул бўлди. Қабри ўз кентида Зириҳдадур.

Ҳожа Мусайяб – андин ажаброқ киши эрди. Ул даҳи вазорат бехудлиғидин мусулмонларға ажаб зулмлар қилурға бел боғлаб эрдиким, қазо девонидин бевосита сиёсатқа муставжиб бўлуб ва эл анинг шарридин халос бўлдилар.

Қабри ҳам ўз вилоятидадур. Бу матлаъ анингдурким:

Гузашт умру зи ғафлат ман он чунон мастам.
Ки, ҳеч тавба накардамки, боз нашкастам[132].

Мавлоно Билол – надим шева ва шўрингўй киши эрди. Туркий ва форсий шеърни яхши айтур эрди. Бу туркий матлаъ анингдурким:

Жону кўнглумни жафо ўти била куйдурдингиз,
Уйлаким кул бўлдуму мендин кўнгул тиндурдингиз.

Ҳирийда фавт бўлди ва қабри Хожаи Тоқ гўристонидадур.

Мир Саъид – эл орасида «Кобулий» лақаби била машҳурдур. Фақирға тағойи бўлур. Яхши табъи бор эрди. Туркчага майли кўпроқ эрди. Бу туюқ анингдурким:

Эй муҳиблар, етсангиз гар ёза сиз,
Гул адоқинда хумори ёсасиз,
Гар мен ўлсам, турбатимнинг тошиға,
«Кушгаи бир шўх эрур», деб ёсасиз.

Султон Абу Саъид Мирзо илгида Сарахс қўрғонида шаҳид бўлди. Қабри шаҳрдадур.

Муҳаммад Али – «Ғарибий» тахаллус қилур эрди. Ул ҳам фақирға тағойи бўлур эрди. Мир Саъид Кобулийнинг инисидур.Хуш муҳовара, хуш хулқ ва хуштабъ ва дардманд йигит эрди. Кўпроқ созларни яхши чалар эрди. Уни ва усули хуб эрди. Мусиқий илмидин ҳам хабардор эрди. Хутугни хуб битир эрди. Агарчи бу фақирнинг қавм ва хайли Султон соҳибқирон-нинг бойри қуллари ва маврусий бандаларидурлар, аммо бу мазкур бўлғон салоҳиятлар жиҳатидин ул ҳазратнинг илтифоти инояти анинг била ўзгалар-дин кўпроқ эрди. Бу туркча матлаъ анингдурким:

Дарди ҳолимдин агар ғофил, агар огоҳ эсанг,
Ҳеч ғамим йўқ сен манга гар дилбару дилхоҳ эсанг.

Бу форсий матлаъ ҳам анингдурким:

Чашми бемори ту ҳардам нотавонам мекунад,
Лаъли жон бахши ту, жоно, қасди жонам мекунад[133].

Султон соҳибқирон хизматидин ғариблик ихтиёр қилиб, Самарқандда қолғонда оғасининг қотили шаҳодат мартабасиға еткурди.

Дарвешбек – Мирзо Али Идигу Темур[134] ўғлидур. Насаби худ олам аҳлиға зоҳирдур.

Ҳасаби жонибидин ҳам насабча шариф бор эрди. Ҳасаб ва насаб била ороста йигит эрди ва табъи даги бағоят хуб эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Бубин ба қабри шаҳидастки, куштаи ситам аст
К-аз оташи дилу аз новаки туаш алам аст[135].

Абнои жинсида андоқ киши йўқ эрди. Ҳайф ва юз ҳайфки, Тошканд юрушида зоеъ бўлғонлар орасида талаф бўлди. Чун фано селобиға ғариқ бўлди, қабри мутаайин эрмас.

Мирзобек[136] – инсоният ва хуш ахлоқликда Хуросон ва Самарқанд мулкида ягона эрди. Табъ ва фаҳм ва отару тутарда бу икки мулк йигитлари орасида саромади замона бу навъ таърифлардин мустағний.

Бу матлаъ анингдурким:

Кўзунг не бало қаро бўлубтур,
Ким жонга қаро бало бўлубтур.

Зулқофиятайндур ва қофиялари тарди акским, жавоб айтмоқ бу фақир қошида маҳолатдиндур. Агарчи анинг тилига бу навъ абёт кўп ўтар эрди, аммо ҳаргиз парво қилиб бир ерда битимас эрди. Бу матлаин фақир тугатиб анинг ёдгори девонда битибмен. Ҳайф ва юз ҳайф ва дариғ ва юз минг дариғким, ҳаёт чашмасидин сероб бўлмади ва умри нахли мевасидин бар емади.

Мазори Самарқанд маҳфузасида Аҳмад Ҳожибек[137] (салламаҳуллоҳ[138]) мадрасасида муттааййин мадфанларидадур. Макони равзаи жинон ва руҳиға фирдавси аълода макон бўлсун!

Саййид Ҳасан Ардашер[139] – бу фақирға ота масобасида эрди. Андоқким, Мирзобек фарзанд масобасида эрди, ҳам анга ва ҳам фақирға. Бу фақир турк ва сорт орасида андин тамомроқ киши кўрмайдурмен.

Йигитликда зоҳир улумин касб қилиб эрди. Аммо фақр жониби ғолиб эрди. Тасаввуфда табъи хуб эрди. Салотин тарбияти анинг ҳузуриға бўлдилар, ўзин йироқ тортти ва лекин Султони соҳибқирон хулқ ва лутфи муфрит билан иш орасиға киюрди ва улуғ тарбиятлар қилди ва майли биттабъ фақр сори ғолиб эрди. Оқибат ҳамул жонибни ихтиёр қилди ва ҳазрат Мавлоно Муҳаммад Табодгоний (қуддиса сирруҳу) хизматидаким, муршиди замон эрди ва зикри ўгти, сулук ихтиёр қилиб «арбаин»лар чиқариб[140], кўп мақосиди мазнавий ҳосил қилди. Иккаласи тил била гоҳи назм айтур эрди. Риндлиғи чоғида висоқи ринд ва хароботийларнинг мажмаи эрди ва бу ишни киши андин яхшироқ қилмади. Ул вақтда бу қитъани деб эрдиким:

Чи хуш бошад сабуҳи бо дилором,
Лаболаб аз қадаҳ ҳар дам кашидан
Чу ғунча ҳар ду дар як пираҳани танг,
Баҳам печидану дарҳам кашидан[141].

Аммо тақво ва зуҳд чоғида туркча бу байт ҳам анингдурким:

Илоҳий, нури ирфондин кўнгулга бир сафо бергил
Ки, исён зулмати ичра хароб аҳволу ҳайрондур.

Муборак марқади Миёни Ду жўйда Гозургоҳ йўлида ўз отаси ҳазираси ичида гунбазида эрди. Азизлар ҳазирасиға нақл қилилди.

Иккинчи мажлиснинг ихтимоми

Бу латофат ойин аиззаға ва бу балоғаттазйин ажиллағаким, табълари натижасидин олам аҳли хушҳол ва зеҳнлари бодасидин хотирлари соғари моломолдур, Тенгри таоло аларға боғи ризвонни мақом қилсун, равзаи жинонда ором берсун ва Султон соҳибқирон рўзгориға руҳларидин мадад ва файзи беадад еткурсун.

Шоҳеким, эрур сипеҳр миқдорлиғи,
Туфроқ аро ҳасм боису хорлиғи,
Топсун булар арвоҳи мададкорлиғи,
Ҳар иштаки бўлса тенгрининг ёрлиғи.

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Алар зикридаким, ҳоло замон саҳоифида маоиний абкори аларнинг зийнат табълари ҳуллабофлиғидин назм либоси киядур, назм либоси аларнинг амийқ зиҳнлари мўйшикофлиғидин санъат ва салосат нақш ва нигоре топадурким, баъзининг мулозаматиға мушарраф ва сарбаланд ва баъзининг мусоҳабатидин хушнуд ва баҳраманддурбиз.

Ул жумладин қуёшеки, рои оламоройи била бу замон мубоҳий ва аҳли замонға шарафи номутананоҳий муяссардур ва дарёеки, табъи гавҳарзойи била бу даврон жайби гавҳардин тўла ва даврон аҳли қўйни ва этаги жавоҳирдин мамлу бўладур.

Ҳазрат Маҳдумий Шайху-л-исломий Мавлоно Нуруддин Абдураҳмон Жомий (мадда зиллаҳу[1]) дурурким, то жаҳон бўлғай аларнинг ёруғ хотирларининг натойижи, жаҳон аҳлидин кам бўлмасун ва то сипеҳр эврулгай, аларнинг очиқ кўнгуллари фавойиди даврон халойиқидин ўксулмасун. Чун бу мухтасарда мазкур бўлғон жамоатнинг раъс ва раиси ул зоти нафис ва бу рисолада мастур бўлғон гуруҳнинг муқтадоси ва пешвоси ул гавҳари яктодур, муборак исмлари бу авроқда сабт бўлурдин гузир ва ёзилмаса дилпазир эрмас эрди, журъат бўлди. Чун алар латойифи назми андин кўпроқдурким, ҳожат бўлғайким, баъзи битилгай, ё элга маълум бўлсун деб бирори сабт этилгайким, кутубларининг отин битилса, бу авроқтин ошар ва мусаннафотлари дурлари зикрин қилилса, гардун баҳри андин тошар, ложарам чун бу маъни билилур ва дуо била хатм қилилур.

Р у б о и й:

Ё Раб, бу маоний дуррининг уммони,
Бу донишу фазл гавҳарининг кони
Ким, айладинг они олам аҳли жони,
Олам элига бу жонни тут арзоний.

Турфа будурким, Хожа Муҳаммад Таёбодий[2] ким, бир қарн ул Ҳазратнинг махсус мулозими эрди, назмларидин бир байт билмас ва билса ҳам назм ва насрларидин бир нукта фаҳм қилмас ва қилса ҳам мақсудда мувофиқ демас. Боракаллоҳ, камоли қобилият мунча ўқ бўлғай! Ул Ҳазрат йиллар анинг бадхўйлуғин кўруб сингтурубдурлар ва ўзларига кетурмайдурлар ва аларнинг бу ҳолиға содиқ келур ул байтким:

Раҳравони боркашро саҳл дон ошоми қаҳр,
Дар даҳони ноқа хори хушк хурмои тар аст[3].

Амир Шайхим Суҳайлий – Хуросон мулкининг мутаайййн этиладурур. Кичик ёшидин табъ осори ва зиҳин намудори андин кўп зоҳир ва ҳамида аҳлоқ ва писандида маош атворидин боҳир эрди. Султон Абу Саъид Мирзо хизматига тушуб махсус мулозим бўлди ва ашъори эл орасида шуҳрат тутти ва ҳоло йигирма йилдин ортуқроқдурким, Султон Соҳибқирон мулозиматидадур ва рафеъ маносиб ва аъло маротибға мушаррафдур, андоқким, мулку мол, балки салтанатнинг барча маслаҳат ва умурлариға мушорунилайҳ ва мўътамад ун-алайҳ[4] ва аморат зайлучасида сокин ва тақарруб маснадида мутамаккиндурким, ҳеч намулойим амрға мансуб ва ношойиста айбға матъун ва маъюб эмас ва бу давлатда андоқки интизоми ҳоли, бийик бўлди, назми аҳволи дағи авж тутти ва бу «Ийдия»[5] қасидасининг матлаи яхши воқеъ бўлубтурким:

Шукр, эй дилки, дигар бор ба сад зебу жамол
Гардани шоҳиди ийд аст дар оғуши ҳилол[6].

Бу ғазал матлаи ҳам анингдурким:

Дил, чу шикаста макуш ошиқи хаста ҳолро,
Санги ситам чи мезани мурғи шикаста болро[7].

Бу матлаъ ҳам ёмон воқеъ бўлмайдур:

Ҳар замонам қоматаш дар нолаи зор оварад,
Тарсам ин нахли бало девонаги бор оворад[8].

Ва «Лайли ва Мажнун» маснавийсида Лайлининг хасталиги таърифида бу байт анингдурким:

Гўйи занахаш зи ҳол гашта,
Монандаи себи сол гашта[9].

Агарчи туркча шеърға машғуллуқ оз қилур эрди, аммо бу матлаъ анингдурким:

Зуҳд эли тасбиҳ деб ҳайрон қолур авбош аро,
Ришгаи жисмимни кўрса қатра-қатра ёш аро.

Аввалдин охирғача фақир била илтифот ва иттиҳоди кўп учун мундин ортуқ таърифин қилилса, ўзумни таъриф қилғондек бўлурдин қўрқуб, ихтисор қилилди. Оқибати хайр бўлсун!

Мавлоно Сайфий[10] – бухоролиғдур, андин Ҳирий шаҳрига келиб ва аксари кутуби мутадовилотни кўрди ва таҳсил асносида назмға машғул бўлди. Андоқки шеъри шуҳрат тутти ва масал тарийқин бағоят яхши айтти. Бу матлаъ анингдурким:

Дило, васфи миёни нозуки жонони ман гуфти,
Наку рафти ҳадисе аз миёни жони ман гуфти[11].

Ва санъат ва ҳирфа аҳли учун ҳам кўп латофатлик назм қилибтур ва ул тарийқда мухтареъдур. Бу байт ул жумладиндурурким:

Бути пардозгарам к-у ба касон месозад,
Ҳеч бо ҳоли мани хаста намепардозад[12].

Муаммо фанида ҳам рисола битибтурур ва «قبول» исмиға бу анингдурким:

بس که دل هر دم بسوی زلف جانان میشود
تا دل خود جمع میسازم پریشان میشود

Мавлоно ҳушёрлиғда басе одамиваш ва ҳаё ва адаблиғ йигитдур. Аммо сархушлуқда ўзга моҳият бўлур эрди, балки расво нима бўлур эрди. Бу учурда тавбаға муваффақ бўлди. Умед улким, истиқоматқа ҳам муваффақ бўлғай.

Мавлоно Осафий[13] – отаси подшоҳи замоннинг вазорат девонида муҳр босибдур ва ўзининг табъи таъриф қилғуча бор ва ҳофизаси ҳам бағоят хубдур. Аммо не табъин ишга буюрур, не ҳофизасин. Ёшлик ва раъносифатлиқ ва худройлик ва худоройлик била авқотин зоеъ қилур. Бу навъ ғариб сифоти кўпдурки, агар деса сўз узолур. Мутлақо пандпазир эрмас. Бу жиҳатдин бағоят паришондур. Яхши абёти бор. Аммо бу матлаъ машҳурдурким:

Нарехт дурди май муҳтасиб зи дайр гузашт,
Расида буд балое, вале бахайр гузашт[14].

Бу туркча матлаъ ҳам анингдурким:

Юз балолар кўрдум, ул ороми жондин кўрмадим,
Икки кўзумдин ёмонлик кўрдум ондин кўрмадим.

«نعمان» отиға бу муаммоси яхши воқеъ бўлубтурким:

ای بر سم سمند تو سرهای سروران
افکنده سروران جهان را بسرمران

Иншоаллоҳким, туз йўлга киргай.

Мавлоно Биноий[15] – авсот ун-носиндур, муваллади Ҳирий шаҳридур. Бағоят қобилияти бор. Аввал таҳсилға машғул бўлди, анда кўп рушди бор эрди, бот тарк қилди. Хатға ишқ пайдо қилди. Оз фурсатда ободон битиди. Андин сўнг илми мусиқийға майл кўргузди. Адвор илми билан боғ ўрганиб, хили ишлар тасниф қилиб адворда дағи рисола битиди. Аммо мўъжиб ва мутасаввирлиғидин эл кўнглиға мақбул бўлмади. Бу сифати салби учун фақр тарийқин ихтиёр қилди ва риёзатлар ҳам тортти, чун пири ва муршиди йўқ эрди, ўз бошича қилғон учун ҳеч фойда бермади. Эл тўну ташнеъидин Ҳирийда туролмай Ироққа борди. Андин дағи ушбу ранг овозалар йиборди. Аммо чун йигитдурур, қобил ва кўп ғурбат ва шикасталиклар тортти, умид улким, нафсиға ҳам шикаст ва тавозеъ етмиш бўлғай. Ҳар тақдир била бу матлаъ анингдурким:

Ба сурма ҳарки сияҳ, кард чашми ёри маро,
Басони сурма сияҳ кард рўзгори маро[16].

Мавлоно Комий – Ўбадиндур. Кичик ёшидин Мавлоно Муҳаммад Балахший[17] ани тарбият қилди. Таҳсили ул ерга еттиким, Мавлоно анинг сабақининг уҳдасидин чиқолмади. Улуғроқ донишмандларга тарбиятин ружуъ қилди. Чун саодатманд йигит эрди, таҳсилда саъйлар қилди. Ҳоло яхши толиби илмдур. Воқеан адаблиқ ва тавозуъ ва инсониятлик одми йигит бўлубтур. Мавлоноға филҳақиқат фарзанд улдур. Шеър ва муаммони ҳам яхши айтур ва очар. Бу матлаъ анингдурким:

Касеки, у сари дастори сарви ман чинад,
Дигар зи боғ чаро дастаи суман чинад[18].

Бу муаммо ҳам «نعمان» отиға анингдурким:

کلی داد از کلستان خودم یار
که از برکش تو نام من برون آر

Умид улким бот мутааййинлардин бўлғай.

Мавлоно Олим – донишманд кишидур. Дарс ва ифодаға машғул. Шеърға дағи мулойим табъи бор. Бир кун бир жамоат эл била девонбошиға қазияи арз қилди ва ўз муддаоси мувофиқи арзадоштн ҳам, битиб эрди. Девонбоши бу воқеани Хожа Маждуддин Муҳаммад[19]ки, мубошир эрди, анга ҳавола қилди. Мавлоно арзасини хожага берди. Аммо Хожагийнинг майли хотири анинг муаддийлари сари эрди, анинг коғазин ўқумай чирмади ва ғанимлари тарафин тутти. Мавлоно бу байтни муносиби аҳвол айтти, будурким:

Кори моро Хожа Маждуддин Муҳаммад ҳеч кард,
Коғази моро нахонд он рўзу дарҳам печ кард[20].

Бу байт шуҳрат тутти. Бу матлаъ ҳам анингдурким:

Оям басар ба роҳат пайваста ҳамчу хома,
Карди зи баҳрам аз хат, эй моҳ, гирд нома[21]

Мавлоно Ҳасаншоҳ[22] – Хуросоннинг қадимий шуаросидиндур. Шоҳрух Мирзо замонидин бу фархунда давронғача кўпрак салотин ва акобир ва мутааййин элга ҳам мадҳи ва ҳам марсияси бор. Бу матлаъ анингдурким:

Аз лабат як сухан бихоҳам гуфт,
Сухане з-он даҳан бихоҳам гуфт[23].

Мавлоно Музҳир – Мавлоно надимшева ва ҳаззол табъ киши учун ҳазломез ашъори ва қитъалари кўпдур ва машҳурдур. Ул жумладин, Мутаҳҳири Удий[24] учунким, эшакини улуғроқ, жиҳатидин эл музд бериб, тухум учун ўз эшакларига секритур эрмишлар. Бу қитъани дебтур:

Мутаҳҳир ҳаст исми бемусаммо,
Нажасро кай мутаҳҳир метавон гуфт?
Хараш бар хар жаҳад у зар ситонад,
Бас ўро кайдии хар метавон гуфт[25].

Бу мисраъ тазмини ҳам қаламзанлар бобида анингдурким:

Ба як даст шамшеру дасти дигар, қаламзан нигаҳдору шамшерзан[26].

Мавлоно Шомий – Домғондиндур. Кўп таҳсил қилиб, мутадовалотни мукаррар ўткарди. Аммо муллолиғ отиға кирмади. Андин сўнг тиббға машғул бўлди. Дағи кўпроқ, мўътабар кутубни кўрди. Анда ҳам атиббо силкига қўшилмади. Шеърни яхши айтур эрди, аммо имлоси дуруст эмас эдиким, шеърин биткай. Ҳар такдир била бу матлаъи яхши воқеъ бўлубдурки::

Дидаро гуфтамки, дар рўяш ба густохи мабин,
Гуфт густохи чи бошад айни муштоқист ин[27].

Мавлоно Абдуллоҳ – агарчи зоҳир юзидин Ҳазрат Махдуми Нуранға ўзин қаробат тутар, аммо маъни юзидин бағоят йироқдур. Сойир шеър аснофидин маснавийға кўпроқ илтифот қилури учун малик ул-калом Фирдавсий Тусий[28] ва Ҳазрат Шайх Низомий Ганжавий ва султон ушшуаро амир ул-умаро ҳазрат Хожа Хусрав Деҳлавий «Шоҳнома» билан «Хамса»ни маснавийлариким, бўлғай писанд қилмас. Баҳс балки ҳазрат Махдуми Нураннинг маснавийлариға борурким, писанд қилур, ё йўқ. Биз фақирларким, бу жамоатнинг резачини хони ва хўшачини хирмони тутарбиз, балки ул ҳунар ва қобилият ҳам йўқ ва мундоқ киши шеъри не истеҳқоқ била таъриф қила олғайбиз. Ҳар неча дағи андоқ бўлса табаррук ҳайсиятидин ул назм қилғон «Зафарнома» маснавийсидин бу уч байт битилди:

Бас онки басе гавмишони нар
Ба занжир бастанд бар якдигар
Ки, дар пеши хандак фасиле бувад
Вазу ҳар яке манъи филе бувад.
Чаро бояд аз фил кардан ҳазар
Ки, у чорпоест чун гову хар[29].

Бу тарихдаким бу рисола битилди «Хамса»дин «Лайли ва Мажнун», «Хусрав ва Ширин», «Ҳафт пайкар»[30]ға татаббуъ қилди. «Искандарнома» муқобаласида «Зафарнома» назмига машғул эрди. Шеъри эл орасида бағоят машҳур ва ривожи номақдурдур. Наътда бу байт анингдурким:

Нубуватро туи он нома дар мушт
Ки, аз таъзим дорад муҳр бар пушт[31].

Уруш таърифида бу байт ҳам анингдурким, эл ичида басе машҳурдурким, уруш фанида ўқурлар:

Фитода дар он паҳн дашти дурушт
Сари нотарошида чун хорпушт[32].

Бурунлар йигитлик ҳиссиётидинким, жунундин бир шўъбадурур, бисо-ҳолатида агар бирор нима номулойимлик бор эрди, аммо ҳоло авзо мазбут ва мақолоти марбут зоҳир бўлур ва ноз ўрнига ниёз ва бурд муқобаласида сўз ва гудоз жилва қилур, бу давлат анга ва ҳар кимга насиб бўлса, Ҳақ таолло арзоний тутсун! Омин.

Мавлоно Дарвеш Машҳадий[33] – сафиҳ ва бадзабон кишидур. Баъзи азизларни, дерларки, ёмон ҳажвлар қилибдур. Андин ажиб эрмасдур ва табъи ёмонлуқ сори ҳар неча деса яхши борур. Бу фақир андин жунун ва ошуфталиқлар кўрдум, аммо ҳажвларин зоҳир қилмади. Сойир назмларда бир навъи табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Онки, аз абруи у дид маҳи ийд асаре,
Ҳаст солеки, аз он моҳ наёмад хабаре[34].

Мавлоно Хуррамий – Ҳирийнинг одамизодаларидиндур. Аммо ўзида одамийликдин асар, балки бўе йўқтур. Бадмизожликлари жиҳатидин Хуросонда туролмади, Ироққа борди, андин Макка ва Мадина ва Байту-л-муқаддас, кўпрак анбиё ва машойих мазоротин яёқ бориб, зиёрат қилди, балки икки қатла анга бу риёзат ва машаққат, балки бу давлат муяссар бўлди. Аммо ўз зоти бедавлатлиғлари жиҳатидин бу сафарлардин келгандин сўнгра борғондин бурунроқдин бехабарроқ ва бадфеълроқ келди ва анинг маддоҳлиғида тил ожиз ва ақл қосирдур. Бовужуди мунча турфалиқ шеър ҳам айтур ва анда кишини писанд қилмас. Бу матлаъ анингдурким:

Овозаи рухи гул то боз бар наёяд,
Дар бўстон зи булбул овоз бар наёяд[35].

Саййид Қуроза – шерозликдур. Таҳсил қилур суратида ғурбат ихтиёр қилиб Хуросонға келди. Бағоят маҳрум ва вожиб ул риоя ва ноз кўрундиким, ҳам ҳақир ул жусса эрди ва ҳам сағир ус син. Анинг муҳофазати аҳволи қилиб, сабақ жиҳатидан дағи баъзи азизларға сипориш қилилди. Улча мақдури шафқат ва мурувват эрди, анинг борасида маръи тутулур эрди, то улким, бир оз фурсатким, ўтти андин ғаройиб ҳам бош ура киришти. Муддате эшитиб-эшитмасға солиб, кўруб-кўрмасға солинди. Оқибат иш булардин ўтти ва анға етгиким, Хуросон мулкида туролмади, Самарқандга борди. Андоқ маълум бўлурким, Самарқанд хамрийлари бирла ҳам заду хўрд қилиб, қолиб бўлмаса, мағлуб дағи эрмас. Анинг ишларн андин машҳуррокдурким, шарҳ қилурға ҳожат бўлғай. Бу матлаъ ул бадбахтқинанингдурким:

Дигар он фасл шуд к-аз лола шамъи базм даргирад,
Гули раъно шароби лаългун даржоми зар гирад[36].

Сайид Қутб Лакаданг – самарқандлиғдур. Барча хублуқларда Сайид Қуроза нинг адили бўла олур, балки ортуқроқ. Ҳирийда эрди. Андин фасоде вужудқа келдиким, қатл ҳукми бўлди. Басе заҳмат тортилди, то бандиг қарор топти. Банддин қочиб, ҳоло Самарқанддаким, мажолисда Сойид Куроза била мажлисоройдир ва анга муътариз ва мутааризмажлис аҳлидин ҳеч кўрмакта меҳтар шерик ва назмлардин ул нокасгинанинг майли мумкин кўпроқ воқеъ бўлғон учун бир муаммосин битилди. «فريد» исмиға бу муаммо анингдурким:

خالقم واحد بود الله اكبر

زان مريد احول آمدكوروكر

Барча салоҳиятин ушбу муаммосидин иҳсос қилса бўлур.

Мавлоно Муқбилий – Туршиздиндур. Надимшева ва ҳакимваш кишидур, мажолисда амсол ва назойир кўп келтурур. Дарвешлик суратида юрур. Бу матлаъ анингдурким:

Муҳтасиб мегуфт дай аз рўи ҳол
Бода арзон шуд кужои зар ҳалол[37].

Муддатедурким, оёғиға маразе тори бўлубтурким, ланг бўлубтур ва бу жиҳатдин тараддуд оз қилур.

Дарвеш Хусомий – хоразмлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Фиғон, эй дўстон к-он лаъли ширин аз ҳавас моро
Бикушту ҳеч кас бар сар наёмад жуз магас моро[38]

Мавлоно Шавқий – Чечактудин бўлур. Ўзи мақбул ва табъи мулойим йигитдур. Аммо димоғиға мутолаа жиҳатидин хиффат юзланиб, анга монии мутолаа бўлубтур. Туркий ва форсийда табъи яхши тасарруф қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Бо ғайр дидамат ба сухан кушт он маро
Лабро чу басти аз сухан осуд жон маро[39].

Бу туркча матлаъ ҳам анингдурким:

Бориб овора кўнглум зулфинг ичра мубтало қолди
Тараҳҳум қилки, мендин бордию, эмди санга қолди.

Мавлоно Зиё – табризликдур. Кўнгулга яқин, шеърлари халқ мақбулғина кишидур. Ҳақир ул жусса учун асҳобқа мужиби баст ҳам бўлур. Шаҳрға таҳсил учун келди. Таҳсил асносида шеърга ҳам иштиғол кўргузди дағи яхшигина шеърлар ҳам айтти. Бу матлаъ анингдурким:

Ажаб набвад агар парвона имшаб тарки жон карда –
Ки, бинад нахли умри шамъ бунёди хазон карда[40].

Бу матлаъ ҳам хуб воқеъ бўлубтур.

Хуш он соатки, ояд турки ман шамшери кин бо у,
Рақибон жумла бигурезанду ман монам ҳамин бо у[41].

Ва «خاف» отиға бу муаммо анингдурким:

ای دردکش لار باده دین خالی بولوبتور یورتینکیز

نا تو تقالی خمخا نه دین بر کوشه سیز بر کوشه بیز

Мавлоно Халаф – табризликдур. Аланжақнинг шайхзодаларидиндур. Хулқда хуб, натойижи табъда эл кўнглиға марғуб йигитдур. Таҳсилға Ҳирот шаҳриға келди. Ҳоло султонзодаи замон ҳазратида мулозим ва мусоҳибдур ва табъи ҳам асру хуб воқеъ бўлубтур. «عیدی» исмиға бу муаммо анингдурким:

صد شکر که وصل دوست واقع شد باز

سوزدل وآب دیده مانع شد باز

خورشید بدیع ما غارب بود

طالع مددی نمود و طالع شد باز

Мавлоно Маҳвий – Хуросоннинг одамизодаларидиндур. Яхши табъи бор. Баъзи маҳалда таҳсилға машғул бўлур. Яна йигитлик ҳаво ва ҳаваси ани паришон тутар ва мусоҳиблар паришонлиғи ани сомон қилур. Табъида хилиғина чошни бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дудеки, аз дили ман дар шоми ғам барояд.
Бар ёди турраи у пур печу хам бароял[42].

Мавлоно Нарғис – ҳирийдиндур. Мазкур бўлғон тахаллус била машҳур эрди. Ани «Оҳий»[43]ға табдил қилди. Сабабин сўрулди, эрса «Одамғина жавоб айтмади. Қайдаким, жузвий рангин сўз ё маънийи нозук кўрса, тасарруф қилурға одат қилибдур. Иншоаллоҳ, андоқким тахаллусиға тағйир берди бу одатиға ҳам тағйир бергай. Бу матлаъ анингдурким:

Ба ёди сафҳаи рухсори у к-аз маҳ фузун омад,
Кушодам фоли мусҳаф «сураи Юсуф» барун омад[44]

Мавлоно Солимий – Ироқ мулкининг одамзодаларидиндур. Хуросонда фазлиётдин кўп нима касб қилди. Аввал таҳсилға машғул бўлди. Андин сўнгра шеър ва муаммо ва хатқа кўшиш қилди. Яна созлардин уд ва танбур ҳам ўрганди ва мусиқийда ҳам таснифлар боғлади. Ҳам нафсида саломат бор ва ҳам табъида истиқомат. Бу матлаъ анингдурким:

Чунончи ба суврати он офтоб ҳайронам –
Ки, тиғ агар занадам чашми худ напўшонам[45].

«امانی» исмиға бу муаммо анингдурким:

نکارم اشارت بلب میکند

اکر دیده نامش طلب میکند

Мавлоно Жаннатий – Хуросон мулкидиндур. Табъи ёмон эмас, лекин аҳди ҳам йўқтур ва толеи ҳам. Муддате подшоҳ мулозими эрди, фалокат анга басе муставли бўлди, фақир ани йиғиштурдум. Фалак била ситеза қилғонни фалак енгар эрмиш. Ҳеч ерга еткура олмадим. Ҳоло дағи ул навъким бор эрди, саргардон юрур. Тенгри анга раҳм қилғай. Бу матлаъ анингдурким:

Ба май хўрдан чу соқий соғари майро даҳан пўшад,
Чи шуд к-уро ба сарпўше саводи чашми ман пўшад[46].

Мавлоно Анварий – Балх тарафидиндур. Ошуфта мизожроқ йигитдур. Гоҳи савдоси андоқ ғолиб бўлурким, мизожи сиҳат қонунидин мунҳариф бўлур, яна кўп заҳмат била муолажаназир бўлур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй зи тоби май туро ҳар гуна бар рухсор гул,
Сабзаи боғи жамолат андаку бисёр гул[47].

Мавлоно Қобилий – туршизликдур. Ул сипоҳийлик суратида эрди ва элни ҳажв қилур эрди. Гўё эмди иккаласидин мутабоид бўлубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Ажаб навбад ба лутф арзонки, бинавози ғарибонро,
Навозиш з-онки, расму одати хубест хубонро[48].

Иттифоқо бу шеъри била ўзин ҳажв ҳам қилибтур. Бовужудким, ҳеч мазаси йўқтур ва қофияси ҳам ғалатдур.

Мавлоно Сиррий – Мавлоно Али Шаҳобнинг ўғлидурким, юқори мазкур бўлди. Абдолваш йигитдур. Ҳоло Марвда бир лангари бор, ўтар-борур элга хизмат қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Буд дар даъви ба абрўят маҳи нав тезу тунд,
Дид чун хуршед рўят сохт худро гирду ғунд[49].

Мир Ҳож – *саййид кишидур, толиби илмлик* ҳам қилур. Яхши табъи бор. Ҳамоноки, илтизом қилибтурким, кўпроқ қасидаси манқабат бўлғай. Аҳёнан бирор ғазал ҳам айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Агар дар ғўшаи ғам дур аз он сиймин бадан мирам,
Халал дар кори ишқ ояд ҳамон рўзеки, ман мирам[50].

Мавлано Моний – машҳадлиғдур. Соҳибжамол ва зариф ва раъно йигитдур. Бовужуди улким, атоси беназир косагардурким, чинни ясар ва иниси андоқ нақш қилурким, Чин ва Хитода қила олмаслар. Ул бу иккон ҳирфасидин ор қилиб, бирин қули, бирин чуҳрасича кўрмас. Чун ҳусни бор, ҳусни хати ва ҳусни каломи дағи бор, ҳар не қилса анга тегар. Бу матлаъ анингдурким:

Чу дар саҳрои ғам девонасон бо худ фитад чангам,
Гаҳе дар чангам афтад сангу гаҳ санг афтад аз чангам[51].

Мавлоно Сойилий – Жўяннинг Ховаршосидиндур. Дарвешваш ва камсуҳан кишидур. Баъзи ашъори ёмон тушмас. Бу матлаъ анингдурким:

Маро дар дида танг омад фазои кўҳу ҳомун ҳам,
Ғами Фарҳод ман дорам, балои ишқи Мажнун ҳам[52].

Мавлоно Саломий – шаҳр масжиди жомеъида Мулук гунбазида ходимдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ин бас аз ашки жигаргун зи ғамаш ҳосили ман
Ки, ба ҳар қатра кушояд гириҳе аз дили ман[53].

Мавлоно Фориғий – Хонақоҳи Жадидийда бўлур. Дарвешваш ва ишқтур. Бу матлаъ анингдурким:

Аз бас ки он жафожў озор менамояд,
Андак тараҳҳуми у бисъёр менамояд[54].

Мавлоно Жамшид – эмди пайдо бўлғон хуш табъ йигитлардиндур. Ғазалдан котиб ҳам бор. Сойир шеър аснофидин табъи муаммоға мойилдур. «زر» исмиға бу муаммо анингдурким:

چکنم نکهت کل راکه دماغ من مست

مست خوشبوی زمشک سرزلفت پیوست

Мавлоно Шиҳоб – эмди пайдо бўлғон кичик ёшлик йигитдур. Атоси зикриким, Мавлоно Низом хонақоҳида ўгтиким, муаммоға машҳур эрди. Ўзи дағи муаммоға кўпрак машғул бўлур. «جابر» исмиға бу муаммо анингдурким:

آنان که کنند دیده جون ابربهار

بینند درو یقین وصال دیدار

درداکه درآب دیده مجروح تو مرد

بی روی توای ماه لقا آخرکار

Мавлоно Абдулҳақ – дағи кичик ёшида муаммо фаниға шуруъ қилди. Мутасарриф яхшиғина табъи бор. «وصی» исмиға бу муаммо анингдурким:

اشک من درحسرت آن لب بخون آمیخته

پیش وی چون کریه تلخ صراحی ریخته

Мавлоно Видоий – Балх навоҳийсидиндур ва капанакпўшлуқ касбатида юрур эрди. Омийдур, аммо латиф табъи бор эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Дило, натвон ҳарифи аҳли тақви жовидон будан,
Бар дурдкашон ҳам чанд рўзе метавон будан[55].

Мавлоно Бақоий – камонгарликка машҳур ва ўзини муаммоликка ҳам шуҳрат берди. Аммо фақир ҳаргиз андин муаммоки, ниманиярагай, эшитмадим. Сўнгра шеър айта бошлади. Аммо ғариб хаёллар қилур, аммо таркибни реш боғлар. Дерларки, тирандозлик фанида соҳиб вуқуфдур, биз билмасбиз. Бу матлаъ анингдурким:

То ба зулфи ту сар даровардам,
Сар ба девонаги баровардам[56].

Мавлоно Муширифий – ҳирийликдур. Нависандаликдин бирор нима вуқуфи бор. Гўё қушхона муширифи эрдиким, тахаллуси ҳам улдур. Гоҳи ул ишни тарк қилур ва яна гоҳи пушаймон бўлур. Бу матлаъ анингдурким:

Гавҳари ашк нисори раҳи ёре кардам.
Шодам аз ошиқии хешки, коре кардам[57].

Мавлоно Асилий – машҳаллиғдур. Ҳоло ул шаҳрда мутааййин хуш табъ улдур. Насхтаълиқ хатин дағи ямон битимас. Бу матлаъ анингдурким:

Чу ба тифлияш бидидам бинамудам аҳли динро –
Ки, шавад балои жонҳо, ба шумо супурдам инро[58].

Мавлоно Кавсарий – ҳирийликдур. Кичикдин бери табъида назм айтур қобилияти бор. Аммо машғуллуқ қилмас. Хожа Осафийнинг мусоҳиблиғи давлатидиндурким, гоҳ-гоҳи шеър айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Муҳтасиб гар ринд бошад дайрро дар во кунад,
Баҳри риндон бода аз зери замин пайдо кунад[59].

Мавлоно Ҳилолий[60] – турк элидиндур. Ҳофизаси яхшидур, табъи дағи ҳофизасича бор. Сабақ ўқумоқ таклифи қилибдур, умид улким, тавфиқ топгай. Бу матлаъ анингдурким:

Чунон аз по фиканд имрўзам он рафтору қомат ҳам –
Ки, фардо бар нахезам, балки фардои қиёмат ҳам[61].

Мавлоно Қабудий – Қундуздин Хуросонға келганда боиси таҳсилни зоҳир қилди. Чун думоғида бирор нима паришонлиғ бор ва тавридa лавандлиғ, ул муддаоси яхши муяссар бўлмас. Бу матлаъ анингдур ўз касби ҳоли воқеъ бўлубтур ҳам деса бўлурким:

Ҳона, эй оқил, чи кор ояд мани девонаро,
Чун намедонам мани девона роҳи хонаро[62].

Мавлоно Абу Тоҳир – Бадахшон вилоятидиндур, илм таҳсили учун келибдур, бу фақирнинг мадрасасида сабақ ўқур. «آدم» исмиға бу муаммо анингдурким:

عاشقان را دل ز هجرانش بسی فریاد کرد

ناکه آمد از سفر آن ماه دلها شاد کرد

Мавлоно Жоний – журжонликдур. «Райҳоний» тахаллус қилур эрди, вилояти муносабати била анга «Жоний» тахаллус буюрулди. Хили жунун зотида борким, салоҳат касбига монеъдур, йўқ эрса, ғаробатжўй табъинаси бор. Бу матлаъ анингдурким:

То жилва кард хату лаби ёр сабзу сурх,
Оташ алам зад аз дили афгор сабзу сурх[63].

Мавлоно Офатий – машҳадлиғдур. Ҳалвогарликка мансуб қилурлар. Фақир ани кўрмаймен, аммо шеърин эшитибмен. Бу матлаъ анингдурким:

Худо кунад ба хаёли ту ҳар замонам шод,
Гар аз хаёли ту гардам жудо, худо накунод[64].

Мавлоно Зулолий – ҳирийликдур. Отаси дарвеш кишидур. Ғазлфурушлуқ қилур. Зиҳни сарчашмасидин назми зулоли софи зоҳир бўлур. Бу жиҳатдин анга «Зулолий» тахаллус топилди. Бу матлаъ анингдурким:

Лайлиузоре мерасад доман кашон дар хуни ман,
Дигар надонам чун шавад ҳоли дили мажнуни ман[65].

Сайид Нақибий – ҳам ҳирийликдур. Мир Абдуқодир Нақиб мусоҳиблиғи жиҳатидин бу тахаллусни ихтиёр қилибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Дидаам то шуда аз моҳрухи ёр жудо,
Дил жудо хун шудаву дидаи хунбор жудо[66].

Мир Ҳошимий – кўфтгарлик[67] била машҳурдур ва толиби илмнинг даъвоси бор. Табъи ҳам яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Хушам з-он рўки, тираш дар дили ношод жо дорад –
Ки, хоҳад ёди ман кард аз хаданги худ чу ёд орад[68].

Мавлоно Соҳиб[69] – кабуджомалиғдур. Яхши табъи бор. Ғойибона шатранжни хуб ўйнар ва табъида жунун чошниси бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дўстон, то кай ба кўяш манъам аз рафтан кунед,
Тарки рафтан чун нахоҳам кард тарки ман кунед[70].

Муаммо айтур ва яхши очар. «پاینده» исмиға бу муаммо анингдурким:

آن شاه حسن از دل محزون هرکسی
بیند سپا هی بسروپا هرطرف بسی

Мавлоно Мойилий – исфаройинликдур. Ул даъи холи аз жунун эмас. Аммо табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳаст дар сина зи пайкони ситамкораи ман,
Жон зи дил тангу зи жон ин дили оваран ман[71].

Мавлоно Қавсий – ҳам исфаройинликдур. Хили қобилиятлик йигитдур. Аммо лаванд, балки тананддур. Ул жиҳатдин ҳеч ишта [illegible] йўқдур. Захим ва кучлидур. Ҳеч ишким, анда кучнинг дахли бўлмай, қолмас. Сипоҳийликка ҳаваси бор. Анда ғам ғайри уят келтурмас. Бу матлаъ анингдурким:

Чу бар ман вақти жонбози либоси хештан пўшад,
Касе хоҳамки, рўзи марг бар тобути ман пўшад[72].

Мавлоно Ҳажрий – балхликдур. Бу матлаъ анингдурким:

Шуда бахти бади ман монеи васли ҳабиби ман,
Чи бадбахтамки, ҳам бахти бади ман шуд рақиби ман[73].

Мавлоно Нурий – кўпроқ авқот Машҳадда бўлур. Лавандваш ва сифатсифат кишидур. Бу матлаъ анингдурким

Дилам бенаво шуд аз ин рў ҳазин аст,
Ҳамеша, бале, бенавои чунин аст[74].

Мавлоно Доий – доим Сарахсда Ҳазрат Шайх Луқмон (қуддиса сирруҳу) мазори бошида бўлур ва гоҳо сотиғ-савдоға ҳам иштиғол кўргузур. Бу матлаъ анингдурким:

Жустем он даҳонро болои чоҳи ғабғаб,
Дар ханда гуфт он маҳ ончоки, нест матлаб[75].

Мавлоно Субҳий – Ўба навоҳисида Гўён чашмасида бўлур. Мавлоно Муҳаммад Бадахший воситаси била фақирға ошно бўлди. Шеърида хили чошниси бор. Бу матлаъ анингдурким:

Моҳи ман, имшаб ба нури хеш ин кошонаро
Соз равшан, варна оташ мезанам ин хонаро[76].

Мавлоно Мажнун[77] – машҳадликдур. Шўх табъи бор, зоти даъи мақбул тушубтур. Хушнавис йигитдур, «бозгуна» хатини андоқ равон ва соф битирким, маҳалли таажжубдур ва кўрмаган киши ишона олмас. Бу матлаъ анингдурким:

Ба ваъз мераваму зор-зор мегирям,
Бад-ин баҳона зи ҳижрони ёр мегирям[78].

Мавлоно Малик – Бохарз вилоятида Кориздиндур. Ўзин Малик Завзан авлодидин тутар. Бу жиҳаттин «Малик» тахаллус қилур. Ўттиз ёшқа [illegible] ёнгача назм айтмайдур эрди. Улғайғонда назмға машғул бўлди. Анинг била ҳазл қилувчилар Малики гов дерлар. Бу матлаъ анингдурким:

Сад қисса гар зи Лайлию Мажнун ривоят аст,
Мову ҳадиси ишқи ту, инҳо ҳикоят аст[79].

Мавлоно Жалолуддин – Машҳаддиндур. Али Зайниддинким, ул ерда муттаайийин киши эрди ва хонақоҳи ҳам бор эрди, анинг авлодиндур. Табъининг мулойимати муаммо фанида таъриф қилғуча бор. «احمد» исмиға бу муаммо анингдурким:

بجانب که دلم را رقیب میخواهد

نخواهد آمدو روی حبیب میخواهد

Хожа Мусо – ўзин шеърга мансуб қилур ва эл қошида шеърлар ўқур. Аниңг аҳволидин соҳиби вуқуф эл қошида муқаррардурким, табъи назм эмас, ёрмақ бериб, бу тоифаға ўз отиға шеър айтурур ва ул жумла шеърларидин бири бу матлаъдурким:

Жоми шаробро сари риндон ҳубоб шуд,
Бисёр сарки дар сари жоми шароб шуд[80].

Мавлоно Машрабий – машҳадлиғдур. Хуш табъ йигитдур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Турки ман ҳар ғаҳ ки жо дар хонаи зин кардаи
Хонаи зинро чу суратхонаи Чин кардаи[81].

Мавлоно Вафоий – ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Кош пайваста бувад ойина пеши назараш,
То назар жониби ағъёр наяфтад дигараш[82].

Мавлоно Ҳабиб – машҳадлиғдур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Чи гуям ҳоли дил бо нозанини ноз парвардам,
Чу осори муҳаббат зоҳир аст аз чеҳраи зардам[83].

Мавлоно Ҳаримий ҳам Машҳад хуштабъларидиндур. Шеъри жамъ эрмас. Бу матлаъ аниңгдурким:

То ба водии ғам аз ишқи бутон дам задаам,
Дам зи шоди мани ғамдида дигар кам задаам[84].

Мавлоно Қаландар ҳам Машҳад зурафосидиндур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Он чи ҳар дам дур аз он лабҳои майгун мекашам,
Коса-коса аз ду чашми хунфишон хун мекашам[85].

Мавлоно Қироний ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Гарчи Мажнун зи ғами ишқ дили пурхун дошт,
Лек ҳолеки, маро ҳаст кужо Мажнун дошт?[86]

Мавлоно Шодий ҳам Машҳад хуштабъларидиндур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Ҳонаи дил муҳр шуд аз доғи он қотил маро,
То пас аз мурдан бимонад меҳри ў дар дил маро[87],

Мавлоно Халил ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Зи тиғи ту, эй қотили дардмандон,
Чу ғунчааст пур хун дили дардмандон[88].

Мавлоно Ҳайбатий ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Даҳони танги он хуршидрў хоҳам наку бинам,
На бинад дийда ҳеч аз хийраги чун рўи у бинам[89].

Мавлоно Фаноий – ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Мани жўлида мў бо ақл аз он бегонаги дорам
Ки, дар ишқи пари рўе сари девонаги дорам[90].

Мавлоно Қанбарий – Машҳад шуаросидиндур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Нола аз бисёрии жавр аст ҳар ношодро,
Ман аз он ноламки бо ман кам кунад бедодро[91].

Саййид Ориф – ҳам Машҳад аҳли табъидиндур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Эй пари рў ғар нишини дар сарои чашми ман,
Дил бияндозад ғилем аз пардаҳои чашми ман[92].

Лутфийи Соний – ул дағи Машҳад шуароси ва зурафосидиндур. Бу матлаъ аниңгдурким:

Шуда чу меҳмони ман он шамъи шабафруз имшаб,
Кош то субҳи қиёмат нашавад руз имшаб[93].

Мавлоно Адимий – Мазид танбурачининг ўғлидур. Яхши табъи бор, машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Чун зарраам парешон доим дар орзуяш,
Жамъияте надорам бе офтоби руяш[94].

Мавлоно Шабобий – ҳам Машҳад шуаросидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй сарви сихи қомат, эй шўхи жафопеша.
Шуд ин тани мажруҳам аз тири ғамат беша[95].

Мавлоно Дарвеш – ҳам машҳадлиғдур. Бу Дарвеш Равғангардин бошқадур. Бу матлаъ анингдурким:

Доғро бар дасти дил к-аз дасти жонони ман аст,
Гарчи месўзад маро осойиши жони ман аст[96].

Мавлоно Аёний – ҳам Машҳад зурафосидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Накард аз гиръяи зори ман афғон ҳечгаҳ ёре –
Ки, бар афғони зори у накардам гиръяи зори[97].

Мавлоно Ғиёсиддин – ҳам машҳадлиғдур. Яхши табъи бор. «ذل» отиға бу муаммо анингдурким:

مرا مهرو مه نا مهربانی

جدا از دل نمیکر دد زمانی

Сайиид Абдуллатиф – ҳам машҳадлиғдур. Ўн тўрт ё ўн беш ёшида бўлғай, муаммони андоқ айтур ва очарки маҳалли таажжубдур. Маълум эмаским, ул ёшда ҳаргиз бу фанда андоқ бор экан бўлғай. «حیر» отиға бу муаммо анингдурким:

عاشق کریان ز کنج هجر درکلشن کریخت

چید هر سو از کل و درهای اشک ازدیده ریخت

Мавлоно Муҳаммад – ул ҳам машҳадлиғдур. Ул дағи кичик ёшда муаммо фанида жалддур. «محمد» отиға бу муаммо анингдурким:

ایکه جز مهرووفا چیزی نبودت خوی دل
مهر بیحد کویمت دکر تو بنما روی دل

Мавлоно Фахрий – ҳам машҳадлиғдур. «قباد» исмиға бу муаммо анингдурким:

مراکی بررخ جانان هوای کشت کلزاراست
که دل آزروی آن مه بدردخود کرفتار است

«صفی» исмиға бу муаммо анингдурким:

باشد دل هرکس بیکی آینه بنما
از آینه طلعت یار است دل ما

Мавлоно Рукний – шерозликдур. Табъи ямон эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Гар мажоли як сухан ёбам (ки) бар дилдори хеш,
Арза дорам пеши у шарҳи дили афгори хеш[98].

Мавлоно Носиҳий – хуштабъ йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Касеки, сафҳаи руи ту дар назар дорад,
Кай аз мутолаа хоҳадки чашм бардорад[99].

Мавлоно Тойирий – астрободлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Хушам ба ишқ, гарам рўзу рузгоре нест,
Маро ба неку бади рузгор коре нест[100].

Сайиид Хазиний – ҳам астрободлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Водии ҳижронки, нест ғайр дарду ғам дар у.
Бо хаёли у фароғат дорам аз олам дар у[101].

Мавлоно Маҳдий – ҳам астроболдлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Соқий набувад беадабиҳо ажаб аз мо,
Мо мардуми мастем наёяд адаб аз мо[102]

Мавлоно Тойифий – зиёратгоҳлиқ бўлур. Бу матлаъ анингдурким:

Манки, дар хайли сагонаш жо муайян сохтам,
Аз ғубори остонаш дида равшан сохтам[103].

Мавлоно Тойибий – таёбодлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Гаҳеки лола бирўяд зи хоки аҳли назар,
Зи доғи дил бувад он лолаву зи хуни жигар[104].

Мавлоно Сифотий – эмди пайдо бўлғонлардиндур. Фақир ҳануз ани кўрмайдурмен, аммо шеърин эшитибмен. Бу матлаъ анингдурким:

Баски, дар сар ҳаваси рўи ту дорад дида,
Пушт суи ману рў суи ту дорад дида[105].

Мир Лаванд – жаҳонгашта кишидур. Қаландарлик суратида юрур эрди. Холи аз фазлу табъ эмас эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Рухашро моҳ гуфтам, шаҳри аз гуфтори ман пур шуд,
Зи дандонаш сухан гуфтам, даҳони ман пур аз дурр шуд[106].

Мавлоно Аминий – Муҳаммад Али Амин ўғлидурким, иккинчи мажлисда оти мазкур бўлди, Табъи бағоят мулойим йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ёр дар силсилаи нозу итобам дорад,
Боз девонаги ишқи харобам дорад[107].

Мавлоно Муҳаммад Толиб – мажнунваш йигитдур, толиби илмлиғи ҳам бор ва шатранжға ажаб машъуфдур ва муаммоға ҳам кўпрак машғул бўлур. Бу муаммо «مجد» отиға анингдурким:

ندارم جز دوزلفت یار غمخوار

مرابی یار و بی غمخوار مگزار

Мавлоно Зийрак[108] – шаҳр ичидаги хуш табълардиндур, табъида тасарруф нишонаси бор ва бу матлаъ анингдурким:

Дар роҳи ишқ санги жафо тўшаи ман аст,
Дар кўху дашт лола жигар гўшаи ман аст[109].

Мавлоно Ваҳдатий – бир навъи назми бор ва табъи холи аз ранги эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Гаштаам беҳол аз он холеки, дар рухсори уст,
Офарин бар сонии к-он нуқтаи паргори уст[110].

Мавлоно Нодирий – Марвдиндур. Яхши табъи бор. Ғаробат тилмакта хили кўшиш қилур, аммо кўп лаванддур. Муддате фақир била мусоҳиб эрди. Ўзин лавандлиғдин забт қила олмади. Яна ўз ишини кейнига борди. Бу матлаъ анингдурким:

Ба санг нарм кун, эй чарх, устухони маро,
Мабодо рахна кунад тағи дилситони маро[111].

Мавлоно Замоний – Мавлоно Муҳаммад Омилийнинг ўғлидурким, иккинчи мажлисда оти мазкур бўлди, «Вафоий» тахаллус қилур эрди. Фақир илтимоси била «Замоний»ға тағйир берди. Икки жиҳатдин; бир жиҳат буким, Султон Бадиуззамон Мирзо[112] мулозими эрди, «Замоний» – тахаллусининг муносабати анга кўп бор эрди; яна бир жиҳат буким, Аҳмад Ҳожибек «Вафоий» тахаллус қилур ва шеъри машҳурдур ва девони ҳам бор. Муносиб эрмас эрдиким, улуғ кишига бежиҳат тахаллусда шерик бўлғай. Бу матлаъ яхши воқеъ бўлубтурким:

Ба оби дида ҳаргиз кам нашуд сўзи дили зорам,
Магар аз хок таскин ёбад он оташки, ман дорам[113].

Мавлоно Сувсаний – озодаваш кишидур. Кўпрак авқот Маҳди улъё «Гавҳаршодбегим» мадрасаси теграсида бўлур эрди. Аммо эмди шаҳрда сокиндур. Бефойда эл била мусоҳиблиқ қилмас, невчунким, бежиҳат машаққатларни ўзига раво кўрмас. Умид бўким, бу давлат барчаға насиб бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

Мужарродонки, зи қайди замона озоданд,
На сайд гашта ба доми касе, на сайёданд[114].

Мавлоно Ҳалокий – шаҳрдиндур. Турк эли оросиға кўп кирмас ўз номуродлиғига машғулдур ва Макка сафарини Ҳазрат Махдумий Нуран

мулозиматида бориб келди. Зиҳи муваффақ бандаики улдур. Гоҳи наз айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Бе ғамат дам наметавонам зад,
Даме бе ғам наметавонам зад[115].

Бу байти ҳам хуб воқеъ бўлубтурким:

Даст дар дил бимонду по дар гил,
Сар ба олам наметавонам зад[116].

Дўст Муҳаммад – Мурғаний маҳалласидиндур. Ҳам шеърға, ҳам муаммоға табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Балост аз ту ба дил ҳар замон жафои дигар,
Жафоки, бар дигаре мекуни балои дигар[117].

«صفی» исмиға бу муаммо анингдурким:

هر سحر باددهد بوی ازآن کلزارم

من دل سوخته برباد صبا بیدارم

Ҳасан Али – бу Дўстмуҳаммадға қаробатдур. Анинг даҳи шеър ва муаммоға табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Мани бедил нахоҳам соя бошад ҳамнишин уро,
Биё, эй шоми ҳажру, гум кун аз рўи замини уро[118].

бор. «فریدن» исмиға бу муаммо анингдурким:

نکویان دل دردمندان زار

فریبند بیغایت و بیشمار

Мавлоно Фатҳуллоҳ – даҳи эмди ароға кирган наврас йигитлардиндур. Муаммоға, табъи яхши бор. «بلال» исмиға бу муаммо анингдурким:

چه سان کیرد دلم بازلفت الفت

چو دل بیخود نماید درد و زلفت

Мавлоно Асируддин – толиби илм йигитдур ва муаммоға даҳи табъи мулойим тушубдур. «مقبول» исмиға бу муаммо анингдурким:

با من بیچاره آن مه بد نکرد

هرکه حرفی کفت از من رد نکرد

Мавлоно Губорий – исфаройинлиғдур ва кўпроқ авқот Астробод ва Исфаройин саркори Жўян ва Баҳробод ва ул навоҳийда бўлур. Фақирваш киши ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Шабки, мерафтам ба паҳлуи саги он дилафруз,
Хоб дар чашмам намеомад зи шоди то ба руз[119].

Мавлоно Риёзий – Зова муҳаввилотидиндур. Атвори муталаввин кишидур. Ул вилоятнинг қозиси эрди. Ул амрға мунофий ишлар андин содир бўлуб, маъзул бўлди ва қайд ва мусодаралар тортти ва басе заҳматлар кўрди, ҳамул мансаб муддаосиға аммо муяссар бўлмади. Ваъз айтиб минбарда ўз ашъорин ўқуб, йиғлаб важду ҳол қилур.Анинг ишида бу навъзарофат кўпдур. Барчадин ғариброқ буким, бу учурда дерларким, шогирдлари била тоғ гаштиға бориб, тош юмалатиб, бир фақирға тегиб, ўлуб эрмиш. Яна доруғадин қаён қочиб борғонин киши билмас. У ўзин забт қила олмас. Бу матлаъ анингдурким:

Малак шуста ба оби Хизр агар домони ман буди,
Ҳанузам, дасти дур аз домани жонони ман буди[120].

Мавлоно Тоҳирий – Ҳирий шаҳридиндур. Кичикида кафшдўзлуққа мансуб эрди.Ҳамул айёмда андин назмлар нақл қилурлар эрди.Улғая кўпрак бўлди. Табъида шўхлик бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дил ки сад паргола шуд аз чашми жодуи туам,
Ман ба як дил не ба сад дил ошиқи руи туам[121].

Мавлоно Мажнуний – Балхда бўлур, фақир кишидур, китобатқина қила олурки, важҳи маош ҳосил қилғай. Хожа Уккоша мазорида сокиндур. Гўё шеър тахайюли учун бўлғайким, варақ ул-хаёл муртакибидур, андоққи, ҳам мағлуб бўлғон чоғлиқдур. Бу матлаъ анингдурким:

Моҳи тобоним иситти қилди бағримни кабоб,
Ой эди, эмди ҳароратдин бўлубтур офтоб.

Мавлоно Ҳамдамий – машҳадликдур. Косагарлик санъатин бил
Бу матлаъ анингдурким:

Бе рухат мотаму ғаме дорам,
Мотамию чи мотаме дорам[122].

Мавлоно Нажмий – ҳам машҳадлиғдур. Жомабофлиқ ҳирфасин
мансубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Сарам он беҳки, зи савдои ту дар по бошад,
Чун надидам сари онатки, сирримо бошад[123].

Сайидзодаи Мунший – табъида хейли диққат бор. Аммо абдух
йўсунлуқ[124] йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ёр бар ҳоли ману аъъёр аз афғони ман гирист,
Бар ману бар ҳоли ман ҳам дўст, ҳам душман гирист[125].

Мавлоно Осимий – ҳирийликдур. Отаси ободон кишидур. Савд
ва тижорат била маош ўткарур эрди. Ўзи толиби илмлиғ қилур ҳам назм
айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Чун оташам зи ҳажри ту бар сар занад алам,
Созам равон чу шамъ зи гирдоби дида нам[126].

Мавлоно Фахруддин – фақирнинг киши қорандиндур. Муаммони
яхши очар ва гоҳи бирор муаммо ҳам айтур. Агар бу фанда мудовамат
қилса хейли яхши бўлғудекдур, «حیدر» отиға бу муаммо анингдурким:

کرچه از دلبران جفا بینم

شاید از دلبری وفا بینم

Мавлоно Мақсуд – бу Фахруддиннинг инисидур. Аниинг ҳам
мулойим табъи бор. Ғазал таврида қўшиш кўпроқгина қилур. Бу матлаъ
анингдурким:

Пеши меҳри руи у раҳ баста шуд оҳи маро,
То аз он набвад губор ойинаи моҳи маро[127].

Мавлоно Софий – Кўҳи Соф шайхзодаларидиндур. Тахаллуси ҳам
анга далолат қилур. Назмларида Хожа Ҳофиз татаббуъи қилур. Бу матлаъ
анингдурким:

Соқиё, сархушаму бодай софам дори,
Ғар кунам сархуши он беҳки, маофам дори[128].

Мавлоно Фиғоний – Мир Саид Гўяндадур ва мужаллидлиғ ҳам
билур ва нақшбурлиғда ҳунарманддур. Аммо ани аксар авқот хуштабълиқ
иллати паришон тутар. Бу матлаъ анингдурким:

Даме висоли ту аз умри жовидон хуштар,
Бе ёди васли ту хуш будам ин замон хуштар[129].

Мавлоно Бу-Али – девонавор юрур. Девона бўлмаса эрди, «Бу-
Али» тахаллус қилғайму эрди? Бу матлаъ анингдурким:

Халқе ба роҳи ишқи ту осуда мераванд
Ошиқ манаму дигар ҳама беҳуда мераванд[130].

Мавлоно Шайхий[131] – табасликдур. Муддате Ироққа борди. Андин
келганда адвор ва мусиқийға ҳам соҳиби вуқуф бўлуб келди. Гўёки ишлар
дағи тасниф қилибдур. Табасдағи авқоф ва тавлият ва шайхлиғин қабул
қилиб, ҳоло ул ишга машғулдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ин на доғестки бар синаи сўзони ман аст,
Муҳри ишқ астки аз меҳри ту бар жони ман аст[132].

Мавлоно Ҳиротий – не ерлик экани тахаллусидин зоҳирдур. Ямон
табълиқ киши эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Фасли баҳору мавсуми гулҳо шукуфтан аст,
Соқий, биёр бода чи ҳожат ба гуфтан аст[133].

Мавлоно Биҳиштий – Ҳисор вилоятидиндур. Таҳсил қилғали бу
мулкка келибдур. Табъи дағи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Дар каманди ту на ҳар бесару по афтода аст,
Ин балоестки, дар гардани мо афтода аст[134].

Мавлоно Аҳлий – Туршиз вилоятидиндур. Табъида хейли чошни
бор. Бу матлаъ анингдурким:

Душ афғони ман аз чашми малойик хоб бурд,
Хирмани маҳро зи туфони сиришкам об бурд[135].

Мавлоно Наргисий[136] – Марв вилоятидиндур. Мазкурвалар йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Онроки дарди ишқи ту девона сохта,
Мажнун сифат багўшаи вайрона сохта[137].

Мавлоно Хизрий – гўёки бировнинг мамлуки эркандур[138]. Хожаси ани, ё ул хожасини озод қилибтур. Бори хожавор юрур ва ўзин озодваш кўргузур. Бу матлаъ анингдурким:

Умри ман берухат, эй зуҳражабин, мегузарад,
Ҳайф аз авқоти шарифамки, чунин мегузарад[139].

Мавлоно Ботиний – фақир ва сода кишидур. Балхда бўлур. Таваккул қадами била Маккага бориб келди. Дағи Балхда гўша ихтиёр қилди. Бу матлаъ анингдурким:

Баски, дори тангдил, эй ғунчаи хандон маро
Жон зи дил омад ба тангу дил гирифт аз жон маро[140].

Мавлоно Фазлий – ҳирийликдур. Кичик эркanида наққошлиқ қилур эрди ва назмғина ҳам айтур эрди. Ўзин тамом шоир хаёл қилғондин сўнгра тамоми наққошликни тарк қилиб, шоир бўлди. Бу матлаъ анингдурким:

Зоҳид, биёр хирқаву раҳни шароб кун,
Асбоби зуҳду хонаи тақви хароб кун[141].

Мавлоно Шўхий – Шайх Саъид Лоданинг ўғлидур. Агарчи яхшиғина табъ насиби бўлубтур, аммо отаси тавридин ҳам бенасиб эмасдур ва бу матлаъ анингдурким:

Нест раҳ пеши сагони ту мани овораро,
То бад-эшон гўям аҳволи дили бечораро[142].

Мавлоно Зоҳирий – дарвешваш йигитдур. Бу тоифа била тоғ фақир қошиға келур, табъи холи аз ранги эмасдур. Бу матлаъ анингдурким:

Соғари бодаки, жон равшан аз он аст маро,
Мавжи он сайқали ойинаи жон аст маро[143].

Мавлоно Хулқий – ҳирийликдур. Табъи назмларға ямон эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Эй сарвиноз, дар дили мо жо намекуни,
Жо мекуни, вале ба дили мо намекуни[144].

Мир Асадуллоҳ – симнонликдур. Ўз мулкидин илм талабиға шаҳрға келди ва фақирнинг мадрасасида сабақ ўқур эрди. Сурат ва сийрати яхши йигитдур. Бу муаммо «انس» отиға анингдурким:

ریزد از چشم تر اهل محبت متصل

آتش هجران او ناچار اشک و خون دل

Мир Аҳадуллоҳ – Балхдиндур. Ул дағи шаҳрға таҳсил учун келибдур. Яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Эй шаби ғам, дур аз он шамъи жамолам сўхти,
Солҳо дар ваъдаи рўзи висолам сўхти[145].

Ва «پارسا» отиға бу муаммо анингдурким:

شر پاکان و فرق امل ادراک

سراسر کشته زبر پای او خاک

Мавлоно Шоҳ Али – фақирнинг мадрасасида таҳсил қилур ва фақирга мутааллиқ элдиндур. «خان» исмиға бу муаммо анингдурким:

از غم دوران وجود روزکار

خواهم امین شد زجورروی یار

Мавлоно Зебоий[146] – фақир ани кўрмаймен, аммо шеърин эшитибмен. Бу матлаъ анингдурким:

Қоматат шеваи рафтор чу бунёд кунад,
Сарвро бандаи худ созаду озод кунад[147].

Мавлоно Саид – сиёҳ жарда кишидур. Ҳамоноки убурлиғ мансубдур, ўз ҳолига муносиб бу матлаъ анингдурким:

Ғуломи хештанам хонад лола рухсоре,
Сиёҳи рўйи май кард оқибат коре[148].

Мавлоно Дарвеш Али – табобатқа машғулдур ва бу фаннинг ҳозиқ ва моҳирлари анинг табъин таъриф қиладурлар. Муолижасин кўрганлар ўкодурлар. Табъи ҳам яхшидур. Аммо муаммоға кўпрак машғулдур. «ولی» исмиға бу муаммо анингдурким:

هندوی زلف اوز بدکیشی
کوش بگرفت و کفت درویشی

Мавлоно Қаллоший[149] – атвори тахаллусиға муносиб кишидур. Гўё ушбу муносабатдин бу тахаллусни ихтиёр қилибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Онки, бар хубони олам подшоҳ дорад туро,
Хоҳам аз чашми бади мардум нигоҳ дорад туро[150].

Мавлоно Гадоий[151] – туркигўйдур, балки машоҳирдиндур. Бобур Мирзо замонида шеъри шуҳрат тутти, бир навъи айтур ва унинг машҳур матлаъларидин бири будурким:

Оҳким, девона кўнглум мубтало бўлди яна,
Бу кўнгулнинг илгидин жонға бало бўлди яна.

Мавлононинг ёши тўқсондин ўтубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Дилбаро, сенсиз тириклик бир балои жон эмиш
Ким, анинг дарди қошида юз ўлум ҳайрон эмиш.

Мавлоно Воҳидий – Мавлоно Ҳожи Муаррифнинг ўғлидур. Машҳадлиғдур ва анда бўлур. Бу матлаъ анингдурким:

То туро турраи анбар шикане пайдо шуд,
Дили овораи моро ватане пайдо шуд[152].

Зеда Козиси – яхши табълик йигитдур. Маснавийларни рангин айтур. Амир Хусравнинг баъзи маснавийлариға бу яқинда татаббуъ қилибдур. Ғариб хаёллар қилибдур. Ва ўзга назмлар ҳам айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Ки гўяд бар сарири мулки хуби подшоҳиро
Ки,бар дар нолаи зорест мискин додхоҳиро[153].

Мир Хусайн – машҳадлиғдур, яқинда таҳсил учун шаҳрға келибтур ва «Ихлосия» хонақоҳида бўлур. Табъи яхшидур «لطف» отиға бу муаммо анингдурким:

شاد از آنم که یار ناوک غم
طرف دل فکنده از پی هم

Мавлоно Коший – ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй дил, ба ғамаш кай сару савдои ту дорам,
Парвои худам нест чи парвои ту дорам[154].

Мавлоно Зойирий – ҳам машҳадлиғдур. Толиби илмлиққа мансубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Маро сарвест дар дил карда жо, дар чашми равшан ҳам,
Чу гул покиза рў ҳамчун сабо покиза доман ҳам[155].

Мавлоно Қонеъий – ҳам бу тоифадин. Бу матлаъ анингдурким:

Рухи ту қиблаи дилҳои беқароron аст
Нишони пои ту меҳроби хоксорон аст[156].

Мавлоно Зиёий – Нишопур зурафосидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Ба хуни ошиқ имшаб ташна бинам лаъли серобаш,
Мадеҳ май, соқиё, тарсамки, аз масти барад хобаш[157].

Мавлоно Нурий – даҳи Нишопур шуаросидиндур, ғайри ул Нурийки машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Хадангатки, шуд нахли гулзори дил
Наёварад боре магар бори дил[158].

Мавлоно Файзий – жўнободлиғдур. Кўпрак авқот Гозургоҳда бўлур ва толиби илмлиқ қилур. Табъи назмларда даҳи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Гарчи дашномам расад аз лаъли шаккарбори у,
Ҳаст як ширине дар талхии гуфтори у[159].

Мавлоно Айний – ўбалиқдур. Ҳофиздур, китобат ҳам қилур ва табъи ҳам назмларда мулойимдир. Бу матлаъ анингдурким:

Манам дур аз маҳи рўи ту ҳар шаб то саҳар гирён,
Суроҳивор дил пур хуну бар сар чашми тар гирён[160].

Мавлоно Муъиний – шерозлиқдур. Бу матлаъ анингдурким:

Аз сад сухан ба ҳийла яке гуш мекуни,
Он ҳам нагуфтаамки, фаромуш мекуни[161].

Мавлоно Хизрий – ул даҳи эмди пайдо бўлғон йигитлардиндур ва сиғари синдадур. Умид улким, яхшироқ айтқай. Бу матлаъ анингдурким:

Зи ҳажрат дил дамодам нолаву оҳу фиғон дорад,
Ғамат гар қасди дил мекард, акнун қасди жон дорад[162].

Устод Муҳаммад Убаҳий – кордгарлик санъатиға мансубтур. Фаҳми ёмон эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Насими хулду умри Хизр мебахшад агар дони,
Ҳавои дашти Гозургоҳ оби жуи Султони[163].

Мавлоно Кавкабий – мунажжим йигитдур ва ўз фанида муносиб тахаллус ихтиёр қилибдур. Фақир андоқ хаёл қилурменким, они кўрмаймен. Баъзи ёронлар дерларким, кўрубсен, хотирға келмади. Бу матлаъ анингдурким:

Бе рухаш ҳар қатраи хун бар сари мужгон маро,
Машъале бошад фурузон дар шаби ҳижрон маро[164].

Мавлоно Мехнатий – ул даҳи эмди пайдо бўлғон шоирлардиндур, фақир ани ҳануз кўрмаймен. Бу матлаъ анингдурким:

Саҳар чу бўи худ он моҳ дар ниқоб гирифт,
Фиғон зи халқ баромадки, «офтоб гирифт»[165].

Мавлоно Шукрий – масаломез айтурда Мавлоно Сайфийға тақлид қилур. Ул услубда зеҳни яхши борур. Бу матлаъ анингдурким:

Чу зи хат пурсамат аз мушки Хўтан мегўи,
Чанд бо мо ба сари зулфи сухан мегўйи[166].

Мавлоно Ҳақирий – эмди пайдо бўлғон хуш табъ йигитлардиндур. Аммо табъида хили чошниси бор. Ҳиралиқдур. Бу матлаъ анингдурким:

Меравам дар гўшаи майхона чо хуш мекунам,
Жоми май меёбаму онжо фурукаш мекунам[167].

Мавлоно Асирий – ҳам эмди зуҳур қилған шуародиндур. Аммо назми ҳануз шуҳрат тутмайдур ва шеърида масал равиши бор. Бу матлаъ анингдурким:

Шудам аз ёр жудову ба бало уфтодам,
Чи бало буд ки аз ёр жудо уфтодам[168].

Мавлоно Саъд – мутасарриф табълиқ шоирдур ва табъида хейли ҳайрангезлиқ бор. Бу матлаъ анингдурким:

Барги гул нестки, уфтода ба тарфи чаман аст,
Пунбаи доғи дили булбули хунин кафан аст[169].

Хожа Калон Баззоз – шаҳр элидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Анжум машумур он чи дар ин гунбази хазрост,
К-аз баҳри тамошои рухат дидаи ҳаврост[170].

Хожа Мансур – Журжон мулкидиндур ва битикчи қавмидиндур, филвоқеъки, ул қавмда андин одамивашроқ ва инсониятлиқроқ киши йўқтур. Табъи бағоят яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Пардаи лола тиҳи дидаму оғушта ба хун,
Ёдам омадки, маро рафта дил аз парда бурун[171].

Султон Маҳмуд – Хожа Мансурға қаробат бўлур, Хожа Шамсуддин Муҳаммад битикчининг ўғлидур. Нужум илмини истихрож қилғуча бил... Бу матлаъ анингдурким:

Шуд рўзгори ман сияҳ аз ҳажри ёри ман,
Касро мабод рўзи ману рўзгори ман[172].

Мавлоно Низом – астроболиғдур. Қасидани яхши айтур ва бу «Баҳория» қасидаси яхши воқеъ бўлубтурким:

Боз гулзори хат аз сабзаи тар пайдо кард,
Кори бўстони жаҳон ранги дигар пайдо кард[173].

Мавлоно Ёрий – астроболиғдур. Табъида хили шўхлуқ бор. Бу матлаъ анингдурким:

Нахоҳам пеши мардум дида бар рухсори ёр афтад,
Чу пеш ояд назар бар рўи у беихтиёр уфтад[174].

Мавлоно Доий – ҳам астроболиғдур. Фариб хаёл топмоқ ҳузурида кўп бўлур. Бу матлаъ анингдурким:

Он парироки, зи гулбарги қабо дар бари уст,
Ҳар тараф банди қабо нестки, болу пари уст[175].

Бобо Шўрида – қасидахонликка маъруф ва машҳурдур. Табъ аҳлининг кўпи била мусоҳиб бўлубтур ва табъида кўп чошни зоҳир бўлур. Қарилиқ бобида айтилған маснавийдин бу байт анингдурким:

Қадам шуд чун камону умри ман шаст,
Жавони ҳамчу тир аз шасти ман част[176].

Мавлоно Суфий – ҳам астроболиғдур. Яхши табъи бор ва иншоси ҳам хубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Нест дар ҳажри туам заъф зи бемории дил,
Тарсам озурда шавад табъи ту аз зории дил[177].

Мавлоно Ҳамидгул – Мавлоно Абдулваҳҳобнинг ўғлидурким, отин юқори ўтти, фузул ва девонадур. Лутфи табъдин холи эмастур. Бу матлаъ анингдурким:

Шаб хоки тайра бистари мо бедилон бас аст,
Чодиршаби кашидаи мо осмон бас аст[178].

Мавлоно Биҳиштий – Ҳамидгулнинг инисидур. Аммо ҳам табъда, ҳам тарда анга ҳеч нисбат йўқтур. Бу матлаъ анингдурким:

Шамъ, имшаб тарки даъви бо рухи он моҳ кун,
Тира карди мажлиси моро, забон кўтоҳ кун[179].

Мавлоно Фиғоний[180] – Хожа Афзалға қаробатдур. Яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳар ки чун сурати Чин дида ба рўи ту кушод,
Чашми дигар зи тамошои ту барҳам наниҳод[181].

Мавлоно Шарорий – астроболиғдур. Гўё рангида ҳумрат бор учун бу тахаллусни ихтиёр қилибтур. Бу матлаъ анингдурким:

Надорам бештар з-ин тоқати бемеҳрии жонон,
Худое, бар ман он номеҳрибонро меҳрибон гардон[182].

Мавлоно Фидоий – ҳам астроболиғдур ва сайидзодадурким, зоҳирий сафоси бор. Отаси била Байтуллоҳ сафариға бориб келди. Табъи дағи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳамеша рўй ба девор буд Мажнунро
Ки, аз рақиб бипўшад сиришки гулгунро[183].

Мавлоно Маҳрамий – Астроболнинг мутааййинларидиндур. Толиби илм ҳам бор ва Хожа Мансурнинг акасидур ва фақирваш йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Мудом воизи мо манъи бода нуш кунад,
Чи хуш бувадки, даме даркашад хамуш кунад[184].

Мавлоно Аёний – ҳам астроболиғдур. Хейли тасарруфлуқ табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дар сар аз лои таҳи хум ҳаваси ҳаст маро,
Бахти бад бинки, бад-он ҳам нарасад даст маро[185].

Мавлоно Волаҳий – олий остонда мулозимдур. Бу матлаъ анингдурким:

Он чашмаи ҳаётки, ёбанд жон аз у,
Жуз оби ҳасратам набуд дар даҳон аз у[186].

Сайид Ханжар – чечактулуқдур. Таҳсил учун шаҳрга келди, аммо бот тарк қилиб сипоҳийлик ихтиёр қилди. Бу матлаъ анингдур:

Жудо зи ёр ба жуз дарди иштиёқ надорам,
Ажал, биёки, дигар тоқати фироқ надорам[187].

Мавлоно Зорий – эмди пайдо бўлғон хуш табълардиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Чу сели ашк зи чашми пур об меояд.
Ду дида бар сари он чун ҳубоб меояд[188].

Мавлоно Нозирий – яхши табълиқ йигитдур. Зеҳнида тасарруф бор. Бу матлаъ анингдурким:

Мешавад лар қаҳр агар худро кушам, аз баҳри у,
Ваҳ чи қаҳр аст онки худро мекушам аз қаҳри у[189].

Мавлоно Зотий – янги хуштабълардиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Най гарчи дам зи замзамаи зеру бам занад,
Дар пеши нолаам натавонадки, дам занад[190].

Мавлоно Мир Али – Ҳазрат Махдумий Нуран мадрасасида бўлиб ва аларға мулозим ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Маро бесарв қадаш бошад, эй дил,
Ба жон ҳар лаҳза тири ҳажр ҳосил[191].

Паҳлавон Котиб – ҳам ул Ҳазратнинг ашъор ва мусиқинафотин китобат қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Ийд асту маро бемаҳи худ хуррами нест,
Халқе ҳама дар шодию чун ман ғами нест[192].

Учинчи мажлиснинг хатми

Бу Ҳазратким[193], бу мажлис аҳлининг садринишинидурлар саҳоби мажлайлари гавҳаррез ва бу жамоатким, ул ҳазрат хирмани маонийсининг хўшачинидурлар, гулшани табълари гулафшон ва суманбез, сархайлға вусули илоҳи етсун ва хайлға шарафи саодат ва мағфирати номутаноҳи насиб этсун. Ва Султони соҳибқиронким, ул ҳазратнинг нукот ва маорифининг дақойиқи алфозини ва ҳақойиқи маонийсини ҳеч донишварлардин яхшироқ билмади ва ҳеч аҳли табъ аларнинг ушри аширини фаҳм қилмадиким, мажлисда назм тарийқида ҳамроз эрдилар ва наср услубида нуктапардоз. Ул ҳазрат руҳониятидин аларға файзи беғоят ва имдоди бениҳоят етсун ва бу фақир ҳамким, бу ҳазратнинг бандаи даргоҳи ва ул ҳазратнинг хоки роҳимен маҳрум бўлмусун.

Чун бор эдилар бу ҳазрату ул ҳазрат,
Ким, ул ҳазрат ҳақ сари қилди риҳлат.
Бу ҳазрат кўп умр ила топсун давлат,
Мен бандаға давлатида кунжи узлат[194].

ТЎРТИНЧИ МАЖЛИС

Аср фузалоси зикридаким, шеърга машҳур ва мубоҳий эмастурлар, аммо алардин назм тарийқида кўп латойиф зоҳир бўлур ва кўп заройиф бош урар

Ул жумладин:

Паҳлавон Муҳаммад Гўштигирким, кўб фазойил била оростадурким, гўшти фани бавужуди улким, анинг андоқ ҳақ ва мулкидурким, маълум эмаским, ҳаргиз бу фанда андоқ пайдо бўлмиш бўлғай. Ўзга фазойилиға кўра ,ун мартабасидур. Мусиқий ва адвор илмида даврининг беназиридур. Чун камолоти «азҳару мин аш-шамс»[1]дур, шарҳ қилмоқ эҳтиёж эмас, фақир Астроболдин бу рубоийни Паҳлавон хизматлариға битиб эрдимким:

Дар Каъбаву дар дайр ба иршоди туем,
Дар савмааву майкада бо ёди туем,
Зокир саҳару шом ба авроди туем,
Яънеки, ятими Неъматободи туем[2].

Паҳлавон бу рубоийни жавоб битиб эрдиким:

Эй Мир, ту пиру мо ба иршоди туем,
Доим ба дуогуию бо ёди туем,
Ин шаҳр ба ту хуш асту мо бо ту хушем,
Мурдему хароби Астрободи туем.

Бу матлаъ Паҳлавоннингдурким, айтқонда Паҳлавонға подшоҳ мингон олтун сила иноят қилди:

Гуфтамаш: «Дар олами ишқи ту корам бо ғам аст»,
Гуфт хандон зери лаб: «Ғам нест, кори олам аст»[3].

Ҳоло фақр аҳлининг пешвоси ва тарийқ хайлининг муқтадоси Паҳлавондур, баъзи эл Паҳлавоннинг насабида таън қилурлар, аммо фақирға таҳқиқ бўлдиким, ёлғон айтурлар.

Мир Сарбараҳна – Туркистондиндур. Хуш табъ ва хуш машраб ва хуш суҳбат ва ширин калом кишидур. Атиқ ур-раҳмон Шайх Луқмон (қуддиса сирруҳу) мазорида йигирма йилға яқин шайх ва мутавалли эрди. Йил бўлдиким, юз минг, юз эллик минг олтунға яқин анинг авқофидин ҳосил қилиб андоқ масрифиға еткурдиким, худо ва халқи худо қошида мустаҳсан тушуб ҳеч киши ҳеч навъ айб топа олмади.Сўнгра худ садорат масканида мутамаккин бўлуб, улви ҳимматдин андоқ олий мансабдин ўз ихтиёри била истеъфо қилди. Ғоят шўх табълиғидин тирзиқ[4] айтмоқ қоидасин Мир пайдо қилди. Бовужуди бу гоҳ-гоҳ яхши тирзиқлар ҳам навиш қилурлар ва йигитликда Оқил кунгурға мутааллақ бўлуб,офият тарийқин тарк қилиб, ул тоифаға тобеъ бўлуб эришиб юрурда анинг пеш салоти ғойиб бўлғонда, Мир маъракада пеш салоти бўлуб айтқон абётдин бу рубоийлурким:

Ононки, парастандаи хуршеду маҳанд,
Аз чашми ту дар орзуи як нигаҳанд,
Кунгур[5] агар ин астки ман мебинам,
Хубони дигар питанги таълимгаҳанд[6].

Мир ул вилоятнинг вожиб ул-эҳтиром содотидиндур, агарчи арзол ва хубасо мусаллам тутмаслар ва нимагина дерлар, аммо ул тойифанинг сўзига эътибор йўқтур. Ва Мирнинг муфрит таом емакка кўп шаафлари бор. Ул жиҳатдин кўпроқ авқот имтило[7] маразиға гирифтордурлар.

Мавлоно Бурҳонуддин – Ҳирий шаҳрининг бузургзодаларидиндур, донишманд ва хушгабъ ва сабукруҳ кишидур.Бобур Султон отиға муаммо рисоласи битиди «Жавоҳир ул-асмо»[8]ға мавсум. Бу муаммоким, «شاه بابر» ҳосил бўлур, ул рисоладин, Мавлононинг хосса муаммоларидиндурким:

پس از بهارجوانی کشیم آه بحسرت
خزان عمرچو آخر رسید از پی غارت

Бу фақирға подшоҳ муҳр таклифи қилғонда, таърихе айтиб эрдиким, бағоят хуб воқеъ бўлуб эрди. Аммо чун фақирнинг таърифики, нафс ул-амрда ғайри воқеъдур лозим келур эрди, битилмади, ва лекин асл мисраи будурким:

تاریخش این بود که علیشیر مهرزد

«Ки» лафзидин сўнграғи алфоздин таърих ҳосил бўлур. Ғаройиб иттифоқотиндурким, Мир Дарвеш Алиға муҳр иноят бўлғонда ўзининг хотириға «Дарвеш Али муҳр зад» таркиби келиб эрди ва ўн йил тафовут эрди ва рост воқеъ эрди. Ва Мавлоно ҳоло Шоҳрух Мирзо мадрасасида ва баъзи мадорисда дарсға машғулдур ва қалин талаба истифода қилурлар. Баъзи ёронлар мутойиба юзидин Мавлоноға дерларким, қадимий хуш табълардинсиз ва ул изтироб қилур, аммо чораси йўқдур.

Мир Ғиёсуддин Азиз – Машҳадда Имом Али Мусо ар-Ризо равзаларида нақиб ва вилоятнинг улуғидур. Таърифларида баён қосирдур. Бу матлаъ аларнинг деб шуҳрати борким:

Бозам аз дасти буте домони исмат чок шуд.
Жуз хаёлаш ҳар чи буд аз лавҳи хотир пок шуд[10].

Мавлоно Масъуд[11] – Ширвондиндур, ўз мулкидин Ҳирийға келди ҳам ифода, ҳам истифодаға бажидд машғул бўлди. Бу аснода Ҳазрат Маҳдуми Нуран мулозаматлариға етиб, бирор сабақға дағи мушарраф бўлур эрди. Ҳоло Маҳди улё «Гавҳаршодбегим» мадрасасида ва яна баъзи мадорисда мударрисдур. Юз ободон толиби илмдин ортуқроқ ҳар кун андин нафъ олурлар, балки йироқ мамоликдин бу тоифа анинг дарси ишқиға ғурбат ихтиёр қилиб келурлар. Яхши ахлоқлик ва дарвешваш ва фонийсифат кишидур. Бир кун фақир била намози пешин қилди. Намоз тугагандин сўнгра яна икки ракаат қилди. Фақир айттимки, «таҳвилдор ҳисобин адо қилурда фозил келтурмак хиёнат далилидур». Бу сўз шуҳрат тутти ва Мавлоно айтур эрмишким, икки ракаат ортуқси намоз қилдим, йилларким, анинг маломат ва ғароматидин қутула олмон. Бу матлаъ анингдурким:

Бисўз синаи мастон ба риққати маи ноб
Ки, нест сўзи маро созкор ғайри шароб[12].

Ҳофиз Шарбатий – Хуросоннинг мутааййинларидин... Одамиваш, мутавозеъ ва муаддаб кишидур ва хушхонликда фарида... замонадур. Султон Абу Саъид Мирзо Ироқда бузулғонида Маккага борб... мужовир бўлди. Андин бу таърихқача йигирма беш йилдурким, ул давлатд... мушаррафдур. Табъи даги хубдур. Бобур Мирзо хиёбонидин май ичиб... келадурғонда Мавлонозодаи Абҳарийким, шаҳрнинг муфтиси ва ринлар... киши эрди Мирзонинг ёнида сархуш эрмиш, Мирзо Ҳофизга дебдурким... тушуб суроҳини олиб бир байт ўқуб, бир аёқ тут.Ҳофиз суроҳини олиб... Мавлонозодадин аёқ тутиб, бу байтни ўқубдурким:

Дар даври подшоҳи атобахшу журмпўш,
Ҳофиз қаробакаш шуду муфти пиёланўш[13].

Бобур Мирзо кўп таҳсин эҳсон қилибдур. Ва Ҳофизнинг яхши нақшлари ҳам бор. «یا الله یار» исмиға бу муаммо анингдурким:

هرچند که جان و دل درهجروی افکاراست

چون نیک نکه کردم حق برطرف یار است

Хожа Камолуддин Удий – зариф киши эрди ва ўз замонининг хушнавози эрдиким, барча халойиқ ани мусаллам тутар эрдилар. Табъи ҳам шеъриға мулойим эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Намехоҳам зи дила бар рухат ойинае созам,
Зи мужгон баҳри зулмат анбаросо шонае созам[14].

Али Кармол – даги Удий эрди. Бағоят сафиҳ ва бадзабон киши эрди. Аммо яхши таснифлари бор. Бу матлаъ анингдурким:

Кокулатроки, ба гирди сари у жон гардад,
Ба сари худ магузарашки, парешон гардад[15].

Мир Атоуллоҳ[16] – Нишопурдиндур. Андин илм таҳсили учун шаҳрга келди. «Кофия» ва «Мутавассит» ўқур эрди. Донишманд бўлғунча бир навъ мустаҳсан маошқа муваффақ бўлдиким, андин ортуқ мумкин эрмас. Бовужуди донишмандлик, шеър ва муаммо ва саноеъда даги маҳорат пайдо қилди ва муаммоға кўп машғул бўлур эрди. Ҳоло сабақ касратидин анга авқоти вафо қилмас, аммо саноеъда китобе тасниф қилибдур. «Балоеъи Атоийға» мавсумдур. Эмди баёзға борди. Маълум эмаским, бу фанда ҳаргиз ҳеч киши онча жамъ ва муфид китоб битимиш бўлғай. Бовужуди ихтисор

мақбули муставий[17] санъатидаким, андин мушкулроқ санъат бўлмас, бу байт ул рисолада анинг хосса байтидурким:

شکر دهنا غمی ندارید

دیر آدنی مغانه در کش

Анинг табъи диққатиға бу байт далили басдур. Фақир густоҳлик юзидин Мирға дерменким, фазойил ва камолотингизға кўра дарвешлигингиз ҳам бўлса эрди, хуб эрди. Билурким, мусаллам тутмаса, собит қилурмен, заруратдин мусаллам тутар.

Мир Муртоз – кичик ёшдин бериким, илм касбиға машғулдур. Анга тегруким кўпрак улумда донишманд бўлди – ўз мутолааси била бўлди. Кеча тонг откунча ва кундуз оқшом бўлғунча иши мутолаа эрди. Бовужуди бу зуҳди даги аъло мартабада эрди ва сойим уд-даҳр[18] эрди. Бу риёзатлар жиҳатидин маволи анга Мир Муртоз от қўйдилар ва ҳоло бу лақаб била машҳурдур. Чун баҳсда лажожи кўп эрди анинг била ҳар ким масала баҳс қилса эрди, мулзам бўлмагунча қутулмас эрди, балки мулзам бўлса ҳам. Шаҳр зариф ва шўҳлари «Вали шалоин»[19] ҳам дерлар. Ҳоло вузу ва намозида муболаға жиҳатидин анга васвос пайдо бўлубдур, ва шатранжға андоқ мағлубдурким, бир ҳариф илгига тушса, халос бўла олмас. Бу жиҳатдин ҳарифлар андин қочарлар. Машҳурдурким, агар икки ҳариф илгига тушса, бири била ўйнаб, яна бирининг этагин берк тутиб ўлтурурким, бири қочса, бори бири илгида бўлғай. Ба ҳар тақдир андоқ беназир киши оз бўлғай . Бу матлаъ анингдурким:

То наёяд суи дил ғайри хаёли дилситон,
Бар сари раҳ мардумони чашм гашта дидабон[20].

Мавлоно Ҳусайн Воиз[21] – «Кошифий» тахаллус қилур, Сабзаворликдур. Йигирми йилға яқин борким, шаҳрдадур ва Мавлоно зуфунун ва рангин ва пуркор воқеъ бўлубтур. Оз фан бўлғайким, даҳли бўлмагай. Хусусан ваъз, иншо ва нужумки, анинг ҳаққидур ва ҳар қайсида мутааййин ва машҳур ишлари бор ва мусаннафотидин бири «Жавоҳир уг-тафсир[22] дурким, «ал-Бақара» сурасин бир мужаллад битибдурким, мунсифи қатъ била юз жуз бўлғай. Бовужуди барча хиралиқ ва донолиқ шаҳр шўҳларидин бири Хожа Ҳофизнинг бу матлаъин битиб, минбарининг устиға қўйғондур, будурким:

Воизон к-ин жилва бар меҳробу минбар мекунанд,
Чун ба хилват мераванд он кори дигар мекунанд[23].

Олиб ўқуғач кўп мутағаййир ва музтариб бўлиб, хили хорижи мабҳас сўзлар айтиб неча вақт ваъз айтмади. Хасми номаълум худ ўз мақсудини ҳосил қилди. Аммо Мавлоно қилғонининг хато эрканига воқиф бўлгач яна ўз иши бошиға борди. Бормаса икки хато бўлур эрди. Бок йўқдур, айбсиз тенгридур. Бу матлаъ анингдурким:

Сабз хато, зи мушки тар ғолия бар саман мазан,
Сунбули тобдодаро бар гули настаран мазан[24].

Мавлоно Муин Воиз – Мавлоно Ҳожи Муҳаммад Фароҳийнинг ўғлидурким, машоҳирдиндур. Ҳоло ўзи дағи азим воиздур ва муридлари кўп. Минбар устида девонавор илик ташламоғи ва тахтани тепмаги кўпдур ва ўзин «Муин девона» била таъбир қилур ва кўп баланд ва паст сўзлар айтур. Чун жунунға муътариф, ҳар навъ сўз айтса маъзурдур, шеърида вазн, қофия ва радифға муқайяд эмас, эса маоф бўла олур. Бир қатла Ҳазрат Амир ул-мўъминин Али[25]нинг имони тақлидий экандур деганга, ул ҳазратнинг руҳидин ғариб сиёсат ва шиканжалар кўрди. Ҳамоноки тавба қилдиким, қутулди. Ва оғаси Мавлоно Низомуддинким, донишманд ва муттақий ва дарвеш ани деса бўлурким, икки қатла Ҳирий шаҳрининг қазосин таклиф била анга бердилар. Иккаласи қатла ўзин азл қилди.Умид улким, бу қатла қабул қилғай ва азл қилмағай. Дерларки, айтур эрмишким: «Муини мо қобилияти бисъёр дошт, ин зинапояи чубин уро зоеъ сохт»[26].

Ҳар тақдир била шаҳрда муқаррар воиз Мавлоно Муиндур. Шаҳр масжиди жомеъида жумъа куни ийдгоҳда икки байрам куни ваъз ул айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Магар фасли баҳор омадки, олам сабзу хуррам шуд,
Магар васли нигор омадки, дил бо васл ҳамдам шуд[27].

Султон Иброҳим Мушашаъ – Султон Муҳсинниянгки, Арабистонда подшоҳдир, анинг инисидур. Донишманд ва муттақий ва [illegible] кишидур ва хаттот ҳам бор ва арабий шеърни яхши айтур ва девони ҳам бор. Бу байт анингдурким:

Силил ҳабла фимо байна фалбайну сойилин
Факам жазза ҳаддал байни мо байна кам ҳаблин[28]

Мирхонд[29] – Сайид Ховандшоҳ ўғлидурким, Балх (қуббат ул-исломий)нинг мутаайин донишманди ва бузурги эрди ва ўзи йигитликда улум такмили қилди ва ҳоло бовужуди кибари син ва улви насаб ва касрати ҳасабки барча мужиби ужб аноният дурлар, ул миқдор бетаайюн ва фоний машраб ва хуш ахлоқ кишидурким, андин ўтмас. Иншо ва тарих фанида

беназирдур. Бу фақир илтимос била аввали офаринишдин бу кунгача тарихи жомеъи битурким, нисфиға етибдур. Иншооллоҳ, тугатурига муваффақ бўлгайким, таворих аросида андин муфидроқ тарих бўлмағусидур. Вусъати маърифаси била адами таайюн жиҳатидан гоҳи бирор аёқ ичарда дафъи малолат ё сўрати нишот учун, нард уйнарға ҳам таназзул қилурлар. Ва масҳлиқ ва мабғуз оламин ҳам кўп таъриф қилурлар. Амир Хусравнинг «Даръёи аброр» татаббуида бу байти хуб воқеа бўлубтурким:

Ҳарки даст аз оби ҳайвон шуст, Хизри вақд ўст,
В-он ки аз зулмоти нафс омад бурун Искандар аст[30].

Мавлоно Хондамир[31] – Мирхонднинг фарзандидур ва салоҳиятлик йигитдур. Тарих фанида маҳорати бор. «نقی» отиға бу муаммо анингдурким:

روی آن دلربای مهر کسل

فتنه با خالهاش کشت ای دل

Мавлоно Ҳамидуддин[32] – Ҳазрат Мавлоно Муҳаммад Табодконий (қуддиса сирруҳу)нинг халафидур. Инсонияти зотий ва дарвишвашлиги жибиллий воқеъ бўлубтур. Адаб ва тавозеи ва таъзим ва ҳаёси муфрит ва асру беҳад тушубтур. Бузургвор атосининг хонақоҳида дарвешлар бурунғи дастур била борча анинг теграсида мужтамеъдурлар. Хилват ва узлат ва самоъ ва сафо мавжуд. Мавлоно ҳануз зоҳир улуми такмилидин фориғ бўлмайдур. Агарчи эҳтиёҳи дағи йўқтур, аммо важҳи акмал била тиларки, такмил қилғай. Табъи бағоят хуб воқеъ бўлубтур ва ботинининг ғоят софлиғидин неча йилдирким, Мавлоно Муҳаммад Араб фирибин еб, ани дарвешлик тарийқида росиҳ, балки мусулмон балки мухлис хаёл қилур. Аммо бўла олурким, ўз ҳолининг сатр ва китмони учун маломат тарийқида бу иш ихтиёр қилмиш бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

Гаҳе зи хастадилон ёд метавон кардан,
Диле, зи баҳри худо, шод метавон кардан[33].

Мир Камолуддин Ҳусайн – Мир Рафеуддин Ҳусайнға хоҳарзода бўлур. Хуросонда улум таҳсили қилди ва Ироққа тушти. Султон Яъқуб яхши эъзоз ва эҳтиром қилиб Биёбонгни суюрғол бердиким, юз минг олтунға яқин ҳар йил тегар эрди. Онча ганиматқа ҳиммат этагин силкиб, яна Хуросонға келиб, дарвешлик ихтиёр қилди ва Ҳазрати иршод маобий Нуран хизматида матбуъ ва мақбулдур ва тасаввуф илмида табъи бағоят қобил ва алар истилоҳотидин соҳиби вуқуф. Ҳазрат Хожа Абдуллоҳ Ансорий

(қуддиса сир-руҳу)нинг «Манозил ус-сойирин»[34]иға шарҳ битибдур ва
муборак манзилда шайх қилғонда бунёд қилибдур ва китобнинг хутбаси
бу оят билан ибтидо қилибдурки: «Рабби анзилни мунзалан мубороканв
анта хайр ул-мунзилин»[35].

Ва яна расойил ҳам илгида борким, аларға ўтган киши Мирнинг фазойил
ва камолатин фаҳм қилғай.

Мир хушшакл ва хуштабъ ва хушмуҳовара йигитдур. Барча ҳунарлар
била ороста ва мундин ўзга айби йўқтурким, дарвешваш ва суфиваш кишидур
ва ўзин шайхлиқ исмиға мавсум қилибдур ва бўла олурким, бу ҳам
аҳволининг сатр ва китмони учун маломатни ихтиёр қилмиш бўлғай. Бу
матлаъ анингдурким:

Аз ин боғи жаҳоноро чи сон орам қадам берун
Ки, бошад равзаи хулдаш дарун, боғи Эрам берун[36].

Мир Ихтиёруддин[37] – яхши табълик, яхши таврлиғ йигитдур.
Мавлоно Низомуддин қазо маснадида мутаммаккин эрканда, маҳкамаси ва
дор ул-қазосида сижиллот ва қаболжот ва шаръиёт анга эврулур эрди. Арабий
ва фиққи таъриф қилғуча бор, дерларки, бир тасниф илгидадурким, тугаса
маълум бўлурки, не миқдор салоҳияти бор. Оз ишида айб топса бўлур.
Аммо ҳабислар дер эрмишларким, дасторин бу навъ донишмандона
чирмағунча кўп заҳмат кўрар эркин. Эл тилидин қутулғон киши йўқтур ва
«Пои Ҳисор» ҳавзи туганганида бу таърихни хуб айтибдурким:

Ҳавзеки, чу хоҳам аз сафояш гўям,
Сад бор даҳан ба оби ҳайвон шўям
Ҳар чандки, ҳаст манбааш чашмаи Хизр,
Таърихи вай аз «ساقی کوثر» жўям[38].

Мавлоно Муҳаммад Бадахший – Қундузнинг Ишкашим
кентидиндур. Аввали ҳолида андин таҳсил учун чиқиб Самарқандға борди
ва бир неча вақт анда сабақ ўқуб Ҳиройға келди. Таҳсил ишин такмил
қилур вақтда ғоят хуштабълиғидин ва мусоҳиблар хотири жиҳатидан
лавандлиғларға тушти ва риндлиқ тарийқин ул мартабаға еткурдиким, маст
ё махмур бош ва оёқ яланг кўй ва кўча ва бозорда юрур эрди. Ҳодии
тавфиқ тавба насиб қилиб, ани туз йўлға кетурди. Ҳоло табъ аҳли орасида
андин сомонлиқроқ киши йўқтур. Подшоҳ ва гадоға мақбул ва мулойимдур.
Ва муаммо фанида рисола битибдурким, кўп эл орасида машҳур ва шоеъдур.
Аммо агар муҳовиротда гоҳи сўзга бетаамул жавоб берур, чун ғалат ким
тушар, ҳеч тушмас ва муаммодин бошқа дағи назмлари бор. Бу матлаъ
анингдурким:

Ҳаёли қоматаш дар дидаи бехоб мегардад,
Чу он моҳики, ҳар су дар миёни об мегардад[39].

Маолоно Ҳожи Муҳаммад – Машҳаддиндур. Кўпрак авқот бу
фақр била мусоҳибдур ва фарзанд ўрниғадур, балки андин ҳам азизроқ.
Ахлоқи малакийдур, башар сурати била келган ва атворда фариштадур,
инсон хайъатида зуҳур қилғон. Табъи софий ва тафаккури барча диққат-
дарға вофий. Зеҳни мушкулкушо ва тааммули фунун ишколиға расо. Баъзе
маҳал бирор назм дағи андин бош урар. Бу матлаъ анингдурким:

Эй басо, тавбаи деринаки, чун тавбаи ман,
Ҳубрўён бишикастанд ба як чашм задан[40].

Ва «عادل» исмиға бу муаммо дағи анингдурким:

خیال قد توجا کرده عالمی دردل

وزان مراد فدا ساخته دلان حاصل

Мир Ҳусайн Муаммоий[41] – Нишопурдиндур. Шаҳрда таҳсил
қилди. Онча ҳамида ахлоқ ва писандида атвори борким, шарҳидин қалам
тили ва қаламзан илиги ожиздур ва валоят осори ҳолидин пайдо ва фано
намудори зотидин ҳувайдодур. Мир хизматларида бир тифл таълимин
илтимос қилиб эрмишлар ва шогирди андинким, туфулият муқдазосидур,
ўқумоққа коҳиллиқ қилмиш бўлғай. Мир бир азизға илтимос қилибдур-
ларким, шогирдининг атосиға айтғайким, ўғлиға, мулойимат била насиҳат
қилсун. Аммо андоқ қилмағайким, тифл билғайким, бу Мир қошидин
экандурким, ногоҳ кўнгилгинаси Мирдин оғримағай. Мундоқ тарийқи
кўндур ва муаммо фанининг латофат ва нозуклугин ул ерга еткурдиким,
андин ўтмак мумкин эрмас, ва ҳукм қилса бўлурким, бу йўлни банд қилди.

«ناصر» исмиға бу муаммо анингдурким:

شد بخوبی روی آن حور پریوش افتاب

کس ندید از خاک و باد وآب و آتش افتاب

Ҳофиз Муҳаммад Султоншоҳ – хушхон ҳофиздур ва хушнавис
хаттотдур. Булардин бошқа солик ва покиза рўзгор кишидур ва яхши табъи
ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Шакли ҳилол абрўят аз чашми тар нарафт,
Моҳи зи айни баҳр, бале суй бар нарафт[42].

Мавлоно Фахрий[43] – Ҳирий шаҳрининг одамизодларидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Гуфтики ҳаргизам ба ту дил меҳрибон набуд,
Эй сарви нозанин, ба туам ин гумон кабуд[44].

Сайиид Жаъфар[45] – Сайиид Муҳаммад Нурбахшнинг ўғлидур. Шайх Қосимдинким, оғаси бўлғай кўп яхшироқдур. Хуросонға келди. Подшоҳ эъзоз ва икром қилғондин сўнгра, йилда беш минг олтун ёрмоқ ва икки юз харвор ошлиқ важҳи маош учун муқаррар қилдилар. Бовужуди улким, бир қуруқ бошлиғ мужаррад киши эрди, оздур деб ёмонлаб Арабистонға борди. Аммо хуштабъ ва яхши йигитдур. Ва лекин, атоси маҳдийлик даъво қилғондин не балоларким, бошиға келди ва ҳоло қирқ йилдин ортуқдурким, ўлубдур. Ақидаси ҳануз будурким, отаси ё Маҳдийдур ё маҳдий эканду. Бу матлаъ анингдурким:

Турки ман даст чу бар ханжари бедод бурд,
Ташнаро оби зулоли Хизр аз ёд бурд[46].

Мир Сайиид Ҳусайн Абивардий[47] – таҳсил учун вилоятидин шаҳрға келди. Анинг асносида ҳазрат Кичик Мирзо мулозаматида Каъба сафариға бориб Ироқда айрилиб қолди. Андин Рум ва Миср ва Ҳалаб балки ул тарафнинг кўпрак мамоликиға мусофират қилиб, олти-етти йил қолиб арабий тилни равон қилиб мутабаррук мазоротға етиб, балки Макка ва Мадинаға мушарраф бўлиб, кўп азизлар суҳбатин топиб, Хуросонға келди. Борурда ақл ва табъи қиллатиға матъун эрди, келганда иккаласин тамом қилиб келдиким, ҳеч кишиға маҳалли таън ва ташнеъ бўлмагай. Бир байт моддасида ақли ва табъи не миқдор эканин исбот қилибдур. Ул байт будурким:

Эй зи меҳри оразат гардун ғулом,
Юсуферо кардаанд Яъқуб ном[48].

Табъи натижаси бу бўлдиким, мундоқ байт айтти ва вуқуф аҳли бу байтнинг маъниси йўқтур, номавзундур деганда, эмасдур, деб баҳс қилди ва ақл натижаси буким, Хуросон аҳлин тажҳил қилиб, бу байтин хублуқға битиб Ироқға Яъқуб Мирзо ўрдусиға йиборди ва Мирнинг мундоқ ишлари лоюадду ва лоюқдур. Аммо чун қобилдур, бок эмас. Умид борким, ислоҳпазир бўлғай!

Сайиид Ғиёсуддин – Машҳаднинг содоти, балки нуқабосидиндур. Аҳл ва мулойим кишидур. Мазох ва мутойиба мизожиға ғолибдур. Шулуқдин файласуфваш ва улви насабдин тазвир ва бузург манишликда беихтиёр тушубтур. Чун Сайиднинг ҳумоюн башараларида суфрат ғолиб-дур, «Сайиид ширға» ҳам дерлар. Баъзи маймунға ҳам ташбиҳ қилурлар. Ўзи ҳуд бу навъ густохликлар қила олмасмен, аммо Мирнинг маркабин ул ҳа ўхшатибменким, анга бир маймунни миндурурлар. Агарчи Мирға ноҳуш келур, аммо ҳазл била ўткарур. Бу матлаъ анингдурким:

Даме аз дасти дуни во нарастам,
Биё, соқийки, якдам майпарастам[49].

Сайиид Асадуллоҳ – яхши табъликдур. «كدا» ва «ملک» исмиға бу муаммо анингдурким:

ای سرو خرامان ز کدامین چمنی تو

هر جا که روی جلوه کنان جان منی تی

Мавлоно Қосим – Мавлоно Абдураҳим мунажжимнинг набирасидир. Ўз замонида нужум аҳкомида муқаррар ва мусаллам эрди ва ўзи ҳам нужум фанини яхши билур. Бу матлаъ анингдурким:

Мо масти мудомем зи майхона чи пурсам,
Аз бешу ками соғару паймона чи пурсам[50].

Мавлоно Али – ҳамоноки туршизликдур ва табъи муаммо фанида кўп мулойим тушубтур. «ملک» исмиға бу муаммо анингдурким:

مکن عتاب و برابرو کره مزن یارا

که نیست تاب عتاب مه رخت مارا

Шайхзода Пуроний – Шайх Абусаъид Пуронийнинг халафидур. Икки пуштидин валоят анға маврусийдур. Ва ўз зотида ҳам қабулият кўпдур. Оз фурсатда хутутни андоқ битидиким, ул фан устодлари ўттиз йилда анча битимайдурлар. Ҳоло таҳсилға машғулдур, дерларким, рушд осори зоҳирдур[51]. Бу рубоий анингдурким:

Чун ман ба ғами ту дар жаҳон фарде нест,
Дил сўхтаи ниёзпарварде нест,

Хоҳам ғаму дарди хешро шарҳ кунам,
Лекин чи кунамки, ҳеч ҳамдарде нест[52].

Мавлоно Сафий[53] – Мавлоно Ҳусайн Воизнинг ўғлидур. Б
дарвешваш ва фоний сифат ва дардманд шева йигитдур. Ҳирот
Самарқандға Ҳазрат Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор суҳбатиға мушарраф бў
учун борди ва андоқ дерларким, онда қабул шарафин топиб, ирш
талқин саодатиға сарафроз бўлуб, яна Хуросонға келди. Табъи хуб
бўлубтурким, бу матлаъ анингдурким:

Бо лаби лаълу хату ғолиягун омадаи
Ажаб ороста аз хона бурун омадаи[54].

Мавлоно Шиҳоб – «Мудаввин» лақаби била машҳурдур ва
«ажойиб ул-махлуқот» деса бўлур. Бовужуди улким, «Каломуллоҳ» ёд
бот топар учун талвин қилибдурким, уламо ва қурро таажжуб ва ҳай
юзидин таҳсин қилурлар. Мундин бошқа ҳам салоҳиятлиқ кишидур. Б
навъ қадимона шеър ҳам айтур, аммо яқиндур одамийлиқ суратидин мунда
бўлуб ўзга жонвор суратиға масх бўлғай. Андоқким, инсоният сийратид
субоъ ва баҳойим сийратиға мубаддал бўлубтур. Аммо бу даъво исботи
мисраъки «мақлуби муставий» санъатида айтибдур, далил басдурким:

موش خر فرخ شوم

درک رقم قر کرد

Бовужуди булар анга шаҳр Шайх ул-исломидин ажаб зулм ўттики
ҳеч киши ғаврига ета олмади.

Ҳофиз Жалолуддин Маҳмуд – «Ихлосия» хонақоҳини
шайхидур ва «Қудсия» масжиди жомеининг хатиб ва имоми ва яхш
меҳробхон ҳофиздур. Шеър ва муаммо айтур ва хатни яхши битир. Мунч
салоҳиятни бот касб қилди. «Ихлосия» мадрасасиға келганда номавзун қи
ташлар эди. Эмди ҳам ёнгилиб ҳамул тарийқни маслук тутса ажаб эмас
нечунким, ҳам шайхдур ва ҳам хатиб ва ҳам имом. Бу матлаъ анингдурким:

Масиҳ агар шунавад як такаллум аз даҳанаш,
Дигар зи шарм набошад мажоли дам заданаш[55].

Мавлоно Номий – сабзаворлиқдур. Иншо била нома хатин битурға
машҳурдур. Аммо иншода ҳеч мунши они бегонмас, батаҳсис Мавлоно
Абдулвосеъ[56] ва «нома» хатида ҳеч хушнавис они писанд қилмас, хусусан
Шайх Абдулло Девона ва Хожаи Деҳдорки[57], Ҳазрат подшоҳ мажлисид

надимлик юзидин кўп элни тақлид ва ташбиҳ қилур мустаҳсан тушар.
Мавлононинг такаллумида бир ҳол борким, ани анга ташбиҳ қилибтур,
сафо чайнайдур ва оғзидин мағзоба зоҳир бўладур ва такаллумни ҳам
ҳис қилурда иккаласин аҳли идрок кўп таҳсин қилурлар. Бу матлаъ
анингдурким:

Лофад ба хатат нофа зиҳи бесару пои,
Ғаммози сияҳ ботини мо дар бахатои[58].

Ва баъзи зурафо дерларким, Хожа Деҳдор учун бу матлаъни айтибдур,
нечунким хейли муносабати бор ва йироқ ҳам эмаским, чин айтадур эрмиш
бўлғайлар (валлоҳу аълам).

Мавлоно Абдулвосеъ – иншо фанида моҳир, бағоят сабукруҳ
кишидур, ул ғоятқачаким, хуффат ва тахаттуқға бош тортар. Зурафо анинг
била мутойиба кўп қилурлар. Ул ширин изтироблар қилурки, яна муъжиби
ҳазл бўлур. Сафоҳат қилса ҳам, элдин қутулмас. Анга бу мансаб Хожа
Маждуддин Муҳаммад давлатидин етишти. Дерларки, анинг учун беш юз
байтдин ортуқ ҳажви бор ва сойир халқ учун минг байтдин ортуқ. Бу
матлаъ анингдурким:

Эй кашида турки чашмат дар камон пайваста тир,
Моҳи нав гашт аз камони абрувонат гўша гир[59].

Хожа Султон Муҳаммад – Шорахтдиндур. Шаҳрда нашъу-намо
топти. Хушсуҳбат ва хушмуҳовара кишидур. Суҳбати мужиби баст ва
такаллуми мужиби ништодур ва нома хатин дағи ширин битир ва бошининг
туки бирор нима озроқ учун бурун кўп мутараддид ва мутағаййир бўлур
эрди. Аммо эмди вусъати машраби ул ерга етибдурким, мажлисда бош
ялангғ ўлтурур ва бир сари мў ғами йўқтур. Табъи яхшидур. Бу матлаъ
аниңдурким:

Ба дандон уқдаи зулфи туро хоҳамки бикшоям,
Аз ин савдо шудам девонаву занжир меҳоям[60].

Мирак Ҳусайн – анинг ўғлидур ва табъи эмди назмларға мойил
бўлубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Кужо расад зи ту, эй бевафо, висол маро
Ки, аз жунуни ғамат нест эътидол маро[61].

Бу муаммо дағи «صديق» отиға анингдурким:

تا کنم بر سکان او تقسیم

دل مجروح کرده ام بدو نیم[62]

Мавлоно Муҳаммад Нойиний – аҳл кишидур. Тибб илмидин вуқуфи бор. Назмлардин муаммо фанида кўпрак шуури бор. Бу фан устодлари иттифоқ била муаммо таърифин мундоқ қилибдурларким, «мавзун каломдурким, ишорат ва имо била андин от ҳосил бўлур» ва ул дебдурким, «мавзуни калом қайди таърифда ҳожат эмас ва ишорат била ҳам эмасдур». Ва мисол муни дебдурким, бировнинг оти «Садр»[63]дур. Ани биров сўрсаким, отинг недур? Айт! Ул илик кўксига кўйса, далолат анга қилурким, оти Садр бўлғай. Ва биров бир махзан бир ерда дафн қилди ва устида бир занге сарнигун ости, дақиқ табъ нигун «занг»-дин «канз» вужудин таҳқиқ қилурким, ҳеч қайсида не каломнинг дахли бор ва не назмнинг». Аммо фан донолари бу тахайюлин банг хаёлотиға ҳамл қилдилар. «روح» отиға бу муаммо анингдурким:

کشت میخوانه ز حوران بهشتی معمور

چند چرخی بزن و بچشم فکن جانب حور

Мавлоно Нур – сода ва абдолваш кишидур. Бир мажлисда анга айтилдиким; ҳукамо ҳисси шоммани[65] димоғнинг тўрида таъйин қилибдурлар. Бас бу эътибор била машмумотни икки қош орасиға исласа керакки, иси ботроқ маълум бўлғай. Ул бу сўзни маъқулсиниб, яхши ислик ашъёни икки қош орасиға қўюб, нафасин юқори тортар эрди. Аммо холи аз табъ эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Туро нилуфари пироҳану ман монда ҳайронаш –
Ки, сар бар мезанад хуршед ҳар рўз аз гиребонаш[66].

Мавлоно Шер Али – оламнинг машоҳиридиндур. Ўз замонида «насхтаълиқ» хатин андоқ битидиким, ҳеч киши тақлид қила олмади, балки мушкилки, ҳаргиз ҳам тақлид қилса бўлғай. Табъи ҳам тасаввуф ва ҳам муаммо ва сойир фазлиётда яхшидур. Ҳоло муддатедурким, ишдин ихтиёр қилибдур. Ва ўз номуродлиғиға машғулдур. Ва эл била ихтилоти йўқдурким, тенгри бу давлатни ҳар кимга ҳамки, фақр давлатиға толибдур анга арзонни тутсин. «ملنگو» исмиға бу муаммо анингдурким:

ما نکو کفتیم نامت کفته مارا بجو

سرو ناز ما روان پیوسته با ابرویکو

Мавлоно Султон Али[67] – машҳадлиғдур. Бу кун Хуросонда ва оламнинг аксар билодида «насхтаълиқ» хатида Қиблат ул-куттобдур ва китобат мулкининг қаламрави як қалама анга мусалламдур. Онча ҳамида ахлоқ ва гузида атвор била ороста ва пиростадурким, шарҳидин қалам тили ожиз ва ҳусни хулқда назири йўқтур ва табъи дағи хуб воқеъ бўлубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Гул дар баҳор аз он рухи гулгун намунаест.
Чун ашки манки, аз дили пурхун намунаест[68].

Аммо чун Машҳадийдур, ул алфозға тамом тағайюр бера олмайдур, ва лекин кўп ҳунар муқобаласида оз айб тушмас.

Мавлоно Султон Али Қойиний – дарвеш йигитдур ва Ҳазрат Маҳдумий Нуран мулозаматлари шарафи анга даст берубдур ва алар мусаннафотидин ўзга нима оз китобат қилур ва неча йил Маккада мужовир эрди ва табъи ва салоҳияти кўпдур. Аммо бир кун анга китобат буюрулуб эрди, музд таъйин қилурда муболағани ул ерга еткурдиким, ҳар бир байтим бир тангага арзир, деб бир маънидин йироқ ҳам эмас. Ул сўзларким, ул битир ортуқроққа ҳам арзир. Бу матлаъ анингдурким:

Эй ишқат оташ дар зада номусу нангу номро,
Дода ба бод нести-ю ҳастии хосу омро[69].

Мавлоно Шарифи Боғи Шаҳрий – ҳам котиб йигитдур ва яхши табъи бор ва назмларға дағи иштиғол кўргузур. Бу матлаъ анингдурким:

Навбаҳорон гарчи гул аз сабза берун медамад,
Сабзаи хатти ту аз гулбарги тар чун медамад[70].

Мавлоно Шоҳ Али – ҳабисшева йигитдур ва зиҳни муаммоға яхши борур. «عیوب» исмиға бу муаммо анингдурким:

زاهدانرا نکشد دل بسوی بادهٔ ناب

با دل خویش نه بینند سزاوار شراب

Мавлоно Баҳлул – табибшева, толиби илм йигитдур. «خرم» исмига бу муаммо анингдурким:

بهری می ساقی چو دارم انتظار

بی لب او مانده لم اندر خمار

Суфий Пири Сесадсола – Дарвеш Ҳусайннинг набирасидур ва Мавлоно Муҳаммад Чоҳунинг ўғлидур. Суфиликка табобатни зам қилибтур. Гўё мараз риёзатин тортқон соликларга «Мутү қабла ан тамутү»[71] иршодин қилур. Бу рубоий анингдурким:

Манамой ба ғайри ман рух, эй сиймзақан,
К-аз ғояти ғайратам равад жон зи бадан,
Хоҳам ки шавам мардумаки дидаи халқ,
То руи ту ҳеч кас набинад жуз ман[72].

Суфининг мизожининг тезлик ва нозиклиги бу ғоятғача дерларким, бир йигитга тааллуқ лофи урар эрмиш, аммо йигити анинг раъйи била бормаса сафиҳона алфоз била фаҳш айтур эрмиш ва таёғламоқға даги ҳам қилур эрмиш (Ал-уҳдату алар-ровий)[73].

Мавлоно Васлий – Мавлоно Хожа Калон қозининг ўғлидур. Отасини Ҳирий аҳли иттифоқ била ақл ва раъйға мусаллам тутарлар эрди. Ўзи хейли салоҳиятлик йигитдур. Кабир ва сағир шатранжни хуб ўйнар. Яхши суҳбатлиқ, хуштабъ ва салим нафас одамийдурур. Бу матлаъни яхши айтибдурким:

Маро дар дида нур аз гарди роҳи он сипоҳ омад,
Биҳамдиллаҳки, нури чашми ман аз гарди роҳ омад[74].

Мавлоно Ғиёсуддин – толиби илм ва хуштабъ йигитдур. Ҳоло табобатқа машғулдур ва шуҳрати табобатқа ўзга ишлардин кўпрак эмишдур. Балки расоил тасниф қилибдур ва назмларда ҳазрат Шайхнинг «Махзан ул-асрор»иға татаббуъ қилибдур. Рангин ва ҳамвор айтибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй сабо, к-он боғи оразро тамошо кардаи,
Музтариб мебинамат гўё гуле во кардаи[75].

Шайхзодаи Ансорий – Шайх Абдуллоҳ Девонанинг ўғлидур. Кичик ёшидин таҳсилға яхши машғулдур ва муаммо фанида кўп мулойимат дидин зоҳир бўлур, ҳам айтурида ва ҳам очаридаким, улуғроқ элга маҳалли тааччубдур ва «صاد» исмиға бу муаммо анингдурким:

ناوک از مژ کان چه اندازی بقصد جان من

پر حزر باش از سرشک چشم خون افشان من

Андоқ зоҳир бўлурким, волидаси ҳам хуш табъдурур ва «Бедилий»[76] таллус қилур. Гўё бу матлаъ анингдурким:

Равам ба боғу зи наргиси ду дида вом кунам –
Ки, то назораи он сарви хуш хиром кунам[77].

Шайх Абдуллоҳ – даги агарчи мажнуншиор кишидур, аммо чун салим фитрати бор, гоҳ – гоҳ тилига назмлар ўтар. Бу матлаъ ул жумладиндурким:

Мани мискин ба сари кўи ту ҳарчанд давидам,
Ғайри оҳею сиришке зи дилу дида надидам[78].

Деса бўлурким, анинг уйида зано-марди хуш табъдурлар.

Хожа Маҳмуд – сабзаворликдур. Бобо Али Хушмардон[79]нинг набираси, Хожа Имодуддин Ҳасан ўғлидур. Отасининг яхши-ёмонида сўз деса бўлмаским, бағоят машҳурдур. Аммо жадди дарвеш киши эрди, хонақоҳи ва муридлари бор эрди. Ўзи салоҳиятлиқ йигитдур. Хутутни яхши битар, назми ҳам яхши. Бу яқинда «даржий»[80] битиб эрди ва олти асл қаламни тартиб била сабт этиб эрди ва «дарж»нинг охирида неча байт насиҳавий ҳам хатлари таърифида назм қилиб эрди ва сўнгги байтида таърих ҳам «дарж» қилиб эрди. Ул будурким:

Чун усули шаш қалам кардам рақам,
Гашт таърихаш «усули шаш қалам»[81].

Устод Қулмуҳаммад[82] – Шибирғондиндур. Кичик ёшида ғижжак чолар эрди. Қобилият осори ул фанда андин кўп зоҳир бўлур эрди. Тарбиятиға машғул бўлулди. Ҳоло ул фан устодлари мутааддид анинг ирсаннафотин ёд тутуб, шогирдлигига мубоҳийдурлар. Толиби илмликка

даги машғулдур. Ўзга ушоқ фазойили ҳам бор: маърифати тақвим, наққошликдек, хатдек. Аммо уд ва ғижжак ва қўбузни асрида онча ... чала олмас ва муаммо қавоидин ҳам мазбут билур «نور» исмиға бу муаммо анингдурким:

خوش آن مطرب که شادی خوش نوازد

یکی ازخوش نواخوشحال سازد

Мавлоно Шарбатий – ул фақир қошида улғайибдур. Тарих ва иншодин соҳиби вуқуфдур ва шеър ва муаммодин хабардордур ва наққошлиқ ҳам билур. Бир таснифи илкида борким, туганса кўп фавойид андин зоҳир мутасаввардур. Абнои жинсида онча салоҳиятлиқ киши оздур. Фулон касбида ул мартабада моҳирдурким, кичик ёшида қориликни ҳам касб қилибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Жунун омад шиор ва меҳри рўи он паризодам,
Мани девона з-он рў дар забони мардум афтодам[83].

Паҳлавон Дарвеш Муҳаммад – Паҳлавон Муҳаммад (алайҳир-раҳма)нинг инисидур. Ҳоло Паҳлавон ўрнида қойим мақоми улдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ин мақоместки, инжо рухи пургард хуш аст,
Дардмандию ниёзу дили пурдард хуш аст[84].

Иниси Ҳусайний ҳам муаммо айтур. «مجد» исмиға бу муаммо анингдурким:

چنان مجنون بیدل را نموده روی دل لیلی

که نبود در دل تنکش بغیر از عشق اومیلی

Муҳаммад Али – ҳам Паҳлавон ушшоқларидиндур. «حسام» отиға бу муаммо анингдурким:

یارب ای مه نشنود کس درجهان نام فراق

چون رخ خوب تودیدم روز شدشام فراق

Паҳлавон Султон Али Гўштигир – ул даги Паҳлавон (алайҳир-раҳма)нинг хулафосидиндур. Яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Мусофирест маро дар сафар намеояд,
Ба манки, бехабарам з-ў хабар намеояд[85].

Хожа Абу Саъид – Меҳнадиндур. Ҳазрати Султони тарийқат Шайх Абу Саъид Абулхайр (қуддиса сирруҳу) авлодидиндур. Хожа Муайяд Девонанинг ўғлидур. Номурод кишидур. Аммо ўз шеърин ўқурда йиғламсиниб ўқур, даги ўзи мутаассир бўлуб, ҳардам улуғ тинар, то бас қилмагунча эл тинмас. Бу матлаъ анингдурким:

Ба тавба доданам, эй шайх, изтироб макун,
Маро, барои ризой худо, азоб макун[86].

Мавлоно Ҳожи – Машҳадда имом Али Мусо ар-Ризо (алайҳиттаҳияти вас-сано)[87] равзасида имом ва муаррифдур ва «Гавҳаршодбегим» масжиди жомеида хатибдур. Фозил ва сунний мазҳабдур. Ақл маоши ул мартабададурким, бовужуди тасаннун ул равза бошидаги содот била боришур, бу жиҳатдин баъзи ани нифоққа ва баъзи хуруж мазҳабиға нисбат берурлар. Яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Кадом айшу танаъум бувад баробари инам
Ки, сар зи хоб баморам сабоҳу рўи ту бинам[88].

Мавлоно Абдурраззоқ – толиби илм кишидур. Аммо балоҳати ғолибдур. «Гавҳаршодбегим» мадрасасининг талабаси, соҳиб жамъ вазифаларин кечроқ барот битидургон учун шикоятга бу фақир қошиға келдилар. Иттифоқ била сўзни ул айтурға муқаррар қилғон эрмишлар. Фақир жамоати касир кўрдум эрса сўзларин сўрдум. Анинг тақririға ҳавола қилдилар. Андин сўрулди, эрса бу иборат била такаллум сурдиким «барот наменависад»[89]. Ва рангининг ҳумрати бор учун мутойиблари ани «сурх қалб»[90] дерлар. Бу матлаъ анингдурким:

Жони ман тоза шуд аз лаъли ту хунхории дил,
Баъдаз ин мову сари кўи туву зории дил[91].

Мавлоно Ҳожи – дарвеш ва мунқатеъ кишидур ва Ҳазрати Махдумий Нуранинг мулозим ва мусоҳибларидур. Неча қатла Каъбаға бориб, баъзи қатла, ҳамоноки, яёқ ҳам бор экандур. Ул Ҳазратнинг андоқки, анинг била хусусияти бор, оз киши била бўлғай. Гоҳи назм ҳам айтур. Табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Пирона санрам тоза ниҳоле ба бар омад,
К-аз мева ғаму ғуссаву хуни жигар омад[92].

Мавлоно Жамолуддин – Ҳазрат Махдумий Нураннинг қаробатларидиндур. Толиби илм бўлубтур. Агар лавандлиғи муфрит бўлмаса эрди, донишманд ҳам шояд бўлғай эрди. Ул ҳазратнинг шаҳар ичидаги мадрасасида мударрисдур. Бу матлаъ анингдурким:

Манам он қумрии нолон зи шавқи сарви дил жўят –
Ки, дорам тавқи гардан аз хами қуллоби абрўят[93].

Хожа Абу Наср – Хожа Муайяд Меҳна (алайҳир-раҳма)нинг ўғлидур. Меҳна шайхзодаларининг ноҳамвор маоши кўптур. Андоқким, алар ҳар қачон бир-бирлари била низоъ қилсалар, икки жонибдин ясол ясаб, ўқ ва қилич ва найза била урушурлар. Аммо ҳоло баъзи дейдурларким, Хожа Абу Наср ҳейли салоҳға киribдур. Иншооллоҳки, рост бўлғай! Бу матлаъ анингдурким:

Намонад сабру тоқат оташи ғам чун шавад тезам,
Аз он чун шуъла биншинам даме, сад бор бархезам[94].

Хожа Ҳусайн Кирангий[95] – Абивард вилоятидиндур ва Хожа Абу Наср Меҳнанинг хоҳарзодасидур. Отаси Хожа Қанбар Хуросоннинг мутаайййин арбобларидин эрди. Ўзи мужид ва сулб ва якрўй кишидур. Йиллар садорати олий мансабида мутамаккин эрди ва подшоҳ иноятиға анга аъло даражада. Ул бу иноятқа андоғ, мустазҳирким, баъзи маҳалда подшоҳ маслаҳати учун тенгриликдин ҳам тажовуз қилур эрди бўлғай. Оқибат подшоҳнинг муборак хотириға ани андоқ кўргуздиларким, анинг иложи киши илгидин келурнинг имкони йўқтур. Магар ҳам тенгри подшоҳнинг муборак хотириға солғай (иншооллоҳ). Ва Хожанинг яхши табъи бор. Бу байт анинг абётидиндурким:

Ҳеч оҳе жуз ба ёдат бар намеояд зи дил,
Ҳеч нақше жуз хаёлат дар намеояд ба чашм[96].

Хожа Қутбуддин – Ҳазрат Шайх Абу Саъид Абулхайр авлодидиндур. Бағоят солиҳ ва муттақий ва покиза рўзгор кишидур ва шайх атвори анинг атворидин зоҳирдур. Бу матлаъ анингдурким:

Муддате шуд к-он пари пайкар намеояд ба чашм,
Сохт манзил дар дилу дигар намеояд ба чашм[97].

Хожа Юсуф Меҳна – Хожа Рукнуддиннинг ўғлидур ва ҳазрат Шайхнинг бузург авлодидиндур. Толиби илм ва солиҳ ва хуш табъ йигитдур ва табъида кўп мулойимат бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дили зорамки, жо дар зулфи он номеҳрибон дорад,
Гар аз савдо парешонҳол бошад жои он дорад[98].

Хожа Абу Тоҳир – Хожа Абдуллоҳ Меҳнанинг ўғлидур, хейли латиф табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Ончи шабҳо бар дилам з-он жаъди пурхам мерасад,
Бар гирифторони занжири бало кам мерасад[99].

Хожа Қутбуддин Аҳмад – Ҳазрат шайх ул-ислом Зинда Фил Аҳмад Жом (қуддиса сирруҳу)нинг авлодидиндур. Фаришгаваш ва малакшева кишидур. Чун Хожа Аҳмад Жомий қуш асраб солур, алар дағи тақлид қилибдурлар. Солур чоғида улоғлари йўқ эрмиш, бағоят бийик киши, бир қулларига ўзларин кўтариб қуш солур эрмишлар. Бу матлаъ анингдурким:

Сабо, биёр губори раҳи сувори маро –
Ки, тўтиё бувад он чашми ашкбори маро[100].

Мавлоно Муҳаммад Хуросоний – лоуболи ва лавандшева, абтарваш кишидур. Ва ҳодии тавфиқ анга раҳнамойлиқ қилиб, ани ҳазрат Мавлоно Муҳаммад Табодгоний (раҳматуллоҳ) хизматиға солди. Ул бузургвор илгида тавба қилиб, суфия одоб ва тарийқига машғул бўлди ва «арбаин»лар ўлтуруб, дерларким, кушойишлар топти ва яёқ сойим уддаҳр муборак сафарин қилиб ул давлатқа мушарраф ҳам бўлди. Ҳоло узлат кунжида ибодатға машғулдур. Ва бу рубоий анингдурким:

Як чанд зи дўстон жудо хоҳам буд,
Бо меҳнату дард мубтало хоҳам буд.
То ёр насозад ошноии хешам,
Бегона зи хешу ошно хоҳам буд[101].

Хожа Камолуддин Ҳусайн – Хожа Низом ул-Мулкнинг ўғлидур. Отасининг таайюн ва иштҳори бурунғи Низом ул-Мулкдин ортуғроқ бўлмаса, ўксук ҳам эмас. Эътибор юзидан анинг била тенг бор эди. Аммо мансаб юзидан ортти, нечукким, ул вазир эрди, бу вазорат мансабин тай қилди ва ҳоло ашрофи олий мартабасида мутамаккиндур. Ўзи мулойим йигитдур. «Нома» хатин яхши битир. Ва дерларки, мусиқийда ҳам дахли бор ва баъзи нақшларни анга мансуб қилурлар. Табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Гарчи дар жаннат насими улду оби кавсар аст,
Хонаи хамморро обу ҳавои дигар аст[102].

Хожа Абдуллоҳ Садр[103] – Хожа Муҳаммад Марворид ўғлидурким, муддате вазорат девонида муҳр босар эрди ва ўз ихтиёри бил истиғфор қилиб, офият кунжи ихтиёр қилди. Бу тоифадан анга мунос бўлғондек оз кишига бўлмиш бўлғай. Ўзи кичик ёшида улум касб қилди. Адвор ва мусиқий илмида ва хутут фанида беназир бўлди. Ва қонун маълум эмаским, ҳаргиз киши андоқ чолмиш бўлғай. Ва подшоҳ хизматида олий мансабқа сарфароз бўлди. Ул жумладин бири, садоратдур. Ва инш фанини ҳам камолға еткурди. Ва ўзи яхши муҳоваралиқ ва яхши хулқлу ва яхши суҳбатлиқ йигитдур. Ғафлат ва бепарволиғдин ўзга ҳеч айби йўқдур. Чун йигитдур, умиди дафъ бор. Ва бу матлаъ анингдурким:

То дил даҳону турраи он дилнавоз ёфт,
Хўрд оби зиндагони умри дароз ёфт[105].

Бу муаммо «داود» исмиға анингдурким:

شد بسته چو بلبل دل عشاق جگرخوار
بر کیسوی او هر طرفی زان کل رخسار

Хожа Яҳъё – Хожа Абдуллоҳнинг инисидур. Яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Ба ин шукрона, эй ҳамдамки, метўи сухан бо у,
Чи бошад гар бигўи шаммае аз ҳоли ман бо у[106].

Бу муаммо «داعی» исмиға ҳам анингдурким:

آن صنم را بعاشق بیدل
آمد ورفت کی بود ای دل

Мавлоно Фасиҳуддин – Мавлоно Низомуддин Ҳиравий аҳфодидиндурким, аларни Низомийлар дерларким, Хуросонда мундин шарифроқ насаб йўқтур. Йигирми ёшиға яқин эканда улумни такмил қилди. Ҳоло ўттуз йилға яқин борким, ифодаға машғулдур. Зоҳир улумидин ҳеч қайси бўлмағайким, дарс айтмағай. Ва ҳар бир илмки айтур, кўпида

ҳавоший ва муфид мусаннафоти борким, уламо андин баҳрамандурлар. Мунча пуркорлиғ ва рангинлик била ақл ва базли ҳам борким, мунофи бу улумдур. Кўп ҳамида ахлоқ ва писандида авсофға муттасифдур. Бовужуд мунча камол бу фақирнинг таназзул қилиб, сафар ва ҳазарда кўпрак авқо ўз шариф суҳбати билан мушарраф қилур. Неча фикр қилилса, бу тийр рузгор накўҳида атвор мусоҳиблиғидин ўзга айб онда топса бўлмас, амм айбсиз тенгридур. «غریب» исмиға бу муаммо анингдурким:

خالی بچشم کردم برروی دلر بایی
سودا نکر که بحشم جاهی و وه چه جاهی

Тўртинчи мажлис охири

Бу диққатпеша ва зарофатандеша азизлардин агарчи баъзи ажал майидин маст ва бехабардурлар, аммо баъзи ҳаёт базмида сармаст ва жилвагар ва назмгустардурлар, тенгри таолло ўтган жамоатни ўз қошидин ғарийқи дарёи раҳмат қилсун ва қолғон аҳли хизмат ва убудиятни шоҳ лутфидин шойиста эҳсони беминнат.

Рубоий:

Ул хайлға тенгри раҳмати ёр ўлсун,
Бу жамъға шаҳ лутфи мададгор ўлсун,
Ҳам шоҳқа юз фалакча миқдор ўлсун,
Дам қуллари эҳсонға сазовор ўлсун!

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Хуросоннинг ва баъзи ернинг мирзодалари ва сойир озодалари зикридаким, табъ саломати ва зиҳн истиқомати аларға боиси назм бўлур, аммо мудовамат қилмаслар

Ул жумладин:

Амир Давлатшоҳ[1] – Фирузшоҳбекнинг амакизодаси Амир Алоуддавла Исфаройинийнинг ўғлидур. Фирузшоҳбекнинг мукнат ва азамати ҳуд олам аҳли қошида гунашдин равшанроқдур, таърифқа эҳтиёж эрмас. Амир Алоуддавла даги аҳл киши эрди. Аммо димоғи ҳиффат пайдо қилиб, зоеъ бўлди. Ва лекин Амир Давлатшоҳ хуштабъ ва дарвешваш ва

кўп салоҳиятлиғ йигитдур. Обо ва аждоди тарийқидинким, аморот па зотур, азамат ва тажаммули бўлғай, кечиб гўшае ихтиёр қилиб, фақр ва дарвешлик била қаноат қилди ва фазойил ва камолот иктисоби била умр ўткарди. Ушбу мазмундаким, бу мухтасар битиладур, «Мажма уш-шуаро»[2] тасниф қилибдурким, ҳар киши ани мутолаа қилса, мусаннифининг истеъдод ва камолин маълум қилур. Аммо бу яқинда хабар келдиким, фоний оламдин риҳлат қилибдур. Воқеъ бўлса тенгри ани раҳмат қилғай.

Бу матлаъ анингдурким:

Зиҳи аз офтоби оразат чашми жаҳон равшан,
Зи чашми равшани карда диламро хонумон равшан[3].

Мир Ҳусайн Али Жалойир[4] – «Туфайлий» тахаллус қилур эрди. Али Жалойирнинг ўғлидурким, отаси Ёдгор Мирзо эшигида амир ул-умаро ва соҳиб ихтиёр эрди. Аммо ўзининг отасиға нисбати йўқтур. Фақиршева ва фонийваш ва бетакаллуф ва хуштабъ йигитдур. Назмларға табъи мулойимдур. Аммо қасида услуби анинг ҳаққидур. Андоққи, бу тоифа ҳам мусаллам тутарлар. Султон соҳибқирон отиға ғарро қасойиди бор. Ул Ҳазрат ҳам ани яхши тарбиятлар қилдилар. Андоққим, вилоят берди ва қўш девонида муҳр бости ва парвоначи бўлди ва тақарруб ва наёбатқа дахли бор эрди.

Фалакнинг андинким, фазл аҳлиға ҳасади бор, бир тақсир била они даргоҳи фалак иштибоҳдин йироқ солибдур, анинг худ бу қайғудан кундуз қарори ва кеча уйқуси йўқтур. Умид улким, подшоҳона лутф ва карам дастгири бўлғай.

Бу матлаъ анинг қасойидидиндурким:

Биҳамдиллаҳки, дигар раҳ ба иқболи шаҳи одил,
Бурун омад ғулам аз хору хор аз пову ва по аз гил[5].

Умид улким, бу матлаъ муносиби ҳоли бўлғай.

Бу ғазал матлаи ҳам анингдурким:

Буте к-аз гул бувад озори по дар гашти бўстонаш,
Чи рў дар дида жўям бовужуди хори мужгонаш[6].

Айби муфрит лавандлиғ ва жунундин ўзга йўқтур.

Мир Ҳайдар[7] – «Сабуҳий» тахаллус қилур. Ота отадин бу даргоҳнинг бойриси, балки туғмасидур. Бу фақирға шиддати қаробатдин фарзандлиг нисбати бор. Туфулиятдин шабоб айёмиғача улум иқтисоби қилди ва табъи

фақр ва муаммо ва сойир фазлиётда мулойимдур. Агарчи бот тарк қилди, аммо сипоҳийликда ҳам эрдамларким бўлур, ўқ отмоқда жалд ва қилич чопмоқда чобук ва сойир жалодатларда онча борким, асрининг аҳли писанд қилурлар. Чун жунун нашаъсидин бебаҳра эмасдур, сулуки тарийқида кўп ҳол ва андоз бўлди. Умид улким, оқибат истиқоматда росиҳ бўлғай.

Бу матлаъ анингдурким:

Май аст лаъли ту ё шаҳди ноб: аз ин ду кадом аст?
Хай аст бар руҳи ту ё гулоб: аз ин ду кадом аст?[8]

Абдулваҳҳоб – «Суҳоий» тахаллус қилур. Шайхимбекнинг хоҳарзодасидурким, Абдурраззоқ атканинг ўғли бўлғай. Шайхимбек таърифи ўз зикрида айтилди. Абдурраззоқ дағи ғўёки Алоуддавла Мирзо[9] девонида муҳр босқондур. Ўзи дағи сипоҳишева йигитдур. Китобе, дерларким, жамъ қилғондур ва отин «Абдолнома»[10] қўйғондур. Аммо фақир кўрмадим. Буким, табъини гоҳи тағойиси таъриф қилур, анға шу шараф басдур. Бу матлаъ анингдурким:

Доштам азчашми бемораш ба дил сад гуна дард,
То ба чашми худ надид он дардро бовар накард[11].

Гўёки бировнинг кўзи оғриғонда айтқондур.

Султон Ҳусайн[12] – «Хатмий» тахаллус қилур. Шайх Баҳлулбекнинг ўғлидур. Агарчи отаси ҳоло фақр тарийқин ихтиёр қилиб гўша тутубдур, аммо Султон соҳибқирон давлатидин Хоразм тахтида ҳукумат қилиб, аморат девонида муҳр бости ва оғаси йиллар Балх (қуббат ул-исломий)да ҳукмрон эрди. Ўзи фақирваш ва номуродшева йигитдур. Табъи ҳам холи аз саломат эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Маро бисъёр мушкил менамояд фурқати жонон,
Видои жони ширин хает душвор, эй мусулмонон[13].

Мир Иброҳим – Султон Ҳусайннинг ўғлидур ва фақирнинг оғасининг набирасидур. Фақир они ўғилчилай асрабмен. Бу «شاهيم» ва «ماهيم» отиға анингдурким:

از سر مهر ای نکار دلنواز
سوی ابراهیم بیدل بین بناز

Муҳаммад Солиҳ[14] – исми муносабати била «Солиҳ» тахаллус қилур. Нур Саидбекнинг ўғлидурким, кўп вақтлар Чаҳоржўй навоҳисида Адоқ навоҳисиға дегинча аморат қилди ва Султон Абу Саъид Мирзо эшигида, Улуғбек ва Жўги Мирзо эшигида соҳиб ихтиёр ва жумлат ул мулк эрди. Аммо бағоят бадфеъл ва бадхулқ киши эрди. Ўзи мулойим йигитдур. Атворининг отаси атвориға нисбати йўқтур. Анга ҳам ғариб сад туштиким, Султон Соҳибқирон қуллуғидин ғайбат ихтиёр қилди.

Баъзи дерларким, бехудлиғ оламида ёмон мусоҳиблар ани бу ёмон йўлға тутубтурлар. Табъида хейли диққат бирла чошни бор. Хатқа ҳам қобилияти кўпдур. Бу матлаъ анингдурким:

Наям ошуфта ғар пўшида кокул моҳи тобонаш,
Чи ғам аз тийрагии шаб, чу бошад субҳ поёнаш?[15]

Шерам – Хуросоннинг одамизодаларидиндур. Солим нафслиқ ва салим табълиқ йигитдур ва табъи назм таврида кўп мулойимдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ёридин ҳар ким тушар айру паришонлиғ чекар,
Васл қадрин билмаган мендек пушаймонлиғ чекар,

Бу форсий матлаъ ҳам анингдурким:

Машав носиҳ ба кўйи ақлу дониш раҳнамун мора
Надорем ихтиёри то чи фармояд жунун моро[16].

Мир Ишқий – Жаҳон Маликбекнинг набирасидурким,ғоят таайюндин гўёки таърифи ҳожат эмас. Амир Ёдгорбекким, зикри юқори ўтти, инисининг ўғлидур ва отаси Алоулмулк даҳи табъдин холи эмас эрди. Табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Зи баҳри онки ояд қиссаи жонони ман берун,
Зи хубон ҳар замон дар анжуман орам сухан берун[17].

Мир Али Дўст – «Рафиқий» тахаллус қилур. Алайкабек[18]нинг набираси бўлур. Анинг шаъни андин азимроқ ва шуҳрати андин кўпроқдурким, шарҳ қилмоқ била киши они элга танитқай. Отиким, мазкур бўлди, басдур. Анга маъруф мадраса ва гўрхона ва работи басдур. Ўзининг табъи мулойим тушубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Давои дарди дили хешро кўжо жўям,
Кўжо равам, чи кунам, ҳоли дил киро гўям?[19]

Ёмғурчибек – «Сипоҳий» тахаллус қилур. Мир Валибек ўғлидур. Мир Валибек[20]нинг таърифи ҳамул Алайкабек таърифига ҳукми бор. Ўз таврида азамати андин ортуқ бўла олур эрдиким, ўксук йўқ. Аммо осори ғача қолмади. Ўзи хуштабъ воқеъ бўлубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Ба масжидеки, равам дар фироқи дилбари хеш,
Баҳона саждa кунам бар замин ниҳам сари хеш[21].

Муҳаммад Али Жалойир – «Нисорий» тахаллус қилур. Али Жалойир ўғлидур ва Ҳусайн Алибекнинг инисидур. Иккаласининг таърифи юқори ўтубдур. Аммо ўзи не сипоҳийликда отасиға ўхшар ва не ўзгага. Атворда оғасиға нисбати бор. Фариб таврлик кишидур. Чун Хуросон аҳлининг аксари билурлар, битимак бефойдадур. Аммо шеър айтур. Бу матлаи яхши воқеъ бўлубтурким:

Касе ҳаргиз маро беғам надидаст,
Чу ман ғам дидае ғам ҳам надидаст[22].

Мавлоно Кавкабий – эмди зоҳир бўлубтур ва Шайх Боязид Яланинг ўғлидур. Фақир ани кўрубмен, аммо шеър айтурин маълум қилмайдур эрдим. Машҳадда бўлур ва обо-аждоди гўрхонасида бўлур. Андин келганлар бу матлаъни андин нақл қилдиларким:

Кушти мани дилхастаро, турки камонабрўйи ман,
То боз ёбам зиндаги тийре бияфкан сўйи ман[23].

Иброҳим Муҳаммад Халил – Муҳаммад Халилнинг ўғлидур ва Халилбек йиллар Нимрўз мулкидин Ғазни навоҳисиғача ҳукумат қилдиким, баъзи вақтда ҳеч подшоҳқа тобеъ ҳам эмас эрди ва бу Иброҳимнинг яхши табъи бор. Ўзи даҳи мулойим таврлиқ ва адаб ва ҳурматлиғ йигит эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Кўруб ағёрни филҳол илик кўксумгаким, урдум,
Эмас таъзим учун, ханжарлари захмини ёшурдум.

Мир Ҳабибуллоҳ – Мир Садрнинг ўғлидур. Отасининг таърифи юқорида мазкур бўлди. Ўзи мулойим йигитдур.Уд чоларға ҳам қобилияти бор, ҳам ишқи бор. Умид улким, ул фанда яхши бўлғай, таҳсил ҳам қиладур. Бу матлаъ анингдурким:

Аз чи дар шоми ғамат олам ба чашмам шуд сиёҳ,
Гар намурд аз сарсари оҳам чароғи меҳру моҳ?[24]

Муҳаммад Жаъфар – Муҳаммад Али Кўкалтош ўғлидурким, отаси Машҳади муқаддаса доруғасидур. Ўзининг яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Он шабки, шамъи чеҳраро аз тоб меафрўхти,
Раҳме накарди бар ману парвонаворам сўхти[25].

Шоҳ Қули Уйғур – кичикдин табъи таҳсилға ва аксар фазлиётқа мулойим эрди. Ота-онанинг суюклиги жиҳатидин оми қолди. Ва кўпрак қобилияти зоеъ бўлди. Қабиланинг мирзосидур. Ҳукм улдурким, ул қилғай. Табъи муаммода мулойим тушубтур. «محوی» исмиға бу муаммо анингдурким:

از محنت ما به پیش وی حرفی دو

کر مصلحت است کو وکر نیست مکو

Дарвеш Абдуллоҳ – Тархонийларда Шайх Салмон атканинг ўғлидур. Табъи назмларға кичикдин мойил эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Аз хаёли лабу дандони ту чашмам ки пур аст,
Ҳамчу рўдестки, сангаш ҳама ёқуту дур аст[26].

Абдуқаҳҳор[27] – Шайхзода Муҳаммаднинг ўғлидур. Отаси подшоҳ девонида аморат мансаби топти, баҳодир киши эрди ва зотида бовужуди омийлиғ мулоямат бор эрди. Ўғлига булардин ҳеч мерос тегмади. Аммо муаммо фаниға қобилияти бор «همام» отиға бу муаммо анингдурким:

یار ما از آتش می روی کل افروخته

عندلیب بی سروپا در غمش دل سوخته

Бек Малакий – Ҳасан Малакийнинг ўғлидур. Киши отаси бобид, андоққи, ҳар неча таъриф ва васф этса тамом қила олмас. Анинг бобида акс воқеъдур. Агарчи бурун бирор муаммоғина айта олур эрди, ул дағи эмди юқориғи ҳампойидек , андин ҳам орийдур. Айтур чоғида «خرم» исмиға бу муаммо айтиб эрдиким:

خال چو بر عارض مهوش زدی

در دل مردم زرخ آتش زدی

Сокий – Жаъфар бахшининг ўғлидур. Кичиклигида қобилияти кўп эрди ва сипоҳийлик тарийқида жалодати ул мартабада эрдиким, Хуросоннинг сипоҳийларидин мутаайййин ва муқаррар кишилар ани имкони борича таъриф қилурлар эрди. Аркони давлат қошида, балки подшоҳ ҳазратида шарафат ва мақбул эрди. Ҳеч маълум бўлмадиким, анга не бало урдиким, ушбу сифатлардин ҳеч нима анда қолмади ва эл оросидин чиқти. Умид улким, ул ғаборин Ҳақ таоло иқболға мубаддал қилғай. Бу матлаъ анингдурким:

Қилодаи саги у кун зиҳи гиребонам –
Ки, хар замон нафитад чок то ба домонам[28].

Туркча маснавийда кечимлик от таърифида дебтурким:

Тазарве эрди раъноликда оти,
Ики ёнчоқ бўлуб икки қаноти.

Бешинчи мажлиснинг ғояти

Бу табъ латофати била ороста, озодалар ва зеҳни зарофати била пийроста мирзодалардин ҳам агарчи баъзи адам макманида пардаи ихфодадурлар, аммо баъзи вужуд анжуманида зовияи зуҳур ва бақодадурлар, маъдумларни ҳақ раҳмати мағфиратидин баҳраманд қилсун ва мавжудларни шоҳнинг хизони инъому лутфидин аржуманд ва сарбаланд этсун!

Рубоий:

Ё Рабки, чу шаҳни айладинг арш жаноб,
Зиллуллаҳ анинг зотиға ёзилди хитоб,
Ўтган қуллар ёзуғини қилма ҳисоб,
Қолғонларин эт базмида иқбол таоб.

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Хуросондин ўзга мамолик фузало ва зурафоси зикридаким, бу асрда ҳоло бордурлар ва ҳар қайси ўз хўрди ҳолиға кўра ширингуфтор ва соҳибдевон ва ашъордурлар

Ул жумладин Самарқанд аҳлиға шуруъ қилали:

Аҳмад Ҳожибек[1] – Султон Малик Кошғарийнингким, замонининг бебадалларидин эрди, ўғлидур. «Вафоий» тахаллус қилур. Сурати ҳуш ва сийрати дилкаш, ахлоқи ҳамида ва атвори писандида йигитдур. Хуросонда тарбият топти. Ҳирот дор ус-салтанатида ўн йилға яқин ҳукумат қилди. Самарқанд маҳфузасида ҳам муддате ҳоким эрди. Ва бир қарн бурда бордиким, истиқлол била аморат ва истиқрор била подшоҳға найб қиладурким, ҳеч киши андин бир номулойим нимаким, мужиби эътироз бўла олғай, нақл қилмайдур. Бовужуди бу Бекнинг сипоҳийликда жалодат ва баҳодурлуғин ҳар кишиким танир, мусаллам тутар. Ва табъи бағоят ҳуб воқеъ бўлубтур ва назмға кўп илтифот қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Гирифти жони ман аз тан ба зулфи пуршикан, басти,
Кушоди парда аз рухсори хешу чашми ман басти[2].

Хожа Хурд – Самарқанд тахтининг якқалама қозиси ва Улуғбек Мирзо мадрасасининг мударрисидур. Бовужуди фазлу камолу ақл ва дониш ҳуляси била орастадур ва бовужуди зуҳди тақво, ҳусни ахлоқ зевари била пийростадур. Мунча машғил ва авориз била чун лутфи табъи ғолибдур, назм ва иншо ва таърих ва муаммо фунунида хам иштиғол кўргузур ва «ملک» исмиға бу муаммо анингдурким:

درمیان هرچیز کان ازاوج مه تا ماهی است

مظهر اسمی است کشته کر ترا آکاهی است

Ва Бобо Худойдодким, дерларким, абдолдин эрмиш, Самарқандда фавт бўлғонда, фавтнинг таърихини[3] مجزوب سالک топқондур. Фақирнинг «Вақфия»[4]сининг тасҳиҳин қилурда من وقف عالیشیر таърих[5] топибтур. Иккаласига таъриф хожат эрмас. Анинг диққатиға икки адл гувоҳдурлар.

Абулбарака – ҳар неким Хожа Хурд қози васфида айтилибдур, анинг моддасида тамом бар акс воқеъдур. Чун Хуросон ва Самарқандда ани андоқким бор, билмас киши йўқтур. Қобоҳа ҳолатини мазкур қилмоқда кўп беҳижоблиқ керак ва ул шарҳ бир нақл билаким, анинг бобида бир соҳиб давлатнинг муборак оғзидин чиқибдур, иктифо қилилур. Анинг шарҳи буким, Абулбарака Шаҳрисабзда қози эрди, подшоҳ ҳазратида анинг зулмидин додхоҳ кўп келган жиҳатдин маъзул бўлди ва Хуросонға келди. Мунда дағи ғариб шаҳкорлар ташладиким, ғаробатининг тули бор. Мунда ҳам тура олмай, яна Самарқандға борди. Анда дағи аркони давлатдин

баъзини мунга келтургандурким, яна ул ерда қози йўқ экандур. Анинг каводорлари ул мансаб эгасиздур, муносиб киши топиббиз деб, бир либос била подшоҳ арзига еткургандурлар. Яна баъзи наввоб ул бадмаош кишидур, деб ул сўзни рад қилғондурлар. Подшоҳ дегандурким, ҳар неча бадмаош ва бадбахт бўлса, ул бурунқи қозидин яхшироқ бўлғусидур.

Анинг назмидин хотирда йўқ эрди, аммо бу байтни зурафо анинг учун дебтурлар:

Деви шайтон сифат Абулбарака,
Бод жояш ба ҳафтумин дарага[6].

Хожа Хованд – Хожа Фазлуллоҳ Абуллайсий(раҳмаҳум Аллоҳ)нинг ўғлидур. Донишманд ва хушгабъ йигитдур. Табъи ҳам назм сори, ҳам ҳазл сори мойил бор. Эшитгандурким, Абулбарака Ҳирийга келганда Дарвеш Ҳусайн била анинг орасида кудурате воқеъ бўлғондур. Абулбарака Дарвеш Ҳусайнға қаттиғ келсун деб, буқъасиға мужиби иҳонат бўлсун деб, қаронғуда келиб Пири Сесалсола қабри бошида ҳадас қилибдурким, ўзи ул мазор бошига борғони ҳамул маъни-ўқ эрди. Хожа Хованд бу маънида ҳазл юзидин бу байтни айтибдур, бағоят муносиб ва яхши воқеъ бўлубтур ва байт будурким:

Он жавонмаргеки, у бар Пири Сесалсола рид,
Пир агар гардад, нагардам ҳеч пиреро мурид[7].

Амир Маҳмуд Барлос[8] – бовужуди улви насаб ва касрати ҳасабдин дарвешваш ва фоний машраб ва бетакаллуф кишидур. Ва Кирмон вилоятида ҳукумат қилди ва муддатедурким, подшоҳ эшигида аморат девонида муҳр босадур.

Бу матлаъ анингдурким:

Магуки, ҳаст рухи ман зи об равшантар –
Ки, ҳаст пеши ман аз офтоб равшантар[9].

Дарвеш Шуҳудий[10] – Дарвеш Саййид Боязид парвоначининг ўғлидур. Кичик эканда хейли шўхлуқ қилар эрди. Энди дарвешлиқ ва салоҳ суратиға киритбтур ва Мир Сарбараҳна айтгиким, онча кашф ва каромат ҳосил қилибдурким, агар бировнинг сақолин тутуб айтсаким, йигирма икки минг тўрт юз саксон беш туктур, сари мўйи таҳаллуф қилмас. Мажлис аҳлидин биров дедиким, магар сизнинг маҳосингиз туки ададидин сизни воқиф қилибдур, эл кулуштилар. Мирга тафовут қилмади.

Бу матлаъ анингдурким:

Ин доғҳоки, бар тани аҳли муҳаббат аст,
Бар кўҳи дард рехти борони ҳасрат аст[11].

Мавлоно Мўъминий – «Халосия» хонақоҳида таҳсил қилур. Отн Абдулмўъминдур, тахаллуси бу муносабатдин воқеъ бўлубтур. Самарқандиндур. Табъида мулойимат бор. Бу матлаъ анингдурким.

Бикушо даҳанки, нўши лабў нўшханд ҳам,
То қиймати шаккар шикани, нархи қанд ҳам[12].

Ориф Фаркатий – Самарқанд навоҳисининг Фаркат деган мавзуидундур. Кўп вақт Хуросонда, Ҳирот тахтида бўлур эрди. Гоҳ сабақ ўқур эрди ва гоҳ лавандлиқ қилур эрди. Ва ирфон изҳориға машғуф эрди. Ироқ сори борди ва аҳволи маълум бўлмадиким, не бўлди. Бу матлаъ анингдурким:

Дар ҳолати такаллум аз нозуки забонаш,
Барги гулест гўё дар ғунчаи даҳонаш[13].

Мавлоно Носируддин – Аҳмад Ҳожибек мулозимидур. Отаси донишманд ва муттақий ва валоят шиор киши эрмиш. Аммо ўзи сипоҳийлиққа ҳаваснок ва такаллуфотқа рағиб кишидур. Дойим туркча айтиб қуш соло отланғай ва таблбоз боғлаб белига баҳли[14] санчқай ва рангин отларға минарға майл қилғай. Бовужуди бу ишлар табъи яхшидур. Бу яқинда андин бир байт нақл қилдилар. Имкони борким, Самарқанд шўх ва ҳабислари анга бу байтни боғламиш бўлғайлар. Ул байт будурким:

Тубучоқ абраше агарам зери зин бувад,
Мулки жаҳон маро ҳама зери нигин бувад[15].

Мавлоно Бақоий – хоразмликдур. Яхши табълиқ ва яхши хулқлуқ йигитдур.Онаси ризоси учун бовужуди одами иститоат ва номуродлиқ Ҳаж сафарин ихтиёр қилиб, онасини элтти. Ҳануз аҳволи не бўлғон, хабари келмайдур. Умид улким, матлуби ҳосил бўлуб келгай. Бу матлаъ анингдурким:

Намеҳоҳамки, дил дар банди он зулфи дуто афтад,
Чаро аз наҳлуи ман дарманде дар бало афтад[16].

Мавлоно Хайрий ҳам хоразмликдур. Девонаваш, абтаршева йигитдур. Дойим ифлос ва фалокат била ўткарур. Аммо шоирликда хейли қуввати бор. Қасойиди бор, ғазалиёти ҳам ямон эмас. Табъ аҳли қошида

матъундур мунгаким, абётининг маънисин сўрсалар билмас, билса ҳам айта олмас. Аммо ул муни мусаллам тутмас. Бу матлаъ анингдурким:

Ба рўзи ташнаги оби равон набвад ҳавас моро,
Дами тиғи туро гар бар галу ёбем бас моро[17].

Мавлоно Сойилий – қаршиликдур. Анингдек сариъ ул- қалам котиб ўз замонида йўқтур. Ҳар кунда беш юз байт осонлик била битир. Туркваш сода йигит кўрунур. Аммо кўрунгандек эмас. Бу яқинда девон даҳи тартиби ҳуруф била тузатти. Бу матлаъ анингдурким:

На бар захмаш дилам пайкони он абрў камон дорад –
Ки, баҳри захми дигар оби ҳасрат дар даҳон дорад[18].

Мавлоно Шамсий – бадахшонликдур. Фақир ани агарчи кўрмаймен, аммо Мавлоно Муҳаммад Бадахшийдин таърифин эшитибмен. Андоқ маълум бўлурким, табъида хили тасарруфлуқ ва шўхлуқ бор. Бу матлаъ анингдурким:

Чашмони ман ба рўят дар ошиқи чунонанд,
К-аз рашк як дигарро дидан наметавонанд[19].

Мавлоно Солиҳий – агарчи хуросонликдур, аммо кўп йилдурки, Ҳисордадур. Ҳамоноки, аввал розалиқ санъатиға[20] мансуб эрди ва шеър айтурдин сўнгра аруз ўрганди ва санойиъдин даҳи соҳиби вуқуф бўлди. Андоқ эшитилурким, Ҳисорда подшоҳнинг китобдоридур. Хаёлға андоқ келурким, бу матлаъ анинг бўлғайким:

Агар, эй шамъ, шабе ҳамнафаси ман боши,
Чи дуо беҳтар аз ин астки, равшан боши[21].

Мавлоно Дарвеш Деҳакий[22] – Қазвин вилоятидиндур. Хиштмоллиқ санъатиға мансубдур. Дерларким, абдолваш кишидур. Девони дойим белига боғлиқдур. Ҳар байти, ё маънисиға эҳтиёж бўлса, кўргали филҳол девонин чиқариб, топиб кўргузур. Филвоқеъ фақирнинг то шеърға шуурум бор ул тарафдин анинг абётидин яхшироқ назм келмади. Бу матлаъ анингдурким:

Бар мисоли сурати девор бежон мондаам,
Пушт бар девору рў сўи ту ҳайрон мондаам[23],

Бу байти даҳи хуб воқеъ бўлубтур:

Ба ғайри ноқаи Лайлики, меканад хоре,
Дигар киро ғаме аз раҳгузори Мажнун аст[24].

Қози Исо[25] – совалиқлур. Султон Яъқуб ани ул мартабада таъзим ва тарбият қилдиким, ҳеч подшоҳ аҳли алоқадин ҳеч кишини онча тарбият қилганини тарихларда кўрулмайдур. Ўзи савлойи мизож ва мутакаббур киши эрди. Дерларким, шеърға андоқ машъуфдурким, кунда ўн ғазал, балки кўпроқ ҳам айтур эрмиш. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳар кас багашти гулшану гулзори хештан,
Мову диле чу ғунча гирифтори хештан[26].

Мукнат ва азамати чоғи ҳеч иш қилмадиким, андин деса бўлғай. Ҳоло хабар будурким, суфи Халил ани ўлтурубтур (Валлоҳу аълам!)

Шайх Нажм[27] – ҳам совалиқдур ва Қози Исоға қаробатдур. Султон Яъқуб қошида андин махсусроқ ва нойиброқ киши йўқ эрди. Ҳар неча қози Исо элга истиғно ва азамат кўргузди. Аммо шайх халойиқ била яхшилар боришти. Фуқаро ва масокиннинг ишига кўп маладкорлиқлар қилди. Андоққи, яхши оти атроф ва жавонибқа борди. Бу фақир била даги ғойибона муҳаббат ва ёрлиқ ва инилиқ қоидасин маръи тутти. Бу матлаъ анингдурким:

Ба шўхи мехурад хуни дили ман чашми хунхоре,
Балои фитнажўе офати жоне, ситамкоре[28].

Хожа Афзал[29] – Кирмон мулкининг ашрофилиндур. Табъи ва ахлоқи хуб мутаанний ва мутавозеъ йигитдур. Аҳли қалам бу замонда барча муттафиқдурлар мунгаким, сиёқ ва дафтар ва ҳисоб ва зарб ва қисмат илмида беназири даврондур. Ўн беш йилға яқин ҳазрат Султон соҳибқирон қуллуғида вазорат девони анинг ихтиёри эрди. Маждуддин Муҳаммад бузуғлиғидаким, аҳволига футур етмаган киши қолмади, ани даги подшоққа ёмон кўргуздиким, заруратидин жало ихтиёр қилди. Аммо ул сафарда Макка зиёратиға мушарраф бўлди. Балки мирҳожлиқ мансаби анга муфавваз бўлди. Ҳар неча ул мамолик салотини мулозамат таклифи қилдилар, қабул қилмади, дебтурким: «Агар қуллуқ қилсам, ўз подшоҳимға қилурмен йўқ эрса йўқ». Ҳоло дерларким, Қум вилоятидадур. Бу матлаъ анингдурким:

То ҳар шараре дона шавад кишти жаҳонро,
Барбод диҳад оташи дил хирмони жонро[30].

Адҳами Иброҳим – Шоҳ туркманнинг тахаллусидур. Туркман бекларида мутааййин хуштабъ ва зарофатлиқ киши эрди. Девони ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳаргизам дил бе хаёли анбарин холе набуд,
Ин дили девона ҳаргиз холи аз холе набуд[31].

Хожа Алоуддин – Кирмон мулкидин. Хожа Афзалиддин Муҳаммадқа қаробатдур ва Бибича Мунажжиманинг инисидур. Зоҳирий улумни такмил қилғондин сўнгра майли дарвешликларға ғолиб бўлуб, Макка азимати қилди ва ўттиз йилға яқиндурким, анда мужовир бўлуб, сулук ва тоатқа машғулдур. Андоқ маълум бўлурким, бу сулукда бийик манзилат ва ёруғлуғларға мушарраф бўлубдур ва олий мартабаға етибдур. Улви ҳиммatдин дунё мофийҳоға этак силкиб мақсуд каъбасида мунқавий бўлубдур ва ҳамул даражадин мохалақаллоҳ балки мосиволлоҳни мавҳуми маҳз, балки маъдуми мутлақ билиб вусул ҳаримида эътикоф қилибдур. Бу яқинда силаи раҳим риояти учунки, адои фарз қилғай, Хуросонға келиб эрди, неча вақт Ҳазрат Махдумий Нуран била суҳбати тушти. Ул жиҳатдин азимати, асли мақомға борди. Борурда йўлда Шайх Низомий «Хамса»сининг аввалғи китоби «Махзан ул-асрор» вазнида бир маснавий айтиб юбориб эрди ва кўп ҳақойиқ ва маориф анда дарж қилиб эрди. Бу яқинда Маккадин яна бир маснавий ҳам тасаввуф истилоҳатида вазнида айтиб юборибдурким, анинг таърифидин қалам тили қосирдур, аҳли таҳқиқ ўқуғондин сўнг қойилининг камолин маълум қилғайлар. Китоби ҳамдининг аввалғи байти будурким:

Эй жаҳон ёфта намуд аз ту,
Бар адам туҳмати вужуд аз ту[32].

Мавлоно Шаҳидий[33] – Қум шаҳридиндур. Ошуфтаваш ва девонасор киши кўрунур. Аммо бу тарийқлари жаъли ранг ҳам бор. Ироқдин Хуросонға икки навбат келиб борди. Бадиҳаси равондур ва таассуби ғолиб ва табъи ҳазлға кўп роғибдур. Бу матлаъ анингдурким, яхши воқеъ бўлубтур:

Биё, эй ишқ, оташ зан дили афсурдаи моро,
Ба нури хеш равшан кун чароғи мурдаи моро[34].

Мавлоно Ҳумоий – маълум эмас не ерликдур. Аммо кўпрак авқот, балки ҳамиша Ироқда бўлур. Бир қатла келиб кетти. Бағоят фақир ва камсуҳан ва номурод киши кўрунур. Аммо наузу биллоҳ андинким, бир мажлисда анга бир аёқ берсалар, ул арбада ва пургўйлиқким, андин зоҳир

бўлур, анинг шарҳи мутааззирдур. Ҳар тақдир била бу матлаи [illegible] бўлубтурким:

Жоно, манам зи дасти фироқи ту мурдае,
Хун дар танам намонда чу нори фушурдае[35].

Мавлоно Холидий[36] – Ҳисори Шодмон тарафидин бўлур. Ҳирий шаҳриға таҳсил учун келиб кўп вақт сабақ ўқуб, хейли салоҳият касб қилди. Ҳамококи, Холид Валид авлодидиндурким, «Холидий» тахаллус қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Матарс аз тани хоки ба вақти куштани ман,
Агар ба тиғи ту гарде расад ба гардани ман[37].

Мавлоно Ёрий[38] – шерозликдур. Андинким, Хуросонға келди. Наққошликка мансуб эрди, аммо мубтадий эрди. Фақир они тазҳиб аҳлиға сипориш қилдим, оз фурсатда ободон наққош бўлди. Ва лекин андоқ маълум бўлдиким, ғарази наққошлиқ ўрганмакдин нақшбозлиғ экандурким, андин ажаб нақшлар иш юзага келди ва анинг шарҳининг тули бор. Бу матлаъ анингдурким:

Зи ашки дидаки, дил пур зи дурри макнун аст,
Биёки, баҳри нисори ту ганжи Қорун аст[39].

Мавлоно Миракий ҳам шерозликдур. Сайр расми била Хуросонға келди. Бир неча вақт туруб, муовадат қилди. Кичик ёшлик, хом табъроқ йигитдур. Имкони бордурким, табъиға кўп иш буюрса пухталиғ пайдо қилғай. Бу матлаъ анингдурким:

Жоно, мабош дар паи озору кин ҳама,
К-ин олами хароб наярзад бад-ин ҳама[40].

Мавлоно Аҳлий[41] – шерозликдур. Ҳамоноки, толиби илмлиғи бор. Назмлардан ҳар синф шеърда маҳоратлиғ кишидур, батахсис қасида услубида. Неча қатла Шероздин рангин қасидалар айтиб юбориб эрди. Бу яқинда Хожа Салмон Соважий. «маснуъ» қасидасиға жавоб айтиб бир ғариб рубоий дағи изофат қилиб юборибдур. Ҳоло онча чоғлиқ қувватлиғ киши демасларки, бўлғай. Бу матлаи ҳам хейли чошнилиғ тушубтурким:

Ману Мажнун ду асиремки, ғаму шодии мост,
Ҳарки ин шева надонист на аз водии мост[42].

Мавлоно Фазлуллоҳ ҳам шерозликдур. Тижорат тарийқи била Астрободға келди. Лавандвашлиғи ғолиб учун бепарволиғ қилиб, даст-моясиға нуқсонлар воқеъ бўлди. Салоҳиятлиқ йигитдур. Толиби илмлиғи ҳам бор. Шеър ва муаммо ва нард ва шатранжи ҳозирона ва ғойибона, ўтти сағир ва кабирни билур. Бу матлаъ анингдурким:

Саодати ту фузун боду давлатат ту зиёдат,
Ҳазор сол бимони ба давлату ту ба саодат[43].

Мавлоно Муъин[44] ҳам Шерознинг одамизодаларидиндур. Хуросонға келганидин бери фақирлар теграсида бўлур. Зоҳири худ содаваш кўрунур. Аммо бу яқинда андин бир ҳазл кўрулдиким, содалиғнинг мунофиси эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Шуд далқи мураққаъ гарави ман бодаву шодем,
К-охир ба сари кўи муғон жомакома ниҳодем[45].

Хожа Имод – Лор вилоятидиндур. Тижорат била маош ўткарур. Одамиваш йигитдур. Маснавийсида хили равғанг ва зийнат бор. «Лайли ва Мажнун»ға татаббуъ қилибдур. Кўп элдин ёхшироқ тушубтур ва ғазал тавриға дағи яхши табъи бор:

Бурд суи лаб забону шуъла зад зад бар жони ман,
Кард зоҳир ламъаи аз оташи пинҳони ман[46].

Мавлоно Байзоий – Маҳмуд Баҳбарлос Ҳисордин элчиликка келганда била келиб эрди. Ул борғонда хажаста бўлуб қолди. «Дор уш-шифо»[47]да муҳофизатин қилғондин сўнгра сиҳатиҳат топиб, яна Ҳисорға борди. Ҳамоноким, ҳамул навоҳийдиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Бизан бар синаи ман ханжару ваз афкан сар аз тан ҳам
Дари ин хонаи торикро бикшоянкову равзан ҳам[48].

Саййид Имод – Язд шаҳридиндур. Иброқтин қонуний йлик унвони била келди. Мунда хейли илтифот топти. Аммо беақл, бемаошлик била ҳар не топқонин зоеъ қилди. Ул чоғир билғила нарднинг олуфтасидур. Бу матлаъ анингдурким:

Дилам нашкуфт дар боғи жаҳон чун ғунчаву лола,
Зи пайкони он маҳ то нашуд пашпаргола-паргола[49].

Олтинчи мажлиснинг ниҳояти

Бу балоғат маоб ва фазойил интисоблардин ҳам бирори, агар замон саҳифасида ўз назмлари саводидек мавжуддур, аммо аксари замона вафосидек нобуддур ва подшоҳлари ҳам фано маҳаллидин кетибдурлар, бақо сарманзилиға етубдурлар. Ва филҳақиқатат, Султони соҳибқироннинг қаробат ва тавобинидин эрурлар, ҳам модиҳлари, ҳам таоло лутфидин маъзур ва ҳам мамдуҳлари руҳи равзаи ризвонда масрур ва мабрур бўлсун.

Р у б о и й

То модиҳларидин асар ўлғай мавжуд,
Мамдуҳлари руҳини тутқил хушнуд,
То модиҳу мамдуҳлар ўлғай нобуд,
Султони замонға умр бергай маъбуд!

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Салотини изом ва авлоди вожуб ул-эҳтиромлари зикридаким, баъзи яхши маҳалларда хуб байт ўқубтурларким, филҳақиқат ўзлари айтқондек хубдур ва баъзи назм латойифига машғул бўлубтурларким, ул даги матлуб ва марғубдур

Мулук шажарларининг бўстони ва салотин гавҳарларининг уммони, хоқони жаҳонгири соҳибқирон, яъни:

Т е м у р К ў р а г о н[1] – агарчи назм айтмоққа илтифот қилмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ хуб маҳал ва мавқеъда ўқубдурларким, анингдек бир байт ўқуғони минг яхши байт айтқонча бор. Табаррук ҳайсиятидинким, ул Ҳазратнинг муборак исми бу мухтасарда бўлғай ва ул латойифдин бири била ихтисор қилилур. Мундоқ нақл қилурларким, чун Табризда Мироншоҳ Мирзо[2] чоғирға кўп иштиғол кўргузди. Димоғи ва мизожи эътидол тариқидин инҳироф топиб, андин номулойим амр кўп сурат тута бошлади. Самарқандда ул ҳазрат арзиға бу навъ еткурдиларким, уч надими борким, муфрит чоғир ичмакка боис алардурлар. Ҳукм бўлдиким, тавочи миод била чопиб бориб учаласининг бошин келтурсун. Алардин бири Хожа Абдулқодир эрди ва яна бири Мавлоно Муҳаммад Кохий эрди ва яна бири Устод Қутб Нойи эрди. Тавочи бориб иккисини ясоққа еткурди. Аммо Хожа Абдулқодир қочиб қаландар бўлуб, ўзин девоналиққа солиб мулкдин-мулкка мутавори юрур эрди, то улким, ул ҳазрат яна Ироқ юруши қилди. Ул мамоликда Хожанинг ул ҳоли баъзиға маълум бўлуб, юқори арз қилдилар. Ҳукм бўлдиким, тутуб келтурсунлар. Ул Ҳазрат тахтда эрдиларким, Хожаи фақирни девоналиққа қўймай, судраб тахт илайига келтурдилар. Андин бурунким, сиёсат ҳукм бўлғай, чун Хожанинг камолотидин бири Қуръон ҳифзи ва қироат илми эрди, филҳол бийик ун била Қуръон ўқумоқ бунёд қилдиким, ул Ҳазратнинг ғазаби лутфқа мубаддал бўлуб, фазл ва камол аҳли сори боқиб, бу мисраъни ба вақт ўқудиким:

Абдол зи бийм чанг бар мусҳаф зад[3].

Андин сўнгра Хожаға илтифот ва тарбиятлар қилиб, ўз олий мажлисида надим ва мулозим қилди. Идрок ва фаҳм аҳли билурким, йиллар балки қарнларда мундоқ латиф сўз воқеъ бўлмас. То олам аҳли билғайларким, Султон соҳибқиронғаким , мажолисда пайдар- пай хуб абёт ва яхши сўзлар дармаҳал воқеъ бўлур даги маврусийдурким , нисбатин ул жадди бузургворға тузатурким, ул бирининг макони равзаи жинон ва бу бири жаҳон мулкида жовидон бўлсун!

Х о қ о н и С а ъ и д Ш о ҳ р у ҳ М и р з о[4] ким, авлоди ва амжод орасида соҳибқирон отасининг қойим мақоми бўлди. Ҳам назмға машғуллуқ қилмас эрди, аммо хуб байт ва яхши сўзлар кўп ул ҳазратдин ҳам воқеъ бўлур эрди. Муни ҳам бир нақл била ихтисор қилилур. Бу фақири ҳақир Бобур Султон муборак тилидин мундоқ эшиттимким, бир мажлисда акобир сари боқиб Шоҳрух Мирзодин нақл қилдиларким, устод Қивомуддин меъморға бир иморат жиҳатидин эътироз қилиб бир йил мулозаматдин маҳрум эқондур. Йил бошида тақвим истихрож қилиб бу васила била шояд Мирзонинг муборак дийдорин кўра олғаймен деб эшикка келиб, судурни восита қилиб, они судур кўргузуб тақвимин арз қилибтурлар, Мирзо табассум қилиб бу байтни ўқубдурларким:

Ту кори заминро наку сохти –
Ки, ба осмон низ пардохти[5].

Анингдек отадин мундоқ ўғул ҳеч ажаб эмас.

А б у б а к р М и р з о – набира бўлур. Баҳодирлуғи ва қиличи зарби Чиғатой улусида машҳурдур. Чун табъида назм чошниси бор эрмиш. Ҳамул баҳодирлуғ таврида бу туюқ андин машҳурдурким:

Эр керак ўртанса ёнса ёлина,
Ёра еб ётса отининг ёлина.
Ит ўлуми бирла ўлса яхшироқ,
Эр отониб душманиға ёлина.

Агарчи баъзи алфози турконароқдур, аммо тажнисини яхши топибдур

Султон Искандар Шерозий ҳам набирадур. Салтанат тажаммулини, дерларким, салотиндин ози онча қилмиш бўлғай. Етти ё саккиз йиллиқ салтанатида гўёки уч ганж топибдур. Мавлоно Ҳайдар туркигуй, анинг модиҳи экандур. Бу анинг маснавийсидиндурким:

Ҳиммат элидур яди байзо деган,
Эр нафасидур дами Исо деган.

ва Султон Искандарни дерларким, табъи назм эрди. Ва бу туюқни андин нақл қилурларким:

Тўлун ойға нисбат этгим ёруми,
Ул хижолатдин кам ўлди ёруми.
Тори мўюнгнинг закотин мен берай,
Ё Мисрни, ё Ҳалабни ё Руми.

Бурунғи туюқдин бу турконароқдур.

Халил Султон[6] – Ҳазрат султон ус-салотинниинг воқеасидин сўнгра Самарқанд тахтида салтанат қилди. Зурафо ва шуаро мажлисида жамъ бўлурлар эрди. Машҳурдурким, ўзи шеър айтур эрди. Андоқким, девони таърифида Хожа Исматуллоҳ қасида айтибдур, аммо тилаб топилмади, ушбу матлаидин ўзгаким:

Эй турки пари пайкаримиз, тарки жафо қил,
Коми дилимиз, лаъли равонбахш раво қил.

Улуғбек Мирзо[7] – донишманд подшоҳ эрди. Камолоти бағоят кўп эрди. Етти қироат била Қуръони мажид ёдида эрди. Ҳайъат ва риёзийни хўб билур эрди. Андоқким, зиж битиди ва расад боғлади ва ҳоло анинг зижи орода шоеъдур. Бовужуди бу камолот гоҳи назмға майл қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳарчанд мулки ҳусн ба зери нигини туст,
Шўхи макунки, чашми бадон дар камини туст[8].

Бойсунғур Мирзо[9] – хуштабъ ва сахий ва айёш ва ҳунарпарвар подшоҳ эрди. Хаттот ва наққош ва созанда ва гўяндадин мунча беназир кишиким, анинг тарбиятидин ороға кирди, маълум эмаским, ҳеч подшоҳ замонида пайдо бўлмиш бўлғай. Улча имкони бор, оламни хушлуқ била ўткарди. Дерларким, бу матлаъ анингдурким:

Надидам он ду рух, акнун ду моҳ аст,
Вале меҳраш басе бар жони мо ҳаст[10].

Тахаллуси будурким:

Ғуломи рўи у шуд Бойсунғур
Ғуломи хубрўён подшоҳ аст[11].

Бобур Мирзо – дарвешваш ва фоний сифат ва карим ул-ахлоқ киши эрди. Ҳиммати олида олтуннинг дағи кумушнинг тош ва туфроғча ҳисоби йўқ эрди. Тасаввуф рисолаларидин «Ламаъот»[12] била «Гулшани роз»[13]ға кўп машъуф эрди. Табъи дағи назмға мулойим эрди. Бу рубоий анингдурким:

Чун бодаву жомро баҳам пайвасти,
Медон ба яқинки, ринди боло дасти,
Жомаст шариату, ҳақиқат бода
Чун жом шикасти, ба яқин бадмасти[14].

Агарчи туркча назмлар ҳам айтур эрдиким, барчаға қабул эрди. Аммо у байт ҳам анингдурким:

Неча юзунг кўруб ҳайрон ўлайин,
Илоҳи, мен санга қурбон ўлайин.

Абдуллатиф Мирзо[15] – савдойи мизож ва васвасий табъ ва девонасор киши эрди. Мундин ўзга дағи ғариб бадфеъллиқлари бор эрдиким, зикридин беҳижоблиқ лозим келур. Ўтар дунё маслаҳати учун донишманд ва подшоҳ отасин ўлтурди. Ҳар ойинаким, салтанат Шируяға вафо қилғонча анга қилди. Аммо табъи назм эрди ва шеърни ободон айтур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Бар дилу жон сад бало аз як назар овард чашм,
Чун бигуям шукри ин, ё раб, набинад дард чашм[16].

Жаҳоншоҳ Мирзо[17] – дағи шеър айтур эрди. Бу мақтаъ анингдурким:

Аз лутфи дўст ёфт ҳақиқи муроди дил,
Бе жидду жаҳди тоату бе миннати амал[18].

Яъқуб Мирзо[19] – туркман салотинида анингдек писандида зотлиғ ва ҳамида сифотлиғ йигит оз бўлғай. Дарвешсифат ва фонийваш эрди. Бу рубоий анингдурким:

Оламки, дар у сабот кам мебинам,
Дар ҳар тарабаш ҳазор ғам мебинам,
Чун кўҳна работестки, аз ҳар тарафаш
Роҳе ба биёбони адам мебинам[20].

Сайди Аҳмад Мирзо[21] – салим табъ ва пок зеҳн киши эрди. Хили машҳур назмлари бор. Ҳам ғазал, ҳам маснавий, ҳам туркий, ҳам форсий ғазал таврида девони бор. Ва маснавий таврида «Латофатнома» анингдур. Бу туркча матлаи яхши воқеъ бўлубтурким:

Сайд этти қароқинг мени мурғи саҳарийдек,
Қил одамийлиқ, қилма ниҳон юзни паридек.

Бу форсий матлаъ ҳам анингдурким:

Маҳам гар пеш аз ин пинҳон бимонад,
Ажаб, гар бедилонро жон бимонад[22].

Султон Аҳмад Мирзо – дарвешваш, яхши ахлоқлик, писандида атворлиқ, одамишева кишидур. Ота жонибидин хуштабълиқ анга маврусийдур. Йиллар Хуросон тахтида ҳукумат қилдиким, ҳеч киши андин шикоят қилмади ва таън этмади. Ва Султон соҳибқиронға ота масобасидадур ва икки девон ихтиёри ва мулку мол мушорун илайҳи ва сипоҳи ва черик муътамаддун алайҳи улдур ва гоҳи назм ҳам айтур. Бу байт анингдурким:

Сен киби шўхи ситамгар дунйида пайдо қани,
Сеҳр бобида кўзунгдек кофири яғмо қани?

Бойқаро Мирзо – бовужуди улким, Султон Соҳибқироннинг туғқон оғаси эрди. Йиллар Балх (қуббат ул-исломий)да салтанат қилди. Ва лекин шикаста нафслиқ ва кичик кўнгуллук, тавозуъ ва таъзимлиқ киши эрди ва хақшунослиғи аъло мартабада эрди. Табъи дағи назм ҳулъясидин муарро эмас эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Зиҳи тажаллии ҳусни ту дар жаҳон пайдо,
Ва з-ин тажаллии у гашта жони мо шайдо[23].

Кичик Мирзо[24] – хуб табълиқ, тез идроклиқ, шўх зеҳнлик, қавий ҳофизалиқ йигит эрди. Оз фурсатда яхши толиби илм бўлди ва кўпроқ улум ва фунундин ўз мутолааси билан вуқуф ҳосил қилди. Шеър ва муаммони хуб англар эрди, балки кўнгли тиласа айта ҳам олур эрди. Бовужуди бу фазойил дарвешликларга мойил бўлуб, Макка зиёрати шарафиға мушарраф бўлди. Аммо бағоят мустағни киши эрди. Бўла олурким, фақр ғанисиноси эркан бўлғай. Бу рубоий анингдурким.

Умре басалоҳ месутудам худро.
Дар шеваи зуҳд менамудам худро.
Чун ишқ омад кадом зуҳду чи салоҳ,
Алминнатулиллаҳ, озмудам худро[25].

Баъзи дерларким, бу рубоий Ҳазрат Маҳдумий Нуран била таворуд[26] воқеъ бўлубтур. Андоқ дағи бўлса улуғ давлат турур.

Султон Бадиуззамон Мирзо[27] – ҳусни сурат ва ҳусни сийрат била ороста ва жамоли зоҳирий ва камоли ботиний била пийроста йигитдур. Разм атворидин отар-тутарда дилписанд ва базм асбобидин ичмак ва бағишламоқда бемонанд. Табъи ҳам назм услубида мулойимдур. Бу матлаъ анингдурким:

Маҳи мам, бе гули рўят дилам хун гашта чун лола,
Жигар ҳам аз ғами ҳажрат шуда парғола – парғола[28].

Бу туркий матлаъ дағи таркибда хуб ва ҳолатда марғуб воқеъ бўлубтурким:

Эй сабо, гар сўрса ҳолим шаммаи ул сарвиноз,
Эврулуб бошиға мен сарғаштадин еткур ниёз.

Шоҳ Ғариб Мирзо[29] – шўх табълиғ ва мутасарриф зеҳнлик ва нозук тахайюллуқ ва дақиқ тааққуллуқ йигитдур. Назм ва насрда назири маъдум ва мутахаййила ва ҳофизада адили номаълум. Ов ва қуш хотириға марғуб ва қурро ва ўқуш кўнглига маҳбуб. Бу матлаъ анингдурким:

Қайси бир гулчеҳра ул гулбарги хандонимча бор,
Қайси бир шамшод қад сарви хиромонимча бор?

Бу матлаъ ҳам яхши воқеъ бўлубтурким:

Тарки меҳр айлаб агарчи бўлди жонон ўзгача,
То тирикман қилмағумдур аҳди паймон ўзгача.

Бу матлаи хос хаёл ва ғариб адо топибдурким:

Порсо ёримға май ичмак шиор ўлмиш яна,
Баски тортарман сабу, эгним фигор ўлмиш яна.

Бу форсий матлаи ҳам бағоят ошиқона тушубтурким:

Бозам балои жон ғами он моҳпора шуд,
Эй вой, он маризки дардаш ду бора шуд.

Бу матлаи ҳам бағоят ошиқона ва мухлисона ва муассирона воқеъ бўлуб, турким:

Дўстон, ҳар ғаҳ гузар сўи мазори ман кунед,
Жои такбирам дуои жони ёри ман кунед[30].

Девон ҳам жамъ қилибдур. Яхши матлаълари бу мухтасарға сиғмас, магар яна бир китоб битилғай.

Фаридун Ҳусайн Мирзо[31] – Фаридун ҳасаблиқ ва Ҳусайн насаблиқ. Зоти таъзим ва виқорлиқ ва хулқи адаб ва ҳурмат шиорлиқ, ёй кучида ягона ва ўқ отарда замона аҳлига нишона. Тоат ва тақвийға мойил. Зикр ва тиловатқа машғул йигитдур. Хуб табъи ва мулойим зеҳни бор. Бу матлаъ анингдурким:

Гарчи дар кўи ту помоли жафо гардидам,
Ба худо гар сари мўе зи вафо гардидам[32].

Бу туркча матлаъ ҳам анингдурким:

Эй сабо, еткур манга сарви равонимдин хабар,
Раҳм этиб бергил манга ороми жонимдин хабар.

Муҳаммад Ҳусайн Мирзо[33] – халойиқ ани адолат ва шижоат ва салтанат ойинида кўп таъриф қилурлар, аммо улча зоҳир бўлди – бағоят саркашлик ва бегонавашлик гўё зотида бор. Ҳар тақдир била дерларким, бу матлаъ анингдурким ва яхши тушубтур:

Олудаи гарди зи паи сайдки, гашти,
Ғарқи арақе бар дили гармки, гузашти[34].

Бойсунғур Мирзо[35] – табъи диққатлиқ ва зеҳни жавдатлиқ. Салтанат тахтида фақрпешалик ва макрумат бисотида фаноандешалик йигитдур. Фазойил ва ҳунарларга роғиб ва фазл аҳли тақвиятиға муртакиб. Назм ойини дағи анга мақбул ва гоҳи ул фикрга табъи машғул. Бу матлаъ анингдурким:

Кош дар ишқи бутон девонае бошад касе,
Тарки олам карда дар вайронае бошад касе[36].

Султон Масъуд Мирзо[37] – равшан зеҳнлик ва мустаҳсан табълиқ ва покиза ҳисол ва маҳмуд фаол йигитдур. Вафо ва дилжўйлуқ анинг шиори, сахо ва дарвешхўйлуқ анинг атвори. Мулк равнақ ва интизомида ахтари масъуд. Назм зеб ва зийнат итмомида абнои жинсқа мақсуд. Бу туркча матлаъ анингдурким:

Ёр бориб жонға қўйди доғи фурқат, эй рафиқ,
Кўнглума кор этмасунму дарди ғурбат, эй рафиқ?

Султон Али Мирзо[38] – ҳоло Самарқанд мулкида салтанат тахтида мутамаккиндур. Дерларки, табъи назмға мойилдур. Бу матлаъни андин нақл қилурларким:

Валида мағрур бўлдунг ҳажрида зор, эй кўнгул,
Не анинг бирла, не онсиз, тоқатинг бор, эй кўнгул.

Еттинчи мажлиснинг туганчиси

Бу олийжоҳ подшоҳлар ва анжумсипоҳ фалак дастгоҳлардин аввалғи Жамшид[39] ва Фаридун[40] монанд ота била фарзандға сўнгғи авлод ва ахфод ва амжодқа фалак Жамшид била Фаридунға ичирғандек, аёғин ичурди ва вужуд базмгоҳидин сурди ва адам фаромушхонасиға киюрдиким, дунёда ҳақ таоло аларни шоҳи тахтгир қилғондек охиратда ҳам муқарраби даргоҳ ва арши сарир қилғай. Ва аларнинг мулку тахт ва салтанатин ва тожу сипоҳ ва ҳашаматин аларға вориси барҳақ ва мулкка ҳориси мутлақ, яъни Султон Соҳибқиронға мусаллам тутғай ва руҳларининг шамъин ҳам ўз ўғлари шуъласи била ёрутғай ва сойир шаҳзодалар дағи бу давлатдин баҳраманд ва шоҳ иноятидин сарбаланд бўлғайлар.

Рубоий

То Темуру Шоҳрух деган бўлғай от
Андин сўнгги шаҳлар бори фархунда сифот.
Эй давлату иқболға оростаи зот,
Мажмуича бўлсун санга даврони ҳаёт.

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Султон соҳибқироннинг латиф табъи патойижининг зеболари, ҳусн ва жамоли зикрида ва шариф зеҳни хасойисининг раънолари ганж ва далоли шарҳидаким, ҳар қайси замон сафҳаси бўстонида рангинлиғ ва равонлиғдин гулъузоредур сарвқад ва ҳар бириси даврон арсаси гулистонида равонлиғ ва рангликдин сарви озодедур, гулхад

Салтанат баҳрининг дурри яктоси ва хилофат сипеҳрининг хуршеди жаҳонороси, саховат ҳавосининг абри гуҳарбори ва шижоат бешасининг ҳузабр шер шикори, адолат чаманининг сарви сарбаланди ва мурувват маъданининг гавҳари аржуманди, кўшиш размгоҳининг Рустами[1] достон ва бахшиш базмгоҳининг Ҳотами[2] замони, фасоҳат илмининг нукта бирла сеҳрсози ва балоғат жаҳонининг диққат била муъжиза пардози – Султон ус-салотин Абулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон –

Ким, мулки давоми то қиёмат бўлсун,
Зотиға бу мулк узра иқомат бўлсун,
Адл ичра тарийқи истиқомат бўлсун,
Олам аҳли учун саломат бўлсун.

Бу хусрави гардунжоҳиким, насаби бобида хома сурсам юз минг хон ва хоқонни бу жузви мухтасарда йиғиштурса бўлурми? Ва бу дорои анжумсипоҳиким, ҳасаби шарҳида қалам урсам юз туман хоқон ва қоонинг ҳамида ахлоқича сўзни бу муҳаққар авроққа йиғиштурса бўлурму? Насаби бобида фасоҳатшиор яхшилар «Насабнома»[3] битибдурларким, ҳар сафҳаси Моний коргоҳин хижил этар ва ҳасаби шарҳида балоғатдисор муншилар тарихе тартиб беribдурларким, ҳар варақи Чин нигористонин мунфаил айлар. Ҳар киши ул «Насабнома»ға боқса билғайким, хоқон ва рой анга бир турк ва бир ҳинду бандадур. Ва ҳар ким, ул тарихни мутолаа қилса, англағайким, Жамшид ва Искандар анинг ҳам билганларидин, ҳам қилғонларидин шармандадур. Бас чун бу мухтасарда нима ул жинс сўзлардин сўгурса бўлмас ва алар шарҳида нукта сурса бўлмас. Ва юқориғи сўз услуби тақозои ул қилурким, ул ҳазратнинг латойифи табъидин бир неча матлаъ била бу авроққа зеб ва зийнат қилғай ва натойижи зеҳнидин бир неча байт била бу ажзоға қадру қиймат берилғай ва ҳар ошиқона матлаъ била дард аҳли жониға шуълаи фано ёқилғай ва ҳар дардмандона байт била ишқ аҳли кўнглиға барқи бало чақилғай. Бас эмди, шуруъи мақсудқа ва ружуъи матлубқа қилаликим, сўз итноби ул шариф табъи мужиби калол ва фасонаи тули ул латиф зеҳнға боиси малол бўлмасун. Ул Ҳазратнинг хуб ашъори ва марғуб абёти бағоят кўптур ва девон ҳам мураттаб бўлубтур. Девон ибтидосидин бунёд қилилди ва ҳар ғазалдин бир матлаъ ёзилди:

«Алиф» ҳарфи:

Ул Ҳақ субҳона таоло ҳамдидаким, нотиқа тили лолдур ва тил нутқи ҳаққа мақолдур. Ул мазмунда бу матлаъ бағоят баланд воқеъ бўлубтуркким:

Эй ҳабибингдин келиб ҳамдингға ло аҳсо сано,
Ул чу ожиз бўлса васфинг ким қила олғай яно.

Яна тенгрига маҳбуб,бандаларига матлуб ва марғуб нубувват хотами ва расули ҳошими (саллоҳи алайҳа васаллам) наътида бу матлаъким:

Эй қилиб равшан улус топмоққа анвори худо,
Мусҳафи руҳсор узра «Ваш-шамс» бирла «Ваз-Зуҳо».

Маъзурнинг хўйининг булъажаблиғидаким, меҳрида ошиқ жон берса, бовар қилмослиғининг бесабаблиғида:

Не ажойиб хўй эрур, эй шўхи сийминбар, санга –
Ким, неча меҳрингла жон берсам эмас бовар санга.

Маҳбубнинг муфрит илтифотидин беҳол булуб бехудона ул илтифотни изҳор қилур маънида бу матлаъ ғариб адо топибтурким:

Эврулуб гул бошиға булбул висол ўлғай анга,
Гул анинг бошиға эврулса, не ҳол ўлғай анга.

Гул вақтида биров хор ғамидин мубтало эрканининг изҳори ва лоладек бағрида юз доғ била эрканининг намудори:

Бўлди гул вақти-ю мен хор ғамидин мубтало,
Ҳажр ўтидин лоладек бағримда юз доғи бало.

Кўнгли ноласин вайронадаги чўғз фарёдиға нисбат қилибтур. Ул маъни шарҳида бу матлаъ яхши тушубтур:

Ваҳки, кўнглум ноласи ҳардам бузулғон жон аро,
Гўиё бир чуғз эрур фарёд этар вайрон аро.

Сиришки дарёсидин гирдобға тушганин ва тор жисми ул гирдобдин печу тобға қолғонин бу матлаъда изҳор қилурким:

То тушубтурмен сиришким баҳридин гирдоб аро.
Зулфидек саргашта жисмим қолди печу тоб аро.

«Бе» ҳарфи:

Фурқат ўтидин жисми бетоб эканин ва ғамгин кўнгли печу тобидин кўзида хуноб эканин бу матлаъда ғариб навъ адо қилур. Бу матлаъ мавқуфдур ўзга абётқа, аммо дастур била матлаъ битилди:

Фурқатингда йўқ эди жисмимда жон, кўнглумда тоб,
Кўзда хуноб эрди-ю, ғамгин кўнгулда изтироб.

Бедиллиғидин телба кўнглин тилай борғони бу ғазалда охирғача мусалсал айтилибдур ва зебо дейилибдур:

Телбараб итган кўнгулни истадим ҳар ён бориб,
Тоғу дарёву биёбонларни бир-бир ахториб.

Манзур юзи олида кўзгу рашкидин печу тоби ва кўнглида ул қуёш тобидин заррадек изтироби:

Зарра янглиғ, айб эмас, кўнглумга тушса изтироб,
Меҳри рухсориға ҳар дам чун эрур кўзгу ҳижоб.

Фироқ зулмидин жониға ўт ва кўнглида тобин ўтқа тушган қил печу тобиға ташбиҳ қилибдур ва ғариб ташбиҳ воқеъ бўлубтур:

Эй фироқнинг зулмидин жонимда ўт, кўнглумда тоб,
Ўтқа тушган қил киби жисмим аро ҳам печу тоб.

Мусофир ёри ҳажридин кўнглининг хароблиғин ва ул ошубдин жони бетоқат ва бетоблиғин хуброқ важҳ бирла ажаб яхши адо қилибдурким:

Бир мусофир ой хаёли қилди кўнглумни хароб,
Қолмади жонимда онсиз ваҳки,не тоқат, не тоб.

«Те» ҳарфи:

Манзур лабидин оби ҳаётни хижл ва Исо[4] они қошида дам урмоғдин мунфаил дегани оби ҳаётдек равонсо ва Исо дамидек руҳафзо тушубтур:

Эй дудоғинг шарбати шармандаси оби ҳаёт,
Нутқунг оллида эрур Исоға дам урмоқ уёт.

Ҳажри барқидин шабистониға ўт тушганининг ифшоси ва учқунидин байт ул-аҳзони куйганининг адоси ажаб ўтлуқ матлаъ тушубтурким:

Ваҳки, ҳижрон барқидин тушти шабистонимға ўт,
Учқуни бирла туташти байт ул-аҳзонимға ўт.

«Се» ҳарфи:

Бу ҳарфда турк шуаросининг малик ул-каломлари шеър айтмайдурлар, балки айта олмайдурлар, то анга не етгайки, бу муқобалада киши они кетургай ё нисбат бергай. Бу матлаъ таърифида мунча басдур:

Ёр кўйидин ўтарда кўргузур бу зор макс,
Сўз деса доғи жавобида қилур бисёр макс,

«Жим» ҳарфи:

Раҳмсиз ёри қонин тўкуб тараҳҳум қилмағони ва меҳрсиз дилдори ҳолин кўруб табассум қилмағонини айтур:

Тўкуб қоним, тараҳҳум қилмадинг ҳеч,
Кўруб ҳолим, табассум қилмадинг ҳеч.

Бу радиф ҳам гўёки шариф табъ ва латиф зеҳннинг ихтироидурким, эшитилмайдур, бағоят ширин ва дилпазир ва рангин воқеъ бўлубтур:

Хаста жоним заъфиға лаъли шакарборинг илож,
Зор кўнглум дардиға жонбахш гуфторинг илож.

«Хе» ҳарфи:

Бу ҳарфқа даҳи туркий алфоз гуҳарин назм силкиға тортқувчи шуаро таарруз қилмайдурлар, ҳамоноки, ишколи жиҳатидиндур, ёрдин не келса, они мубоҳ билиб, жон берурда дебтур:

Ёрдин не келса ошиқ берса жон бўлғай мубоҳ,
Дафтари ишқ ичра гўё буйла бўлмиш истилоҳ.

«Хе» ҳарфи:

Бу ҳарфда туркигўй шуароким, девон тартиб қилибдурлар, ўзларин маъзур тутуб ўтубдурлар ва бағоят хуб матлаъдурким:

Ой юзунгдек кўрмади бир меҳр давронида чарх,
Балки кун тортиб хижолат меҳри рахшонида чарх.

«Дол» ҳарфи:

Маъшуқ васли умидидин муддате мустаманд бўлуб ул давлат муяссар бўлғондин сўнгра сиҳҳат маразға мубаддал бўлғон таҳририда бу икки байтнинг даги маъниси бир-бирига муваффақ ва мусалсал воқеъ бўлубтур асру ва ғариб тартиб ва ажиб таркиб тушубтур:

Муддате ишқинг хаёли бирла эрдим мустаманд,
Бодаи васлинг била бир дам бўлай деб баҳраманд.

Чун бу давлат бўлғудек бўлди муяссар, войким,
Сиҳҳатим ул лаҳза толеъ заъфидин топти газанд.

«Зол» ҳарфи:

Бу ҳарфда даги муқаддам туркийгўй шуародин, хоҳ Мавлоно Лутфий ва хоҳ Мавлоно Саккокийким, Мовароуннаҳрда малик ул-калом эрдилар, назарға келмайдур, ҳамоно йўқтур:

Қилди руҳафзо лабинг кулмак била жонимни аҳз,
Йиғлатиб кофир кўзунг ҳам нақди иймонимни аҳз.

«Ре» ҳарфи:

Ул мазмундаким, бовужуди улки, баҳор васли муяссардур, кўнгул фироқ хазонининг хорларидин озурдадур, бу матлаъ сўзнок воқеъ бўлубтурким:

Тоза бўлди боғу кўнглумда фироқ озоридур,
Жилва қилди гул, нетай, бағримда ҳижрон хоридур.

Маҳбуб жамолидин кўз равшан бўлуб, хаста кўнгулга висоли маскан бўлғон шукронаға бу матлаъдек оз воқеъ бўлубтурким:

Шукрулиллаҳким, жамолингдин кўзум равшандурур,
Хаста кўнглумга висолинг кулбаси маскандурур.

Жононнинг заъф ҳолатида сустайғонининг хаста жонининг заъф ҳолатига ташбиҳ қилибдур ва кўп муносибдур:

Заъфдин ҳардам чу ул ороми жоним сустаюр
Жоним ўлуб хаста, жисми нотавоним сустаюр,

Кўнгли фироқу дард ўқидин ёра эркани ва бағри ҳажр тиғи заҳмидин юз пора бўлғонини басе хуб бу навъ адо қилурким:

Оҳким, кўнглум фироқу дард ўқидин ёрадур,
Ваҳки, бағрим тиғи ҳижрон захмидин юз порадур.

Ишқ ошубидин уй кунжида ашки гулнор эрканин зоҳир қилур ва гулистон сайрида гул анинг кўзларига хор кўрунганин пайдо этар:

Бўлсам уй кунжида, ашким қатраси гулнор эрур,
Азми гулзор айласам, гул кўзларимга хор эрур.

Фурқатдин кўнгул қатра-қатра қон эрканин бурунғи мисраъда айтиб, сўнгги мисраъда ўтқон мукаррар лафз муқобаласида «Аллоҳ-Аллоҳ» лафзи ҳам мукаррар ва асру муассир адо топибдурким:

Фурқатингдин хаста кўнглум қатра-қатра қон эрур,
Аллоҳ-Аллоҳ бу не ҳажри беҳаду поён эрур.

Жаннат сабзаси ёрнинг хатти намудорича эрмаслиғин айтибдур ва Масиҳо[5] нутқи дилдорнинг лаъли шакарборича бўла олмаслиғин дебтур:

Қайси жаннат сабзаси хатти намудорича бор,
Ё Масиҳо нутқи ул лаъли шакарборича бор?

Бир ғунчаи хандондин айру кўнглида қолғон хор-хорин кўргузубдур ва тинмағур жонға онсиз дунйидин риҳлат мақомин тузубтур:

Ғунчаи хандон бориб, кўнглумда қолди хор-хор,
Тинмағур жонимға онсиз дунйида боре не бор

Гулрўйининг ғунчадек оғзи ва рухсори узра кўрганин зарра хуршед юзида пайдо бўлғонга хуб ташбиҳ қилибдур:

Уйлаким хуршеди тоби заррани пайдо қилур,
Ғунча оғзинг сиррини ҳам гул юзунг гўё қилур.

Кўзи ёрининг юзига тушгач, кўнгли беқарор бўлғони ва ёр ҳам ани[ng] лутфи меҳридин умидвор қилғони шарҳида басе хуб ва писандида тушубтур:

То кўзум тушти юзунгга, кўнглум ўлди беқарор,
Сен ҳам эттинг лутфи меҳрингдин мени уммидвор.

Гул рухсори ёнида сариғ лола санчқон ва ёнида зулфни кокулидек кейин солғон намудорида:

Гул юзи атрофида ул лолаи асфармудур,
Ёнида зулфимудур ё кокули анбармудур?

Зулфи саҳобининг соябони ойдек юзига ёйилғони ва сарсардек оқ таҳрикидин ул булут гаҳ ёпилғони ва гаҳ очилғони ҳусн баҳорида бағоят турфа кўрунурининг шарҳи:

Соябони зулфиким, ойдек юзига ёпилур,
Сарсари оҳимдин ул гаҳ очилур, гаҳ ёпилур.

Васлидин баҳра етмай, тиғи ҳижрон кўнглини ҳалок қилғани ва ҳажр заҳри берғонига ўхшар ва васлдин тарёк топилмагони:

Тиғи ҳижрон сурди етмай васлидин кўнглумга баҳр,
Нўш бермасдин бурун, берди манга бир қатра заҳр.

Элни ноз кулкуси била тиргузмакдин ҳикоят ва ўзининг ришгай ҳаётин зулм илги била узмакдин шикоят:

Элга боқиб ҳар замон юз ноз ила кулмак недур?
Ўзгаларни тиргузуб, ваҳ, мени ўлтурмак недур?

Маҳваши бехабар эркандин анинг хотири зори ҳайронидин шарҳи ҳол ва ғамкаши ғофил эркандин анинг рози пинҳонидин гилаомиз мақол, басе хуб воқеъ бўлубтурким:

Маҳваше йўқ сўрғали бу зори ҳайрондин хабар,
Ғамкаше йўқ топқали бу рози пинҳондин хабар.

Ҳабибеким, фиғонидин анга асар бўлмағай анинг андуҳи ва рафиқеким, ғами ҳолидин анга хабар бўлмағай, анинг фиғон ва андуҳи:

Не ҳабибеким, фиғонимдин анга бўлғай асар,
Не рафиқеким, ямон ҳолимдин ул топқай хабар.

Ўтлуқ оҳининг шарарларин маҳбуб юзигаким сочилур зар ҳуққа қирнинг зар ришталариға ташбиҳ қилур:

Чун юзига ўтлуқ оҳимнинг шарори сочилур,
Гўиё зар ҳуққаедурким юзига ёпилур.

«Зе» ҳарфи:

Ўз ниёзи ва балҳўй ёри нози шарҳида бу нозанин матла не бало ниёзмандона воқеъ бўлубтурким:

Ваҳ, не ҳолатдурки, мен ҳар неча кўргузсам ниёз,
Эй маҳи бемеҳр, сендин зоҳир ўлмас ғайри ноз.

Ашк қони ва кўнгул чоки изҳорида бу матлаъ ягона ва бағоят ошиқона воқеъ бўлубтур:

Қон кўруб ашкимни, кўнглум ёрасини сўрмангиз,
Чок ўлуб кўксум, жигар парголасини сўрмангиз.

Бу матлаъ маънисининг ғаробати ишқ шуъласидин равшанроғдур ва ўт забонасидин муайянроқ:

Ишқни манъ этсалар шавқим ўти айлар ситез,
Шуъла янглиғким, нафас таъсири айлар они тез.

Наргис кўзлук ва ғунча оғизлиғ гулузору кўзу оғзин наргис била ғунчаға таржеҳ[6] қилғони ажиб навъ воқеъ бўлубтур:

Наргис олмас ердин ул фаттон кўзунг оллида кўз,
Оғзинг оллида тутулмиш ғунчанинг оғзида сўз.

Ошиқона киноят била ҳусн аҳлиға элни шайдо қилур маънида насиҳат қилибдур ва оламға расво қилур маънида мавъизат этибдур, басе ғарибдур:

Баъдазин, эй ҳусн аҳли, элни шайдо қилмангиз,
Бевафолиқ айлабон оламға расво қилмангиз.

«Син» ҳарфи:

Васлидин маҳрумлуқ бобида манзурни кўрмак муяссар бўлмаса, анга назар тушгон ерни кўрмак орзу қилибдур. Бу нодир маънидур:

Бир нафас ул ойни кўрмак чун эмасдур дастрас,
Они кўрган ерни, ваҳ бориб кўройин бир нафас.

Манзурнинг лаби табассумини ва ўзини қоналғон доғини ғунчаи хандон ва лолаи Нўъмон[7]ға ташбиҳ қилибдур ва маъниси шеър саноеидин «тажоҳул ул-ориф»[8] услубида хуш воқеъ бўлубтур:

Айлади лаъли табассум, ғунчаи хандон эмас,
Доғини кўнглум қонатти, лолаи нўъмон эмас.

Ўз ниёзи ва нозанинининг истиғноси изҳорида ва ўзи жон бермакда анинг бепарволиғининг осорида шундоқ матлаъ оз воқеъ бўлубтурким:

Менда ҳар дам юз ниёзу анда истиғнову бас,
Ҳар замон юз жон берай ул шўх бепарвову бас.

«Шин» ҳарфи:

Ёрнинг ўзгаларға илтифотидин ғиламандлиғи ва кўнглини мухотаб қилиб кўнгли оромидин шикоятпайвандлиғи:

Эй кўнгул, ул дилрабонинг ўзга ёри бор эмиш,
Ваҳ, санга душман бўлуб, ул ўзгаларга ёр эмиш.

«Сод» ҳарфи:

Бу ҳарфда даҳи туркигўй фасоҳатшиорлар варақ юзига қалам сурмайдурлар ва ҳеч навъ назм арога келтурмайдурлар:

Эй кўнгул, бўлсанг вафосиз дилраболардин халос,
Шукр қил, бўлғон киши янглиғ балолардин халос.

«Зод» ҳарфи:

Туркигўй балоғатосорлар бу ҳарфнинг ҳам таркин тутубтурлар ва ҳеч навъ назмға жилваи зуҳур бермай ўтубтурлар:

Ишқдин то қилмишам пайдо мени шайдо мараз,
Қилғудекдур заъфлиқ, жисмимни нопайдо мараз.

«То» ҳарфи:

Турк каломининг малик ул-каломлари бу ҳарфда даҳи такаллум қилмайдурлар ва калима назм ҳайсиятидин варақда кўргузмайдурларким:

Эй жамолинг гулшанида сабзаи сероб хат,
Оразинг кофури узра зеб мушки ноб хат.

«Зо» ҳарфи:

Бу ҳарф ҳамул жумладиндурким, турк тилининг ширинашъор ва шакаргуфторлари душворлиги жиҳатидин мутлақ таарруз қилмайдурлар:

Кўнглум этти ишқ асрорин қилиб такрор ҳифз,
Кимса қилғондек каломи поки ваҳй осор ҳифз.

«Айн» ҳарфи:

Бу қофия ва радиф ҳазрат Султон Соҳибқироннинг ихтироъидурким, ҳеч назм айтилмайдур ва ҳеч девонда битилмайдур:

Оҳким, ҳижрон ўтидин куйди жоним ўзга навъ,
Ўртади офоқни ўтлуқ фиғоним ўзга навъ.

«Fайн» ҳарфи:

Ишқ доғидин шукр изҳори қилибдур ва ҳажр доғидин шикоят осори кўргузубтур, басе муассир тушубдурким:

Доғи ишқинг бермиш эрди хаста кўнглумга фароғ,
Ваҳки, қўйди шуълаи ҳижрон яна доғ узра доғ.

«Фе» ҳарфи:

Ишқу муҳаббат ҳавосининг хумойи баланд парвози Хожа Ҳофиз Шерозий каломи тавриda тушубтур ва салосат ва таркибда анга ёвушубтур:

Ғам сипаҳ қасдимға чекти, соқиё, тут жоми соф –
Ким, бўлур жоми май ичкандин далер аҳли масоф.

«Қоф» ҳарфи:

Фироқ тийралигининг можараси ва ўз куймаклигининг дарди бедавоси:

Қилди бахтимни қаро зулфидек ул моҳ аз фироқ,
Неча кўйдургай мени дилхастани оҳ аз фироқ.

Ёр иштиёқининг суубатида ва дарди фироқ уқубатида бу матлаъ беҳад дилнавоз ва бағоят жонгудоз воқеъ бўлубтур:

Бор эмиш ёр иштиёқи асру қаттиқ иштиёқ ,
Васл топмон, ваҳ, туганмас дард эмиш, дарди фироқ.

Телба кўнглининг ишқда шайдолиғин ва ўзга париларға бепарволиғин бир рафиқни мухотаб қилиб арз қилур:

Телба кўнглум то эрур ишқ ичра шайдо, эй рафиқ,
Айламас ўзга парилар сори парво, эй рафиқ.

Манзурнинг лаъли лаби устида сабзаи хат ҳайъатин кўруб ажаб рангларда бу матлаъ вақеъ бўлубтур ва филвоқеъ рангин тушубтур:

Лаъли узра сабзаи хатти намудориға боқ,
Шўхи рангомизнинг шингарфу зангориға боқ.

Кўнгли ўтининг ороми йўқлуғига ҳасрат оҳи тортибдур, ҳамоноки, ул ўт шуъласи бу елдин ортибдурким:

Оҳким, ишқинг ўтини бир замон ороми йўқ,
Истаган ором ул ўтқа жуз хаёли хоми йўқ.

«Коф» ҳарфи:

Матлубнинг моҳи оразин саодат матлаи ва хоки даргоҳин аҳли биниш тутиёсиға нисбат берилибдур. Бу матлаъ салис ва соф ва пок тушубтурким:

Эй саодат матлаи, ул орази моҳинг сенинг,
Аҳли биниш тўтиёси хоки даргоҳинг сенинг.

Моҳи тобонин мухотаб қилиб андин айру тушганда чашми гирёнининг қон ёшин изҳор қилибдур, мубкийи муҳлик тушубтур:

Сендин айру тушгали, эй моҳи тобоним менинг,
Дам-балам қон ёши йиғлар чашми гирёним менинг.

Бу фақирнинг бир ғазалига бу ғазал жавоб воқеъ бўлубтурким, ўзум инсоф юзидин муътарифманким, андин юз мартаба ортуқрок тушубтурким:

Тушгали ҳажрингда, эй сарви гуландомим менинг,
Не кўзумда уйқу бор, не жонда оромим менинг.

Шоми ҳижронин кўруб, меҳр отин тутмағон мазмунида ва ваъдаи субҳи висол айлаб ёрутмоғон афсунида:

Шоми ҳижроним кўруб сен меҳр отин тутмадинг,
Ваъдаи субҳи висол айлаб вале ёрутмадинг.

Ишқдин жаҳон ичра, афғонидин калом ва кўю-кўчада бу достонидин паём:

Ваҳки, ишқингдин жаҳон ичра фиғонимдур менинг,
Барча кўю кўчада ҳам достонимдур менинг.

Маҳбубнинг зулф очқонидин ва ўз ошуфта аҳволлиғи ва қоши чинидин кўнгли беҳоллиғи бобида:

Зулф очиб мен телбани ошуфта аҳвол айладинг,
Қош уза чин кўргузуб кўнглумни беҳол айладинг.

Ғам тунди бодидин жисми биноси вайрон, балки ер бирла яксон бўлур маънида бу матлаъ бағоят хуб адо топибдурким:

Ғам ели жисмим биносин бўлди вайрон қилғудек,
Қайси вайронким, қаро ер бирла яксон қилғудек.

Манзурнинг саводи хатти аро лаъли хандони муқобаласида ўз ғами аро кўзи дурри ғалтонин солибдур, дилпазир тушубтурким:

Ул саводи хат ичинда лаъли хандонин кўрунг,
Баҳри ғам ичра кўзумнинг дурри ғалтонин кўрунг.

Байт ул-аҳзонининг тийралигин дуди ҳижронидин дегани хуб ва вайронининг емирулганин ашк тўфонидин дегани дилошуб воқеъ бўлубтурким:

Дуди ҳижрондин қароpди байт ул-аҳзоним менинг,
Сайли ашким бирла ҳам емрулди вайроним менинг.

Сарсари оҳин байт ул-аҳзонига офат дегани хуш оянда дебтур ва вайронидин ғарди бало бошиға ёғарини дилрабоянда адо қилибдурким:

Қолғоч оҳиш сарсариға байт ул-аҳзоним менинг,
Ёғдурур ғарди бало бошимға вайроним менинг.

«Лом» ҳарфи:

Сафар азмида мусофиридин айрилур чоғда хайрбод мазмунлуқ алфозни радиф қилиб айтқон шеърнинг матлаи фурқатнамо келибдур ва андуҳосо айтилибдур:

Оҳ ила азм этгим, эй розимға маҳрам, яхши қол,
Дард ила айрилдим, эй дардимға марҳам, яхши қол.

Бевафоси кўйида кўнглига маскан қилмоғини тарғиб қилмоғи хуб ва йиғлаб ҳолини адо қилурда шеван қилмоғини таълим бермаки марғуб:

Эй кўнгул, ул бевафо кўйида маскан айлагил,
Зор йиғлаб, шарҳ этиб, ҳолингни шеван айлагил.

Манзуридин бир назарға хурсанд бўлуб ҳажр торин васл сарриштасиға пайванд қилурин хуброқ важҳ бирла истидъо қилур:

Нетти, бир боқмоқ била кўнглумни хурсанд айлагил,
Ҳажр торин бир замон васлингға пайванд айлагил.

Ишқдин бошиға келган суубат шарҳида такаллум кўргузмак ва Фарҳоду Мажнун ул суубатни хаёл қила олмаслиғида тараннум тузмак мажнунвор ва фарҳодосор келибдур:

Ишқдин келди менинг бошимға онча саъб ҳол —
Ким, они Фарҳод ила Мажнун қила олмас хаёл.[9]

Бу ғариб хаёлдурким, Султон Соҳибқироннинг хотирларига келибдур ва назм аҳлига зоҳир қилиб эрдиларким, айтсунлар, барча айттилар, аммо ҳеч қайси ул ҳазратча айта олмадилар. Ул бу матлаъдур:

Ҳажрнинг ўти жисми зорим қилди кул, эй ёр, бил,
Ғар бино қилсанг мазорим тарҳин ул кул бирла қил.

Хурвашининг гулшан кўйидин равзаи ризвон мунфаил ва юзу хаттидин лолаву райҳон хижил эрканин латифойин била зоҳир қилибдур:

Гулшани кўюнгдин, эй жон, равзаи ризвон хижил,
Юзу хаттинг рашкидин ҳам лолаву райҳон хижил.

Васл орзусидин кўнгли қушига қанот таманноси қилиб, васл ҳавосида парвоз буюрғони ошиқона ва муштоқона тушубтур:

Кирпикимдин, эй кўнгул, ҳардам қанотлар соз қил,
Ҳажр даштидин висоли кўйига парвоз қил.

Бу фақирнинг машҳур матлаиғаким:

Англадинг, ё йўқмуким, айлар сафар ёр, эй кўнгул,
Ваҳки, бўлдук ҳажри илкидин яна зор, эй кўнгул

жавоб воқеъ бўлубтур, аммо юз мартаба ондин равонроқ ва яхшироқ воқеъ бўлубтур:

Чун жунун занжириға бўлдум гирифтор, эй кўнгул,
Бўлғасен мен телба ҳолидин хабардор, эй кўнгул.

«Мим» ҳарфи:

Ишқ ўтидин ўз дарду ҳасратин ва фурқат дардидин ёр ғафлатин бу матлаъда асру ва сўзнок адо қилибдур:

Ва бу баҳр ва қофияда яна бир шеърдурким, иккаласи бир-биридин хуброқ тушубтурким:

Эй сенинг қошу кўзунг бир фитнаи охир замон,
Лабларингдур хаста кўнглумга ҳаёти жовидон.

Юз даврида қирон таърифида ва бу матлаъ ўткан икки матлаъ қофиясида воқеъ бўлубтур, тажнис риоят қилилибдурким, бу навъ ширин ва рангин ва хуш тартиб оз воқеъ бўлмиш бўлғай:

Ул қуёшким ой юзининг даврида қилмиш қирон,
Барча маҳвашлар аросида эрур соҳибқирон.

Бу матлаъ фақирнинг бир матлаи муқобаласида тушубтурким, агар бурунроқ айтилмиш бўлса эрди, фақир ҳаргиз ўз матлаимни айтмағай эрдим. Айтмиш бўлсам ҳам, битмагай эрдим:

Тиғ ила кўксимни қилдинг захм, эй сиймин бадан,
Қони турмайдур дебул заҳм узра куйдурдунг туган.

Ишқ, суубатидин ҳолининг бир-бир шиддатин айтиб, ҳеч кишига бу ҳоллар бўлмасун, деб истидъо кўргузмакла бу матлаи ажаб хуб тушубтурким:

Ишқ аро ҳеч ким менингдек зору шайдо бўлмасун,
Бўлса ҳам, ваҳ, мен киби маҳжуру расво бўлмасун.

Маъшуқ иштиёқидин хаёл қилмиш бўлғайким, они кўргач фиғон жондин бурун чиққай ва жони худ рашкдин фиғондин бурун чиққани ғариб адо топибдур:

Сени кўргач лер эдим чиққай фиғон жондин бурун,
Чиқмасун деб рашкдин жон чиқти афғондин бурун.

Бу матлаъ ҳамким, қофия тағйир топиб ҳамул радифда воқеъ бўлубтур, ғоят зеболиғда ва ниҳоят раъноликда воқеъ бўлубтурким:

Васл аро ўлтур мени ҳижрон жафосидин бурун,
Нетти гар қилсанг халос онинг балосидин бурун?

Ёр васлида ҳижрон балоси биймидин ўлум орзу қилмоққи, ҳижрон доғи била ногаҳ куймаки ва васл аро ўртағон доғни дармонсиз дебтур, яъни маҳзи дармон:

Васл аро ўлтур мени то доғи ҳижрон кўрмайин,
Куйдур андоқ доғ илаким, ҳеч дармон кўрмайин.

Ўз қотилиға зору ҳайронлиғин ва анинг бодаи ишқидин кўз ва зулфидек маст ва паришонлиғин хуш дебдур ва дилкаш адо қилибдур:

Ваҳки, бир қотилға андоқ зору ҳайронмен букун —
Ким, кўзу зулфи киби масту паришонмен букун.

Маҳзун кўнгулнинг ёрсиз девона бўлмоғининг узри ва ул ҳажридин Вомиқ ва Мажнундек расволиққа афсона бўлмоғининг маъзирати:

Ёрсиз маҳзун кўнгул девона бўлмай найласун,
Вомиқу Мажнун киби афсона бўлмай найласун?[11]

Ўртанган кўнгли дудидин олам қарорғони ва ўртанган бемеҳри қаҳри лутфойин ва лутфи итоболудин ўз-ўзи била такаллум қилибдур ва тараннум кўргузубтур:

Куйди бу маҳзун кўнгул олам қарорди дудидин,
Қаҳри лутфойин била лутфи итоболудидин.

Ўз қотили вайрона қабрини зиёрат қилғоли келганин иддио қилур ва ул вайронани иморат қилмоғни истидъо этар бобда:

Гар келиб вайрона қабримни зиёрат қилғасен,
Раҳм этиб, эй қотилим, они иморат қилғасен.

Гулчеҳраси келса сувсандек демактин лоллиғи ва келмаса ҳажридин боди сабодек беҳоллиғи:

Келса ул гулчеҳра, сувсандек демактин лолмен,
Келмаса, боди сабодек ҳажридин беҳолмен.

Сабрсиз кўнглининг ишқ ва жунунин ва нотавон ҳолининг дарду шавқи бир-биридин фузунин девонавор дегони ва мажнункирдор адо қилғони:

Сабрсиз кўнглумга боқсам ортадур ишқу жунун,
Нотавон жонимни кўрсам, дард ила шавқи фузун.

Манзурнинг хат ва зулфида бу уч матлаъдурким, бир-бирига жалб воқеъ бўлубтур. Қофия ва радифи ул ҳазратнинг бу фанда мужтаҳид табъининг ихтироидур. Аввалғи матлаъ будурким:

Сабзаи хаттинг ичида ўйлаким жондур ниҳон,
Ҳуққаи лаълинг аро ҳам дурри ғалтондур ниҳон.

Иккинчи матлаъ будурким:

Зулфи ичра бел, хат ичра лаъли хандондур ниҳон,
Уйлаким, жондур ниҳон, ҳам ришгаи жондур ниҳон.

Учинчи матлаъ будурким:

Зулфи ичра гул, гул ичра лаъли хандондур ниҳон,
Тунда меҳру меҳр аро бир чашмаи жондур ниҳон.

Ишқ шиддати ажзидин кўзни аъмолиққа хитоб қилғони басе дардмандона тушубтурким:

Кўзларим кўр эт, қазо, бир шакли мавзун кўрмайин,
Ўзни бир лайливаше ишқида Мажнун кўрмайин.

Бу матлаъ дағи ўз ҳоли шарҳидаким, анвоъи балият бир ишқ жиҳатидин бир-бирининг устида бўлмиш бўлғай. Бу матлаъ яхши воқеъ бўлубтурким:

Йўқ ламеким, телбалардек ул париға зор эман,
Сабру ҳушумдин жудо, дарду балоға ёр эман.

Манзурнинг парчами ошуфталиғи шарҳида ва ўз кўнглининг анда барҳамлиғи адосида бу матлаъ кўнгулларни ошуфта ва барҳам қилғудек тушубтур:

Ул қуёшким, чарх аро ошуфта парчамдур букун,
Хаста кўнглум зулфи тоби ичра дарҳамдур букун.

Филжавоби бағайр:

Ул қуёшнинг меҳри нечун бандаға камдур букун,
Кўз ёшим тинмай оқардин ер юзи намдур букун.

Париваш ёри ишқидин ҳолининг паришонлиғиким, тил шарҳидин лол бўлғай, ниҳоят хубликдан баён топибдур:

Бир париваш ишқида андоқ паришон ҳолмен —
Ким, анинг шарҳин қилурда асру гунгу лолмен.

Гардун бедодидин элни бода қутқорур мазмунда соқийни мухотаб қилиб, май тутмоқ истидъосида бу байт муфаттиҳдур:

Соқиё, тутқил тўла гардун киби соғарниким,
Жонима дермен даме бедоди гардун кўрмайин.

«Вов» ҳарфи:

Сабодин сарви равонининг келган хабарин сўрар ва андин жон иси келган муносабат била руҳи равонининг ҳалисин сўрар:

Эй сабо, бергил хабар сарви равоним келдиму?
Жон иси сендин келур, оромижоним келдиму?

Бу шеърнинг қофиясидин сўнгра атф возин[12] калиманинг асли ҳарфи ўрниға тутулуб ғариб ихтироъ қилибдур:

Эй жафо тиғи, келиб мажруҳ кўксумни ёру,
Кўл яланг айлаб солиб ҳарён ичимни ахтару.

«Хе» ҳарфи:

Кўнгли ранж била куюб жононига демағонин булбул куйса гули хандониға ғам бўлмаслиғин ташбиҳ қилиб, ишқ чаманида булбуллек гулбонг урғони:

Ранж ила куйди кўнгул демас ани жононига,
Қайда булбул куйса ғам бўлур гули хандониға.

Сарви парирух ёдиға келса, ҳур ва жаннат ёдидин чиқарини ёд қилиб, бу тарона била ғамгин кўнглин шод қилурким:

Ҳар қачонким келса ул сарви парирух ёдима,
Келмас ул дам жаннату ҳур хотири ношодима.

Кўнглига хитоб қилурким, анинг дардин маҳи таннозига еткургай ва жонининг ҳалоклигин сарвинозиға арз эттай:

Эй кўнгул, дардимни арз эт, ул маҳи таннозима,
Хаста жонимни ҳалокин айт сарвинозима.

Бу матлаъдин ёрнинг киноятомез узрхоҳлиғининг манъидурким, ширин лабин шакаррез қилиб, ул афсун тили била ошиқ ўтини тез қилмағай:

Узр учун ширин ҳадисингни шакаррез айлама,
Бу фусун бирла ўтумни дам-бадам тез айлама.

Сарви озодининг боғ аро жилва қилғони учун ишқ аҳли оҳу фарёди қўйдурурининг адоси сўзнок тушубтур:

Жилва қилди боғ аро ул сарви озодим яна,
Қуйдурур ишқ аҳлини бу оҳу фарёдим яна.

Малик ул-калом Мавлоно Лутфийнинг машҳур матлаи жавобида дебтур:

Эй қадинг тубию жаннат хадди гулгун устина.

Бу матлаъ воқеъ бўлубтурким:

Хаттининг тори тушубтур лаъли майгун устина,
Уйлаким, жон ришгаси бир қатраи хун устина.

Басират аҳли қошида зоҳирдурким, тафовут не чоғликдур. Не учунким, Мавлоно юзни жаннатқа нисбат қилубдур ва бу муносиб ташбиҳдур. Бовужуди бу икки мисраъ бир-бирига марбут эмас ва жавоби бовужуди ғаробати маъни иккаласи бир-бирига мувофиқ ва алфози бир-бирининг муқобаласида лойиқ воқеъ бўлубтур. Ва қофияга тағйир бериб ҳам ушбу радиф била яна уч ғазал дейилибтур. Бовужуди улким, Мавлоно жавоби матлаъда хат таърифидур, уч матлаънинг иккисида хат таърифидур ва бирида хол таърифидур. Мундин назм таврида ғояти қувват маълум бўлур.

Ул уч матлаъдин бири будурким:

Ул зумуррад хатки чиқмиш лаъли хандон устина,
Сабзаи хаттинг ичида уйлаким жондур ниҳон.

Иккинчи матлаъ будурким:

Сабзаи хаттинг саводи лаъли хандон устина,
Хизр гўё соя солмиш оби ҳайвон устина.

Учинчи матлаъким хол таърифида воқеъ бўлубтурким:

Нуқтаи холинг ажаб йўқ лаъли хандон устина —
Ким, бўлур бир қатра доим оби ҳайвон устина.

Ишқ уйқуни кўздин учурғони жиҳатидин кечанинг саъб ҳоли шарҳида бу матлаънинг хублуғи гунашдин равшанроқдур:

Бир қуёш ҳажрида чектим ўтлуқ афғон бу кеча,
Қуймагим дудидин ўлди чарх гирён бу кеча.

Филжавоби бифайриҳи:

Онча чектим бир қуёш ҳажрида афғон бу кеча —
Ким, фиғонимдин уюмас жинну инсон бу кеча.

Меҳроразлик ёри чеҳра очиб жон ўртарининг тазарруи ва ошкоро лутф кўргузуб кўнглини пинҳон ўртарининг тазаллуми:

Оразинг меҳрин очиб, жисмим аро жон ўртама,
Ошкоро лутф этиб, кўнглумни пинҳон ўртама.

Филжавоби бифайриҳи:

Ўт солиб эл жониға сен мени пинҳон ўртама,
Ўрта жонимни-ю, жоним, элни чандон ўртама.

Ишқ ошуби ва бедоди ҳикоятида ва ҳажр зулм ва тааддиси шикоятида бу матлаъ асру дардмандона ва бағоят ниёзмандона тушубтур:

Неча ул ой ҳажрида кўнглум бузулғай ғам била,
Неча жисмим уйи емрулғай ғаму мотам била.

Бу қофия ва радиф ҳам ул Ҳазратнинг хоссаи табъидур ва ҳеч ерда ишлатилмайдур ва бағоят ширин ва рангин тушубтур. Ҳажр шоми суубатида ғами анжум ва афлок била машғул тутар кайфиятида бу ғазал бошдин оёқ куйиб ва пурошуб воқеъ бўлубтурким:

Кўнглига хитоб қилурким, анинг дардин маҳи таннозиға еткургай ва жонининг ҳалоқлигин сарвинозиға арз эттай:

Эй кўнгул, дардимни арз эт, ул маҳи таннозима,
Хаста жонимни ҳалокин айт сарвинозима.

Бу матлаъдин ёрнинг киноятомез узрхоҳлиғининг манъидурким, ширин лабин шакаррез қилиб, ул афсун тили била ошиқ ўтини тез қилмағай:

Узр учун ширин ҳадисингни шакаррез айлама,
Бу фусун бирла ўтумни дам-бадам тез айлама.

Сарви озодининг боғ аро жилва қилғони учун ишқ аҳли оҳу фарёди куйдурурининг адоси сўзнок тушубтур:

Жилва қилди боғ аро ул сарви озодим яна,
Куйдурур ишқ аҳлини бу оҳу фарёдим яна.

Малик ул-калом Мавлоно Лутфийнинг машҳур матлаи жавобида дебтур:

Эй қадинг тубию жаннат хадди гулгун устина.

Бу матлаъ воқеъ бўлубтурким:

Хаттининг тори тушубтур лаъли майгун устина,
Уйлаким, жон ришгаси бир қатраи хун устина.

Басират аҳли қошида зоҳирдурким, тафовут не чоғликдур. Не учунким, Мавлоно юзни жаннатқа нисбат қилубдур ва бу муносиб ташбихдур. Бовужуди бу икки мисраъ бир-бирига марбут эмас ва жавоби бовужуди ғаробати маъни иккаласи бир-бирига мувофиқ ва алфози бир-бирининг мукобаласида лойиқ воқеъ бўлубтур. Ва қофияга тағйир бериб ҳам ушбу радиф била яна уч ғазал дейилибтур. Бовужуди улким, Мавлоно жавоби матлаъда хат таърифидур, уч матлаънинг иккисида хат таърифидур ва бирида хол таърифидур. Мундин назм таврида ғояти қувват маълум бўлур.

Ул уч матлаъдин бири будурким:

Ул зумуррад хатки чиқмиш лаъли хандон устина,
Сабзаи хаттинг ичида уйлаким жондур ниҳон.

Иккинчи матлаъ будурким:

Сабзаи хаттинг саводи лаъли хандон устина,
Хизр гўё соя солмиш оби ҳайвон устина.

Учинчи матлаъким хол таърифида воқеъ бўлубтурким:

Нуқтаи холинг ажаб йўқ лаъли хандон устина —
Ким, бўлур бир қатра доим оби ҳайвон устина.

Ишқ уйқуни кўздин учурғони жиҳатидин кечанинг саъб ҳоли шарҳида бу матлаънинг хублуги гунашдин равшанроқдур:

Бир қуёш ҳажрида чектим ўтлуқ афғон бу кеча,
Куймагим дудидин ўлди чарх гирён бу кеча.

Филжавоби биғайриҳи:

Онча чектим бир қуёш ҳажрида афғон бу кеча —
Ким, фиғонимдин уюмас жинну инсон бу кеча.

Меҳроразёри чеҳра очиб жон ўртарининг тазарруи ва ошкоро лутф кўргузуб кўнглини пинҳон ўртарининг тазаллуми:

Оразинг меҳрин очиб, жисмим аро жон ўртама,
Ошкоро лутф этиб, кўнглумни пинҳон ўртама.

Филжавоби биғайриҳи:

Ўт солиб эл жониға сен мени пинҳон ўртама,
Ўрта жонимни-ю, жоним, элни чандон ўртама.

Ишқ ошуби ва бедоди ҳикоятида ва ҳажр зулм ва тааддиси шикоятида бу матлаъ асру дардмандона ва бағоят ниёзмандона тушубтур:

Неча ул ой ҳажрида кўнглум бузулғай ғам била,
Неча жисмим уйи емрулғай ғаму мотам била.

Бу қофия ва радиф ҳам ул Ҳазратнинг хоссаи табъидур ва ҳеч ерда эшитилмайдур ва бағоят ширин ва рангин тушубтур. Ҳажр шоми суубатида ўзини анжум ва афлоқ била машғул тутар кайфиятида бу ғазал бошдин оёқ хуб ва пурошуб воқеъ бўлубтурким:

Ҳажр шоми ой чиқиб мен йиғлар эрдим дард ила,
Сайрлар қилдим сени истаб маҳи шабгард ила.

Бу авқотда ҳукм бўлуб эрдиким, туркигўй шуаро татаббуъ қилғайлар. Баъзеки, айттилар — лат едилар, баъзе айта олмаслиғиға муътариф бўлдилар. Ул жумладин бири фақир эрдимки, инсоф бердим ва матлаи будурким:

Ўтка солғил сарвни, ул қадди раъно бўлмаса,
Елга бергил гулни ул рухсори зебо бўлмаса.

Ёрни ағёр била кўра олмаслиғидин кўз қони деб айни рашкдин бу матлаъ хуб адо топибдур:

Қани кўзким, сени кўргаймен даме ағёр ила.
Ё тааммул қилғамен ағёр ила гуфтор ила.

Ишқ зулмидинториққанда кўзга ҳам ёр ва ағёр сори боқардин манъ қилур маънида бу матлаъ ҳам ошиқона, ҳам дардмандона тушубтурким:

Эй кўз, ўзга юз сори ўзунгни ҳайрон истама,
Вир вафосиз ишқидин кўнглунгни ҳам қон истама.

Ул Ҳазратнинг хосса ихтироотидин бу тўрт шеърдурким, «ўзгача» лафзин радиф қилиб, қофиялари ҳар қайсининг ўзгача воқъе бўлубтур. Ҳар қайсининг латофати бир-биридин ортуғроғ тушубтур ва алардин бири будурким:

Ғам ели айшим биносин қилди вайрон ўзгача.
Ҳушу сабрим мулкини ер бирла яксон ўзгача.

Иккинчи матлаъ будурким:

Оҳким бўлдум яна ишқ ичра шайдо ўзгача,
Ақлу ҳушумдин жудо халқ ичра расво ўзгача.

Учунчи матлаъ бу навъ воқеъ бўлубтурким:

Бўлғали лаъли уза хатти намудор ўзгача,
Тутти оҳим барқидин кўк юзи зангор ўзгача.

Яна бир матлаъ бу навъ воқеъ бўлубтурким:

Ваҳки, ҳижрон тарҳин ул ой солди бунёд ўзгача,
Нотавон кўнглумга бунёд этти бедод ўзгача.

Кўнглига сабрдин ўзга чора ишқида билиб сабрқила олмағондин бечоралиғ изҳори қилибдур ва бадеъ адо топибдур ва ғариб муаддо бўлубтур:

Чораи ишқи недур, жуз сабру маҳзун кўнглума,
Чун қила олмас, қилинг бир чора мажнун кўнглума.

Гардун шикоятидаким, офиятин расволиғ била бадал қилмиш бўлғай, бу матлаъ нишотфарсо ва андуҳ афзо воқеъ бўлубтурким:

Эй кўнгул, гардун балият тошини ёғдурдило,
Ҳар тараф сабрим уйин деворини синдурдило.

Бу радифда яна бир матлаъким, ғазал таврида марсияомез Хожа Ҳофиз Шерозийга воқеъ бўлғон йўсин била ул ҳазратқа даги воқеъ бўлубтур ва бағоят нодирдур:

Вой, юз минг войким, сарви равоним бордило,
Сабру ҳушум мулкидин ороми жоним бордило.

«Ё» ҳарфи:

Матлубин истаб, тополмаслиғидин ва ҳеч ҳамдам ани бу мусибатда зорлиғин сўрмаслиғидин ўз-ўзи била гиламандлиғ изҳор қилибдур:

Қайда истай, истасам, қайдин топай сен ёрни —
Ким, манга ҳамдам бўлуб сўрғай даме мен зорни.

Кўнгул ҳар неча ёр дарду ғамидин озор топар, аммо анинг моҳрухсорин кўргач, меҳри фузунроқ ва муҳаббати сарриштаси узунроқ бўлур мазмунда бу матлаъ беназир тушубтур:

Нечаким, тортар кўнгул дарду ғаму озорини,
Меҳрим ортар ҳар неча кўрсам маҳи рухсорини.

Паривашининг қаро либосидин ҳайрат қилғониким, қуёш қаронқу тунда кўрунмак ғарибдур ва васл кавкаби саъди ҳажр тийра шомида тулуъ қилмоқ ажиб:

Ҳайратим бор то қаро қилмиш либосин ул пари –
Ким қаронқу тунда кўрмиш офтоби ховарий.

Кўзин сарви сийминбари келур муждасидин йиғламоқдин тийибдур, жонин хуршиди анвари васли башоратидин куймакдин манъ қилибдур:

Йиғлама, эй кўзки, ул сарви сийминбар келгуси,
Куймагил, эй жонки, ул хуршиди анвар келгуси.

Жонида ҳарф ғами ёзар таҳририға кўнгли ажз ва нотавонлиғидин унамаслиғиға тадбир ва чора топмасдин бечоралиг зоҳир қилур:

Жонға айтурмен, ёзай ҳарфи ғаминг таҳririни,
Кўнглум ўлмас, ваҳки, билмасмен бу иш тадбирини.

Ўз сабз хаттининг сабзаи хатти ҳажрида ўлса, қабри сабзаси хатти ҳижрон наштари бутмак иддио қилибдур ва ғариб маъни воқеъ бўлубтур:

Сабзаи хаттинг саводи бирла ўлсам, эй пари,
Сабзаи қабрим не тонг, ғар бўлса ҳижрон наштари.

Бу матлаънинг бурунғи мисраида хат ва лаб таърифида ва иккинчи мисраида юз ва зулф ҳайрат изҳори воқеъдур. Тўрталаси нодир тушубтур:

Мушкбў хаттинму дей, ё лаъли дурборинму дей,
Юзи иймонинму дей, ё зулфи зунноринму дей?

Бу матлаъ ҳам манзурини ҳусн юзидин Ширин ва Лайлиға ва ўзин ишқ бобида Фарҳод ва Мажнунға таржиҳ қилибдур. Бу навъ оз эшитилибдур:

Ҳусн ила сен комилу Ширину Лайли шуҳрати,
Ишқ аро мен зор ўлуб, Фарҳоду Мажнун туҳмати.

Ишқ ўти ҳирқати таърифидаким, ул ўртамаган нима қолмамиш бўлғай, бу матлаъ сўзнок тушубтурким:

Ишқинг ўти жисму жони нотавоним ўртади,
Турфа ўт эрдики, пайдову ниҳоним ўртади.

Ҳажр тунида васл орзусидин булъажаб хаёлин баён қилур ва фироқ шомида висол шавқидин саъб ҳолин адо кўргузур:

Кеча ҳажрингдин висолингға хаёлим бор эди,
Ҳеч кимга айта олмонким, не ҳолим бор эди.

Бу қофия ва радифда бу фақирнинг ҳам шеъри бор ва машҳурдур, лекин ул Ҳазратнинг бу шеъриким, анинг жавоби тушубтур, ҳеч нисбати йўқдурким:

Қилмағай эрдим юзин кўрмак таманно кошки,
Солмағай эрдим кўнгул мулкиға ғавғо кошки.

Маҳзун кўнглини алдаб дилрабосининг келур хабарини дебтур ва орғадаб ишратфизои васли хабарин айтибдур, ажаб навъ ширин воқеъ бўлубтурким:

Ғам ема, маҳзун кўнгулким, дилрабойинг келгуси,
Базми ишқинг тузгучи ишратфазойинг келгуси.

Ишқ тарийқида ўз камолин зоҳир қилурким, ишқ аҳли ягоналари андин сўзу гудоз таманно қилибдурлар, балки бошдин-аёқлариғача ул ўтқа ёқибдурлар:

Ишқим ўтидин келиб Мажнун бир учқун истади,
Ол дедим, сунғач илик, бошдин оёғин ўртади.

Ғоят бедиллиғидин ғам даштида итган нотавон кўнглин ёд қилур ва тарки жон айлаган бехонумон кўнгли ёди била ўз андуҳин зиёд қилур:

Ваҳки, ғам даштида итган нотавон кўнглум қани?
Тарки жоним айлаган бехонумон кўнглум қани?

Ҳижрон балосидин жониға етиб, ажалға илтижо қилур ва эл можаросидин ториқиб, ўлумни орзулар, бу услубда сўз бас ғарибдур:

Эй ажал, осуда қил ҳижрон балосидин мени,
Бир йўли қутқар улусниng можаросидин мени.

Баҳор фасли бўлуб айш гули очилғони ва ғам хазони елидин сабри хирмони соврулғони бобида дейилибдур:

Навбаҳор ўлди, очилмас, ваҳки, айшим гулшани,
Ғам хазони елидин соврулди сабрим хирмани.

Бу шеър қофиясида яна бир шеър ўттики, бу анга жавобдур ва иккаласи бир-биридин хуброқ тушубтур:

Бир париваш шавқи, ваҳким, жисму жоним ўртади,
Айрилиб ҳар учқун андин хонумоним ўртади.

Золим ёрни зулм қилмоққа беихтиёрлиғи айтилибдур ва ўзининг мазлумшиорлиғини хуброқ важҳ била адо қилибдур:

Ёр зулм айлар учун беихтиёр ўлмиш нетай,
Ваҳ, анга жавру ситам қилмоқ шиор ўлмиш нетай.

Ёр фироқидин ёшу қон тўкмоқ кўзининг фани бўлғонни бу жиҳатдин ул баҳру кон инжу ва лаъл махзани бўлғонни ғариб суратда назм қилур:

Эй фироқингдин кўзумнинг ёшу қон тўкмак фани –
Ким, эрур ҳам лаълнинг кони, ҳам инжу махзани.

Ёр кўйида тушган сўзон кўнглинки, ёри поймол қилмиш бўлғай, ерга тушган ўтқа ташбиҳ қилғониким, аёғ била ерга суртуб ўчурурлар, хосса маънидур:

Тушгали сўзон кўнгул кўюнг аро филҳол они,
Ерга тушган ўт эдиким, айладинг помол они.

Ҳижрон соғаридин дам-бадам ўздин борурни ибо қилиб, васл жомин муяссар бўлса, лаболаб сипқорурни муддао қилибдурким:

Неча ҳижрон соғаридин дам-бадам ўздин борай,
Васл жомин ғар тутар бўлсанг лаболаб сипқорай.

Бовужуди ўз ишқи ўти ва ёр ҳусни ўти риққати қалб ва тараҳҳум жиҳатидинким, ишқ аҳли лозимасидур яна бир мазлуми зор ишқининг ўти била ҳам куймак ва матлаъдин шеърнинг охириғача бу маънини ҳар байтда изҳор қилибдурким, назм элидин ҳеч кимга даст бермайдур:

Бас эмас эрди манга ҳам ўз ўтум, ҳам ёр ўти
Ким, анга афзун даги бўлмиш яна бир зор ўти.

Жон оғзига етганда жонон лабин таманно қилмоққи, жон топширғай ва жононға яшурун нақди пинҳон топширғай, бас латиф воқеъ бўлубтур:

Етти жон оғзимға еткур лабниким, жон топшурай.
Бори ўлмасдин бурун бу нақди пинҳон топшурай.

Мажнунни ишқ тарийқида ўзига ўхшатмоқ ва девоналиғ расмин анга етгатмак камоли ошиқлиққа ва девоналиққа долдур ва ишқ ва жунун аҳлиға бас булъажаб ҳолдур:

Ишқ аро Мажнунни дерменким, ўзумга ўхшатай,
Ҳушини зойил қилиб, девоналиғни ўргатай.

Паривашининг туфулият жиҳатидин ёрлиғ билмасин ва анинг шавқидин шайдо кўнгли ҳушёрлиғ билмасин зоҳир қилиб, дард аҳли қошида ўз дарди дийин айтибдур:

Ул париваш тифл, ваҳким, ёрлиғ билмас нетай,
Шавқидин шайдо кўнгул ҳушёрлиғ билмас нетай.

Ул олам аҳли султони ҳиммати қошида баски султонлиғи муҳаққир кўринур ва фақирни филҳақиқат салтанатқа таржиҳ қилур, бу байтдаким, ҳақиқат маъниси мажоз суратида адо топибдур. Умид улким, ул Ҳазратнинг тарийқида ҳам неча мажози бўлса ҳақиқатда мубаддал бўлғай ва мажоз аҳлиға эҳсон ва ҳақиқат аҳлига мустаҳсан воқеъ бўлубтур:

Ким гадойинг бўлса оламдин кечиб, эй дилрабо,
Фақр аҳли ичра ул султони оламдур букун.

Хилват[13]. Олам аҳлиға андоққи, мажлис бўлур, мажлис аҳли ҳасратидин табъға калол ва зеҳнға малол юзлангандин сўнгра ҳар тоифа ўз хурди ҳолиға кўра махсуслари била хилват ихтиёр қилурлар. Чун «Мажолис ун-нафоис»нинг етти мажлисни табъ аҳли ғавғоси ва назм хайли алолоси била ўткарилди. Секкизинчи мажлис Султони Соҳибқирон мажлисидурки, ани андоққи, ҳақидур баён қилмоқ мумкин эрмас ва ул даъвоға ақлким, мунсиф ҳакамдур, рухсат бермас. Нечукким, бўлса шикаста ва баста ва баъзи паришон ва баъзи пайваста адо топти. Эмди хилватда даги бир-икки нақл ул ҳазратнинг ғайри назм латойифидин ҳам битилса ва бир-икки сўз шарҳ этилса йироқ бўлмағай.

Ул жумладин. Мавлоно Лутфий (алайҳа раҳма) ки, ўз замонида Хуросон мулкида туркий ва форсийда Малик ул калом эрди, бир кун баҳор айёмидаким булут ошиқ кўзидек ашкбор ва ул ашк қатаротидин ҳар бири маъшуқ ваъдасидек бир мавҳум тор ошкор қилур эрди, бу фақирға йўлуқти ва дедиким, бу ёғин торлари махсус бўладур, Мир Хусрав (алайҳа раҳма) ҳиндуча ашъорида бир ажиб-ғариб маъни айтибдур ва ул будурким:

маҳбуб баҳор айёмида бир ён борадурмиш бўлғай ва ёғин жиҳатидин ер балчиқ бўлмиш бўлғай ва анинг аёқи балчиғдин тойиб йиқилур чоғида ғоят нозуклугидин ёғин риштасин мадади била тутуб қўпмиш бўлғай. Бу фақир бу маънини эшитгач, хушҳол бўлуб, Мир Хусравнинг бу даъвосига хаёлиға офаринлар ўқудум ва табъ аҳлидин ёғин тақриби била ҳар кими қошида бу сўз нақл қилилди. Манга юзланган хушвақтлиғ анга ҳам юзланиб, Мир Хусравнинг таърифида беихтиёр бўлди.

Бир кун ҳам мазкур бўлғон тақриб била Султони соҳибқирон Олий мажлисларида банда бу сўзни арз қилдимким, бир кун Мавлоно Лутфий Мир Хусравдин бу навъ ғариб маъни нақл қилди, деб. Хаёлимда буким, ул ҳазратнинг ҳам латиф табъларига хуш келиб, таърифда муболаға қилғусилардур. Банда кўп шааф била айтқон учун филжумла табассум қилиб, инбисот изҳори қилдилар. Аммо кўп илтифот воқеъ бўлмади. Сўнгги кун андоқ маълум бўлдиким, ул ҳазратнинг муборак табъларига Мир Хусравнинг бу хаёлида эътирозе юзланган эрмиш бўлғай, яна ҳайрат даст бердиким, Мир Хусравнинг бу хаёлиға жамеъ табъ аҳли таъриф ва таҳсиндин ўзга ҳеч нима зоҳир қилмадилар, оё, ул ҳазрат не эътироз қилиб эркинлар. Олий мажлисда ер ўпуб, арз қилдимким, ул эътирозни ғуҳарбор алфоздин эшитмак муроддур. Дедиларким, ул эътироз будурким, ул ёғин қатраси юқоридин қуйи иниб келадур, муқаррардурким, риштасиға дағи ҳамул ҳолдур. Риштаиким, майли қуйи бўлғай, анинг мадади била йиқиладурғон ўзин асрамоғи маҳолдур. Ул Ҳазрат бу эътирозни нақл қилғоч, фақир билдимким, мен ва ҳар киши ҳамким, бу маънини эшитиб, таҳсин қилибдурбиз – барча ғалат қилғон эрмишбиз. Қулоқ тутуб ўз нуқси табъимға муътариф бўлдим. Андин сўнг ул ҳазрат дедиларки, бу байт андоқ бўлубтурки, эътироз маҳалли йўқтурким:

Заъфдин қулбамда қўпмоқ, истасам айлар мадад,
Анкабуте ришта осқон бўлса ҳар деворға.

Умид улким, мундоқ соф табъ кўзгусига ҳаргиз даврон ҳаводисидин ғуборе ўлтурмағай ва мундоқ равшан зеҳн шамъин ҳаргиз навойиби сарсари ўчурмагай.

Ул жумладин будурки, Мавлоно Қабулий деган кичик ёшлик йигит Қундуз ва Ҳисор тарафидин келиб эрди, табъи туркий ва форсий назмға мулойим эрди. Олий мажлисқа мушарраф бўлуб, подшоҳона таҳсин ва эҳсонға ҳам сарафроз бўлуб эрди. Бир кун бир туркий ғазалки, матлаи будурким:

Наъл кестим ларди афзун бўлдию кам бўлмади,
Доғ қўйдум сўзи кам бўлғай дебон, ҳам бўлмади

келиб эрдиким, юқори арз қилғай. Фақирға бердиким, теграсида турғаймен ва хотирға келганни анга айтқаймен. Чун ўқудум «ҳам бўлмади», қофиясини яхши айтмайдур эрди. Дердимким, яхши қофияси будур, мундин яхшироқ боғласанг бўлур эрди. Ул дедиким, мен хили ташвиш тортиям, яхши боғлай олмадим. Албатта, бу қофияни сиз боғланг. Чун муболаға қилди, фақир ул қофияни боғладим, бу навъким:

Сарв мойил бўлдиким, ўпғай аёғинг туфроғин,
Йўқса ҳар соат сабо таҳрикидин хам бўлмади.

Алқисса, Қабулий бу шеърни битиб наввобдин бирининг воситаси била Олий мажлисқа еткурубдур. Ул ҳазрат ўқуғондин сўнгра дебтурларки, иккинчи байти анинг назмининг ранги эмас, хаёлға андоқ келурким, фалон муни анинг бу шеърида айтмиш бўлғай. Фақирни тилаб бу бобда такаллум қилдиларки, – бу байтни оё улму айтиб эркин, ё бировму анинг учун деб эркин? Фақир таажжуб қилдим, аммо лутфи йўқ эрдики, ул ғариб йигитким, бу шеърни ўткариб эрди, дегайменким, – бу байтни мен айтибмен. Чун иқрор қилмадим. Муболаға била сўрулди, ул Ҳазратқа чун равшан бўлуб эрди, инкор қила олмадим. Дедимким, муборак хотирғаким, мавриди фуюзи ғайбийдур, чун зоҳирдур не навъ тонғаймен. Бағоят мунбасит бўлуб, ҳукм бўлдиким, Қабулийни топиб келтурсунларким, бу бобда анинг била мутояба қилали. Филҳол ани топиб Олий мажлисда ҳозир қилдилар. Ҳазрат жулус ҳукми буюруб, илтифот зоҳир қилиб, шеърини таҳсин қилдилар. Фақир мутараддидким, таъриф бунёд бўлди, анга ажаб шармандалиғ бўлғусидур ва фақирға андин ортуғроқ . Ул бобда ҳеч сўз демадилар. Муддате ўлтурди ва сўз ўзга тарафлар тушти, то улки, мажлис ниҳоятқа етти ва эл тарқалдилар. Оз киши маҳрамлардин қолди. Наввобдин бири арз қилдиким, Қабулийни келтурдилар ва ул байт бобида анинг била мутояба қилмадилар, ҳамоноки унутулди. Ҳазрат буюрдиларким, унутулмади, аммо ул сўз зикрида анга уят бўлур эрди, тиламадукки, ғариб йигит мажлисда эл аросида уятлиғ бўлғай, ул сабабдин анинг шеъри ва ул байт бобида сўз дейилмади. Бу фақир ер ўпуб арз қилдимким, бу раҳм ёлғуз анга воқеъ бўлмадиким, манга дағи бўлди.

Субҳоналлоҳ! Офарин ул сонеъғаким, бир соҳиб давлатқа мунча ҳусни хулқ ва камоли фазл ва баланд идроқ ва табъ ва зеҳни пок каромат қилибдурки, бу афсоналарни ясаб, бировға боғласалар, эшитган киши инона олмағай, балки жаълийдур деб, айтқучининг такаллумиға қулоқ солмағай.

Бу Султони Соҳибқироннинг эрамойин суҳбатларида ва фирдавстазйин хилватларида бу навъ ғариб латойиф ва ажиб заройиф ҳар лаҳза мутаоқиб ва мутавотир ва ҳар лаҳза мутазоид ва мутакосир зоҳир бўлур, то сипеҳр шабистонининг шамъи заррин лагани бадри мунир бўлғай ва афлок шаҳристонининг машъали анжумани меҳри оламгир ўлғай, бу адолат авжининг

тўлун ойиға камлик юзланмасун ва бу салтанат буржининг хуршиди оламороийи камол даражасидин айланмасун!

Ул ҳумоюн табънинг бу навъ диққатсозлиғ ва нуктапардозлиғларини сипеҳр дабири йиллар битиса тамом этмас ва хиради хурдадон хуш тақрири қарнлар айтса итмомиға етмас. Авло улким, ихтисор била тамом қилилғай ва дуо била ихтитом берилғай:

Ё Раб, бу замона шоҳларининг шоҳи –
Ким, кўнгли эрур сирри ниҳон огоҳи.
Бергил анга авж моҳдин то моҳи,
Балким неки бор эса анинг дилхоҳи.

Кўк арсаси базмгоҳи ўлсун, ё Раб,
Кун шамсаси чатри жоҳи ўлсун, ё Раб,
Кавкаб адади сипоҳи ўлсун, ё Раб,
Ҳар ишда Ҳақ паноҳи ўлсун, ё Раб.

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Ҳамд ангаким, зотиға ҳамд ончаким, сазовордур, айтса бўлмас ва сано ангаким, эҳсониға сано ончаким, ери бордур битса бўлмас. Зоти жамиъи камолот сифоти била мавсуф, сифотидин мажмуъи камолот кашф аҳлига макшуф. Танзиҳи тил шарҳ қилурдин мубарро, тақдиси эл васф этардин муарро. Азамати боғида сипеҳри даввор бир нилуфардин кам ва қудрати оллида нужуми собита ва сайёра ул нилуфар юзида бир неча қатраи шабнам. Нилуфар юзиға шабнам сочқучи ҳам ул ва шабнам суйидин нилуфарзор, балки гулистони Эрам очғучи ҳам ул. Бениёзлиғи жанбида чархи нигун бир гадой, ниёзманд ва чорасозлиғи оллида даҳри буқаламун бир бечораи ажзпайванд. Вужуди мулоҳазасида офариниш вужуди номавжуд, зоти мутолаасида аввалин ва охирин буди нобуд. Хони эҳсони теграсида олий шон шоҳлар ризққа сойил ва илми бепоёни тааққулида олий макон огоҳлар жаҳлга қойил. Қаҳҳорлиғи сарсари учурурға собит ва сайёр, настараннинг сочилғон яфроғлари жабборлиғи қуюни совурурға даҳри ғаддор. Байт ул-ҳазаннинг тўкулғон туфроғлари йўқни бор қилмоқ ва борни йўқ қилмоқ анинг қудратиға осон, бору йўқ ва йўқу бор анинг эҳсонидин умидвор ва қаҳридин ҳаросон. Бир овуч туфроғни малакут хайлида хилофат тахтиға ўлтурмоқ анга ярашур ва йиллар малоикаи муқаррабинға пешволик қилғоннинг бўйниға лаънат тавқи ул солур.

Қитъа:

Қодиреким, қудратидин мунча юз амри ғариб,
Бўлса ҳар соатда мавжуд андин эрмастур ажиб,
Ўн секиз минг оламу одам яратиб, айламак
Бир кишини офариниш лафтаридин мунтахаб.
Ул қила олур анга келди мусаллам бу умур,
Гар ўзи эрди мусаббиб, лек бу бўлди сабаб.

سبحان ذی الملك والملكوت سبحان ذی القدرت والجبروت
جلت الاوٰه وعمت نعماوٰه ولا اله غیره

(Мулк ва подшоҳлик эгаси (Аллоҳ) покдир, қудрат ва улуғлик эгаси (Аллоҳ) покдир, неъматлари улуғ бўлган ва неъматлари барчага баробар бўлган бир Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир.)

Ва дуруди номаъдуд ул маҳбуби оқибат маҳмудғаким[1], Ҳақ таоло анга қурб ва манзилат бердиким, олам ва одам вужудидин мақсуд анинг вужуди

эрди. Хужаста тийнати руҳи покдин тоҳир ва фархунда хилқати аносир таркибидин пок эркани зоҳир. Аносирининг[2] ели Масиҳ[3] анфоси ва туфроғи Яъқуб[4] кўзининг тўтиёси ва суйи Хизр[5] чашмасининг зулоли ва ўти Калим дарахтининг нори иштиъоли. Бу аносирни руҳи пок деса ери бор ва руҳиға оғи фидок демак сазовор. Тойири сидранишин Буроқи[6] барқғоми ва сойири ғуғ ул-аминнинг[7] улви хироми. Афлок шабистони юзи баҳоридин гулшан ва маконки уюни рахши ғуборидин равшан. Каломи шаънида:

وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ

«Ва мо янтиқу анил ҳаво»[8] ва нутқи баёнида

إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ

«ин-ҳува илло ваҳюн юҳо»[9] асрори Илоҳиға зоти амин ва иноят номутаноҳидин оти

رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ

«раҳматан лил-оламин»[10].

Маснавий:

Ики гисуси ики лайлат ул-қадр,
Бу янглиғ ики лайл ичра юзи бадр,
Лайлу бадр ўлуб шамъи шабистон,
Узоридин хўй анда кавкабистон.
Бу кавкаблардин айлаб Тенгри мавжуд,
Нубувват маъшариға дурри мақсуд.
Нубувват спеҳрида қуёш эркони маълум,
Мусоҳиблори шаънида асҳоби кан-нужум[11].

(Саловатуллоҳи алайҳи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи ило явмид-дини)[12].

Аммо баъд: фуқаронинг гадойи ва ғароиб мастураларининг чеҳракушойи ал-фақир ул-ҳақир Алишер ал-мулаққаб бин-Навоий ғафара зунубаҳу ва сатара айюбаҳу)[13] мундоқ арз қилур ва адосин ўзига фарз билурким, бу ҳоксори паришон рўзгор шабоб авонининг бидоятидин куҳулат замонининг ниҳоятиғача даврон воқеотидин ва сипеҳри гардон ҳодисотидин ва даҳри фитнангиз буқаламунлуғидин ва замонаи рангомиз гуногунлиғидин муддати мадид ва аҳди баид ҳар навъ шиқ ва суратда ақдом урдум ва ҳар тавр сулук

ва кисватда югурдум ва ўзумни яхши-ямон хизмат ва суҳбатига еткурдим. Гоҳ мазаллат ва ано вайронида шеван кўргуздум ва гоҳ иззат ғино бўстонида анжуман туздум.

Маснавий:

Гаҳе топдим фалакдин нотавонлиғ,
Гоҳе кўрдим замондин комронлиғ,
Басе иссиғ, совуғ кўрдум замонда,
Басе аччиғ, чучук тоттим жаҳонда.

Ифлос ва нотавонлиғ ҳангомида, яъни фалокат ва номуродлиғ айёмида гоҳ илм мадорисида сафи ниолда ер туттум, гоҳ уламо мажлисида илм нуридин кўнгулни ёруттум. Гоҳ атқиё масожидида алар қадами етган ерга юз қўйдум ва сажда касратидин манглайим терисин сўйдум. Ва гоҳ сафо хонақоҳи аҳли ибриқиға сув қуймоқ била аржуманд бўлдум ва гоҳ фано дайри хайли сабукашлигидин сарбаланд бўлдум. Ва гоҳ лаймлар олида хорлиғ ва гоҳ арзоллар олида беэътиборлиғ кўрдум. Ва гоҳ ишқ кўйида бебоклик ва одамийкуш паричеҳраларға ҳалоклик даст берди. Ва гоҳ жунун маҳалласида арзол бўйнумға силлий урдилар ва атфол бошимға тош ёғдурдилар ва гоҳ шаҳрим эли ситамидин ғурбатқа тушдум ва ғариб халойиққа қўшулдум ва қовуштум. Ва жибол қулласи оромгоҳим бўлди ва гоҳ саҳро этоги паноҳим бўлди. Ва гоҳ ғурбатда алил ва ғариб элга залил бўлдум. Гоҳ бу шиддатлардин азми ватан қилдим. Ва хамул зовиясин нишиман қилдим. Ва гоҳ азизлар хизматидин ўзумни баҳраманд ва сўзумни дилписанд ва аржуманд топтим.

Рубоий:

Гардун гаҳ манга жафоу дунлуқ қилди,
Бахтим киби ҳар ишта забунлуқ қилди.

Гаҳ ком сари роҳнамунлуқ қилди,
Алқисса: басе буқаламунлуқ қилди.

Аммо шуғл ва комронлиқ чоғида ва кўнгул мулки халқ ҳужуми булғоғида ва гоҳ аморат маснадида ўлтурдум ва ҳукм ва ҳукумат маҳкамасида додхоҳ сўрдум ва гоҳ подшоҳ наёбатида тақарруб туздум ва наззорагар элга ўзумни комрон кўргуздум. Ва гоҳ макрамат айвонини макон қилдим ва акобир ва ашрофни таъзим юзидин меҳмон қилдим. Ва гоҳ нишот боғида базм тарҳи солдим ва соқий ва мутриб базму симоидин баҳра олдим. Ва гоҳ салотин мухолафатларида арога кирдим ва мунозаатларин мувофақатға қарор бердим. Гоҳ ҳарб маъракасиға ўзумни солдим ва жаҳл ва нодонлиқ туҳматин

ўйнумга олдим. Ва гоҳ хайрот аҳлиға ўзумни қоттим ва ҳар навъ хайр амъяларни тузаттим, андоқки, саъйимдин работлар бўлди ва андин мусофир-ларға нишотлар бўлди.

Байт:

Димоғима тушубон кўп тасаввуру пиндор,
Ўзумни жоҳу улуғлуққа айладим изҳор.

Бу муқаддимотдин мақсуд буким, ҳар кўй ва кўчада югурубмен ва олам аҳлидин ҳар навъ элга ўзумни еткурубмен ва яхши-ямоннинг афъолин билибмен ва ямону яхши хислатларин тажриба қилибмен. Хайр ва шарддин ҳуш ва ниш кўксумга етибдур ва лаим ва карим заҳм ва марҳамин кўнглум дарк этибдур. Ва замон аҳлидин баъзи асҳоб ва даврон хайлидин баёзи аҳбобки, бу ҳоллардин хабарсиз ва кўнгуллари бу хайр ва шарддин асарсиздур.

Китъа:

Не билгай ул кишиким, шаҳду майни тотмайдур
Ки, васлу ҳажр киби ул чучук дурур, бу ачиғ.
Билур залил мусофирки, пўя айларда эрур
Куму тўзонг юмшоғ, тоғу хорадур қатиғ.

Бу навъ асҳоб ва аҳбобға интибоҳ қилмоқ ва аларни бу навъ ҳолатдин огоҳ қилмоқ вожиб кўрундики, ҳар тоифа хисолидин вуқуфлари ва ҳар табақа аҳволидин шуурлари бўлгайки, муносиб эл хизматиға шитоб қилғайлар ва номуносиб эл суҳбатидин ижтиноб вожиб билгайлар ва бори ал била махфий розларин сўз демагайлар ва шаётин ва инс макру фирибидин бозий емагайлар. Ва ҳар навъ эл суҳбат ва хусусиятики, аларга ҳавас бўлғай, бу фақирнинг тажрибаси аларға бас бўлғай.

Чун бу мақолатнинг қулубға маҳбублуғи маълум бўлди, анга «Маҳбуб ул-қулуб» от қўюлди. Ва бу битилган фавоиднинг кайфияти чун билилди, ани уч қисм қилилди.

Аввалғи қисм: соир ун-носнинг афъол ва аҳволининг кайфияти[14].
Иккинчи қисм: ҳамида афъол ва замима хисол хосияти[15].
Учинчи қисм: мутафарриқа фавоид ва амсол ва сурати[16].

Умид улким, чун ўқуғувчилар диққат ва эътибор кўзи била назар солғайлар ва ҳар қайси ўз фаҳму идрокларига кўра баҳра олғайлар, битгучига ҳам бир дуо била баҳра еткургайлар ва руҳини ул дуо футуҳи била севундургайлар.

Аввалғи қисм

ХАЛОЙИҚ АҲВОЛ ВА АФЪОЛ ВА АҚВОЛИНИНГ КАЙФИЯТИ

Ул қирқ фаслдур

Аввалғи фасл

ОДИЛ САЛОТИН ЗИКРИДА

Одилу оқил подшоҳ ибодуллоҳға зиллуллоҳ. Хилофат мулки анинг фармонида «Инни жоилун фил арз халифатун»[1] анинг шаънида. Буким одил подшоҳ рифъати таърифдин бийикроқ эрур «Вулидту фи-замонис-султон ул-одил[2]» андин хабар берур. Улки анинг зоти била мубоҳидур хожаи кавнайн[3] дебдурким, «Аллун соатун хайрун мин ибодатис-сақалайн»[4].

Одил подшоҳ Ҳақ таолодин халойиққа раҳматдур ва мамоликка мужиби амният ва рафоҳият. Куёш била абри баҳордек қаро туфроғдин гуллар очар ва мулк аҳли бошиға олтун била дурлар сочар. Фуқаро ва нотавонлар анинг рифқ ва мадоросидин осуда, залама ва авонлар анинг тиғи сиёсатидин фарсуда. Ҳаросатидин қўю қўзи бўри хавфидин эмин ва сиёсатидин мусофир кўнгли қароқчи ваҳмидин мутмаин. Рифъатидин ҳар мактабда атфол ғавғоси ва муҳофазатидин зуафо ҳаммомида аларнинг алолоси, ҳайбатидин йўллар қароқчидин холи ва қўллар тўла улус моли ва забтидин амалдорлар қалами синуқ ва ситамкорлар алами йиқуқ. Жиддидин масожид жамоат аҳлидин мамлу ва мадорис баҳс ва жадал хайлидин ғулув. Қисоси тиғидин ўғри илғи эл молидин кўтоҳ, интиқоми биймидин қотиъи тариқ ҳоли адам биёбонида табоҳ. Туннинг кўпи дўконларда савдо учун шамъ ва авбош кўча гаштидин кўнгуллари жамъ. Шомдин то саҳар хонақоҳлар эшиги очуқ ва хилватлар ибодат нуридин ёруқ. Шаҳрда қўйлар посбони ул, ёзида қўйлар шубони ул. Раийятға саро ва боғ андин маъмур ва сипоҳиға ком ва фарог андин мавфур.

Андин кечалар атрок зуафоси иши урғуштак ва атфол варзиши оқ сўнгак. Ажузлар чарх уни мадди била анинг дуосиға нағмасоз ва канизаклар момуқ сабамоқ уни била анинг олқишиға нағмапардоз. Фуқаро иши анга ҳам дуо ва ҳам нозиш, анинг даъби фуқароға ҳам сахо ва ҳам навозиш.

Очлар ғизоси базл ва атоси хонидин, яланғочлар либоси хизонаи лутф ва эҳсонидин. Мулк боғин маъмур қилурға абри сероб ва мулк аҳли кўзин ёрутурға меҳри жаҳонтоб. Ўзга мулкнинг раоё ва халқи анинг орзусида ва яна кишвар мазлумлари анинг адли дуоси гуфтигўсида. Яхши отиға уламо иши расоил тартиби ва яхши сифотиға шуаро варзиши қасойид таркиби, муғаннийлар иштиғоли саноси учун суруд тузмак ва мусаннифлар мақоли дуоси оҳангида нағма кўргузмак.

Халқ ризосидин Ҳақ ризосиға толиб ва додхоҳ сўрарда сўруғ куни ваҳми кўнглиға толиб.

Маснавий:

Улус подшоҳию дарвешваш,
Анга шоҳликдин келиб фақр хаш,

Жаҳондорларға сипеҳр интибоҳ,
Вале аҳли фақр оллида хоки роҳ,

Жаҳон мулки оллинда хошокча,
Вале бир кўнгул мулки афлокча.

Бори бенаволар навосози ул,
Ҳамул навъким, Шоҳ Абулғози[5] ул,

Келиб айни инсону инсони айн,
Жаҳон вориси Шоҳ Султон Ҳусайн.

Ки, то бўлса гардунға давворлиқ,
Анга боқий ўлсун жаҳондорлиқ.

Халойиққа бу шаҳдин ўлсун нишот,
Дамс бўлмасун холи андин бисот.

Иккинчи фасл

ИСЛОМПАНОҲ БЕКЛАР ЗИКРИДА

Мундоқ шоҳға мусулмон бек набий хизматида тўрт ёрдин биридек. Номуродларнинг паноҳи ва подшоҳнинг давлатхоҳи. Шоҳға дунёда чин сўз дегувчи ва анинг охирати ғамин егувчи. Ёмонлар андин ҳаросон ва яхшилар душворлиғи осон. Эл моли тамаъи кўнглида нобуд ва аёли хаёли замирида номавжуд. Муроди раоё амнияти ва мақсуди бароё жамъияти. Ул мусулмонларға ризожўй ва мусулмонлар анга дуогўй. Ўзининг зоти тузук ва саъйи шоҳ эшигида тузуклук.

Шоҳ эшиги мундоқ бекдин холи бўлмасун ва давлатнинг андин ўзга интиқоли бўлмасун.

Учинчи фасл

НОМУНОСИБ НОИБЛАР ЗИКРИДА

Ёлғончи худнамо ноиб нисбати Мусайламаи каззоб миллати, нубувват туҳматин ўзига солғон ва Жаброил[6] ваҳйидин дегони бори ёлғон. Мунга ҳам шоҳ хусусияти изҳори ғайри воқеъ ёлғон бори. Ёлғон ҳукм еткурурига боис тамаъ шум ва ўтрук парвона еткурурига сабаб ҳирси мазлум. Нима олурда ёлғон анга чин ўрниға ва мусулмонларға нуқсон анга дин ўрниға, ёлғон борида чин демаги маҳол ва ришват олурда ўзга сўз деб, аммо кўнглида ўзга хаёл. Мундоқ ноибки, бир бўлмағай феълию қавли, шоҳ эшигидин гум бўлғони авли.

Тўртинчи фасл

ЗОЛИМ ВА ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОҲЛАР ЗИКРИДА

Одил подшоҳ кўзгу ва бу анинг учасидур. Ул ёруқ, субҳ, бу анинг қоронғу кечасидур. Зулм анинг кўнглиға марғуб ва фисқ анинг хотирига маҳбуб. Мулк бузуғлиғидин замирига жамъият ва улус паришонлиғидин хотириға амният. Ободлар анинг зулмидин вайрона, кабутар тоқчалари бойқушға ошиёна. Бода сели чун базмида тўғён қилиб, ул сел мулк маъмураларин вайрон қилиб. Сувчи хонасиға фарш масжид равоқи тўкулғонидин ва кўплари бошиға хишт меҳроб тоқи емрулғонидин. Агар қон тўкмак анга пеша, кимки жони бор анга андеша. Агар шурбға машғуф – кўй ва кўча мусулмонларға махуф. Агар фосиқ бўлса ва бад, афъол – эл ирзи ва аёлиға андин бийму накол. Ва ситезарўй бўлса ва худрой мушфиқ Навоий жониға вой!

Ўз ношойисти ўз олида хўб ва эл маъқули анга мардуд ва маъюб. Кўп хизмат оз саҳв била олида нобуд ва кўп ҳақ ва рост оз хато била илайида номавжуд. Хато ройи ўнг келмаса, дахлсизларга ширкат, балки нақиз тутқонларға зиёда туҳмат. Носавоб хаёли туз чиқмаса, ширкати йўқларга итоб ва балки хабари йўқларга арода азоб. Ҳаёт суйин оғу деса, мусаллам тутмоғон гунаҳкор ва қуёш нурин қоронғу леса, таҳсин қилмоғон тийра рўзгор.

Ўз жонибидин қатранинг дарёча ҳурмати ва зарранинг байзоча қиймати. Эл тарафидин моли олам бир қаро пулдин кам ва фидо қилғон жони азиз, онча йўқким, бир пашиз. Қора кузғунни оқ туйғун деса, қозни яхши олур демаган муқассир. Ёруқ кунни тийра тун деса, суҳо кўрунадур демаган мудбир.

Чин дер элга – жон хатари, хайрға далолат қилғувчиға ўлум зарари. Ҳақ анинг қошида ботил, хирадманд анинг ақидасида жоҳил.

Элдин кўнглида кийнаси – махфий хазинасининг дафинаси. Қатл учун жон бермак шиори, эл молу жониға қасд – шикори.

Бу ёмон подшоҳки, бўлғай вазири ҳам ёмон, андоққи, Фиръавн наёбатида Ҳомон[7].

Байт:

Уйлаким шаҳ морға бўлғай мумид ҳам жаъфарий,
Ё вабойи халққа тоун ҳам ўлғай бир сари.

Тенгри мундоқ балоларни адам чоҳидин вужуд тахтгоҳиға келтурмасун ва йўқлуқ зиндонидин борлиғ шаҳристониға еткурмасун.

Бешинчи фасл

ВУЗАРО ЗИКРИДА

Вазир визрдин муштақдур ва бу феъл анинг зотиға аҳақ ва аляқдур. Бу ишни лисандида қилғон Осаф[8] эрмишким, нигини нақши «қад раҳималлоҳу ман ан сафа»[9] эрмиш. Ҳамоноки, Осаф борди, инсофин олиб борди ва инсоф гавҳарин бу ноинсофлар орасидин чиқорди. Киши агарчи ўзин елдек ҳар ён солғай, Осафни бу хокдонда қайда топа олғай. Даҳр элида бировки Осафниҳоддур, билгайким, Сулаймон тахти барбоддур.

Бу золимлар – мулкни барбод бергувчилардур ва мулк аҳли йиғиштургенларин битиргувчилардур. Авло улким, булар зикрида киши хома сурмаган ва бу хомадек қаро юзлуклар отин қалам тилиға келтурмагай. Заҳр бериб бемор ўлтургувчи табиб, буларнинг ҳолиға мушобеҳдур ва қариб.

Бу икки хайлдин ҳар бири бир афъи, шоҳға вожибдур буларнинг дафъи. Булар, жумласи чиёнлар, халойиққа еткурур зиёнлар. Килклари нўги ақраб ниши, раият жониға ул ниш ташвиши. Неча бу ниш мазлумларға санчилғай, умид улки, бошлари ажал тоши била янчилғай.

Маснавий:

Булардин гар аъло гар адно лурур
Ким, андин халойиққа изо дурур.
Шаҳ ўлтурмак авлодур ул элни бот
Ки, дебдур набий «уқтулул-муъзиёт»[10]

Олтинчи фасл

НОҚОБИЛ САДРЛАР ЗИКРИДА

Бедиёнат судур бидъати саййиадур било зарур. Бу нокас агар омийдур фискү фужур анинг комидур. Мажлисида нағманавозлиқ илм ва тақво азосиға – навҳасозлиқ. Уламо келтурган гулоб шишаларики холи қолиб, бода солурға ани мулозимлари олиб. Бу келтурган набот газак учун ушалиб,

вазифа важҳлари ўзга асбоб учун сайғолиб Бадкирдор анда ғалаба ва пойгоҳ анда талаба. Навкарларига ош хонақоҳ ротибасидин ва чуҳраларига мавлид шайх ва мударрис вазифасидин. Базмиға май келтургали муҳтасиб розғ майға боданоло риши қози, кишварки, анда маноҳий мундоқ беҳисоб бўлғай, ислом ва шариатға не иззат ва не ҳисоб бўлғай.

Садр керак уламоға дастёр бўлса ва машойихҳқа коргузор ва хизматкор ва содотға мумид ва фуқаро хизматида мужид. Зулм ришгасин узгувчи ва авқоф бузуғин тузгувчи ва зироат касратида саъй кўргузгувчи.

Маснавий:

Йўқ улким фосиқу хаммору зукка
Ки, бузғай гарчи бўлғай хожа дукка.
Рикоби нақши кимсонлиғ саросар,
Тўнида ортиқ ондин зебу зевар.

Қитъа:

Кераки бошиға қўйса алоқалик дастор,
Яна ридо ҳам анинг эгнида маволийдек.

Йўқ улки, маркаби бўйниға боғлаб осса қўтос,
Осилғай ўзининг ўз бўғзидин сақолидек.

Еттинчи фасл

ФОСИҚ ВА БАДМАОШ, БАҲОДИРЛИҚ ЛОФИН УРҒОНЛАР ЗИКРИДА

Шоҳ эшигида ёрмоқни зоеъ қилғувчи жамоатким, алардин не Тенгриға тоатдур ва не шаҳға итоат.

Тариқлари – худнамолиқ ва расмлари – худоролиқ. Ишлари – мастлиғ, варзишлари – худпарастлиғ. Чин демаклари лоф, маънили сўзлари газоф. Журъакашлик – динлари ва кофирвашлик – ойинлари. Кўнгуллари тўбичоқ секретурдин ором топмоқ ва сўзлари бош яланг юзга чопмоқ. Базмда даъволари Ҳотамлиқ[11], размда талошлари Рустамлиқ[12]. Ўтағаларидин насри тойирға рам, найзаларидин Симоки Ромиҳ юзи дарҳам. Таврларидин ошуфтароқ аларға дастор ва дастор алоқасидин учаларида озор.

Мулк душмани дафъи шуҳратлари, шоҳға мулк асрар миннатлари. Бу даъво бошиға етгунча нечасини май ўлтуруб, нечасини ўзга фисқ дўзахға еткуруб. Юздин бирики маъракаға етиб ва йўртоқ чопиш билан ўзин зоеъ

этиб. Муборизафганликлари ўз ҳолиға, сафшиканликлари ўз ясолиға. Бу навъ баҳодир ҳеч маъракада бўлмасун ва ҳеч саф бузарда анинг қони тўкулмасин. Шоҳға сипоҳ-дарвишлар дуосидур – фуқаро ҳиммати ва Тенгри ризосидур. Шоҳким, анга Ҳақ инояти сипоҳ бўлғай, ливосининг зийнати «нусрун мин Аллоҳ» бўлғай. Шоҳға то давлат бор – душман эрур хор ва нусрат ёр. Давлатга еткургувчи Тенгри, ҳам олғувчи, ҳам бергувчи Тенгри. Ул берса, киши ола олмас, ул еткурса, киши йироқ сола олмас. Шоҳки, Ҳақ ризосин бажо келтургай, бу давлат кўп хавфларға ражо еткургай.

Қитъа:

Шаҳеки, сидқи анинг Тенгри бирла туз бўлғай,
Не ғам адувси анинг бир йўқ эрса юз бўлғай.
Кишиға Тенгри берур фатҳ, йўққи хайлу сипоҳ,
Пас эътимод анга айламак не сўз бўлғай.

Байт:

Черик бўлсаю бўлмаса бахтёр,
Сипаҳға адув хайлининг ҳукми бор.

Секкизинчи фасл

ЯСОВУЛ ГУРУҲИ ЗИКРИДА

Ясовулки, бир мазлум иши кейинча борғай ва ул мазлумни золимдин қутқорғай. Агар музд тиламаги мақдурдин ортуқроқдур, ул золимга улуғроқ ўртоқдур. Агар саъйиға яраша олур хаёли бўлғай, ота мероси ва она сутидек ҳалоли бўлғай. Ва агар тамаъи ҳаққ ус-саъйидин камдур, эрлик ва мурувват анга мусалламдур. Ва агар саъй қилғай ва олмағай, муздким анга ҳақдур, ани деса бўлғайким, валийи мутлақдур.

Кўп эранлар бу ишни шиор этибдурлар ва бу сулук била қулаий мақсидға етибдурлар.

Маснавий:

Авлиёуллоҳки, ҳар суратда бор,
Баъзи этмиш бу равишни ихтиёр,
Чун эрурлар қуббалар ичра ниҳон,
Ҳақдин ўзга кимсага эрмас аён.

Тўққузинчи фасл

ЯСОҒЛИҚ ВА ҚАРО ЧЕРИК ЗИКРИДА

Ясоғлиқ деган қаро черик, Яъжуж ва Маъжуж хайлиға шерик. Эмгакдин аларға ором йўқ, ясоқ тортардин бир нафас ком йўқ. Ишлари талай олғонни таламоқ, ёт юртда чугурткадек сабза ва яфроғни яламоқ.

Инсонлиқ била алар орасида мубоянат, мусулмонлиқ била алар ўртасида мунозаат. Фаҳму идрокдин алар зоти орий, ақлу инсофсиз биз-зот бори. Қаёнғаким юзландилар, аларға ёнмоқ йўқ, кеча ва кундуз тағофул уйқусидин уйғонмоқ йўқ. Исиғ ва совуқ танларига тафовут қилмай ва очлиғ-ялангочлиқ зарарини жисмлари билмай. Одамийсизликда махлуқотдин мумтоз, ҳайвонликлари кўпу мардумликлари оз.

Рубоий:

Ул қавмдин аъжуба халойиқ бўлмас
Ким, меъдалари ҳаром ердин тўлмас.
Ўлгунча бало чекиб эрурлар мавжуд,
Чин бўлди бу даъвоки, ясоғлиқ ўлмас.

Турфа буким, чун Ҳақнинг ҳар навъ элга инояти пинҳони бор, булар орасида ҳам яшурун эранларнинг имкони бор. Ўрду бозори ўзин ясоғликка қотғувчи, ўнгай ҳам улуш олмай оғир сотғувчи. Черик улушидин ҳар бор алар шаталхор, андоқким мулк аҳлидин амалдор.

Байт:

Сипоҳий молин ул хайли табоҳи,
Туну кун муфт олиб хоҳи-нахоҳи.

Мумкин йўқким, одамизод аларға сазо бергай, магар Тенгри аларға бало бирла жазо бергай.

Ўнунчи фасл

ШОҲ УЛУСИ ЎЗИГА МУШОБИҲ БЎЛУР ЗИКРИДА

Шоҳға ҳар кимки, мулозим ва тобиъ бўлғай, иши ва таври шоҳ ишиға мушобиҳ воқеъ бўлғай. Агар шоҳға адолат шиор, улуси шиорида ҳам адолатдин осор. Агар шоҳға зулмпеша – элида ҳам зулмидин андеша. Агар ул исломойин, халқ шиори ҳам ислом била дин. Агар ул куффрхисол – элга

доғи куфр тариқи афъол. Ҳукамо шоҳни дебдурлар: дарёйи заххор ва қилмуғ хайлин дарё теграсидағи анҳор. Дарё суйиға не кайфият ва не хосият, анҳорға ҳам ул хосият ва кайфият. Ул аччиғ – бу аччиғ; ул чучук – бу чучук; ул тийра – бу тийра; ул сузук – бу сузук.

Маснавий:

Ариғларки, ул баҳрдин айрилур,
Биликлик аларнинг суйин ҳам билур,
Чу бирдур сув дарё била наҳр аро,
Эмас таъмида ҳожати можаро.

Ўн биринчи фасл

ШАЙХ УЛ-ИСЛОМ ЗИКРИДА

Шайх ул-ислом мусулмонлар пешвосидин иборатдур ва ислом муқтадосида ишоратдур. Мундоқ киши олиме керак исломпаноҳ ва орифе керак муқарраби даргоҳ, хирадманди шариатшиор ва фақрға хурсанд ва тариқатосор. Яхшиямонға шафқати файзи ом ва улуғ-кичикка иршоди нафъи молокалом. Комили шаръ бўлғай қонуниға росих ва барча мубтадеълар бидъатиға носих. Анғаким, бу навъ бўлғай ойини ислом шайх ул-ислом деса бўлур вассалом.

Байт:

Мундин ўлди муқарраби Борий,
Шайх ул-ислом пири Ансорий.

Ўн иккинчи фасл

ҚУЗОТ ЗИКРИДА

Қози ислом биносиға аркондур ва мусулмонлар хайр ва шарриға нофизи фармондур.

Улуми диниядин кўнгли мулки маъмур керак ва яқиний фаросатдин хотири жамъияти бефутур. Майли шахсий замири кишваридин мутаворий ва мудоҳана таррори мулояматидин соф кўнгли орий. Маҳкамаси махзани улуму шаръия ва ҳукм қилурида ошною бегона анға алас-савия[13]. Илму тақвосидин кўнгулларда шукуҳ ва диққат, фаросатидин бедиёнатлар кўнглида андуҳ. Кўнгли Каломуллоҳ аҳкомидин қавий ва ҳукмида муқтадо аҳодиси мустафавий.

Шаръий ҳийлалар гириҳидин кўнгли очуқ, фуқаҳо тазвирлари тийралигидин замири ёруқ. Ришвахўр муфтилар — қошида манкуб ва ҳийлакор вакиллар — олида маъюб.

Омий қозики май ичкай — ўлтургулуқдур ва дўзах ўтига етмасдин бурун куйдургулуқдур.

Қозийи ришвахўр—ислом ҳисориға рахнагар. Улки ришват бериб қазо олғай, ришват олиб ҳам шаръни буза олғай. Қозий керакким, жодаи шаръдин қадам чиқармағай ва сироти мустақимдин ташқари бормағай. Мустақим ҳар ҳар қаёнким, майл қилди эгри бўлди. Соз торидекким, эътидолдин тажовуз қилди, тузуки бузулди. Улки ҳукми эл моли ва жониға жорий бўлғай, керакким, даъби муқмир шиори бўлғай. Аёғиким, сироти мустақимдин тойилди Вайл чоҳи тубин мақом қилди. Бу ишни ўзи қилурмен деган бебоку козиб, козиби бебокка пайғамбар шаръи ҳокимлиғиға не муносиб.

Қитъа:

Мухбири содиқ шаҳеким қилди дину шаръни,
Бори адён носиҳи андоққи, мумкин эрди туз.
Козиб ул йўлни нечук тузгайки, бир каззоб ҳам,
Қилди кўп даъво, вале қўйди жаҳаннам сори юз.

Ўн учинчи фасл

МУФТИЙИ ФАҚИҲЛАР ЗИКРИДА

Муфти фақиҳе керак мутадаййин ва олиме керак мўъмин, ислом илмида моҳир ва диёнат нури жабинида зоҳир. Майлдин кўнгли беқусур ва ҳийладин замири бефутур. Қалами ривоётда содиқ, рақами мужтаҳид сўзи била мувофиқ; йўққи фосиқе бўлғай майхор ва жоҳиле бўлғай бадкирдор ва ғаддор. Бир дирам учун юз ҳақни ноҳақ этгувчи ва оз карам учун кўп «ло»ни «наам»[14] битгувчи. Бир сабат узум учун бир боғни куйдурмакдин ғами йўқ ва бир ботмон буғдой учун хирмонни совурмоқдин алами йўқ. Муфтиеки, ҳийла била фатво тузар қалами нўги била шариат юзин бузар. Музд учун сийм олибки, молиға қотар — динини дунёға сотар. Мундоқ муфти одамийкуш табибдур, бирига ислом қатли, бирига мусулмонлар қатли насибдур.

Рубоий:

Муфтиким, ишига музд олиб қилса рақам,
Музд ортуқ эса, майл керак қилғай кам,
Фатвода чу бўлди музд учун «ло»ву «наам».
Қилмоқ керак ул қаламзан илгини қалам.

Ўн тўртинчи фасл

МУДАРРИСЛАР ЗИКРИДА

Мударрисниng керакки, ғарази мансаб бўлмаса ва билмас илмни айтурға муртакиб бўлмаса ва худнамолиғ учун дарс ҳавзасин тузмаса ва худситонлиғ учун такаллум ва ғавғо кўргузмаса. Жаҳлдин дастори улув ва алоқаси узун бўлмаса ва мубоҳот учун мадраса айвони боши анга ўрун бўлмаса. Диний улум билса ва яқиний масоил элга таълим қилса. Бебокликлардин ҳаросон ва нопокликлардин гурезон бўлса, йўққи ўзин олим билгай неча мажҳулға анвои фисқни мубоҳ, балки ҳалол қилғай, қилмас ишларни қилмоқ андин маълум бўлғай ва қилур ишлар тарки андин қоида ва русум бўлғай. Бу мударрис эмасдурким, мубтадеъдур ва мунлоқ киши суҳбати ислом аҳлидин мумтанеъдур.

Олим керакким, мутаққий бўлса ва огоҳ ва айтури қола Аллоҳ ва қола Расулуллоҳ.

Қитъа:

Ҳар не айтур бўлса Худову Расулдин
Андин сўнг ўлса мужтаҳиду авлиё сўзи.
Андин киши не ким эшитур ва ёки ўрганур
Бўлса Худо сўзи, йўқ эса, Мустафо сўзи.

Ўн бешинчи фасл

АТИББО ЗИКРИДА

Табибға ўз фанида ҳазоқат керак ва беморлар ҳолиға шафқат ва марҳамат керак. Ва нафси тибға табъи мулойим ва ҳукамо қавлиға пайрав ва мулозим. Сўзида рифқу дилжўйлуқ ва ўзида озарму хушхўйлуқ.

Ҳозиқ табибки шафқати бўлғай — Исо Руҳуллоҳға[15] нисбати бўлғай. Исо иши чиққон жонни танға кивурмак дуо била, мунунг тандин чиқадурғон жонға монеъ бўлмоқ даво била.

Мундоқ табибнинг юзи мариз кўнглига маҳбубдур ва сўзи бемор жониға марғубдур. Дами алилларға даво ва қадами хасталарға шифо. Хизри нажот анинг талъати ва оби ҳаёт анинг шарбати.

Агар фанида моҳир бўлса, аммо бадхўй ва бепарво ва дурушттўй, маризга, агарчи, бир жонибдин илож еткурур, аммо неча жонибдин тағйири мижоз еткурур ва лекин омий табибким, эрур шогирди жаллод, ул тиғ била, бу заҳр била қилғувчи бедод. Ул мундин яхшироқдур. Беиштибоҳким, анинг қатили гунаҳкордур ва мунунг — бегунаҳки, ҳеч гунаҳкор, анга залил бўлмасун ва ҳеч бегунаҳ мунга алил бўлмасун.

Байт:

Ҳозиқ табиби хушгўй тан ранжиға шифодур,
Омийю тунду бадхўй эл жониға балодур.

Ўн олтинчи фасл

НАЗМ ГУЛИСТОНИНИНГ ХУШНАҒМА ҚУШЛАРИ ЗИКРИДА

Ул неча табақадур: аввалғи жамоат-нуқуди кунузи маърифати илоҳийдин ғанийлар ва халқ таърифидин мустағнийлардур. Ишлари маоний хазоинидин маърифат жавҳарин термак ва эл файзи учун вазн силкида назм бермак. Назм адоси бағоят аржуманд ва бениҳоят шариф ва дилписанд ўлдуғи учун оёти каломда нозил бор ва ҳадиси муъжиз низомда тилаган топар, чун маал — қасд[16] эмас, эл ҳурмати жиҳатидин ани шеър демас.

Аммо бу азиз қавмнинг пешво ва муқтадоси ва бу шариф хайлнинг сардафтар ва сархайли валоят баҳрининг ғавҳари ва каромат авжининг мунир ахтари Амир ул-мўминин Али[17] (разиаллоҳу анҳу ва каррамаллоҳу важҳаҳу)[18] дурким, назм девонлари мавжуддур ва анда асрор ва нукта номаъдуд.

Бу мазҳари ажойибқа гуруҳеким тобеъдур, баъзини арз қилолики, кимлар воқеъдур; форсий иборатда ул жумладин, нозими жавоҳири асрор Шайх Фаридуддин Аттордур[19]. Яна қойили «Маснавийи маънавий», ғаввоси баҳри яқин Мавлоно Жалолуддин, яъни Мавлавий Румийдурки[20], мақсадлари назмдин асрори илоҳий адоси ва маърифати номутаноҳий имлосидин ўзга йўқтур.

Яна ҳам авлиёи огоҳ ва машойих ва аҳлуллоҳ борким, буларға татаббуъ қилибдурлар ва булар каломи адосин ва ҳақойиқи маъносин мустаҳсан билибдурлар. Бу хайлдур ҳақиқат тариқининг суханвари, балки кимиёгари ва кибрити аҳмари.

Яна бир жамоатдурларким, ҳақиқат асрориға мажоз тариқин махлут қилибдурлар ва каломлари бу услубда марбут этибдурлар. Андоққи, маоний аҳлининг нуктанардози Шайх Муслиҳуддин Саъдий Шерозий[21] ва ишқ аҳли гуруҳининг покбози ва покрави Амир Хусрав Деҳлавий[22] ва тасаввуф ва диққат мушкилотининг гириҳкушойи Шайх Заҳируддин Саноий[23] ва фариди аҳли яқин Шайх Авҳадуддин[24] ва маоний адосиға ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад ул-Ҳофиз[25].

Яна жамъе бордурларки, мажоз тариқи адоси алар назмиға ғолиб ва алар бу шевага кўпрак роғибдурлар. Андоққим, Камол Исфаҳоний[26] ва Хоқоний Шервоний[27] ва Хожуйи Кирмоний[28] ва Мавлоно Жалолуддин[29] ва Хожа Камол[30] ва Анварий[31] ва Заҳир[32], ва Абдулвосиъ[33] ва Асир[34] ва Салмон Соважий[35] ва Носир Бухорий[36] ва Котибий Нишопурий[37] ва Шоҳий Сабзаворий[38].

Яна ҳақиқат ва мажоз тарийқида комил ва илми икаласи тариқида вофий ва шомил, назм аҳлининг муқтадо ва имоми ҳазрати шайхулислом Мавлоно нур ул миллати ва-а-дин Абдураҳмон ал-Жомий (навваралоҳу марқадаҳу ва қуддиса сирраҳу)[39] дурким, аввалғи табақа равиши ва каломида ғам шарифмақол ва сўнгғи табақанинг ҳам адоси латойифида соҳибкамол-дурким, оламда завқу ҳол аҳли булар латойифи била масрурдурлар ва булар маорифи била ҳузур қилурлар.

Яна адно табақаси жамоатедурларким, назм била кўнгуллар хушнуд ва хурсанд ва розию баҳрамандурлар. Ва юз машаққат била бир байтким боғлаштурғайлар, даъво овозасин етти фалакдин ошурғайлар. Сўзларида не ҳақойиқ ва маориф нўшидин ҳаловат ва назмларида не шавқ ва ишқ ўтидин ҳарорат. Не шоирона таркиблари аҳсан ва не ошиқона сўзу дардлари шуълаафган. Баъзидин агар гоҳи бирар яхши байт воқеъ бўлур, аммо ўн онча ямон даъво зоҳир бўлурки, у ҳам зоеъ бўлур.

Агар бири бир нозук маънида писандида печ қилур, аммо ўн онча нописанд даъво била ани ҳам ҳеч қилур. Гўё ўзларига ақидада мувофиқдурлар ва сўзларига эътиқодда муттафиқ. Турфароқ буким, ҳар бирининг сўзида мъно озроқ ва ўзида даъво кўпроқ (наузу биллоҳи мин шурури анфусино ва мин саййиоти аъмолино)[40].

Рубоий:

Аълоларидур нединки дерсен аъло,
Аднолари ҳам барча данидин адно.
Авсатлариким, ҳеч нимага ярамас,
Билким, нафас урмамоқ алардин авло.

Ўн еттинчи фасл

КОТИБЛАР ЗИКРИДА

Котиб шуаро сўзининг варақнигоридур ва сўз махзанининг хазонадори. Хозин ҳунари амонат бўлур ва тасарруфи хиёнат бўлур.

Аминки, хиёнатға мансуб бўлғай ва ўз ҳунарида маъюб бўлғай, андоқ-нинг илги қатъи хўб бўлғай. Яхши хат ва нуқтадин сафҳаға жамол, андоқки, яхши юз сафҳасиға хатту хол. Хушнавис котиб сўзга оройиш берур ва сўзлагувчига осойиш еткурур. Роқимки, рақами ростдур, ростлар кўнглига қабулияти бехост. Муҳаррирки, таҳрири туз — писандидадур, агар бир байт битир, агар юз. Агар хат сурати нохушдур, маъни хайли андин мушаввашдур.

Хушнавис ҳамким, саҳви кўп бўлғай — илги фалаж иллатиға жўб бўлғай. Улки, бежо нуқта била «ҳабиб»ни «ҳабис» қилғай ва «муҳаббат»ни «меҳнат» —

анингдек ҳабиси меҳнатзадаға юз лаънат. Ямон хатға ғалати бехисоб, қаррийи масхара соқолиға хизоб. Ул хатни қирқиб мабразға ташлағали яхши ва иясини молики дўзах жаҳаннамға бошлағали.

Маҳбубдин мактубким, ҳам хати хўб бўлғай ва ҳам мазмуни хўб – жонға улдур марғуб ва кўнгулга улдур матлуб. Хати ямон ҳам бўлса ямон эмас муҳиб маҳбуб хатини ямон демас.

Ямон котиб манзили қаламдонидек чоҳ аро бўлсун, қаламидек боши яро ва юзи қаро бўлсун.

Байт:

Қайси бир котибки, ул сўзга қалам сургай хилоф,
Ул қаро юзлук боши бўлсун қалам янглиғ шикоф.

Ўн саккизинчи фасл

ДАБИРИСТОН АҲЛИ ЗИКРИДА

Мактабдор бегуноҳ маъсумларға жафокор. Атфол азобиға роғиб ва алар таъдибиға муртакиб. Зоти бемадоро, димоғи пўлод ва кўнгли – хоро. Ғазабдин қошида чин, гунаҳсизлар била ойини хашу кин. Кўпрагида табъ ғилзати ва тамаъ иллати падидор ва ақл қиллатиға гирифтор. Аммо тавсани атфол таъбини жафо била ром қилғувчи ва ноҳамвор сиғор таврига сиёсат била андом бергувчи. Агарчи хўйлари дуруштлуқда намоёндур, аммо атфол ноҳамворлиғи ислоҳиға ирик суҳондур.

Анинг иши одамдин келмас, қайси одамки, дев қила олмас, ҳар қаттиғ кишини бир тифл муҳофазати ожиз этар, ул бир сурукка илм ва адаб ўргаттай, кўрним анга не еттай? Онча борким, ул қавмнинг идроку фаҳми оз тушар, андоқ кишига юз мунча машаққат не бушар. Ҳар тақдир била атфолға ҳаққи кўпдур, агар подшоҳлиққа етса ва анга қуллуқ қилса хўбдур. Шогирд агар шайх ул-ислом, агар қозидур, агар андин устод розидур – Тангри розидур.

Байт:

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқутмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.

Ўн тўққузунчи фасл

ИМОМЛАР ЗИКРИДА

Имомат қилғувчи ўз қироатининг шефтасидур ва ўз намозининг ғирефтасидур. Кишиликдин хаёлида тасаввурлар ва яхшиликдин замирида такаббурлар. Ўз намозин мақбул тахайюл қилғон жамоат намози қабулиятини ҳам такаффул қилғон. Бийик қироати маҳзи раънолиқ ва анонинг жамоатдин илгари чиқмағай айни расволиқ ва нафсоният хаёли халққа пешволиқ ва тасаввури элга муқтадолиқ. Намозға имомат комил имом ишидур ва ўзни мундоқ тасаввур қилғон жоҳил ва нотамом кишидур. Имомат муносибдур пирдин мурид хайлиға тафҳим учун ё муаллимдин сулуки тифли норасидаға таълим учун ё олимдин жуҳҳолға шафқат учун. Ё комилдин тавобеъ ва иёлға тарбият учун. Одоби ибодат талқиниға камоҳи ва таълими шариат ойиниға нокоҳи нокомдин муносибдур, заруратдин тажвиз қилса бўлур. Аммо вазифа ва улуфа емак ва ўзин муқтадо ва имом демак одамий иши эмас. Ва андоқ кишини одамийлар киши демас.

Қитъа:

Валоят аҳлига[41] жамъи маломатиға боқ
Ки, халқ кўзидин айлар намозини яширун.

Бу турфароққи, намозида муъжиби нодон,
Тутар имомат учун хайл қибласида ўрун.

Йигирмапчи фасл

МУҚРИЙЛАР ЗИКРИДА

Муаззинеки, Ҳақ ибодатиға нидо қилғай, жон анга фидо, агар яхши савт била адо қилғай. Агар поклик ва ниёз бу ишга мулҳақдур, ому хос кўнглига мақбули мутлақдур. Бу нидо ёмонларни фисқ кунжидин масжид сори бошқарур андоққи, фусунгар йилонни тарона била тушукдин чиқарур. Агар муқрий лаванддур, бад овозу кулғундидур, лаҳни носоз, бадани вузуъ қайдидин нопок ва ҳуши вақт риоятидин бебок. Руҳи тоат завқидин бехабар ва уни савт ул-ҳамирдин анкар. Манъ ва наҳй туфроғин оғзиға урмоқ авло, балки тоқ ё минордин учурмоқ авло.

Рубоий:

Муқрийки, эрур покрў ва зоҳидваш,
Алҳони хуш ва ҳусни адоси дилкаш.
Жон анга фидоки, руҳ этар андин ғаш,
Гар бўлса мунунг акси нафас урмаса хуш.

Йигирма биринчи фасл

ҲУФФОЗ ЗИКРИДА

Ҳофизғаки, яхши маҳзаж ва адо била тиловат бўлғай, мустамеъларнинг руҳига андин осойиш ва жониға ҳаловат бўлғай. Агар ҳусни савт буларға ёрдур эшиткувчи соҳибҳол бўлса, иши душвордур. Агар бадлаҳжа бўлса ва бад ало сурма анинг ғизоси қилсин Худо. Агар фосиқдур, бадмаош сурма ҳам ҳайфдур, бўғзиға муносибдур тош. Агар бовужуди бу ҳоллар била кўп ўқуғай умид улким, оғзи садаф оғзидек ва тили савсан тилидек қуруғай.

Байт:

Ё Рабки, ҳеч базмда ул нағма қилмағай,
Оғзи ғизодин ўзга нимага очилмағай.

Йигирма иккинчи фасл

МУТРИБ ВА МУҒАННИЙЛАР ЗИКРИДА

Мутриби тарабафзо, муғаннийи ғамзудо – икаласига дарду ҳол аҳли жон қилурлар фидо.

Улки кўргузгай мулойим таронау нағам, агар эшитгувчининг ҳаёти нақди анга фидо бўлса не ғам. Кўнгул қуввати – хушнавоздин, руҳ қути – хушовоздин. Хушхон муғаннийдин дард аҳлининг ўти тездур, агар малоҳатли бўлса, ҳол аҳлиға рустохездур. Ҳар муғаннийки, дардмандонароқ нағма чекар, анинг нағмаси захмлиқ юракка коргарроқ тегар. Оташин юзлук муғаннийки, ҳалқидин мулойим суруд чиқорғай, ҳол аҳлининг куйган бағридин дуд чиқорғай. Мулойим мутрибки, табъ ва фаҳм анга ёр бўлғай, одами кўнгли тошдин бўлса анга зор бўлғай, хусусанки, ҳам айтғай ва чолғай, кўнгул мулкига не қўзғолонларки солғай.

Сулук аҳлиға бир маҳуф ер бу манзилдурким, анда ҳам нуқсону ҳам камол ҳосилдур. Солик бу ерда бир муҳлик оҳ била ҳам мақсудға етибдур ва бир наъраъи жонкоҳ била йиллар қозғонғони ҳам илгидин кетибдур.

Шиблий[42] ва Нурий[43] (қуддисса сирриҳумо)[44] самоъда кеттилар ва бу йўл сулуки била мақсуд сарманзилиға еттилар. Басо аҳлуллоҳки, арғанун унидин дайрға кирди ва дин ва ислом нақдин мутбачаларға бой берди.

Майхонада кимки майдин ибо қилғай, най уни бир дилкаш наво била ани расво қилғай. Агар киши май хавосин бошидин чиқорур, ғижжак мадди ноласи била ёлборур. Ва танбур пардадағи фитнадин ҳалок этар ва уфт пардасин чок этар ва чанг зорлиғ била бўғзин тортар ва уд лисони нағмасининг тарғиби чангидин ҳам ортар. Андаким рубоб бошин ерга қўюб ниёз кўргузгай ва қўбуз қулоқ тутуб айшға тарғиб оҳангни тузғай. Чун қонун ва чағона ноласи қулоққа тушгай ва маҳваш соқий юкунуб, май ёқиға тушгай, ул вақт зуҳду тақвоға не эътибор ва ҳушу хирадға не ихтиёр. Агарчи ишқ фақр аҳлини расво қилурда булардин фароғдур ва лекин ул ўтни ёрутурға най дамидин елу майдин ёғдур. Араб теваси «ҳудий»[45] лаҳни била бодия қатъида тез бўлур, булут бухтиси раъд салосидин соиқаангиз. Инсонға маҳзи ғалат хаёлдур ва одамийға бу офатдин қуртулмоқлиқ маҳолдур.

Аммо бу тоифанинг сойири ҳам агарчи тарабойин ва меҳнатзададурлар ва лекин филҳақиқат, лаимсийрат ва ғадодурлар. Айтқувчи ва чолғувчи зорлиғ ва ийналмак била олғувчи. То буюрғувчида сила ва инъом бор, алар мулозимдурлар ва хизматкор. То суҳбатда неъмат кўп, аларга барча амру наҳйинг жўб. Чун базмда танаъум оз бўлди, алар иши истиғноу поз бўлди. Неъмат деган нимаки тамом йўқ бўлди, аларнинг кўнгли сендин тамом тўқ бўлди. Агар йиллар баҳра олибдурлар эҳсонингдин, ошнолиғ бермай ўтарлар ёнингдин. Оз олсалар носипос, кўп олсалар ҳақношунос. Аксари фосиқ ва бадхўй ва қолғони кажтабъу дурушттўй. Ҳаракотлари тузуксиз сўзларидек ва калимотлари ҳашв ва маҳалсиз нозларидек. Вафо алар табъидин маслуб, вафо аҳли алар олида мардуд ва манкуб. Муғанний вафосиз, кунгир ҳаёсиз. Агар йиллар риоят қилибсен ва ҳамхонадур, бир қатлаки нима бермадинг – бегонадур.

Эр суратида шоҳиседур танноз ва мулойим кисватида муфсидедур хонабарандоз. Хавоскға дилфиребедур савт[46] ва нағам[47] била, авомға роҳзанедур таблу алам била.

Назм:

Кишига бўлмасун бу фитна дучор
Ки, унидин нажоти тайри учор.
Ёнса қўнмоққа табл урар ҳар дам,
Ким ўшул қушқа кўпрак ўлғай рам.

Йигирма учунчи фасл

ҚИССАСОЗ ВА ҚИССАХОНЛАР ЗИКРИДА

Қиссасоз – бекор ва қиссахон – ҳарзагуфтор; ҳар ким маъжунюк ё банги, кўнглида анинг маъракаси оҳанги. Бийик ун била овуч қоқмоғи ҳар дам, хирад ва озарм қушлари топмоқ учун рам. Ҳаракотидин зоҳир телбалар атвори ва калимотидин боҳир усруклар шиори. Тева қумалоғин сотарда қанд дегувчи, маъракасидағи муьтақидлари ани сотқун олиб егувчи.

Байт:

Кишиким бўлмағай маъжуну қандининг харидори,
Онинг ҳангомаси бирла тузалмас ҳеч бозори.

Йигирма тўртунчи фасл

НАСИҲАТ АҲЛИ ВА ВОИЗЛАР ЗИКРИДА

Воиз керакки, «қолаллоҳ»[48] сўз айтса ва «қола расулуллоҳ»[49] мухолафатидин қайтса, Худо ва расул йўлиға қадам урса. Ўзи киргондин сўнгра насиҳат била элни ҳам кивурса. Юрумагон йўлга элни бошқармоқ – мусофирни йўлдин чиқормоқдур ва биёбонға кетурмак ва бодияда итурмакдур. Усрукки, элга буюрғай хушёрлиқ – уйқувчидекдурки, элга буюрғай бедорлиқ. Уйқусида сўз деган жевлигон бўлур ва дегондек қилмоқ не дегон бўлур.

Ваъз бир муршид ва огоҳ ишидур ва бир комил аҳлуллоҳ варзишидур ва анинг насиҳатин қабул этган мақбул кишидур. Аввал бир йўлни бормоқ керак, андин сўнгра элни бошқармоқ керак. Йўлни юрмай кирган итар ва ғайри мақсуд ерга етар.

Воиз улдурки, мажлисиға холи кирган тўлғай ва тўла кирган холи бўлғай. Воизким, бўлғай олим ва муттақий – анинг насиҳатидин чиққан шақий. Улки, буюруб ўзи қилмағай, ҳеч кимга фойда ва асар анинг сўзи қилмағай. Назоирхон била сургувчи мақол – дастиёр била йирлағувчи қаввол.

Қитъа:

Воизки, дастёрсиз ўлмас сухангузор,
Анга ёроду[50] мунга аёлғучи[51] ҳукми бор.
Тенгри сўзин аёлғучи бўлмай дей олмағай,
Бир соз бўлса ҳам керак ул қилғай ихтиёр.

Йигирма бешинчи фасл

АҲЛИ НУЖУМ ЗИКРИДА

Мунажжимки, савобит ва сайёр назаротидин ҳукм сурар, раммолдекдурки, нуқталари ҳисоби била лоф урар. Зижи[52] – ҳеч ва тафҳим ва тақвими-ғалат тақсим; ва устурлоби вожиб-ул-ижтиноб[53] ва рифъат ул-қамари[54] бефойда ва бесамар. Гофиледур бу асбоб била ҳангома тутғон ва Ҳақ таоло қазо ва тақдири сўзин унутқон. Ўз илгида бир анор бўлса билмаски, неча парда ва неча хонаси бор ва ҳар парда ва ҳар хонасида неча донаси бор ва ул дона аччиғмудур ё зумухтваш ё чучукмудур ва ё майхуш; борлар ани кесиб ебдур ва хосият ва кайфиятини билиб, элга ҳам шарҳ била дебдур.

Фалаки мудаввар ва нужум ва буржидин афсона дер ва аларнинг саъд ва наҳси ҳукмин суруб тарона дер. Бовужуди улки, ўн сўзидин иттифоқе бири ҳам рост келмас, мунунг қабоҳатин ё билмас ва ё билиб кўзига илмас. «Казиб ал-мунажжимун»[55] мазмуни била анинг сўзи ёлғондур ва ўзи ростлиғ кишваридин йироқ қолғондур ва басират кўзига ғафлат пардасин солғондур.

Байт:

Эмас афлоку анжум ҳоли бенафъу зарар, лекин
Ани Тенгри билур, эрмас мунажжим билмаги мумкин.

Йигирма олтинчи фасл

ТИЖОРАТ АҲЛИ ЗИКРИДА

Тужжори саёҳатшиор ақолим ва булдон ҳолидин хабардор, ажойибдин афсонагузор ва ғаройибдин нодирагуфтор.

Жибол тоши ва дашт қумиға ноқа сурган, биҳор амвожи талотумидин нафъ ва зарар кўрган. Ҳалол рўзи касбига масофатлар қатъ этган, жамияти зоҳир тилабу ботин паришонлиғлари анга етган.

Бири юз бўлурдин бошида минг савдо, бўзи катон бўлурдин кўнглида неча таманно. Мундоқ кишининг мақсуди тамом асиғ бўлмаса ва бу асиғ кусули учун ранжи қаттиғ бўлмаса, савдо учун тенгизга кема сурмаса, дур учун наҳанг комиға қадам урмаса, мол ва дирамни азаматиға сабаб қилмаса, қадам ва ҳашамни ҳашматиға жиҳат билмаса, нафис ажносни[56] аяб чопон киймаса, лазиз ағзияни исиркаб қуруғ нон емаса, ранжи маош суҳулати учун бўлса бўлмаса ва суди кўнгул фароғати учун бўлса, сафардин азизлар суҳбатиға етмак муроди бўлса ва риоятидин номуродлари иши кушоди бўлса шаръий закот бўйнида қолмаса, фуқаро ҳақин ўз бўйниға олмаса, йўққи, молин азиз

асраб, ўзини хор этгай ва ўз молин тамғодин ўғурлаб ўзига мазаллат этгай, ё вориссипор учун йиғинғай, ё ҳодиса кўзғар учун қозғонғай. Мундоқ кишиҳожа эмас, муздурдур ва ўзлашм ва разиллиғидин ҳамиша ранжурдур.

Байт:

Мундоқ кишида йўқ хирад ва ҳушдин нишон,
Билгил гадо, агарчи, эрур Хожаи Жаҳон.

Йигирма еттинчи фасл

ШАҲАРДА ОЛИБ СОТҚУВЧИЛАР ЗИКРИДА

Шаҳр савдогари ғадркиш ўзига суд ва мусулмонларға қаҳтандиш. Элга зиён анинг суди, ўнгой олиб оғир сотмоқ анинг мақсуди. Олурда катонни бўз деб, сотарда бўз васфида катондин ортуғ юз сўз деб. Шолни тўрқа ўрнига ўткара олур бўлса, таъхир йўқ, бўрёни зарбафт ерида сота олур бўлса, тақсир йўқ. Дўконида барча матоъ мавжуд, ғайри инсоф. Ноинсофлиғидин барча жинс ҳосил ғайри тақсирға эътироф. Тожири мусофир ул кадбонуға ҳамзону, балки ани черикчи деса бўлур, муни кадбону. Анга суд — олғувчиға нуқсони мол, икки жонибдин ёлғон онт ичгувчи даллол.

Байт:

Бу хайл одам эмаслар, яхши боқсанг,
Эрур судинг алардин ғар йироқсанг.

Йигирма саккизинчи фасл

БОЗОР КОСИБЛАРИ ЗИКРИДА

Бозорда савдогар косиб-Тенгриға хоин ва ваъдаға козиб. Бирга арзирин юзга сотмоқдин аларға минг мубоҳот, мингта тегарни юзга олмоқдин аларға йўқ бир зарра уёт. Ростлиқ била савдо аларға зиёнкорлик ва ваъдаға вафо аларға бадкирдорлиқ. Охират илми савдосидин эърозлари ва амал мезони адолатиға эътирозлари. Ўғул атоға бозий бермак нешалари, дағалликларин киром ул котибайндин[57] ёшурмоқ андешалари.

Байт:

Булардин кимки дер ўзни валийдур,
Агар билсанг яқин, бир доғулийдур.

Йигирма тўққузинчи фасл

СОЙИР ҲУНАРВАР ВА САНЪАТПАРДОЗ ЗИКРИДА

Ҳунарвар ва санъатпардоз ёлғонлари кўпдин-кўпу чинлари оздин-оз. Иллариға дағаллик мақдур ва ҳаддидин нари, ваъдаларида хилоф хаёл ва гумондин ташқари. Чин сўзким, эрга улуғ ҳунардур, алар қошида айби тамом, ялғонки, халойиққа улуғ айбдур, алар олида ҳунари молокалом.

Маснавий:

Тонгдин оқшомға ишда санъатсоз,
Ҳунар атворида фусунпардоз,
Айлабон бу тарийқни варзиш
Ки, бировға югуртгайлар иш,
Гар муаддий ғаний, йўқ эрса фақир,
Анга бози берурда йўқ тақсир.

Ўттузинчи фасл

ШАҲНА ВА ЗИНДОНИЙЛАР ВА АСАСЛАР ЗИКРИДА

Доруға ва шаҳна ва асас ўғри ва хунийға мумид ва фарёдрас. Зиндон аҳли — дўзах аҳли ва Асаслар малоикаи азоб, шаҳна молики дўзахдек ҳукмрон ва олижаноб. Гуноҳ аҳли тавқу занжирға гирифтор, бу занжиру тавқлари салосил ва ағлолдин намудор. Киссабур била муқаммир асасларидин бозор ва қиморхонаға мустаъжир. Зиндон чоҳидин ўғрилар кўнгли тийралиги маълум, журм аҳлиға анда паришон кўнгулда хавотирдек ҳужум. Гунаҳкорға анда умиддин бийм кўпрак ва бадкирдорға анда иноддин таслим кўпрак. Ҳар қатлаким, бировни тортиб чиқорғайлар, анда қолғонлар ўзларидин борғайлар.

Қайтиб келганларнинг нақллари муваҳҳиш ва хабар келтурганларнинг можаролари мушаввиш.

Бири дебки: Дорға чекарда яхши турди ва бири дебки: Бўйнин чопарда яхши ўлтурди. Бири мақтулнинг йигитлигидин таҳассурда, бири ятимнинг рубоий ўқуғонидин таҳайюрда. Бу навъ саъб ҳол беҳаддур ва мундоқ ғариб аҳвол беададдур.

Амал ҳирси чоғи асас мужримнинг тутулмоғиға соъий, аммо ўз матлубини ҳосил қилғонидин сўнгра қутулмоғиға доий. Дунёда бу манзил қиёматкирдор ва маҳшарда дўзахдин намудор. Банду занжирлиқ гунаҳкорлар шаҳар зиндонида, андоқки, ишқ муқайядлари байтул-аҳзонида. Тенгри барчани бу ерга келтурур афъолдин йироқ тутсун ва манзилға тушурур аҳволдин қироқ.

Байт:

Бир манзил эрур анда басе ранжу укубат.
Тушган кишига анда ўкуш дарду суубат.
Вале ул ҳарам ичра бўлғонга хос,
Умид улки ҳам Тенгри бергай халос.

Ўттуз биринчи фасл

ДЕҲҚОНЛИК ЗИКРИДА

Деҳқонки, дона сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлин очар. Агар ростлиқ ва салоҳи бордур, ўйи Солиҳ ноқасидин намудордур. Қўши ҳам икки зўр паҳлавон, юкига бўюн сунуб олида равон; иш қилурда ҳамдам ва ҳамқадам, деҳқон аларни суради андоққи Одам[58]. Олам маъмурлиғи алардин, олам аҳли масрурлиғи алардин. Ҳар қаён қилсалар ҳаракат, элга ҳам қут еткурур, ҳам баракат.

Деҳқонки, тузлук била дона сочар, Ҳақ бирига етти юз эшигин очар. Сочқон дона кўкаргунча, ўруб хирмон қилиб, маҳсулин кўтаргунча қурту қуш андин баҳраманд ва дашт ваҳшилари анинг била хурсанд. Мўрлар уйи андин обод ва гўрлар хотири анинг била шод. Кабутарларга андин мастлиқ, тўрғайларга андин нишотга ҳамдастлиқ. Ўроқчиға андин рўзи, бошоқчининг ёруб андин кўзи.

Барзагарга андин ком ҳосил, пуштакашға андин мурод восил. Гадо андин тўқ, калхудо тўқлуғи ҳам андин ўқ. Мусофирга андин таом, мужовирга андин ком. Этмакчи танури андин қизиқ, аллоф бозори андин иссиқ. Фуқаро ризқи андин вофий, гурабо қути андин кофий. Зоҳидга андин ҳузури тоат, обидга андин лофи қаноат. Сойил харитасида андин муҳайё ақтои, шоҳ хизонасида андин баҳру кон матои.

Деҳқоннинг бир дона сочарида бу ҳолдур, ўзга ишлари таърифи маҳолдур.

Боғи жаннатдин намудор, полизида руҳ қути падидор. Ашжорининг ҳар бири чархи ахзар, ул шажар ва раёҳин ва фавокиҳи нужум ва ахтар. Фуқаро сирка ва душоби андин, ағниё нуқлу майи ноби андин.

Гуногун фавокиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида боғланиб таъбия ва ойин.

Мундоқ киши керакки, бухлдин муарро бўлса ва кизбу имсоқдин мубарро. Шоҳ молин берурдин ибо қилмаса ва забун шарикка жафо қилмаса, то донаси дурри саодат бар бергай ва тухм сочиб, анжуми улувви рифъат тергай. Мундоқ деҳқон Одамнинг фарзанди халафидур, балки марзуқлар анга фарзанд ва ул Одами сафийдур.

Китъа:

Кимки деҳқонлиғ айлади пеша,
Даги нон бермак ўлди анга шиор.
Бўйла кимса улувви рифъатдин.
Одам ўлмаса, одамий худ бор.

Ўттуз иккинчи фасл

ЯТИМ ВА ЛАИМЛАР ЗИКРИДА

Авбош била арзол мусулмонлардек аларга не маош ва не хисол. Инсоният табъларидин орий, ҳайвоният балки сабуият аларнинг шиори. Ятимки пичоқ урмоқ анинг иши бўлгай, ўзи телба ит, пичоқ анинг тиши бўлгай. Соғлиғида қутуз ит ва усруклигида андин қочиб юз ит. Панжалари ниши ажал қуллоби, нечукким дашт сибои, ўлтурур кун учун иймон дуосидек ўрганиб рубоий. Яхши-ямон сўкунж еткуруб, ақрабдек ҳар нечаки етса ниш уруб. Не ақл аларда не дин, не ҳаё аларда ва не тамкин. Ишлари ноэътимодлиғ ва нопоклик, варзишлари бемурувватлиғ ва бебоклик. Шаҳрнинг соир арзоли ҳашарот ул-арз, халойиққа алардин эҳтироз вожиб, балки фарз.

Байт:

Халойиққа ийзо аларга сифот,
Набий дедиким: «Уқтул ул-муъзиёт»[59].

Ўттуз учунчи фасл

ҒАРИБ ВА БЕНАВОЛАР ЗИКРИДА

Жут ва лўлининг кўпраги музҳик ҳаракоти ва туз усули. Муаллақ урмоқларида хоксорлиғ ошкор, сарнигун турмоғларида беэътиборлиғ падидор. Аноният лари юзига тезак солиб чаманвар ва инсониятлиғлари доираси маймунлариға чанбар. Кишиликдин секримоклар била қочиб, яхшилиғдин масхаралиғлар била маломат эшигин юзларига очиб. Букун топқонни еб, тонгла ғамин емай, тилаб нима бермагандин шикоятдин ўзга сўз демай. Ватан ва масканлари хорлиғ вайронаси, манзил ва маъмандлари хоксорлиғ кошонаси. Тонг отқоч эр ва хотуни касб учун тарқашиб, ўғул ва қизлари кўй ва кучада бутрашиб. Ҳар қайси ҳар неким ҳосил қилиб, оқшом барча бир ерга йиғилиб, топқонларин тугатмагунча уйқу майли

қилмай, тонгла не егумиздур демак сўзин билмай. Тонгла ишлари ўтган бурунғи кун иши, бу ҳам бир ишдур агар қила олса киши. Бу разолат кишилик такаббуридин хўброқ ва бу залолат яхшилиқ тасаввуридин марғуброқ.

Байт:

Киши агар киши ўлса, ўзин киши демагай,
Қилурда ҳеч ишини ҳам киши иши демагай.

Ўттуз тўртинчи фасл

МУБРИМ ГАДОЛАР ЗИКРИДА

Тиланчи ва гадо кўпраги беғайрат ва беҳаё. Кундуз кезмаклари иброи била эллин нима олмоқ учун, кеча келиб ўғурларға эл жиҳотиға кўз солмоқ учун. Не неъмат олиб мунъимдин шокир, не инъом топиб мукрим узрига тиллари зокир. Емак била жуъ аҳлидек меъдаларига тўлмоқ йўқ, тиламак била мустасқийдек сувдин сероб бўлмоқ йўқ. Каду ва качкули мамлу бангилар хотиридек мутанаввиъ хаёлотидин. Харитаси тўла риёий суфийлар замиридек мутаалаввин хавотир ҳолотидин. Ҳар дирамки тугуб, ғассолдин ўзга киши очмоқ маҳол, ҳар сиймким ерга кўмуб, туфроғдин ўзга биров ани емакка йўқ эҳтимол.

Кўзлари ҳирснинг «сод»и[60] ва тамаънинг «айн»и[61] ва бу ҳирс ва тамаъдин жону кўнгулларида маҳрумлуқ шайни. Булар орасида ўзига қалландар от қўйғон малъун, одамийлиғдин мағбун ва дев ва шайтон оллида матъун. Инсоният ва мусулмонликдин йироқ, тўнгуз ва айиғ одамийлиғда алардин яхшироқ. Шакл тағйири била одамийлиғдин карона, пўстун эвура киймаклари ҳайвонлиғ ва сабуиятдин нишона. Улуғ-кичикдин ҳар турлукда гадойи муваҳҳиш, фосид хавотиридек софий кўнгулга мушаввиш.

Назм:

Бермак бўлмас аларға инсон ҳукми,
Ё одаму мўъмину мусулмон ҳукми.
Фосид ахлотиғаки вожибдур дафъ.
Бўлғайму киши берай деса жон ҳукми.

Ўттуз бешинчи фасл

ҚУШЧИ ВА САЙЁД ЗИКРИДА

Қушчи сайёдларға муқтадо ва ҳукмрон ва бу жамоат анга раийят ва маҳкури фармонким, илгида қуш кеча-кундуз ранж ва машаққатға туш. Ҳеч уйқуси ҳаром ва эмгакдин йўқ анга ором. Нафси ҳаззи учун бир сўнақсиз аёғига солиб банд ва узун тунлар анинг азоби била хурсанд. Амал риштасин тамаъ игнасига чекиб, ул безабоннинг кўрар кўзни ҳам тикиб. Мақсуди ани сайёд қилмоқ ва ўзга жонлиғлар қасдиға жаллод қилмоқ. Кундуз дашту водийға чопиб, бир неча забун ғофил топиб, юз макру ҳийла била қушин аларға солиб ва ул солғони ул мазлумни олиб. Олдурғондин сўнгра ул сайд боши устида тутиб ўрун, қони тўлғон забунни бисмил қилмасдин бурун, не дейки қанотин сувуриб, қўлтиғинму ёрадур ва ўзи ул ҳотил шогирдин шааф била тўйғорадур. Неча мундоқнингким, қонин тўкти ва қўлтуғин ёриб, қанотин сўкти. Фитрокиға боғлаб уйига ёнди, ўзи ва қуши қилғонларға қувонди. Шум нафс ҳаззиға бир-икки аёғлариға иртикоб қилғай ва уйида ишролғасин кабоб қилғай. Баъзиники, тонгла бегига элтиб тортқай, анинг илтифотидин кўнглига жулду тамаъ ортғай.

Қуш таърифида дегани барча лоф, ўз таҳсинида сўзлагани бори газоф. Мунча мазмун амриға боис нафс коми, хоҳ эмгаги, хоҳ томошаси, хоҳ кабоби, хоҳ бек инъоми.

Маснавий:

Булар боиси барча нафсоният
Ки, анда эмас дохил инсоният.
Қўнолға олиб қайда қўнса дирам,
От арпаси ҳам, қушиға тўъма ҳам.

Ўттуз олтинчи фасл

ТАРБИЯТ ТОПИБ, ХАРОМНАМАКЛИК ҚИЛҒОН НАВКАРЛАР ЗИКРИДА

Навкарки, валинеъматидин риоят кўргай ва бек ва махдумидин тарбият ва иноят кўргай, эрлик ва инсоният улдурким, муқобаласида қуллуқ ва хидматкорлик, балки якжиҳатлиқ ва жонсипорлиқ қилғай ва тилагайким, анга жон фидо этгай то шафқати ҳуқуқин адо этгай. Ҳамият ул эмаски, махдум яна бировга кўпрак мултафит бўлғонидин шикоят изҳор қилғай ва гиламандлиғ гуфту гузори, то иш анга етгайким, неъмат куфрони ароға

тушгай ва ҳақношинослиқ туғёни можароға сурушгай ва бу одамийсифат қочмоққа мунжар бўлғай ва адув эшигига борурға муқаррар бўлғай. Ўзин бировга қул деб сотқон додактур, балки додакдин юз қатла камроқтур. Бағахсиски, муфрит тарбият кўрмиш бўлғай ва муқобалада беандом лофлар урмиш бўлғай. Эрки, бир ердин яна бир ерга қочқай, номардлиқ туфроғи йигитлик бошиға сочқай. Чун мундоқ киши эрлик сонидин наридур ва йигитлик доирасидин ташқаридур. Ҳокимеким, киёсати бор, анинг қошида мундоқ кишига қачон эранлар сиёсати бор. Эранлардин мардона гунаҳ вужудқа келса, бўйниға юкланғандин сўнг бўйнин урарлар, қизил юзлуқ қилур учун бўйниға тиғ сурарлар. Аммо анинг сўрхрўлуғиға гулгуна сазовордур ва юз оқлиғиға муносиб сапида бордурким, қари муханнас мабҳут ва анинг холазодаси кафтори фартут ширкат била машшоталиқ тузгайлар ва бу келин зебу зийнатида сеҳрлар кўргузгайлар ва қошин олиб, вусмаға шойиста қилғайлар, аммо вусмаларини пайваста қилғайлар. Сақолин қирқиб, икки қулоқ тузиға зулфлар ошуфтаҳол қўйғайлар. Аммо икки узори тарафидин чап ва рост икки хол қўйғайлар. Орияти дасторин бошиға бурунжак қилғайларки, аруси мастурадур ва гардизи номастурдур кашидалиғ ёғлиқ фарфиға лачак солғайларки, жавони мухаддара ва ҳулла нозуклиги номақдурдур. Бу навъ ораста қилғондин сўнгра чанбаршоҳ йўрға ўйга тескари миндургайлар ва шаҳрнинг кўй ва маҳаллотиға кездургайлар ва наззорагар эл таъну ташниъ билаким, «чор донг сипоҳғари говмиш тохтан аст»,[62] — деб фарёд қилғайлар. Ва агар юз қаролиғидин уёт ва қаро тиллик бўлурдин ҳижоб бўлмаса анга муносиб ҳарифлар мастур ва анга мувофиқ ошиқлар мазкур бўлғай эрди ва айшу нишот базми қурулғай эрди. Аммо андоқ сиёҳрўйнинг тафзиҳи ул навъ қаро юзлукнинг тақбиҳи ҳар нечаким олам аҳлига мултамас бўлғусидир мунча ўқ бас бўлғусидир.

Байт:

Бу навъ масхаралиқ элга бас дурур ҳайрат
Ки, ўлғай эшитибон кимга бор эса ғайрат.

Ўттуз еттинчи фасл

КАДХУДОЛИҒ СИФАТИ ВА ХОТУНЛАР ЗИКРИДА

Кадхудолиқ, қутула олмас балоға мубталолиқ. Давосиз ранжға хору зор бўлмоқ ва иложсиз эмгакка гирифтор бўлмоқ. Агарчи бу шу бошдин-аёқ алам ва озордур, аммо анинг кайфиятида тавофутлар бордур. Мувофиқ тушса кадбону, давлат ва жамиятга бўлмоқдурур ҳамзону. Уйнинг оройиши андин ва уйлукнинг осойиши андин.

Жамоли бўлса кўнгилга марғуб ва салоҳи бўлса жонға матлуб. Оқила бўлса, рўзғорға андин интизом ва маош асбобиға андин тартиб ва саранжом. Бу навъ хуфт кишиға қовушса, балки мундоқ комғорлиқ иликка тушса, кечаю кундуз ғаму меҳнатда ҳамроз ва ҳамдаминг бўлғай ва махфий ва пинҳон сирларинг ошкаргатға дамсоз ва маҳраминг бўлғай. Рўзгордин ҳар жафо етса, ҳар машаққатға дамсоз ва маҳраминг бўлғай. Рўзгордин ҳар жафо етса, ҳаргизинг ул ва чархи даввордин ҳар ибтило келса, жалисинг ул. Кўнглунг ғамгинлигин ул ғамнок ва баданинг заъф малолатидин ул ҳалок.

Агар ҳусну жамоли ўрта чоғлиғдур ва мувофақати риштаси мухолифатқа боғлуқдур, хавфу ражо била тирилмакдур ва ҳикмат ва мадор била маошини бидмакдур. Кадхудонинг баъзи мушкили бўлса осондур. Аммо кўпрак ҳолида кўнгул ҳаросондур. Бу навъ не ҳам нофаржомлиқ ва нокомлиқ била таҳаммул қилғай ва ҳар нечук бўлса ўткарилғай. Аммо, наузу биллоҳ, носоз хуфт эвга муҳлик мараздур ошкор ва пуҳуфт. Салита бўлса, кўнгул андин ранжа ва қабиҳа бўлса — руҳға андин шиканжа. Ямон тиллик бўлса, абушқа кўнгли андин яролиғ, ямон ишлик бўлса — эрга андин юзқаролиқ. Майхўра бўлса — уйдин ободлиқ бартараф, бадкора бўлса — уй андин байтул-латаф.

Улки аввал мазкур бўлди ва юқорироқ мастур бўлди рўзгор аносидин юз йилда бир туғмас ва юз мингдин бир йўлиқмас. Йўлуққан кишига тожи торак бўлсун ва бу саодат анга муборак бўлсун. Аммо бу тоифани Ҳақ ҳаволо ноқису чап яратибдур ва камолу ростлиғни зотларидин ҳаворатибдур. Ва феълларин нохуш қилибдур ва кўпрак эранларни аларға забун ва боркаш қилибдур. Фитна ва макр аларға пеша, афсун ва ғадр аларға андиша. Ҳақ таоло неъматлариға носипос, халқ яхшиликлариға ҳақношунос. Ноҳуффозлиқ динлари, ноинсофлиқ ойинлари. Худнамолиқ аларға шева, худписандлиқ аларға мева. Динлариға ақл йўқидин қусур, ақлларига дин йўқидин футур. Либосларида нафс лавсидин нопоклик, либосотларида зот хабосатидин бебоклик. Ҳушёрлари жаҳл майидин маст, усруклари маю маъшуқпараст. Айббинлиқ — назарлари, айбжўйлиқ — ҳунарлари. Кайду фирибда фусунсоз, макру ҳийлада сеҳрпардоз. Бежурмларға қасду ғийбатлари қатлпайванд ва бегунаҳларға кизбу туҳматлари ростмонанд. Ҳақ тарафин тутқоқлари мутаассир, ботил жонибидин ўтмаклари мутааззир. Итиклик била юз қизартмоқ аларға тазйин, сўз аносида юзига қаро тиламак аларға ойин. Шаҳзодаи парисурат абушқаға ишлари — ғадру бедод, зангии девсийрат ўйнашқа расмлари — муҳаббату иттиҳод. Пардада ўлтурмоқлари ғийласозлиқ, ясаниб отланмоқлари асбакбозлиқ. Ҳийлалари анкабут торини пардапўш бўлғай, кишининг бу навъ пардалари керакким, эски саночға гоза суртқай ва титрайдурғон бошға титратуч санчқай — авло улдурким, фалак бошини ажал тоши била янчғай. Бу тоифадин агар қари додаклурки, асалурға рағибдур ва агар арпа ей олмас эшакдур, нақшин афсор ва жуллға толибдур. Буларнинг забун эранлари юк тортар эшаклари ва ожиз қалтабонлари ва қуллари, балки додаклари. Андоқки, халойиқда тафовут бор,

буларнинг ҳам тафовутлари беҳисобдур ва бешумор. Бу тафовут уч қисмдур: бири авомдур, бири хавосдур, бири хосул-хосдур. Авомлари баҳойим ва сибоъмонанд – ичмаку емаку уйқуға хурсанд. Тоатлари зебу орийиш ибодатлари зийнату намойиш, шиорлари исломдин ғафлат ва ғурур комлари фисқда шуҳрат. Хавослари иблисшиор ва девойин, шевалари макру пешалари кин. Савобу ройлари – райбу маккорлиқ, салоҳу тақволари – ситаму ғаддорлиқ. Ғадру макрда дев алар қошида ғул, фасоду ҳийлада шайтон алар оллида гўл. Малойик алар қошида балоҳат била маъюб, шаётин алар оллида ҳамоқатқа мансуб. Хонаводалар бузмоқ аларға масжид ясарда фан, ноҳақ қон аларға ўлук тиргузганча мустаҳсан. Юз яхшиликка мин ямонлиқ ишлари, нўш еткурганга ниш урмоқ осойишлари. Иффату салоҳ уйи алардин бузуқ, офияту зуҳд биноси алардин йиқуқ. Алар макру таърифида кўп улумда доно ва кўп диққатлиғ ҳукамо китоблар тасниф этибдурлар ва мужалладлар битибдурлар ва муболағалар била бастлар қилибдурлар. Ва ҳануз ўзларини ожиз ва муқассир билибдурлар. Бу бир неча паришон калимот бирла не навъ таърифларин айтса бўлғай ва тавсифларининг юздин бириға етса бўлғай. Аммо хос ул-хослари буларға акси мутлақ ҳақгўй ва ҳақшунос ва тилларида Ҳақ ва кўнгулларида дағи Ҳақ. Уламои исломға алардин фойидаи умид, авлиёи изом алар анфосидин мустафид, анбиё мурсалинни аларға модиҳ билғил, малоикаи муқаррабин аларға эгачи-сингил. Иффат торидин бошларида муқнаъ ва исмат ҳулласидин юзларида бурқаъ, бу бурқаъни ул юздин Ҳақ йироқ қилмасун ва футур елидин бу парда ул важҳдин очилмасун.

Ўттуз саккизинчи фасл

РИЁИЙ ШАЙХЛАР ЗИКРИДА

Шайхи риёий – раънолиқ жилванамойи. Миседур, олтун била рўкаш, таши хушнамо ва ичи нохуш. Сурати дарвешваш ва маъниси саросар ғаш. Ороталиғи барча қайд ва каромати тамом шайд. Амомаси риёсат юки, бошида бир фосид хаёл ҳар туки. Эгнидағи мураққаъ – рангомезлиғ била мулламаъ. Ридоси уюбининг пардадори ва риё чархи игирган ҳар тори. Мисвоки тамаъ тишин элтурға суҳон; шонадонида ришханд олати ниҳон. Муҳрабозлиқ тасбиҳин эвурмак ва узунроқ намоздин ғарази эл кўрмак. Кулоҳи давлат ул давлатмандға дастор ва узунроқ алоқаси тулку қуйруқидин намудор. Маҳалсиз сайҳаси бағоят совуқ, андоққи, вақтсиз ун тортқон товуқ. Ғафлаидин авродида алоло, нечукким мастлар базмида «дирно талоло»[63]. Барча калимоти ҳийлатангез ва мажмуъи ҳаракоти ғаразомез. Воқеаси бари ясалғон. Уйғоқлиғида дегани барча ёлғон. Симои усулдин ташқари, важду саъқаси таъриф оҳангидин нари. Суратида мунча печ дар печ, маъниси худ бошдин-аёқ ҳеч.

Бу ҳабис зотға мунча оройиш, эранлар ҳолидин анда намойиш. Ҳайҳот-ҳайҳот, уят, юз минг уят. Турфа буким, бу мазҳарға муридлар ҳам бор, хизматида барча шефтау қарор. Ул бу дўконни юрутиб тадбир била ва маъракани қуруб тазвир билаким, шаётинға маҳалла ҳайратдур ва дева ванинға мужиби ибрат ва нафратдур.

Назм:

Фақр исми бирла мунча зарқу шайду бу риё,
Салтанатдекдурки, қилғай подшоҳи бўрё.
Бу агар дарвеш ўзин қилса ғумон, ул подшо,
Йўқ ажаб, чун иккисида йўқ турур ақлу ҳаё.

Ўттуз тўққизинчи фасл

ХАРОБОТ АҲЛИ ЗИКРИДА

Ринди[64] хароботийки, май ичмак била ўтар авқоти, ҳубобдек бода ҳавоси бошида, суроҳидек бош қўяр ери соғар қошида. Дайрда[65] ҳар қаёнки базме кўруб, сабукашлик василаси била ўзин еткуруб. Номус дасторин бошидин олиб, бир журъа учун майфуруш оёғиға солиб. Майхона тараддудидин бехонумонлиғи, паймона тааллуқидин бесару сомонлиғи. Ҳар муғбача илгидинки, жоме тортиб, Жамшеддин[66] истиғно ва шавкати ортиб. Муғбачалар юзи оллида бутпараст, дайр пири аёғида боши туфроққа паст.

Ёқаси майхора шўхлар илгидин чок, кўнгли ҳам алар ишқи тиғидин захмнок. Дайрда май ғадолиғиға ашғоли, илгида майхонанинг синуқ сафоли. Расволиқ кўйида аёғи яланг, боши хам ва бадмастлар дастбурдидин манглайи захмлиқ, қоши ҳам. Вужуд шахсин қилур учун помол, мажолисда ери сафи ниол. Бошиға амома меҳнатин ортмай, бўйнида ридо миннатин тортмай. Нафси ғарчи туфроққа ҳамдаст, ҳиммати олида фалак паст. Замон навойибидин кўнгли ғамсиз, фалак ҳавосидин хотири аламсиз. Бужуд ва адамдин бўлмай ҳаросон, бору йўқ ҳиммати олида яксон. Суроҳидек талх йиғламоқдин нишоти, майдек аёқға тушмакдин инбисоти.

Муғ дайридек бир дам соғолмай, даҳр хайру шарриға кўз солмай. Замон яхши-ямони била иши йўқ, деса бўлғайки, оламда мундоқ киши йўқ. Даҳр ҳали зулмидин мундоқ маош муҳиқ, Ҳақ авф ва раҳматиға мустаҳиқ. Вужуд майкадаси туфроғида фоний, умиди Ҳақ карамидин бақойи жовидоний. Ринд ва ғадоғаким етиб бу иқбол ва давлат, шоҳларға анинг ҳолидин орзу ва ҳасрат.

Рубоий:

Риндеки, фано жомини тортар пайваст,
Дунё била охиратқа эрмас побаст.
Ҳақ раҳмати умиди била тун-кун маст,
Кўп ортуқроққи, зоҳиди зарқпараст.

Умид улки, бори номуродларға Ҳақ бу фано давлатин қариб қилғай ва тавба саодати била бақойи жовид насиб этгай.

Қирқинчи фасл

ДАРВЕШЛАР ЗИКРИДА

Дарвеш[67] улдурким, бўлғай ризоандеш, агар ичида бўлса юз неш, тоши бўлғай марҳамойин ва маломаткеш. Дарвеш керакким, сидқу фано тариқин тузгай, ўзин нечукки, бор андоқ кўргузгай. Аноният ғилзатиға қотиқ риёзатлар била сафо бермиш бўлғай ва нафсоният шиддатидин азим мужоҳадалар била чиқиб, фақр тариқиға кирмиш бўлғай ва фано дор ул-амони жамоатхонасиға етмиш бўлғай. Ҳиммати назариға мосиволлоҳи номавжуд, балки Вужуди Мутлақдин ўзга барча нобуд. Ичи тоши била мувофиқ, балки ортиғроқ, ботини зоҳири била мусовий, балки ёруғроқ. Агар зоҳирида ботин ихфоси учун кўрунса андин муроде бўлса маломаткашлиқ. Ботини софи зоҳир тийралиги кони мунофий. Дарвеш тўни йиртуқ андоқ турурким, ганжи макони бузуқ. Сафо аҳли жаҳонда андоқдурурким, Фаридун[68] ганжи вайронда. Маъни аҳли ҳақиқати махфий ва сурат аҳлининг ҳақиқати даъви ва даъви ҳақиқатда бемаъни. Эранлар ҳоллари суратин ёшурубтурлар ва маломат суратида наъли бозгуна урубтурлар ва зоҳирлари биносин бузубтурлар ва ботинлари асосин тузубтурлар. Қазодин не келса ўзларин ризоға ёсобтурлар ва олам аҳлининг қотиғ ранж ва ирик маломатиға чидабдурлар. Емак-ичмакдин кечибдурлар. Ҳақ ризосин истарда ғам еб ва қон ичибдурлар. Ризову таслим зовияси – мақомлари, фано бодиясида оромлари. Алабу тавозеъ аларға кеш душман ва дўстиға некандеш. Бу сифат ва ойин била бўлғон эрур дарвеш.

Рубоий:

Ё Рабки, фано қушин ромим айла,
Ромим демайинки, сайди домим айла.
Ҳам фақр тариқида хиромим айла,
Ҳам зовияи фано мақомим айла.

Иккинчи қисм

ҲАМИДА АФЪОЛ ВА ЗАМИМА ХИСОЛ ЗИКРИДА

Ул ўн бобдур

Аввалги боб

ТАВБА ЗИКРИДА

Тавбаи[1] ҳақиқий мазмум афъол қабоҳатиға мутталлеъ бўлмоқдур ва тавфиқ рафиқ бўлуб, ул афъолдин ижтиноб қилмоқдур. Тавба мужрим банданинг кўнгли кўзгусин исён зангидан оритур ва ниёз мусқили била ул кўзгу юзин ёритур. Шақоват тарикининг ниҳоятидур, ҳидоят жодасининг бидоятидур, аноният ғафлатидин сесканмакдур ва башарият уйқусидин уйғонмақдур ва ношойист аҳволин англамоқдур ва нобойист афъолин тонглamoқ ва ярамас махфийларға кошиф бўлмоқдур ва керакмас даъвийларига воқиф бўлмоқ ва амол қабойиҳидин шармандалиғдур ва афъол фазойиҳидин сарафкандалиғ ва огаҳлиғдур, башарият инодиға воқифлиғдур, нафси аммора фасодиға ва кўнгулга нофармонлиғидин мутағайир бўлмоқдур ва руҳға нофаржомлиғидин мутанаффир бўлмоқдур. Ва Ҳақдин нажот вақти етмакдур ва банда нафс мутобаатин тарк этмакдур. Бу гавҳари шабчироғ ҳар тийра рўзғор лойиқи эмас ва бу шамъи тавфиқни ҳодийи иноят ҳар кимга бермас. То қайси ориғ тийнатлиғ йўлдин озмиш бўлғай ва қаю пок хилқатлиғ ҳолладин чиқиб, қилур ишин ёзмиш бўлғайким, анга ғариб, ҳолот ҳодис бўлмиш бўлғай ва ул ҳолотқа шум нафс боис бўлмиш бўлғай ва ҳодийи тавфиқ еттай ва ани ул ҳолотин огаҳ этгай. Чун огаҳ бўлди ҳаётидин тортққай ва уёт дуди димоғидин чиққай ва эътизор била қиладурғонидин ибо қилғай ва истиғфор била қиладурғон журмидин истеъфо қилғай ва ноҳамвор афъолиға андом бергай ва бероҳиғидин чиқиб, ҳақиқат йўлиға киргай. Бу мартаба тариқат аҳлининг аввалги гомидур ва мақсад водийсининг аввалги манзилиға хиромидур. Бу саодат кишиға ўзлугидин етмак «ҳошо» Золика фазулуллоҳ юътиҳи ман яшаъ[2]. Ҳар соҳиб давлатка бу огаҳлиғ бир васила била етибдур ва ҳар саодатманд бу иқболни бир восита била касб этибдур.

Рубоий:

Ҳақдин ангаким, етти иноят вақти,
Кўнглига ёмон фасли сироят вақти.
Исёниға фош ўлур ниҳоят вақти.
Бу бўлди ҳидоятқа бидоят вақти.

Ҳикоят: Мазҳари сунъи Ҳақ таборак Шайх Абдуллоҳ Муборак қаддасаллоҳу сирраҳунинг тавбасининг бидояти ва туз йўлга киранининг ҳидояти бу эрмишким, ҳол авойилида бир париваш ишқиға гирифтор эрди ва халқ аросида мажнуншиор, кўнгли бир шўх хусниға мубтало ва ҳуш ва хирад кўнгли мулкидин жало. Бир қиш кечаси маъшуқи девори тубида васли умиди била побаст ва юзи хаёлидин андоқ бехуд ва маст эрдикиким, бовужуди улким булут ҳаводин замҳарирбор ва тун мушки ул замҳарирдин кофуркирдор эрди ва дай сарсаридин қор кўнгли мулкига ишқ сипоҳи чопқунидин нишона кўргузур эрди ва бурудат шиддатидин ашжор яфроғлари совуғ элтган, лол тиллар ҳолидин афсона айтур эрди. Ул ишқ ўти ҳароратидин бу ҳолдин хабарсиз ва ёланг аъзоси қор ва замҳарир бурудати шиддатидин асарсиз туруб эрди. Анга тегруким, тонг қуши нола тузди ва саҳар муаззини нағма кўргузди. Ул эшитгач, соғиндиким, хуфтан намозининг нидосидур ва ишо салотининг адоси ибтидоси. Чун тонг ёвушти қуёшдек ичига изтироб ва ошуб тушти. Ва субҳи содиқ нуридин кўнглига ёруғлиқ етти ва мулҳими ҳидоят ани огоҳ этти. Ўзига дедиким, эй Муборакнинг номуборак ўғли ва эй Тенгрининг қочқон ва беадаб қули! Хуфтан намози қироатида агар имом узунроқ сура ўқуса маломат тутар ва юз фосид хаёл кўнглунгга ўтар, қишнинг бир узун тунини андоқ шум нафсинг ҳавосиға машъуф ва мазмум табиатинг коми хаёлиға мағлуб ўткарурсенким, хуфтандин вуқуфунг ва саҳар етгандин шууринг бўлмас. Бу ҳолатдин анинг ичига қўзғолон тушти ва уётдин руҳи бадандин муфорақат қилғали ёвушти. Инояти Илоҳий қўлдади ва тавба ҳидоятиға йўлдадиким, андоқ риёзат ва сулукка росих бўлдиким, оз вақтда Макка ва Мадинада шайх ул-машойих бўлди. Умид улким, Ҳақ субҳонаҳу ва таола барча йўлдин озғонларни огоҳлиқ била аржуманд қилғай.

Қитъа:

Тавбаеким, анинг саодатидин,
Бир қул ўғли бу поя касб этгай
Ким, анга шоҳлар қул ўлғайлар
Мунга ўзлук била нечук етгай?!

Иккинчи боб

ЗУҲД ЗИКРИДА

Зуҳд[4] дунё орзуларидин кечмакдур ва нафс аларнинг мавти заҳрин ичмакдур. Ва молу жоҳ хаёли риштасин кўнгулдин узмакдур ва нангу номус бутларин ушатурға ўзин тузмакдур ва қабул умидиға риёзат тариқин

тутмоқдур. Ва нафсининг барча муддаоларин унутмоқдур. Ва шариат жодасида мардона турмоқдур. Ва тариқат водийсиға пурдардмандона қадам урмоқдур. Ва бошни риёйи саждаға индурмамакдур, балки андоқ тоатни ёдға кечурмамакдур. Кўзни асрамоқдур барча номаҳрам юздин ва тилни тутмоқдур барча номашруъ сўздин. Қулоқ карлигидур моло, яъни номашруъотдин илик тортмоғлиғдур барча номашруъотдин. Аёғ ланглигидур ноўйнқ тараддудидин ва нутқ гунглигидур сўзда эл ташаддудидин. Оғизға қулф муҳридур нединки, нафс таманноси бўлғай ва нафсға яъс кофуридур ҳар шайъдинки табиат тақозоси бўлғай. Таом қиллатидур ончаким, муяссар ва анинг жибиллати риоятидур ончаким, мақдур. Хилватта улфатдур алад-давом, узлатга мудоваматдур молокалом. Ва лайл қиёмиға мувозабатдур ва зикр давомиға мудоваматдур. Ҳар соликкаким, бу мақом дориғай хилқати риёзат нури била нафсоният лавсидин ориғай. Кўнгли уйиға ошнолиғ шамъидин нур етгай ва ул нур партави анинг кўнглуни масрур этгай. Ибодат натойижи ета бошлағай ва риёзат фавойиди баҳраманд эта бошлағай. Ул соатан фасоатан ишида исиғроқ бўлғай ва лаҳзатан фалаҳзатан қилмишида қириқроқ бўлгай. *Бу файз соғарларидин ичиб қонмағай ва бу завқ қадаҳларидин ложуръа тортардин ўсонмағай.* Ё Раб, анинг журъаи жомидин маҳрум ташналабларни комёб қилғил ва бу водийда оғзи куруғонларни сероб этгил, ё карим, ё раҳим!

Байт:

Бу талабда кимки бўлса анга рўзи этма ҳирмон,
Бу таабда кимки бўлса анга қил васл ила дармон.

Ҳикоят: Қудваи аҳли яқин Мавлоно Шамсуддин Муидди Уча[5] (қуддиса сирруҳу) Жом вилоятида мазкур бўлган кентда бўлур эрди, Ўтуз йил эрдиким, жамиъи зоҳир танаъуммотидин бебаҳра эрдиким, қойим ул-лайл[6], сойим уд-даҳр[7] эрди. Бир масжидда мунзавий эрдиким, ғайри таҳдиди вузуъ учун мазкур муддатда андин чиқмайдур эрди. Ва жинси башардин нима қабул қилмайдур эрди. Ва ҳазрати Рисолат (саллаллоҳу алайҳи васаллам) мутобаъатиғаким, Уҳуд ғазвасида[8] муборак тишлари шаҳид бўлиб эрди, ўтуз ики тишин ушотиб эрди ва бу ўтуз йилда ёни остида бир бўрё ва боши остида бир хишт била ўткариб эрди. Кичик Мирзо[9] (алайҳир раҳмаҳ)[10] ул вилоятдин ўтарда бу азизнинг, мазкур бўлган сифотин эшитиб, анинг зиёратиға етти. Мавлоно ҳамул масжидға кирганда эгнидаги хирқа ва бошидаги эски бўрк била эрди ва тааллуқ ранги итлоқи анга қилса бўлмас эрди. Мазкур Мирзонинг кўнглиға риққат келиб бир овуч дирам келтуруб илтимос қилибдурким, бу ниёзмандлиғни қабул қилғай. Мавлоно дебдурким, чун мен бу тариқ била одат қилибмен, ҳеч нимага эҳтиёжим йўқтур. Агар Сизнинг хотирингиз учун олсам ҳам манга таълим қилингким,

они не қилай ва қўяй. Сизнинг бир мулозимингизнинг бир жуз василасиға ўлтурурмен, миннатдор бўлдум. Сиз карам қилиб, мени маъзур тутунг. Кичик Мирзо бу сўзга жавоб топа олмай, йиғлаб, қулоқ тутиб, ер ўпуб чиқибдур. Ўзи раҳматуллоҳ бу фақирға мундоқ тақрир қилди. Бир неча вақтдин сўнгра бу фақир ҳам Мавлоно хизматиға мушарраф бўлуб, сийратини ҳам бу тариқ била мувофиқ топтим, балки ортуқроқ ҳам. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло барча толиби ниёзмандларға бу тариқ орзумандларға ул гулистондин нафҳае ва ул раёҳиндин шаммае насиб қилсун.

Байт:

Кимки кўнглидин анинг фақр орзуси кетмагай,
Будурур уммедким, Ҳақ они навмид этмагай.

Учунчи боб

ТАВАККУЛ ЗИКРИДА

Таваккул[11] Ҳақ йўлида восита асбобин рафъ қилмоқдур ва васила ҳижобин дафъ қилмоқ. Ва сабтларға миёнчиликдин узр қўлмоқдур ва сабаб ва узрсиз мусаббибқа банда бўлмоқдур. Тақдир қути бозуси оллида сабаб ришталари чурук ва қазо машъали партави қошида восита учқуни ўчук. Таваккул аҳликим, мақсуд водийсиға қадам қўюбдурлар йўл зоди Ҳақ хони эҳсонидин билибдурлар. Таваккули дуруст элнинг емаги Ҳақ хони инъомидин ва ичмаки анинг шарбатхонаси жомидин ва киймаги анинг хизонаи эҳсон икромидин. Бас булар мавжуд кўрунгандин ул неча хушҳол бўлғай ва нобуд экандин анга малол. Дарёдин ўтарға кемани сабаб десанг тобони нам бўлмай ўттувчиларға не сўзунг бор ва биёбон қатъ этарга маркабни восита гумон қилсанг таййи арз била борғучилар оллида маркаб не эътибор. Андоқки, сенинг насибангни яна биров емас, анинг ҳам насибин сен емак мумкин эмас. Сенинг рўзинг сангадур, анинг қисмати ангадур. Тиламасанг ҳам еткурур, емасанг ҳам едирур. Муни англағанлар қутулубтурлар рўзий учун меҳнат чекардин ва тинибдурлар фароғат учун дона экардин. Рўзий учун касбда иҳтимом таваккул қусуридин бўлғай ва маишат учун саъйи молокалом яқин футуридин бўлғай. Тенгри раззоқлиғин билган рўзи учун ғам емагай ва қассомлиғин билган ризқ озу кўпида сўз демагай. Улки ваҳшу тайр ризқиға зоминдур, санга еткурмагайму? Ва улки мўру малахка рўзий берур, санга бермагайму? Саъй била азал қисматин ортурай деган ёғин ришталарига гирех урай дер. Важид била қалам ёзғон қазони қайтарай деган қуруқ ерда кема сурай дер. Бу ишлар кўнгли уйи яқин нуридин тийралар ишидур ва ботиний кўзи ҳақиқат қуёшидин хиралар

одат ва варзишидур. Таваккул аҳли барча асбоб вастасидин кўз юмубдурлар ва «Фалятаваккал алаллоҳ»[12] дарёсиға чўмубдурлар ва рўзий еткургучи Ҳақни билибдурлар. Ани ейдургучи ҳам ани ақида қилибдурлар. Ва шак ва тараддуди қотеъи тариқларидин эъроз этибдурлар. Ва воситасиз таваккул бодиясиға қадам уруб мақсуд каъбасиға етубдурлар.

Байт:

Кимки қатъ этса таваккул қадами бирла тариқ,
Ёғину сел анга музий эмас ва барқ-ҳариқ.

Ҳикоят: Шайх Иброҳим Ситнабаҳ[13] бир муриди била (қуддиса сирраҳумо) таваккул қадами била Каъба азимати қилдилар. Шайх жаноби муридға айттиким, сенда ҳеч маълум борму? Мурид Шайхға дедиким, йўқ, мен таваккул қадами била бу йўлға қўюбмен, амин ва маълумни не қилар? Яна бир неча қадам борғондин сўнгра Шайх муридға яна айттиким: — сен ўзунгни яхши эҳтиёт қил, маълумунг бўлса ташлағилким, менинг аёғим оғирлик қиладур. Яна мурид дедиким: бир-икки наълайн широки борки, бодия қатъида наълайним широки узулса они тортарға олибмен. Шайх муридға дедиким: Ҳоло худ наълайнинг широки бутундур, узулмайдур. Деди: бале. Шайх деди: Бас, ортуқ широкни ташла. Мурид дебдурким, ташламай чорам йўқ эди, заруратдин ташладим ва гиреҳ била борур эрдим, йўлда ногоҳ наълайним широки узулди, туруб илик урдумким, ани наълайндин суруб ташлағаймен ва Шайхни ул амрда таън қилғаймен. Кўрдумким, наълайн ёнида бир широк тушуб ётур. Мен тааҗҗуб юзидин ул широкни наълайнға торттим ва Шайхқа эришгим, ҳар қачонким, наълайн широкиға эҳтиёж воқеъ бўлса эрди, ҳамул дастур била муҳайё широк зоҳир бўлур эрди. Бу ишда менинг таваккулим дуруст бўлди.

Таваккул аҳли Ҳақ йўлин бу навъ ёрутублар ва анинг ғайриға тавассул ҳаёлин кўнгулдин чиқорибдурлар.

Қитъа:

Таваккул чун дуруст эрмас мухалдур,
Анга наълайининг ортуғ широки.
Дурust ўлғач йиғилса ганжи Қорун,
Йўқ ул дам роҳравнинг ҳеч боки.

Тўртинчи боб

ҚАНОАТ ЗИКРИДА

Қаноат[14] ибодат қуввати ҳосил бўлгонча қут била ўткармакдур ва андин ортуғ барча ниманинг ҳавасин хаёлдин, кўтармакдур. Ва бенаволиғ била нафсни озурда тутмоқдур ва маҳрумлиғ била қувойи шаҳвонийни пажмурда қилмоқдур.

Қаноат чашмаедурким, суви олмоқ била қурумас ва махзанедурким, нақди сепамоқ била ўксумас ва мазраедурким, тухми иззат ва шавкат бар берур ва шажаредурким, шохи истиғно ва ҳурмат самар келтурур.

Кўнгулга андин очуғлуқ фойдаси етар ва кўз андин ёруғлуқ натижаси касб этар.

Қонеъ дарвешнинг қуруқ нони, томеъ шоҳнинг хитойи хонидин хўброқдур. Ва фориғи фақрандишнинг ёвғон умочи олғувчи ғанийнинг наботий кулочидин марғуброқ. Шоҳ улдурким, олмағай ва бергай. Гадо улдурким, сочмағай ва тергай.

Улким қаноатқа муътод бўлди – шоҳ ва гадо тараддудидин озод бўлди. Маош уйи гарчи бўлур тор, аммо ҳар неча муболаға қилсанг ери бор. Ҳисоредурким, анда кирсанг, нафс шарридин қутулурсен ва кўҳсоредурким, анда чиқсанг, душман ва дўстдин мустағний бўлурсен афтодалиғедурки, натижа сарафрозлиқ ва ниёзмандлиғедур; фойдаси бениёзлиғдур – тухми бари ғино ва шажаредур самари истиғно; маедур – аччиғ на нашъаси тарабангиз; йўледур – қаттиғ, аммо манзили фараҳомез.

Қаноатда нечаким, фароғбол, акси, тамаъда разолат ва накол.

Хасис таъбға дўстедур лаимваш-гадошевалик ва разолат анинг таврига хуш. Мувофақатиға асар хорлиғ, муносабатиға баҳра сабукборлиғ. Ҳар табъдаким, ул мавжуд бўлди, ул киши улус табъиға мардуд бўлди. Лаимлиқ ва разолатқа камол андин, одамийлик ва инсониятқа завол андин. Ўтедур номус уйин куйдургувчи, еледур иззат хирманин совургувчи ва виқор шамъин ўчургувчи. Тамаъ инъомға андоқлурки, шариҳ таомға, ул бири дунлар ҳаракоти, бу бири баҳойим сифоти.

Қаноат жавҳаредурким, элни мундоқ икки балодин ўткарур ва мундоқ икки ибтилодин қутқарур. Бу икки замима феълки, ёмондур, гўё икки ноҳуш тавъамондур, ул мундин ёмон ва бу андин ёмон, иккаласи ёмондин-ёмон. Бири лаим ва бири мудбир иккаласининг ҳақиқати бир. Мухбири содиқ[15] (саллоллоҳу алайҳа вассаллам) мунга мундоқ дебтур: «Қонеъни азизга, томеъни залилга нисбат беribдур».

Рубоий:

Ҳар кимки, қаноат тарафи нисбати бор,
Борча эл аро тавозеу иззати бор,

Улким тамау ҳирс била улфати бор,
Яхши-ямон ичра зиллату накбати бор.

Ҳикоят: Кошифи асрори шоҳий Шайх Шоҳ Зиёратгоҳий[16] (қаддасаллоҳу сирраҳу) ибодат фароғати учун қаноат шиор қилди ва Зиёраттоҳ қасабасида маскан ихтиёр қилди. Ва улус назр ва ҳадиясин парво қилмади, ва салотин инъом ва суюрғолин ўзга илмади. Муҳаққар Мавруси муҳавватасиға ашжор тикти ва экин экти. Ўз муборак илики била экин суворурға бел урар эрди ва ашжор табиятиға теша ва арра сурар эрди. Бу навъ қаноат била маош тузуб Тенгри ибодатиға иштиғол кўргузур эрди. Бу қаноат натижаси «азза ман қанаа»[17] ҳукми била ул ерга еттиким, Ҳирот дор ус-салтанасидин салотини маснаднишин ва уламои дин ва машойихи аҳли яқин уч шаръий йўлни ул бузургвор хизматиға борур эрдилар ва остони туфроғин ўпмак била тафохур бошин фалакдин ўткарур эрдилар ва ул зироат нонидин ва ул фавокиҳ хонидин ҳар не иликлариға тушса кўзлариға суртуб, қўюнлариға солиб, табаррук учун шаҳға аёл ва атфоллари учун келтурур эрдилар ва андин еганлар охират нажотиға ҳам умидвор бўлур эрдилар. Қаноат натижаси мундин комилроқ он зуҳур қилиб эркин ва хурсандлиғ боғчасининг раёҳини мундин тароватлироқ кам очилиб эркин.

Қитъа:

Жаҳон ичра кўп сунъ кўргузди Сонеъ,
Эмасдур киши турфа андоққи, қонеъ.

Кишидин талабсиз ғино ҳосил этмак,
Яна жудға бўлмамоқ ҳеч монеъ.

Бешинчи боб

САБР ЗИКРИДА

Сабр ўзни чиқармоқдур ҳузузи нафсонидин ва танаъумоти жисмонидин ва нафсини ҳабс қилмоқдур ибодат машаққатида ва қадамни собит қўймоқдур риёзот суубатида. Ҳақ йўлида қотиғ ғаррикка тузмакдур ва яхши-ёмондин ҳар не эшиттан ва кўрганга таҳаммул кўргузмакдур. Аччиғдур, аммо судманд; қаттиғдур, аммо дофеи газанд. Қайси мурод илик сабр этагига урдиким, мурод топмади? Ва қайси гирифтор кўнгул сабр бандиға қўйдиким, кушод топмади? Фараҳлар мифтоҳидур ва бандлар фаттоҳидур.

Рафиқедур суҳбати мумилл, аммо оқибати муродқа қаринлиқ ва ҳарифедур умиди узун аммо ниҳояти матлубқа ҳамнишинлиқ. Самандедур

коҳилхиром аммо манзилға еткургувчи ва бухтиедур сақилгом, лекин маъманға тушургувчи.

Носиҳи талх гуфтордек табъ андин озурда ва лекин зимнида мақсуд ҳосил, табиби батюл-илождек,[18] мариз андин нажмурда, аммо сўнғида сиҳҳат восил.

Ишқ аҳли зикридин мутағаййир ва лекин ғояти васлға умидворлиқ, ҳажр эли ёдидин мутанаффир ва лекин ниҳояти иттисолға комгорлик.

Қафасида жон булбулиға не хамушлуқ суд этиб, не наво ва илҳон, мажлисида руҳ тўтисиға не сукут нафъ еткуруб, не фарёд ва фиғон. саҳросида фароғат ҳамону изтироб ҳамон, биёбонида даранг ҳамону шитоб ҳамон. Сўхтаи фироқ ўлмакдин анга ғам йўқ, андухтаи иштиёқ куймакдиин анга алам йўқ. Ҳажр шомидек тийра узун, аммо ғояти субҳи висол, ҳаж йўлидек қаттиғ ва йироқ, аммо ниҳояти Каъбаи иқбол.

Ҳар гирифторғаким, ул нобуд ҳаёти андин барий ва ҳар умидворғаким, ул номавжуд руҳи андин сипарий.

Ошиқларға маразедур ва беморларға заҳредур ҳалоҳил. Саҳиҳ анинг суубатадин бемор, ҳавосс анинг уқубатидин нокор. Руҳ иши ани тортарда тааллул, кўнгул анинг қаттиғлиғидин бетоқату таҳаммул. Йўли бодиясида зулмоти офот, Хизрдек ани қатъ қилғонға баҳра зулоли ҳаёт. Шиддати юкига ҳомилларидин бири Айюби[19] набий ва суубати ҳамлиға комилларидин бири Муҳаммади арабий.

Байт:

Ажаб ранжеки андин саъб йўқ ранж,
Вале чеккан кишиннинг баҳраси ганж.

Ҳикоят: Бир нотавон кўнглида бир гулъузор хорхори бўлди ва ул туҳмат била зиндон гирифтори бўлди. Ул иш иқрори учун анга қилмаған азоб қолмади, аммо ул махфий сиррин кўнгулдин тилга солмади. Оқибат бир кун асаслар бордилар ва ани зиндондин банд била судраб чиқордилар. Ва бош-аёғидин тортиб узоттилар ва бир қучоқ йиғоч анинг аъзосиға ушоттилар. Андоққим, бошдан — аёғи жароҳат бўлди ва бари аъзосининг териси сўюлди. Таёқ аъзосини андоқ афгор қилдиким, қон ул маъракани лолазор қилди. Мазлум мутлақо дам урмади ва иқрор такаллумин тилига сурмади. Чун таъзиб шиддатидин ҳордилар, ул мажмаъдин судраб чиқордилар ва навмидлиғдин қўябердилар ва инсоф оламида муҳиқ эрдилар. Чун жафопешалар йироқ борди, жафокаш оғзидин бир ушолғон дирам чиқорди. Жаъмики ани кўрдилар. Ул иш кайфиятин сўрдилар, улча жавобидин мафҳум бўлди, бу ҳолат маълум бўлдиким, сиёсатининг ҳангомасида манзури ҳозир эрмиш ва бир гўшадин анинг ҳолига нозир эрмиш. Анга етарда ул бедоду ситам тиши остида эрмиш ул дирам. Азоб эътидолдин ўтарда дирамға тишин беркитур эрмиш ва тиш захмидин ул дирамни пора-

пора ушотур эрмиш ва манзур нозир оллида сабру таҳаммул қилур эрмиш ва анинг наззорагар эрканин билур эрмиш. Манзур чун бу ҳолни билди, меҳр ва шафқат била бошиға келди, юмшоқ сўз била яраларига марҳам еткурди ва чучук тил била мажруҳ таниға жон кивурди. Ва хаёлиға кечмас шиддатға сазовор бўлди ва гумониға ўтмас одатға комгор бўлди. Бу барча шиддатдаги сабру шикеболиғ натижаси эрди ва ул суубат ва шиддатда таҳаммулдин анга даст берди.

Байт:

Кимки ҳар шиддат аро сабру таҳаммул айлади,
Бахт анинг нишини нўшу хорини гул айлади.

Олтинчи боб

ТАВОЗУЪ ВА АДАБ ЗИКРИДА

Тавозуъ халқни киши муҳаббатиға шефта қилур ва улусни фоил маваддатиға фирефта қилур. Дўстлуғ гулшанида назорат гуллари очар ва ул гулшандин унс ва улфат базмида турлук гуллар сочар. Мутакаббир душманға мулоямат сари йўл кўргузур ва муъжиб хасм хотириға инсоният завқин ўлтурғузур. Такрори ҳаёсиз муддаийни уят сарҳаддиға бошқарур ва теъдоди инсофсиз адувни ямонликдин ўткарур.

Агарчи борча элдин хўбдур ва бари халойиқдин марғуб, аммо сарафрозлардин хўброқдур ва бениёзлардин марғуброқдур. Абнойи жинсдин бир-бирига мустаҳсан, акобирдин асоғирға аҳсан. Сахо қилмай элни шод қилур ва ато кўргузмай кишини ғамдин озод қилур.

Адаб кичик ёшлиғларни улуғлар дуосиға сазовор этар ва ул дуо баракати била умрдин бархурдор. Кичиклар меҳрин улуғлар кўнглиға солур ва ул муҳаббат кўнгулда муаббад қолур.

Ушоғларни кўзга улуғ қилур атворидин халқ улуғлиқ билур. Халқ жонибидин беҳурматлиқ эшигин боғлар ва кишини ҳазл ва истихфофдин сақлар.Табиатға инсоният тарийқида андом берур ва мижозға одамийлиқ манзилида ором еткурур. Кичикларғаким, андин мунча бўлғай, улуғларға кўрким, неча мунча бўлғай.

Муҳаббатға зебу пироя адабдин етар ва муваддатға равнақ ва баҳо таркидин кетар. Адаб ва тавозуъ кўзгусиға жило берур, икки жонибдин ёруғлуқ еткурур.

Тавозуъ ва адаб аҳлиға таъзим ва ҳурмат етар ул донани эккан жавоҳир бу маҳсулни жамъ этар. Халқ ихтилотида ҳамида ахлоқ ибтидоси бу хисолдур ва бу русух топса муҳаббат ихтилоли маҳолдур. Икки жонибдин агар хулқи

карим бўлғай, адаб ва тавозуъ муқобаласида иззат ва таъзим бўлғай. Хуш, бу навъ аҳбоб аросида суҳбат ва бу тавр асҳоб аросида мавaддат. Мундоқ аҳли муҳаббат ва вадод ва хайли мавaддат ва иттиҳод.

Агар зоҳирда дўстлуғ сафоси учундур дунёда комғорлиғдур. Ва агар маънода Тенгри ризоси учун охиратда умиди растагорлиқдур. Ва агар тенгрилик учун бўлса, «Ат-таъзиму ли амриллоҳ»[20] саодати ҳосил ва агар халқ дўстлиғи учун бўлса, «Аш-шафқату ало халқиллаҳи»[21] давлати восил.

Бу олий мартабаға шойиста ва лойиқ муваффақедурки, зоти фақр давлатиға мулойим ва мувофиқ, йўққи, мутакаббири худписанд ва жоҳили нохирадманд.

Байт:

Ақлу ҳикмат ишидур буйла маошу ойин,
Қайда топқай муни ҳар нафспарасту худбин.

Ҳикоят: Ахбор ровийлари ва осор ҳовийлари мундоқ ривоят қилибдурларким, бир ов ҳангомаси ғавғосида ва чопмоқ ва отмоқ аросида Хусрав Парвезнинг сарафрозлиқ тожидин ғавҳари обдор ва дурри шаҳвор узулуб ерға тушти. Ва ов иштиғолидин анга ҳеч кишига хабар бўлмади. Овдин Мадянға қайттилар. Чун ул ишни билдилар, халойиқни муноди, била чақирдилар ва ул ғавҳари ноёбни тилай бордилар.

Чун ул зеби тож мулк хирожи эрди, топқонға кўп нима ва кироманд сила ваъда бўлди. Халқ ул биёбонда жусту жўйида ва сила орзуси гуфти гўйида.

Иттифоқо икки ҳамроҳ: бири ғофил ва бири огоҳ. Ғофил жаҳл юзидин худписанд, огоҳ тавозуъ ва адаб зеваридин аржуманд. Бирининг исми Мудбири жаҳонгард ва бирининг оти Муқбили жавонмард. Ул биёбондоғи йўлға озим ва шаҳр сари борурға жозим. Пўянамо ва даштпаймо эрдилар. Чун дуралаб элга ёвуштилар. Ул халқни бошлаб чиққон кишиға йўлуқуштилар. Мудбир такаббур била анга боқмай ўтти. Муқбил инсоният тарийқин илгари тутти. Ул солорға адаб ва тавозуъ била бош индурди, аёғи остида ғавҳар худ тушган эрмиш, кўруб олиб, ўпуб ул солорға тута берди, ул худ мавъуд силанинг вакили эрди. Муқбилнинг илигин тутуб шаҳрға қайтти ва ўтган ҳолатни Хусрав қошида шарҳ била айтти. Хусрав хушҳол ва мунбасит бўлди. Ва анинг узрин дегандин ортуқ эҳсон била қўлди. Мудбир такаббур натижасидин шаҳар гулханида мақом тутуб, Муқбил адаб ва тавозуъ фойдасидин ғавҳари мақсуд топиб, шоҳ гулшанида ором топти.

Байт:

Мутакаббир кезибон шаҳрда хору мардуд,
Мутавозиъни ғаний айлади дурри мақсуд.

Еттинчи боб

ЗИКР ШАРҲИДА

Зикр кўнгул била Ҳақ ёди иштиғолидур ва тил била дағи ҳамул такаллум мақолидур. Ва баъзи тилға ул амрдин маъзуллуқ дебдурлар ва кўнгулға мулозамат ва машғуллуқ. Кўнгул била Ҳақ ёди била бўлмоқдур ва анинг ғайри хайлидин холий бўлмоқдур. Ва ул машғуллуқ «Ма халақаллоҳ»[22] фаносидур ва «мо халақаллоҳ»[23] Холиқининг бақосидур. Нафй калимаси билаким, «ло илоҳа» бўлғай, мосиволлоҳни унутмоқдур ва исбот калимаси билаким, «Иллаллоҳ» бўлғай кўнгулни овутмоқдур ва машғул тутмоқдур. Ва анинг ниҳоят мартабаси зокир мазкурда нобуд ва йўқ бўлмоқдур. Ва анда тилға когал йўқ ва тақриру баёнға мадхал йўқ. Не лисонға тақаллумдин хабар ва не баёнға тараннумдин асар. Бу ҳарамға қулли маҳрам бўлмағлиқ нафйи хотирдур ва ифнойи мавжуд ва номавжуд. Ва ғойиб, ва ҳозир ўзни буду нобуд хаёлидин қочурмоқдур ва мақсуди аслий талабида қадам урмоқ ўзу ёттин бегона бўлмағунча у маҳбуб била ошно бўлса бўлмас. Ва буду нобуддин холий бўлмоғунча ва бу ҳаёт зулолидин тўлса бўлмас. Бу дарёға кирган ғавҳари мақсуд тиласа дам асрамоқ керак ва бу ҳарамға йўл топқон маҳрамлиқ тиласа дам урмамоқ керак. Шоҳ розин асрамоқда тилин тийманнинг боши борибдур ва ғайрат ва сиёсат тиғи анинг ниҳодидин димор чиқорибдур. Бу май ичгандин кайфият изҳори кўнгли бетоблиғидиндур ва бу бода мастлиғининг шароблиғидиндур.

Рубоий:

Майхонада жамъики эрур боданараст,
Зоҳир май ичгандин ўлурлар бадмаст.
Мингдин бир эмас бу ҳақиқат майидин,
Ичган ани охсум ўлса тонг йўқ пайваст.

Ҳикоят: Муқарраби Ҳазрати борий Хожа Абдуллоҳ Ансорий[24] (қуддиса сирруҳу) дедиким, ул такаллумғаким Мансур[25] дам урди, мен ҳам урдум. Ул ошкор этти ва мен ёшурдум. Менким ёшурдум, тождорлиғ магариб бўлди. Ул ошкор этти, дорға тож бўлмоқлик насиб бўлди. Ул ҳануз хом эрди ва бу маънидин хуруш қилури беҳангом эрди. Эшитгувчи ибо этти ва анга етти ва улча етти. Мен ул сўзни анжуманда изҳор этармен ва изҳорида исрор ва такрор этармен ҳеч киши манга нима дей олмас ва демаским, сўзумнинг агарчи маъниси улдур, аммо суврати ул эмаским, суврат аҳли сувратга назар солурлар ва маъни аҳли маънидин баҳра олурлар.

Илоҳий, бу огоҳлар аёғи туфроғидин биз гумроҳлар тийра кўнглига очуғлиқ еткур ва қоропғон кўзларига ёруғлуғ еткур.

Байт:

Ҳамул куҳлул — жавоҳирни кўзумга тўтиё айла,
Ул иксири саодатдин вужудим кимиё айла.

Секкизинчи боб

ТАВАЖЖУҲ ЗИКРИДА

Таважжуҳ[26] Ҳақ субҳонаҳу таолаға юзланмакдур ва ул ён айланмоқдур. Ва халқдин тааллуқ торин узуб анга уланмоқдур. Жамиъи орзудин чиқмоққи. Ҳақнинг ғайриға айландурғай ва мосиволлоҳ иштиғолиға чирмондурғай. Андоққим, дунё ва охират саодатин арза қилсалар ва сиддиқлар ва пайғамбарлар маротибин жилва берсалар, солик ул ён назар ўқин отмағай ва кўнглига аларнинг радду қабулин мутлақо йўлатмағай. Агар таважжуҳда юзига ўқлар келса, кўз юммоқни унутқай, агар бир кўзини ул ўқлар зоеъ қилса, яна бирни илгари тутқай. Агар ул наззорада тош ёғса бошин ёшурмағай ва ани муҳофазат қалқониға қочурмағай. Агар оллида шери жаён юзланса, анга мўрча келмагай ёмон ва агар пили дамон учраса, ул ҳамон бўлғай ва пашша ҳамон. Сели балодин таважжуҳиға нам етмагай ва сарсари офат бир тори мўйин хам этмагай. Чархи ғаддор фитналиқ нужуми била анга бир зарафшон варақи мовий ва барқи ҳаводис анга ел учурғон бир сариқ гул яфроғи била мусовий. Меҳри мунир оллида заррадин ҳақир ва хоксор, баҳри заххор назарида бир қатрадин бемиқдор, яъни ул таважжуҳига монеъ мумкин бўлмағай ва ул наззораси шуъласи дарёлар суйи била сокин бўлмағай. Ва бу мақом соликнинг сидқига долдур ва ихлосиға гувоҳи ҳолдур. Ва ошиқлиғида якдиллиғиға далили беиштибоҳ ва якрўй, якжиҳатлиғиға гувоҳ ва шавқи ғоятсиз эрканига гувоҳи содиқ ва муҳаббати ниҳоятсиз эрканига далили мувофиқ.

Маснавий:

Таважжуҳ бирла ҳинду саъй этар чоғ,
Тушурур ўқ ёғочдин тоза яфроғ.
Кашф айлаб таважжуҳ байзасиға,
Ёрар кўз бирла босмай косасиға.

Ҳикоят: Бир гулханийи меҳнаткаш кўнглига бир шаҳзодаи хуршедваш ишқи ҳарорати тушти ва ул ҳарорат тобидин қони қурушти ва руҳи муфорақат қилурға ёвушти. Хирад матои илгидин борди ва жунун шайдолиққа бош чиқорди. Атфол қавуб тош урарлар эрди. Кўчадин кўчага

сўрарлар эрди. Анинг оғзида шаҳзода оти мазкур ва кўнгли анинг зикри била масрур. Чун атфол тошидин тўяр эрди, қочиб гулханға юз қўяр эрди. Чун гулханийи мажнунни шаҳзода ишқи машҳур этти, бу сўз шаҳзода қулоғиға ҳам етти. Андоққи, пок ишқ бил-хосият маъшуқ кўнглига жозиб бўлди. Шаҳзодаи париваш девонасин кўрарга рағиб бўлди. Сайр асносида мажкабни ул гулхан сори сурди, чун девонаи номурод бу муродни кўрди, наззора ва таважжуҳи андоқ бехудлуққа улаштиким, гулхан ўти бошгин аёғиға туташти. Ул наззорадин бехабар эл етиб ўтун ўчургунча андин не хабар қолди ва не асар. Шаҳзодаи қотил девонаси ҳолидин йиғлаб ғусса тортти, турфа кўрким, ўзи ўлтуриб, ўзи азо тутти.

Байт:

Мажозий ишқда мундоқ таважжуҳ айла хаёл,
Гар ўлса ишқи ҳақиқийда кўр не бўлғай ҳол.

Тўққизинчи боб

РИЗО ЗИКРИДА

Ризо[27] ўз дилхоҳ ва ризосидин кечмакдур ва Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ризоси жомин ло журъа ичмакдур. Ўз кўнгли тилаганлар мавто адосин фарқ билмак ва маҳбуби ҳақиқий ризоси била тирилмак. Бу мақомдур. Соликнинг аъзам мақомоти ва арфаъ даражоти нечунким, солик бидоятда масканат ва ҳақорат мақомидадур, ҳақирнинг ризоси ва матлуби ҳам ҳақир бўлур. Чун ўз ризосин билкулл фано ўтиға отти ва Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ризоси била ўзин тузотти. Мосиваллоҳ лавси орийдин қутилди «вал-мутахаллиқу биахлоқиллоҳ»[28] сифати била муттасиф бўлди. Ажаб мақомедурким, агар бу корхонада хитойи нақшин кўрсун ва агар исломий, барчани наққош нақшбандхонаи сунъидин мусаввар билғай ва ҳар бирини ўз ерида беназар тасаввур қилғай. Равзаи хулдидин кўп шод ва дўзах дудидин кўп тийра ниҳод бўлғай. Калимуллоҳ мадҳида муболаға таронаси тузмағай ва Фиръавни зиммида даги муболаға кўргузмағай. Халилуллоҳи[29] оғоҳ била Намруди[30] мардуд аросида мухолафат эшикин руст кўргай. Ва мувофақат риштасин дуруст. Офариниш боғидин агар бошиға гул ёғилсун ва агар аёғиға тикан санчилсун, чун боғбони чаманоро ризо ва ихтиёри биладур не ул биридин бошин ёшурғай ва не ул биридин аёғин йиғиштурғай. Ва дўст ризосиға жон фидо қилғай ва агар яна жон тиласа анинг учун бўлғайним мунинг шукрин адо қилғай тирикликни анинг ризоси учун тилагай ва ўлумда анинг ризосин тобса жон бериб истагай ризосин. Ҳақ ризоси билмиш бўлғай ва муродин анинг хостида маҳв қилмиш бўлғай ва

ўзлугидин хабар қолмамиш бўлғай ва ўзига ўз ризосидин асар. Ҳақдин ғаффорлиғ зуҳур этар-анинг марғуби ва агар қаҳҳорлиғ зуҳур этар ҳам - анинг маҳбуби. Ниш етса захмиға марҳам ва гар марҳам етса бағри ҳам муғтанам.

Байт:

Рози ўлса гар ёмон, гар яхши бўлса жилвагар,
Сунъи килкидин мусаввардур чу ҳар янглиғ сувар.

Ҳикоят: Валоят дарёсининг гавҳари ва ҳидоят сипеҳрининг асадуллоҳ ул-ғолиб, Амир ул-мўъминин Али ибни Абу Толиб (разиял анҳу ва каррамаллоҳу важҳаҳу) ризо мақоми таърифида ва солик розилиққа муттасиф бўлғони тавсифида варақ юзига маорифнигор урубтур ва бу навъ дақиқ нукта сурубдурким, ризо мақомиға ка ризосин Ҳақ ризосиға мувофиқ қилғонға ҳол будурким, агар десалар сўл кўзунг хонаси Хайбар эшигига макон бўлсун ва ул пошна ёпилурда ул маконда юрулсун. Эшиткувчи айди ризодин ўз шонин ун ва ғояти таъзимдин ўнг кўзин ул хизмат учун илгари тутмағай. Агар қилса, улча анга қазодур, анинг муқобаласида ҳам фузуллуқ, ҳам ризодур. Ризо мақомиға ўзин нобуд ва фармонбардорлиғда ўзлукин қилғонға бу вужуд қайдин келдиким, сўл кўзни хор, ўнг кўзни азиз Ва бу хору бу азиз аросида тамйиз ҳам қилғай, анга ризо шарти ул амриға тоат қилғай ва маъмур бўлғон изҳори итоат. Ва бу ширин валоят боғи шажарасидин бўлғай ва бу лазиз фокиҳа ҳидоят шажараси самараси бўлғай.

Байт:

Валоятларда бўлғай мевалар кўбу таъму ҳолатлиғ,
Вале қайси валоят ичра бўлғай мунча лаззатлиғ.

Ўнунчи боб

ИШҚ ЗИКРИДА

Ишқ[31] ахтаредур дурахшанда ва башарият кўзи нур ва зиёси ан гавҳаредур рахшанда, инсоният тожининг зеб ва баҳоси андин. Ме толеъ, маҳзун хотирлар хористони андин гулшан ва бадредур ломеъ, кўнгуллар шабистони андин равшан. Баҳредур васеъ, ҳар игрими ҳуш кемасин чўмурғон ва тоғедур рафеъ ҳар тиғи минг зуҳд ва тақво б

учурғон. Шуълаедур сўзанда, хошоки кўп жону кўнгул бўлғон ва барқедур фурўзанда, кўп жону кўнгул ашиъасида кул қилғон. Аждаҳоедур хунхор, оламни дами била тортмоқ анга ком, пошшоҳедур қаҳҳор, коми ҳардам олам аҳлиға қатли ом. Ва ҳар нечаким зулм қилғон сайи анга усонмоқ йўқ. Ва ҳар неча қон юттан сайи анга қонмоқ йўқ. Соиқаедур, ақлу дин хирманин куйдургучи ва сарсаредур аларнинг кулин кўкка совургучи.

Иноди оллинда тенг ҳам подшоҳ, ҳам гадо. Бедоди қошинда бир ҳам фосиқ, ҳам порсо. Ошиқ кўнглига маъшуқ ҳавосин солғувчи ҳам ул ва бир жилваси била нақди ҳаётин олғувчи ҳам ул. Ва ошиқ мундоқ балонинг гирифтори ва мундоқ офатнинг беихтиёри, мундоқ тўфоннинг ғариқи ва бу навъ соиқанинг ҳариқи, мундоқ ғаддорнинг забуни ва бу навъ девкир-дорнинг мажнуни. Ва мунунгдек ошубнинг шефтаси ва бу янглиғ қотилнинг фирефтаси. бу тавр хунрезнинг ҳалоки ва бу турлук балоангезнинг дардноки.

Ишқ кўҳистони бедодининг ношодларидин бири Фарҳоддур ва саҳройи жунуннинг забунларидин бири Мажнундур. Ва шабистон савдоси девона-ларидин бири парвона ва гулистон ҳавоси ношикебларидин бири андалиби девона. Ва оташгоҳ ҳарорати гармравларидин бири Хусрави номий ва майкада дардмандлиги номийларидин бири Жомий (навваралоҳу марқадаҳу нуран ваффақаналлоҳу тариқа шориҳим ва аҳдона ли-сулуки осориҳим!)

Байт:

Ки то бўлғай булар бир-бирлари бирла қарин бўлсун,
Самандарлар киби ишқ ўти ичра ҳамнишин бўлсун.

Бу таъриф қилғон ишқ ва бу баён этган аҳли ишқ маъшуқ вужуди бирла қойимдурлар ва бу адо топқон ҳолотға мансублуқлари дойим. Ва ул маъшуқ ҳусндин иборатдурким «Инналлоҳа жамилун юҳибб ул-жамоа[32]» андин хабар берурким, ишқ бу эътибору жалоли била ва бу ихтиёру истиқлоли била ҳусн саропардаи кибриё ва боргоҳи истиғноси теграсида бир бандаи човуш ва бир каминаи ҳалқабагўшдурким, ҳар қачон ҳусн султони маҳбублуғ ниқобларидин ва мастурлуғ ҳужубларидин чиқмоқ асбобин тузса ва зуҳур тажаллиси била жилвагар кўргузса, ул нур ошиқи маҳжур кўзи равзани шишалари равзан кўзин? Кўзи шишаларидек ҳайрон қилиб ишқи бебок айёри ул равзан йўлидин ўзин кўнгул маъмурасиға тошлар ва ул маъмурада хароблиқ оғоз қилиб, хирад ва ҳуш хайлиға қўзғалон сола бошлар. Ул маълум эмаским, ҳусн султонининг бу золим човуши бедодидин ул мулк аҳлининг мазлумлари нетгай ва ҳоллари анинг ташад-дуди суубатидин не ерга етгай. Бовужуди бу ҳол ул кишварнинг асирлари ва ул мулкнинг қатлу торож кўрган аҳли фазаъ ва нафирлари ул жилва майидин масти бехуд ва ул жамол тамошасидин волаву ҳайрон бўлиб, анинг ҳавосиға машъуф ва анинг тамошасиға мағлуб бўлурлар.

Эмдиким, ул кишварни тасхир қилди ва ул мулк аҳлин яғмола эсир этти, яна ул султон жилвагоҳ фазойи эрамидин хилваттоҳ хафоси ҳарамиға майл этиб, ҳамул нур ва зулмат пардаларифа юзланса ва жамол қўшин ҳамул шабандуз ниқоб саҳобларифа ёшурса ва бу турктоз топиб, мусаххар бўлғон мулк аҳлиға ва бу қатлу торож кўруб, бузулғон кишвар элига ул тамошо хирманидин ва ул назора имтидоди ормонидин рустохезе тўшланғаб ва қиёмате юзлангайким, жазаъи акбару вавайлоси ва ошуб ва фазаъи маҳшарда шавқоси аларнинг ниҳодидин фалаки ғаддорға майл этгай ва бу сипеҳри давворға етгай. Бу ҳолатедурким, мунунг шиддати тақридин нари ва суубати таҳридин тошқоридурким, муни кўрмаган киши билмас ва мунға етмаган бовар қилмаским, ҳижрону фироқ мундин иборатдур ва ишққа маротибдур ва ул уч қисм била мунқасим бўлур.

Аввалғи қисм. Авом ишқидурким, авом ун-нос арасида бу машҳур ва шоеъдурким, дерлар: «Фалон фалонға ошиқ бўлубтур». Ва бу навъ киши ҳар навъ кишиға бўлса бўлур, шағаб ва изтиробларича лаззати жисмоний ва шаҳвати нафсоний эмиш ва бу қисмнинг бийикрак мартабаси шаръий никоҳдурким, бари халойиққа суннатдур ва мубоҳ. Ва пастроқ мартабасида паришонлиқ ва мушавваш лиқлар ва бесомонлиқ ва нохушлиқлареки, зикри тарки адабдур ва баёни беҳижобликка сабаб.

Иккинчи қисм. Хавосс ишқидурким, хавосс ул ишққа мансубдурлар. Ул пок кўзни пок назар била пок юзга солмоқдур ва пок кўнгул ул пок юз ошубидин қўзғолмоқ ва бу пок мазҳар воситаси била ошиқи покбоз маҳбуби ҳақиқий пок жамолидин баҳра олмоқ. Ишқ аҳлининг покбозлари ва шавқу ниёз аҳлининг назмтироз ва афсонапардозлари мутақаддиминдин андоқким, назм бешасининг ғазанфари ва дарду ишқ оташкадасининг самандари ва завқу ҳол водисининг покрави Амир Хусрав Деҳлавийдурким, пок нафас ва гуфтори, пок алфоз ва маонийлиқ ашъори ишқ аҳли аросида ғавғо ва важду ҳол анжумани фазосида алоло солибдур.

Яна сўзи поку, кўзи пок ишқ аҳлида мужаррад ва мунфарид ва бебок бу тоифанинг беназиру адил ва тоқи фахрул-миллату вад-дин Шайх Ироқийдурким[33], ишқ сифотиға муттасифдур ва «Ламаот»и пок маоний ва тароқибиға муттасифдур.

Ва мутааххириндин икки оламни бир дов била ўйнағон муқаммир шевалар покбози ва ишқ дайри фаносида ҳақиқат бодасидин маст риндлар ҳамрози шамсул-миллати вад-дин Хожа Ҳофиз Шерозийдур.

Дунё ва охиратни бир оҳ ила ўртаган пок ошиқлар имоми ва мулк ва малакутда сойирлар шайх ул-исломи ҳазрати муршидий ва махдумий нур ул-миллат вад-дин Абдураҳмон Жомийдур (навваралоҳу марқадуҳу)дурким, агарчи алар васфи назмға нисбат берурдин юқорироқдур, аммо ҳар синф назмда беназир эрдилар ва нечаки таърифлари шеърда маҳоратдин ташқаридур ва лекин ҳар услуб ва шеърда жаҳонгир эрдилар. Ва назмларида ҳар шеър била ишқ ўтин оламға урубтурлар ва шеърларида ҳар байт била дард аҳли жону кўнглу оламин кўйдурубдурлар.

Яна ул ҳазрат жоми муҳаббатидин дурдкашлар ва иршоди сулукидин фонийвашларким, дарду ишқ таври адосида гуфторлари турк улусида ҳароратомез ва сорт хайлида офатангиздур.

Борининг ғарази гуфторлари ашғолидин ва ашъорлари қийлу қолидин бу ишқ изҳоридур. Ва барчанинг шавқу ано ёлинидин ажзу ниёзлиқ ҳолоти ва дарду бало чоқинидин сўзу гудозға мубоҳоти ўзин бу ишққа мансуб қилмоқдур, балки кўрунур бу ишқ оламида ошиқлиқнинг саъб ҳоли ва маъшуқнинг муфрит васфи жамоли ҳар бирида ҳар бирининг ажаб ҳолоти ва ғариб хаёлоти ва ғоятсиз бул ажаблар ва ниҳоятсиз рангу тааблларга юзланибдур ва анинг изҳори лозим келибдур. Ул жумладин, маъшуқ ҳусну жамолининг бениҳоятлиғи ва нозу истиғносининг беҳадду ғоятлиғи. Ва андоқ аҳволким, мунга мувофиқ бўлғай, андин сўнг ошиқ дарду шавқининг фаровонлиғи ва ажзу ниёз ва сўзу гудозининг бепоёнлиғи. Ва ҳар умурким, унга муносибдур, яна иккаласининг бир-бирига имтизожи ва таркибидин ва ихтисоси ва тартибидин вуқуъ топқон ҳолот адосида ва юз кўргузган мушкилот имлосидаким, ҳар бирида агар китоблар тасниф қилилса ва мужалладлар таркиб этилса, ҳануз улча анинг адосининг ҳаққидур таҳрирға кетурмак, тақрир қаламин сурмак мутағаййир кўрунур, балки мутааззирдур. Ва коинот бозорининг ғавғоси ва унсуриёт чорсусининг алолоси бу такаллум ва тараннум биладур ва мунсиз инсон каломи танедур жонсиз ва башар алфоз ва ибороти чаманедур гулу райҳонсиз.

Сўзким, назм чошнисидин ҳарорати бўлмағай ва назмким ишқ ҳарорратидин ҳирқати бўлмагай, нурсиз шамъ бил ва сарварсиз жамъ гумон қил. Ҳосилким, сўзга бу таронадур ва мундин ўзга барча афсонадур ва сўз ишқ сўзидур ва кўнгулда ҳаёт нашъаси ишқ ўзидур.

Байт:

Сўзки маънисида ишқ ўти нишони бўлмағай,
Бир таҳаррукеиз бадан онглаки, жони бўлмағай.

Ҳикоят: Мажнун ишқи ўти ҳижрон гудозиға улашти, заиф баданиға ул ҳароратдин иситма шуъласи туташти. Ҳар муолажаким қилдилар суд этмади, мараз ортти ва иситмаси кетмади. Чун бемор иши назъ ҳолиға етти, биров ул ҳолдин Лайлиға хабар этти. Паривашни ул хабар ношод қилди, девонасин сўрарға нома савод қилди, қосидким ул номани Мажнунға еткуруб берди, руҳдин танида рамақ йўқ эрди. Меҳрибонларким, номани мутолаа қилдилар, беморға истимоидин асар билдилар. Ҳар кимки ани такрор этар эрди, ул нафасдин бемор таниға руҳ етар эрди. Ул дамким, иши ҳирз ва дуодин ўтди, маъшуқ номаси ҳирз ва дуо ерин тутти.

Мариз заъфдин сиҳҳат топкунча такрор қилди, чун сиҳҳат топти, бўйниға тумор қилди. Ишқ сўзидин марази сиҳҳат топти ва ул сўз такроридин-бадани қувват.

Байт:

Ошиққа гарчи заъфу маразликдурур мизож,
Маъшуқ зикри ул маразиға эрур илож.

Учунчи қисм. Сиддиқлар[34] ишқидурким, алар Ҳақнинг тажаллиёти жамолиға мазоҳир воситасидин айру вола ва мағлубдурлар. Ва ул мушоҳада бехудлиғида алардин шуур, алардин маслуб. Шуҳудлари истиғроққа етган ва ул истиғроқдин истиҳлоқ мақомин ҳосил этган. Агар ҳаводис ели сипехр гулшани авроқин учурса, аларға андин хабар йўқ ва анжум гулбаргларин ҳар сори совурса аларға андин асар йўқ. Ҳавосслари нокор тажаллиёт жамоли саламотидин ва шавқлари номиқдор ишқ ҳужуми ғалаботидин Анбиёйи мурсалин етгандин назарларин мақсудлин олмай ва малоикан муқаррабин ўтгандин назарларин ул сари солмай. Ҳоллари матлуб мушоҳадаи жамоли ва иштиғоллари ҳам анинг мулоҳазаи саноеъ ва камоли висол майи рўзидин кўнгуллари бехуд ва маст, мутаоқиб тажаллиёт сатватидин аъзоларида шикаст. Васл бодасидин ўзга руҳларига ком йўқ ва Ҳақ мушоҳадасидин ўзга кўнгулларига ором йўқ. Булардур ишқда васлдин ком топқон ва «инда маликин муқтадирин» мақомида ором топқон. Ва бу тоифани восиллар дебдурлар, ишқдин васл мақсуди ҳосиллар.

Ҳикоят: Ҳаж шарафин ҳосил қилған машойих ва авлиё алайҳимут таҳийяту вад дуо Арофатда муножот қилиб, ҳар қайси бир мурод истар эрди ва ўзлари учун бир тилак тилар эрди. Ва кўпнинг дуоси бу эрдиким: – Илоҳи, бизга тавфиқинг бирла ҳамроҳлиғ бер ва ўз ҳақиқатингдин огоҳлиғ. Ва Қутб ус-соликин ва султон ул орифин ирфон тариқида авлиёдин мумтоз Шайх Абу Саид Харроз[35] (қуддиса сирраҳул-азиз) оғзида сукут муҳри зоҳир ва жамоли тажаллиётқа мустағриқ ва мутаҳаййир туруб эрди, кўзин осмонға уруб эрди. Биров дедиким: – Ё Шайх, бу маҳал дуо мақбулдур ва бори машойих дуоға машғул. Сен нечук дам урмассен ва дуо рахшин ижобат майдониға сурмассен. Шайх (қуддиса сирруҳу) дедиким: – Ҳар не бу халойиқ дуо била тилайдурлар, борини манга беribдур, балки ортуроқ кўнглум уйида беribдур. Андин не истай ва дуо қилиб не тилай? Аларки, огоҳлиғ тилайдурлар, манга матлуб. Бир замон ғафлатдур ва ўз ҳолима эврулгали бир нафас муҳлатдурким, анинг вужуди тажаллийси садамотидин бетобу тавонмен ва ул оғир юк остида хасдек нотавонменким, анинг жамоли ҳайратидин ўзумдин хабарим йўқтур ва ўзлугумдин асарим йўқтур. Ишқнинг ғояти бу ергачадур ва ошиққа васлнинг ниҳояти бу сўзни дергачадур. Бу ошиқларким, Ҳақ оллинда қабул аҳлидурлар ва тариқат машойихи истилоҳотида вусул аҳлидурлар, буларни Тенгриға ошиқ деса бўлур, маҳбуб ҳам ва Ҳақға толиб от қўйса бўлур, матлуб ҳам.

Рубоий:

Бу ерга етурса бандасин лутфи илоҳ,
Таҳқиқ билур ҳар кишиким бор огоҳ.
Ким, топмас анинг оллида мавжуд саво(ҳ)
Ул қолди-ю, Тенгри қолди, Аллоҳ-Аллоҳ!

Учинчи қисм

МУТАФАРРИҚА ФАВОЙИД ВА АМСОЛ СУРАТИ

Жоҳ истиғносиға давр Тенгри таолонинг мулку малакутининг тааммулидур ва кибр ибтилосиға илож ҳам анинг кибриёу жабарутининг талққули бўла олур.

Саодатманд агар олим бўлса, нодонлар сўзи анга мужиби ибрат ва эътибор; бесаодат жоҳил бўлса, олим сўзидин анга ор. Ва филҳақиқат, жоҳилликдин бесаодатлиқроқ не нима бор?! Улки ўзин бегангай зиҳи ғабоват ва улки ўз сўзин бегангай, зиҳи шақоват! Олам аҳли ўзлари қошида маҳбубдурлар ва сўзлари ўз илайларида марғуб. Ва башар жинси бу сифатға мажҳулдурлар ва нафслари беихтиёр бу даъвоға машғул.

Танбеҳ (1).

Андинки нафс комидур ва нафсоният мақомидур. Ҳеч ким ўз кўнглиға ғам тиламас ва ўз нафсиға алам истамас. Аммо ўзганинг шариф зотиға беҳад мазаллат кўрса, онча тафовут қилмаски, ўзига жузвий шиддат ва яна бир хиз нафсиға беадад меҳнат англаса, онча мутаассир бўлмаски, ўзига оз кулфат. Ва барчаға ўзгадин ўзи азизроқ ва ўзгалар сўзидин ўз сўзи лазизроқ. Олам яхшилигин киши ўзидин дариғ тутмас, аммо ўзга кишига ёвутмас.

Танбеҳ (2).

Эранлар ясанмоғиким, намойиш учундур, хотинлар безанмагидеклурки, оройиш учундур. Агарчи бу маъно иккаласига қабиҳдур, аммо эранларға кўпрак мужиби тафзиҳдур. Барча ўз намойиш ва оройишига алил ва бу ўз қошларида маҳбублуққа равшан далил.

Шоирки, ҳарзаси кулмакка лойиқ, ўз хаёлида Саъдий ва Хусравға фойиқ. Котибки калоғпойи зоғи мулаввас аёғидин манкуброқ, ўз олида Жаъфар[1] ва Азҳар[2] хатидин маҳбуброқ. Мусаввирки, муваҳҳишдур суратининг ямони, ўз тасвирида Абдулхайдур[3] ва Моний[4]. Музаҳҳибки, хитойиси хатодур ва фарангиси қалам аҳлининг нанги, Аторидға[5] таън урмоқдур сўзининг ранги. Ҳар пешаварғаким, ҳунари таърифида муболаға воқеъдур, ул таъриф, филҳақиқат, ўз нафсиға рожеъдур. Жадал аҳлининг мадрасасида қийлу

қоли ҳам худписандлиққа тортар маоли, бу анинг сўзин рад қилур ва ул мунунг сўзин, ҳар қайси беганур ўз сўзин ва ўзин.

Танбеҳ (3).

Худписанд – нохирадманд. Худ оро – шоҳиди раъно. Мустағний – маҳбун, мутакаббир – малъун. Шаҳватпараст – нафсға зердаст. Худпараст – бутпараст. Бу балолардин нафсин фано қутқарур ва бу муҳликалардин нажот сари бошқарур.

Танбеҳ (4).

Фано аҳлиға кўп айтмоқ мардуддур ва кўп эшитмак матлуб ва маҳмуд. Эшитмак элни тўла қилур ва айтмоқ холи, эшиттувчи ва айттувчининг будур ҳоли. Кўп деган кўп янгилур ва кўп еган кўп йиқилур.

Қолаб амрозининг моддаси кўп емакдур ва қалб амрозининг моддаси кўп демақ. Кўп демак сўзга мағрурлуқ ва кўп емак нафсға маъмурлуқ. Одамийға бу сифатлар завоид, барчаси худпарастлиққа оид.

Танбеҳ (5).

Худпарастлиққи, эрур моддаи идбор, мунда дағи тафовут ва маротиб бор. Худписандки, не қилғони ўзига хўбдур, бу нописанд феълға тафовут кўпдур. Агарчи анга кўп ақсом лозим бўлур, аммо бу ерда ихтисор учун қисмға мунқасим бўлур.

Аввалғи қисм улдирким, ўзининг ақволи ва афъоли ва ашколи ҳар неким бор, ўзига хўб кўрунғай, агарчи элга мардуд бўлғай, анга маҳбуб ва марғуб кўрунғай, андоққи, мазкур бўлди ва авроққа мастур.

Иккинчи қисм улдурки, жамиъи ҳолоти ноҳуш хаёлоти ўзига писандида ва рабоянда, мустаҳсан ва хуш оянда кўрунғай. Ва ул қабойиҳни яхши деб ўқунғай. Кариҳ зот ўзин Юсуфи Канъоний[6] дегай. Ва «анкар-ал-асвот»[7] унин Юсуфи Андиғоний[8] алҳони. Номавзун абётин Салмонинг[9] «маснуъ» қасидасидин яхшироқ билғай ва бемаъни ҳазаённин Жоруллоҳ[10] биттан «Кашшоф»[11] гумон қилғай.

Ҳақнинг ҳеч амриға бўюн қўймағай ва шаётиннинг барча буйруғин бажо келтурурдин тўймағай.

Ўз олида доно ва чечан ва ҳар номақбул қиладурғони анга маъқул ва мустаҳсан. Майға ҳарис, бадмаст ва музмин, мажлисиға гирифтор бўлғонининг қутулмоғи номумкин.

Номуборак базмиға улки гирифтор бўлғай, номатбуъ ҳаракотидин умридин безор бўлғай. Мажлисида ўкта ҳукмлар сурар чоғи, барча ижрои аҳком бир, бу доғи, гирифтор мажлисидин қўпарға сурук қалтабони монеъ ва агар ани ғофил қилиб эшигига етса, дарбони монеъ. Мубталоға балое тушгайки, ўлумни кўзига тўтиё қилғай, ўлтуруб бу балодин сени қутқорай деганга жонин фидо қилғай. Гар қутулса, Рум, балки Фарангтача турмағай, яна мажлис агар биҳишт бўлса, ул ён қадам урмағай.

Бу худписанди бадкирдор ва бу лаванди мурдор бу палид мажлисидаким, зинҳор андин яхшироқ ва бу нажасий маҳаллидаким, мустароҳ андин ариғроқдур, агар илайидин кекирса ва кейнидин ўзга ел секирса, ўз қошида ҳубблуғи ул мартабада ва ўз афъолининг ҳўблуғи ўз олида ул масободаким, ҳамаъи буким, базмидағи ҳозирлар ва бу аҳвол ва афъолиға воқиф ва ҳозирлар бу воқеъ бўлғон ҳаракотнинг ҳам унин дилписанд дегайлар, ҳам ғойибларсин димоққа судманд дегайлар. Бу қабойиҳни киши анга айта олмағай ва айта олғоннинг сўзига қулоқ солмағай ва эшитса ҳам, мусаллам тутмағай ва номулойим ишини ўз «шариф зотиға» ёвутмағай. Носиҳға изо ва қасд этгай ва бу насиҳатдин анга кўп мазаллат еткай. Бу навъ кишики, анга мундоқ бўлғай кирдор, ҳоло бу даврда мавжуд ва ҳозир бор.

Бу таврда яна азизлар ҳам жилва қилурларким, замон аҳли тааммул қилсалар борин билурлар. Агар баъзи мазкур бўлғон азиздин кичик бўлса, баъзиси улуқтур ва агар баъзи ишлари андин ўксук бўлса баъзиси ортуқдурким, кўпига бу фақири мазлум номақдур риоятлар еткурубдур ва муқобалада номаҳсур зулм ва тааддиларин кўрубдур ва кўрмасға солиб кечурубдурким, Тенгри аларни инсоф ҳарамиға хос қилғай ё бу мазлумни ва сойир мазлумларни алар зулмидин халос қилғай.

Бу мазкур бўлғон афъол ва бу мастур хисол барча киши қошида ўз маҳбублиғидиндур ва нафси шайтон амриға маъмур ва мағлублиғидиндурким, мажмуи замойим афъол мунга дохилдур ва баринниг дафъи шикасталиғ ва фанодин ҳосил.

Қитъа:

Кишики топса фано кўраси ўтиға гузор,
Агарчи зотида юз навъ қалби ғашлиқ бор,
Вужуди олтуни ул қалбу ғашдин айрилибон,
Не жавҳарий ани кўрса топар тамом иёр.

Учинчи қисм. Бу навъ ишда муфрит беэътидолликдур, ул ҳам уч навъдур.

Аввалги нав – бу мазкур бўлғон атворда муфрит беэътидолликдур ва ул ғоятқача ифрот кўргузмакдурки, бошиға салтанат ҳавоси бунёд бўлғай ва ул бош бу ҳаво била барбод бўлғай. Ва бу навъ кўп бехирад нодонлар ўзларин шарифу азиз тасаввур қилғон уйла қалтабонлар азизу шариф умр таркин қилдилар ва мазаллат ва ҳорлиқ била сиёсат дориға осилдилар ва тож хаёли била бошларин тарк эттилар адам мулки тахтгоҳиға кеттилар.

Иккинчи навъ – бу жамоатдин мутаҳаввирроқ ва бу гуруҳдин худписандроқ ва мутакаббирроқ. Ул хайледурким, нубувват даъвиси майдониға маркаб сурдилар ва бу фосид хаёл қалъаси буржига алам урдилар ва шуъбадаларига эъжоз туҳмати боғладилар ва бемаъни харзаларини ваҳий кисватида жилва бердилар. Ва ҳар хоин козибки, бу даъви қила киришти

анбиё арвоҳидин анга жазо ва расволиқлар етишти. Ва дўзахқа етмасдин бурун баъзини куйдурдилар ва баъзини сўйдурдилар ва кулини кўкка совурдилар ва аларнинг фитнаси ўтин ўчирдилар.

Учинчи навъ – булардин даҳи ғафлаткирдорроқ ва лаънатқа сазоворроқ ҳам ўтубтурларким, ғариб даъви йўлин тутубтурлар. Андоққим, Фиръавни беавн ва Намруди мардуд. Яна ҳам булардек беадаб ва беҳаёларким, қилиб саҳву хатолар оғизларига тош ва туфроғким, мазкур бўла олмас ишга даъвия ва лофлар урдилар ва даъвилари устида ғазофлар сурдилар. Охир худованди бемислу монандким, анга йўқтур шабиҳ ва шарик ва волид ва фарзанд, яктоедур беҳамто, беиштибоҳу икроҳ (ваҳдаҳу ло шарика лаҳу ло илоҳа иллоллоҳ)[12] ғайрати илоҳий ва ғазаби номутаноҳий била аларға ҳам не расволиғлар насиб этти ва даркул ул-асфалға кетиб, ишлари не ерга етти.

Байт:

Заррадин минг қатла камракким, қуёшлиқ урса лоф,
Кимки бўлса зарра ақли билурким дер ғазоф.

Танбеҳ (6)

Субҳоналлоҳ, не васиъ даргоҳ ва не рафиъ боргоҳдурким, анда пил хартуми пашша хартумиға забундур. Не ажаб, агар ақл саркаши мабҳут ва илме сарнигундур анингким, юз қилола пили бор эрди, ярим пашшаи муҳлик нишиға забун ва зор эрди. Бу даъвиға ул равшан далилидур «асҳоби фил» воқиаси била «тайран абобил»дур.

Танбеҳ (7).

Ҳар неким, бақоси пайваста эмас, парастишға шойиста эмас. Ҳар неким, бир ўзидекка муҳтождур, улуҳият ва кишваридин ихрождур. Тенгридурким, кишиға ўхшамас ва киши анга ўхшамас. Улки, бу навъ эмас, тенгриликка ярамас. Улдурким, не киши анга ўхшар, не ул кишиға ўхшар. Ҳар ойинаким, ҳеч кишининг ҳеч иши ўхшамас анинг ҳеч ишига. Не анга замону макон эҳтимоли, не замону макон андин холи. Не хало анинг еридур, не мало. Аммо хало ва ҳам мало андин тўло. Кибриё ва жабарут асоси холиқи Жаббордур. Бу сифатқа ул сазо ва бу сифат анга сазовордур. (Жалла жалс-луҳу амма наволуҳу ва ло илоҳа ғайруҳу)[13].

Танбеҳ (8).

Такаббур шайтон иши ва бийиклик нодон иши. Мутакаббир Тенгри дўстлари олида матъун ва Тенгри қошида мардуд ва малъун. Худписанд, иши бари элга нописанд. Биликиға мағрур, билур элга маъюб ва Тенгриға мақҳур. Бутпарастлиқ яхшироқким, худпарастлиқ.

Танбеҳ (9).

Яна бир амри азим эҳсондурким, анинг баёнида кўп сўз аёндур. «Ал-эҳсону абид ул-эҳсон» анга дол ва «ҳал жазо ул-эҳсон иллал ал эҳсон»[14] ғуруҳи ҳол. Жамиъ мазоҳиб ва милал аҳли қошида собитдурким, яхши-лиқ жазоси йўқтур – бажуз яхшилиқ ва нубуввати лисон мўъжаз баёниға ҳам ўз ишорат ўтубдурким, «Аҳсин кама аҳсаналлоҳу илайка»[15] ул Ҳазрат яхшилиқ амр этибдурки, яхшилик еткур андоққим, Тенгридин санга яхшилиқ келгудур. Бу амр сифатиға мавсуф бўлмоқ қадур, мундин азимроқ амр не бўла олур ва анбиё ва ҳукамо ва авлиё ва уқало ва уламо даҳи мунга мутаффиқдурлар ва ҳеч киши мухолифат қилмайдурлар ва мундин эҳсон тариқ билмайдурлар.

Эҳсон сифати саодати абад бил, фитна ва офат яъжужи дафъиға садд бил. Инсоният боғининг дилписандроқ шажари эҳсондур ва одамийлиқ конининг аржумандроқ гавҳари ҳам эҳсондур. Жамъии писандида сифот ва мустаҳсан ҳолат эҳсонға тобеъдур ва анинг зимнида мундариж ва воқеъдур; ул барча яхшиликларға жомеъ ва бари яхшилиғлар, филҳақиқат, анга рожеъ.

Қитъа:

Ажаб сифат эрур эҳсонки ҳар шариф сифат
Ки, келса жинси башардин анга эрур дохил.

Жавоҳир англа сифот они жавҳарий қафаси
Ки, бордур анда қаю бирни истасанг ҳосил.

Танбеҳ (10).

Аммо бу замон ва давронда ё даврони замон инқилоб ва қусуридин ё даврон ва замон аҳли хирад ва инсоният футуридин, ҳоло бу варақ зарулубтур ва бу қазия бар акс бўлубтур, яхшилик жазоси хушунатдин ўзга ва мулоямат подоши такаббур ва руунатдин ўзга нақш тутмас ва сурат боғламас. Ҳар кимгаким, бир хизмат қилдинг ўн шиддатға муҳайё турмоқ керак ва ҳар кишиға юз мулоямат кўргуздунг минг ғилзат ва кудуратға сало урмоқ керак.

Аниким, бир дуо қилдинг, кўп қарғиш била қутулмоқ йўқтур. Бировгаким, бир мадҳ дединг, ўн зам била халос бўлмоқ йўқтур. Бир соғар май бергандин қадаҳ-қадаҳ хуноб ютмоқ керак ва бир қадаҳ нўш ичиргандин аёқ-аёқ заҳрға ўзин омода тутмоқ керак. Ҳар навъ хидматкорлиқ қилиб, муқобалада юз жафо ҳам кўрсанг яна хидмат кўз тутарлар. Ва ҳар кимга вафодорлиқ қилиб, ўтруда ранжу ано ҳам чексанг, яна убудият тамаъ қилурлар.

Ҳар вафоға юз жафо тортмасанг, гунаҳкорсен ва ҳар меҳру муҳаббатға минг дарду меҳнат қабул қилмасанг, табаҳ рўзгорсен. Аларға жон фидо қилсанг, шукронаи жонға миннат қўймоқ тиларлар, агар бу шукронани адо қилмасанг,

такрорға шуруъ қилмоқ истарлар. Юз муддаолари ҳосил бўлуб, бири қолса, бошдин аёқ муқассирсен. Минг орзулари бутуб, киши бир узр арода солса аёқдин бош мудбирсен. Ямонлиқ қилғонларға неча минг ниёз кўргузсанг сенинг ишингдин ямонроқ ҳеч кишининг иши йўқ. Жонингни дўстлуғларида бермасанг, душмани жонинг эрурлар, хотирлари учун ноҳақ қонға рози бўлмасанг, қонингға тонуғлуқ берурлар. Доим тилаганларидек қилғонға бир қатла таъхир бўлса, шикоят ва ташниълари шоеъ ва мудом истаганларидек қилғонингға бир навбат тақсир бўлса, умрунгда қилғонларинг бари зоеъ. Паёпай олмоқ аларға ҳунар, юз дин бирига эваз хаёлидин кўнгулларига зарар.

Эмгакларига кўп чидасанг, отинг беидроқ, таклифларидин оз ёд этсанг, зотингға туҳмат ва имсок. Борлар молингни фидолари қилсанг бир қатла саҳвдин унутсанг, лақабинг бемурувват. Жафолари муқобаласида узрхоҳлиққа жон бермасанг, хитобинг беҳамият. Бошлариға гул сочсанг, алардин юзунгға тикан санчилур, агар ул гул сочмоғни бас қилсанг, бағрингға чукур тикилур. Мутаоқиб ниёзларға мутавотир ноз пешалари ва паёпай ситамлариға дамодам лутфу карам кўз тутмоқ андишалари. Бечора ул мазлумким, бу зулмкешларға гирифтор ва бу ситамандешларға фармонбардор бўлғай, булар жафосин бу жафокаш жонидин сўр ва ситамлари жароҳатлари мажруҳ бағри захмидин кўр.

Қитъа:

Жафоларким, менинг жонимға етмиш даҳр халқидин,
Бири куффордин келмас асир ўлғон мусулмонға.
Не бедодиким, истарлар қилиб сўнгра ўкуш туҳмат,
Даги юкларлар охир бу жафокаш зору ҳайронға.
Бу бедод аҳлидин гар жон бериб махлас эрур мумкин,
Қилиб жонни фидо, биллаҳки, миннат қўйғамен жонға.

Танбеҳ (11)

Саховат ва ҳиммат бобида

Саховат инсоният боғининг борвар шажаридур, балки ул шажарнинг муфид самаридур. Оламийлиқ кишварининг баҳри мавжвари, балки ул мавж баҳрининг самин гавҳари. Саховатсиз киши – ёғинсиз абри баҳор ва ройиҳасиз мушки тотор. Мевасиз йиғоч ҳамону ўтун ҳамон ва ёғинсиз булут ҳамону тутун ҳамон. Сахосиз киши бирла гавҳарсиз садафнинг бир ҳукми бор. Дурсиз садаф била ўлуб қуруғон кашаф не эътибор.

Бахил беҳиштқа кирмас агар саййиди Қураший бўлсун ва сахий тамуғга бормас, агарчи бандаи ҳабаший бўлсун. Сахий булутдур – иши хирмон, балки махзан бермак. Бахил мўрдур – даъби хўша балки дона термак.

Ҳиммат аҳлиғадур саховат ихтисоси ва бу икки шариф сифат шоҳи валоят юси. Саховат одамиға бадандур ва ҳиммат анга руҳ ва ҳиммат аҳлидин одамда юз минг футуҳ. Ҳимматсиз киши эр сонида эмас, руҳсиз баданни киши тирик демас. Олий ҳиммат шоҳбозедур баланд парвоз ва беҳиммат сичқон сайёде юрутачи боз. Шунқор маскани шоҳнинг билаги, юрутачи маҳками ўлуқсанинг сассиғ бадани ва сўнгаги.

Арслон иши сайд уруб сибоъни тўйғормоқ ва сичқон варзиши дирам ғундаб, тугунни ахтармоқ. Соҳиб ҳиммат муфлисликқ била паст бўлмас, қимматсиз ганж топса, бийикларга ҳамдаст бўлмас. Чинор илги холилиғидин бийиклигига не нуқсон ва туфроққа ниҳон ганжлари била не улви шон. Ҳиммат аҳлиға агарчи бийик кавкабадур, аммо саховатға неча мартабадур, Исроф сахо эмас ва итлофни маъно аҳли сахо демас. Ҳақ молин қўйдурганни девона дерлар ва ёруғ кунда шамъи кофурий ёққонни ақлдин бегона дерлар. Мубоҳот учун бермак худнамолиқ ва анинг била ўзин сахий демак беҳаёлиқ. Улки эл кўрмагунча бермас – лаимдур, сахий эмас. Тилаб берганни ҳам саходин йироқ бил; ибрам била берғандин бермаганни хошироқ бил. Бирта ўтмакни икки бўлуб, ярмин бир очға берганни сахий де; ўзи емай барин муҳтожга берганни ахий де.

Танбеҳ (12).

Сахони не навъ қилурда

Ҳунарларни топмоқ – едурмакдур ва айбларни ёпмоқ – кийдурмакдур. Маҳаллида берган эски чортора тўн-саховат ва бемаҳал берган зарбофт чорқаб-шақоват. Десангки, таомнинг зоеъ бўлмағай – едур ва тиласангки, либосинг эскирмагай – кийдур. Сахо тарийқин мазкур бўлғон сўзла англа, аммо карам ойини ва футувват русуми ўзга англа.

Танбеҳ (13).

Карам ва футувват тариқида

Карам бир жафокашнинг шиддати юкин кўтармакдур ва ани ул субатдин ўткармакдур. Бировнинг меҳнати хори ҳамлин қабул қилмоқ ва ул тикан нўгидин гулдек очилмоқ ва ул қилғоннинг тилға келтурмамоқ ва оғизға олмамоқ ва ул кишига миннат қўймамоқ ва анинг юзига солмамоқ. Карам сифоти акрам ул-акрамин ишидур, соҳиб карам киши Ҳақнинг бу навъ сифатиға мутобеъ кишидур.

Бу даврда карам сабзаси таррафуруш дўконидин ўзга ерда топилмас ва меҳр гули сипеҳри тезкўш гулшанидин ўзга ерда очилмас. Карам башар табъида ноёб ва нобуддур, бу сабабдин карам аҳли нопайдодур ва номавжуддур.

Танбеҳ (14).

Карам «коф»ин гўиё кимё ибтидосидин олибдурлар ва «ро» син симури аросидин ва «мим»ин хўблар оғзидин тутубтурлар. Бу жавҳарни олам аҳлидин тиламак қуёшни заррадин тиламакдур ва фалакни суҳодин истамак.

Танбеҳ (15).

Мурувват бобида

Маъдумлуқда мурувват карамнинг уруғ - қаёшидур, балки тавъамон қариндошидур. Иккаласи чун эл бевафолиғидин огаҳ бўлубтур, булардин қочиб адам мулки сафарига ҳамроҳ бўлубтур. Соҳиби карам ул нафис матоидин айрилурни салоҳ билмайдур ва соҳиби мурувват дағи ул шариф халқидин айрилмайдурким, иккаласи қайда бўлсалар Тенгри паноҳида бўлсунлар, иззат ва шараф оромгоҳида.

Танбеҳ (16)

Вафо бобида

Вафо ул сифатдурким, карам ва мурувват халқни онсиз кўруб итибдурлар ва ани тиламакка адам мулки сори кетибдурлар.

Жаҳон гулшани вафо гулидин зийнатсиздур ва башарият гули вафо ройиҳасидин накҳатсиз. Вафо шамъедурким, даҳр тийра хокдонин ёрутмайдур ва замон бевафолари кўнгли била улфат тутмайдур. Наргиседурки, даврон чаманиға кўз солмайдур ва кўнгуллари ғунчасида ҳиқду ҳасадлин ўзга қолмайдур. Маҳбубедур – пок хилқат, жуз пок кўнгулга унсу улфати йўқ. Матлубедур – покиза тийнат, жуз покиза фитратға майлу рағбати йўқ. Ва ул бўлғон пок кўнгулда қатъо қудурат ва кулфат йўқ. Дурредур самин инсоният тожига зевар, оламда инсоният нобуд ва жавҳаридур оташин – одамийлик бошиға афсар, олам аҳлида одамийлик номавжуд.

Вафоға ҳаё била пайвасталиқ, андоққи, ҳаёға вафо била вобасталиқ.

Танбеҳ (17).

Вафо зайлида ва ҳаё зикрида

Карам ва мурувват ато ва анодурлар, вафо ва ҳаё икки ҳамзод фарзанд. Ҳар неча ул иковға нур била сафодур, бу икавға иттисол била пайванд. Ҳар кўнгулниким, вафо маскан қилур, ҳаё ҳам қилур ва ҳар маскандаким, ул топилур, бу ҳам топилур. Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ. Ҳар

кимда бу икки йўқ – имон йўқ ва ҳар кимда имон йўқ – андин одамийлик келмоқ имкон йўқ. Умрким, вафосиздур – андин умид кўзин ёрутса бўлмас, маҳбубки бевафодур – андин жовиди висол тамаъ тутса бўлмас. Эранлар – аҳли вафо ва хотунлар – бевафо, комиллар – аҳли ҳаё ва ноқислар – беҳаё.

Вафо ва ҳаё олам тийра маконидин ўтубдурлар ва ломакон оламида макон тутубтурлар. Ва ўзларин бир-бирлари била овутубтурлар ва қолғон шафосиз беҳаёлар аларни унутубтурлар.

Ҳар кимгаким, бир вафо кўргуздум, юз бевафолиғ кўрмагунча қутулмадим. Ва ҳар ким билаким бир меҳру муҳаббат ойини туздум, минг жавру мазаллат тортмагунча халос бўлмадим.

Байт:

Кимга қилдим бир вафоким, юз жафосин кўрмадим?!
Кўргузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим?!

Давр бевафолари жаврилин дод ва даҳр беҳаёлари зулмидин фиғону фарёд! То олам биносидур бу ўтға ҳеч киши менча ўртанмайдур, то бевафолиғ ибтидосидур бу ёлинға ҳеч ким мендек чурканмайдур. Замон аҳли бевафолиғидин кўксумда туғанлар ва даврон хайли беҳаёлиғидин бағримда тиканлар, ҳар қайсиға рақам урай десам, Аюб сабри анга вафо этмас ва қалам сурай десам, Нуҳ[16] умрида тамомға етмас. Ҳақ аларға раҳм ва инсоф сари тавассул бергай ё бу махрум жафокашға сабр ва таҳаммул бергай.

Байт:

Ё марҳамат ул хайли ситамкораға бергил,
Ё сабру таҳаммул мени бечораға бергил.

Танбеҳ (18).

Ҳилм зикрида

Ҳилм инсон вужудининг фавокиғлиғ боғидур, оламийлиғ оламининг жавоҳирлиғ тоғи. Ҳилмни ҳаводис дарёсида кишилик кемасининг лангари деса бўлур ва инсоният мезони тошиға нисбат қилса бўлур. Ахлоқ шахсининг оғир баҳолиғ либосидур ва ул либос жинсининг сангин дебоси. Мухолиф нафслар сарсари учурмоқдин асрағувчи ва мунофиқ, булҳаваслар ҳарзаси тундболи совурмоқдин сақлағувчи. Халойиқдин кишига мужиби таъзим ва эъзоз ва акобирдин асоғирға боиси илтифот ва имтиёз. Неча

улуғ киши тамасхур ва тийбат қилса, анинг қошида бешукуҳ ва ношукр. Нечаким, мусин киши ҳазл ва хиффат кўргузса, анинг қошида бешаккат ва беэътибор. Аммо даврон боғининг хас ва хошокойинлари ва елдек бесабот ва тамкинлари кўзига ҳилм аҳли оғирликка мансуб ва ғаронжонлик била маъюбдурлар. Қуюндек туфроғни ҳавоға совурурлар ва ул сабуксорлиқ била бошларин кўкка еткурурлар. Тоғ пайкорин аёғ остиға олмоқ ойинлари ва дашт ажзосин ҳавоға совурмоқ тамкинлари.

Елдек ҳар эшикдин кирарга орлари йўқ, ўтдек оташдонлиғидин ўзга шиорлари йўқ. Ел агарчи лола тожин учурғай, аммо қиё камариға неча олғай. Ўт агарчи тоғ этагин куйдурган, аммо қуёш ахтариға нечук ета олғай?

Ҳақгўй қушнинг тамкин била зикр айтури қошида қарлуғочнинг бемалол янғшамоғи малолат келтирур ва мусҳаф авроқин хирад пири тиловат қилурда лаим тифлнинг елпуғуч била варақни совурмоғи кудурат еткурур.

Аммо ел агар кўкка етсун сабукбордур ва бемиқдор ва тоғ агар туфроққа ботсунки, соҳибвиқордур, ҳилмшиор. Анинг зимнида, ўтқа ёққудек хасу хошок, мунунг жавфида шоҳ тожиға тикилгудек лаъли оташнок.

Байт:

Оғирлиқ вазнидиндур селдин ғамсиз Ҳирий тоғи,
Енгиллик фартидин барбод эрур қомғоқ яфроғи.

Танбеҳ (19).

Тенгри дўстларининг ҳикояти ва алар ахлоқининг ривояти афсонаидурким, уюғон кўнгулни уйғотур ва таронаедурким, хиралиғидин қотган кўзни йиғлатур, Яхшиларға эришмак – итни поклар чаргасиға қотти ва ёмонларға қоришмоқ – анбиё авлодин жаҳаннамға узатти.

Танбеҳ (20).

Ангаким, яқин кўзи кўрдур, Тенгри дўстларини кўра олмас. Ва ангаким тавфиқ оёғи лангдур, Тенгри йўлиға югура олмас. Агар киши подшоҳ ясоғлиғдур, ишининг илгари борури иноятға боғлиғдур.

Танбеҳ (21).

Агар Ҳақдин иноят бўлса, қуллар қули, шоҳлар шоҳи, агар Ул қўлламаса, олам шайх уш-шуюхи олам номаи сиёҳи. Луқмонки[17], бир қул эрди, ҳикмат ва нубувват била фарқин кўкка еткурди. Жолутқа анингдек минг қул эрди, ғазаб ва сиёсат тиғи била бошин ерга тушурди.

Танбеҳ (22).

Мазлумға бахшойиш кўргузки, золимдин осойиш кўргайсан. Зердастларға нафъ еткур, агар тиласангки, забардастлардин зарар

кўргайсен. Хирадманд мухолафатдин қочар ва мувофақатға мулоямат ойинин очар. Занбур ғавғосидин ниш мутасаввардур ва асал савдосидин нуш муяссар.

Танбеҳ (23).

Саодатманд ул йигитдурки, шаҳват майли қилмас, бесаодат қарининг ҳолидин худ ҳеч иш келмас.

Танбеҳ (24).

Дард аҳлининг нафаси бир ўтдурким, қаттиқ кўнгулни юмшатур ва қуруғ кўзни йиғлатур. Ва сўз аҳлининг дами бир елдурки, аноният хошоғин совурур ва ғазабият туфроғин супурур. Ошиқ иши ажзу ниёз ва ишқ далили сўзу гудоз. Парвонага куймак ва ўртанмак ойин, булбулға нолау зор ва фарёди беихтиёрдин қайда таскин? Кеча ишнар қурт забона ишин қилмас ва кўпалак парвона ишин билмас.

Байт:

Киши ўзни ясағон бирла бўлурму ошиқ,
Субҳи козиб ёрумас, уйлаки субҳи содиқ.

Танбеҳ (25).

Ҳар неким, бебақодур, анга кўнгул боғламоқ хатодур. Улки андин ўзга бориға маърази заволдур. Ул Бирубор «лам язал ва ло-язол»[18]дур, анинг ишқин берк тут. Ул боқийдин ўзга бори фонийларин унут.

Байт:

Анинг ишқин берк тутмоқ керак,
Яна бору йўқни унутмоқ керак.

Танбеҳ (26).

Мажозий ишққа бир маҳбуб бўлғай, анинг ишқида бехуд ва мағлуб бўлғай. Ҳақиқий ишқ беқарори ва анинг тажаллиёти садаматининг беихтиёри, қалақ ва изтиробда анга яраша керак бўлғай. Ва ғалабот жазаботи ҳам анга ўхшаши керак бўлғай.

Байт:

Суҳонинг ошиқи чун нола этгай,
Қуёшнинг ҳолиға кўрким, не етгай.

Танбеҳ (27).

Дўст висолин тилар бўлсанг, ошиқ бўл ва агар ўзлугунг била олмасанг, ошиқлари теграсиға ўтрул. Ул ўт шуъласи агар санга ҳам бир шарар сенинг сори юзланса басдур.

Қитъа:

Ишқ бир ўтдурки, онинг шуъласидин бир шарар,
Тушса гардун пардасиға ўртар андоқким ҳарир.
Сенки, жисминг парда торидин дағи бўлғай наҳиф,
Тушса ул янглиғ чоқин тузгайму ул тори ҳақир.

Танбеҳ (28).

Эранлар хизматиға улки умрин сарф этар, агарчи умри кетар, аммо жовид умриға етар. Ўзунгни бу зумрадин йироқ тутма, бошинг борса бу муддаони унутма. Умр фонийдур бевафо, ул боқий ҳаёт мужиби бақо.

Назм:

Эранлар хизматидин чекмагил бош,
Агар бошингга гардундин ёғар тош
Ки, гар ул тош била бошинг ушалғай,
Саодат хаттидур, гар захми қолғай.

Танбеҳ (29).

Валинеъматқа айб раво кўргувчи қул пириға муртад мурид дур ва атосиға ҳаромзода ўғил, Муридға пир ва ўғулға ато ва ходимға махдум ҳаққи андоқдурким, бандаларға Қодири қайюм ҳаққи.

Маснавий:

Кимки ато амриға қўймас бўюн,
Пир ила махдум ишин дер ўюн.
Билки, чекар Тенгри йўлидин аёқ,
Тенгри била оқ бўлар, пир-ла оқ.

Танбеҳ (30).

Ҳаркимки, биров била ёрдур ёки ёрлик даъвийсида бордур, керакким, ўзиға раво тутмоғонни ёриға раво тутмаса, кўп нимаким, ўзига ҳам раво тутса, анга тутмаса. Бас машаққатким, андин руҳға алам етар, киши ани ўз жисму жониға тажвиз этар. Аммо ани ёриға тахайюл қила олмас, агар тахайюл қилса, ваҳшатидин ҳаёти қолмас.

Қитъа:

Ёр улдурки, ҳар нечаким ўзига
Истамас, ёриға ҳам истамагай.
Ўзи истарки, ёр учун ўлгай.
Ани мунда шарик айламагай.

Танбеҳ (31).

Кўнгул бадан мулкининг подшоҳидур, анга сиҳҳат, мунга ҳам сиҳҳат, анга табоҳи, мунга ҳам табоҳидур. Бас улким, кўнгул мулкининг соҳибжоҳи ҳамай шоҳлар шоҳи бўлғай. Бадан салоҳ ва фасоди, кўнгул салоҳ ва фасодиға табъ ва мулк обод ва ҳароблиғи шоҳ адл ва зулмиға рожъ. Подшоҳ – мулк баданининг жонидур ва кўнгул – бадан мулкининг султони.

Байт:

Мулк учун солим керактур хусрави кишварпаноҳ,
Тан учун ул узвким, бўлди бадан мулкида шоҳ.

Танбеҳ (32).

Шоҳдин ҳам лутф марғубдур, ҳам сиёсат матлубдур. Аммо ҳар бири ўз маҳаллида хўбдур. Бас анга дўстдин душманни фарқ этарга кўп мулоҳаза керак ва фаросат ва ёрни ағёрдин танирға кўп тажриба керак ва киёсат. Нечукким, андин бориға бийм ва умид бор, заруратдурким, кўргузгай ўзин бандавор. Яқин бўлғунча ҳарқайснинг ҳақиқати ҳоли – номуносиб умрнинг бор эҳтимоли.

Байт:

Ногаҳон гар бетааммул сурса бир ҳукми аниф
Ким, заиф андин қавий ёхуд қавий бўлғай заиф.

Танбеҳ (33).

Ўкта ҳукми бировни қилса нобуд, ул замон пушаймон бўлмоқ не суд? Ё маҳалсиз бировни қилса олий шон, билгандин сўнг паст этса ўз шаънигадур зиён.

Байт:

Тааммул мунда вожибдур бағоят
Ки, бўлмағай бу навъ иш бериоят.

Танбеҳ (34).

Подшоҳ душманға андоқ ғазаб сурмамак керакки, дўст ҳам андин ғамин бўлмағай ва мухолифға андоқ сиёсат кўргузмамак керакки, мувофиқ ҳам андин мутмайин қолмағай.

Байт:

Керакмас мухолифға онча инод
Ки, қилғай мувофиқни беэътимод.

Танбеҳ (35).

Фосиқ олим донишваредур ўз нафсиға золим, ғанийи бахил нодонедур, ўз зиёнига нодим. Бу икки киши умр зоеъ ўткардилар ва гўрга ҳасрат ва армон олиб бордилар. Бири улким, илм ўрганурга ранж торттию амал қилмади, бири улким, мол йиғарға эмгак чектию сарф қилурин билмади.

Қитъа:

Олимеким, илми эрди беамал,
Ё ғанийким, молиға бухл эрди ёр.
Ўлдилар юз ҳасрату армон била,
Элга бўлди ишларидин эътибор.

Танбеҳ (36).

Ямонларға лутфу карам, яхшиларға мужиби зарар ва алам. Мушукка риоят – кабутарға офатдур. Шағол жонибин тутмоқ – товуқ тухмин қурутмоқдур.

Байт:

Бўрини қўзи била қилган семиз,
Кийик жамъу хайлиғадур раҳмсиз.

Танбеҳ (37).

Илм ўрганмак дин тақвияти учундур, йўққи дунёдин жамъияти учундур. Хайрсиз ғаний – ёғинсиз саҳоб ва амалсиз олим – доббаки анга юклагайлар китоб.

Байт:

Ҳаммол нафис рахт ила гар урса қадам,
Йўқ нафъ анга ғайри музд бир-икки дирам.

Танбеҳ (38).

Бахилнинг молин асрардин меҳнати қатиғ ва ҳасуднинг феъли уётидин ҳеч ачиғким, ул ўз аносидин залилдур ва бу ўз қилиғидин алил.

Байт:

Анга молининг ҳифзи ранжу ано,
Мунга феълининг зишти дарду бало.

Танбеҳ (39).

Киши молидин неким баҳра олди анингдур, ҳар неким асради ўзганинг. Ҳаммат била топқонингни ўзунгдин аяма ва меҳнат била йиққонингни дўстлар била, душманлар учун асрама.

Байт:

Мол улдурким, эл андин топса баҳр,
Душман андин топса тенгдур нўшу заҳр.

Танбеҳ (40).

Укало салотин лутфиға эътимод қилмайдурлар ва ҳукамо мажонин ҳалиға эътимод, жойиз билмайдурларким ул бири соҳибихтиёрдур ва бу бири беихтиёр. Хирадмандға иккаласидин эҳтироз қилмоқ сазовор.

Байт:

Ул чу соҳибихтиёр ўлди-ю бу беихтиёр,
Иккисида жазму ҳикматнинг хилофи ошкор.

Танбеҳ (41).

Ҳар душвор ишки, мол сарф этмак била муяссардур – қилмасанг жонға қатардур, мол сарфин ғанимат бил ва саломат сори азимат қил.

Қитъа:

Дирам била бўла олса зарарни қайтармоқ,
Хатодурур киши ул ишида айламак таътил.
Анинг паноҳиға кир, Тенгрини паноҳ айлаб,
Валек айла бу хайр иш қилурда кўп таъжил.

Танбеҳ(42).

Ҳар иш кифоятидаким, саранжомида ташаддуд бўлғай ва [illegible] тараддуд, ул жонибни тутким, эмгаги озроқ юз бергай ва озори камроқ хотирға киргай.

Дунёга тааллуқ ишини саҳл тут ва дин ишида суд тасаввури била кўнгулни овут.

Нодон пандида ғалат муқаррардур ва душман насиҳатида фириб мутасаввардур. Андин бози ема ва мундин ўзунгга бози берма.

Байт:

Хуштур хиради кўп эл сўзига кирмак,
Не бозий емак хушу не бозий бермак.

Танбеҳ (43).

Нафсдин санга зулм етса, надомат эшикин оч ва Тенгри паноҳига қоч. Ва тавба этокига илик ур. Ул тавба устида мардона тур.

Қитъа:

Нафси кофирдин неким етгай санга,
Тавба айлаб, тавбада мардона бўл.
Йўл икидур, журм бирдур, тавба бир,
Ул йўл ар боғланди, очуғдур бу йўл.

Танбеҳ (44)

Агар бад нафсдин зулм етса, шукр вожиб бил ва Тенгри ҳамдин адо қилким, сен эмассен лозим, ғар биз ул эмаслур мазлум ва ожиз. Мазлумлуқ ибтилосида бўлғон яхшироққим, золимлиқ балосида.

Байт:

Киши минг зулм агар чекса керак бўлмаса қонеъ,
Лек бир зулмға минг навъ керак англаса монеъ.

Танбеҳ (45).

Замон аҳлидин ўзин соҳибдил тутқон, ёлғон айтур ва бедил тутқоннинг ҳам сўзи ёлғонлиқ сори қайтур. Невчунким, улки соҳибдил, бу даъво зуҳди андин мушкул. Ва агар ул киши замон аҳлининг бедиллиғиға юраксизлик маҳмил, бу кўнгул сен хаёл қилғон кўнгул эмас. Соҳибдил юракни кўнгул демас.

Байт:

Ҳам ани Дажжол топиб, ҳам наби.
Исо ила тенг бўлурму маркаби.

Танбеҳ (46).

Лекин пораи санубари агар кўнгулдур, санубардек соҳибдил [illegible]л топилмас ва агар бу қон боғлағон ғунча пайкари кўнгулдур, баҳорда гулбундекдек пурдил киши тахайюл қилилмас. Аммо буларни кўнгул демак сазовор эмас ва кўнгул сўзу дарди буларда падидор эмас. Кўнгул маърифат боғи боғидин ва ҳадиқаи раёҳининг эсган насимидур ва руҳоният гулистонидин [illegible] ошиқлик тухфаларининг шамимидур. Ҳусн малоҳатин идрок қилғувчи ҳам [illegible] кўнгул ва ишқ ўти ёлинига ёқилғувчи ҳам кўнгул. Хўблар ҳусни тузиға [illegible] кабоблиғ қилғувчи ҳам ул ва жамол латофати ганжиға хароблиғ қилғувчи [illegible] ҳам ул.

Ишқ мулки ободлиғи анинг ашки селобидин ва шавқ ша[illegible]шабистони гулзорлиғи анинг шуъласи тобидинким, аҳли диллар кўнгли бу ишқ[illegible]ишқ шуъласи нуридин ва ул шуъла нури суруридин айрулмасунлар ва риёйи зуҳ[illegible]зуҳд хайлиға қатилмасунлар.

Байт:

Мени бедилға, ё Раб бу кўнгулни тутқил арзони,
Они мендин айирма, доғи менсиз тутмағил они.

Танбеҳ (47).

Ул кўнгулгаким, қаттиғ сўздин решдек бўлғай, аччиғ тил заҳролуд [illegible]олуд нешдек бўлғай. Кўнгулда тил синони жароҳати бутмас, анга ҳеч нима марҳам[illegible]марҳам ерин тутмас. Ҳар кўнгулки, тил синонидин жароҳатдур ҳам юмшоқ сўз [illegible]ўз ва ширин тил анга марҳам ва роҳатдур. Мулойим такаллум ваҳшийларни ули[illegible] улфат сари бошқарур, фусунгар афсун била йилонни тўшукдин чиқорур.

Байт:

Ҳусну жамолсиз киши ширин калом эса
Сайд айлар элни нукта фасоҳат била деса.

Танбеҳ (48).

Тилга ихтиёрсиз – элга эътиборсиз! Ҳарзагўйликим, кўб такаллу[illegible]лум сургай, ноҳақдурким, кеча тонг отқунча ҳургай. Ямон тиллик андоққим, эл[illegible], эл кўнглига ҳароҳат еткурур, ўз бошиға ҳам офат еткурур. Нодоннинг муваққиҳ[illegible]ҳиш ҳарзаға бўлғон қирмоғи – эшакнинг жиҳатсиз қичқирмоғи. Хўшгўйликим, сў[illegible], сўзни рифқ ва мусово била айтғай, кўнгулга юз ғам келадурғон бўлса, анинг[illegible]инг сўзидин

қайтғай. Сўздадур ҳар яхшилиқни имкони бор, мунда деблурларки, нафаснинг жони бор. Масиҳоким, нафас била ўлукка жон берди, гўё бу жиҳатдин эрди.

Макруҳеки, ҳарзаси тавил ва овози кариҳдур, ўзи ул савти била қурбақаға шабиҳдур. Аҳли саодатлар руҳбахш зулолиға манбаъ ҳам тил, аҳли шақоватлар наҳс кавкабиға матлаъ ҳам тил. Тилига иқтидорлиғ – ҳакимъ хирадманд; сўзига ихтиёрсиз – лаими нажанд. Тилки фасиҳ ва дилпазир бўлғай – хўброқ бўлғай, агар кўнгул била бир бўлғай.

Тил ва кўнгул хўброқ аъзодурлар инсонда; савсан ва ғунча марғуброқ раёҳиндурлар бўстонда. Одамий тил била сойир ҳайвондин мумтоз бўлур ва ҳам анинг била сойир инсонға сарафроз бўлур. Тил мунча шараф била нутқнинг *олатидур ва ҳам нутқдурки, агар нописанд зоҳир бўлса, тилнинг офатидур.*

Айн ул-қузот тил шарафидин Масиҳ гуфтор бўлди ва Ҳусайн Мансур тил суръатидин дорға сазовор.

Байт:

Ҳар неча бийми ҳажр сўзи ошиқ ўлтурур,
Вуслат башорати яна жисмиға жон берур.

Танбеҳ (49).

Тилдин азубат дилписанддур ва лийнат судманд. Чучук тилки, аччиғлиққа эврулди, зарари ом бўлди, қандники, мускир бода қилдилар, ҳаром бўлди. Чучук сўз соф кўнгулларға нўшдур, барча атфол табъиға мулойим ҳалвофурушдур.

Байт:

Хуш сўзга ким ўлса маству беҳуш,
Шарбат аро заҳрни қилур нўш.

Танбеҳ (50).

Ҳаркимки, сўзи ёлғон, ёлғони зоҳир бўлғоч уёлғон. Ёлғонни чиндек айтқувчи суханвар – кумушни олтун била рўкаш қилувчи заргар. Ёлғон афсоналарла уйқу келтургувчи, ёлғончи уйқуда такаллум сургувчи. Ёлғон айттувчи ғафлатдадур. Сўзнинг аснофи бағоят чўқдур, ёлғондин ямонроқ синфи йўқдур.

Улки ёлғон била сарфи авқот этгай, анга бу ямон келмагай яна мубоҳот этгай. Агар мустамиъинни ғофил топқай, ёлғонин чинға ўткарса мақсудин ҳосил топқай. Зиҳи Тенгриға ямон банда, не Тенгридин, не халқдин шарманда. Мундоқ наҳснинг чун эрур юзи ямонлиқ сари, бу нуҳусатшиор қутлуқ уйдин ташқари.

Байт:

Ул кишини қутлуқ эвдин ташқари сурмак керак,
Қутлуқ эв дунё дурур, яъники ўлтурмак керак.

Танбеҳ (51).

Бировким, ёлғон сўзни бировға боғлағай, ўз қаро бўлғон юзин ёғлағай, кабира гуноҳдур. Оз сўз ҳамки ўтрукдур заҳри муҳликдур – агарчи миқдори ўксуқдур.

Байт:

Заҳрнинг оз эса миқдори доғи муҳликдур,
Игнанинг нўги заиф эрса доғи кўр қилур.

Танбеҳ (52).

Улки, сўзни бир ердин яна бир ерга еткургай, элнинг ўтган гуноҳини ўз бўйниға индургай. Наммомлиқ чин сўзга мамнуъдур. Агар зуҳур этгай – хаёл қилки, ёлғон сўзга не етгай. Сўз тергувчининг агар улуғи, агар кичиги – балки эрурлар тамуғ ўтининг тутруғи.

Байт:

Ким сўзни териб айтгувчи оғзиға бергай,
Молик ани дўзах ўтининг дудиға тергай.

Танбеҳ (53).

Улки, жуз қувват даъвиси изҳор қилмас, гўёки, Ҳақнинг қавий ул-матин эрканин билмас. Одамеки, қувват хаёлин кўнглига кечирур-туфроғедурким, ел урғоч учурур. Дунё дор ул-ҳаводисдур ва анга кўнгул боғламоққа ғафлат боисдур. Олам умрдек бевафодур ва анинг давлатиға эътимод қилмоқ хато.

Танбеҳ (54).

Умрнинг букун тонглалиғи мафҳум эмас, балки бу кун ахшомғача не бўлури маълум эмас. Башар ҳайли дори бақоға аҳли азиматдур ва тириклик бир неча кун ғаниматдур. Бу дори фанони беш кун ғанимат бил ва дори бақонинг узун йўли яроғин қил. Ул йўл яроғи солиҳ амалдур, андин сўнгра эътимод Ҳақ лутфиға азза ва жалла. Амалеки, Тенгри қабулиға шойистадур ҳам Тенгри тавфиқиға вобастадур. Амалға ҳам эътимод қилурдин кеч, анинг фазлу карами бўлмаса илму амал ҳеч.

Танбеҳ (55).

Қуш то таманнойи хомға тушмас — сайёд илгида домға тушмас ва анга то ажал қафаси эшиги очилмас, сайёд дому донасиға майл қилмас.

Танбеҳ (56).

Салотин даргоҳидин йироқ ва хавоқин базмгоҳидин қироқ, балки теграсига ёвумағон яхшироқ. Булардин қочғилким, «алфирору мимму лоютоқ»[19]. Бировким, ҳар не кўнгли тиласа қила олғай, анга ўз ихтиёри била яқин борғон — ўзини ўзи балоға солғон. Ройи тутса айблар олида ҳунар ва ҳар шойиста ҳунар қошида айбдин батар. Мундоқ махдум хизматин ихтиёр қилғон мардаки хар. Киши манфаат учун шер асрармен дегайму хосият топар умидиға заҳр егайму? Салотин хизматиға журъат кўргузмак, ўз риштаи ҳаётин узмоқдур ва оғуни ичарга сурмак ва аларға тақарруб тиламак ўз қатлиға бало тиғин бийламакдур.

Кулмакларида чоқин ҳукми бор, ёруғлуғи беэътибор ва куйдурмаги вужуддин қўймас осор.

Қитъа:

Чоқин ёруғлиғи малди самодин арзғача,
Замона тули ики лафз ўқурғача етмас.
Вале не ергаки тушти қатиғ ва гар юмшоқ,
Бериб ани сувға то етмагай қарор этмас.

Танбеҳ (57).

Ҳукамоким, салотин ҳоли кайфиятин билибдурлар, аларни ўтқа ташбиҳ қилибдурлар. Ўт нафъ еткурур йироқтин, андин мунтафеъ бўлмоқ авло қироқтин. Оташгоҳ ўти қироқдин нафъ еткурур, ичига тушганни филҳол куйдурур. Оқил анга ёвумоқ номуносибдур ва андоқ балодин ҳазар вожиб.

Байт:

Ўтдин исинурғача овуч оч,
Куйдургудек англасанг кейин қоч!

Танбеҳ (58).

Подшоҳлар зикрида

Баъзи карим подшоҳлар зикрида ахлоқ ва бурдбор подшоҳи олий миқлори комкор дарёйи мадҳиға ботибдурлар ва ани кўпрукка ўхшатибдурлар. Бу маъни билаким, кўпрук махлуқотнинг хасис ва шариф

юкин кўтарур. Аларни сув заҳматидин ва болчиғ машаққат ва ғилзатидин ўткарур. Ва баъзиким, таважжуҳ андешаға қилибдурлар, анинг нисбатин ға баҳойим ва сибоъ, балки номаҳсур вуҳуш ва туюрға паноҳ ва оромгоҳ керур, емак ва ичмакларидин еткарур. Ва баъзиким, нафъин ом ва инъомин ўош дебдурлар, бу хосиятларда они қуёш дебдурлар, яъни шаҳр ва бисённи равшан этар ва вайрон ва ободқа андин ёруғлуғ етар. Ва баъзиким, рафъ ва нофеъ ва фалаки жаноб дебдурлар. Бу муносабатлар била они саҳоб дебдурлар, яъни қаро туфроққа дурлар сочар ва нишлик тиқондин гуллар очар. Ва баъзи турк ҳукамоси ва бу қавм оқилу доноси ўз таврлари бирлаки, калом сурубтурлар они бўз кийизга ўхшата масал урубтурлар, яъни сувдин ва туфроғдин юзига не келса таҳаммул қилур, яъни ўзига сингирур. Агар ниш урсалар ва чўкур санчсалар сувурғондин сўнг юзига асар еткурмас, яъни ўзига келтурмас. Ва агар икки мухолиф жамоат ҳар қайси бир тараф тортса, ҳар сори ул жамоат муносабати майл қилур, илик тортсалар яна ўз ҳолиға кўра йиғилур. Яна ҳамки, васфи ажносин бир-бири устига теribдурлар муносиб нималарға нисбат беribдурлар. Аммо сўз ихтисори жиҳатидин татвил ваҳмидин нукта узотилмади ва сўз кўпрак айтилмадиким, бу мазкур бўлғонча юз одил салотин сифатида бор ва барчада зикр қилғонча минг бирнинг подшоҳимиз зотида тааммул қилғон топарки, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло мазкур бўлғон салотинға то туфроғ ҳазизида қарор бергай. Анга сипеҳри салтанат авжида мадор насиб қилғай то синуқлар иши андин бутгай ва йиқилганларға андин дастгирлик еттай. Омин, ё Раббал оламин.

Байт:

То қамардур, отиға наъл ўлсун,
То қуёшдур, бошиға лаъл ўлсун!

Танбеҳ (59).

Ёлғончи — унутқувчи ва тааммул ва эҳтиёт йўлидин канора тутқувчи. Ҳар кимки, сўзи чин бўлмағай, ростлар кўнглида ул сўз қабулойин бўлмағай. Ёлғончи сўзин бир икки қатла ўткаргай, ўзга нетгай? Ёлғони зоҳир бўлғондин сўнгра анга расволиғ етгай ва сўзи эътибори эл кўнглидин кетгай. Кўнгул махзанининг қуфли тил ва ул махзаннинг калидин сўз бил.

Байт:

Кўнгул ҳолати сўз дегач билгурур.
Ки, махзанда дур ё садафрезадур.

Танбеҳ (60).

Чин сўз – мўътабар, яхши сўз – мухтасар. Кўп дегувчи – мумил, мукаррар дегувчи – лояъқил. Айбжўй – маъюб, айбгўй – манқуб. Туз кўргувчи – пок назар, ҳунар кўргувчи – рост басар. Улким, димоғида хабт сўзида йўқ рабт. Димоғи саҳиҳ – гуфтори фасиҳ. Сўзи ҳисобсиз – ўзи иҳтисобсиз. Сўзида паришонлиқ, ўзида пушаймонлиқ. Сўзки, фасоҳат зеваридин музайян эмасдур, анга чинлиқ зевари басдур. Ёлғончи ҳар нэча сўзида фасиҳроқ, сўзи қабиҳроқ. Чин сўз нечаким бетакаллуф, қойилға иборат содалиғидин йўқ таассуф. Гулга йиртуқ либосдин не зиён, дурға бадшакл садафдин не нуқсон. Ёлғон сўз жуз назмда нописанд ва анинг қойили нохирадманд.

Байт:

Сўз ичраки ёлғон эрур нописанд,
Чу назм этгилар қилди доно писанд.

Танбеҳ (61).

Нодон – эшак. Балки эшакдин ҳам камрак. Эшакка ҳар не юкласанг кўтарур ва қаён сурсанг ул ён борур, ақл ва тамиз даъвийси йўқ. Бермасанг очдур, берсанг тўқ. Забунедур боркаш, хоркаш, балки анборкаш. Нодон бу сифатлардин мубарро, зоти билик ҳулясидин муарро. Иши ғурур ва такаббур, хаёлида юз фосид тасаввур. Бари муҳмали ўзига хўб, барча макруҳ феъли ўз қошида марғуб, кўнглида элга юз озор хаёли ва жаҳлидин улусға минг зарар эҳтимоли. Эшак унидин қулоққа озордур, андин ўзга не айби бордур. Тегирмондин уюнга ун келтурур, ани пишурурга ёзидин ўтун келтурур. Машаққати миннатсиз ва суубати кулфатсиз. Нодонни эшак дегандин мутағаййир, эшак қошида ямон ва яхши деган бир.

Байт:

Бирида мунча ҳунар, ул бирида мунча уюб,
Қайсининг хўб эканин аҳли хирад билгай хўб.

Танбеҳ (62).

Шариат – жодаедур туз, анда хоҳ кеча юру, хоҳ кундуз. Сиротедур, бағоят мустақим, анда озиқмоқдин не ваҳм ва не бийм. Ҳар кимки, ул йўлға озим бўлғай, икки жаҳон саодати анга мулозим бўлғай. Андин чиққан итти, туз борғон мақсадға етти. Ҳар соликким, мақсадға етибдур, бу йўлдин чиқмай кетибдур. Озиқиб чиққач, айтибдур, бу сирот – истиқомати анга даст берди

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ

«Фастақим кама умирта»[20] маъмури ул эрди. Қилдин инчка, қиличдин итик йўлдур. Ҳар ким бу йўлни мардона қатъ қилса, эр улдур! Ангаким, сироти мустақимдин убур бўлмас, насиби жаннатда кавсар ва ҳур бўлмас.

Байт:

Жодае шаръ билакимки, ўзин туз қилди,
Давлати сармад анга ҳар соридин юз қилди.

Танбеҳ (63).

Фосиқи бенадомат – шум, қиладурғони саодат аҳлиға мазлум. Зуҳду фисқ элга тақдири Яздондиндур, аммо иккаласини бирдек кўрмак нодондиндур. Тақвоға шукр керак ва исёнға узр. Ва надомат будур тавфиқ аҳлиға аломат. Ҳар фисққким, пушаймонлиқ ўтин ёрутқай, ул ўт тардоманлиқ олудалиғин қурутқай. Журм эътирофиға узр – тавфиқ нишонаси ва зуҳд гуруридин такаббур – шайтон фасонаси. Бу зуҳд шайхи худписанд иши, ул узр ринди ниёзманд иши. Бу бири умиди жовидға сармоя ва ул бири маъяси муаббадға пироя.

Маснавий:

Ҳар зуҳдки, ужб анга эрур зам,
Кўнглум ҳарамиға қилма маҳрам.
Ҳар фисққи, узр анга эрур ёр,
Ул ён мени мойил айла зинҳор.

Танбеҳ (64).

Ямон қилиғлиқ бадхўй ва бот аччиғлиқ туршрўй бир балоға гирифтордур ва бир ибтилоға мубталоким, ҳар ён борса андин қутулмас ва ҳар сори қочса андин халос бўлмас. Голиб душманедур – доим ўзи анга мағлуб, қоҳир адуведур – ҳамиша вужуди анга манқуб.

Танбеҳ (65).

Кулагач юзлук хуш ахлоққким, нифоқ кудуратидин бўлғай йироқ, гулшани биҳишт эрур жилвагоҳ ва мақоми ва фирдавси аълодадур таҳаррук ва ороми. Очуқ юзидин халойиққа нишот ва чучук сўзидин улусға инбисот. Мардумлуқ била кўнгулларга маҳбуб ва инсоният била жонларға матлуб. Осуда андин ёру ағёрки, мундоқ киши бўлсун умридин бархурдор.

Маснавий:

Юзидин кўнгулларга айшу тараб,
Сўзидин баданларга дафъи тааб.

Очуғ чеҳраси тоза гулдин нишон,
Ҳадисиға булбул бўлуб жонфишон.

Танбеҳ (66).

Душман ғуруридин ғам ема ва маддоҳ хушомадин чин демаким, анинг ғарази ўз мақсудиға комдур ва мунунг мақсуди сендин муҳаққар инъом. Агар иккаласиға илтифот қилмасанг ва қабулин лозим билмасанг, ул ўз қасди ижросидин муаттал ва талбири муҳмал бўлур ва мунунг мадҳи ҳажвиға мубаддал бўлур.

Маснавий:

Бирисига ғараз, ўз муддаоси,
Бириси қасди, инъом илтимоси.

Чун сендин топмадилар ҳеч парво,
Бири хасму биридур ҳажворо.

Танбеҳ (67).

Муваҳҳиш хабарни чиндур деб дўстға еткурма ва бировнинг айби воқеъ бўлса юзига урма. Қўйғилким, ул чин хабарни душман еткурсун ва таҳаммулким, ул айб можаросин адувси сурсун.

Назм:

Не сўздинки, етгай бировга ғубор,
Не лозимки, сен қилғасен ошкор.

Қўяберки, қилсун аён душмани
Ки, бордур адоват адувнинг фани.

Танбеҳ (68).

Хирадманд улдурким, ёлғон демас, аммо барча чин, дегулук ҳам эмас. Бировки кўзи аҳвалдур, чун хилқати Холиқиндур – анга не мадхалдур. Бу сўзни анинг юзига қилмоқ изҳор бартақдирки, чиндур, аммо не лутфи борки, Ҳақ сунъиға эътироздур ва ноҳақ бировга хижолат ва ўзунга нодонлиқ изҳоридур ва бир кўнгулга маломат. Бу навъ ваҳшатангиз чиндин бўл йироқки, мулояматомиз ёлғон андин яхшироқ.

Байт:

Ёлғон ўлса мулояматомиз,
Ваҳшатангиз чиндин англа азиз.

Танбеҳ (69).

Башар жинсиға ўз хатоси дилпазирдур ва мардуд фарзанди ногузир. Ямон шогирдким, табъ зодасидур, иккаласи башар табъи натижасидур ва модласи. Агар маҳбуб бўлсун ё марғуб, ўзига кўрунгусидур маҳбуб. Оқил бу тарийқни шиор қилмас ва яхши-ямонни Ҳақ яротқондин ортуқ ва ўксук билмас.

Маснавий:

Ямон-яхшини Тенгридин англағил,
Ямонни ямон, яхшини яхши бил.
Ямонни агар яхши қилсанг гумон,
Эрур яхшини ҳам дегандек ямон.

Танбеҳ (70).

Қаноат – истиғно сармоясидур ва шараф ва иззат пироясидур. Муфлиси қонеъ – ғаний ва шоҳу гадодин мустағний. Тамаъ мазаллатға далил ва ғанийи томеъ – хору залил.

Тамаъ била улким ола олур ва олмас, бу адами тамаъ ҳеч саховатдин қолмас. Бу навъ сахо аҳли каримдур ва тамаъ хайли лаим.

Байт:

Хорлиғлар боши тамаъ билгил,
Доимо «азза ман қанаъ»[21] билгил.

Танбеҳ (71).

Борлиғки, лутфу карами ом бўлғай, йўхсулликда анга барча элдин ком бўлғай, ком бўлса, боре хижолат бўлмағай ва эл сарзанишидин малолат бори бўлмағай.

Байт:

Чу дафъи хижолат эрур комча,
Надомат йўқи элдин инъомча.

Танбеҳ (72).

Бот муяссар бўлғон кечга тортмас ва ўкмак била баҳоси ортмас. Сафол чўчак ҳар дошдин минг чиқар, қиймати бир дирамдин ортуқ эмас ва кунда юз синса киши ҳайф демас ва таассуф емас. Чиний аёғ қиймати ясарда суубатиға кўрадур, асрамоқда эҳтимом қийматиға кўрадур. Қиймати оз – ҳурмати оз.

Байт:

Қаю матоъким оз воқеъ ўлса қиймат анга,
Эрур мувофиқ анинг қийматича ҳурмат анга.

Танбеҳ (73).

Сабр била кўп боғлиғ иш очилур, ишда ошуққон кўп тойилур, кўп тойилғон кўп йиқилур. Ишда ошуқмоқ ёш ўғлон ишидур, сабр била иш қилгувчи тажрибалиғ улуғ ёшлиғ киши ишидур.

Байт:

Ҳар кимсаки айламас ошуқмоғни хаёл,
Яфроғни ипак қилур, чечак баргини бол.

Танбеҳ (74).

Разли данийким, ҳазл қилиғи бўлғай, кулдурмак учун тобоннинг қичиғи бўлғай. Фасақа хайлида муқаллидеки, ғарази эл кулгусидур, гўё фоҳишаи қаҳбанинг кўрганни кўргузган кўзгусидур. Ракик ҳазл иштиғоликим бўлғай бировнинг мужиби инфиоли ёмонларға шиордур ва яхшиларға, андин ордур.

Мутоябаки, боиси инбисот бўлғай, хуштурки, мужиби фараҳ ва нишот бўлғай. Алосида ракик гуфтор йўқ, бировға андин хижолат ва озор йўқ. Ул зарофат ва ибоҳатдур, андинки ўтти сафоҳатдур.

Байт:

Тийбат хуш эрур бўлса дақойиқдин анга зеб,
Чун бўлди сафоҳат нетар ул сўзни киши деб.

Танбеҳ (75).

Май ичмак наҳй эрур Тенгри қавли, ҳар ҳол била анинг тарки авли. Ошкор ва кўп ичмаги носоз, шарти махфий ичмакдур ва оз. Оз ичмаги ҳикматқа дол, махфий ичмаги ҳуш аҳлиға хисол. Яхши ичмаги хилқати солим элга ҳол, мутлақ ичмаги офиятқа маол.

Улки «умм ул-хабоис»[22] бўлғай, анга шефта бўлмоққа ҳам умми хабоиси боис бўлғай. Ямонроқ ичгучи анга мағлуброқ, ҳар неча ямонлиғи зоҳир ўлса анинг қошида маҳбуброқ. Бадмастқа дамодам ичмоғидин не баҳрким, одамийлиғ қатлиға ичар қадаҳ-қадаҳ заҳр. Оқшом усруклардин хориж тарона, телба итлар улушқондин нишона.

Мастлар аросида бир ҳушёр – ҳушёрлар аросида бир маст ҳукми бор. Манҳидур улки ошкор тоат этгай, ошкор маъсиятға кўрким не етгай.

Байт:

Кимгаким Ҳақ рўзи айлабдур тарийқи офият,
Ошкоро айламас не тоату не маъсият.

Танбеҳ (76).

Кўп дегувчи, кўп егувчи – томуғ тўриға ошуқуб кетгувчи. Демакка машъуф ва емакка мағлуб – ҳикмат шарафидиндур мардуд ва маслуб. Ҳасуд бемор, балки муҳлик маразға гирифтор. Фосиқ ва хаммор – зиёнзада ва зиёнкор. Ғийбат дегувчи – нажосат егувчи. Афюнию банги – одамийлар нанги. Томеъ умри зоеъ ва малолати шоеъ. Эр киши кўп ясанса бева бўлғай, бу сифат зуафоға шева бўлғай.

Байт:

Эр кишиға зебу зийнат – ҳикмату донишдурур,
Яхши киймак бирла хотунларға оройишдурур.

Танбеҳ (77).

Қариким, қилғай раънолиқ – тифледурур ноболиғ. Кичик ёшларға улуғлар ҳаракоти анга далилдурким, не ақли бўлғай, не уёти. Қариким, сақолин вусма била бўяғай, йигитлекдурким, ани гулоб била ювғай. Муфлис бурж олсаки базл қилғай, сақол ораста қилурким, ҳазл қилғай. Агар буржиға суд ортар, ўз бўйнин боғлаб зиндонға тортар. Эр кишиким, кўп ясанғай, хирад аҳли анинг ақлидин ўсанғай.

Рубоий:

Ийд оқшоми тифл илгида чапу рост ҳино,
Ё шоҳиди шўх эгнига хаззу дебо.
Шоистадурур қари бажуз далқу асо,
Кўргузса сақолиға куларлар уқало.

Танбеҳ (78).

Ғанийға чапон киймак андоқдурким, муфлисға атласу катон киймак. Хўб йиртуқ тўн била ҳам хўб, гул ямоғлиқ чапони била маҳбуб. Зуҳал бийик мақом била меҳри ховарий бўлмас, дев биҳишт ҳулласин кийган била пари бўлмас.

Кампир ҳарам нозанини бўлурму, кафтор ғазолаи Чин бўлурму? Қари қаҳба гулгунау вусма била юзу қошлиғ – бузуқ мафсақадур, шингарф ва зангор била наққошлиғ. Хожаким, биби борида додакка айланғай, бибининг иффати этаги қўлға булғонғай.

Байт:

Кишиға бўлмаса ўз шаънига шойиста сифот,
Қилмасун айб ўзидекдин доғи андоқ ҳаракот.

Танбеҳ (79).

Нодонға сўз демачи айғоғдур ва кўп демаги йўртоғдур. Оз демаги – носиҳ ва демамаги – муслиҳ. Элнинг махфий айбин пайдо қилмоқ – ўзин беэътимод ва ўзидекни расво қилмоқдур. Йўққим, ўзидекни расво қилмоқ ва ўзининг ҳам бу навъ айбин ошкоро қилмоқдур.

Байт:

Эл айбини айтурға бировким, узатур тил,
Ўз айбини фош айлагали тил узотур, бил.

Танбеҳ (80).

Илм ўқуб амал қилмағон, ерни шиёр қилиб тухум солмоғонға ўхшар ё тухум солиб, маҳсулидин баҳра олмағонға ўхшар.

Байт:

Илм ўқуб қилмағон амал мақбул,
Дона сочиб кўтармади маҳсул.

Танбеҳ (81).

Усрук сўзига ҳикмат, мухолифи жавоб хирадманд иши эмас ва телба рамзиға ақл муқтазосидин ўзга ҳушманд нукта демас.

Маснавий:

Кишига неча келса мушкул ҳол,
Ҳикмату ақл анга эрур ҳаллол.
Кесак отқонға ким чекар юмруқ,
Тўни йиртуқдурур, сақоли юлуқ.

Танбеҳ (82).

Мушфиқ носиҳ сўзин эшитмағоннинг сазоси таассуф емакдур ва ўзига носазо демак.

Байт:

Хирадманд пандини кўрган ачиғ,
Сўнгида пушаймонлиғи не асиғ.

Танбеҳ (83).

Ҳунарманд қошида беҳунар илик тебратмаса, айб туҳматин анга тақар. Итолгута туғдорининг кучи етмаса, сонгғи била ани булғор.

Байт:

Басо ожизки хасм остиға ётмиш,
Оғиз суйин анинг юзига отмиш.

Танбеҳ (84).

Сайёднинг балиққа шаст солмоғи нафс муддаоси учундур ва балиқнинг ҳам қармоққа гирифтор бўлмоғи жуъ балоси учун.

Байт:

Бўлди сайёдғау сайдға нафс орзуси қайд,
Йўқса не ул эди сайёд, не бу эрди анга сайд.

Танбеҳ (85).

Оз демак ҳикматқа боис ва оз емак сиҳҳатқа боис. Оғзига келганни демак нодон иши ва оллиға келганни емак ҳайвон иши.

Байт:

Кўп демак бирла бўлмағил нодон,
Кўп емак бирла бўлмағил ҳайвон.

Танбеҳ (86).

Ғолиб душман забунунг бўлса шод бўлма ва иши андишасидин хоя бўлмаким, сиёсатида таҳаммул вожибдур ва риоятида тааммул.

Байт:

Душман ражоу хавфи десангким, фан ўлмағай,
Андоқ тирилки, кимса санга душман ўлмағай.

Танбеҳ (87).

Олимки, жоҳилни муқобалаға келтуруб, илзом қилмоғи ҳавас бўлғай, анинг ўзига ушбу иҳонат-ўқ бас бўлғай. Олим керакки, ўз илмининг поя ва миқдорин асрағай, гавҳарни имтиҳон учун тошқа урмағай.

Байт:

Хораға ҳар кишиким, дурри саминни урғай,
Хирад англарки, қаю бири бирини синдурғай.

Танбеҳ (88).

Гавҳар балчиққа тушган била қиймати ушалмас ва ўз баҳосидин қолмас. Эшак мунчоғин тожға тиккан била фируза ерин тутмас ва ҳеч ким анинг кам баҳолиғини унутмас.

Қитъа:

Зевар била шакли хўб бўлмас,
Ҳар қизки, эрур ёмон лиқолиғ.
Ҳарнеча қоронғу бўлса ҳужра,
Шамъ анда бўлур фузун зиёлиғ.

Танбеҳ (89).

Қобилға тарбият қилмамоқ зулмдур ва ноқобилға тарбият – ҳайф. Ани адами тарбият била зоеъ қилма ва мунга тарбиятингни зоеъ қилма.

Қитъа:

Қобилға тарбият эрур ул навъким, гуҳар
Тушса нажосат ичра юғай кимса ани пок.
Гар ит узумиға киши май бирла берса сув,
Бу тарбият била қила олғайму ани ток.

Танбеҳ (90).

Ҳазлға шуруъдин беҳурматлиғ ортар ва ҳазлнинг ниҳояти жидолға тортар. Кўп лаҳв ҳаё пардасин чок этар ва адаб ва ҳурмат аҳлин бебок. Қила олғонча таъзим ва адаб биносин йиқма ва ҳаё ва ҳурмат хилватидин ташқари чиқма.

Рубоий:

Иймонға эрур нишон ҳаё бирла адаб,
Ҳурмат била таъзим саодатқа сабаб.
Ҳаййиву муаддаб ангаким, бўлса лақаб,
Мақсудиға кеч етса ажаб, англа ажаб.

Танбеҳ (91).

Фосиқ бари миллатда нодондур ва покравлар аросида нодонроқ. Фисқ бари тариқатда ёмондур ва порсолиқ либосида ёмонроқ. Не элга ёрсен – ўзунгни ул навъ туз, нечукки борсен – ўзунгни андоқ кўргуз.

Маснавий:

Ҳаёву адаб бирла тузгил маош,
Яна айла таъзиму ҳурматни фош.
Не эл ёри бўлсанг, алар ранги бўл,
Нечук бор эсанг, тутқил ул сори йўл.

Танбеҳ (92).

Саҳву хато башариятнинг лозимидур. Хато ва саҳвин англаб муғанаббиҳ бўлғон, саодатманд одамийдур. Хатосин зойил қилур, улки эътироф сари қайтғай, ва музоаф қилур, улки далил ижро қилиб ҳарза айтқай. Муболағаси неча кўпрак – саҳви пайдороқ ва мукобараси неча ортуқроқ – ўзи элга расвороқ.

Маснавий:

Хатоға тадорук недур бехилоф,
Аён қилмоқ ўз саҳвиға эътироф.
Вагар қилса саҳвиға ижро далил
Ки, яхшидур айлар ики онча бил.

Танбеҳ (93).

Ҳар ғанийки, тириклигида эҳсондин кўнгулларни шод қилмағай, ўлганидин сўнг ани кимса дуо била ёд қилмағай. Эҳсон тирикликда яхши отдур, ўлгандин сўнг дўзах азобидин нажот.

Қитъа:

Кишида барча аҳлоқи ҳамида,
Чу жамъ ўлди қўярлар отин эҳсон.
Бири андин саходур, бир мурувват,
Булар ғар йўқтур, инсон эрмас инсон.

Танбеҳ (94).

Бахилнинг андоққи, бугун топқони захира бўлғай, тонгла қабри ҳам бу кунги маоши уйидек тийра бўлғай. Зуҳду тақво барча вақтда дилписанддур, йигитликда дилписандроқ. Тавба ва истиғно ҳама вақтда судманддур, қариликда судмандроқ.

Ҳилму ҳаё аҳли ҳар ерда аржуманддур, улуғлар назарида аржумандроқ. Яхшилиғ ва ёмонлиғни ким қилдиким, жазо кўрмади. Салоҳ ва фасод тухмин ким эктиким, ўрмади?!

Байт:

Яхшилиғ тухмини сочқилким, будур деҳқонға сўз,
Ҳарнеким, эктинг бугун, борин ҳамон тут они кўз.

Танбеҳ (95).

Иззат аҳлики мазаллатқа тушти санъат илги йўқтуру ва савол тили. Анга тараҳҳум қилмоқни ғанимат бил ва илгингдин келганча эҳсон қил. Йигит гадоким, бел ура олур ва ўтун ташимоғни билур, анга нима берган Тенгри молин зоеъ қилур.

Танбеҳ (96).

Зарбафт кисватлиғ дунёгузин нажосат устидаги илтироғучи чибин. Муттақии покрав масжидда мўътакиф бўлғон чоғи мусҳаф авроқи аросида гул яфроғи.

Маснавий:

Бири байт ул-Ҳаром ичра фариштa,
Бири дайр ичра шайтон барча ишта.

Не ҳожат шарҳ қилмоқлиқ тафовут
Ки, байтуллоҳдиндур фарқи собит.

Танбеҳ (97).

Билмаганни сўруб ўрганган олим ва орланиб сўрамаган ўзига золим. Оз-оз ўрганиб доно бўлур, қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур. Ўрганурдан қочқон лаванд ва юзига ҳиял ва баҳона эшигин очғон тананд. Эмгак тортиб илм ўрганган хирадманд.

Байт:

Илмдин орий улуснинг жоҳили худкомаси,
Ўрганурга жидду жаҳд этган жаҳон алломаси.

Танбеҳ (98).

Гадозодаи хирадманд — акобир ҳамрози, ғанийзодаи лаванд — арзол дамсози. Ул илму дониш юзидин салотинни қилиб ҳожатманд, Бу жаҳл ва инод фартидин халойиқ қошида нописанд.

Қитъа:

Басо, ягонаи муфлиски, мулк султони,
Улум масъаласида эрур анга муҳтож.
Басо, жаҳолату бебоклик фанида ғаний
Ки, султон они ўз мулкидин қилур ихрож.

Танбеҳ (99).

Тинч кўнгул била ёвғон умоч яхшироқким, такаллуф ва машаққат била қандий кулоч. Эски чанон била фориғ туфроғда ўлтурмоқ яхшироқким, зарбафт хафтон кийиб биров оллида турмоқ.

Қитъа:

Гадолиғ бўрёси узра мискин
Ки, хотир фориғ ўлғай ҳар таабдин.
Кўп ортуқким, бўлуб ўзунгга маъмур,
Хазу дебода ер тутсанг тарабдин.

Танбеҳ (100).

Ҳар кишиким, бир қавмнинг сулук ва оҳангин тузар, тадриж била ҳамул қавмнинг рангин тутар. Ҳар кимгаким, пайравлиғ этар, ул мутобаат хосиятидин ул етган ерга етар. Агар бу сўз санга кўрунса маҳол, Асҳоби Каҳф ила итларидин ҳисоб ол.

Қитъа:

Набий ўғли томуғни қилди маскан,
Томуғ аҳли гуруҳин чун эришти.
Ва лекин жаннат аҳли пайрави ит,
Етишти қайдаким ул эл етишти.

Танбеҳ (101).

Одами шариф ул-кавнайндур[23] ва ит нажас ул-айн[24] аммо ҳақношунос ва бевафо одам ҳақшунос ва вафолиғ итдин кам. Вафолиғ кўтуз ит яхшроқким, вафосиз хуш барно йигит.

Қитъа:

Бевафо ҳақношунос элдин йироғлиғ истаким,
Келмади ҳаргиз алардин ғайри бедоду жафо.
Итта итлик айламак жону кўнгул бирла бўлур,
Ҳақшунос ўлсау бўлса анда ойини вафо.

Танбеҳ (102)

Нафспарвардин ҳунар келмас – емакдин ўзга ва нафспарастдин нафъ етмас – демакдин ўзга. Ул бири бари ҳаром таомдин ва бу бири барча таърифи каломдин.

Маснавий:

Ул бири луқмау навола сўзин,
Айтиб ончаки холи айлаб ўзин.
Бу ўз авсофиға муарриф ўла,
Айлабон базми анжуманни тўла.

Танбеҳ (103).

Тенгри эл айбиға нозир ва сотирдур. Бовужудким, жазосиға қодирдур. Ва Тенгри душмани ани кўрмас ва билмас. Аммо туҳмат била фош қилурда тақсир қилмас.

Маснавий:

Тенгри ишин қилмоқ эрур фарзи айн
Ким, кўрубон айламамак шўру шайн.
Кўрмойин улким, иши бўҳтон эрур,
Билки, бу хислат била шайтон эрур.

Танбеҳ (104).

Хирадмандға эл хатосидин панд етар ва савоб йўлиға азм этар, андин бурунким, анинг хатосидин панд олғайлар ва айбин анинг юзиға солғайлар.

Қитъа:

Оқил чу кўрса элда хато ижтиноб этиб,
Андин савоб йўл сари мойил қилур ўзин,
Қўймас анинг хатосиға эл айлаб эътироз
Айтурға юзи ўтрусида саҳвининг сўзин.

Танбеҳ (105).

Шабоб айёми зикрида

Йигитлик умр гулшанининг баҳоридур ва ҳаёт шабистонининг наҳори. Бу биридин айшу нишот гулларининг очуғлуғи ва ул биридин завқу инбисот уйларининг ёруғлуғи.

Инсоннинг зебу раънолиғи андин ва башарнинг тобу тавонолиғи андин. Ҳавос ва қувоға андин қувват, жавориҳ ва аъзоға андин сиҳҳат. Кўнгулға ишқ ошуби андин ҳодис ва шўхлар сари ошуфта бўлмоққа ул боис. Йигитларға ҳусну ноз туғёни анинг мағрурлиғидин, қариларға ашқу ниёз тўфони анинг маҳжурлиғидин. Кўз уйи машъали андин равшан ва юз боғи анжумани андин гулшан. Нозанинлар ҳусни истиғносиға сабаб ул ва ишқойинларға ишқ балосидин мужиби ранжу тааб ул. Забарластлар бошида мулк ҳавоси шўри андин ва зердастлар аёғида ҳам мулкдин жало бўлиб қочмоқ рўзи андин. Чобуклар анинг натижасидин майдонда таковар чопиб, балки ул таковар ҳам анинг пашъасидин майдонда югурурға қувват топиб, маъсиятдин нафсға йигитликда ком топмоқ ҳам ибодатдин руҳға йигитликда бийик мақом топмоқ. Харобот аҳлиға риндлиқ ва мастлик йигитликда дилпазир ва муножот аҳлиға порсолиғ ва худпарастлиғ йигитликда беназир.

Рубоий:

Аҳбоб, йигитликни ғанимат тутунгуз.
Ўзни қарилиқ меҳнатидин қўрқутунгуз.
Ойини адовату ҳасаддин ўтунгуз,
Ҳар навъ ила ўзни неча кун овутунгуз.

Танбеҳ (106).

Шайхухат зикрида

Шабоб майининг махмурлуғи қарилиқ ва йигитлик сиҳҳатининг ранжурлиғи қарилиқ. Шайхухат айёми нишот аҳлин ношод қилурким,

одаме қаддин хам қилиб, умр била хайрбод қилур. Ҳавас ва орзулар шоҳи кўнгулда синар, балки барча тараддуд ва ҳаракатлардин кўнгул тинар. Сарбаландлиғ хаёли бошдин чиқор. Надомат ва ҳасрат ашки сели бадан қасри деворин йиқар.

Номуродлиғлар зиндони будур ва ноумидлиғлар байт ул-аҳзони ҳам будур.

Қад эгилмаги туфроққа майл этмакка дол, шоҳидлардин танаффур бу маъниға гувоҳи ҳол. Илиқ титрамоғи умр бодаси хуморидин. Кўздин ёш бормоғи ҳаёт мотами изтироридин. Ҳофиза ўрниға нисён ер тутуб, ўрганмоқни, балки унутмоғни ҳам унутиб. Баданға сиҳҳатдин асар қолмас ва кўнгулға ҳушу хираддин хабар қолмас.

Йигитларға таҳайюр анинг мабҳутлуғидин, ўғлонларға тамасхур анинг фартутлуғидин. Ҳар сари мўйидин бир мараз пайдо, қарилиқ ва минг иллат анинг зотидин ҳувайдо.

Аёл ва атфол ториқиб муҳофазатидин. Навкар ва чокар озиқиб анинг мулояматидин. Турлук-турлук иллат бадани уйида ўкулуб, ажаб-ажаб мараз касратидин ҳаётдин тўнгулуб.

Маъмурлар нофармонлиғидин рўзгори қатиғ ва маҳкумлар бесомонлиғидин тириклиги ачиғ.

Оғзи сўлакайи сўз мазасин оқизиб, мараз касратидин мушфиқлар оғзиға сув томизиб. Эрники, бир-бириға қовушмай ўз ҳолиға кулуб, боши кўксиға тушуб, оғзи ҳуққасидин доналари тўкулуб. Сиҳҳат уммиди хаёли кўнглидин йироқ, тириклигиким, ўлмак юз қатла андин яхшироқ.

Рубоий:

Чун кетти йигитлику узолди қарилиқ,
Дам совуди, яъни қолмади қон ҳам исиқ.
Оғзиға ҳаёт шарбати бўлди ачиғ,
Ўлмоғ хушроққи, умр бу навъ қаттиқ.

Рубоий:

Афсуски, умри навжавонлиғ кетти,
Танға қариликда нотавонлиғ етти,
Гар юз йил улки комронлиғ этти,
Чун топмади маргдин амонлиғ, нетти?

Танбеҳ (107).

Пешаи соликка пир зарур эрконига одамизод вужуд мулкидин хонапардоздур. Ва адам кишвариға сафарсоздур. Бу сафар махсус санга ва манга эмас ё хусусият қилғонни киши шоҳу гадоға демас. Ҳар ким адам

хонхонасидин вужуд анжуманиға қадам урубтур ва бу бақосиз оромгоҳда бир нафас ўлтурубтур, яна қайтиб аслий ватанға азм этмак керак ва қайдин келибдур яна ул ён кетмак керак. Беш кун бу дори фано тириклигига масрур ва давлатиға мағрур бўлмоқ керакдур. Ўлумдин гузир йўқтур ва ҳеч кишига ул маҳлакида дастгир йўқ. Бас, анинг яроғида бўлмоқ заруратдур ва борур асбобин тузатмак чорасиз суратдур. Ул сафар асбоби солиҳ аъмолдур ва ҳамида хисол. Ва анинг зикри иккинчи қисмда тафсил ва тартиб била рақамға келди ва машруҳ битилди. Аммо мусофирға йўл суубатининг суҳулати учун ва водий йироқлигининг дафъи шиддати учун ва ёмон уқбаларким, олдига келур ва азим мухотараларки, воқеъ бўлур, раҳнамойлиғи учун ва мушкулкушойлиғи учун бир нимаким, ногузирдур комил раҳнамойи пирдурким, анинг иршоди бўлмайин бу йўлға азм қилмоқни акобири авлиё қаддасаллоҳу таоло арвоҳаҳум[25] жойиз тутмайдур, балки солик атвори ва сулукиға ёвутмайдурлар. Ҳар ойинаким, мусофир кўрмаган йўлға қадам урса ва етмаган водийға югурса, йўл йитурмак эҳмоли бор ва йўлдин озмоқ имкони бор. Ул ақобатдин ва анда юзланган хатаротдин мусофирни ҳодий ўткарур ва комил муршиднинг иршоди мақсадқа еткурур. Ва яна аҳлуллоҳки, Ҳақ йўлиға қадам қўюбтурлар ва талаб маркабин шавқ водийсиға сурубтурлар, комил пир иршодидин айру азм қилмайдур ва бу йўлда ҳодийсиз мақсад манзилиға етмайдурлар. Агар аҳёнан юздин бир солик зоҳир юзидин муршид пири нобуд экандур, аммо маъни йўлидин мавжуд экандур ё ғойиб муршид тақвияти бирла ё мутаваффойи комил руҳонияти тарбияти била азм этибдурлар ва матлубға етибдурлар. Мақсудким, бу йўлда нафс душмандур ва шаётин раҳзан ва ҳар қайси азим махофат ва улуғ офатдур, то ҳодий бошқармағай ва муршид маҳлакадин ўткармағай бу йўл қатъи мутаассирдур ва мақсадға етмак мутааззир. Ва ўзлуки била бу водийға етган ва манозилин қатъ этган анонинг гирифторидур ва нафсға тобеъ ва шайтоннинг масхара ва маҳзалидур ва ранжи зоеъ Бу мақсудға бир восита бўлмай етмак мумкин эмас ва муршиди раҳнамой бўлмай, бир унинг етганидин киши демас. Муридни мақсудға еткургувчи Ҳақдур воситаи пир ва соликни матлубқа қўшулдургучи ҳам Ҳақдур ва васила ҳам пир.

Тамсил: Манқулдурким, қутб ус-соликин ва султон ул орифин, ҳақиқат аҳли имоми, Шайх Боязид Бистомий[26] (қуддиса сирриҳу) бир жонибға бўлуб эрди озим ва бир муриди анга мулозим. Бир улуғ сув илайларига келди. Ва Шайх «Аллоҳ!» деб ул сувға қадам урди ва муридға «Боязид», деб қадам урмоқ буюрди. Шайх ва мурид «Аллоҳ» ва «Боязид» деб борурлар эрди. Ва сабо ва насимдек сувлин ўзларин ўткарурлар эрди. Ногоҳ мурид хаёлиға келдиким, Шайх Аллоҳ зикри била борадур ва мени йўлда бошқарадур, мен ҳам восита шамъин ўчирай ва ваҳдат баҳрида Аллоҳ зикри била қадам урай. Бу муддао била улки қадам қўйди, ботти. Шайх дастгирликка қўлин узотти, илкин тутуб чекти, баҳр соҳилиға отти ва муҳлика ғарқобидин судради амн манзилиға еткурди ва деди: — Эй фарзанд, сен аввал Боязидға

ет, андин сўнгра Тенгриға етмак ҳавас эт. Анга бу навъ сиёсат сурди ва иршод шартин бажо келтурди бу йўл ҳодийси ҳар кимгаким, пирдин мундоқ ҳалок ғарқобларидин дастгирдур. Мақсудки, пир иршодидин айру бу йўлға қадам урмамоқ керак, балки дам.

Рубоий:

Кимники, бу йўл қатьиға солди тақдир,
Пир амрини қилмаса, керактур тағйир,
Онсиз қадам урса, англа макру тазвир,
Малъун деса беҳракки, десалар бепир.

Танбеҳ (108).

Сафар манофии зикрида

Арзи сокин қайда ва сипеҳри даввор қайда ва туроби мутамаккин қайда ва кавкаби сайёр қайда?!

Ул бири сукундин хоксорлар пойандози бўлди ва бу бири таҳарруклин сарафрозлар сарафрози.

Ранж ва машаққат мояи тавозуъ ва адабдур ва сафар ранж ва машаққатға сабабдур.

Сафар кўраи ғудоз ва сўздур ва ул ғудоз ва сўз эрнинг вужуди олтуниға иёрандуздур.

Сафар маҳжурларини матлубиға еткургувчи ва маҳрумларни мурод уйиға кивургувчи ва хомларни пиширгувчи ва таомларни сингургувчи. Олам ғаройибидин баҳра еткургувчи ва офариниш ғаройибиға иттилоъ бергувчи.

Бузургворлар мазороти файзиға мушарраф ва мукаррам бўлмоқ сафардин ва файзосор эранлар хизматиға муаззиз ва муҳтарам бўлмоқ сафардин. Соликнинг атворига андом бергувчи сафар, кўнгулнинг ҳар сари ҳаво қилуриға ором бергувчи сафар. Мусофирни манозиллардин бохабар қилғувчи ул, ул мароҳилға раҳбар қилғучи ул. Иссиқ-совуқдин жонға интибоҳ бергувчи ул, аччиғ-чучукдин кўнгулни огоҳ қилғувчи ул. Сафар водийсида мусофир аёғиға дарду бало тиканлари кўп сончилур, лекин ҳар тикандин мақсуд гули очилур. Йўл эмгаги шиддатидин бадани кўп товшалур ва вужуди роҳравлар аёғиға тўшалур ва аъзоси ул аёғ остида ушалур, аммо кўнгли бузуғлуғлари ясалур, ва руҳи кўзгуси сафо олур.

Ҳар кишварнинг оройишини ва ҳар манзилнинг осойишини сафар аҳлидин сўр ва мусофирдин кўр. Сафар қилмағон ором фароғатин қайда билсун ва ғурбат чекмаган ватанда ком рафоҳиятин не навъ маълум қилсун. Дарёки сокиндур, суйидин ютса бўлурму ва рўдким мутаҳаррикдур, зулоли таркин тутса бўлурму? Таҳаррук аҳлиға ҳаётдин асардур ва жамодот хайли

тириклик нишонасидин бехабар. Бу сайр агарчи зоҳир сайридин ҳикоятдур, аммо ҳақиқат йўли сайру сулукидин киноятдур. Ул махсус эмас сукун ва ҳаракатға муфид эмас батий сурьатға ва ани дебдурларки, анжуманда хилват ва ватанда сайр ва ҳаракат.

Қитъа:

Бу жамоатдурки, манзилгоҳдин олмай қадам,
Кўз ҳам очмай ул тарафким, олами кавну фасод.

Баҳрдин заврақни тортарлар тутуб соҳил сари
Ким, ани ғарқ этгали еткурмиш бўлғай тундубод.

Рубоий:

Ё Рабки, бу қавмким эрур хизрқадам,
Ўлган кўнгул эҳёси учун исодам.
Ўлган ва итганларга қилиб лутфу карам
Еткургандек, еткур, менинг бошима ҳам.

Танбеҳ (109).

Одамийнинг яхшироғи улдурким, порсо ва пок бўлғай ва Ҳақ сўзин айтурда беваҳму бок бўлғай. Ўзи поку кўзи покни инсон деса бўлур. Тили ариғ ва кўнгли ариғни мусулмон деса бўлур. Мусулмон улдурки, мусулмонлар анинг тил ва илгидин эмин бўлғайлар ва кўзи кўнглидин мутмаин.

Танбеҳ (110).

Яхшидин ёмонлар ҳам ёмонлиғ тамаъ тутмас, яхши ёмонларға ҳам яхшилиғни унутмас. Яхшилиқ қила олмасанг, ёмонлиқ ҳам боре қилма. Яхшиликдан ёмонлиғни яхшироқ билмасанг, яхшиларга қўшул, яхшилиқ теграсиға эврула олмасанг, яхшилар теграсига эврул.

Танбеҳ (111).

Фисқ шумлуғидин ўзингни яхшилардин ҳуратма ва ёмонлар аросида қотма. Ул шум агарчи ақлға макруҳдур, аммо нафсға маҳбубдур; агарчи Ҳақ йўлида мағмумдур, аммо шайтон йўлида марғубдур.

Танбеҳ (112).

Бир неча журъани баданға дохил қилиб, бир неча қатрани андин хориж этма. Ул журъа кудуратидин сафодин айрилиб, ул қатра хуружидин бало этма. Ул журъа селоби балодур, дин ва иймонинг уйин йиқар, дарёсиға ботмаким, ул журъа селоби балодур, дин ва иймонинг уйин йиқар, ул қатра гирдоби ранжу анодурким, анинг била ҳаётинг нақди чиқар. Бадан

дуржидин дурларниким сочтинг, холи бўлдунг ва жисм шишасига уя жур-
лар йўлин очтинг – нафсу ҳаво поймоли бўлдунг. Ул журъа модлаи фасод-
дур, танингга ёвутма ва ул қатра нақди ҳаётдур – таркин тутмаким. Мунинг
қабулидин шайтон мақбули ва мақсудисен ва анинг раддидин Раҳмон
мардудисен. Ани ичмак – жигар қонин ичмакдур ва мундин кечмак – бир
жигар гўшадин кечмакдур, ул бирин ютмоқдин заҳр ютма, бу бирин
сочмоқдин наслинг тухмин қурутма.

Танбеҳ (113).

Дардлиғ кўнгул – шуълалиғ чароғ, ёшлиғ кўз – сувлуқ булоғ.

Тева қушин юклаб кўчса бўлмас ва чодир қанотин очиб учса бўлмас. Ўт иши қовурмоқ, ел иши совурмоқ. Сувнинг мазаси муз била, ошнинг мазаси туз била, одам яхшилиғи сўз била. Сиҳҳат тиласанг кўп ема, иззат тиласанг кўп дема. Хотунға қавшонма, хайрға ишонма. Яхши либос – танға оройиш, яхши қўлдош – жонға осойиш. Томеъдин карам тилама, гадодин дирам тилама. Бахилдин амонат ажаб, каримдин хиёнат ажаб. Чоқин сиймин ўкса бўлмас, ёғин риштасин тутса бўлмас. Телба қулоғига панд – қуюн аёғига банд.

Танбеҳ (114).

Бебок – ҳамдамликка ярамас, нопок – маҳрамликка ярамас. Эрнинг қилиғи – сутнинг илиғи. Терлаган ойилур, ўсургон ўёлар. Ясанчоқ – мардона бўлмас, кўпалак – парвона бўлмас. Дўст жавридин ингранма, душман бедодидин гунгранма.

Танбеҳ (115).

Моллиқ нодоннинг демаги, олтунлуқ чибиннинг емаги маълум. Фосиқдин ҳаё тилама, золимдин вафо тилама. Кулар юз билан ато, сахо устига сахо. Ариғсиз иш сафо бўлмас, ит ганчиси асо бўлмас. Анингким шоҳларға хизмати хўбрақ, қўрқунчи кўпрак. Ишқсиз кесак, дардсиз эшак. Қонеъ тиланмас фарзона, қаноат туганмас хизона. Элга қўшулғон оройиш топти, элдин уулғон осойиш топти. Ҳар югурган ёвушмас, ҳар айрулғон қовушмас. Жуҳуд ўз динидин маҳжур, ҳасуд ўз феълидин ранжур. Хасм неча ҳақир бўлса, кўнгул кўзғатур ва хас неча ушоқ бўлса, кўз булғатур. Душман сўзи тўзими элдин, сув хатлари – елдин. Ушоқлар иши нима бўлмас, писта қобуғи кема бўлмас. Душман мақолоти – банг хаёлоти. Ҳез – вафосиз, тоз ҳаёсиз.

Танбеҳ (116).

Осойиш тиласанг олам аҳлиға ҳамдам бўлма, бахшойиш тиласанг, ўзлугунгга ҳам қўшулма. Замон аҳли забон аҳлидур. Ҳар ким аларға ёвушти, Ҳақдин ероқ тушти. Ҳар ким алардин айру тушти, Ҳақнинг яқинларига йўлуқушди.

Яхши бўл ё ямон, иккиси бўлурмен деган ҳамон ямон ҳамон. Ямон била яхши орасида кўп фарқдур икки кеманинг учин тутқон ғарқдур. Ҳар қавм ойини била зуҳур қилсанг алардинсен, алар ямон бўлса, сен – ямон ва алар яхши бўлса, сен яхшилардинсен. Бас ўзни яхшилар орасида яшурғон ва ятур этагига илик урғон яхшироқдур ва хавфу биймдин қироқдур. Итга ямлар суҳбатидин эранлар ҳукми бор ва нажас тузлоққа тушса, туз ҳукми отар. Басо қобилки, яхшилардин айрилди, ямонлар суҳбати ани зоеъ қилди.

Сийидзодаиким, лўлиларга ўткангай, маймунбозлик ва дудуктарош-ликдин ўзга не ўргангай? Шоҳ қасри кабутариким, саҳроиларға қўшулғай, хеча қўнар ери чоҳ тубидин ўзга не ер бўлғай. Ёмондин яхшилиқ кўз тутмоқ фосид хаёлдур, итдин кийикка ва мушуклдин кабутарга шафқат маҳолдур. Зотн душман ва мухолифни дўст дема, ўзунгга бози берма ва бози ема.

Табиий душман вақте дўст бўлғайким, сув ўтни ўчурмагай ва ел туфроғни совурмағай. Инсон била шайтон орасила адоватдур ва табиий мухолифат: бири ўтдин ёротилди ва бири туфроғдин ёротилди. Бу адоват ароларидадур ул чоғдин ўт ғолиб бўлса, туфроғни кул қилур ва туфроғ ғолиб бўлса, ўтни ўчирур.

Одам била шайтон мухолифатин унутма. Ота душманин ўзунгга дўст тутма. Отангни биҳиштдек маъманидин жало қилди ва йиллар хоқлон гарибистонида залил ва мубтало қилди. Ва отанг авлодидин баъзи анга интиқом туздилар ва хору забун қилиб жафолар кўргуздилар. Нафсни чун тақво риёзати била зердаст қилдилар – шайтонни залиллиқ била ерга паст қилдилар.

Сизнинг бу адоватингиз ҳаргиз адам бўлмас. Бу душманлиқ аронгиздин ҳаргиз кам бўлмас. Бу ғолиб душмандин бир дам ғофил қолма, ўчуролмас исён ўтин ўз хирманингга солма.

Танбеҳ (117).

Нодон дўстни ҳам дўст сониға кивурма, хирад шамъин анинг ҳарза афсонаси елидан ўчурма. Басо тифлким, айни муҳаббатдин ато сақоли ўкин тортиб узубтур ва сажжодаси меҳробида беадаблиғ кўргузубтур ва намозин бузубтур. Ва басо мастким, ниёз юзидин аёғ ўпкали эгилибдур ва беихтиёр қайдин покдоманлар этагин мулаввас қилибдур. Доно душмандин нафъ имкони бор ва нодон дўстдин зарар имкони кўпрак бор ва мунга алар била ихтилот қилмамоғ керак.

Танбеҳ (118).

Башар жинсидин вафо кўз тутма ва хирад нахлин фосид хаёл самуми била қурутма. Бир вафо қилсанг, ўн жафо тортарға муҳайё бўл, мунча била қутулсанг, жонға миннат тутуб узларин қўл.

Юқорироқ вафосиз аҳли замон достони ўтубтур ва хирад замон аҳли ерларини унутиб, вафо ойинидин маъзур тутубтур.

Танбеҳ (119).

Хўб — руҳафзо, зишт — умрфарсо, хушхулқ нозанин — ҳури биҳиштойин. Ёмон мижозлиқ зишт — деви дўзах сиришт. Муханнас не ҳашвки демагай, мокиён не нажосатки емагай. Эрдин сўз ҳунар, энчидин бўз ҳунар.

Жимрий ўкунуб бийик бўлмас, ўчку югуриб кийик бўлмас. Кўнглида халалликка кулгу ҳаром, шоҳ оллида душманликка уйқу ҳаром.

Тенгри борчани ўз йўлида раҳзандин асрасун ва шоҳ оллида душмандин асрасун.

Байт:

Ўз йўлида Тенгри тутсун элни душмандин йироқ,
Шаҳ қошида кимки шайтонвашдурур андин қироқ.

Танбеҳ (120).

Умрни ғанимат бил, сиҳҳат ва амниятқа шукр қил. Фано тарийқин туз, фақр била мубоҳот кўргуз. Мазҳабингни ихфолиғ била элдин яхши асра ва ёрмоғингни яхши ва ёмондин махфий сақла. Афтодалиғ била хўй тут ва шикасталиғ била кўнгулни овут.

Бефойда сўзни кўп айтма ва фойдалиғ сўзни эшитурдин қайтма. Оз деган — оз ёнгилур, оз еган — оз йиқилур. Очлиғ ҳикмат сармоясидур ва тўқлуғ ғафлат пироясидур. Тўқлуғ ҳирсин кўнгулдин йўқ қил, ўзунг оч бўлиб, бир очни тўқ қил. Ўзунгни зебо либос хаёлидин ўткар, либос зеболиғин тиласанг бир ялангни буткар. Либос ҳар нечаким зебодур, кийганингдин кийдурганинг авлодур.

Байт:

Нечаким тўнни риоят бирла кийсанг эскирур,
Чунки кийдурдунг ялангға уфрамас тўн ул эрур.

Танбеҳ (121).

Ҳар кишини дема маҳраму ҳамроздурким, бу матоъ олам аҳлида оздур. Башар жинсин розингға маҳрам билма, балки малакни ўзунгга маҳрам қилма. Ўзунг асрардин агар санга малолдур, яна биров ани асрамоқ маҳолдур. Ўз махзанингни очсанг ва махфий дурларингни сочсанг, терган киши сепамай неткай ва асра деб, муболаға қилғонинг не ерга етгай? Ўзунг ўз сиррингни асрай олмағонингни билурсен, яна биров ани фош этса, айб ҳам қилурсен.

Бу сир асрамоғингдин лавҳашаллоҳ ва эътироз қилмоғингдин боракаллоҳ! Кўзни ўз айбингдин олма ва ўзгалар айбиға кўз солма.

Байт:

Бийнандадур ўлса киши ўз айбиға ҳозир,
Кўз очма бўлурға, яналар айбиға нозир.

Танбеҳ (122).

Чин сўзни ёлғонға чулғама, чин айта олур тилни ёлғонға булғама. Ёлғончи киши эмас, ёлғон айтмоқ эранлар иши эмас. Ёлғон сўз дегувчини беэътибор қилур, нечукким, ул гавҳарни хазафдек хор қилур. Улки чин сўзни ёлғонға қотар, дурри саминни нажосатға отар.

Байт:

Гавҳареким, шоҳларға зеби тожу тахт эрур,
Тошлаған они нажосатға ажаб бадбахт эрур.

Танбеҳ (123).

Тенгри дўстлари сидқу сафо маъданидур. Ёлғончини дебдурларки, Тенгри душманидур.

Тилингни ихтиёрингда асрағил, сўзунгни эҳтиёт била дегил. Маҳаллида айтур сўзни асрама, айтмас сўз теграсига йўлама. Сўз борким, эшитувчи таниға жон киюрур ва сўз борким, айтғувчи бошин елга берур. Тилинг била кўнглунгни бир тут, кўнгли ва тили бир киши айтған сўзга бут. Сўзни кўнглунгда пишқормағунча тилга келтурма, ҳарнаким кўнглунгда бўлса тилга сурма. Агарчи тилни асрамоқ кўнгулга меҳнатдур, аммо сўзни сипамоқ бошқа офатдур. Айтур ерда унутма, айтмас ерда ўзунгни мутакаллим тутма. Айтур сўзни айт, айтмас сўздин қайт. Оқил чиндин ўзга демас, аммо барча чинни ҳам демак оқил иши эмас.

Маснавий:

Хирадманд чин сўздин ўзга демас,
Вале бари чин ҳам дегулик эмас.

Киши чин сўз деса зебо дурур,
Неча мухтасар бўлса, авло дурур.

Танбеҳ (124).

Уйғоқлиғда не оллингга келса, қазодин кўр, уйқуда ҳар не тушунгга кирса, яхши йур. Элнинг сўзига ҳар не ёмонлиқ маҳмил топма, ғолиб адув мағлубинг бўлса, шар тарафин зоҳир қилиб, хайр жонибин ёпма. Қавий душман забунинг бўлса мурувват қил, карам ва авф кўргузгил.

Золим ва бедард суҳбатида нукта сурма, наммом на номард мулоямат дам урма. Доно иликдин борғондин сўз айтмас, ўтган йигитлик орзу билан қайтмас.

Ўтган рўзгор адамдур. Келмагандин сўз айтқон аҳли надамдур ва ҳол муҳтанамдур. Бир турк бу маънида деблурким: «Дам бу дамдур».

Байт:

Мозию мустақбал аҳволин такаллум айла кам,
Не учунким, дам бу дамдур, дам бу дамдур, дам бу дам.

Хотимада:

Танбеҳ (125).

Сувдин асрағулукдур туфроқ ва балчиғ уйин. Ва ўтдин асрағулуқдур яғоч ва қамиш уйин. Ва елдин асрағулукдур бўз уйин. Ва туфроғдин асрағулукдур кўз уйин. Жамиъи мосиваллоҳдин асрағулукдур кўнгул уйин.

Байт:

Нечукким, тўрт уйга тўрт зидди нуқсони шойеъдур,
Бешинчи уй даги аёрдин ул навъ зоеъдур.

Олам асбобининг туганмаслигида бу танбеҳдурлар: Масалан, бировким кирпичдин бир-бирига фарш тўшар бўлса, чун маъхуд будурким, хиштни дарз бар дарз солмас, қироғларин бир-биридин ўткариб, аввалгиға ёндоштура солғон икки хиштнинг тарафларида икки улуғ фаржа пайдо бўлурким, яна икки хишт тилар. Они солмоқ лозимдур. Бу қиёс била минг ё икки минг хишт фарш солилса бу навъ фаржалар бағоят кўп ҳосил бўлур. Ҳар қайсининг ислоҳиға яна хишт солғон сайи ул фаржалар ул хиштларга кўра кўп зоҳир бўлур. Агарчи ул фаржа зоҳир бўлғон такмили учун яна хишт солилса, «Арзуллоҳи восиъатун» юзин, балки кураи арз даврасин тамом хишт солмоқ лозим келур. Бовужуди улким, бу маҳол хаёлни киши тааққул қилса туганмогининг имкони йўқтур. Қиши туганмагини фараз қилса, ул фаржалар бирла минг, балки юз минг билониҳоя ортар. Аларнинг ислоҳини маҳол фараз бирла ҳам тааққул қилса бўлмас. Мунинг иложи ва тадоруки хиштни зовия қилмоқ била ва андин ҳам ушоғроқ ушатмоқ била муяссар бўлурким, муддао қилғонча ерга чун фарш тўшалди, пайдо бўлғон фаржаларға кўра хиштларни ушотиб солғайлар ё ул душворлиғ осонлиғ била илайдин қўпқай.

Танбеҳ (126).

Келдук мушаббаҳғаким, олам асбобидур, киши тиласаким, кўнгул тилагандек ва башарият томеаси тақоза қилғондек асбобини тузатғай нима кўп керак ул кераклик нималардин бир нечаси муяссар бўлса, яна анинг ғмоми ва такмилиға юз онча, балки кўпрак керак бўлур ҳам анинг анжомин тааққул қилса ул ҳам мужиби завоидлар бўлур. Андоқким, анинг саран-жомининг тасаввури маҳолотқа юз қўяр. Масалан, баъзи салотиндекким, неча иқлимни олдилар ўзга ақолим хаёли бошлариға тушти, мунинг даги иложи ва тадоруки бир неча муддаодин кечмак ва бир неча орзудинки, башар табъининг лозимасидур, ўтмак била ҳосил бўлур. Эмди сўзнинг аслиға шуруъ қилоли: Бу олам асбоби муддао ва орзусин андоқким, бирор нима хотирдин салб қилғон била кўп ташвиш за таклифдин махлас воқеъ бўлур, агар билкулл тамоми муддао ва орзудин киши илик тортса, дунёнинг барча офот ва балийётидинким, иштиғоли Ҳақ йўлининг монеъидур, озод ва фориғ бўлмоқ муяссардурким, бу давлат кўп мувофиқ бандаларға даст беридур ва арода бор экандурлар ва ҳоло ҳам бор экинлар. Ва аларким, зродин чиқибдурлар, зикрлари машойих ва уламо кутубида мазкурдир.

Эмди келдук мушаббаҳғаким, фарш тўшмамакдур, ул даги андоқ хиштни ушотқон била ва зовия қилғон била кўп мушкуллиги осонликка юз қўяр. Агар бу фарш хаёлин тамом кўнгулдин чиқорилса, киши ул маҳол тасаввурдин ҳам тинар ва халос ҳам бўлур ё ўйга агар фарш бўлмаса нафс танаъумоти ва талаззузотидин не ўксугай. Ва авлиё (қаддасаллоҳу асрораҳум) ахлоқ ва сифоти таърифида, балки анбиё (саловотуллоҳи алайҳим) аҳком ва шароеъи зикрида ўй фарши сўзи ўтубму экин, андоқким, ўй фаршиға ҳеч иш вобаста эмас ва ул ҳеч ишга муҳтожун илайҳ эмас. Фил-ҳақиқат олам асбоби даги беш кунлик умрдаким, ниҳояти ўлмакдур ва барча қонлар ютуб ҳосил қилғон асбобин юз ҳасрат ва ормон ила қўюб кетмак.

Ҳар кишиким, Ҳақдин қабул саодатиға мушарраф бўлубтур, ани рад қилибдур ва бори аҳли қабулнинг мардуди билибдур чун ани тамоми хотирдин маҳв этибдур, аслий мақсудиға етибдур. Ва ул мушаббаҳ ва мушаббаҳун биҳ аросида бу тафовут ҳам борким, ул фаршқа шуруъ ва таркидин фоилиға суд ва зиёнеки, айтса бўлғай, йўқтур. Ва дунё асбоби иштиғолидаким, Ҳақ йўли сулукидин монеъдур бир нафас юз оламча зиён ва ҳар дам минг фалаки аъзамча нуқсон гунашдин равшанроқдур.

Ҳикоят: Ҳорун ар-Рашид[27] Шайх Баҳлул[28] суҳбатин ҳавас қилди ва ул матлуб ҳусулин мултамас қилди. Баҳлулғаким, бу хабар етти, Ҳорун суҳбатин мушарраф этти. Халифаким, Баҳлул аёғин ёланг кўрди, кафш киймагонининг кайфиятин сўрди. Мажзубким, йиллар кафшсиз сайр этиб эрди, кафш деган нима ёдидин кетиб эрди. Билгачким, кафш дунёда мавжуд бор, табассум била дедиким: «Киши ани тиласа қайдин топар?» Ҳорун дедиким: «Бозорда кўптур. Олур ани ҳар кишиким, ҳар қайси аёғига ҳўбдур». Баҳлул сўрдиким: «Ҳар ким ани олмоқ майли қилур, аммо баҳоси қайдин

топилур?». Ҳорун айттиким: «Баҳосин биз саранжом қилали ва санинг учун сотқун олали». Баҳлул дедиким: «Ани кийган гоҳи аёғидин чиқарса, ким асрар ва кеча уюса, ким сахлар?» Ҳорун дедиким: «Қул бераликим, асрасун ва сен қайда чиқарсанг, сахласун». Баҳлул дедиким: «Ул ҳам ёланг аёғ бўлса нетай? Кафш олай деса баҳоси қайдин етгай? Ҳорун дедиким: «Ани ҳам биз берали, ул санга кийдургандек биз анга кийдурали». Баҳлул дедиким: «Ул оч қолса, не егай ва ёланг қолса дардин кимга дегай?» Ҳорун дедиким: «Киймагин хазонадин еткурай ва емагин боварчидин буюрай». Баҳлул дедиким: «Мен аёғ ёланг ўрганибмен ва кафш ва ўтукдин ўсонибмен. Кафш кийсам, шоял дастор ҳам чирматқайсен ва мени бошдин аёғ балоға қолғонларға қотқойсен. Ва ўзунг ҳам бу икки таклифға қолғайсен. Бу савдодин кечсанг санга бу меҳнатдин қутулмоқдур, манга ҳам бу бошдин аёғ балодин халос бўлмоқдур».

Пири роҳ ва солики огоҳ мундоқ дуррдек такаллумким сурди, бу гавҳарларни анинг қулоғиға урди. Шоҳни ул можародин ўткарди ва ўз аёғин кафшдин тортти, бошин дастордин қутқарди.

Байт:

Фориғ этти бесару поқони ул гуфтордин,
Ҳам аёғин кафшдин, бошини дастордин.

Танбеҳ (127).

Кафшсизликдин малул бўлмағил, аёғсизларға боқиб шукр қил. Дастор йиртуғлуғидин ғам ема, боши ёруғларға боқиб Тенгри ҳамдидин ўзга дема. Танпўшунг дуруст бўлмаса, тандурустлуғунгға шокир бўл, ичинг қутиға ғизо топмасанг, ич оғриғинг йўқ шукриға зокир бўл. Кисангда агар дирам йўқ, кўнглунгда кисабур ғами ҳам йўқ. Ифлос машаққатин бурчлулуғунг йўқидин унут, ҳар ҳолда шукр ва қаноат тариқин берк тут. Агар отинг йўқтур, арпа ғамин емассен. Агар қулунг йўқтур, киши қули худ эмассен. Қамар қурсиға илкинг етмаса, қўғлама, ўтмак ҳам муғтанамдур. Зарбафт баҳоли либоси бўлмаса, фароғат бўрёси қачон андин камдур?! Агар шунқордек бошингда зардўзлук тумоғадин тож эмасдур, шукр қилким, кўзунг ёруқ дунёни кўрарга муҳтож эмастур. Агар шунқор эгасидек белингда баҳлайи зарнигор йўқ ҳам, шукрдурким, илгинг баҳли панжасидек нокор йўқ ва андин санга озор йўқ.

Ҳар шиддатеким, билурсен андин қатиқроқ ҳол бордур ва ҳар суубатеки, гумон қилурсен андин саъброқ кўб кишига гирифтордур. Ҳар машаққатким, сенда йўқтур, сенингдекда бор. Ул санга неъматедур шукр айтурға сазовор. Ҳар неъматким, санга берибтур ва сенингдекка бермайдур. Ҳамду сано айтурға кироманд Ҳақдин бу беҳисоб иноятларни бил ва мунга кўра бандалик фикрини қил. Ҳар неча ибодат қилсанг, кўнглунгни тақсир

қилғонга мойил тут ва ҳар неча тоат қилсанг, тилингни узр айтурға қойил тут. Сен ва қилғанинг маъдуми маҳз, вужуд Ҳақ вужуди, ҳар не анинг ғайри нобуд ва мутлақ ва буд анинг буди.

Илоҳи, бу ажзодурким, яхши-ёмон сифоти анда мазкурдур, мақбулу мардуд ҳолоти анда мастур, битгувчиси агарчи ёмонлардиндур ва яхшилардин эмас, аммо сендин яхшилиқ тамаъиға ўзин ёмонлардин демас.

Илоҳи, ани яхшилар оросидин ҳуратма ва ёмонлар хайлиға қотма. Тилига келган била кўнглин содиқ тут ва қаламиға ёзилғон била замирини мувофиқ тут. Ўзингдин ўзгодин юзин қайтар. Ўз сўзунгдин ўзга сўзин кўнглидин чиқар. Ул ён тутким, санга етишгай ва ул йўлға юрутким, санга қоришгай. Тилига ўзунгдин ўзгани ёвутма ва кўнглини ўзунгдин ўзгага овутма. Кўнглини тасаллийи висолинг била овут ва кўзини тажаллийи жамолинг била ёрут. Бу замир фарзандин кўзларға маҳбуб эт ва бу бағри пайвандин кўнгулларга марғуб эт.

Рубоий:

Бу номаки, хомасиға қилдинг мактуб,
Қил аҳли қулуб олида «Маҳбуби қулуб».
Эл айб топардин қилма маъюб.
Ҳар ким ўқуса насиба этгил матлуб.

Китобнинг тарихи зикрида:

Бу номағаким, лисоним ўлди қойил,
Килким тили ҳар навъ эл ишига ноқил.
Тарихи чу «хуш»[29] лафзилин ўлди ҳосил,
Ҳарким ўқуса, илоҳи, ўлғай хушдил.

МУНШАОТ

МУҚАДДИМА

Ҳамди мавфур ул сонийъаким илми муншийси сунъ қалами била каломи мавзун иншосин офариниш авроқиға рақам қилди, то офариниш аҳли анинг ҳикмати била амал қилғайлар ва яхшини ёмондину қилурни қилмасдин билгайлар[1].

Ул ҳокимким омдурур эҳсони,
Шаҳлар бошиға нофиз анинг фармони,
Фармониға иншо сувари қуръони,
Иншосига эъжоз келиб арзони.

жалла олоуҳу ва аммат наъмоуҳу[2].

Ва дуруди номаҳсур ул рофиъаким, шаръи муфтиси килки амри била шариати ҳамид имлоси замон саҳойифиға ёзилди, то замон эли анинг амр ва наҳйиси била иштиғол кўргузиб хато пайдосидин савоби тариқиға росих бўлгайлар[3].

Ул шоҳки мояи фасоҳат келди,
Ҳар нукта анга маҳзи балоғат келди,
Ҳақдин иши оламға рисолат келди,
Шони бу рисолатда адолат келди.

Саллаллоҳу алайҳи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи[4].

Аммо баъд: ажиллаи асҳоб оллида андоқ маъруз бўлур ва аиззаи аҳбоб хизматида андоқ арзға еткурулурким, атрок иншосида ва бу аҳли идрок баёну адосидаким, бировдин бировга руқъа ёзғай, ё ул кишн ул руқъаға жавоб битигай, даги руқъа келтурган қосидни қайтарған – алфози латофатдин муарро ва тарокиби балоғатдин мубарро эрди ва адоси рангин фиқаротдин намойишсиз ва мазмуни рангин абётдин оройишсиз ва муқобалада форсий алфознинг иншолари дилписанд ва макотибу имлолари аржуманд эрди, хаёлға андоқ келдиким, турк алфозининг даги руқъалари ҳамул мисол била битилгай ва бу тилнинг номаларини ҳам ўшул минвол билан сабт этилгай. Оз фурсатда бу руқъалар жамъ бўлиб эрди ва номалар йиғилиб эрдиким, бу авроқ зимнида сабт бўлди.

Рубоия:

Ҳар кимки ани ўқурни бунёд этгай,
Роқимни агар дуо била ёд этгай,
Тенгри они ҳар банддин озод этгай,
Ҳар ғамдин анинг хотирини шод этгай.

1

Тоғ-тоғ ниёз рафъидин сўнгра қоф-қоф ихлос юзидин маъруз улким, бу фаслдаким, наврўз насимининг мушкбезлиғи лола димоғин савдойи ва баҳор салқинининг атрангезлиғи булут мизожин ҳавойи қилибтурур, лоладек савдойилиғдин тоғ ҳавоси қилиб, булутдек ҳавойилиғдин қаё савдоси бошқа тушти. Чун ул бийик пояға сарафрозлик ва ул олий мақомда анжуманпардозлиқ даст берди, манзиле кўрулди, сахо аҳли ҳиммати дин рафеъроқ ва бисоте топилди, зако хайлининг хаёлидин бадеъроқ.

Маснавия:

Кўк сабзаси кўкка еткуруб бош,
Ул кўкта бўлуб нужум ушоқ тош,

Авжики битиб фалак симоғин,
Қоплондин олиб қамар тувоғин,

Ҳам субҳ шамомаси сумансо,
Ҳам шом насими сунбулосо.

Сарбаландлиғи сабза тилидин «Ва изас-самоу кайфа руфиъат»[5] адосига жорий ва побаржолиғи садо тақриридин «ва изал жиболу кайфа нусибат»[6] баёниға зокир. Мунунгдек дилкушо масканда баҳорий булут қатороти лола жомиға тушгани қарроба саҳобидин бода селин лолагун жомға қуймоққа боис кўрунди ва бу янглиғ руҳафзо маъманда барқ ламъасидин тийра тошлар санг-кабоб пишургали чақмоқ чаққали муқтазий бўлди. Ва лекин ул баҳори ҳаёт суҳбатидин айру ҳар лола аҳбоб жониға доғ ўртагали шуълае ва ҳар қатра асҳоб ҳаёти шамъини ўчургали. Дажлае эрди — густохлик юзидин фалонни қуллуққа йиборилди, агар кўҳнавард ашҳабни қулла азиматиға сурулса ва анинг хорошикоф тувоғидин секриган ўт била барқ ламъасидек мунтазирлар кўзларин ёрутулса, тоғдин қуёш чиққондек бўлғай ва баҳордин гул очилғондек кўрунгай.

Рубоий:

То фасли баҳор зеби олам бўлғай,
Ул зеб ила боғ сабзу хуррам бўлғай.
Лутфунг ҳар бир элга дамодам бўлғай,
Гаҳ-гаҳ бизим жонибимиз ҳам бўлғай.

2

Чун меҳр ўтидин самандар ўлди саратон,
Оташкададек тутошти гулзори жаҳон,
Эрмас бу исиғ гунашда чиқмоқ имкон,
Хуштур кишиға бўлса совуғ соя макон.

Чун сипеҳр заргарининг анбури учидан бир кулича олтун секриб сувға тушти, яъни чарх корхонасида жавзонинг икки пайкари аросидин қуёш курси саратон обгириға таҳвил қилди; сипеҳри куравий заргар кўрасидек меҳр ўтидин ул навъ қизидиким, яқиндурки, фалак тосидин савобит доналари тосдаги қалъий қатаротидек эриб, тома киришгай ва тадвир бўталаридин сайрот сийми сув бўлуб, сиймобдек оқиб, арз кониға етишгай. Биҳор суйидин ҳаҳон жисми терға ғариқ ва бухор ўтидин хаёл пайкари ерда ҳариқ.

Маснавий:

Дарёға солиб исиғ ҳаво тоб,
Тўлғонмоғи ўз-ўзиға гирдоб,

Тоғдин кишиким тилаб нишоне,
Бир тўда қизиқ кул англаб они,

Хуршед ҳароратидин анжум
Ер сояси остида бўлуб гум.

Тинмай югуриб қуюн такидин,
Қум узра аёғи куймакидин.

Кўк табъиға чун ҳарорат ошиб,
Жисмиға шафақдин ўт тутошиб.

Ҳар насими дилфуруз ҳаво ҳароратидан бир самуми жонсўз ва ҳар зулоли гўшон ҳарорат шиддатидин бир маракаи жўшон.

Назм:

Дегайсен юқорроқ чиқиб замҳарир.
Қуйироқ тушубтур сипеҳри асир.

Анинг бирла хуршед ўлуб муттафиқ,
Ҳавони ҳам айлаб турур муҳтариқ.

Уйдин бош чиқормоғлиғ ҳаво оташрезлиғидин мутаассир ва эшикдин аёқ ташқари қўймоғлиғ ер оташангезлиғидин мутааззир, хусусанким, бу заифнинг мизожи неча кун май ўти иштиолиға муштаил учун ҳолё ул иштиол асари табиатда муштаил бўлубтур.

Байт:

Оҳ, мин-ал-хамри ва ҳолотиҳи,
Ахрақа қалби би ҳароротиҳи[7].

Шеър:

Гаҳ суруклук андоққи ақшомғи ҳол,
Кўрунуб сабуҳий чоғида маҳол,

Гаҳ ул навъ махмуру пажмурдалиқ,
Гаҳ майдин неким, жондин озурдалиқ.

Бода ўти жисмимға тутошиб, ул ўт дуди, балки шуъласи бошимдин ошқон учун «Ал-узру инда киромин-носи мақбулун»[8] мазмунин шафеъ қилиб, бу ниёз руқъасин густоҳлиғ қилилди. Асҳоб мизожи истиқомат сафҳасида «алиф»дек муқим ва аҳбаб табиати эътидол гулшанида сарвдек мустақим бўлсун, омин, ё Раббал оламин.

3

Маснавий:

Чун хазон барги ҳусн этар оғоз,
Эвурур юзни зоҳир айлаб ноз.

Рубоия:

Чун бўлди хазон баргига ҳусн изҳори,
Нозин этар оғоз тушуб ҳар сори,
Лекин эвурур юзини зоҳир айлаб,
Сафрат ангаким зулми фалаки зангори.

Сипеҳри дунпиор жуз талаввун ва рангомезлиқ ва рўзгори буқаламундисор ғайри дуранглик ва ҳийлангизлик эрмас учун, ложарам ул биридин гоҳи бисот бўстони ранго-ранг гуллар била музайяндурур ва бу биридин гоҳи бўстон бисоти гуногун яфроғлар била мулавван ва лекин чун баҳор

субҳининг ҳар гули қуёш гулидек гулбун сипеҳридин тулуъ этса, оқибат хазон офтоб зардиға мунтақилдур ва йигитлигининг ҳар чечаги ахтар чечакларидек сипеҳр гулбунидин очилса охир субҳ асфар хазонига мунтаҳи.

Маснавия:

Не баҳорида шод бўл чандон,
Айлабон ўзни гул киби хандон,

Не хазонида барг айшини соч,
Юз уза заъфарон дўконин оч.

Аммо чун маржеъ сўнгги қисм ва миод сўнроғи шиқ бўлди. Ҳар ойинаким, пояда ани воло ва рутбада ани аъло деса бўлғай, бас сабаб бу бўла олғайким ва боис муни деса бўлғайким, чун фалак тожири таманно манзили мазраидин қуёш юсуфин биғ мизони каффасиға кивурди ва анинг саодат кундузи кофурий жисми кечанинг баҳоға келтурган саводий мушки билан вазнда тенг чиқти. Чаманнинг рухсори Юсуф[9] ишқида Зулайхо узоридек коҳий ва хазон ели ҳам анинг дамодам совуғ оҳи киби номутаноҳий бўлди. Қаро йиғочнинг сариғ баргларин ел учурғони тутундин учқунлар айрилғоннинг мисолин ва қизил толнинг коҳий яфроғларин баъзи жисмида қолғай, шингарф хутути узра заъфарон афшоний қилғондин нишона кўргузди. Муртафеъ шохлар уза шамъ шуъласидек барглар шакли шарҳиға бўстон музаккирлари «валақад заййаннас-самаад-дунё бимасобиҳ»[10] каримаси билан мутакаллим ва ул шуълаосо барглар акси шишаи ҳалабийда ойнаи Чиний каби зулол ичра тушгандин чаман қушлари «ка мишкотин физ-зужожаҳ»[11] савтиға мутаранним.

Маснавия:

Чу қилди каҳрабогун меҳри гардун,
Йиғочлар барги рангин каҳрабогун.

Шажар яфроғи бўлди каҳрабодек,
Демаким каҳрабо, меҳри самодек,

Сабо қилғоч сув узра зарфишонлиқ,
Сунинг тиғини айлаб зар нишонлиқ.

Учуб барг ўтидин ҳарён шарора,
Нечукким, зарварақдин пора-пора.

Сариғ яфроғ узаким ўлтуруб зоғ,
Бўлуб андоқки сориғ лолада доғ.

Қилиб зарҳал хазон наққоши тартиб,
Қилурға боғ авроқини тазҳиб,

Бу шуғли ичра айлаб саҳв таркин,
Зар андар зар қилиб барг узра баргин.

Мундоқ фаслки, ҳеч фасл нишотға мундин лойиқроқ эмас ва мундоқ вақтки, ҳеч вақт айшқа мундин мувофиқроқ киши нишон бермас. Ҳар ойинаким, ул хуршеди авжи камол олтун жом ичра асфар май била сархуш ва анинг кайфияти ҳароратидин олам аҳлиға зарфишонлиғи хазоносо, балки хуршедвашдурким, айши мустадоми мудом бўлсун. Ва лекин агар гоҳи умиди бўстони хазондин баргрезга қолғанлар ва ҳаёти гулистони ҳирмон баргрезидин хазонға учрағонларни журъа била ёд қилса, камоли қуёшидин зарраи кам бўлмағай ва қатра била шод этса, жамоли машъалидин шарорае ўксулмагай.

Байт:

Гулунг ранги асфар нишон бўлмасун,
Баҳорингға ҳаргиз хазон бўлмасун.

4

Дуоеким, шито қалбида шито қалбидин дилсўзроқ ва ниёзеким, қиш айнида қиш айнидин дилфурўзроқ бўлғай.

Байт:

Анинг ҳар ахғари ёқути аҳмар,
Мунинг ҳар зарраси рахшанда ахтар.

Адосидин сўнгра арз улким, ҳеч вақти мувофақатлик аҳбоб бир-бири висолидин баҳра олурға ва ҳеч замони мусодақатлиқ асҳоб бода базми тарҳин солурға андин яхшироқ йўқгурким, марғуб ёронлар машҳуд бўлғайлар ва ағёр юзига ҳужра эшиклари маслуд.

Байт:

Тузалгай ёр ила базми висоли,
Вале ағёрдин ул базм холи.

Ва бу иқбол ҳеч қачон андоқ муяссар бўлмас ва бу мақсуд ҳаргиз андоқ дилпазир кўрунмаским, қиш бўлғай. Хусусанким, бурудат шиддатидин ҳавас идрокдин нокор ва кеча бўлғай. Батахсис, булут мушкфом ҳавоға корнинг суда сиймидин кофурбор ва дай шоҳи шабихунидин ўт зардушт ғорора маздакининг сипоҳи тош бирла темур қалъасида мутаворий; фалак гумбазинда анжум анжумани тун қаро кийши ичра ниҳон ва рўзгор олачуғида сўзи турки саҳобнинг хокистарий синжобида пинҳон, сипеҳр хиргоҳидек ер уйда анжуман аҳли мужтамеъ, нечунким, сипеҳр хиргоҳида сурайё, соқийларға гоҳи муоширлар май тақозоси учун бу байт билан мутакаллимким.

Байт:

Соқиё, дай шиддатидан ақлу ҳис бетоб эрур,
Чораси жоми булурин ичра лаъли ноб эрур.

Ва аёқчиларға гоҳи муғаннийлар бода илтимоси учун бу назм била мутараннимким.

Байт:

Қасд этар эл жониға ҳардам совуғлуқ бирла дай,
Соқиё, синмас ҳаво заҳри, кетур таръёку май.

Нор ахгарларининг ламаоти нечукким лаъли коний ва анор доналарининг боғлонғони нечукким ёқути руммоний.

Маснавий:

Хушо, базм аро ўту май бўлса дай,
Май андоқки ўту ўт андоқки май.

Анинг манқали шийратазъйин келиб,
Мунинг шийраси манқалойин келиб.

Юзинда мунинг май бати лаъли ноб,
Анинг устида бўрдағон бат кабоб.

Мунинг ламъаси кўзни равшан қилиб,
Анинг шуъласи уйни гулшан қилиб.

Вале, базм юз бошлиқ оқ уй аро,
Оқ уй тоши тун мушки бирла қаро.

Ҳамул мушк уза абр кофурбез,
Жаҳон узра якдаст кофуррез.

Алқисса, тафриқа имкони ончаким мақдури бор нобуд ва жамъият мақдури ончаким имкони бор мавжуд ва ҳол улким:

Ҳар неким тақдир бўлса сарбасар топмиш вужуд,
Бовужуди мунча юз минг сен агар йўқсен не суд.

Меҳр ваъласи ҳамоно меҳргиёҳдек итти, ёхуд тун яримида меҳрдек ер тубига кетти. Ул лаъли оташин ҳижронида не лаългун ахгарда ҳарорату не оташнок майда кайфият ва ул меҳросо жабин ҳирмонида не шамъ шуъласи ёруқ ва не кўз шамъи айни йиғидин очуқ, ҳар соя ҳаракатидин бағирда тоб ва ҳар аёқ унидин кўнгулда изтироб. Чун муҳлик интизордин жон оғизға етти ва шикеболиғ ихтиёри иликдин беихтиёрона кетти, бу паришон алфоз марқум бўлди ва ошуфта калимот таҳрирға келди. Агар шабранг сарсархиромға рокиб бўлуб, рўзгори шабранг ва оҳи сарсар монандлар суҳбатиға роғиб бўлулса, тун яримида қуёш тулуъ қилғондек ва қиш ўртасида гул очилғондек бўлғай.

Рубоия:

То қишда совуғ табъға матлуб ўлғай,
То айш совуғ вақтда марғуб ўлғай,
То бу бори тийра тунда маҳбуб ўлғай,
Мажмуи сенинг ҳолинга мансуб ўлғай.
Омин, ё Раббал оламин.

5

Ул саодат буржининг қуёши бир ой камонхонада варзиш қилғондин сўнгра ўчку ови азиматиға тоғ сори юзлангандек фалак турки, яъни хуршед қавс чиллахона гўшасидин жадй қулласи авжиға таҳвил қилиб, ул бирида бурунғи кеча эриша олмай, фироқ зиндонида маҳбус қолғанларға қиёмат кунининг тунича кўрунгандек, бу бирида дағи аввалғи оқшом хўблар шоми зулфи яллосидек узун кўрунуб, анда ушшоқ оҳи дуди оламни тийра қилиб, ҳамул ел бурудатидин ашки ёмғурлари жола боғланғондек мунда ҳам мушкфом булут саводидин олам зулматкирдор ва сарсар шиддатидин ул мушк кофурбор бўлубтур. Бу бурудатни оташкада ўти дафъ қилмас, магар шайкада боласи ва бу зулматни қуёш ламъаси ёрута олмас, магар ул юз келвасн. Арз улким, аввалғиси димоғларни қизитибдур, агар иккинчиси ҳам тўлларни ёрутса, ғоят лутф бўлғусидур.

Гар май ўтидин қолмади базм ичра совуғлуқ,
Келсанг кетирур тийралиғин дағи ёруғлуқ.

6

Талаб дарёсидин мақсуд гавҳарин биров иликлай олғайким, муроди сафинасининг лебочасин ул сонии жавоҳир ҳамди била мурассаъ қилғайким, ҳар ноумидлиғ барри аро анинг ҳаёйи эҳсони юз кўргузса баҳри ҳажот етгай ва мурод тенгизидин матлуб кемасини биров соҳилға еткурғайким, мақсуд жунгининг фиҳристин ул қодири завоҳир шукри била қуламмаъ этгайким, ҳар дард соғарида анинг бодаи шавқининг дурди томса дарёйи ҳаёт қилғай.

Маснавий:

Анга ҳамдким, чархи дарёнавол
Топар андин анжум лаоли мисол.

Бу дарёда кишти янги ой ўлуб,
Ки заврақ киби баҳр паймой ўлуб,

Бу заврақка гулмех, этиб кавкабин,
Қилиб бодбон субҳ чодиршабин.

Тенгрининг ҳамди чунки топти насақ,
Наът дарёсиға сурай заврақ.

Улки чун баҳр қурбати тошти,
Чарх тўқуз тенгизидин ошти.

Дуррат ут-тож ўлуб сифоти анинг,
Баҳр ул-аброр наъти зоти анинг.

Эски наълайндек вале нимаси,
Нуҳ тўфони дафъиға кемаси.

Кўнгул баҳридин махфий дурларни олий мажлисқа бу навъ нисор қилилурким, бу сафарким бу нотавони бечора ва бу бехонумони овора илайиға тушубтур, биёбони суубатин, бал вусъатинким, хаёл тойири йиллар қанот уруб, анинг поёниға етмак хаёлдурур ва тоғининг шиддатин, бал рифъатинким назар пайки қарнлар қадам солиб, анинг авжиға етмак маҳол, бурунқи руқъада шарҳ қилилиб эрди.

Ҳарнеки варақда эрди марқум,
Бўлмиш бўлғай ўқурда маълум.

Ул дашт ва тоғни ҳидоят дастёрлиғи ва иноят поймардлиғи била дасту пой уруб қатъ қилғоч, дарёе илайға келдиким — умқи таманно лужжаси била тенг ва сатҳи таҳайюл баҳридин кенгким, андин чора убур эрди ва кемага кирмак зарур. Руҳсиз бадан гўрда ором тутқондек ва нурсиз мардум кўзда мақом қилғондек, ул мардуми йўқ кўзлар масаллик тийра уйларга кирилди ва бу мунхасиф ҳилоллар сайрининг суръати била бир ойға дегинча ул мартабада эрдиким, ҳар бир кун минг йилчилиқ йўл бор эмиш дейилса, мингдин бирини дейилмамиш бўлғай ва ул фалакваш баҳрнинг вусъатининг юзи ул ғоятқача эрдиким, сипеҳр лужжасиға ташбиҳ қилилса, дарёсидин қатрае айтилмамиш бўлғай. Баҳрий жонвардин ажойиб сувар ғоятсиз ва дарёий суратдин ғаройиб пайкар ниҳоятсиз.

Маснавий:

Аён сув ичра ҳар ён юз ғаройиб,
Бўлуб минг зоҳир ул юз бўлса ғойиб.

Неча кўз тушса кўк сув чарх монанд,
Топиб атрофи кўк зайлиға пайванд,

Хиромон ҳар тараф юз турфа моҳи,
Хирад моҳиятин билмай камоҳи,

Анингдек саҳмноку уйла ҳойил,
Ки айлаб кўргучи ҳушини зойил,

Равон юз тоғу бирга бўлмай ором,
Вале тоғеки, бўлғай моҳи андом,

Негаким орқаси тоғ авжи янглиғ,
Танида пақш дарё мавжи янглиғ,

Қашафлар ҳар бирининг саҳми беҳад,
Ясаб сув узра жисми бирла гунбад,

Бўлуб меъмори қудрат анда боний,
Сувдин қилмай хароб андоқ бинони,

Балиғ сайд айлабон ҳарён наҳанги,
Нечукким, ранг сайд этгай паланги,

Тани бир пуштаким бўлса хоро,
Темурдин тишу чангал ошкоро.

Кўрунуб жонвар баҳр ичра беҳад,
Нечукким дашт ичинда ҳар нечук дад,

Тамаввуж баҳр узаким тутмай ором,
Алар устиға субҳ илги ёйиб дом.

Ва гоҳи сарсар таҳрикидин дарё талотуми била «Ва изал биҳару фужжират»[12] саводиға роқим ва гоҳи кўлок ташвиридин амвож таоқиби сув хуруши уни била «ва изал биҳару сужжират»[13] адосиға мутакаллим. Ҳар нафас юз офатдин кўнгул сув бўлуб, жондин илик ювуб ва ҳар замон минг хатардин жон оғизға етиб, ўлумға кўнгул қуюлуб, кўзга туфроқ қароғи сурмаи сипоҳонийча кўрунуб, вале ул кўрунмай кўнгулга тош қиймати ёқути руммонийча топилиб, вале ул топилмай, бу тавр балиёт аро ҳалокка мушриф эканда ва бу навъ маҳолик аро ўлдум деганда дарёдин обхўриш узулди ва бу фироқда ҳабиб висоли насиб бўлди, юз ерга қўюб ва кўз туфроққа суртуб, шукр бажо кетурулди ва шавқ юзидин бошдин қадам қилиб, каъбаи мақсад азмиға қадам урулди. Умид улким, андоққи висол водиси тай бўлди, ҳижрон баводиси ҳам қатъ бўлғай ва лекин таваққуъ ҳбоби жонийдин улким, дуо ели била гоҳи бу ниҳоятсиз даштдинким, наъл бараҳна қадам урубмен, балиёт хасу хорин супургайлар ва илтимос асҳоби жовидонийдин улким, гоҳи ниёз ашки била бу шории йўқ биёбондинким, қиловузсиз киребмен, офот гарду губориға сув урғайлар.

Рубоия:

Ёнсам яна ғурбатни ҳавас қилмағамен,
Ҳижрон ўтиға танимни хас қилмағамен,
Жуз жоми висол мултамас қилмағамен,
Ҳақ ҳазратида шукрни бас қилмағамен.

Фано бешаси саҳатида висол шажарасидин самара топғонлар бошиға фалакнинг мухолиф ҳаракатидин ҳар жафо арраси келса Зикриёкирдор тиллари жуз холиқи бечун ҳамдиға зокир бўлмоғусидурур ва вафо шажараси соясида мурод самарасидин натижа кўргонлар оёғига чархнинг мутаоқиб зурубидин ҳар ситам тешаси тегса Мансурвор нутқларини ғайри сонеъ кун фаякун шукрига такаллум қилмоғусидур.

Нахлеки ризо соҳилидур беша анга
Руст англа фано туфроғига реша анга,
Ҳар лаҳза оёққа тегса юз теша анга,
Бошдин чу кечибдурур не андеша анга.

Ким айтса фано бешасида буди анинг,
Ҳар шоҳқа ил урмоқ эмас суди анинг,
Истарки етушгай улча мақсуди анинг,
Маъдум керак ҳар неки мавжуди анинг

Ва алҳақ бу шева бир сарвдек озодаваш дабидурурким, сипеҳри тездав жафоси ҳароратидин, иситма иштиоли чинордек жисмиға ўт солса жуз ҳақ ризоси нақдин истарга овучин очмоғой ва бу тариқа бир санобардек полакаш расмидурурким, чархи сабукрав ҳаракати бурудатидин сапедордек аъзосиға раъша еткурса сабот туфроғидин қадам олмағай ва сабр ҳавосидин бош чекмағой. Биҳамдиллаҳ вал миннатика[14] то сипеҳри даввор ҳаводиси саргардонлиғидин рўзгори нопойдор навойиби бесомонлиғидин Мозондарон чангалига қадам қўюлубтурким, ашжори касратидин сабоға ҳарими тавфидин маҳрумлуқ ишдур ва шохсори рифъатидин самоға ҳар лаҳза юз минг сарзаниш. Яфроғи ғулуси ҳижоблиғидин туфроғига ҳаргиз меҳри зарфишон анворидин бир дирам тушмаган ва муртафиъ шажари беҳисоблиғидин саҳатиға мутлақ саҳоби гуҳарафшон жавоҳиридин бир жола етушмаган. Арш соқиға чирмашиб чиққан ишқпечондин бир дона суҳо ва сидраҳ шохиға тўлғониб бош чеккан токидин бир хўша. Сурайё ғоятсиз ашжориғаким ер била кўкка иттисол берур «аслуҳо собитун ва фаръуҳо фис само»[15] содиқ ва ниҳоятсиз туюриғаким, ердин учқонда фалак юзин ёпар «диҳи тамуру мур ас-саҳоб»[16] мутобиқ.

Не беша эмиш бўстону боғи,
Анинг не учи пайдо не қироғи,

Ёғочи устида кўк сабзалар фош,
Вале кўк сабзасидин ўткариб бош.

Қуҳани ашжор ҳар ён боқса юз минг,
Ўтуб бошы фалакдин ҳар бирининг,

Этиб ҳайкаллари пайдо маҳобат,
Қилиб пайкарлари зоҳир ғаробат.

Паёпай девлоғ анинг жаболи,
Сарос ар девбод анинг шамоли,

Бўлуб ҳар барг бир миръоти васос,
Тута олмай хирад ўз ҳушини пос.

Қилиб ҳар руди суйининг садоси,
Аён юз ғулу шайтон можароси.

Шағолининг уни афғони андуҳ,
Чекиб кирган кишининг сўтига дуҳ.

Ҳар эски ёғочини қўнғорурға фалак пили суб қ хартуми била ажз зоҳир қилиб ва агар қўнғорса болорин тоширға сипеҳр арабаси ул юк остиға ёнчилиб, ҳашароти маҳобатидин рўзгори буқаламун арқами бир пайса таноб ва сибоъи салобатидин чархи дун асадиға паргидин ясаған шерча ҳисоб. Вуҳуши хайлининг оёғи кўпидин ер аъзосида юз минг жароҳат ва туюри хўшининг фиғон ва нафиридин фалак димоғи пардасида юз туман кароҳат. Кундузи офтоб ўтидин куйган хирман шакли анда меҳри рахшон ва кеча талбис шуъласидин ёғуған кирми шабистон шамъи анда анжуми дурахшон. Ёғочининг самари бордил ва самарининг таъми заҳри қотил. Бовужуди бу ғариб ҳолот ва турфа мақолот чун анда бўлмоғлиқ рўзгорим носиясида қазо қаламидин таҳрир топмиш ва носиям сафҳасида қадар хомасидин шашпазир бўлмиш, ҳар тикандин бир гулча осойиш етар ва ҳар тошдин бир дурча оройиш фаҳм бўлур. Муҳлик ҳавоси Масиҳо дами ва қотил суйи Хизр чашмасининг нами. Ва дўзахваш фазосида сели балодек рудхона «жаннотин тажри таҳтиҳал анҳору»[17] дин нишона, бадтаъм мевалари била номақбул ашжори «ва фавокиҳатун ва нахлун ва руммон»дин[18] намудор.

Ўзлиғин ошиқ агар дўст ҳавосиға берур,
Ёрдин ҳар не келур руҳиға осойиш эрур.

Ва агар ватан ҳажри айёмиға муқтазий бўлуб, бу фироқ бешасидин висол даштиға юз қўйолса ва бу фурқат чангалидин қурбат саҳросиға қадам урулса ҳам чун қазо ҳодийси инонкаш бўлғусидур, барқвор секирмакдин ўзга, абркирдор елмакдин ўзга чора бўлмоғусидурур ва давоси

топилмағусидурким, ҳақ субҳонаҳу ва таоло барча йироғлиқ муғайлонларо саргардонларни яқинлик Каъбаси тавофиға мушарраф қилғай. Омин.

8

Ҳамду сано ул сониъағаким олам бўстонида салтанат гулбунининг сарсабзлиғин адл жўйборидин қилди, то бу сувдин сероб бўлуб, ул гулбинда сабот ва давом гуллари очилди. Ва давлат биносиға завол еткурур офат ёғинларин зулм саҳобида ниҳон этти, то ул ёғин селларидин бу бино асосиға бузуғлуқ етти. Ҳакимеки, ҳар ҳокимни ҳукумат тахтида пойдор истади, кўнглиға ўз ҳукмлари инқиёдин марғуб кўргузди ва ҳар фармонравонинг асоси давлатин бемадор тилади, хотири чаманидин саййид адмурсалин шаръининг мутобаати гулларин узди. Одилеким, ҳар некаҳдлиг шажарасиға мурод самарасин берди, то ул шажарни экқан киши бу самарни терди. Сабуреким, мақсуд гавҳарин тааммул дарёсиға солди, то ҳар ким ул дарёға ғавс қилди, бир гуҳарни олди.

Таолалаҳу зиҳи ҳар покдин пок,
Ки, не шаҳ, не гадодин бор анга бок,
Гадони шоҳ этардин йўқ ҳаросон,
Анга шоҳни гадо қилмоқ ҳам осон.

Ва ҳува йўҳйиллази лаямуту абада ва шаъниҳи тақадласа ва таала[19].

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ул дониш ҳадиқасининг нурин ҳаводис хазони ели хатаридин ва ул бийниш ҳадиқаси нурин навойиб чашми захми зараридин ўз паноҳида асрасун. Муборак хотирға борча они ўткарсунки, чун вужудқа келтургай, дунёси ва уқбосиға суд етсун ва ариғ кўнглини барча ул сори тутсунки, ул ишдин мусулмонлар рози ва Тенгри таоло хушнуд бўлсун, омин, ё Раббал оламин.

9

Бу учурда чархи нилун қазосидин ва сипеҳри дун иқтизосидин андак ғуборе ва жузвий изтирореким, ул ҳазратнинг рўзафзун давлати ва ҳумоюн зотиға мутавважжиҳ бўлди қиёматеки, ул сабабдин бу нотавон ҳолиға ва рустохезеки, ул жиҳатдин бу паришон аҳволиға юзланди: шаммае андин қайси хома таҳрирға кела олғай, заррае андин қайси тил тақрир қила олғай. Аммо Ҳақ таоло сиҳҳат била ул офотдин ва саломат била ул балиёдин халос қилғон хабари таҳқиқ бўлғоч, ул машаққат ва меҳнатларға талофи ва талорук бўлди.

Бу воқеъ бўлғон ишларда агарчи давлатхоҳ мушфиқ кулларға маҳал ул бор эрдиким, бирор таъномез ва киноятангиз сўз ғоят жонлари куйгандин ва кўнгуллари таҳаммул қилмоғондин арз қилғайлар. Аммо муқаррардурким, ўз ақлосъдин ул ҳазратнинг муборак хотириға ончаким керак танбиҳ ва ғолибор ва тажрибаи рўзгор ҳосил бўлмиш бўлғай, ҳоло илтимос улким, ки инсон нисёндин холи эрмас ва башарият муқтазоси тағофул ва ғафлатдин ўзга натижа бермас – ўз атворингиз теграсиға яхши эврулгайсиз, Тенгри таоло ҳазратида борча ўтган ишлардин ўзингизни муқассир билгайсиз, қила олғонча Тенгри таоло буйруғи била, саййидал-мурсалин шаръининг мухолифи ишларидин куллий ижтиноб қилиб, мувофиқ умурни ки била иртикоб қилғайсиз. Давлату мулк қалин сипоҳ ҳимоятидин йўққи, Тенгри таоло иноятидин ва мусташор тадбирдин йўққи, кирдигор тақдиридин эркани билиб, ўзунгизни Тенгри таолонинг фазлу карами ҳимоятиға қочурғайсиз. Ва «Ман кона лиллаҳи коналлоҳу лаҳу»[20] мазмунича маҳбуби ҳақиқий била мусоҳабат лофин урғайсиз, ҳар неки ўтти азал қисматидин эрканин билиб, ортуқси ғусса тутмағайсиз. Аммо ҳар неким келур, азал қисматиға ҳавола қилиб, ўзунгизни амр бўлғон ишдин маъзур тутмағайсиз.

Салотинға сиздан кўпрак шикаст тушганда Тенгри таоло паноҳиға сиғиниб, куллий нажотлариға мулоҳаза қилиб кўнгул солмағайсиз. Салтанат умурида иш ҳайратға мунжар бўлуб, борча тааммул рахналарин боғлиғ кўруб, таваккул шоҳроҳиға кирарни тақсир қилиб, боқиб қолмағайсиз.

10

Ҳар саҳар то қуёш чобуксувори Хўтан сипоҳининг муҳофазати учун субҳ жўйборидин хандақ қилиб, зулмат черигин дав этгай ва ҳар куни то хандақдин чиқиб зангбор шоҳининг гулчеҳралар сунбул зулфидек парипон хайлин торумор қилиб, фалак ҳисорин фатҳ қилғай, ул саҳархандлиқ, қўшройлиқ, чобуксуворлар шоҳи учун Тенгри таоло ўз жўйбори ҳифзидин хандақ қилиб, мухолиф черигининг зулмин мунҳазим этсун ва ҳазмда эҳтиёт хандақи жўйборидин сабо хайлидек ўткариб, хоксор адувнинг туфроғин кўкка совуруб, кишвару мулк ҳисорининг фатҳин насиб қилсун.

Маснавий:

Ўн икки буржлуқ гардун ҳисори,
Ҳаводис тошидин то бўлса ори,

Сипоҳинг кўк сипоҳи узра ҳоким,
Дисори Шодмондин кам десун ким,

Мусаллам зотинга кишварситонлиғ,
Ҳисори давлат узра шодмонлиғ.

Арзадошт улким, бу ҳақирни баъзи маслаҳатлар учунким, ул ҳазратнинг маслаҳати дағи анинг зимнидадур, агарчи билҳақиқа икаласи бир маслаҳатўқдур, Хуросон вилоятига юборилди. Умидим Тенгри таоло карамидин улдурким, ул ҳазратнинг ҳумоюн замири кўзгусида дойим беҳбуд чеҳраси жилванамой бўлғай ва муборак хотири ўтрусида борча мақсуд шоҳиди чеҳрақушой. Аммо илтимос ҳам қилинлурким, гоҳи ул паришон абётғаким, густоҳлик юзидин тобуққа топшурулубдур қойил ҳақоратиға боқмай, мулоҳаза қилилғай.

Маснавий:

Неча ганж ичра бўлса гавҳару дур,
Кўрки, бордур анинг калиди темур,

Ганжи мақсуд кимга бўлса умид,
Ул насиҳатлар эрур анға калид,

Қуфл очарда гадову соҳиб тож
Тенг бўлурлар калидга муҳтож.

Яна улким, талаб бўстонида мақсуд гуллари кечрак очилғондин кўнгул ғунчасин хорхори маломат била реш қилмоқ муносиб эмас. Нединким, то тақдир чаманидин иноят насими эсиб, меҳнат хазонин ишрат баҳориға мубаддал қилмағунча мақсуд гули очилмоғининг имкони йўқдур. Мундоқ бўлғондин сўнг таъжил суд қилмас ва малолатдин ғайри маломат иш очилмас.

Маснавий:

Агар юз қатла булбул чексун афғон.
Баҳор ўлмай гул очилмоқ на имкон,

Агар оламни тутсун шоми дайжур,
Тонг отмай кун чиқормоқ кимга мақдур?

Бу бобда ул ҳазратнинг муборак табълариға куллий эътимод бор, аммо бу сўзлар мазкур бўлмоғининг нуқсони йўқ. Бу заифнинг хаёлида улдурким, ўз дуо ва ниёзим амиободин ул ҳазрат теграсига ҳисор қилибмен. Аммо зулм тоши ул ҳисор томиға рахна қилмоқдин ва номашруъ умур нақби била бораси йиқилмоқдин Тенгри таоло иноятиға сиғиниб, ўзингиз ҳам бўлғайсиз.

Илтимос улким, қачон юқори элчи юборилса, маъҳуд тарийқи била бирор иноят руқъаси юборилса муқаррардурким, ёронлар ани бу хоксорға юборғай илтиким, бу фақир анга муртакиб эрдим, арз қилиб, ёри азиз фалонға ошно бўлди.

Маснавий:

Дуо бирла оғоз қилдим калом,
Керакким, дуо бирла қилсам тамом,

Ало токи ҳар шаҳки ком истагай,
Жаҳон мулки тахтин мақом истагай,

Машаққат эса ибтидоси анинг,
Мурод ўлғуси интиҳоси анинг.

Муродинг биносиға етмай халал,
Машаққатларинг айш бирла бадал,

Не комеки кўнгулунга ўлса ҳавас,
Фалак берсун ул коминга дастрас,

II

Не қилса қазо килки азалда таҳрир,
Мумкин йўқ анга абадқа тегру тағйир,
Ақл айласа ҳар амрда юз минг тадбир,
Суди йўқ агар мувофиқ эрмас тақдир.

Сунъ машшотаси мақосид гулчеҳраларининг жамолин ғайб пардасига андоқ ёшурмайдурким, ақл хурдабини кўзи андин баҳра топа олғай ва қадар ғаввоси матолиб биҳорлари гуҳарларин хафо дуржида андоқ беркитмайдурким, хирад жавҳаршиноси басорати андин нишона айта билгай. Ҳар ойинаким анбиёйи мурсал аввал орзу саволни қилғонда «Ва мо тадри нафсун мозо таксибу ғадан»[21] жавоби била ноумид бўлурлар ва валиёи акмал «ғурфатуллоҳи биаф саҳил-ғароим»[22] нуктаси била такаллум қилурлар.

Анга ҳамдким илми лорайб эрур,
Ҳамул илм ила олимул-ғайб эрур.

Жалла субҳонаҳу ва азумма-шаънуҳу. Бас, бу тақдир била ҳеч кишига ҳеч ишда вуқуф эшиги очилмайдур, то ихтиёрга не етгай ва шуур йўли топилмайдур то иқтидорға не етишгай. Қазо амри юки оғирлиғидин фалак қади нигундур ва қадар панжаси зўридин фалак мартабалари зори-забун.

Андаки фалак туроб бўлғай,
Туфроққа не ҳисоб бўлғай.

Ғараз бу калимотдин ва мақсад бу муқаддимотдин улким, бу фақири хоксор ва бу хокиваши беэътиборким, бу давлатлиғ эшик остонасиға туфроғдек тушуб эрдим, хаёлимда бу эрдиким, магар ажал сарсари туфроғимни бу бўсоғадин совурғай ва ўлум сайли хошокимни бу эшикдин сурғай ва лекин хаёл ботил экандур ва мудлао отил.

Бу учурда юқоридин бу фақир хизматиға рақаме тортилди ва убудиятиға қаламе сурулдиким, жавоби тасдиқдин ва хитоби сидқдин ўзга билилмади «ва яҳкуму яфъаллуллоҳи мо яшау ва мо юриду»[23].

Ҳосил: шаввол ойининг йигирми олтисида душанба куни ижозат бўлуб, Марвдин Астрободға азимат иттифоқи тушди. Эмди агарчи сизга ҳеч ишда насиҳатға эҳтиёж билмасмиз ва лекин бир-икки сўз айтурдин ҳам чорамиз йўқдур. Оламда ҳаргиз дўстлуқ киши душмансиз бўлмайдур ва аҳбоблиқ одами аъдосиз топилмайдур. Ва тавфиқ нишони улдурурким, андоқ маош қилғайким, дўстлар тили душманлар қошида қисқа бўлмағай ва аҳбоб боши аъдо илайида қуйи тушмагай ва бу иш мунҳасирдур икки ишга: бири ҳақ таоло амриға итоат қилмоқ ва ул бири наҳйидин ижтиноб қилмоқ. Ва лекин чун башариятнинг зулмати ҳижоблари мақсуд нури юзига монеъдур, жамеъ авомунноси уҳдасидин чиқмоқ мушкулдур.

Аммо бировниким, Тенгри таоло бир сурук бандалари устига ҳоким қилди – анга ҳеч амр итоати адлча бўлмас ва ҳеч наҳйдин ижтиноб чоғир таркича бўлмас, чунки «инналлоҳа йаъмуру бил адл вал-эҳсон»[24] ва ҳазрат рисолат саллаллоҳу алайҳи вассалом буюрубтурким, «адлун саатун хайрун мин ибодатис-сақалайн»[25]. Ва чоғирни «уммул-хабоис»[26] дебдурлар. Жамъи ёмонлиғ андин мутаваллид бўлурким, борча яхшилиқ ва ёмонлиқ бу икки нима зимнида мундариждур. Ва илтимос улким, агар муяссар бўлур – куллий ва агар муяссар бўлмаса, улча мақдурдур, бу икки ишда кўшиш қилғайсиз. Даги агарчи бу фақир ҳеч ҳисобда эрмасман, аммо эшикда эрконим била йироқ эрконимга бир ҳукм бермангиз ва улча имкон бор Мирзонинг ҳукми ижросида саъй қилиб, ул давлат маслаҳатининг дақойиқидин ҳеч дақиқани ҳеч вақтда номаъри қўймангиз. Ва ҳазарот ва маҳодим била, балки сойир наввоб ва ҳуддом била хизматкорлиғ тарийқин маслук тутунгуз.

Сўз мухтасар, бир рубойи била ихтисор қилилур.

Ҳақ амрию наҳйини кетур яхши бажо,
Ўткарма қадам шаръи набийдин қатъо.
Шаҳ хизматини тузлук ила айлағил адо,
То икки жаҳонда бўлғасен комраво.

12

Ваҳки, ҳажринг ўти жисми нотавоним ўртади,
Нотавон жисмимға тушган шуъла жоним ўртади.

Кўпдин-кўп дуо ва саломдин сўнгра арз улким, бу фақир Хуросонда эрконимда ҳам сиздин айру эрдим, эмдиким, Астрободламен фироқ ҳайсиятидин иккаласи бирдур, невчунким:

Бировки ёрдин айру эрур: асири фироқ,
Арода хоҳ яқин тут йўлини, хоҳ йироқ.

Аммо мунда келгали баданға фироқ ўтининг тоби ва кўнгулга иштиёқ суубатининг изтироби кўпрак бўладур. Жиҳат бу бўлаолғайким, анда эрканда висол давлати маржувул ҳусулроқ ва мулоқот саодати мумкин ул-вусулроқ эрди эркан. Аммо бу ҳисоб хиради дурбин авзони била ва ақли дурандиш мизони била рост эрмас.

Маснавий:

Яна бир ҳисоби даги бордур,
Ки ақлу хирад анда нокордур.

Эрур сирридин ақли кулл бехабар,
Ким отини дерлар қазоу қадар.

Не иш бўлса беҳадду имкон басе,
Эрур ул ҳисоб ичра осон басе.

Умид улким, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло кўнгулга кирмаган восита била ва хотирға кечмаган васила била мулоқот ҳузури ва мувосалат сурури насиб қилғай.

Юборган руқъада битиб эрдингизким, анда борғали киши юбормадингиз деб, анинг жиҳати ул бўлдиким, юборган кишимиз ҳануз келмайдур эрди ва битилган руқъаға жавоб келтурмайдур эрди.

Яна илтимос улким, мизожингиз риоятин яхши қилингизким, сиздек неъматиға бадал бўлмас ва ишингиз эҳтиётин яхшироқ қилингизким, нисбатиш воқеъ бўлса, пушаймонлиғдин суд йўқтур. Ҳеч вақт кўнгулни Тенгри таоло ёдидин ғофил ва мусулмонлар додидин отил қилманг. Дўстлар фикридину душманлар макридин бепарволиғ жойиз эрмас ва бу иш надоматидин ўзга натижа бермас. Подшоҳ давлати маслаҳатин борча ишда муқаддам тутмоқ вожибдур. Тенгри амрини андин ҳам ақдам кўрмак фарз. Сизга бу сўзларни айтмак эҳтиёж эрмас, аммо айтмакдии нуқсони ҳам йўқ жиҳатидин мунча сўзга мусаддеъ бўлулди.

Улким фироқ мулкида қилмиш мени ғариб,
Ҳам ул висол давлатини айлагай насиб. Вассалом

13

Ул нишонким, келди шаҳдин танда жон бўлди, манга,
Ўлмиш эрдимким, тирикликдин нишон бўлди манга.

Қуллуқ арзадошт улким, сафар ойининг ғуррасида шанба сабоҳи Нишопурдин бир манзил Сабзавор сари Абдушужоъ Ансорий мазори бошида юқоридин келган пиёдарав муборак нишонниким, бу банданинг мужиби сарафрозлиғи эрди-еткурди.

Байт:

Ўпуб ер, бармоғим қош узра қўйдум,
Ани ҳуд ўпгуму бош узра қўйдум.

Байт:

Жонда қўйдум чирмағон мактубини ҳижрон аро,
Билмон ул мактуб эрур ёхуд «алиф» дур жон аро.

Мундағи ҳолатни нишон келган куннинг бурунқи куни арзадошт қилиб, Мавлоно Ғиёсиддин Жалолийдин[27] юборилиб эрди, етган бўлса, арзға еткурмиш бўлғай, деб қуллуқ арзадошти якшанба куни битилди.

Байт:

Оразинг нақшин кўнгул лавҳида тасвир этгамен,
Бўлмаса тақдир ани кўрмак не тадбир этгамен.

14

Рубоия:

Номангки, манга муждаи жоний эрди,
Ҳижрон ғамидин хатти амоний эрди,
Зулматқа саводи гар нишоний эрди,
Мазмун анга оби зиндагоний эрди.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, шанба сабоҳи сафар ойининг бошида иноятномаеким, бу хоксорға мужиби тафохур эрди – етишти. Иноят юзидин шафқатангиз сўзларким, битилиб эрди – ўқулди. Не ҳад бала, балки не тил била анинг жавобин битиса бўлғай.

Маснавий:

Неча солса қуёш туфроғ уза нур,
Демак узрини туфроғдин не мақдур,

Қуёшдек чархдин ўтсун камолинг,
Фалакдин бўлмасун, ё Раб, заволинг.

15

Рубоия:

То олам уза фалакка даврон бўлғай,
Афлок уза то нужум рахшон бўлғай,
Анжумға саботу сайр имкон бўлғай,
Бу барча сенга мутеи фармон бўлғай.

Мухлисона дуодин сўнгра қуллуқ арзадошт улким, аввали жулусдаким, ул хуршеди авжи салтанат олам аҳли кўзин ўз партави била баҳраманд қилди ва ул жамшедсарири хилофат тахти салтанат авжин ўз пойбўси била сарбаланд этти, бу фақири ҳақирға бир нишони олийшон юборилиб эрди ва бу бандаи афкандани бир мисоли вожибул – имтисол била туфроғдин кўтарилиб эрди. Мазмуни буким: «Паришон абъётингни жамъ қилиб, Мавлоно Султонали Машҳадийға[28] ёздуруб, ҳазратимизға юборгил».

Ул китобат шукрига нотиқа тили «Алҳамду лиллаҳил-лазий анзала ала абдиҳил – китаба»[29] адосиға мутакаллим ва анинг мазмуни жавобида «Ал абду ва мо фиҳи кана лил мавлоҳу»[30] савтиға мутараннум бўлди. Ва лекин

чун ул хизматторлиғ сурати кечроқ зоҳир бўлди ва ул фармонбардорлиғ зуҳури ботроқ сурат боғламади – анинг сабабин адо қилғали ва боғлиғ арзға еткургали ёри азиз Мавлоно Мир Ҳусайн Бовардийниким, эмди ул даргоҳ туфроғидин қуёшқа етиб эрди ва боши ул боргоҳ саждасидин фалакдин ўтуб эрди – илтимос қилилдиким, иқболосо қуллуққа мутаважжиҳ бўлғай ва бу муқассир қул тақсири узрин қўлғай. Умид улким узрихоҳ мақбул кўрунгай ва узр маъқул тушгай.

Рубоия:

То қолғуси боқий бу жаҳони фоний,
То бўлғуси инсонға ҳаёт имкони,
Тенгри тутсун санга мусаллам они,
Лекин қилибон бу хайлнинг султони.

16

То ҳар йил боши қуёш заррин ғазоласи ҳамал ўтлоғида лолазор узра жилва қилур – ул салтанат сипеҳрининг қуёшиға шараф баҳори лолазори узра ғазолалар била анжуман тузулсун. Ва то ҳар гул чоғи сабо машшотаси раёҳин наваруслари қулоғиға жола ғавҳарлари била зийнат берур – ул хилофат бўстонининг сарви навхези чаман ҳулалида кўргузулсун.

Қуллуқ арздошт улким, иноятномада битилиб эрдиким: «мулдатедурким, арзадошт битимайсен». Бу паришонҳолнинг ошуфта хаёлидин не содир бўлаолғайким, ул олий мажлис мулозимлари эшитурга лойиқ бўлғай ва ошуфта хаёлнинг қаламий мақолидин не рақам сурат боғлағайким, ул шариф маҳфилнинг муқорипларининг фархунда ройлариға мувофиқ келғай.

Биззарурат ғойибона, дуо била иктифо қилилибтур: Ҳаёт боғи тоза ва ул боғи мурод раёҳини беандоза бўлсун.

Рубоия:

То дашт баҳор фасли рангин бўлғай,
Гулзор нигорхонаи Чин бўлғай,
Дашт узра санга салтанат ойин бўлғай
Гулзор ичра тахтинга таскин бўлғай.

17

Рубоия:

Эй боди сабо, айласанг ул сори гузор,
Жон бирла кўнгулни топшурай – олғач бор,

Кўнглумни итиға тўъма қилғил зинҳор,
Жонимни дағи аёғиға айла нисор

То фалаки мудаввар қалқониға хуршеди анвар муҳрасидин қубба бўлғай ва қавси қузаҳ сафинасиға саҳоби сипеҳр пайкар сафинасидин болбон қурулғай, ул муламмаъ қалқон ҳумоюн чатрингға яшил мушаммаъ бўлсун ва бу мулавван туслуқ ёйдек ҳилолий жоминг нужум жавоҳиридин мурассаъ.

Арз улким, мундағи ҳолот шоҳиди жамолиға хайр машшотаси илгидин ороиш ва умур зебоси узориға амният кўзгуси рухсорида намойишдур, ва лекин:

Боғни нетсун киши сарви хиромон бўлмаса,
Кўк равоқи тийрадур, хуршеди рахшон бўлмаса.

Рубоия:

Васлинг бўлубон жонға муяссар, ё Раб,
Чеҳранг қилибон кўзни мунаввар, ё Раб,
Нутқунг сочсун базм аро ғавҳар, ё Раб,
Ё рабки, ижобат айлагил ҳар ё Раб.

18

Рубоия:

Ёшунғон эмиш қаро булутқа моҳим,
Гардунни совурмоғлиғ эрур дилхоҳим,
Кирмиш қаро туфроққа қуёшдек шоҳим,
Невчун қаро қилмасун фалакни оҳим.

Жигарсўз ҳодисаким, истимои кўзга мужиби хунборлиқ ва ғамандўз воқиаким, иттилои жонға боиси афғорлиғ эрди – етишти. Кўз ашк туфонидин баҳор ёмғуридек сели андуҳ оқизиб, жон ғусса фиғонидин шайсон булутидек ўкурмак оғоз қилди.

Ўртанур эл фурқатингдин нола бунёд айласам,
Қўзғалур олам ўкурмак бирла фарёд айласам.

Аммо «Куллу нафсин зойиқат ул-мавти»[32] шарбатидин ҳеч мутанаффас маоф ва «куллу ман алайҳа фанин»[33] хилъатидин ҳеч кимарса халос эрмас. Сабрдин ўзга чора ва таҳаммулдин ўзга тадбир топилмас.

Рубоия:

Гул борди эса, чаман муаттар бўлсун,
Шамъ ўчти эса, қуёш мунаввар бўлсун,
Шаҳзодаға гар равза муяссар бўлди,
Султонға жаҳон мулки мусаххар бўлсун. Омин.

19

Булбулеким, гул хори ҳижрони ғунчадек кўнглин фигор қилмиш бўлғай – дастонсаройлиғ била не тараннум кўргузгай ва тўтиёким, кўзгу доғи ҳирмони замири кўзгусида ғубор солмиш бўлғай – ширинкаломлиғ била не такаллум тузгай!

Аммо «ал-маъмуру маъзурун»[34] ҳукми била ўтлуқ оҳи дудидин ашкбор кўз суви бирла мураккаб қилиб, кўнгул оташангизлиги била кўз ашкрезлиги шарҳида бир неча паришон байт мураттаб қилилди. Умид улким, мутолааси кўнгулга мужиби айшу ҳузур ва мушоҳадаси кўзга боиси сафо ва нур бўлғай.

20

Ҳидоят нуридинким, мурод шамъи демак мақсуд анинг ламъасидиндир хилватингиз мунаввар бўлиб, партави андин бу тийрарузгорнинг залолатангиз авқотиға тушсун ва иноят кўзгусидинким, мақсуд қуёши демак мурод анинг ашиъасидиндур, шабистонингиз музайян бўлуб ламъае андин бу хоксорнинг зулматомез миръотиға юз кўргузсун.

Рубоия:

Мақсуд жамоли жилвагустар бўлсун,
Нури била офоқ мунаввар бўлсун,
Мундоқ кишвар сизга мусаххар бўлсун,
Сиздан назаре бизга муяссар бўлсун.

Маъмул андоқким, кўнглунгуз ҳарамида фатҳ оламидин матлуб шамъи ёқилса, бу тийрарузгор парвонадек ул маъман гирдига эврулғай ва матлуб шундоқки, жонингиз эрамида файз шабнамидин ниҳол гули очилса, бу зори беқарор булбул киби ул гулшан теграсига чеврулғай, то ул шамъ нуридин кўзи мунаввар бўлиб, бу гул атридин димоғи муаттар бўлғай.

Маснавия:

Этар хорани меҳр лаъли музоб,
Қилур қатрани баҳр лурри хушоб,

Бу иккидин ўксук мени зори дун,
Ва лекин сен ул иккидин ҳам фузун,

Қуёш хорани жавҳар этган киби,
Тенгиз қатрани гавҳар этган киби,

Ишим ҳимматинг бирла топсун низом,
Паём ушбу эрди манга, вассалом.

21

Рубоия:

Бир мўр Сулаймонға[35] бўлай деб ҳамроз,
Кўп саъй ила йўл қатъини қилди оғоз,
Чун тахти Сулаймонға етишти қадами,
Ер ўптию қайтти қилиб арзи ниёз.

Қуллуқ арздошт улким, Каъба тавофидинким, мурод ул қиблаи иқбол рутбалиғ остондур ва қибла сафаридинким, мақсуд ул каъбаи омол суддалиғ осмондур – хокбўслуғиға эҳром боғланиб, яқин етишилди, аммо.

Рубоия:

Ҳар неча юзунг хаёлин этсам тасвир,
Наққоши қазо бориға берди тағйир,
Мен васл умидиға кўп эттим тадбир,
Тадбир не суд, гар эмастур тақдир.

Арзадоштнинг шарҳи мужиби малолдур ва ҳолнинг баёни боиси калол. Ружуъ руқъа ҳомилининг адосиға ва ҳавола нома ноқилининг дуосиға қилилди, вассалом.

22

То фироқ мубталосининг талх-талх шўробаси ҳижрон ўтининг лаҳза-лаҳза забона тортариға таскин бергай ва иштиёқ гирифторининг нафас-нафас шуълаи шавқи кўнгул вайронасиға замон-замон ўт солғай.

Рубоия:

Мизожинга аллме етмасун фироқ била,
Замиринг ўлмасун озурда иштиёқ била,
Кўзумга Тенгри етурсун икки тобонингни,
Ҳал айлабон қаро қилмоқ икки қароқ била.

23

Рубоия:

Васлингни тилаб, эй шаҳи фархунда сифот
Кўнглум қуши эгнидин чиқиб эрди қанот,

Ким ҳукм етиштиким, ёниб келсун бот,
Чун бўлди зарурат, айладим азми Ҳирот.

То фалак жафоси иштиёқ шажарасининг самараси ҳижрон меваси қилғай ва то сипеҳр зулмидин ҳижрон аҳлиға шавқ ва ҳирс гулбунидин ҳирмон гуллари очилғай, фалак ул ҳазратнинг ҳукми чавгониға гўйдек фармонбардор ва сипеҳр анинг шодурвони азамат ва жалоли даврида тугма кирдор бўлсун.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бу банданинг заъфининг қуввати ва хурўшининг хароши ул мартабаға етиб эрдиким, атиббо ташхисида ва ҳукамо муолажасида бесомон бўлуб эрдилар. «Тасофару тасиҳҳу»[36] амр ва муждаси била ҳазрати Имом развасиға дегинча рухсат била келилди, хаёлда остонбўслуғ орзуси бағоят ва кўнгулда сариғ юзни олтун бўсағаға суртмак муддаоси бениҳоят эрди. Андоққким, анинг кайфиятидин фалонеким, табъининг диққат ва латофати жонбахшлиқда Масиҳосо эрур ва назмининг салосату равонлиғи Хизр зулоли хосияти берур – соҳиб вуқуфдур. Чун банда ҳукм йўсуни била маҳкумвор ёндим, мушорун илайҳниким, аладдавом

ўу фақирни ўз суҳбати била масрур тутар эрди – ўз ивазим (агарчи ул бенаво тушубтур) йибордим. Ул доғи бир-икки қатта келсун деб, анинг ичига олий нишон келган жиҳатдин бу маъниға толиб эрди. Фақир илтимоси била анинг муддаоси мувофиқ тушган учун қуллуқ эҳромин боғлаб, мутаважжиҳ бўлди. Умид улким, ўзи мақбул ва арз қилур сўзи писандида ва маъқул кўрунгай. Неча китобким, ҳукм бўлуб эрди, улча муяссар бўлур мақдиғ эрди, андин юборилди. Қолғонни ҳам умид улким, бот муяссар бўлғондин сўнгра аларни ҳам еткурулгусидур.

Чарх давридин фузунроқ тули давронинг сенинг,
Олам аҳли сар-басар маҳкуми фармонинг сенинг.

24

Рубоия:

Токим, назаримда шаҳсуворим йўқтур,
Ҳижронида жуз нолау зорим йўқтур,

Бир ерда қуюн киби қарорим йўқтур,
Саргашталигимда ихтиёрим йўқтур.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бу давлатхоҳ қул густоҳлиқ қилиб, Шайх Муҳаммад мирохурдин[37] юборилган арздоштнинг жавобин иноят қилибким, Султон Маҳмуд оғодин[38] юборилиб эрди, мазмунидин андоқ маълум бўлдиким, дойимиғи дастур била мустаҳсан тушубтур. Тенгри таоло умру давлатингиздин бархурдор қилғай, дунё ва охират муродоту мақосидини насиб қилғай.

Умид улким ҳарнеким бу банда давлатхоҳлиқ юзидин битибмен – мақбул тушубтур, амал қилиб, натижа топмоқ рўзи бўлғай. Яна Муҳаммад Амин-бек[39] била Хожа Фахриддин битикчи[40] бобида ҳам ниҳонларким, битилиб эрди – юқори арз қилиб, барчаға жавоблар борди; наввоб арз қилғондин сўнгра маълум бўлғай, деб қуллуқ арздошт битилди.

25

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, ҳумоюн битикким, иноят қилиб, фалондин юбориб эрдингиз – етишти ва мазмуни маълум бўлди. Андоқ ишорат бўлуб эрдиким, ҳазрати хон бобида икки сўзни Мирзо тобуғида арз қилиб, жавобин олиб юборгил. Бир улким, не дастур била аларни

киши юбориб сўрдурали. Яна бир улким алар тобуғида мактуб не иноят етмак муносиб бўлғай; буйруқ йўсуни била арзға еткурулди.

Сўруқ бобида андоқ ҳукм қилдиларким, инилари била сойир ҳазрат хонни не навъ дастур била сўрғонларининг нақлин келган киши айтсун, барчанинг оғаси ва аршади ул азиз фарзанддур. Ул нақлни кўруб анга яраша яроқ қилиб, сўрдура киши юборсун. Яна битик бобида андоқ буюрдиларким, агарчи ёшқа ул фарзанд андин улуғроқдур, аммо ул султонлиғ мартабасидин мунда келмайдур, хонлиғ маснадидин ҳодиса воқеъ бўлғон учун мунда тушубтур, бу муддатда бизга мундоқ азиз меҳмон келган эрмас, битикда хон тобуғида деб битиб, мактубни охириғача таъзим била битисун ва орқасида муҳр ё исмин битик ўртасида қироғи сори майл қила босиб ё битисун деб, ҳукм қилдилар. Тобуғда маълум бўлсун деб, қуллуқ дуо арз қилилди, вассалом.

26

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноят нишонп келди, иноят сўзлари маълум бўлди. Ҳар ойинаким, андоқ бўлғусидур, қуёшдин заррапарварлиқдин ўзга иш келмагусидур ва бу қуёшдин равшанроқтур. «Фироқнома»ким, юборилибтур – тасвир қилилсун деб, ани тасвир қилаолур киши устод Беҳзоддур[41] ва бу яқинда Устоди мушорун илайҳи Мирзо тилаб олдилар: ўз қошларида боғда ҳужра ясатиб иш буюрадурлар. Яна андоқ кишики, ул китобатқа муносиб иш қила олғай – йўқ эрди. Ҳар нечук ул бобда ҳукм келса, анга кўра қилилғусидур деб, арзадошт битилди.

27

Қуллуқ арзадошт улким, бу қул мулозамат эҳромин боғлаб, мутаважжиҳ бўлурда толеъ заъфидин ориза даст бердики, ул таважжуҳ моний бўлди. Аммо Шайхимнингким[42], бу банда била аларнинг орасида ҳеч жудолиғ йўқтурур – банда эвази мутаважжиҳ бўлдилар, кайфият маълум бўлғусидур. Бандаи мухлиснинг давлатхоҳлиқ юзидин хотириға келган сўзни ҳам борғон ёронларға айтилибтур – арз қилсалар, умид улким, ул сўзга илтифот бўлғай деб, қуллуқ арзадошт битилди.

28

Зиҳи нозил мақоминг тахти шоҳи,
Тушуб тожинг уза зилли илоҳий,
Ҳам ўлсун пояи тахтинг фалакso,
Ҳам ўлсун тожи қадринг арш фарсо.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Мир Саййид Абу Исҳоқ[43] келиб, иноятнома била сойир инъомотни еткурди. Банданавозлиғ нишони била ...ини фалакдин ўткардингиз ва сарафрозлиғ маркаби била хоксор ...ини туфроғдин кўтардингиз ва иноят либоси била зоҳир айбларимни ...тур ва бу иноятлар сипоси била бузулғон ботиним уйи маъмур бўлди. ...инг муқобаласида дуодин ўзга илгимдин не келгай ва санодин ўзга ...имдин не очилғай.

То жаҳон бўлғай ҳимматингиз саманди чархпаймо ва то сипеҳр эврулгай ...дон эҳлиға инъомингиз ташрифи зийнатафзо бўлсун. Омин, ё Раббал ...амин.

29

Қуллуқ арзадошт улким, иноятнома мазмунидин ҳумоюн зот ва фархунда ...ожингизнинг саломатлиғи маълум бўлди. Умид улким, Ҳақ таолонинг ...ноҳида бўлуб, муддао мувофиқи ва орзу мутобиқи давлат муяссар бўлғай. ...ў қул бир неча кун зиёраттоҳда эрдиким, мирохур келгандурур. Ул ...ҳатдин арзадоштни ўткарурда ҳозир эрмас эрдим. Ҳамл мулозамат ...ҳириға бўлмағай. Жаҳон мулки мусаххар ва икки жаҳон муроди муяссар ...лғай. Омин, ё Раббал оламин.

30

Қуллуқ арзадошт улким, йиборган иноят нишонида Самарқанддин қочиб ...лган киши бобида сўзлар битилиб эрди. Арзадоштда дағи ул сўзлардин ...зкур эрди, барчасин шарҳ била юқори арз қилилур. Чун қочиб келган ...иши ҳануз кўрунмайдур эрди, ул жиҳатдин ҳануз ул бобда ҳеч навъ ҳукм ...оқеъ бўлмади. Иншооллоҳ, ул кўрунгандин сўнгра ҳарне ҳукм бўлса, шарҳ ...ила арзадошт қилилғусидур. Давлат бардавом ва саодат мустадом бўлсун.

31

Қуллуқ арзадошт улким, Мирзонинг муборак мизожлари сиҳҳат топиб, ...хти равон била зилҳижжа ойининг йигирма бешида душанба куни ...шқори чиқтилар. Умид улким, Мирзомнинг шариф зотлари дағи ҳамиша ...ҳатда бўлуб, давлатлари кундин-кунга ортқай.

Иноят қилиб дойимғи дастур била ваҳйосор руқъалар била сарафроз қилилса, бу фақирнинг мужиби саодати дорайни бўлғусидур. Паришон назмлардин бир жуз тобуқта юборилди. Чун муборак назарлари тушгай – ислоҳ била мушарраф бўлғай.

Давлат мудом ва салтанат молокалом бўлғай.

32

Қуллуқ арзадошт улким, ахтачидин иноят қилиб йиборган оғзи муҳрлуқ битикни ўқуб, жавоб олғунча, ахтачи ошуқуб кетган эрмиш. Ул битик бобида ҳар сўзким бўлса, бу банда мулозамат иқболиға мушарраф бўлғали қуллуқ эҳромин боғлаб, мутаважжиҳдурур. Умид улким, банда етгунча яйлоқларда бўлғайларким, мизожда жузъий ҳарорат бор. Астроболднинг шаҳриға банданинг борури ҳожат бўлмағай. Чун остонбўслуқ иштиёқи ҳалдин ўтуб эрди – бу васила била хаёл қилилдиким, ул олий мақсадқа етгай.

Давлат рўзафзун ва иқбол ҳамидун бўлсун.

Кўзум учарки, ҳумоюн юзунгни кўргай бот,
Биайниҳ анга кирпиклар ўлмиш икки қанот.

33

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Мирзонинг муборак мизожларида жузвий заъфким бор эрди – сиҳҳатқа мубаддал бўлуб, парҳиз ушоттилар. Бу учурда ул вилоятдағи жузъиёт учун Мавлоно Худойбердини[44] қуллуққа юборилди. Қуллуқ изҳориға арзадошт битимоқ вожиб эрди. Машҳалдин бу банда ўз ҳолин хожа Фалондинким, арзадошт қилиб эрдим, ҳоло мулозимлар ҳиммат ва давлатидин бу банданинг марази ҳам сиҳҳатқа юз қўюбтур, аммо бирор нима заъф бор. Умид улким, ул даги, дафъ бўлғай деб қуллуқ арзадошт битилди. Бу матлаъ воқиъ бўлуб эрди, умид улким, ислоҳқа мушарраф бўлғай:

Рахшингки хиром ичра ўтар кабки даридин,
Истармен анинг наълини товус паридин.

34

Қуллуқ арзадошт улким, бу банда алас-сабоҳ эшикка ҳозир бўлганнинг жиҳати ул эрдиким, муборак дийдорингизни кўруб қолғаймен. Хабар

бўлгунча саломатлиғ била азимат қилиб эрмишсиз. Отланиб, йўлда қулуққа мушарраф бўлур хаёл қилғоч, ҳукм келдиким: «Ғойиб бўлмасунким, сўз бор». Бу жиҳатдин маҳрум қолилди. Ҳамл тақсирға бўлмаса ғояти карам бўлғай.

Буюрғон ғазаллардин тайёр бўлғонларни юборилди. Қолғонни даги тутатиб, борур кишидин юборилгай.

Ҳукм бўлуб эрдиким: «Хаёлингға келган давлатхоҳона сўзунг бўлса айт». Сўз будурким, ҳаво исиди улча имкони бор, чоғир ичарда риоят вожибдур. Ўзга сўзлар ҳам бўлса, арзадошт бўлғусидур.

35

Қуллуқ арзадошт улким, Абдулкаримдин[45] йиборган нпоятномани бажинс Мирзонинг илгиға бердук, ҳукм бўлдиким, сиз давлат била бориб, Мўғулбек[46] кўмак йўсунлуқ керак бўлса келгайлар, аммо мундоқ сўз кечтиким: «Мўғул андағи ишларга бағоят кўп эҳтимомлар қилур эрди, Бадиуззамон Мирзо онча эҳтимом қилғайму?» Арз қилдимким, андин кўпрак эҳтимом қилғусидурлар. Эмди иноят қилиб, ўзлукунгуз била машғуллуқ қилиб, иш-кучни кишн – қаро умидига қўймасангиз яхшироқ бўлғай. Иноят қилиб, чун битирсизким, менинг иш-кучим санга уҳдадур. Агар андағи ишларда беэҳтимомлиғ воқеъ бўлса, Мирзо тобуғила бу қул ўғлиғ бўлғусидур деб, қуллуқ арзадошт битилди.

Баъзи тарбият қилғон қуллар бобидаким, битилиб эрдиким, тақсирлари жиҳатидин хитоб ва мусодара воқеа бўлубтур.

Қуллардин тақсир ва салотиндин гоҳ афв ва гоҳ хитоб воқеъ бўла келгандур. Аммо подшоҳнинг ўз иш – кучидин воқиф бўлуб, сиёсатидин қулларнинг ваҳмининг бир улуқ натижаси будурким, алардин жарима оз воқеъ бўлур. Даги подшоққа ҳам муқобалада итоб қилмоқ лозим келмас. Бу маҳалда ҳар ҳол била бўлса навкар жонибини асрамоқ вожибдур. Аммо аларнинг аҳволидин ҳам воқиф бўлмоқ вожибдурким, беқоида воқеъ бўлмағай ва барча ҳушёрликка вобасталур.

Май мехўру ҳушёр мебош»[47].

36

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Вақфада зиёрат жиҳатидин Имом равзасиға келилиб эрдиким, давлатингиз дуоси қилилғайким, Илдирим[48] келди. Яна бир дуо била ўзни соғиндурмоқ вожиб кўрунди.

Ҳар қаён юзлансангиз фатҳу зафар ёрингиз бўлсун ва жамии офот ва балиётдин ҳақ таоло нигаҳдорингиз, омин.

Бу матлаъ воқеъ бўлуб эрдиким:

Ишқ даштин ҳеч ғурбаткаш мусофир кўрмасун,
Мен ғариб ул дашт аро кўрганни кофир кўрмасун.

Ислоҳға ҳокимсиз.

37

Қуллуқ арзадошт улким, иноятномадин сарафрозлиғ даст берди.

Не лутф эдики, мени нома бирла ёд эттинг,
Не нома эрдики, маҳзун кўнгулни шод эттинг.

Давлат бардавом ва саодат мустадом бўлсун.

Кўксумда наъл бўлди хадангинг нишонаси,
Кўнглум уйи эрур анинг омочхонаси.

Яқинда бу матлаъ воқеъ бўлубтур, густохлиқ қилилди.
Барча ҳолотдин фарзанди аржуманд Ҳайдар[49] соҳиб вуқуфдур, сўрулса арзадошт қилғусидур.
Давлат мустадом бўлсун.

38

Қуллуқ арзадошт улким, мундағи ҳолот Тенгри таоло инояти била Мирзо давлатидин кўнгул тилагондектур. Бу учурда Султон Маҳмуд Мирзо[50] қошидин Маҳмуд барлос[51] келиб, пешкаш ва сочиқ келтуруб, қуллуқ хизматторлиғларин изҳор қилди. Яна атроф ва жавонибдин келган хабарлар дағи барчаси давлатқа мувофиқ эрди. Густоҳлиқ юзидин бир неча сўз битиб, қоғаз бошин ёпиштуруб йиборилди. Анга дағи мулоҳаза қилилиб, назарға келтурулса, давлатқа мувофиқ бўлғусидур деб, қуллуқ арзадошт битилди.

39

Сафардин келган эрмиш ул мусофир ою мен маҳрум,
Сабо олдида арз эт, чунки ҳолим айладинг маълум.

Қуллуқ арзадошт улким, сафардин саломатлиқ била қайтиб, масканга тушулган хабардин давлатхоҳ қуллар шодмон бўлдилар. Умид улки, ҳамиша давлат била соғ ва саломат бўлуб, олам аҳлиға комрон бўлғайсиз. Доранда мутаважжиҳ учун дуо била ўзни муборак хотирға бермак вожиб кўрунди деб, қуллуқ дуо била арзадошт битилди.

40

Қуллуқ арзадошт улким, бу бандаға беҳжат ва сарафрозлиғ мужиби бўлғон руқъа етишти.

Ўпуб они кўзу қошимға қўйдум.
Не қошу қайси кўз, бошимға қўйдум.

Иноят қилиб, мундағи ҳолатни руқъа ҳомилидин сўрулса, арз қилғусидур.
Давлат мухаллад ва саодат муаббад бўлсун. Омин ё раббил.оламин.

41

Рубоия:

Қасринг уза чарх тоқи манзар бўлсун,
Базминг аро офтоб мижмар бўлсун,
Жавлонинга арса етти кишвар бўлсун,
Ҳар не тиласанг барча муяссар бўлсун.

Қуллуқ арзадошт улким, Абдулкарим Мирак ҳукм бўлғон иш кучни сўзлашиб, кўнгул тилагандек жавоб олиб борди, маълум бўлғусидур. Умид улким, маҳжур қуллар муборак хотирингиздин чиқмағайлар деб қуллуқ арзадошт битлиди.

42

Рубоия:

Эй Зуҳра келиб, мутриби базми тарабинг,
Биржисдин ортибон ҳаёву адабинг,
Олам элида хисраву хоқон лақабинг,
Оламға дегинча хон бин хон насабинг.

45

Рубоия:

Эй тожу сариру мулк зебанда санга,
Маъмур келиб толеъи фарханда санга,
Ҳам бўлсун улус шоҳлари банда санга
Ҳам саркашлар барча сарафканда санга.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, манозил сайридин хуршед ўз манзилиға, яъни асад буржиға юзланганини ва қулон овидин шер ўз бешасиға, яъни Журжон тахтгоҳи гардунишгибоҳиға қайтқонини эшитилди. Ҳумоюн зотқа саломати абадий ғоятсиз эрконин кўргузмак вожиб ва рўзафзун давлатқа истиқомати сармадий ниҳоятсиз эрконини сўрдурмоқ лозим эрди. Бу жиҳатдин:

Манга улким надиму соҳибдур,
Туну кун ҳамдаму мусоҳибдур,

ани қуллуққа йибордимким, кўзум мардуми хокбўслиғин ул даргоҳ туфроғиға еткургай ва кирпигим супургуси ваколатидин ул боргоҳ остониға кўз суртуб, хошогин супургай. Умид улким, бу давлатқа мушарраф бўлуб, бандани ҳам бу арзадошт жавобиға мушарраф қилғай.

Маснавий:

То доираи сипеҳр бўлғай,
Токим анга нуқта меҳр бўлғай,

Ҳам авжи сипеҳр тахтгоҳинг,
Ҳам нуқтаи меҳр хоки роҳинг.

46

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, доим соҳиб давлати азим ушшон салотин замонида мамлакатларининг мутааййин элидин баъзи даврон ҳаводиси ва замон навойиби лагадкўбидин хоксорлиққа қолиб, беэътиборлиққа тушар эрканда ул салотин ул шикастаи афтодаға дасттирлиқ юзидин илтифот ва шафқат кўртузур эрмишларким, аларниинг мадад ва ҳиммaтлари жихатидин ул бечора яна ўз ҳолиға келур эрмиш.

Бу замонда Хожа Ҳожи Маҳмуд Табризийға[57] ҳалул ҳол воқеъ бўлубтур. Агар ул салотин дастури била шафқат ва илтифот анинг ҳолиға шомил тутулса, умид улким, ул шафқат натижасидин анга даҳи бурунғидек жамият ва рафоҳият насиб бўлғай, вассалом.

47

Рубоия:

Жон қасди кўп этти ёр ҳижрони манга,
Ҳирмон ўқин урди улча имкони манга,
Гар бўлса мутеъ чарх даврони манга,
Еткурса мени ул ойға ё они манга.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, заиф ва қувватсиз қулунгузнинг заъфи қувватқа ва марази сиҳҳатқа юз қўюб эрди. Иноят қилиб, сўрдура йиборилган нишонким, етти, айтса бўлгайким, баданда ҳарорат шуъласидин шарраре ва кўнгулда изтироб шиддатидин асаре қолмади.

Битикингдинки саводини кўруб жон топтим,
Зулмат ичра масало чашмаи ҳайвон топтим.

Хаста қуллар ўчун ҳақ таоло ул ҳумоюн зотни хасталиғдин асрасун ва қадимий бандалар учун ул фархунда сифотни дилбасталиғдин ўз паноҳида тутсун.

Бу учурда Хожа Ҳофиз Ғиёсиддин Муҳаммад Деҳдор[58] тархон қуллуқ эҳромини боғлаб, азимат қилди. Қайсари Рум илтифотин ва ул бобда топқон аҳком ҳолотин арз қилғусидур.

Рубоия:

Ё Раб, бўлсун гарди раҳинг зевари Рум,
Зотингға насиб тахт ила афсари Рум,
Дохили мулкунг ичинда юз кишвари Рум,
Тобеъ сипаҳинг хайлида юз қайсари Рум.

48

Рубоия:

Бер мужда кўнгулки, гулъузорим келадур,
Жон гулшанида тоза баҳорим келадур,

Бир кавкаба бирла шаҳсуворим келадур
Ким, юзини ой демакка орим келадур.

Рубоия:

Бу мужда билаки, туққуси субҳи висол,
Ҳижрон қаро оқшомиға юзланди завол,
Эмди мену интизори меҳри иқбол,
Кеч қолса бу меҳр то не бўлғай манга ҳол.

Рубоия:

Қосид келди зоҳир этиб кўп таъжил,
Бир нома қўлида васл комиға далил.
Бу номалурур каломи мунзалға адил,
Ё юқоридин ваҳй кетурди Жабраил[59].

Не нома эрдиким, аршосо даргоҳдин нозил бўлди анинг шонида «Алҳамду лиллаҳиллазий анзала ала абдиҳил китаба»дин ўзга нима хотирға келмас ва не сафҳа эрдиким, фалакфарсо боргоҳдин нузул қилдиким, анинг шонида «Алҳамду лиллаҳиллазий аҳзаба аннал-ҳазан» дин ўзга калима тилга эвурулмас. Умид улким, зафарпайкар роятнинг ҳумоюнфол кўлкасидин фироқ даштида ҳижрон самумидин маҳрур бўлғон заифлар осудаҳол ва хужастаасар мавкибнинг жонпарвар хабаридин ҳажр зиндонида маҳбус ва маҳжуд бўлғон наҳифлар фориғбол бўлғайлар.

Қуллуқ арзадошт улким, иноят нишонида битилиб, эрдиким, Мирзо мулозаматлариға озим бўлулди ва ул азимат ижросиға жозим. Шак йўқтурким, бу хизмат дунё ва охират маслаҳатиға мувофиқ ва Мирзодек отоға сиздек ўғулдин муносиб ва лойиқдур. Иншоллоҳки, ҳар таважжуҳда кишваре фатҳ тонқай ва ҳар ҳамлада аскаре мағлуб бўлғой ва ҳар онда жаҳоне мусаххар ва ҳар дамда оламе муяссар бўлғай. Улча битилиб эрдиким, Панждеҳ ва Марвчоқ навоҳисида келиб, мулозамат давлатиға мушарраф бўла олурсен. Бу арзадошт не ерда етса, ҳукм бўлсаким, ул ердин Панждеҳ ва Марвчоққа дегинча манзилларни битиб, не кун ул навоҳиға етарни қиёс қилиб, иноят нишони юборилсаким, бу банда ҳамул ҳисоб била чиқиб, иншоаллоҳ, тараддудсиз битилган ерда мулозаматқа етсам. Бу умидворлиғ интизоридадур деб, қуллуқ арзадошт густохлиқ қилилди.

Рубоия:

Ё Раб, не тарафки азм қилғай ройинг,
Мансур ўлғай рояти гардунсойинг,

Мағлуб ўлубон адуви кинафзойинг,
Масрур ўлғай хотири мулкоройинг.

49

Рубоия:

Номангки кўнгул комига марғуб эрди,
Топти кўнгул андин улча матлуб эрди,
Йўқ, номаки, дилпазиру маҳбуб эрди,
Хаттида кўнгул муроди мактуб эрди.

Тойири давлат ва иқбол балки қосиди фархундапайи фаррухфол мукнату ибодат бўстонидин, балки салтанату азамат остонидин маҳжурлар рўзгориға ширифи ҳузур еткурди ва маҳрумлар сарвақтиға саодат ва иқболосо қадам урди, илгида ҳуққаи лаболаб лаъли коний ва дурри уммоний, балки қўйнида номаи саросар зеби алфоз ва гавҳари маоний, ул ҳуққа оғзини муҳри ихфо урғон, балки у нома бошин ғайр кўзи тушмасун деб, ёпушгурғон.

Бу банда чун ул жавоҳири обдор қийматин билдим ва ул махфий асрорға маҳжумла вуқуф ҳосил қилдим. Махфий хитоб жавобин фош арзадошт қилмоқни ва ниҳон масала баёнини ошкор битмакни адабдин йироқ ва бўдиятдин қироқ кўрдум. Ул жиҳатдин чун ўзум қуллуққа озим ва бандалиғ хизматиға жозим эрдим, муносиб андоқ кўрундиким, хотирға келган ибораста баста алфозни ўзум арзға еткургаймен ва бу паришон ва пароканда баёнини ўзум наввоб қулоғиға урғаймен деб, қуллуқ арзадошт битилди.

То жаҳондур жаҳонға ҳомий бўл,
Салтанат тахтида киромий бўл.

50

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким:

Рубоия:

Номангки етишти юз минг эҳсон бирла,
Кўнглумни фидоси айладим жон бирла,
Лутф айла бу хонумони вайрон бирла,
Қил ёд қадаҳ ичар замон хон бирла.

Давлат мустадом бўлсун, вассалом.

51

Агар қозийи ислом Тенгри раҳматиға борди — подшоҳи исломни Ҳақ таоло кўп йиллар диёри ислом ва аҳли ислом бошиға поянда ва мустадом тутқай. Ул мансабқа киши таъйин қилур учун кўп тааммул вожибдур, магарким бу тойифанинг аҳволидин соҳиб вуқуф ва ҳозир бўлғонда барчанинг салоҳ ва фасодин арзға еткурганидин сўнгра нечукким, подшоҳи ислом давлатиға ва аҳли исломнинг маслаҳатиға мувофиқроқ киши зоҳир бўлса таъйин қилилғай деб қуллуқ арзадошт битилди.

52

Эй келиб журму гуноҳ аҳлиға лутфунг узрхоҳ,
Узрхоҳ андоқ эса, нетонг киши қилмоқ гуноҳ?

Арзадошт улким, бу вақтда Ҳайдар кўкалтошнинг толеининг кавкаби нуҳусат тийралиғидин чиқиб, саодат буржиға юзланган учун ва иқболининг ахтари ражъат вуболидин қутулуб, истиқомат авжидин тулуъ қилғон учун қилғон тақсирларидин шарманда ва кўргузган журмлари била сарафкандалиғ била саодат ахтаридек фалакфарсо даргоҳқа ва иқбол кавкабидек сипеҳросо боргоҳқа юзланди. Хаёли буким, бошин эшикдаги қуллар оти аёғида ўйнағай ва муроди бу ким, жонин остонадағи итлар олида фидо қилғай. Умид улким, ниятиға кўра илтифот назаридин баҳраманд ва азиматиға кўра шафқат асаридин сарбаланд бўлғай. То абад карам мужримларға паноҳ ва шармандаларға узрхоҳ бўлсун.

53

Рубоия:

Не ҳолат эрурки ошиқи шефтаҳол,
Қўйғон юрагига ҳажр юз доғи малол,
Солиб бошиға соя ҳумойи иқбол,
Еткургай анга муждаи уммиди висол,

Аллоҳ, Аллоҳ! Фироқ шоми саводи не бало дилгир ва умрфарсо эрмиш! Ваҳ ваҳ! Висол субҳи кушоди не ажаб дилпазир ва руҳафзо эрмишким, ҳақ субҳонаҳу ва таоло анинг гирифторлариға нажот рақами сургай, ва мунинг шакаргуфторлиғиға ло илониҳоя муждасин еткургай.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бу банда қуллуқдин маҳрум қолғали дойим умидвор кўнглум хаёл водисида саргардон ва мудом умидим кўзи интизор йўлида ҳайрон эрдиким, дойимғи дастур била келур кишидин хабар ва бирор номадин асар зоҳир бўлғай. Бу жиҳатдин кўнгул хароб аҳвол ва кўз тийра ҳол эрди. То бу вақтқачақим, Арслонбек ахтачи[60] фатҳ нишонлари била мазкур бўлғон иноятномани еткурди. Кўнгулга андин ёруғлиғ ва кўзга кушойиш етишти. Алҳамдулилаҳким, ҳарне матлуб эди ҳосил ва ҳарне марғуб эди восил бўлди. Умид улким, эмди бори киши келса маъҳуд иноятнома била мумтоз ва анинг мазмунида илтифотлар била сарафроз қилилғай.

То жаҳон ўлғай мутеъ санга,
Тобеи табъи бадеъ ўлсин санга.

54

Рубоия:

То пайки сабо кетурди ёрим хабарин,
Шарҳ айлади сарви гулъузорим хабарин.
Билмас кўнгул эмди жони зорим хабарин
Ким, пайк кетурди шаҳсуворим хабарин.

Фироқ шомида висол субҳидин навмидларға насими саҳар пайки муждасидин жонфизороқ хабаре мумкин эрмас ва иштиёқ мақомида жамол меҳридин кўзи тийра бўлғонларға васл қуёши тулуидин ўзга нима ёруғлуқ бермас. Биҳамдиллоҳ, буруғи давлат муяссар бўлди. Иншоаллоҳким, сўнгғи саодатға ҳам мушарраф қилғай.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, шотир фалоний фалон ой нечасида фалон кун келиб, иноятномаким, бу бандани ёд қилиб эрдингиз — келтурди. Ҳадсиз нишот ва ғоятсиз инбисот юзланди. Эмди дағи келур кишидин бирор иноятнома била ўзга қуллардин мумтоз ва сойир бандалардин сарафроз қилурға ҳокимсиз. Давлати абадий бардавом ва саодати сармадий мустадом бўлсун, омин.

55

Ҳадиси қудсийдурким «ман кона лиллаҳи коналлаҳу лаҳу», яъни ҳар киши Тенгрига бўлса, Тенгри ул кишиға бўлур. Ва Тенгрига бўлғонлиқнинг маъниси муни дебтурларким, Тенгри таолонинг буйруғи била амал қилилғай

ва наҳйидин ижтинобда. Ва Тенгри таоло бу кишига бўлмоқнинг маъ... муни дебтурларким, қулнинг ҳар навъ муроду мақсуди бўлса, Тенгри ... ҳосил қилғай ва барча офату балодин сақлағай. Бас лозим келди: ҳар киши тиласаким, муроду мақсуди ҳосил бўлиб, офат ва балодин эмин бўлғай, Тенгри таоло буйруғи била амал қилиб, наҳйидин ижтиноб қилғай.

Ва оламда ҳеч киши йўқтурким, ҳар навъ муроди бўлмағай ва ўзин балодин эмин тиламагай. Аммо ҳар кишининг муроди кўпрак бўлса, ҳақ таоло амрига итоати кўпрак бўлса керак: батаҳсис салотин. Ҳар ойинакаим, гадоски матлуби бир дирам сийм бўлғай, подшоҳеким, мақсуди бир иқлим бўлғай, агарчи иккаласининг Тенгри таолоға эҳтиёжи бор, аммо чун матлубларида тафовути кўпгур: заруратдурким, итоатда тафовут кўп бўлғусидур.

Ғараз бу муқаддимотдин буким, чун салотин Тенгри таолонинг баргузида ва азизроқ бандаларидурлар ва эҳтиёжлари ва муддаолари ўзга бандалардин кўпроқдур, муқаррардурким, ниёз ва хоксорликлари ҳам ва амри ва итоати ҳам аларға кўпрак ва жамии итоатни ҳазрати рисолат ўз жоддан шаръиға муқаррар қилибдур. Ҳар киши шаръ жоддасида росихроқ Тенгри таоло била пайғамбар алайҳиссаломға мутеъроқ ва муроди ҳосилроқ ва балиётдин эминроқ.

56

Пайғамбар саллаллоҳи алайҳи вассалам буюрубтурким, «ризоур-робби фир-ризаил валиди ва сахатур-аробби фи сахатил-валиди»[61] яъни Тенгри таоло ризоси ота ризосиға вобастадур ва Тенгри таоло ғазаби ҳам ота ғазабиға вобастадур. Бас киши ота ризосин ҳосил қилса, Тенгри таоло ризосини ҳам ҳосил қилмиш бўлғай ва ота ғазабиға учраса, Тенгри таоло ғазабиға учрамиш бўлғай. Мундоқ бўлғондин сўнгра киши нечук ота ризосидин айру дам урғай ё қадам қўйғай. Ва машойих раҳимуллоҳ сўзи буким, «валадука раббука», яъни отанг парвардигорингдур, бу жиҳатдинким, Тенгри таоло сени йўқдин бор қилмоққа васила улдур ва туфулиятдин шабоб синиғача парвариш бергувчи ул. Ва Ҳаким Сулаймон алайҳурраҳмата[62] вал-ғуфрон сўзидурким, ота қодири қайюм, она розиқи марсум ва Адиб Аҳмад[63] раҳматуллоҳ дебдурким,

Рубоия:

Атодин хато келса кўрма хато,
Савоб бил хато токи қилса ато.
Атонинг хатосини билгил савоб,
Сени юз балодин қутқарғай худо.

Иброҳим Халил[64] салавот ур-раҳмон алайҳининг отаси бовужуди улким, Озари бутпарош[65] эрди, ул ҳазрат отасиға насиҳат қилурда нидо келдиким, эй ... ... ва мулоямат била насиҳат қил.

Ва Юсуф алайҳиссалом ҳазрати Яъқуб алайҳиссаломға саҳв юзидин бир ... адаб қилғон учун, бовужуди нубувват ваъда будурким, сойир анбиё... ... етмиш йилдин сўнгра биҳиштға киргай ва Ҳомким Нуҳ алайҳиссаломнинг ўғлидир, ул ҳазратқа адаб тарки қилиб, ул ҳазрат дуоси била ... қаро бўлуб, пайғамбарлиқ анинг наслидин мунқатеъ бўлди.

Ғараз бу муқаддимотдин улким, бу банда дойим сизга давлатхоҳлиғ ... айтибмен ва сизни умру давлатдин бархурдор тилаб, дуо қилибмен ва ҳар номуносиб ишким, сиздин кўрубмен сизга айтибмен, балки китобларимда насиҳатномалар назм қилиб, арзингизға еткурубмен.

Бу ўчурда бир неча иш сизнинг тарафингиздин эшитилдиким, вожиб кўрунди сизга арз қилмоқким, борча Мирзонинг жонибининг риоятидин нофиъ бўлғон чоғлиғ кўрунди.

Бири улким, вилоят молин машваратсиз олиб турурсиз ва бу маъҳуд эмас эрди. Ҳеч уч-тўрт кун эмаским, бир кишингиз келмас, агар имойи қилсангиз эрди, йўқ дейилмагуси эрди.

Яна улким, битибсизким: «Астрободға киши юбормангким, бермагумдур». Бу мазмунни ҳам мулойимроқ битиолур эрдингиз ва «Ироқ вилоятларин улашибмен» деб битибсиз. Иншооллоҳ, Ироқ иликка киргай. Киргандин бурун, Мирзо била бир-икки қатла сўзлашмай, арз қилмай, бу иш қилинмиш бўлса, ўзга элдин ажаб бўлмаса, сиздан ажаб воқеъ бўлубдур.

Керак эрдиким, шаръ риояти учун, ўзингиз ҳам оз ё кўп соқол қирқмангиз эрди, то анга не етгайким, элингизнинг ҳам соқолларин қирқтурмагайсиз. Мунда кўп сўз бор, деса бўлмас.

Яна улким, бир нишонингизни келтурдилар, туғросида Мирзо отини битмайдурсиз. Сиздек оқил, хуштабъ мусулмонваш йигитдин мундоқ ишлар раво бўлғайму? Агар бу нишонни билиб битибсиз, не ҳисоб била бўлубтур, агар мунши ё ғайр саҳв қилибдур, нечук ҳар нишонни ўзунгиз кўрмай бир ерга юборилғай?

Ота била ўғулдин ўғул била ота орасида фарқлар бор. Бойсунғур мирзо[66] ўғлонларидин Бобир мирзодек[67] эрмас эрдингизким, кўп шафқат кўрмамиш бўлғайсиз. Улуғбек мирзо[68] фарзандларидин Абдуллатиф[69] мирзодек ё Жаҳоншоҳ[70] мирзо ўғулларидин Ҳасаналидек[71] Тенгрилик ўртададур. Сизнинг кўпрак ишингиз орасида бу фақир эрдим, борчадин соҳиб вуқуфмен. Сиз дойим барча махдумзодаларнинг махдуми ва Мирзонинг севиклуги ва ғуратул айни эркансиз. Ўзунгиз билурсизким, Мирзонинг мофиз замирин нисбат сизга бу фақирдин яхшироқ кимса билмас. Биллоҳилазимким ушбу ... битгандек маълум қилибмен.

Ҳолоким, Астрободни бериб, яхши навкарлар қўшуб сизни йибордилар ... бу хабарлар Ироқдин келурин ва яна кўмаклар хаёл қилиб эрдилар. Ҳам

махдумзодалардин ва ҳам беклар, ичкилардин ва ҳам сойир халқ сиздин андоқ кўз тутар эрдиларким, агар Ироқ вилояти фатҳ бўлса, даҳи хизматгорлиғ, бандалиғингизни улуғроқ қилғайсиз. Ҳануз ҳеч ерда ҳеч нима йўқ бу навъ суратларким, зоҳир бўладур – сиздин ҳайфдур.

Мирзога Темурбек[72] тўртунчи насабдур. Мирзо хутбада бекнинг отиға шариф руҳиға масжиди жомеъда ҳар одина куни дуо қилдурурлар. Бу ишда Мирзоға ҳам дуодин ўзга не келгай. Сиз нишонингиз туғросидин Мирзонинг муборак отин чиқорурсиз. Керак Ироқдин Макка, балки Мағриб заминғача олсангиз бу воқеа бўлмаса эрди. Агар Мирзони заиф хаёл қилибсиз – Тенгри таоло қавийдур. Фарзанд керак заифлиғида отасиға хизмат маҳаллин топтим деб, жонсипорлиқ қилса.

Биллоҳ, Мирзонинг азиз боши ва сизнинг бошингизким, бу арзадошт битилган тарихдин йигирми кундин бурунроқдин ҳар сабоҳдин туш вақтиғача, пешиндин оқшомғача ўлтуруб, онча иш қилурларким, неча девон, неча нависанда, неча бахши, неча парвоначи жонлариға етиб, неча ҳийла била қутулурлар. Бу маънидин фарзанд Мавлоно Дарвеш Муҳаммад[73] соҳиб вуқуфлур. Бу навъким, ўзлуги била борча ишининг нақир ва қитмириға етишиладур. Агар ўтган авқот мунунгдек бўлса эрди, не ишларким бўлмағай эрди.

Соҳиб давлат салотин мушфиқ ва давдатхоҳ қулларининг беғараз сўзларига киридурлар. Ўзингиз билурсизким, Мирзо тобуғида бу қул не навъ сўзларга густохлиқ қилибмен. Сизнинг даҳи қошингизда ҳамул дастур била воқеъ бўлубдур. Ёшингиз узун бўлсун. Андоқ кам воқеъ бўлубдурким, бу қулнинг сўзин рад қилмиш бўлғайсиз. Эмди даҳи бу қулнинг жони куйганда, ўзгаларнинг этаги куймас. Бу бир неча сўз густоҳлиқ қилилди умид улким, қабул тушгай. Тушмаса бу банда айтур сўзни бўйнумдин адо қилмиш бўлғаймен.

Тенгри таоло тонуқдурким, бу арзадошт Мирзо буйруғи била эрмас, балким вуқуфлари ҳам йўқдур. Хаёлингизға келмағай – буйруқ била битилибдур. Чун сизнинг тобуғингизда айтурча давлатхоҳлиғ сўзини айтурға маъмурмен. Ул жиҳатдин густохлиқ била арзадошт битилди.

57

Қуллуқ арзадошт улким, бир неча сўз хотирға келиб эрди, арз қилмоғи вожиб кўрунди. Аввал улким, илтизом қилилсаким, эрта уйғониб намоз қилилса, агар эшикда масжид тайин қилиб, фарзни жамоат била қилилса – худ фабиҳо ва илло беш вақт намоз бори тарк бўлмаса, борча масжидда муяссар бўлмаса, баъзи бори бўлса.

Яна улким, алассабоҳ ҳарамдин чиққач, девонда ўлтуруб додхоҳ сўрулса, даҳи додхоҳ сўрарда ўзлук била машғуллуқ қилилса, агар бир мазлумға бировдин зулме ўтган бўлса, золимға андоқ сиёсат қилилсаким, ўзга золимларға мужиби интибоҳ бўлса.

Яна улким, додхоҳ иши тугагондин сўнграким, шелон ҳам бартараф бўлур, ичкихона таъйин қилиб, анда ўлтуруб, аркони давлатни тилаб, мулк ва мол иши айтилса, ўзлук била барчаға етилса.

Яна улким, аркони давлатға ҳар ишким, буюрулур, агар бутмаги бир кун муяссардур, агар икки ё уч кун андоқ муқаррар бўлсаким, бот бутардек ишни ҳамул кун арз қилиб, жавоб олсалар. Кечрак бутар ишни тонгла ё индин ё миодидин ўткармасалар, ҳар кун не миқдор бутганин келиб арз қилсалар. Агар баъзи ҳукм йўсуни била миоддин ўтқариб, арзға еткурмасалар аларға андоқ хитоб бўлсаким, ўз ишларидин ғофил бўлмасалар.

Яна улким, умид улдурким, ҳақ таоло чоғирдин куллий тавфиқ бергай. Агар бу учурда уйқу иртикоб қилилса, албатта пешиндин бурун бўлмаса. Икки намоз орасида бунъёд қилилсаким, уюр чоғ маъхудий уйқу вақти бўлса, тонг намози фавт бўлмаса. Бори борча ҳол била ҳар неча ичмоқ ишида эҳтиётлик, балки таъхир вожиб билилса.

Яна улким, мулк ва мол ишидин, бас додҳоҳ ишидин фароғат ҳосил бўлса, малолат дафъи учун китобхонаға кирилса, кутубхона аҳли била машғуллуқ қилилса. Наввобдин ҳарқайси муносиб кўрунса таворих ўқумоқ буйрулса, батахсис «Зафарнома»[74], агар машойих сўзи ё баъзи давовин даҳи гуфту-шунуфт бўлса номуносиб эрмас.

Яна улким, судурға ҳукм қилилсаким, эшикда ободон имом била муқри таъйин қилсаларким, салоти хамсани қойим тутсалар; даҳи муҳтасиб таъйин қилилсаким, элни намозға тарғиб қилса.

Яна улким, ҳафтада икки кунким, эшикда акобир жамъ бўлурлар. Ҳофиз Муҳаммад Саноийға[75] яхши эҳтиром қилинса, балки буюрулсаким, яқинроқ ўлтуруб, шаръия умурни қатъ қилса, то муборак хотир ўл бобда даҳи балоғат пайдо қилса.

Яна улким, Ироқ мамлакатиға фаҳмлиқ, ҳушлиқ кишилар юбориб, дойим хабар тутула турулса. Арз қилур йўсунлуқ хабарларни арзадошт қилиб, юқори юборила турулса, ул бобда не ҳукм бўлса, анға кўра қилилса.

Яна улким, шаҳр эҳтисоби амрида яхши эҳтимом қилилса андоқким, шаробхона, байт ул-латаф, қиморхона – буларға ўхшар номашруъ умурни куллий манъ қилилса. Муҳтасиблар ҳафтада икки қатла бозор аҳлининг нархларидин вуқуф топсалар.

Яна улким, судурға ҳукм бўлсаким, шаҳр масожидин эҳтиёт қилиб, имом, муаззиндин маҳалла аҳлин сўруб, балким хат олиб, намозға тарғиб қилсалар, агар фисқу фасод аҳли бўлуб, алар амри маъруф қила олмасалар арз қилсалар.

Даҳи ҳар масжиднинг имомиға таъйин қилсаларким, маҳалла аҳлининг ўғул ва ушоғиға мактаб тутуб ўқутсалар.

Яна улким, бу дастур билаким, шаҳрда таъйин қилинур бўлукот улуғларни Хожа Фахриддин янглиғ борча бу дастур била муқаррар қилилсаким, бўлуклар кент-бакент бу навъ амал қилсалар.

Яна улким, судурға ҳукм бўлсаким, вилоят авқофидин хабардор бўлсалар, бузулғонин тузатсалар, мутағаллиба илгида бўлса чиқориб, ҳосилин масрифиға еткурсалар. Бу ишларким, судурға буюрулур Хожа Фалонға дағи ҳукм бўлсаким, алар ишидин хабардор бўлуб, аларға мададгорлиғда тақсир қилмаса.

Яна улким, Ҳофиз Муҳаммад Саноий ғаниматдур, шаръ бобида анинг қавлиға қувват берилсаким, шаръға мужиби тарвиж бўлса. Бас масжиди жомъеға бормоқ тарк бўлмаса. Мунда кўрулган дастур била масжиди жомеъда масоили шаръия мазкур бўлса.

Яна улким, девон бекларига ҳукм қилилсаким, бир кун девонда ўлтуруб, мусулмонлар ишин ясасалар. Бу кунғи ишни тонглаға қўймасалар.

Дағи йибориб девонлар ҳам раоё ишин ўзлари қила олурчани қилиб, қила олмасни арз қилиб, ҳукм олсалар.

Яна улким, тавочи бекларига ҳукм бўлсаким, мол девонида муҳр босар беклар дастури била ясоғлиғ ишга машғуллуқ қилсаларким, анда дағи иш фавт бўлмаса.

Яна улким, шаҳр доруғасидин беклар била Хожа Фалон андоқ соҳиб вуқуф бўлсаларким, жузвий ишдин қуллий имдод тиламасалар. Ҳар мужримдин жаримасиға кўра журмона олсалар.

Яна улким, бир муносиб киши таъйин қилилсаким, Мирзом давлат била девонда ўлтурғонда ҳар ишким, воқеъ бўлур қаламий қилиб, рўзномада сабт қилилса, дағи тарихин битсаким, қачон ул ишни эҳтиёжи билмак бўлса, мазмуни ва тарихи маълум бўлса.

Яна улким, бекларга ва девонларға баса парвоначи ва муҳрдор ва муншиға ҳукм бўлсаким, мусулмонларнинг нишонин ортуқ тамаъ бирла кечга қўймасалар. Шаръий ва қавлий нишонни бир чорсу муҳри била ҳукм бўлғон куп-ўқ буткариб берсалар. Куллийрак нишонларни дағи қилаолғонча ҳукмдин қўрқуб, ботроқ буткарсалар.

Яна улким, мажлис қуруб чоғир ичарға кўп ҳирс кўрсатилмаса. агар аҳёнан биззарур воқеъ бўлса, наввобға муқаррар қилилсаким, ҳукм бўлмағон киши мутлақо муртакиб бўлмаса, ё мажлисда тартибе маръи бўлса.

Яна улким, юқоридин ҳар навъ ҳукм етса агар қуллий ва агар жузвий – вақтида ҳукм йўсуни била ишга файса берилмай, ҳеч ишга шуруъ қилилмаса, агар қилғулуқ иштур, ҳукм йўсуни била қилилса, агар муяссар бўлмас бўлса ҳам жавобин бот арзадошт қилиб юборилса.

Яна улким, ҳар турлук арзадоштким, юқори битилса, «наск ва таълиқ» хати била андоқ хоно битилсаким, ўқурда ўқур кишига ташвиш етмаса, «туркча» хат била ҳуд асло битилмасаки, бу бобда қавле дағи бордур. Ҳар сўзким, арзадошт қилинур улча имкони бор машруҳ битилса, ҳар ишнинг тарихин не ой, не кунда экандур андоқ битилсаким, мақсудда ҳеч иштибоҳ қолмаса.

Яна улким, атроф ва жавонибдағи элнинг арзадошти келса, бот узатур элни кўп мавқуф қилинмаса. Ҳар қайсиға ўз хурд ҳолиға кўра илтифот қилиб, батахсис Мир Зайнулобиддин[76] жонибиким, риояти бағоят вожибдур, мундағи илтифот дастури била алар жонибин дойим риоят қилилса.

Яна улким, ул вилоятларнинг бир куллий иши даҳоналарнинг забтидур. Бу маҳалдаким, кўнгул тиламасдек амре воқиъ эмас, даҳоналарда андоқ мазбут кишилар қўюб, андоқ мустаҳкам ва мазбут қилсаким, наузу биллаҳ, агар амре ҳодис бўлсаки, мужиби тараддуди хотир бўлса, даҳоналар тарафидин хотир бакуллий жамъ бўлса.

Яна улким, иш-кучға андоқ машғуллуқ қилиб, ғавриға етилсаким, аркони давлатдин ҳар қайсиға иш буюрулса миоддин ўткара олмасалар, тағофил била ичкуға машғул бўлуб, эшикка келиб, арз қилмоқдин эҳтироз қилсалар.

Яна улким, отланмоқ, тушмоқ, ов қушға машғуллуқ кўп бўлмаса, ул бобда эътиқол риоят қилилса, то ул ишдин иш-куч фавт бўлурға боис бўлмаса.

Яна улким, Мирзо навкарлариким, анда қуллуққа машғулдурлар, Мирзо навкарлиги ҳайсиятидин иноят ва ҳурмат алар бобида кам бўлмаса, лекин беқоидалиғе биридин зоҳир бўлса, бозхост ва сиёсатда маъзур тутулмаса.

Яна улким, тавочи бекларига ҳукм бўлсаким, ётиш элин мазбут таъйин қилиб, ётиш тавочиси ҳар кун аларнинг ётишиға келган-келмаганин яхши тергаса, то ётиш иши фавт бўлмаса.

Яна улким, девонийларға ҳукм бўлсаким, атрофдин келган бозургонларнинг жонибин риоят қилсалар. Ул вилоятда «тамғо» лафзи мазкур бўлмаса. Закотни шаръ ва ҳукм йўсуни била закотчилар алардин мустахлас қилсалар. Закотчилар ишидин тавочи моҳ-бамоҳ, балки ҳафта-баҳафта вуқуф топиб арзға еткурсалар. Жузвий жарима қилғонни куллий сиёсат қилилса бок йўқдур, то бу овоза олам мамоликига ёйилса, тужжорнинг ружуи кўпрак бўлса.

Яна улким, мундин ортуқ жузъиёти арз қилилса шояд мутолааси мужиби калоли хотир бўлғай. Аммо саъй қилилсаким, жамъи умурда Тенгри таоло ёдидин ғофил бўлулмаса. Мирзони дағи кўрулса, то бу икки иш мужиби саодати дину дунё бўлса.

Илтимос улким, бу арзадоштни Мавлоно Дарвеш Муҳаммадға топшурулса, ҳар икки-уч кунда бир қатла тилаб мулоҳаза қилилса, дағи ҳукм бўлса, агар муборак хотирдин пўшида бўлиб, тиламак унутилса, ул ўзи тиламай дағи ҳар икки-уч кунда келтуруб, тобуғда арз қилса, дағи ҳар хусусдин ҳарқайси ишким, арз қилғон йўсунлуқ сурат боғласа, ани шарҳ била иноят қилиб, битиб йиборилса-ким, Мирзо арзиға еткурулса.

58

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноятномангиз бу бандаға мужиби сарафрозлиғ бўлди. Ҳамиша банданавоз бўлғайсиз.

Шеър:

Етишти руқъанг овора қилди кўнглумни,
Не руқъа эрдики, юз пора қилди кўнглумни.

Давлатингиз мустадом бўлсун.

59

Ул қатор теваким, ҳижрон кунида ашким қатралари қаторидин намуна бўлғай ва ул оқ уйким, фироқ айёмида сиришким селоблари ҳубобидин нишона бўлаолғай — етти. Ул бири раҳмат малойикидин ашраф ва бу бири саодат сипеҳридин арфаъ кўрунди.

То фалак бухтилари тузгай қатор,
То тўлун ой оқ уй этгай ошкор,

Сарбонингға ул ўлсун боркаш,
Бу бири фирошингга хиргоҳваш.

60

Кўнглума келмас хазони боғ аро норанж хуш
Ким, хазони ҳажр бўлди юзим норанжваш,

Хазоний боғ аро ул ой тану чеҳрамни кўрган чоғ,
Дегайким, бир қуруқ шох узра қолмиш бир сориғ яфроғ.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бандавозлиқ қилиб йиборган нома етишти, дурри обдордек маонийси фироқ ўтиға сув урди ва лаъли шаҳвордек алфози кўнгул жароҳатиға жавҳари руҳ еткурди.

Нома эрмас эрдиким таъвизи жон эрди манга,
Ҳажр тиғи қатлидин хатти амон эрди манга.

Ўзунгиз дағи унутмай гоҳи Мирзо тобуғида соғиндурсангиз.

Аввалғи: Ўлук танимға жон бермакдур,
Иккинчи: Ҳаёти жовидон бермакдур.

Икки дунё саодати муяссар бўлғай.

61

Рубоия:

То ҳажр асиру дилфигор этти мени,
Дашт узра қуюндек ошкор этти мени,
Девона мисол беқарор этти мени,
Саргашталик ичра хоксор этти мени.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноятномаеким, саводи зулматидин ҳижрон тиғи қатилларига зулоли зиндагоний текургай ва сафҳаси баъзидин фироқ туни шаҳидларига субҳи ҳаёти жовидоний кетургайки, бу зарранг мазмунидин қуёшга еткуруб эрдингиз, фалакдин ўткариб эрдингиз — етишти. Заиф танға боиси қувват ва наҳиф жонға мужиби сиҳҳат бўлди.

Бу навъ бирла мени гоҳ-гоҳ ёд айланг,
Шикаста хотиру ғамгин кўнгулни шод айланг.

Мундағи мулозимлар била раоё хушвақтдурлар. Умид улким, кундинкунга яхшироқ бўлғайлар.

Абадий давлат мустадом ва сармадий саодат бардавом бўлсун.

62

Бадномлиқ майхонасининг азалий сармастлари ва бесаранжомлиқ паймонасининг ламязали майпарастлариким,

Шарибно ало зикри-л-ҳабиби модомаҳу,
Сакарно биҳо мин қабли ан яхлуқа-л карам,[77] —

аларнинг нағмаи руди;

ва

Риққату-з-зужожу ва риққату-л-хамр,
Фаташобаҳо ва ташкала-л-амру,[78]

Факаннамо хамрун ва ло қадаҳун
Ав кааннама қадаҳун ва ла хамрун,[79] —

буларнинг таронаи сурудидурур.

63

Исмат ҳарамида жилвагоҳинг бўлсун,
Иффат чамани ҳарами жоҳинг бўлсун.
Иқбол сипеҳри хоки роҳинг бўлсун,
Тенгри бори ҳолатда паноҳинг бўлсун.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, мулозамат муфорақатининг шиддати шарҳи қалам таҳририға келмас ва убудият муҳожаратининг суубати баёни рақам тақририға сиғмас.

Бировки васл насими тарабфизодур анга,
Чу қадрин англамади ҳажр ўти сазодур анга.

Умид улким, иноят чаманидин васл насими эсиб, фироқ туфроғининг хас-хошогин учурғай ва ҳидоят булутидин қурбат ёғини ёғиб, ҳижрон ўтининг ахтар ва шуъласин ўчургай.

Бу фақир бу вилоятға келганда воқеъ бўлғон ишлар кайфиятин юқори арзадошт қилиб, Фалонни йиборилди. Ул бобда иноятни кам қилмай, дорандани ботроқ узотурға мулозимлар ҳокимдурлар.

Байт:

То Зуҳалдур қошингда қул бўлсун.
То қуёшдур бошингда эврулсун.

64

Хазони ҳажр аро қолдим йироқ баҳоримдин,
Юрурмен итдек улуб айру шаҳриёримдин,
Истарам Луқмон киби касб айласам паррандалик,
То етиб ул остонға зоҳир этсам бандалиқ.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Луқмон келди, иноятларким, сойир қулларға воқеъ бўлуб эрди-еткурди. Борчаларнинг боши кўкка етиб, Мирзонинг давлатларининг дуосин бажо келтурдилар. Мундағи сойир ҳолотни арзадошт қилиб йиборгон учун мукаррар битилмади.

Ём отлари била ёмхоналар иши бузуқдур, ул бобда қуллар тобуғида сўз арз қилилибдур. Арзадошт қилсалар умид улдурки, мустаҳсан тушгай, деб қуллуқ арзадошт битилди.

65

Эгнимни мушарраф айлади хилъатингиз,
Жисмимни муаззаз айлади кисватингиз,
Кўнглумни хуш этти руқъаи шафқатингиз
Ким, кундин-кунга ортсун давлатингиз.

Ташрифотким, иноят бўлуб эрди ҳижрон дўзахида азоб тортадурғон урён жисмимға висол биҳиштидин биҳишт ҳуллаларидек ёпилди ва ийд шоми ятим атфол мунға қолғондек яланг пайкарға иноят махзанидин каромат деболари келди.

Арз улким, мулозамат муфорақати чун варақға мужиби туташмоқ ва қаламға андуҳ шуъласи бошдин ошмоқ эрди – ложарам ул бобда шуруъ муносиб кўрулмади. Икки дунё давлати муяссар бўлсун, омин.

66

Фироқ ароки, етар кўкка шуълаи оҳим,
Бу ўтға, оҳ, агар раҳм қилмаса моҳим.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноят нишони била бу қулунгизни ёд қилиб эрдингиз – мужиби сарафрозлиқ бўлди. Тенгри таоло давлатингизни орттурсун ва ёшингиз узун бўлсун.

Ғамим еткурди мингдин бирға руқъанг,
Ки бергай Тенгри бир ёшинға минг ёш.

Битиб эрдингизким, Мирзо тобуғида камина қулни ёд қилиб йиғлармен. Ёд қилурингизға розимен, йиғларингизға йўқ.

Дема ҳажрингдин манга одат бўлубдур йиғламоқ,
Шод бўлғилким, манга қисмат бўлубдур йиғламоқ.

Давлат бардавом ва саодат мустадом бўлсун.

67

Руқъаеким, сафҳаси баёзи мажруҳ кўнгул жароҳатига кофурий марҳам еткургай ва номаки, саводи нуқтасидин оқорғон кўзға мардуми бийно кетургайким, бу ҳижрон дарди бечорасин ва фироқ дашти оворасин анинг била мукаррам қилиб эрдингиз – етти.

Рубоия:

Мазмуни била кўнглум ўти кам бўлди,
Алфози била замир хуррам бўлди.
Ҳижрон сўзи гарчи мужиби ғам бўлди,
Васл уммидида шодлиғ ҳам бўлди.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ул зоти малакий сифотни фалак ҳаводисидин масун ва ройи жаҳонорони ҳаводис кудуратидин маъмун тутсун, омин.

68

Ҳам тутулмиш жон кўнгулдин ҳам кўнгул жондин манга,
Мен аларға ҳасм, алар ҳам дарди ҳижрондин манга.

Қуллуқ дуодин сўнгра арздошт улким, иноятномаким, йибориб эрдингиз келди.

Йўқ-йўқки олиб қошимға қўйдум они,
Кўзга суртуб бошимға қўйдум они.

Агар бу фироқ ўтиға зор бўлғонға ул савод зулматидин оби ҳаёт зулоли келмаса эрди, ул ўтға не нима таскин бергай эрди ва бу ҳижрон шомиға гирифторлиғ бўлғонда ул субҳ баёзидин умид қуёши тулуъ қилмаса эрди, бу тийраликни не нима ёрута олғай эрди?

Ҳаётингиз зулоли абадғача завол касофатидин орий бўлсун, омин.

Қадим хам ўлди айру қошингнинг ҳилолидин,
Бағрим чу бошға тушгали қаддинг ниҳолидин.

69

Боғдин келди насиму, гул исин келтурмади,
Не тиканларким, бу ғам кўнглум аро синдурмади.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, ахтачи келди, мулозимларининг муборак мизожларининг сиҳҳати хабари битилмайдур эрди, синуқ кўнгулга мужиби ғам ва бузуқ хотирға боиси алам бўлди. Умид улким, Ҳақ таоло ул синуқ била бу бузуқдин ул ғам била бу аламни дафъ қилғай.

Байт:

Даҳр бўлғунча жоҳингиз бўлсун,
Тенгри дойим паноҳингиз бўлсун.

Байт:

Етишти қосиду йўқ анда ёрнинг рақами,
Бузуқ экинга булут келдию йўқ эрди нами.

70

Баски ҳижрон ҳар замон кўнглум аро юз ғам солур,
Ногаҳон кўрса бировни шодмон ҳайрон қолур.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, гоҳ-гоҳ илтифот қилиб йиборилган иноятномаким, мутолааси фурқат дардиға дофеъ ва мушоҳадаси ҳижрон аламиға рофеъ эрди, бирор нима камрак бўлубдур.

Байт:

Толеъ агар будурки кўрармен мени ғариб,
Андин эмасдурур буву юз мунча ҳам ажиб,

ва лекин:

Лутф агар қилсанг дамодам бандамен,
Дамбадам қилсанг жафо ҳам бандамен.

Аммо неча даги мундоқ бўлса табиат одат қилғон лутф ва иноятни кўз тутар эрмиш ва кўнгул ўрганган шафқати бениҳоятни соғинур эрмиш.

Исмату давлат боргоҳи гардунсой ва иффату шавкат саропардаси сидрафарсой бўлсун.

Байт:

Кўзунгни Тенгри дойим шаҳ жамоли бирла ёрутсун,
Ямон кўздин сени, сендин ямон кўзни йироқ тутсун.

71

Рубоия:

Ҳам чарх бисоти арсаи боргаҳинг,
Ҳам ой жирми наъли саманди сипаҳинг,
Ҳам кун сипари қазо ўқидин панаҳинг,
Йўқ-йўқ, бу чарху ою кун хоки раҳинг.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноят нишониким, туғроси учун қуёш олтунини фалак садафида ҳал қилиб эрди ва меҳри учун Муштарий юзига ҳумоюн алқоб ёзилиб эрди – етишти. Чун ул олий мисолни бошимға қўйдум – мартабада бошим қуёшдин ўтти ва саодатда юзум Муштарий[80] юзига етти. Шоҳона хилъатлар мужиби ул бўлдиким, қуллуқ кисватин бир-бири устига кийгаймен ва мукаррар фўта боиси ул бўлдиким, қуллуққа белимни икки ерда боғлаймен, ва яхши от била олам аро яхши от чиқорғаймен ва нафис рахт, била сипеҳр атласиға бош индургаймен. Бу иноятлар жозибаидурким, иноят риштаси била тортиб келтурадур ва бу шафқатлар кашишедурким, муҳаббат қуллоби била чекиб югуртадурким, не олий даргоҳ мулозамати орзусидин қарор бордур ва не ул орзуни қилмоққа ихтиёр.

То сипеҳр бўлғай, ул сипеҳросо даргоҳ фалак қадрлар саждагоҳи ва то меҳр бўлғай, ул фалакфарсо боргоҳ хуршедвашлар паноҳи бўлсун.

Байт:

Мутеи амру наҳйинг аҳли олам,
Алар хайли аро мен нотавон ҳам.

72

Рубоия:

Гулшанға, насими субҳ, розим еткур,
Не роз, ҳадиси жонгудозим еткур.
Гул бошиға эврулуб, ўпуб сарв аёғин,
Кўндин-кўп қуллуқу ниёзим еткур.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, фироқ зовиясида оворалиқнинг баёни мужиби кудурат ва боиси малолат бўлғай деб андин шаммае изҳор қилмоқ маслаҳат кўрулмади.

Яна арз улким, иноятларким, ҳар бири рашки нигорхонаи Чин ва гайрати биҳишти барин эрди, ҳар биридин қороргон кўзга нур ва бузулғон кўнгулга сурур етишти. Ва улча салтанат дуржининг дурри поки ва хилофат буржининг кавкаби тобноки Султон Муҳаммад Мирзо[81] тула умруҳу ва ҳилида давлатуҳу бобида битилиб эрди, ул шодмонлиг шарҳини қайси тил била қаламнинг таҳрир қилурға салоҳияти ва қайси рақамнинг баён қилурға қобилияти бўлғай. Ул дурри гаронмояни Тенгри таоло Мирзо била Бегим[82] учун поянда тутсун, ва ул ахтари баланд сояни ҳақ субҳонаҳу ва таоло Мирзом била хоним учун тобанда асрасун.

Давлати абадий ва саодати сармадий поянда ва мустадом бўлсун, омин.

73

Мирзом тобуғида қуллуқ дуо ва ниёздин сўнгра арзадошт улким:

Даҳрға берсун мудом мақдамидин зебу зайн,
Шоҳ Муҳаммад Бадиъ ибни Музаффар Ҳусайн.

Қитъа:

Талаб баҳорида боғингки гулбун этти аён,
Бу гулбунунға даги тоза гуллар очилсун.

Умид боғида тикдинг ниҳолу гул берди,
Гулунгни ҳақ карами эмди борвар қилсун.

Бу салтанат авжининг ахтариким, шараф буржидин тулуъ этмиш – партавидин даҳр шабистони равшан бўлсун ва бу хилофат бўстонининг вардиким, саодат чаманидин жилва қилмиш – тароватидин олам вайронини гулшан этсун. Бу нахли баландпоя волидайиға борвар ва жаддайиға соягустар ва бу дурри гаронмоядин обоға осойиш ва уммаҳотға оройиш.

Рубоия:

Ҳам шоҳға дурри тожи торак бўлсун,
Ҳам халқға зилли ҳақ таборак бўлсун.
Андоккн Хуросонда муборак бўлди,
Машриқдин Мағрибға муборак бўлсун.

Байт:

Тирик бўлсам ғар ўзни базми васлинг ичра солғаймен,
Фироқинг шиддатин дей олмасам худ, йиғлай олғаймен.

74

Не руқъа эди мендин ўксутгали ғам,
Ёр илгиға олиб қаламу сафҳани ҳам,
Сафҳа лавҳида қаламий қилди рақам
Ким, хаттиға офарин деди лавҳу қалам.

То шафақнинг рангин сафҳаси қуёш муҳрасидин жило топқай-ул сафҳа сунъ котиблари килкидин шоҳ мадҳи шоҳбайтлари била зевар ва зийнат топсун ва то ул сафҳа наққошлари сунъидин собит ва сайёра била зарафшон бўлғай – шаҳаншоҳ васфи гавҳари шоҳворлари била зевар кўргузсун. Не икки байт эдиким, икки сарой ҳосилин фидо қилсам, ҳеч иш қилмамиш бўлғаймен ва не назм ва наср эрдиким, жон ва кўнгул жавҳарларин нисор этсам, қадрин билмамиш бўлғаймен, назмининг раъноларида юз ноз ва насрининг зеболарида минг роз.

Рубоия:

Наср андаки, анжом ила оғоз эрди,
Ҳар лафзи анинг мояи эъжоз эрди,
Ҳар турфа хат анда роз пардоз эрди,
Йўқ айб агар десам хати роз эрди.

Байт:

То жаҳондур умру давлат пойдор ўлсун санга,
Салтанат тахти уза доим қарор ўлсун санга.

75

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноят нишонида ҳазрат ҳақойиқ паноҳ навваролоҳу марқадаҳу ва жаалал-жанната масвоҳу нур ҳодиса вафотларин[83] сўруб эрдилар; Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ул ҳазрат зоти малак-сифотин аҳли олам учун кўп йиллар боқий ва ноянда тутсун ва давлатларининг хуршедини жовид музий ва тобанда асрасун. Муборак хотирға равшандурким

«Куллу ман алайҳа фанин» каримаси манзуми била ҳар кимгаким бақо жомидин нашъа етишти фано хуморини тортардин гузири йўқтур ва «Куллу шайъин ҳоликун илла важҳаҳу»[84] ояти мазмуни била боқийи мутлақ ва ҳаййи барҳақ вужудидин ўзга жамиъ ашёға заҳри ҳалок жомин ичардин чора йўқ ва бу фано мақоми бақо доруссаломи йўлида бир манзилдурки, «Кун фид-дуня каннака ғарибун ав обири сабилин»[85] андин хабар берур. Ва аҳлуллоҳким бу йўлдин ва бу манзилдин огоҳдурлар ўзларига бу водий қатъини осон ва дори фанонинг бору-йўқини яксон қилибтурлар. Алар бу маҳалли ҳаводисдин «Фи мақъади сидқин инда маликин муқтадир»[86]ға роғиброқдурлар. Аммо фақир-думлари оби ҳаётидин маҳрум қолурлар, ҳар ойинаким мужиби сўғи абадий ламоиси мотами сармадийдек бўлур. Аммо ул ҳазратдек сўрғувчи бўлса, кўнгул ғамидин не ғам ва хотир аламидин не алам.

То жоми бақоға маст бўлғай Жомий[87],
Кавсар майидин бўлғай анинг ошоми,
Шаҳ жоми ичида бодаи гулфоми,
Бўлсун тўлаву ҳамиша андин коми.

76

Анинг тобуғидаким:

Эрур мажмуи султонларға султон
Ки, эмди Тенгри они айласун хон,

бош уруб, тобуқ анинг жанобидаким:

Хилофат авжида андоқ қуёш эмас мумкин,
Ки тахти Санжар[88] уза шоқ эрур Абулмуҳсин[89].

анинг остонидаким:

Хусрави пок гуҳар шаънида бўлди марқум,
Покликдин деб они Муҳаммади Маъсум[90],

анинг ҳазратидаким:

Эрур салтанат жисмиға нури айн,
Музаффар Ҳусайн ибн Султон Ҳусайн[91].

Байт:

Улки шаҳ хизматида мендин ўзин шод этгай,
Илтимосим буки, гоҳи мени ҳам ёд этгай.

Яъни Сафиябека[92] хизматларида ниёз бирла дуо мажлис аҳлининг жавоблари:

Шаҳ қошида азизу соҳиб қадр,
Нури айни замона Саййид Бадр[93],

Улки туғмас атодин андоқ ўғул,
Якжиҳат банда шаҳқа Мири Мўғул,

Шоҳға жонин тилар этгай нисор,
Шоҳ Ҳусайн улки эрур жонсипор,

Шоҳ давлатидин қадаҳкашу гуҳарпош
Ким, дерлар ани Муҳаммад Кўкалтош[94].

Улки бўлғай карам қилиб маъбуд,
Ўйлаким оти оқибат Маҳмуд[95].

Шоҳ базмида қадаҳ тутқучи,
Мир Дарвеш Муҳамад сувчи[96].

Улким эрур суруди зоти киби мулойим,
Бошида йўқ сари мў қуллуқдин ўзга қойим.

Улки эгрида туздур оҳанги,
Яъни Устодзодаи Чанги[97]

Яна шаҳ қуллуғида бемуҳобо,
Надиму ғамгусору банда Бобо[98].

Яна ёрики софу беғашдур
Ҳам вафокешу ҳам жафокашдур.

Анга йўқ борча фазлларда бадал,
Фазл аҳлидин отидек Афзал[99].

Борининг хоксору хоки пойи,
Фариби бенаво, яъни Навоий.

Дуо айтиб қилур бу навъ эълом,
Ки шаҳ базмида майдин олсангиз ком,

Гар итган итларин ёд айласа шаҳ,
Мени ҳам айлагайсиз ёд гаҳ-гаҳ.

77

Маснавия:

Зиҳи руқъанг ҳаётимға васила,
Кўнгул захмиға марҳамлиқ фатила,

Етиб чун ул фатила бирла марҳам,
Бутуб қонлиғ кўнгул, захмин жигар ҳам.

Мазкур бўлғон руқъаким, илтифотингизға мушъир эрди ва мастур бўлғон номаким, саломатлиғингизға, мухбир-маҳзун хотирға андин фориғболлиқ ва мағбун кўнгулга андин хушҳоллиқ юзланди.

Марфуъ улким, битиб эрдингизким, сен муқаррар қилғон ишлар баъзи ғоларнинг номувофиқлиғидин сурат тутардек эмас. Олам аҳлининг муддаолариким, мухолиф бўлғай, бир мақсудқа мувофиқ ясамоқ душвордур. Аммо табъи салим ва ақли мустақим шонидин будурким, қила олғонча ўз ҳолиға муҳофиз ва ўз афолиға мулоҳиз бўлғайким, анинг жонибидин амре вуқуъ топмағай ва сурате юз кўргузмагайким, индаллоҳ маъҳуз ва инланнос маълум бўлғай.

Сиз қила олғонча борчани Мирзо давлатиға муносиб ишларға сойи бўлунг. Қилсалар давлатлари бўлғай, қилмасалар сизнинг некандишлиғингиз натижаси сизга етишгусидур.

Қитъа:

Ҳамиша то аносир тўрт зиддлайн,
Қилур таркиби инсонни мувофиқ,

Қила кўр маҳзи инсониятингдин,
Неким аздод эрур они мувофиқ.

Тавфиқ рафиқ бўлсун, омин.

78

Меҳри оламтоб агар бўлса жамолинг кўзгуси,
Кеча ҳам кундуз киби тутғай жаҳонни ёғдуси.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноят қилиб йиборған сочиқким, қизилидин фироқим тийра кунига юз меҳри рахшанда толеъ бўлди ва оқидин ҳижроним қаро тунига минг анжуми дарахшанда ломеъ ва ҳулла кирдор хилъатким, мажнунлуқ мотамидин чиқмоқ нишонаси ва ваҳй осор китобким, махзунлуқ ғамидин қутулмоқ нишони эрди – етишти. Ул икки била висол сармоясидин ғани бўлдум ва бу икки била фироқ бесармоялиғидин мустағни. То меҳр фулуриси кўрунгач, анжум дирамлари итгай ва то субҳ ҳулласи ошкор бўлғач, кеча палосининг рақамлари кеттай.

Маснавия:

Қамар бирла хуршиддин муттасил,
Сочилсун бошинг узра оқу қизил.

Кириб даҳр ташрифи эҳсонинга,
Фалак бош қўюб хатти фармонинга.

79

Рубоия:

Эй тойири давлат, айласанг азми висол,
Бу чок кўнгулни уз урубон чангол,
Бўлсун бирисини айласанг тўъма ҳалол,
Қолғон бирисини итлари оллиға сол.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бу банданиким ул даргоҳ қуллуғининг ҳавоси ёру диёрдин нуфур ва ул боргоҳ хизматининг муддаоси сабру қарордин маҳжур қилиб, бу вилоятда маскан ва бу сарҳадда маъман туттум, шак йўқким, хулуси ақидам натижасидин эрди. Ҳам мавкиби ҳумоюндинким, гарди сурмасидин адолат ва нусрат кўзлари равшан ва асокири мансураким, тиғлари сувидин фатҳу зафар биёбони гулшандур – бу тарафдағи вилоятда қишлоқ қилдилар.

Маснавия:

Қишингнинг қори сийми ноб бўлсун,
Саҳоби қоқуму синжоб бўлсун.

Май ул сийм устида ёқути маҳлул,
Тутуб ёқут хат соқийи мақбул.

Сен ўл соқию ул май бирла хушҳол,
Очилғунча баҳори айшу иқбол.

Баҳор ўлди чу бахти комрондин,
Ани Ҳақ айласун эмин хазондин.

Чун бу тавр давлат муяссар бўлди ва бу навъ саодат юз кўргузди – қуёш оташи буржға таҳвил қилғондек ул салтанат сипеҳрининг меҳри жаҳонтоби қишлоққа кирган комронлиғнинг ва арслон марғзорға чиққондек ул хилофат бешасининг шери ғобби тоққа юзланган шодмонлиғнинг таҳниятин сўрғали ва буларнинг зимнида бу бандайи хоксор ва чокари умидвор ўзининг сойир қуллар жавориға келганин ва умум бандалар силкига кирганин арз қилғали муътамад анис ва муътаман жалис Хожа Ҳофиз Ғиёсиддин Муҳаммад Деҳдорни остонбўслуққа юборилди. Умидким, илтифот кўзига мақбул ва иноят назариға машмул тушгай.

Маснавия:

То жаҳон бўлса даҳр шоҳи бўл,
Даҳр элининг жаҳонпаноҳи бўл.

Васфинг ичра улус тили қосир,
Зотингта Тенгри ҳозиру нозир.

80

Бўлмас эрмиш жилвагар сарви хиромоним менинг
Ким, аёғиға фидо бу нотавон жоним менинг.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, нишон мазмунидин маълум бўлдиким, маъҳуд мараз зоҳир бўлғондур. Бу хабарни ўқуғоч:

Анингдек бехабар бўлдум ўзумдин
Ки, зойил бўлди нур икки кўзумдин.

Кўп урдум дарду меҳнат тошиға бош
Ки, синди ҳар тарафдин бошу ҳам тош.

Ва лекин чун бу мудҳиш хабар зайлида сиҳҳат сўзи битилиб эрди ва ул заъф сўнғида шифо кайфияти ёзилиб эрди, ғамгин кўнгулга мужиби таскин ва алам ўтларига боиси ором бўлди.

Рубоия:

Гулдек баданинг бўлуб саломат, ё Раб,
Шамшодинга бўлсун истиқомат, ё Раб.
Бир умр ҳақ айласун каромат ё Раб,
Ким кирсун аросиға қиёмат, ё Раб.

81

Не баҳор ўлғайки бир гул ҳажридин бадҳол мен,
Ўйлаким, булбул хазон фаслида гунгу лол мен.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноятномаким бу фақирға мужиби мубоҳат бўлуб эрди – етишти. Сафҳаси баёзидин фироқим шомига субҳи иқбол юзланди ва ҳуруфи саводидин ҳижроним кунига шоми висол зоҳир бўлди. Аммо Мирзонинг муборак мизожлариға заъф юзланган жиҳатдин ва ул заъфқа сиҳҳат бўлғон ва кайфиятдин ҳеч нима изҳор қилилмайдур эрди ва ул ҳайсиятдин шаммаи битилмайдур эрди. Агарчи кўнгулга изтироб ва хотирға изтирор юзланди ва лекин чун бу иш маразнинг озлиғиға далолат қилур ва сиҳҳатнинг ботлиғидин хабар берур эрди, бу даги мужиби нишот ва боиси инбисот бўлди.

Умр асоси мухаллад ва давлат биноси муаббад бўлсун!

82

Рубоия:

Ул даргоҳдин келди расули мақбул,
Афлокдин андоққи наби қилди нузул.

Фархундалиғиға боқсалар аҳли укул.
Ҳам деса бўлур расулу ҳам оли расул.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноятномаким, сафҳаси рангинлиғидин жон гулшанида оташин гуллар очилғондин ва обдор лолалар сочилғондин намунае ва рақами ул гул ва лола аросида мушки [illegible] сепилган ва сунбули сероб экилганидин нишона кўргузур эрди – етишти. Гулнинг ҳар яфроғи бузулғон кўнглум равзасиға зевар берди ва лоласининг ҳар чароғи қароргон кўзум уйин мунаввар қилди. Иноятларким, қилиб эрди – аларнинг муқобаласида не шукр дей олғаймен ва не узр бити олғаймен, то фалакнинг ложувардий атласи қуёш зарриштасидин мутало бўлғай, қулларингиз эгнига чорқаб тикулсун ва то меҳр ва зжумнинг оқ ва қизил дирамлари сипеҳр атбоқини музайян қилғай, бандаларингиз бошиға сочиқ сочилсун.

Нома ёзғон чоғда бўлмиш эрди хунафшон кўзум,
Оқ варақ гулранг бўлди токи сочти қон кўзум.

83

Рубоия:

Эрмас андин нола била оҳ ғариб,
Ғурбат истар ғар улус огоҳ ғариб,
Тушса киши бир мулк аро ногоҳ ғариб,
Ким сўрғай ани шоҳи жаҳон – Шоҳ Ғариб[109].

Қуллуқ арзадошт улким, ғарибнавозлиғиким, бу афтодаға мужиби сарафрозлиғ эрди, бандапарварлигиким, бу шикастаға дилнавозлиғ берди, яъни:

Ул руқъаки, сочиб эди кофур уза анбар,
Ҳар нуктаси мушк эрдию ҳар нуқтаси ғавҳар –

етишди. Нуктаси мушкини кўзум мардуми устида қўйдум ва лафзлари ғавҳарини жон риштасиға чектим, кўз уйи андин мунаввар бўлди ва жон кулбаси мундин зебу зевар топти. Ул шоҳлар ғарибин ҳақ таоло ўз паноҳида ва ул ғариблар шоҳин Тенгри таоло мурод жилвагоҳида тутсун.

Маснавия:

То жаҳондур санға мурод ўлсун,
Ишинга дам-бадам кушод ўлсун.

Ҳам кушодинг мурод сори яқин,
Ҳам муродинг кушод бирла қарийн.

84

То ҳар неча кўк бинафшазори кавокиб норанжлари била зийнат топар, ул ҳазратнинг сипеҳросо тахти кавкабмисол сабот ва давом гулмиҳлари бирла истиҳком топсун ва то саҳар гулистони қуёш сариғ гули била зеб тутар, жаҳоноро маснади хуршилтимсол бақойи локалом гирд болишти била ороста ва мустадом бўлсун.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, то ул ҳумоюн мавкиб ғубори кўзлардин йироқ тушубтур, кўзлар фироқ зулматидин тийра бўлуб, ҳамул ғуборни тўтиёлиққа топмайдурлар.

Дедимки, сурма қилай гарди раҳнавардингни,
Фиғонки, топмади кўз тўтиёға гардингни.

Ва то ул рўзафзун давлатлиқ остон туфроғи юзлардин айрилибдур, юз сори қўймоқ учун юз уруб, ҳамул туфроғни кимиёлиққа топса бўлмайдур.

Ғубори остонинг не ажойиб кимиё эрмиш
Ки, рухсоримға онинг ҳажри олтун рангини бермиш

Чун бу фироқ шиддатидин тақрир ожиз ва бу иштиёқ суубатидин таҳрир қосирдур — хома тили равонлиғидин не фойда ва тил хомаси гавҳарфишонлиғидин не натижа? Ложарам бечораларға дуо била қонеъ бўлмоғдин ўзга чора йўқтур ва дардмандларға хаёл била ўзин тутмоқдин ўзга давое йўқтур.

То фалаки даввор тўққуз хони анжум дирамлари била музайяндур, ул дирамлиқ хонлар мулк фатҳ қилғон жайшингда сочиқ бўлсун ва кавокиби сайёр дурусти секка хутутидин муарродурур ул сода сиймлар очқон кишвар зарробхонасида секкаи аллиингға сўқулсун.

Рубоия:

То Тенгри эрур боқию олам фоний,
Тенгри тутсун сенга мусаллам они,
То бўлғай улусқа шоҳлиғ имкони,
Сен шоҳқау шоҳ санга арзоний

Рубоия:

Десамки, сўрай сени, не тил бирла сўрай?
Ё улки кўрай сени, не кўз бирла кўрай?
Итлар киби махласингни истаб югургай,
Гоҳи қилибон дуо сенинг сори ҳурай.

Бовужуди бу ҳол сўрмоққа дағи рухсат ҳосил эрмас ва кўрмакка дағи ижозат бермас. Аммо тириклик ғаниматдур. Бу фақир илгимдин келганча сағй қилдимким, бу ерга етмагай, чун тақдир бу воқеаға борғондур — суд қилмади ва чун қазо бу ҳодисаға боис эркандур — натижа бермади. Эмди мултамас улким, Тенгри таоло тақдириға ризо берилгай ва борча тақсирни ўз нафсидин кўрулгай. Дағи қилғон-қилмоғон ношойиста ишдин Тенгри таоло ҳазратида тавба қилилғай ва бўлғон-бўлмоғон нобойистадин хулойи таоло даргоҳида инобат воқеъ бўлғай. Шак йўқтурким, асру бот мақсуд восил ва мурод ҳосил бўлғай, албатта.

Ўзунгизни таскин бериб, ғусса туғёнида Тенгри ёди била иштиғол кўргузгайсизким, оз фурсатда азим ёруғлар етишгай, деб густоҳлик қилилди, вассалом,

Даврон базмида ким бир мурод жоми ичтиким, сўнгра юз номуродлиғ хуноби сумурмади ва сипеҳр анжуманида ким бир иззат маснадиға мутамаккин бўлдиким, оқибат юз мазаллат туфроғига ўлгурмади; абнойи замонға ким бир вафо гули очтиким, алардин юз жафо тикани бағриға сончилмади; аҳиббойи давронға ким бир муҳаббат эшиги очтиким, алардин юзига юз адоват абвоби очилмади. Даҳр бозорининг нақди рўйандуддур ва эйём жашнининг шаҳди заҳролуд. Бу жиҳатдин кўзларин басират шамъи ёрутқонлар дунъё сори кўз солмайдурлар ва кўнгулларин ҳидоят зилоли оритғонлар олам меҳрини зарраи кўнгулга олмайдурлар.

Аммо агарчи сипеҳр золининг макри бешумордур ва лекин ҳунари дағи бордурким, нечукким, иззу улосининг мадори йўқтур, банду балосининг ҳам эътибори йўқтур.

Андоққим, жоҳу жалолиға вафо бўлмас, меҳнат ва малолиға дағи бақо бўлмас. Басо бандким, анинг зимнида кўп кушодлар ва басо номуродлиғким, анинг сўнгида ўкуш муродлар бўлғай. Яъс қаро шомидин сўнгра субҳи уммид тулуъ этар ва баъс зулмоти зимнида ҳаёти жовид навиди етар.

Барча ҳолатда шукр вирди забон ва барча малолатда сабр ҳирзи жон бўлмоқ авлодурур. Ва бу тарийқни алардин яхшироқ ким бўлғай — билғай. Ва риоятин ҳам алардин ортуқким қилғай — қила олғай. Тенгри таолоға ибодат ва подшоға дуони мудовамат қилмоқ вожибдурур.

Умид улким, борча меҳнатлар давлатқа ва борча паришонлиғлар жамъиятқа бот мубаддал бўлғай. Омин, ё Раббал оламин.

86

Дунё давлати андоққи, бемадордур, меҳнати доғи нопойдордур. Ҳаводис тиғидин нечукким фуқаро кўкси захмнокдур, ағниё бағри чок-чокдур. Душман қасди нишидин агарчи гадолар қутулмади, подшоҳлар ҳам халос бўлмади. Тадбир хасу хошоки тақдир тундбодидин соврулмай не қилғай, ҳар не қазодин воқиъ бўлса, шукр қилмай шикоят қилмоғдин не очилғай. Банда иши Тенгри таолоға тоат қилмоқдур ва онинг барча амриға итоат ва кўпға шукру озға сабру қаноат — эътироз шумдур ва нохушнудлуқ мазмум. Невчунки, кўп банд борки, мужиби кушойиш бўлур ва басе ранжки, боиси осойиш. Чун, иш ғайб пардасиға чирмолди, ақл кўзидин махфий қолди. Ҳар ойина инсон қуввати мунинг идрокиға вафо қилмас ва башар ҳар не орзу қилса ўз беҳбудин билмас, беихтиёрлиғдин халқ иши зорлиғ ва ихтиёр даъвосин қилмоқ маҳзи беихтиёрлиғ.

Бу учурдаким, шоҳу гадони Тенгри таоло хости ихтиёрсиз бу сафарга озим қилди, Сизни кўрмай борурға ихтиёр йўқлуғидин чора топмай бечоравор азимат воқиъ бўлди. Соғ-саломат Тенгри таоло паноҳида бўлғайсиз, омин.

87

Қуллуқ арзадошт улким, Абушаҳма Баҳодирға[101] фарзандғинаси воқиаси юзлангандин сўнгра шаҳрға келиб, юқори ўтти. Ул ҳодиса жиҳатидин ҳазинлиғи беғоят ва ғамгинлиғи бениҳоят эрди. Аммо чун подшоҳи исломнинг шафқат била чорасозлиғи борча ғамзадалар дардиға даводур ва марҳамат била банданавозлиғи борча мотамзадалар ранжиға шифодур, умид улдурким, анинг даги бу жароҳатиға марҳаме етиб, андин кўнглига коме еттай ва бу захмиға иложе етишиб, андин жониға ороме юзлангай.

Эй сенинг лутфунг ила шод бўлиб ғамзадалар,
Жон топиб, нафҳаи хулқунг била мотамзадалар.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло подшоҳи марҳаматгустар ва султони бандапарварнинг сояи давлатин ва зилли шафқатин борча маҳзун бандалар ва мағбун сарафкандалар бошига поянда ва мустадом тутсун.

88

Рубоия:

Эй тойири бахт, қилсанг ул ён парвоз,
Ёр олиға мендин қилиб изҳори ниёз,
Қуллуғдин сўнг сўзни бу навъ эт оғоз,
К-эй маҳзи сахо подшоҳи банданавоз.

Рубоия:

Бандангни фироқ сенсизин куйдурди,
Юз қатл қиличи бошиға келтурди.
Аъзосиға минг ҳажр тоши ёғдурди,
Куйдирдию кўкка кулини совурди.

Рубоия:

Тиргузмак агар истасанг икромингдин,
Бир журъа ҳавола айлагил жомингдин,
Масрур эт маҳзунни инъоминғдин,
То баҳравар ўлсун карами оминғдин.

Чун ул вилоятдаги бандаға тааллуқ маҳсулдин ҳарне ҳосил бўлуб келсаким, борча маошқа мадад берур, ё мубаррот буқъалари такмилиға имдод еткурур — фақир ул ҳазратнинг инъомиға ҳисоб қилибмен.

Бу учурдаким, Мавлоно Худойбердини бу иш учун қуллуққа юборилиб эрди, дойим қиладурғон иноят ва саъйни бир қатла соғиндурмоқ вожиб эрди. Ул сабабдин бу журъат ва густохлиқ қилилди.

Рубоия:

То чархдурур амринга чокар бўлсун,
То даҳрдурур санга мусаххар бўлсун,
Лутфунг ҳам улуска файзгустар бўлсун,
Зотинг ҳам ўзига бандапарвар бўлсун.

89

Рубоия:

Етти манга давлат рақами тархондин
Ким, келтуруб эрди бандаға султондин,
Ҳам кўнглум умидвор бўлди жондин,
Ҳам жонға висол ўлди тамаъ жоноидин.

Бу иқбол нишониким, бандаға етишти — махмурға етган бодаи таҳуро мисолғаму ўхшатайин ё биёбондаги ташналаб маҳрурға йўлуққан жоми зулолғаму нисбат қилайин? Тилга мазкур бўлғон ва қаламға мастур қилилғон будурким, байт:

Илоҳи жоми васли дилфурўзи,
Мени лабташнаға бот айла рўзи.

90

Дину давлат арбоби ва мулку миллат асҳоби ҳазратларида фақири ҳақирнинг арзадошти улким бу фурсатда сулук бодиясининг раҳнаварди ва фақру фано зовиясининг соҳибдарди, шавқ ва муҳаббат шевасининг комили, яъни *руқъаи ниёз ва ихлос* ҳомилики, муддате бу фақирлар бадаға Масиҳосо мақолоти била жон киюрди ва руҳафзо мулоқоти била ҳаёти жовидон еткурди, ул саодатманд кишвар ва диёр ва ул равзамонанд билод ва ҳисор сори мутаважжиҳ бўлди.

Илтимос улким, ҳарён Хизровор қадам урса хужаста мақдамини боиси нишот ва сурур билгайлар ва ҳар қайда Довудосор дам урса, дамини мужиби инбисот ва ҳузур тасаввур қилғайлар.

Ғарчи бизга бўлди рўзи ҳажридин дарду малол,
Муғтанам тутсун висолин топса ҳар фархунда фол,

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло дарвешдўст подшоҳлар сояи иқболин дарвешлар бошиға мустадом ва ғарибнавоз аҳли жоҳлар сармояи жоҳу жалолин ғариблар сарвақтиға бардавом тутсун, омин.

91

Рубоия:

Эй нафс ҳавосиға гирифтор ўлғон,
Шайтон ишига ишинг намудор ўлғон,
Ҳам зуҳд ила иззатқа сазовор ўлғон,
Ҳам фисқ ила олам элига хор ўлғон.

Эй саргаштаи худрой, ва эй бахти баргаштаи бесарупой, ул вақтдин бериким, мазаллат туфроғидин рўзғоринг чеҳрасин супурдум ва меҳнат дашти саргардонлиғидин паришон хилқатингни йиғиштурдум. Агарчи кичик эрдинг, аммо андоқ эрмаски, хотирингдин маҳв бўлмиш бўлғай ва агарчи тифл эрдинг, андоқ эрмаски, замирингдин унутулмиш бўлғай!

Ҳаётимни сенинг тарбиятингга машъуф ва авқотимни сенинг муҳофазатингга масруф қилдим ва фарзандлиғинг рақамини хотиримға муҳаррар ва оталиғ меҳру шафқатин, ҳолингға муқаррар эттим. Ою йилда *бир кун*,

балки кечалик, кундузликта бир соат аҳволингдин ғофил бўлмадим ва риоятинг қоидасин эл кўргудек туздум, балки кўрганлар рашк юзидин ҳасад егудек кўргуздум. Зоҳирингни аҳли зоҳир *фунуну фазойили била* ороста ва ботинингни аҳли ботин Ҳақойиқу маорифи била пийроста бўлурға саъй қилдим, то рўзғоринг покиза ойину даъб ва шиоринг тавозеъ ва тамкин бўлуб, аҳволу афъолинг тақво ва тоат била маъмур ва иштиғолу хисолинг олимийлиғ ва инсоният била машҳур бўлди ва подшоҳи исломнинг фирдавс ойин базмида илтифот ва эҳсонға абнойи рўзгордин мумтоз ва мулоямат ва инъомға аҳли замондин сарафроз бўлдунг. Шоҳзодалар мажлисида аржуманду озодалар суҳбатида сарбаланд ва ўз фанининг аҳли мутеъ ва фармонбардор, балки ходиму шогирдкирдор ва бу фақирнинг фарзанди аржуманд кўрмоғим ва риоятингни авлод монанд, балки акбод пайванд маръий тутмоғим шоҳ ва гадо оллида возиҳ ва яхши-ёмон қошида лойиқ бўлди.

Аммо дўстларим насиҳат юзидин ишъор қилурлар эрдиким, ҳар муҳра тожға тикилган *била фируза бўлмайдур ва мийнойи шиша бўюнға осқон* била зумуррад ўрнин тутмайдур ва душманларим таън ва киноят била қулоғимға урарлар эрдиким, хайнинг нопок сувин саъй била оби-ҳайвон қилурман деган ва кеча ишнар қуртнинг тийра пайкарин жаҳд била хуршиди рахшон ясармен деб, ҳарза хаёл қилғон басоки хижолат бармоғин тишлагай ва пушаймонлиғ овучин бир-бирига қоққай ва бу фақири ғофил дўст сўзи билан мутанаббиҳ ва душман таъни била мутақоид бўлмай, сенинг тарбиятингга кундин-кунга устуворроқ ва риоятингқа лаҳзадин-лаҳза беқарорроқ эрдим, то ишинг ул ерга еттиким, Фисоғурс ҳаким[102] замонидинким, адвор илмининг возиидур, Арасту[103] замониғачаким, муаллими аввал дебтурлар ва Абу Наср Форобий[104] чоғиндинким, муаллими соний дебтурлар, Хожа Абдулқодир[105] асриғача маълум эмаским, бу фанда ҳеч подшоҳ замонида бу фан аҳлидин ҳеч кимга мунча тарбият ва нашъу намо воқеъ бўлмиш бўлғайким, сенга воқеъ бўлди. Аммо чун ишлар ўз ерида эмас экандур, боқиб турғунча оздинг. Рўзгоринг салоҳи фасодқа ёнди ва афъолинг покизалиги нопокликка айланди. Насиҳатни қулоққа солмадинг ва панд била маломатни кўнгулга олмадинг. Ҳолингдин хабардор қилғон сойи бехабарроқ ва фисқу фужурингни манъ қилғон сойи батарроқ бўлдунг. Подшоҳи исломнинг мунча йилғи тарбиятин ва бу фақирнинг мунча вақтлиғ саъй ва эмгагини ва узун йиллар тортғон риёзатини *нафси шум* ҳавоси ва феъли мазмум муқтазоси била зойиъ қилдинг ва дўстларнинг ҳам мулоямат била панду насиҳатин қулоғингга олмадинг ва душманларнинг ҳам шиддат ва шанъатин сариқ ва киноят била истимоъ қилмадинг ва улуғларнинг ҳам ваид ва таҳдидин эскармадинг ва ҳақ субҳонаҳу ва таоло қошида дағи тавбалар қилиб, аҳдлар боғлаб, онтлар ичиб, борчани бузуб, Тенгри таолодин қўрқмадинг.

Ҳоло не сўзингга, не аҳдингга, не қавлунгга, не онтингга эътимод қолибтур. Невчунки, ҳар қайсини борлар маълум қилибтур ва синалибдур.

Мунча беқоидалиғларинг асносида борчанинг талофиси ва тадоруки учун от юборурсен ва мундин ғофилки, отингни тўрт дафтардин чиқорибтур: бир-мулозимлар дафтарида фарзандлик лақабидин, балки ошнолик исмидин; иккинчи – «Мажолис ун-нафоис»[106] дафтарида фазл ва табъ аҳли чарғасидин; учунчи – шаҳарнинг яхши-ёмон, улуғ-кичиги қошида эрлик ва инсоният ва мусулмонлиғ ва ҳамият дафтаридин; тўртунчи – подшоҳи ислом ҳазратидаким, муборак тилларига ёмон дуонг ўтубтур. Ҳаёт аҳли дафтаридин сен мунча турфалиғинг билаким, дину исломинг уйин бузубсен ва мундоқ шарифу азиз хотирларни ўзунгдин озурда қилмоқ била, айтса бўлурким, Каъбани йиқибсен, балки ҳаёт ва тириклик биносин вайрон қилибсен.

Ғафлат ва нодонлиғинг ул мартабадаким, буқьаи хайр ясамоққа ўзунгга бози бериб, битиб йиборурсенким, сени яхши йигит хаёл қилғайлар ва одамий киши соғинғойлар. Бу таманнодин юз ҳайҳот ва бу муддаодин юз минг уёт! Сенинг мунча қилғонларинг муқобаласида мен даги сазо ва жазо еткура олур эрдим, аммо икки жиҳатдин еткурмадим. Бири буким, мунча панду насиҳат ва ташниъ ва маломат ва онт ва аймон била бировким, мутанаббиҳ бўлмамиш бўлса, бир неча изо ва азоб била ҳам бўлмағусидур, балки ул изо ва азоб еткурурда бу фақирнинг заъфлиғ мизожиға тараддуд ва ташвиш кўпрак еттусидур ва санга худ тафовут қилмоғусидур. Яна бири буким, сен ҳар беқоидалиғким қилибсен, анга кўра сазо ва жазо топибсенким, ул подшоҳи ислом ҳумоюн хотирининг ғубори ва мураббий ва валинеъматнинг ва сойир азизларнинг кўнгулларининг озоридурким, ҳар бири филҳақиқат юз ўлумдин ортуқтур, аммо бу маънидин сен ғофилсен.

Рубоия:

Эй ғофилу ғафлатқа вужудинг мағлуб,
Мажмуи ёмонлиғ назарингда марғуб,
Бординг даги келмадинг бу эрди матлуб.
Ёлғонларинг ичра йўқ эди мундин хўб.

92

Мавлоно Қосимга[107] сўз улким, инсон жойизул – хатодур ва лекин надомат ашкиким, иборат тавба сувидин бўлғай, гуноҳ чиркин оритур. Ўзунгни бу навъ ориқ қилсанг, умид улдурким, ҳақ таоло кечургай, ибодатқа не етгай.

Дарвеш Алибек[108] хизмати била бизнинг хизматимиз орасида тафовут йўқтур ва лекин ўзунгни яхши ясасангки, дебтурлар:

Жома чиркин макун агар карди,
Пок покаш бишуй агар марди.

93

Ниёз рафъидин сўнгра эълом улким, Хожа Аҳмад[109] келди ва юборган ўқъангизни келтурди. Битиб эрдингизким, назмларингиздин муддатеким битиб юбормайсен, ҳоло ҳам бўлса битиб юборгилким:

Қадри зар заргар шиносад
Қадри жавҳар жавҳарий.

Бу корхонада мусаллам тутарбизким, сиз жавҳарий бўла олурсиз. Аммо бизда ул жавҳар йўқтурурким, сизнинг назарингизда еткурур қобилияти бўлғай. Мисранинг яна бир рукнининг ҳам ушбу ҳукми бор. Яна фасли билохирда ҳазрат махдумзода таърифида муболаға қилиб эрдингиз, ул таъриф мужиби хушҳоллиқ ва умидворлиқ бўлуб эрдиким, мунинг асносида аларнинг бир муборак китобати келди. Илтифот қилиб сўзларким битибтурлар, бириси будурким, ҳар жафо қилсангиз иликингиздин келур. Мулоҳаза қилинг, бизнинг илкимиздин не жафо келур? Балки элдин бизга жафо етишса таҳаммул қилурмиз, ҳазрат махдумзодаға не нисбат била жафо қила олғаймен. Ва Тенгри таборак ва таолоға назрим борким, ҳеч кишига интиқом мақомида бўлмағаймиз. Яна бу эшикда қайси мансабдурким, менинг анда дахлим бўлғай, сизнинг иш-кучда, тақсир қилмиш бўлғаймен. Мирзо мажлисида маҳол бўлғайким, тақриб била сўз воқеъ бўлса, ҳошоким анда худ бу муддатда тақсир воқеъ бўлмиш бўлғай. Ул доғи ҳам тўрт-беш кунда бир қатла борурда. Агар тақриб бўлса тақсир бўлмас ва махдумзоданинг ҳеч ишига минъаҳд эрмас эрдим. Бу тошининг, ҳам тақрибин агар сиз унутибсиз, мен унутмайдурменким, қайдин воқеъ бўлди. Бар тақдиреким, минъаҳд бўлғон бўлсам, доғи одамезод мараз айёмида фаройиз ва вожиботдин маофдурур то ўзга ишларга не етгай? Махдумзоданинг, то шаҳрда эрдилар, алар мулозаматида худ хусусият йўқ эрди. Машҳад йўлида алар йўлуққонда жузвий мулозаматеким қилди, онча азим уш-шон аҳленинг кинояти била таарруз ва ташнеъларин эшитдиким, да фузуллуқдин ҳам пушаймонлиқ даст берди. Икки йилға яқиндурким фақир мараз тортадурмен. Султон Бадиуззамон Мирзодин[110] Ҳайдар Муҳаммад Мирзоға дегунча сарҳаддаги жамиъ махзумзодалар кишилар юбориб сўрдурдилар, руқъаларида анвои риоят хотир била дилжўйлиғлар қилиб. Бовужудким, махдумзода борча оғаларининг қоидасин тахаллуф қилиб, бекдин руқъа битиб сўрдура олмадилар, бу фақирнинг андин ва ҳеч киши дин тамаъим йўқтур. Ҳеч бирда изҳори шикоят қилмадим. Алар

ҳам сар ба сарға ҳам рози бўлмайин бу фақирни ўзларига жафо қилмоққа нисбат бериб турлар. Андоқким руқъани сизга юбордук, агар сиз била эркандурур мужмал битигунча ул жавобни муфассал била битисангиз керак эрдиким, инсон жоиз ул — хатодур шояд воқеъ бўлмиш бўлғай. Агар сизнинг вуқуфингиз йўқ эркандур, сиз таърифлар билан фақирни ёд қилсангиз эрди, ҳаргиз фақирға мунча куфт етмагай эрди. Фақирни жафокашликка нисбат қилибтурлар. Агарчи сўз кўп эрди, малул бўлмоғойсиз деб ушмунчаға ихтисор қилилди.

94

Ул шаҳ тобуғиндаким эрур маъдани жуд,
Шаҳлар аро бўлмағай бир андоқ мавжуд,
Ҳам волиди покидек хисоли маҳмуд,
Ҳам ахтари толеъдек исми Масъуд.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, йиборган жузвки, авроқ қиёсидин секиз беҳиштдин намудор эрди ва маоний абкори ғавғосидин ҳур анжум анда ошкор. Ҳар обдор лафзи қуйган кўнгуллар ўтиға таскин ва ҳар оташбор калимаси совуғон юраклар ҳароратиға барқойин. Мисралар салобатидин Масиҳ анфоси хосияти анда пайдо ва байтлар латофатидин ҳаёт суйи натижаси онда ҳувайдо — бу фақирға етишти. Ўқумоғдин руҳ тоза, такроридин кўнгулга файзи беандоза ҳосил бўлди.

Бу нотавоннинг паришон назмлариким, юборурга ишорат бўлуб эрди, онинг тартибиға машғул бўлулди. Ҳар ойина умид улким, олий мажлис ҳуддоми мутолаасиға бот мушарраф бўлғай.

Афлокча тахти иқтидоринг бўлсун,
Анжумча сипоҳи бешуморинг бўлсун,
Ҳақ хифзу сиёнати ҳисоринг бўлсун,
Яъни, бори ишта Тенгри ёринг бўлсун.
Омин, ё Раббал оламин.

95

Ҳукамо қавли бода тарбиятида мундоқдурким, киши тиласаким, май улча мумкиндур талх келгай, қуярда керакким, узуми улча мумкиндур чучумиш бўлғайким, висол шарбати чучуклигидин сўнгра сипеҳр даври соғаридин андоқки фироқ хуноби аччиқ келур—узум доғи ҳар неча чучукрак бўлса, бодаси аччиқроқ келур. Бу мазкур бўлғон узумни ёнчғондин сўнгра янги

кўпгаким, неча қатла ёғлағондин сўнгра қалин мумламиш бўлғайлар — қуюлғай ва бир йилдин сўнгра сузгайлар, доғи уч ой таъриф қилғон йўсунлуқ қўша бошин беркитиб қўйғайлар. Ондин сўнгра соф шишаларға солиб қирқ кун бек тоқларда қўйғайларким, ҳазрат Хожа Ҳофиз қуддиса сирруҳу дебдурким:

Аё сўфий, шароб онгаҳ шавад соф,
Ки дар шиша барорад арбаине.

Ондин сўнгра ул май тўрт сифатқа мавсуф бўлур: сафойи лавн, тийби таъм, атри ройиҳа, эътидоли қивом. Бу нав тартиб била тўрт сифатқа мавсуф бўлғон жинсдан оз миқдори кўп маразға илож бўлур, деб муқаррар қилибтурлар. Бу вақтда «Дор уш-шифо»даги ғурабо ва муразодин баъзиға атиббо буйруғи била бу навъ жинс дарбойист бўлубтур. Хотирға андоқ келдиким, чун ул фарзанд кўпрак авқот бу амрға иштиғол кўргузур, анинг сувчихонасида шак йўққи, бу навъ жинс бўлғусидур. Ондин бирор нима юборилса, нотавон ғарибларға ва сиҳҳат сармоясидин бенасибларға агар қуввате ва сиҳҳате етишса, шак йўққи кулли савоб анинг зимнида бўлғусидурур.

Караму лутф бирла қил ирсол
Бор эса бу савод аро ёзғон.
Ичибон кўп гунаҳ қозғондинг,
Ичируб бир савоб ҳам қозғон.

96

Р у б о и я:

Эй пайки сабо, ки мушкбор омадаи,
Аз нофан оҳуйи тотор омадаи,
Ё он, ки з-гулҳойи баҳор омадаи,
Не-не, ки з-чилвагоҳи ёр омадаи.

Қуллуқ дуодин сўнгра арз улким, иноятномаким, бу бандани анинг била ёд қилилиб эрди, чун сиҳҳатингизға мушғыир ва саломатлиғингизға мухбир эрди, ошуфта хотирға мужиби ком ва музтариб кўнгулға боиси ором бўлди. Тўрт ғазалким тўрт жавоҳири инсонийдан хабар берур эрди, балки тўрт кутуби осмонийдин асар егкурур эрди — етишти. Алфозидин хўблар чинидек саҳфаға оройиш ва маонийсидин аларнинг васлидек кўнгулга осойиш юзланди. Тарокиби латофатомиз ва латофати пишотангиз таърифин қила

олмағандин дуо қилилди ва шарҳин айта олмағандин сано айтилди. Умид улким, то жаҳон бўлғай дуо ва санонгиз тилларга жорий бўлсун ва ул дуо ва сано ўқлари ижобат ҳадафига корий, омин, ё Раббал оламин.

97

Зотингга жаҳон мулки мусаххар бўлсун,
Амрингга улус ҳукми муяссар бўлсун,
Зотинг қаён этса майл сурур бўлсун,
Аъдо уза мансуру музаффар бўлсун.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Мирзонинг муборак мизожлари айни саломат ва маҳзи истиқоматдадур. Алҳамдулиллаҳ валминна бу учурда ҳукм йўсуни била форсий паришон абёт ва пароканда ашъорни йиғиб, девон йўсунлуқ жилд қилиниб эрди, Юсуф Алидин тобуғда юборилди. Умид улки, қабул давлатиға музайян ва писанд саодатиға мушарраф ва мустаҳсан бўлғай. Доимғи дастур била бирор иноятнома билан сарафроз қилурға мулозимлар ҳокимдурурлар.

То жаҳон бўлғай, жаҳон аҳлиға сен шоҳ ўлғосен,
Шарт буким, қулларнинг ҳолидин огоҳ бўлғосен.

98

Ҳар бағир қоники, ҳажрингда кўзумга айланур,
Кўз ани тўккач бағир янглиғ ҳамул дам боғланур.

Арзадошт ҳомили билмаслик ва ғафлат жиҳатидин мулозаматдан қолғон эрмиш. Эмдиким, ўз ҳолиға келубдур, билибдурким, не хато қилғон эрмиш. Ўз гуноҳиға мўътариф бўлиб, Мирзо карамиға эътимод қилиб, мутаважжиҳ бўлди. Умиди улдурким, бурунғи дастур била қуллуғин қабул қилилғай ва сойир қуллар чаргасиға кирғай.

Бу матлаъ воқеъ бўлуб эрди, ул маҳрум қолғонининг ислоҳиға борди. Бу маҳжур қул ҳам айтқонимға ислоҳ умид тутармен, иншоллоҳ иккаласи муяссар бўлғай, деб қуллуқ арзадошт битилди, вассалом.

99

То даҳр уза гунбази даввор ўлғай,
Ул гунбаз уза собиту сайёр ўлғай,
То собиту сайёрдин осор ўлғай,
Тенгри бори ҳолингда нигаҳдор ўлғай.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, замонайи дуннинг бедоду жафоси ва сипеҳри буқаламуннинг зулму ийзоси шоҳдин гадоғача ва фосиқдин порсоғача етмаган киши мавжуд эмас ва замон аҳлидин мурувват ва вафо маъҳуд эмас.

Аммо Ҳақ субҳонаҳу ва таоло одил ҳоким ва қодир мустақимдур, умид андоқдурким ҳеч мазлум то додиға етмағай ул адл эшигидин маҳрум кетмагай. Мундин ортуқ тилга ҳадди калом ва қаламға ёройи эълом йўқтурур, вассалом.

100

Олам элиға шафқат этиб аҳли ҳидо,
Иршод юзидин эттилар буйла нидо
Ким, ҳар кишиға неъмате берди худо
Шукрини анинг вожиб эрур қилмоқ адо.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло онча неъмат бандасиға каромат қилибтурким, анинг ҳисобини қилмоқдин нутқ лол ва қалам шикаста мақолдур. Ихтисор юзидин ва ижмол тариқидин бир нечани баён қилмоқ йироқ эмастур. Ул жумладин бири бандани йўқдин бор қилмоқдур ва ўз саноеъин анда намудор этмак. Яна жаҳолат зулматидин хирад анвориға тегурмак ва туфулият ғафлатидин шуур ва вуқуф давлатин насиб этмак. Яна хавос ва идрок ва таъби салиму фарси мустақим бермак ва ислом шарафи била баҳраманд, дин саодати била сарбаланд қилмоқ. Бу неъматлар шукри барчаға ўз хурди ҳолиға кўра вожиб ва лозимдур. Аммо ҳукмрони соҳибжоҳларға ва нофизи фармон подшоҳларға барчадин кўпрак, невчунким бовужуди бу мазкур бўлғон неъматлар Ҳақ субҳонаҳу ва таоло аларни барча бандаларидин жоҳ ва жалол била мумтоз ва азамату иқбол била сарафроз қилибтур.

Ва бу неъматларға шукр адоси бу эмиш: киши шукр лафзини тилга уюрғай, балки улдурким, амр ва наҳйини бажо кетургай. Ва бу мазкур бўлғон неъматлардин куллийраки ислом шарафидурки, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло анда бандаға неча амр таклиф қилибдур. Бири ўзининг ваҳдониятиға ва пайғамбарининг рисолатиға иқрор қилмоқдур. Яна бири кунда беш вақт намоздур. Яна бири йилларда бир ой рўза тутмоқдур. Яна бири мол нисоб ҳаддиға етса закоттур. Яна бири иститоат, ҳам тўртида ожиз бандасиға мусофаҳа қилибтурким, шаҳодат калимасидин агар банда юз яшаб

умрида бир қатла мазкур қилмиш бўлса кофийдур. Ва рўзани сафарда ва заъф айёмида еб, эваз тутмоқни тажвиз қилибдур. Ва закотқа нисоб ҳаддини шарт қилибдур ва ҳажққа иститоат ва амни тариқни машрут этибдур.

Аммо намозда муболаға воқеъ бўлубтурким, узр ва баҳона била банда бўйнидин адо бўлмас то бажо кетурмас. Заъф ва хасталиқда, ифлос ва шикастликда, совуғ ва ёғинда, душмандин қочқонда ва дарё ва биёбонда саргардон бўлғонда ва ҳар саъб ҳолда адо қилмоғунча чора йўқтур. Заъфда ўлтуруб ва кўпрак заъфда ётиб ва назъ ҳолатида ишорат била муқаррар бўлубтур, сув бўлмоғонида таяммум била, аммо маоф бўлмайдур.

Бу давлатхоҳ қул бу қатлаким, қуллуққа мушарраф бўлдум, андоқ маълум бўлдиким, ул ҳазрат ўзларин бу таклифдин маоф тутубтурлар ва қавм ва хайллари ҳам доғи подшоҳларига мутобаат қилиб ўзларин маоф тутубтурлар, жамоат ва Тенгри таоло амрин бажо келтурмак кўзга кўрунмади. Агарчи Тенгрининг бу навъ муболағалиқ амридин алар ўзларин маоф тутубтурлар, бу банда давлатхоҳлиқ сўзин айтурдин ўзумни маоф тута олмон. Тенгри учун ё Тенгрининг буйруғини бажо келтурунг, ё бир оят, ё ҳадис, ё машойих нақли, ё ривояте, ё масала топилғон бўлсаким, бу амрни тарк қилмоқ керак, топилғон бўлса бу бандаға ирсол қилингизким, заъфим ғолибдур ва бу таклиф бағоят куллий.

Яна улким, салотингға ваъда будурким, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло адлдин сўрғусидур. Бас, подшоҳға вожибдур барча халойиқдин воқиф бўлмоғким, алардин бир фақирға зулм ўтмагайким, Тенгри таоло подшоҳдин сўрғусидур ва бобда ҳадиси саҳиҳ бор. Банда қуллуқдин ёниб, Панждеҳқа келганда бир киши бу фақирға додхоҳлиқ қилдиким, Мирзо навкарлари усрук они ўқлаб эрдилар ва хотунин чопиб эрдилар. Фақир аларға таскин бериб жузий харжий бериб ўттум. Чоғир ичмак авом орасида шоеъ бўлса, бу навъ иш ажаб эрмас.

Қулларининг муроди будурким, сизнинг ҳумоюн мақдамингиз ҳар қаён етса ва музаффар ливо сипоҳингиз ҳар қаёндин ўтса хайр дуосидин ўзга нима ҳосил бўлмағай.

Ҳоло бу икки захм еган фақирлар Панждеҳ работининг ёнидадурлар, аммо бу ишни қилғон киши ким эркани маълум эмас. Қаро улусқа забт ва сиёсат вожибдур ва чоғирнинг манъи доғи лозим ва додхоҳларни тилаб, яхши сўриб, арзларига етушмак фарз, вассалом.

101

Мирзо тилидин:

Фарзанди шаҳид марҳум Бобобек[111] фироқида

Эй, фалак ороми руҳу муниси жоним қани?
Субҳи айшим меҳри-ю шамъи шабистоним қани?

Эй, чархи жафокор не ситамлар қилдинг,
Жонимни нишонаи аламлар қилдинг,
Муҳлик нафасим ўтин аламлар қилдинг,
Узрунгни қўлай чу карамлар қилдинг.

Бу ғамфарсуда таним туфроғин совурурға оҳ ели бас эрди, бир сарвни йиққунча сарсари ҳожат эрмас эрди ва бу хунолуда кўзум чароғин тийра қилтурға қаро бахтим саводи етар эрди, бир қуёшни қаро ерға кийурмак керакмас эрди. Жонимни олуринг етмасму эрдиким, кўзум қонин оқузурунг бас эрмасму эрдиким, жонимға ажал тиғи сурарға бедод кўзгуздинг, Менга қилғон зулмни ҳеч подшоҳға, йўққим ҳеч гадоға раво кўрмадинг ва менга урғон бедод тиғин ҳеч комгорға, йўққим ҳеч бенавоға урмадинг. Бошимға келган турлук-турлук ғаму аламғаму ўкурай, жонимға юзланған бири-бириға ўхшамас мотамғаму кўксумға тош урай! Ўз андуҳларимни битсам қайси бирин номада мастур этай ва ўз меҳнатларимға йиғласам қай бирин навҳада мазкур этай. Танимдек дарду балохўри поймоли йўқ эркандур, умид улким бўлмағай ҳам, ғаму кўнглумдек-ғаму ибтило андуҳининг ошуфтаҳоли мавжуд эмас эркандур, ё рабки вужуд тутмағай ҳам, магар ҳақ субҳонҳу ва таоло маҳзи лутфу инояти карамидин ғоятсиз дардима даво ва ниҳоятсиз маразу заъфима шифо каромат қилғай. Ва ҳидоят шамъин андоқ ёрутқайким, анинг партавидин тийра кўзум очилғай ва ўз жонибидин андоқ жазбу ошнолиғ еткурғайким ўзидин ўзга ҳеч нимани асари замиримда қолмағай ва ўз дарду шавқин кўнглумга андоқ муставли қилғайким, анинг ёдидин ўзга ҳеч нима кўнглум ҳаримида йўл топмоғай.

Толиб мени-ю ўзини матлуб этгай,
Роғиб мени-ю ўзини марғуб этгай,
Ошиқ мени-ю ўзини маъшуқ этгай,
Ишқини ғолиб, кўнгулни мағлуб этгай.

Омин, ё Раббал оламин!

102

Банда тилидан:

Ё Раб, ул давлат қуёшининг заволи бўлмасун,
Нуридин кам бўлмоғининг эҳтимоли бўлмасун.

Қуллуқ арзадошт улким, жон асосиға бақо йўқтур ва умр биносиға вафо йўқтур. Замона гулшанида қайси ғунча нишот била кулдиким, ҳодиса

тундбодидин тўкулмади ва даҳр гулистонида қайси гул инбисот била очилдиким, воқеа сарсаридин сочилмади. Умр чаманининг гули хорсиз очилмайдур ва ҳаёт анжуманининг мули хуморсиз топилмайдур. Бақо сарчашмасидин сероблиғ қайда мумкин, чун «кулли ман алайҳа фанан» соғари илан бермас ва тириклик шарбатидин шодкомлиғ не мутасаввир, чун «кулли нафсун зойиқат ул-мавти» қадаҳидин гузир эрмас.

Ҳар шамъи тирозки, бир шабистонни мунаввар қилди, бир офат ели ани мукаддар қилди ва ҳар сарвинозким сарафрозлиғ ҳавоси тутти, бир ҳалокат самуми они тубидан қурутти. Аммо гул тўкулса, умид улким гулистони сероб поянда ва бардавом бўлғай ва агар шамъ ўчса маъмул улдурким, хуршеди оламтоб тобанда ва мустадом бўлғай, омин, ё Раббал оламин!

103

Қуллуқ арзадошт улким

Сўлса бир гул гулшани иқбол бўлсун мустадом,
Ботса бир кавкаб саодат чархи бўлсун бардавом.

Фарзанд марҳум Бобобекки,

Ҳақ таолодин ўлсун қабри пурнур,
Равони жаннат ул-маъвода масрур,

Азоси бобида дурбор қаламдин гуҳарнигор рақамким, саҳфайи кофурий нажодни нуктайи мушкин савод била оройиш бериб эрди – етишти.

Сафҳа демаким, гулистон эрур равзаи фирдавси аълодек юз турлук гул ва насрин била ораста ва руқъа демай, бўстоне эрди гулшани жаҳон ародек юз туман мулавван раёҳин била пийроста. Алфози ул фарзандним зоҳиридек барча ҳамида алфоз била тузалгай, маонийси анинг ботинидек барча писандида ахлоқ била безалган. Руҳпарварликда анинг жонафзо баёнидек масиҳмисол ва руҳгустарликда анинг ҳаётосо алҳонидек довудтимсол. Умид улким, то анга фано хилваттоҳида бенишонлиғдур, сенга бақо жилвагоҳида комронлиғ бўлғай ва то анга одам кахтида фарсудалиғдур, сенға вужуд тахтида осудалиқ бўлғай.

Вужудинг халқ учун кўп йил саломат,
Саломат бирла минг йил истиқомат.

Омин, ё Раббал оламин, вассалом.

104

Ниёз рафъидин сўнгра эълом улким, бу чурда ул соридин келганларнинг каломлари фаҳвосидин ва паёмлари адосидин андоқ маълум бўлдиким, таъбингизда даврон ҳаводисидин жузъий заъф ва озоре, мижозингизға замон шавойибидин адно ғам ва изтироре воқеъ эркин бўлғай. Ташвише бўлмағай ва тараддуде юзланмағай, бори заифлар заъфини ҳақ субҳонаҳу ва таоло қут била ва маризлар маразини сиҳҳат била мубаддал қилғай. Киши юбориб, сўруб, кайфиятни билмак вожиб кўрунди, битиб юборурга мухторсиз деб, дуо ва салом битилди, вассалом.

105

Одамизод ўз аҳволиға мулоҳаза қилса андинким, адам доруломони хилватхонасидин вужуд шаҳристони меҳнатхонасиға келибтур ва бу шаҳристоннинг мақому манзилларидин нечани тай қилиб, ҳоло не ерга етибдур, борча ҳолда ўз қусури аъмолин ва футури аҳволин ва убудият адосида ғафлат ва бебоклиғин ва нафсу ҳаво мутобаатида журъат ва чолоклигин топар ва Ҳақ субҳонаҳудин тили қосир ва баёни отил эрканин билур.

Хусусан, жамеъки аларни Ҳақ субҳонаҳу ақл нури ва табъ ҳадиқи била ораста ва инсоф вуфури ва идрок касрати била пийроста қилибдур. Бас, бу муқаддимот муқаррар бўлғондин сўнгра агар зоҳир юзидин зиёне ва шикастлиғе ва маъни жонбидин нуқсон ва басталиғе етса шон улдур ва муносиб андоқ кўрунурким, киши зоҳир ҳолатиға эврулғай ва ботин воридотиға айланғай. Шариат била маъмур бўлғон умурда ва тариқат била маҳкум бўлғон аҳкомда ўзин мутақассир ва мужрим билиб, надомату хижолат ашкин юзига тўкуб, ажзу ниёз юзин мазаллат туфроғиға суртуб, қодири мутлақ ва ҳокими барҳақ ҳазратида тазарруъ ва тазаллум била ўзин унутгай ва хотиридаги башарият маҳол хаёлларин ва замиридаги аноният вабол ва наколларин истиғфор ашки селиға оқизғай ва бошидаги раёсат нахустларин ва кўнглидаги ҳукумат шуюматларин истиғфор оҳи елига учурғой ва димоғидаги маъно даъволарин ва назоҳат қабоҳатларин ажзу тазарруъ сарсариға совургай. Ва ўз камоли чеҳрасиға жуз нуқсон кўзи била боқмағай, балки ўз нобуд зотиға вужуд туҳматин тоқмағай. Шоядки, Ҳақ субҳонаҳу маҳзи инояти ва ғояти марҳаматидин анга инобат саодати ва тавба тавфиқи каромат қилғай. Ва бу каромат тожиға истиқомат гавҳари била зийнат бергай. Ва агар бу мулоҳаза қилурда андинким, башарият кўзи ўз аҳволи қусурин ва хисоли футурин кўрарға аъмодур ва бу эҳтиётларининг анинг қошида номаъри нафс эътирофидин ибо қилса ва макру ҳийла била хабисни ҳабиб ва қабиҳни фатҳ либосида ва хушнни ҳусн кисватида жилва бериб, тиласаким кишини бу мақомдин ўтгаргай, анинг илзомиға ақл ҳакими этагиға илик урғай ва ўз мададиға келтургай. Ва агар мунинг била мағлуб бўлмаса муттафиқ аҳбоб ва

мувофиқ асҳоб ва вафокеш ёрлару хайрандеш дўстдорлар, дилсўз мулозимлар ва меҳрандўз ходимлар, балки хурдабин душманлар хирадойин ғадрфанларидин ҳар тадбиру таҳқиқ ва ҳар тазвиру тадқиқ ила англағай. Андин сўнг мазкур бўлғон иложиға иштиғол кўргузуб ва ўз вақти рўзгорин, умид улдурким, Тенгри иноятидин салоҳға келтурса бўлғай, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло борча фақр йўлидин йироқ ва фақр аҳлидин қироқ тушганларга ҳидоят била йўл кўргузгай ва иноят била йўл юрушидин мақсуд сарманзилға еткургай, вассалом.

106

Эй ким, нафсингни ҳақ деди зиллаллоҳ,
Яъни, ониким зулм қуёши ногоҳ,
Куйдурмак била айласа ҳолини табоҳ,
Бергайсен анга сояи адлингда паноҳ.

Қуллуқ арзадошт улким, мазлумеким, бу давлатанжом замонда ва маҳрумеким, бу саодатфаржом давронда бир қари хушҳол ва фориғбол кечурубдур, бу вақтда фалак инодидин ва золимлар бедодидин анга ажаб ҳоллар ва ҳолиға ғариб ихтилоллар даст бериб юқори юзланди.

Умид улким, лутфи умимдинким, мажруҳлар жароҳатининг шифосидур ва хулқи каримдинким, ранжурлар дардининг давосидур, баданиға қувват ва кўнглиға сиҳҳат ва рўзгорига жамъият ва аҳволиға рафоҳият юзлангай, омин, ё Раббал оламин.

107

АЙЗАН МИН ИНШОИ АЛИШЕР НАВОИЙ РУХСАТИ ҲАЖ

«Не водийи саъб эрур фано саҳроси
Ким, анда йўқ гузарга бало ёроси.
Ҳаргиз чу ёниб келмади нопайдоси
Кимдин киши истагай нишон илқоси.

Ғараз бу рубоийдан будурким, умр тори анкабут риштасидин инчкароқ ва ҳам нозикроқ ва ҳаёт кўнглаги онинг пардасидин юқароқ ва чурукроқдур. Ажал тундбоди асари фалак атласини пора-пора қилғон зўровар эрур. Бас, бу умрториға не бунёд ва ул ҳаёт кўнглагига не эътимод. Хусусан, бу хаста баданға ўлум заъфароний пардалар чекмиш ва сини касрати «син» ададиға баробар ўлмиш. Яъни, олтмиш ҳисобиға шумораси етмишда ул ажал шастидин нишона кўргузгон ёдек қадди боло ҳаёт ўқин йироқ отмоқ

асбобин тузгай. Бас, фақир бу ҳолатда «фақрун иллаллоҳ» ҳукми била тенгри эвига бормай, қойда борғай.

Ал-жавоб:

Тутғайки сени Каъба сари кетгайсен,
Ул Масжиди Ақсоға тавоф этгайсен.
Бу хаста кўнгулга тенгрининг хотири эвибдур
Гар хотирни тутмайсен, нетгайсен».

ВАҚФИЯ

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Улум ҳақойиқи, балки ҳақойиқ улумининг фасиҳ каломлик ва саҳиҳ ҳидислик мударрислари кашшоф табъ қуёши мутолеидин маоний таволеини баён лавомеъи била рубъи маскун маъмурасининг мураббаъ ҳужраларидағи мавзун адолиғ ва матбуъ алқолиғ талабасининг замирлари мушкулотиға ва хаёллари мисбоҳиға изоҳ қила олмоқларининг боиси ул бўла олғайким, ридояторо авроқлари бидоятин ва дироятосо сабоқлари ниҳоятин ул холиқи алам кимёи ҳамди ва жавоҳири «шукри била мулаххас ва мунаввар қилур-арким, Одамни саловотуллоҳи алайҳи «Ва лақад каррамно бани одам»[1] икроми била мукаррам қилиб ва илми адам ул-асмоъ ташрифи бирла шарраф этиб, малакут оламининг муқарнас тоқлиқ ва муқаддас равоқлик мадрасасида каррубийлар[2] ифода ва истифодаси учун ижлос қилди. «Субҳонака ло илма лано илло мо алламатана иннака антал-алим ул ҳакими»[3].

Назм:

Анга ҳамдким илми лорайб эрур
Ўшул илм ила Олим ул-ғайб эрур.

Алимики, бир зарра илмида фош
Бидоят снехрида юз минг қуёш.

Ҳакимеки, бир қатраи ҳикмати
Тузатти муҳиту фалак ҳайъати.

Ва бўстони фаслида қўйғач кўнгул
Ўзин тифли мактаб кўриб ақли кулл.

Шабистони илмида жинну малак
Учуб гунгу лол, уйлаким шабпарак.

На уммеки, сургач шараф хомаси,
Қилиб они кавнайн алломаси

Не олимки, илмиға мағрур этиб
Қабул аҳлидин они маҳжур этиб.

Жаҳон мадрусин тўрт тоқ айлабон
Анга кўкни тўққуз равоқ айлабон.

Тошида муҳандис Зуҳал пайкари
Ичида мударрис бўлуб Муштарий.

Таолалиллоҳ уд қодири зулжалол
Ки, ҳам лам язал келди ҳам ло язол.

Аён улча мавжуду маъдум анга
Азал то абад илми маълум анга

«Жалла субҳанаҳу ва азуму шаънуҳу ва илайҳи ғайриҳу»[4]. Фунун дақойиқи, балки дақойиқ фунунининг мутаввил маоний аёнлиқ ва мухтасар баёнлиқ муҳаддислари наққоди зеҳн бадри машориқидин аҳодис масобиҳини ифода шамойили била сипеҳр мадрасасининг тоқи остидағи ва даҳр хонақоҳи суффаси устидаги «Утлубул илма ва лав бис-син»[5] амри билан саъй қадамин талаб бодиясиға қўюб, умид ажзосин фақр жузвдониға солиб, тажарруд кутубин таҳаммул орқасиға кўтариб ҳар кун бир манзил ва ҳар ой бир шаҳр мароҳилин қатъ қилған мубтадийлар, «Ал уламоу варасату ал-анбиё»[6] олий маротиби умиди била машаққат тунлари афтода тирсакларин фалокат бўрёсиға қўйиб, сабр иликларин шикасталиқ энгагиға сутун этиб, заъф димоғин савдо чироғи дуди била мушавваш этиб, жаҳд кўзин амал варақларига тиккан мунтаҳийлар тафҳим ва таълимиға муваффақ бўлур учун сабаб бўла олғайким, балоғат жавоҳири била мурассаъ луғотларин ва фасоҳат завоҳири била мукаллал нукотларин ул маҳбуби оқибат маҳмуд[7] наъти била музайян ва мужалло қилурларким, улувви даражотдин «Уламоу умматий канбиё бани Исроила»[8] таронаси била тараннум тузди ва самувви рифъатдин «фазлул олими алал обиди кафзи ало аднокум»[9] фасонаси била такаллум кўргузди.

Назм:

Лий маъаллоҳнинг сарафрози,
Қоба қавсайн маҳрами рози[10].

Тахти остида фарши ав адно
Тожи устида дурри мо авҳо.

Сочи тобида лайлат ул-меърож
Шоми меърожи чарх бошиға тож.

Ул шаҳу жину инс хайли анинг
Балки кавнайн ўлуб туфайли анинг.

Қайси тил бирла, ё набийуллоҳ,
Сени таъриф этай мене гумроҳ.

Мадҳи зотингда Ҳақ дебон лавлок
Лам якун золика-л-уллувви сивок

Ҳам магар ушбу тавр хийла била,
Мадҳи зотингни дер васила била.

Айта ҳам олмасам сифотингни,
Қилғамен зикр тилға отингни.

То нажотимға ул мадад бўлғай,
Не мададким, улуғ писанд бўлғай.

Ё Раб, ул ҳодийи сабул ҳаққи,
Ё Раб, ул хотами расул ҳаққи.

Ким мени зору бебизоатни
Ўртаған журм ўтиға тоатни.

Этма маҳрум анинг итоатидин
Қилма навмид анинг шафоатидин.

«Ва саллоллоҳу алайҳи ва ало олиҳит-таййибийн ва асҳобииҳит-тоҳирийн ва ман табиъаҳум ажмаийн ило явмиддин[11].

Аммо ҳамду сано вазойифи ва наъту дуо шароитидин сўнгра жон мазраасин ва кўнгул ҳадиқасин улум талабиға вақф этган воқифлар ҳазратида ва бу мазраа ва ҳадиқа муҳсулин фунун касбида сарф этган сорифлар хизматида маъруз ва марфуъ улким, азали азалдаким, мавжудот раънолари адам шабистонидин вужуд гулистониға жилвасоз бўлмайдур эрдилар ва маҳлуқот зеболари йўқлуқ хилватидин борлуқ саҳросида арбада оғоз қилмайдур эрдилар.

Назм:

Адам шомида йўқлуқ хилватида
Анингдек уйқу масти эрди Одам
Ки, ойини ҳаёти кирмас эрди
Тушига, бал анга йўқ эрди туш ҳам.

Куннинг хўтаниғаддор сипоҳи туннинг зангишиор черики шабихунилин фориғ ва шомнинг мушкбуй сиёҳжардалари субҳнинг мўғилжабин чобуксувори турктозидин эмин, на фалак бинафшазорида кавокиб жолалари жилвасоз ва на кавокиб жолаларига қуёш ўти ҳароратидин гудоз, на булбулнинг ғунчадек қонлиғ кўнглида гул ишқи хорхоридин асар ва на парвонанинг ўтлуғ жонида шамъ шавқи шароридин хабар.

Назм:

На кўк эдию на кўк ичра ёр, на ер узра мулк,
На мулк ичида диёру на ул диёрда ёр.

«Коналлоҳу ва лам йакун мааҳу шайъан»[12]. Чун Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг ҳикмати болиға ва қудрати шайиъаси «Иннамо амруҳу изо арода шайъан ан йақула лаҳу кун файакун»[13] ишорати била жамеъ маҳлуқотни ғайб шодирвони кейнидин шаҳодат майдони фазосиға сурди «кунгу канзан махфийян фааҳбабту ан уърафа фахалақтул халқа» башорати бирла андоғ зоҳир бўлдиким, бу мавжудот қобилияти қадиға вужуд кисватин солмоқдин мақсуд инсон вужуди эрдиким, «хаммарту тийната одама бийадайя арбаина сабоҳан»[14] бу маъниға машъардур. «Инна аразнал-амоната алас-самовати вал-арзи вал жибола фаабайна ан яҳмилнаҳо»[15] бу даъвийға шоҳид. Аммо нечукки ваҳҳоблиғи тақозоси бу навъ мавҳибат ва жамолият қилди, қаҳ-ҳорлиғи доғи буларнинг акси муқтазо — қаҳр ва жалолият бўлди. Ҳар ойинаким, «Халақал инсона мин тафовутин»[16] амри лозим келди. Андоғки, Мусо салавотуллаҳи алайҳир-раҳмон[17] илкидаги қуёш ўтрусида Фиръавн тийралиғи зуҳурға келди. Ҳазрати «Муҳаммад арабий саллоллоҳу алайҳи васаллам»[18] илми айнул ҳаётининг муқобиласида Бужаҳл зулмати жилва ва зуҳур қилди.

Рубоий:

Деҳқони азалки, тузди бу турфа чаман,
Қилмади анинг барча наботини ҳасан.
Бир сари агар экти гулу сарву суман
Ўзга сари тикти хасу хошоку тикан.

Аммо корхона васиъатидин матнуъ халойиқ ғоятсиз ва халқ касиратидин мухталиф фирқа ниҳоятсиз ва фирқ ихтилофидин шунъа мазоҳиб бисёр ва мазоҳиб шунъасидин қабиҳа афъол бешумор, мутасаввир учун ҳикмати илоҳий ва инояти номутаноҳий жаҳолат зулматиға тушган гумроҳлар илайиға ҳидоят шамъин тутуб, туз йўлға раҳнамолиг қилмоқ учун залолат кудуратида қолғон номасиёҳлар олдиға иноят машъалин ёрутиб,

сироти мустақим кўргузмак учун баъзи масъуд фотиҳалиқ саодатпайвандлар ва Маҳмуд хотималиқ давлатмандларнинг фархунда фарқлариға нубувват тожин қўюб, шариф эгниларига ҳидоят хилъатин солиб, муборак белларига рисолат камарин боғлаб, бу халойиқ орасида сарафроз ва мўъжизапардоз қилдиким, «Ҳаққа жалла субҳонаҳу»[19] адо амрин «Жаннотин тажри мин тахтиҳал-анҳору»[20] ваъдаси умиди била, навоҳисин «Инно жаално фи аъноқиҳим ағлолан»[21] ваиди бийми била аларға ирсол қилғойлар. Ҳар ким таслим юзин қабул туфроғига қўюб, аларнинг амри наҳйиға иймон келтуруб, тоатлариға амал қилса, «Инналлазина оману ва амил ус-солиҳоти фа лаҳум аджрун ғайру мамнунин»[22] ҳидоё ва ниамидин бархўрдор бўлғай ва ҳар ким шайтони васовис ва нафсоний ҳавоҳиш ғалабасидин далил тиламакка залил ва бурҳон истамакка алил бўлса, алар кунасдин равшанроқ мўъжиза бобида яди байзо кўргўзгайлар ва ясихус сукут[23] эъжози зуҳурида ояте бўлғайлар.

Байт:

Не оят, не каломки, аҳли фазли камол
Эрур анинг киби бир ҳарфнинг адосида лол.

Андоғки, калимдаи «фаъту би суратин мин мислиҳи»[24] андин хабар берур ва агар жаҳллари беморлиғи бу навъ шофиъ муолижалари бирла шифо топса ва савдолари муддаоси бу тавр кофий муомалалари била кифоят бўлса, биз-зарура аларнинг қиблаи иқбол ва каъбаи аммолдек рисолатлари даргоҳиға боққайлар ва илтижо илкин нажот ҳалқасиға уруб, мақсуд эшигин қоққайлар. Умидки, «Ман қараа бобан валажа ...»[25] ҳукми била юзлариға мақсуд эшиги очилғай ва бошлариға мурод гавҳари сочилғай ва ҳар ким хилқат нопоклиғидин ва тийнат иллатноклиғидин бовужуди бу навъ содиқи расул ва сидқи расойил ва мустақими сабил ва рости далойил рисолат ганжи муҳаррамларининг рози ва нубувват сирри ҳамдамларининг эъжози ибо саҳбосидин сархушроқ, истибкор ҳавосидин саркашроқ бўлуб, Расул ҳавориқин сеҳрға тушурса ва анбиё мўъжизотин иродат бирла шаъбадаға индурса, «Аш шақийю ман шақиййун фи батни уммийҳи»[26] далили бирла дунёда шақовати мухаллад ва уқбода азоби муаббад бўлғай «фа улаика ҳумун-нори-ҳум фиҳо холидувна»[27].

Назм:

Худойки сунъ ошкор айлади
Ки, йўқдин халойиқни бор айлади.

Чу тийнатларин қилди тахмир ўзи
Ёмон яхшисин доғи тақдир ўзи.

Бу бир гар савоб этти, ул бир табоҳ
Арода буларға не эркин гуноҳ?

Ким ул бирни ўртар жалолияти.
Бу бирни севаргай жамолияти.

Киши буйла ногоҳ савол этмайин,
Саволин муважжаҳ хаёл этмайин.

Ки, сирри илоҳийни билмас киши
Киши фаҳмидин тош эрур Ҳақ иши.

Керак буйла сўзни хифо айламак
Бу маъни била ихтифо айламак

Ки, Тенгрига чун мавж уруб баҳри жуд
Жомеъи халойиқға берди вужуд.

Ғазаб ҳам аён қилди, раҳмат дағи.
Яратти томуғ, доғи жаннат дағи.

Ғазаб раҳм учмоқ томуғ хилқати
Қилурдин бу эрди экин ҳикмати.

Ки, қаҳр ила раҳмат ёйиб эл аро
Тўло айлағай ики меҳмонсаро.

Навоий, сўзунгдин малул ўлди эл
Узун сўзни қўй, ҳарф бошиға кел.

Ва айзан бо вужуди «Инналлоҳа ало кулли шайъин муҳит»[28]ки ҳеч зарраи зарротдин ва ҳеч шаййи ашёдин эмаским, Ҳақ субҳонаҳу бир лаҳза, балки бир турфатул-айни уларнинг сирри алойинасидин воқиф бўлмағай. Иброҳим[29] саловот ур-раҳмони алайҳининг вужуди гулбуниға ёнар ўтни гулзор, балки гулнор қилди[30] ва Юнус[31] алайҳиссаломнинг зоти гавҳариға дарё қаърин, балки балиқ қурсоғин садаф этти. Намруд[32]нинг елосо димоғидин жабборлик фосид модласи дафъиға пашша нишин итигти ва Од қавмининг шамъи жаҳолатин ўчургали, балки хирмани ҳаётин совургали ел хайлин тебратти. Бу навъ адл ва интиқом бўлатурғач бовужуди анбиё раҳнамолиғи яна олам низоми ва халойиқ ороми учун олийжоҳ салотин ва анжумсипоҳ хавоқинни оламда қаҳрамон ва халойиқға ҳукмрон этти. «Атийуллоҳа ва атийур-Расула ва улул-амри минкум»[33], била улуҳият аа

убувват маротибидин сўнгра салтанат мартабасига тартиб берди, ҳар қайси ўз замони пайғамбарининг дини ривожи ва ўз аҳди набисининг шаръи тақвиятида сайъи тамом ва эҳтимом молокалом кўргузгайлар ва жиҳод камарин ижтиҳод белиға боғлаб, ул шаръ куфраси ва ул ислом фижраси дафъиға кушеш қилғайлар ва адл суйи била мулк бўстониға нусрат бергайлар ва сиёсат киличи била кишвар ҳаримидин фитна ва ошуб шахсининг бўйнин узғай, то сойир риоё амну омон маҳодида мураффатул ҳол ва қофаи бароё лутфу эҳсон ва эфтонида фориғулбол бўлғайлар.

Назм:

Алминнату лиллоҳи таборак ва таоло[34]
Ким биза етишти бу сифат мансаби воло.

Ким, Тенгриликка ул холиқни парастиш қилурбизким, ҳар замон эли ҳар неником Тенгри дедилар, мисли кунас ва ўт ва бут ва бўзов ва ғайри барча анинг махлуқидурлар ва анбиёдин ул наби динидадурурмизким, барча анбиё шариатиға қалам тутмаған илки била Батлон[35] рақами чекти ва китобларига насх хати тортти. Салотиндин ул султони султоннишон замонида, балки олий остонида қуллуқға машғулмизким,

Назм:

Бари шоҳлар ичра зоти анинг,
Шаҳаншоҳлар ичра сифоти анинг.

Малоик аро келди руҳ ул-амин
Расул хайлида саййид ул-мурсалин.

Султонеким, «Ассултону заллуллоҳу фил арзи»[36] жавоҳири билан сунъ, илки ҳумоюнфол чатри ҳошиясин мурассаъ қилди; ҳоқониким, абвоб ул-мулук қиблат ул-ҳожот[37] кошиси била қадр меъмори ҳоли олий даргоҳи китобасин музайян этти; соҳибқиронеки, зафарпайкар ливосини «инна фатаҳно лака фатҳан мубийнан»[38] гулистонидин эсган насимдин ўзга нима мутаҳаррик қила олмас; кишваристонеки, фатҳ жавоҳир қиличини ва «йансуракаллоҳу насран азизан»[39] зўрхонасида варзеиш тобкон қўлдин ўзга қўл чека билмас; тожи нахшабики, олийқадр тахтин ҳикмат нажжори «аслуҳо собитун ва фаръуҳо фис самои»[40] шажарасидин таркиб боғлади ва тахтгиреким, ҳумоюнфол тожин сунъ зардўзи Ва аш-шамси ва з-зуҳо» зарришгаси била тартиб берди: хилофатпаноҳике, «Инни жоилун фил арзи халифату»[41] оятидурур, анинг шаънида нозил ва адолат шиореки, «адлун соатун йўвозию амалас-сақалайни»[42] муждаидурур, анинг бобида ҳосил;

сипеҳрқадреким, хутбаи минбарин «Иннаоллоҳа йаъмуру бил адли вал эҳсон»[43] ривожи бирла Муштарийнинг олти поялиғ минбариға еткурди; анжумсипоҳеки, сиккаи ахтарин «ва аммас-соила фало танҳар»[44] равнақи била савобитнинг тўққуз пардалиқ манзаридин ошурди.

Назм:

Шаҳи шаҳриёри жаҳон хусрави,
Фалак рифъати Муштарий партави.

Мамоликда Жамшиди[45] фархундаи,
Не Жамшид, хуршиди рахшандаи.

Фалак шамъи ройи мунири анинг,
Малойик чироғи замири анинг.

Сўзи махзани роз ганжинаси,
Юзи жилваи зот ойинаси.

Жамолида шамсуз-зуҳо жилвагар,
Ҳадисида руҳ ул-қудсдин асар.

Жабинида анвори шоҳаншаҳи
Каломида иҳёи Руҳуллаҳи.

Бийик қасриға тўққузунчи фалак
Ул атласки, ёйғайлар эл фаршдак.

Уруб кунгури меҳрдек тоблар,
Малак хайлиға турфа меҳроблар.

Фалак боғи жоҳида нилуфаре,
Бўлуб анда ҳар жола бир ахтаре.

Чу олтин сочиб илки андоғки, барқ
Ҳаёдин булутлар бўлуб терга ғарқ.

Фавокиҳ чекар тоси нилин қадаҳ
Куруҳа отар ёси қавси, қузаҳ[46].

Ҳилол эшики ҳалқасиға нишон,
Вале анда занжир ўлуб Каҳкашон.

Магар барқгом ашҳабидур сипеҳр
Анга ойна кўзгуси рахшанда меҳр.

Фалакдин итикрак хироми анинг,
Қилиб барқни тийра гоми анинг.

Эгармакда йўқ чархи даввордек
Ки, бир нуқта даврида паркордек.

Югурмоқда чунким бўлуб пўясанж
Назар пайки қолиб, тутуб они ранж.

Боришда не дей васфидин саргузашт,
Фалак тавсанидин чиқиб дашт-дашт.

Ўзи деву девонаваш пайкари,
Назарда пари чеҳра, балки пари.

Бу деву пари узра султони мулк,
Не султонки, алҳақ, Сулаймонни[47] мулк.

Жавод илкининг баҳри андоғ амиқ
Ки, юз Ҳотами Тоий[48] анда ғариқ.

Ёруқ раъйининг меҳри андоқ мунир
Ки, олдида хуршид бир курси фатир.

Фалаққадрларнинг ниёзи анга,
Фалакдин лақаб шоҳи Fозий анга.

Дема айни инсонки, инсони айн
Ҳам инсону ҳам айну Султон Ҳусайн.

Зиҳи тахти жоҳингга бир поя чарх,
На пояким ул пояга соя чарх.

Ҳа, эй тожи қадрингга гавҳар қуёш,
Не гавҳар садафдин муҳаққар қуёш.

Фалак баҳру сен дурри макнун анга,
Жаҳон лафзидин турфа мазмун анга.

Ало то жаҳон ҳужра, кўк сақф эрур,
Улус нақди умри анга вақф эрур.

Танинг ҳужраси жон қушиға паноҳ
Тану жонинга воқиф ўлсун илоҳ.

Бу муқаддимотдин сўнгра ҳақойиқ аҳлиға равшан ва дақойиқ хайлиға мубарҳан эркинким, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бовужуди улким олам низоми ва бани одам интизоми ва мумидқа дарбанд ва мувоинға ҳожатманд эрмас эрди. Ҳикмати илоҳийким, сирридин ҳеч муҳаққиқ жониға асар ва ҳеч мудаққиқ кўнглиға хабар йўқтур, муқтази ул бўлдиким, олам аҳли ва бани одам ҳайлиға олиймиқдор хулафо ҳукмрон ва хилофотшиор салотин нофизи фармон бўлғайлар. Буларға худ диёнатлиғ мададкордин не чора ва кифоятлиғ вазирдин не ғузир бўла олғай эрди. Ҳар ойинаким салтанат корхонасидағи маносибдин ҳар мучаға лойиқ фаросатойин ҳушмандларни ва ҳар чаргага мувофиқ киёсат тазйин хирадпайвандларни салтанат умуриға мутааллиқ ишлар кифояти учун сойири носдин танлаб оммаи халойиқдин сечиб, аморот наврўзи била сарафроз ва вазорат зайлучаси узра муомалапардоз қилдилар ва бу амрнинг жузвий ва куллий ишиға куллий ва жузвий кишини таъйин эттилар.

То бу фархунда замон ва хужаста давронким, бу жамшеди соҳибқирон салтанат тахтин олди ва бу хуршеди жавоҳирфишон олам аҳли бошиға сояи марҳаматни солди – юқорроқ мазкур ва бурунроқ мазкур бўлғондек куллий маносибнинг куллиётидин жузъий умрнинг жузъиётиға деганича мутааммин ва мутакаффил бўлурдек эл вожиб ва лозим бўлди. Чун замонниинг азимушшон содот ва фузалоси ва давроннинг каримулхулқ қуззот ва уламоси ва темурийнажод шаҳзодалар ва «барлосий»[49] ниҳод озодалар ва «арлотий» исмлик садрнишинлар ва «тархоний» расмлик айшгузинлар ва «қиёт» насаблик мутааййинлар ва «қўнғирот» ҳасаблик мутамаккинлар ва «уйғурий» сифот бахшилар ва «уйғур»чаргалик яхшилар ва «чўли»лик биёбонида жонсипорлиқ қилғон жондорлар ва бойрилик айёмида хизматкорлиқ қилғон жонсипорлар ва «жалойир» ғавғоси ва «қавчин» алоласи мавжуд эрди ва ҳар мавжудқа бир мақсуд ва подшоҳона иноят бирла аржуманд ва ҳар қайсини бир муносиб мансаб билан сарбаланд ва хусравона тарбият, ҳар бирисини мувофиқ амал шуғлиға пайванд қилдилар.

Маснавий:

Бири сандалини мақом айлади
Бийик маснад узра хиром айлади.

Бири турк айвонида ости муҳр,
Бири сорт девонида бости муҳр.

Бири расми бўлди садорат маоб,
Бири исми бўлди вазорат иёб.

Бири комёб ўлди муҳронадин,
Бири комжўй ўлди парвонадин.

Бириси қўшун сори чекти рақам,
Бириси туман сори урди алам.

Бири топти доруғалиқ ишратин,
Бири урди сарҳад сори навбатин.

Қиниқти бири ришвати шум ила,
Бири иктифо қилди марсум ила.

Агар худ залил эрди, гар аржуманд,
Бори бўлди ўз комиға баҳраманд.

Агарчи бу хоксорнинг ота ва абуким ул ҳазратнинг обо ва аждоди хизматларидаким, ҳар бири салтанат конининг гавҳари ва шужоат бешасининг ғазанфари эрдилар – улуғ маротибқа сазовор ва бийик маносибқа комгор бўлғон эрдилар, аммо бу ҳақир ҳеч навъ хизматқа ўз қобилиятимни ёнамаган жиҳатдин ва ҳеч гурлук машаққатқа ўз қувватимни англамоғон сабабдин борча таманно эшигин юзумға мадрус ва жамъи муддаолар абвобин илайимға масдуд қилиб эрдим. Хаёлим буким, чун оламнинг хиёнати ва олам аҳлининг диёнати равшан ва жаҳоннинг ишванамо ажузасининг вафосизлиғи ва ҳаётнинг руҳафзо маҳбубасининг бақосизлиғи муайяндур.

Ҳамул авлоки дафъ айлаб аламни,
Тажарруд кўпида қўйсам қадамни.

Фано кунжини мужгондин супурсам,
Ҳамул мужгон сиришкидин сув урсам.

Қилиб маснад қаноат бўръёсин,
Кийиб дебо киби узлат палосин.

Не кўкка, не қуёшқа инса бошим,
Бузуқ уй бўлса – кўк, равзан-қуёшим.

Агар нафс этса майли лолау боғ,
Юзин «нун» нуқтасидин айласам доғ.

Агар кўз қилса мардум ашкини ол,
Тилаб кофургун юз анбарин хол.

Сувосам они кўрмай деб балосин,
Гажу оҳак қилиб оқу қаросин.

Қулоққа бўлса гардон халқ учун фикр
Эшиттурсам садойи ҳалқаи зикр.

Оғиз шохи шакар истарни билсам,
Ани мисвок ила хурсанд қилсам.

Димоғим заъфиға ашк этса ҳосил,
Юзум узра фано гардини каҳгил.

Тараб синжобидин тан истаса ком,
Анга меҳнат кўлида берсам ором.

Аёққа айласам занжир монанд,
Мусалло даврининг занжирасин банд.

Ҳавоға жисм туфроғин совурсам
Кўнгул мулкида давлат тахтин урсам.

Гаҳи қилсам тавофи гулшани қудс
Гаҳи бўлсам муқими равзаи унс.

Халойиқдек тилаб зоҳир ҳузурин,
Жаҳоннинг чекмасам жоми ғурурин.

Тутуб ҳар шуғлдин дунёда гўша,
Муҳайё айласам уқбоға тўша.

Ажал пайки қачонким етса филҳол
Вадиатни-дегач-тошшур. — Десам: — ол.

Рубоий:

Сен жон варақида буйла айлаб таҳрир,
Ул сафҳада бу нақшни айлаб тасвир.
Тағйир этар эрмиш они килки тақдир,
Тақдир ишига, рафиқлар не тадбир.

Ким, ногоҳ салтанат гулшанидин иноят насими эса кириштн ва хилофот боргоҳидин ҳидоят қосиди етишти ва давлат маншурин илгимга берди ва ул маншур мазмуни бу эрди:

К-эй фазл жаҳонининг сипеҳри,
Йўқ, йўққи, ўшул сипеҳр меҳри.

Табъингға дами бўлур не ворид,
Юз йил бити олмайин Аторид.

Сен гарчи гуҳар дўкони очтинг,
Лекин бу гуҳарни элга сочтинг.

Фикринг чаманида кўп раёҳин,
Лекин бўлуб анда халқ гулчин.

Назминг гулидинки даҳр тўлди,
Дегилки санга не баҳра бўлди.

Лафзингдин улусқа важду ҳолат,
Етмай санга баҳра, жуз малолат.

Сен қон ютуб, эл бўлуб қалаҳкаш,
Элдин санга етмайин дами хаш,

Сен эл бошиға бўлуб гуҳарпош,
Бир пок гуҳар демайки, шобош.

Эмдики, тараб замони етти,
Даврондин алам нишони кетти.

Олди қўлумиз жаҳон диёрин,
Очди кучумиз фалак ҳисорин.

Ой-кунни нақора қилди давлат,
Чолди бизнинг отимизга навбат.

Оламни бизинг қуёш ёрутти,
Ҳақ марказида қарор тутти.

Бу дамки, тарабқа қолмади сўз,
Бахтингға очилди уйқудин кўз.

Ҳам субҳи умидинг ўлди толеъ,
Ҳам меҳри муродинг ўлди ломеъ.

Чун соқийи давр жоми ишрат
Тутти, яна чекма заҳри меҳнат.

Тавқиъ етишгач айла лозим,
Ким, жон била бўлғасен мулозим.

То лутф тенгизига тушуб мавж,
Тутқай бори ишинг ул сифат авж.

Ким, ой уза қўйғасен қадамни,
Кун лавҳига чеккасен рақамни

Меҳр олтунидин қазо қилиб ҳал
Ул сафҳани айлагай мужадвал.

Ҳар байтини меҳри гавҳарафшон,
Анжум била айлагай зарафшон.

Неча бийик айласанг сўзунгни.
Ондин бийик эттабиз ўзунгни.

Йўқтур санга вақт гўша тутмоқ,
Ишрат гулин оҳ ила қурутмоқ.

Чун ҳукмни англадинг дам урма
Балким дам урарға дағи турма.

Қуллуққа кўнгулни чуст боғла,
Хизматқа белингни руст боғла.

Ҳар неча бу сўз демак керакмас,
Чун ростдурур керак керакмас.

Туштум мане нотавон ароға
Юз ранжу балоу ибтилоға.

Чун хост бу навъ эди қазо ҳам
Мен хастаи зори бенаво ҳам.

Қулларға ўзумни ҳамдам эттим,
Қуллуққа белимни маҳкам эттим.

Агарчи дарёға қатра мададкорлиғидин суде ва яди байзоға зарра хаводорлиғидин мақсуде мумкин ва мутасаввар эрмас, аммо ул қадар хизматдаким, бу хастаға қувват эрди ва ул миқдор мулозаматдаким, бу шикастаға Тенгри тоқат берди, жонсипорлик расмин унутмадим ва эҳмол ва тасоҳул раво тутмадим. Чун ниятим гулистонида зарқ ва риё хошоки ноёб эрди ва хизматим бўстони сидқу ва сафо саҳобидин сероб. Ҳар ойинаким, ҳар соат рўзгорим димоғи ўзга навъ насим файзидин муаттар ва ҳар лаҳза умидим чироғи ўзгача тарбият машъали нуридин мунаввар бўла бошлади, то оз фурсатда ул ҳазратнинг ваҳйасарлик сўзи ва илҳом хосиятлик ваъдасидек сўзумга пок маоний гавҳари тож ва ўзумга пок гавҳарлик аҳли маоний муҳтож бўлди. Хизматимда озодалар иши бандалик изҳори ва илайимда сарафрозлар даъби сарафкандалик атвори.

Рубоий:

Иқбол мутиу бахт ёвар бўлди,
Хуршед раҳию сипеҳр чокар бўлди.
Олам элидин кимга муқаррар бўлди
Бу мартабаким, манга муяссар бўлди.

Бу иноятлар муқобаласида хизмате топай деб, дасту по урмоқ мушкил ва бедасту полардек боқиб турмоқ андин мушкилроқ.

Мисра:

Мушкиледур ишқдин ҳар дам манга мушкил аро

Бу таҳайюрдин мутафаккир ва бу тафаккурда мутаҳаййир эрдимки, хирад пири бадҳоллиғим билди ва хушҳоллик юзидин оғоз қилдиким,

Маснавий:

Навоий, не бало андуҳ эрур бу,
Ўзунгни солмоғинг мундоқ бўлурму?

Ангаким ақлу ҳиммат ёр бўлғай,
Бу навъ ишлар қачон душвор бўлғай?

Қуёшдин тарбият гар топса хоро,
Қилур ёқут ила лаъл ошкоро.

Булутдинким, бўлур сероб туфроқ,
Мулавван гул берур минойи яфроқ

Кишиликдин нечук урғай киши дам,
Бўлуб туфроқ бирла хородин кам.

Шаҳеким, ахтар ўлса дурри тожи,
Дуо лурриға кўптур эҳтиёжи.

Расулеким, русулнинг сарваридур,
Сипеҳри офариниш ахтаридур.

Агар Сиддиқ бўлди ёри ғори,
Ҳам ўлди анкабути пардадори.

Кулеким, тийра бўлмиш гулхан андин,
Эрур кўзгу жамоли равшан андин.

Неча изҳори ажзу нотавонлиқ,
Гумон қилдинг бу ишни нуктадонлик.

Қўюб бекорлик фарзона бўлғил,
Илик ур ишгаву мардона бўлғил.

Чун хирад булбули бу наволар тузди ва тавфиқ тўтиси бу нағмалар кўргузди — мен ҳақири нотавон даги ақл гириҳкушойлиги ва тавфиқ раҳнамойлиги била ул ҳазратнинг қуллуғида неча навъ хизматким, дунё суди андин пайдо ва охират беҳбуди андин ҳувайдо бўлғай, ўзумга лозим тутгум ва неча навъ ишким, халойиқ дуосиға боис ва ҳолиқ ризосиға сабаб бўла олғай, қошимда муқаррар қилдим. Ва Тенгри иноятидин бу ишлар борча муяссар бўлди.

Аввал бу эрдиким, кўнгул кишваридин ул ҳазратнинг ғайрининг хаёлин азл этиб, балки ихрож қилиб, сидқ булутидин сафо ёғини била кишварини ғайр гардидин юб, султон хаёлин бу тахтгоҳда салтанат маснадиға ўлтуртуб, ҳумоюн оти ва рўзафзун алқобиға дуойи хайрдин хутба ўқуб ва муҳаббат доғларидин секка музайян қилиб, бу иқлимни анинг султони хаёлиға мусаллам тутгум.

Рубоий:

Ҳар кимки биров ишқиға бўлса дилбанд,
Жон риштасидин қилса керактур пайванд.
Гар ғайр хаёли тушса кўнгулга писанд.
Қилмоқ керак ул кўнгулни юз минг парканд.

Яна ул эрдимким, ул ҳазратниинг давлатидин бовужуди улким, жамии танаъумоти жисмоий ва муродоти нафсонийғаки, дастрасим балки ҳавасим бор эрди, аммо анинг кишвари гулистонининг ҳарими атрофида ва мулки бўстонининг чамани акнофида кўрмас нимадин кўзумни наргис кўзидек кўр ва эшитмас нимадин қулоғимни бинафша қулоғидек кар ва тутмас нимадин илгимни чинор илгидек шал ва бормас ердин аёғимни сарв аёғидек ланг ва айтмас сўздин, батахсис махфий асрореким, гул хурдаси масаллик гунчадек кўнглумда амонат топшурди — ифшосидин тилимни савсан тилидек гунг қилдим.

Рубоий:

Шаҳ хизматиға бировки бўлғай мойил,
Кўру кару лангу шал керактур ҳосил.
Асрорининг ифшосида гунг айласа тил,
Бу мушкил эрур, барчасидин бу мушкил.

Яна ул эрдиким, ул ҳазратнинг қуллуғин иртикоб қилурда ҳеч навъ ўз ғараз ва маслаҳатим мутасаввар эрмас эрди, балки хос Тенгрилик учун, даги ўзининг муборак хотири учун, даги мусулмонлар маслаҳати учун эрди. Бу жиҳатдин хирад ҳокими одил ҳукми била ростлик сиёсатгоҳида ғараз ўғрисини фано дориға осиб, инсоф лор ул-қасосида ҳирс қароқчиси бўйнин қаноат қиличи била уруб, вужуд шаҳрида муддао қасрини риёзат ёмғури била йиқиб, нафсоният боғида орзу ниҳолин интиқоъ илиги била қўнгариб, амал мазраида таваққуъ хирманин фақр ўти била куйдуруб, ул хирман кулларини фано елига совурдим.

Рубоий:

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас:
То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас.
То зулму ситам жониға бедод ўлмас,
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас.

Яна ул эрдиким, агарчи ул ҳазратнинг равшан замири кўзгуси мазҳари тажаллиёти илоҳий ва хумоюн хотирининг қуёши матраҳи, таъйидоти

номутаноҳийдур. Пок хаёли дин тақвиятиға содиқ ва соф зиҳни шаръи мубин тамшиётиға мувофиқдур. Фояти риояти ва ниҳояти эҳтиёти бу ҳукмға муқтази бўлдиким, наузу биллоҳки, агар башарият тағофулидин шариф рўзгори ҳавосида зулм булутлари адл қуёши юзин ёпардек бўлса, бу қул зурваи арзға еркургай, то ул булутларни надомат оҳи сарсари била оламдин чиқорғай ва покиза авқоти шабистонида агар бидъат насими шариат шамъиға зарар еткургудек бўлса, бу нотавон парвона бўлғай, то ул шамъни муҳофазат ҳуллаларидин фонусқа киюргай. Биҳамдиллаҳки, ул тавр амре ҳодис ва бу навъ ише воқеъ бўлмади, аммо бўлди эрса, дағи ҳукмдин тажовуз қилмадим ва ўзумни арода кўрмайин, ул ишни ароға солдим.

Рубоий:

Тақририм агар яхши эди, йўқса табоҳ,
Алфозим агар ямон эди, гар дилҳоҳ.
Арз этмагини чу ҳукм айлаб эди шоҳ
Шоҳ англамаса, бу хизматим нетгамен, оҳ!

Яна ул эрдиким, мамолик чун ҳаргиз зулм ели мазлум чароғиға мушаввиш бўлмоқдин ва тааддий ўти осойиш хирманиға зарар еткурмакдин холи бўлмайдур. Ҳар золимеким, жабборлиғ тоғида бедодий қоплонининг ҳар ҳолидин бир кўз тикарким, мазлум фароғати кийигин қайда кўргай ва ҳар чанголидин неча ситам қуллоби муҳайё қилурким, ани нечук сайд қилғай ва ҳар тишидин бир неши заҳролуд итирурким, анинг жон элтмаги мумкин бўлғай, то ул номурод кийик аъзо ва аҳшосидин нафси аммора сабуиға ком ва сабуият иштиҳосиға ором бергай. Ва бу муқаддима золим била мазлум ҳолидин киноят ва бедодгар била додхоҳ аҳволидин ҳикоятдурур.

Илигимдан келганча зулм тиғин ушотиб, мазлум жароҳатиға интиқом марҳамин қўйдим. Ва илигимдин келмаганни ул ҳазрат арзиға еткурдим. То зулм паланги терисидин кийик суръатлик бодполар ғошиясиға зийнат берди ва мазлум жони кийиги кўзиға амният марғзорида қоплон доғлар ўрнига лола доғлари кўргузди.

Рубоий:

Шаҳ адли уйини айлайин деб маъмур,
Саъй айладим ул қадарким, эрди мақдур.
Ҳар нечаки Тенгридин етар шамъға нур,
Парвона эрур жони куярдин маъзур.

Яна ул эрдиким, улус аро акобири изомдин сойир авомғача ва сипоҳи аро аморат маснадида базм тузгондин мазаллат капанагида ажз кўргузгонғача ва ғавғоё аро тавонгарлик жўйбор ва даштини сипеҳр мазраасидек кўкортиб, тамаввул маҳсулларин ҳосил қилғондин сипеҳрдек икки букилиб хўша термакта оқшомғача, рўзгори кафофиға парвиндек бир овуч дона тергонғача на ясоғлиқ аро бойлиқ марғзори ичра ҳар сурук қўйдин йилда ҳамаллек анинг қўзиға қонеъ бўлмағондии йўқсизлик широмларида қўй кутиб, йилда жайдек, беш ўчку музд олғонни ғанимат билгонгача киши оз топилғайким, бу нотавон била иши тушмамиш бўлғай. Бу ишлар муқобаласида музд тилаб миннат қилмадим, балки муздпарварға миннат дағи туттилар қабул этмадим.

Рубоий:

Элдин манга гарчи ғайри заҳмат йўқ эди,
Айб эрмас, агар музд ила миннат йўқ эди.
Эл бердилар, аммо манга рағбат йўқ эди,
Шаҳ давлатидин буларға ҳожат йўқ эди.

Яна ул эрдиким, чун ул ҳазрат хукми жиҳатидин ва таклифи сабабидин маош мазраси ёбис қолмасун деб, бирор нима зироатқа иштиғол кўргуздим. Чун ул ишимда қила олғунча шариат жониби маъъи ва инсоф тарафи малҳуз эрди, Тенгри иноятидин кўп маҳсуллар хосил ва ғаниматлар восил бўла кириштн. Бу жумладин ўз маошимға сойир авомдин биринииг маоши ўтгунча иссиқ-совуқ дафъи учун бир турма тўн дағи мунға муносиб емакка қонеъ бўлуб, қолғоннинг баъзисин ул ҳазратнинг мулозамати маслаҳати учун, келиш-боришға ва навкар ва мутааллақлар улуфасиға ва черик ярогиға сарф қилдим ва баъзини анинг саботи давлати учун дуо, давоми салтанати учун тоат қилур мустаҳиқларғаким, шомдин саҳарғача сипеҳрдек рукуъда ҳам бўлуб, анжум киби тасбиҳ эвурурлар ва тонгдин оқшомғача оламдек яхши-ёмоннинг номулойимлиғин кўруб, қуёшдек бир курс била маош ўткарурлар — еткурдум. Ва баъзиниким, жамиъ маунот ва борча таклифотдин ортти, биқои хайр бино қилдим ва бу мазкур жамиъ хайрот ва мубарротнинг ҳасана ва савобини ул ҳазратнинг нисори ва туфайли қилдим ва анинг хужаста авқоти ва ҳумоюн рўзғориға кечтим ва бу даъво таънисиға қозиял-ҳожот ҳазрати ва қазо ва қадар маҳкамасида анбиёи мурсалин ва малойикаи муқаррабинни тонуғ туттум.

Рубоий:

Мақсуд чу шоҳи динпаноҳ ўлди манга,
Уқбо сори ҳар не зоди роҳ ўлди манга,

Дарвешу ғани неъматидин шод ўлди,
Бу важҳдин оти Неъматобод ўлди.

Бу шории ом бу Неъматобод жонибидин келиб, кўпрак йўл Инжил ариғи ёқаси била Маҳди улё ва Билқиси узмо Гавҳаршод оғо «наввара-л-лоҳи марақадҳа»[53] мадрасаси сориким, кошиси гиреҳкорлиғидин ақл меъмори ҳайрон ва шамсаси зарнигорлиғидин хирад муҳандиси саргардондур — борур.

Ва бу «Ихлосия» мадрасаси муқобаласидаким, мазкур бўлғон шориънинг жанубий ҳадди бўлғай хонақоҳе бино қилилдиким, ул Ҳазратнинг давлати давоми ва салтанати саботи учун қуйироқ машрут бўлғон дастур била ҳар кун фуқаро масокинға таом бергайлар ва ҳар йил эҳтиёж аҳлиға кийгулук еткурғайлар. Ва бу хонақоҳ тўридаким, ҳам жанубий тарафи бўлғай — гумбазе бино қилилдиким, чун бу маҳалла ул Ҳазрат давлатидин маъмур ва эли дағи қалин ва масрур бўлубтурлар ва бу жамоат била масжиди жомеълар орасида жузвий масофате бор. Қишда баъзи совуқ ва балчиғ узри била ва ёзда баъзи гард ва иссиғ баҳонаси била «Йа айюҳа-л-лазина оману иза нудийа ли-с-салавати мин йавми-л-жумъати фасъу ила зикри-л-лоҳи ва зару албайъ»[54] амридин ғофил ва анинг савобидин отил эрдилар, муқаррар қилдимким, ул хонақоҳ била гунбазда жумъа намози қилғайлар, шояд ул жамоат ҳар навъ номасмуъ узр била ул давлатдин маҳрум ва бу саодатдин бебаҳра қолмағайлар. Дағи хатиб ва муқри ва имом ва улча бу амрда заруратдур — муайян бўлди.

Ва «Ихлосия» мадрасаси ўтрусида бу хонақоҳғаким, иморати ҳар навъ риё ва ғашдин холи эрди ва хотирға кўп тараддудин халос берди: «Халосия» от қўйдум «Ла халаса илла бил ихлоси»[55].

Ҳирот дор ус-салтанасида ва теграсида ҳар не мустағал ва дакокин ва боғ ва ер ва коризким, ул Ҳазрат овони давлатида бу фақирнинг мулки эрди ва аларнинг байъ ва широсида шаръ қавоидин кўп маръий тутулуб эрди ва баҳоларидин бир дирам мавқуф қолмайдур эди. Андоқким, бу маънға аиммаи ислом, балки хавос ва авомдин кўпи воқифдурлар ва бу бобда таҳсинлар қилиб, инсофлар берурлар ва муддатлар бу фақирнинг тасарруф қабзасида ва тамаллуки илгида эрди — бу биқоъға вақфи саҳиҳи шаръий қилдимким, бу икки буқъанинг иморати ва саканасининг вазойифи била борча маунати андин ҳосил бўлиб, шарт қилғон дастур била сарф бўлғай.

Яна ул Ҳазратнинг фалак мартаба даргоҳида ва сипеҳр манзалат боргоҳида арзадоштим будурким, тириклик бўстонидинким, адно нилуфарин сипеҳри ахзар била тенг тутса бўлмас ва ҳаёт гулистонидинким жузвий сариғ гулин хуршеди ховарға ўхшатса бўлмас, ғараз йигитлик чаманининг гулбуни хужастаси ва мақсуд шабоб гулбунининг тоза гулдастасидур. Биҳамдиллоҳ вал-миннаки, менинг бу ҳаётим гулбунининг гуллари ул Ҳазратнинг хизмати баҳорида очилди ва йигитлигим ашжорининг

шукуфалари дағи ул Ҳазрат мулозамати ҳавосида сочилди ва ул гуллардин кўп мақсудлар навбоваси ҳаётим комин баҳраманд этти.

Эмдиким, ҳаётим гулшанининг баҳори хазонға етишти ва гулшанда очилғон йигитлик гуллари тўкула киришти. Сабзаси табиат ҳавоси бурудатидин оқарди ва лоласи куҳулат совуғ нафасларидин сарғарди, сунбули сероби марғулаларидин тоб кетти ва ниҳоли сарбаланди, ажал сарсаридин фано туфроғига йиқилурға етти. Ул Ҳазратниинг муаббад давлатидин ва рафеъ ҳимматидин кўнглумга кечмаган комларға комгор бўлубмен ва тушумга кирмаган мақосидға иқтидор топибмен. Икки орзу риштасидин ўзгаким, гирихи кўнглум пардасидин ечилмади, икки мурод гунчасидин ўзгаким, тугуни жоним гулшанидин очилмади.

Аммо умидим улдурким, бу икки умидим мевасидин дағи барумид ва муродим будурким, бу икки муродим гавҳаридин дағи сарбаланд бўлғаймен ва бу орзумандлиғ хорхорининг тикани кўнглумда синмағай ва бу мурод гавҳарининг ёғинин қатрадек туфроққа элтмағаймен.

Бириси будурким, чун кишига абадий давлат ва сармади саодат ва ҳаёт чашмасининг навиди ва нажот манзилининг умиди исломнинг беш сутунлуқ зотулумодиға кирмагунча мумкин эрмас ва бу хамс-ул-муборак панжасига илик урмоғунча ҳеч иш натижа бермас. Аввал ул калимаи тавҳиддур. Шукркким они алифдек жоним орасида нақш этибмен. Иккинчи салавоти хамсадур. Биҳамдиллоҳким, они найдек зеҳн аро сабт қилибмен. Учунчи рамазоннинг ўттуз кунининг рўзасидур. Шукруллоҳким, они ломдек қалбимда ёшурибмен. Тўртинчи закотдур. Жоним нақди ул Тенгрига закотким, кўнглумга нисабқа еткунча мол захира қилмағаймен, солмади ва нисобқа етган мол закотин айирғунча илкимда қолмади. Бешинчи Ҳаждурур ва ул бай узри муяссар бўлмайин ҳамоноки, ислом шахси бир кишига ўхшарким, онда хос хамсадин тўрти бору бас. Муқаррардурким, бешаласи — хоским бўлмаса мувожжаб нуқсони бўлур ва бу мазкур бўлғон икки орзудин бири муборак сафардурким[56], исломим шахси беш ҳисдин бирининг ўксуклуги жиҳатидин ноқис бўлмағай ва мусулмонлиғим панжаси бир бармоқ йўқлиғидин маълул қолмағай.

Ул саодатойин қофилаким, ул бодия сориким, шоҳроҳи жўйборида сароб ҳайъати чашмаи ҳаёт зулоли ва ул зулол атрофида ҳар мавсум бутаси гулшани нажот ниҳолидур, азимат қилса, агар қофиласолорлик чатри соясида ер топмасам, ер юзида соя киби жисм банди ўзлук қайдидин қутулиб, ул қофилани эришсам ва агар мирҳожлик маҳмили ҳармида ҳукмрон бўла олмасам, жарасдек чок кўксумда изтироблик кўнглумдин фиғон тортиб, ул маҳмил туфайли мақсадқа етишсам.

Мениким, бу савдо низор айлади,
Ҳавас илгида беқарор айлади,

Не имконки, топқай қарору сукун,
Бировким, бу фикр этгай они забун.

Урармен қадам токи борғунча гом
Ки, бўлғай муяссар менга ушбу ком.

Агар бўлса бу йўлда умрум талаф
Чу бу йўлдадур ул ҳам эрур шараф.

Ва гар бўлсам ўз комима баҳраманд
Зиҳи мулки жовиду бахти баланд.

Ва бу муқаддимотдин ғараз буким, ул сидраи сипеҳртимсол даврида суҳокирдор ва ул қуббаи хурпедминвол даврида зарравор эврулурда фироқ занжирида иштиёқ силсиласида ҳалқа бўлғон қадимни туз этиб, ул мақсуд эшиги ҳалқасиға илгимни қуллоб қилиб, ул Ҳазратнинг қиблаи иқбол ва каъбаи омолдек даргоҳининг сабот ва давоми учун дуо қилгаймен.

Ва иккинчи муродим улким, ул ҳазратнинг ғоятсиз иноятлари ва ниҳоятсиз шафқатлари муқобаласида юқори мазкур ва садрда мастур бўлғон хизматлардин бу фақири шикаста ва бу ҳақири дилхастаға муносиброқ хизмат ул эрдиким, зубдаи авқотим ва хулосаи ҳаётимни ул Ҳазратнинг мадҳи зоти ва таърифи сифотида сарф қилсам эрди ва ул бобда ғарро қасидалар ва рангин ғазаллар ва матбуъ маснавийлар ва маснуъ иншолар, балки ҳар навъ назм ва насрдин китоблар тасниф қилсам эрди ва мужалладлар тартиб берсам эрди, то ул ҳазратнинг фархунда оти бу васила била кўп йиллар рўзгор саҳифасида мазкур ва ҳумоюн зоти бу восита била кўп қарнлар рўзгор аҳли тилида мазкур бўлса эрди.

Аммо бу жиҳатдинким, ул Ҳазратнинг баски илтифоти саҳобидин эҳтимом ёмғури бу хоксор рўзгориға нозил ва эҳгимоми бўстонидин илтифот шамоли бу бенаво ҳолиға шомилдур – элнинг тараддуди ва улус ихтилоти, арзол тамаллуқи ва ашроф инбисоти ва хавос икроми ва авом ғавғоси, золим иброми ва мазлум алоласи, раоё ғулуси ва ясоғлиғ ёруғуси, тамаъ аҳлининг ноҳамвор мулоямати ва талаб хайлининг ноҳанжор мулозамати, жуҳҳол ситамидин шеваси азо бўлғонларининг сўгворлиғи ва аммол қаламидин рўзгори қаро бўлғонларнинг беқарорлиғи, бурчлуқ азобиға қолғонларнинг йўлум бошида турмоғлиғи ва фарзандин ғарав қўйғонларнинг этагимға илик урмоғлиғи ва ифлосойин талабанинг арзадошти ва руқъаси ва фалокатшиор шуаронинг қасида ва қитъаси, вилоятдин келган дармондалар ҳолининг тафтиши ва аларни ризолари била узатмоқнинг ташвиши, сарҳад беклари элчиси таклифининг заҳмати ва аларни дилхоҳлари била қайтармоқнинг меҳнати, ўзга мамлакатдин оз ва орзу ҳамиёнин тикиб, тамаъ хорлиғин ўзларига тутуб келган азизлар ибтилоси ва аларнинг мухта-

лиф муддаоси била эъзоз қилиб, номақдур матлублари била ватанларига юбормакнинг балоси, озодларнинг инжуликка кирмак тамаъидии ташниъи ва бандаларнинг озодлиққа чиқар умидидин таваққуи, туш кўруб кечган машойих эъломин келтурганлар муболағаси, йироқ ердин ўтган авлиё саломин еткурганлар музояқаси, тўққуз хилол таклиф била бергонларнинг ғамъ тишин беркитгони, болчиғ тасбиҳ зўри била ўткарганларнинг талаб ришгасин узотқони, солим жисмин хасталикка солиб, шарбат важҳи тилагонлар зарқсозлиғи, тирик кишисин ўлукдек ёткузуб, кафан баҳоси олғонларнинг ҳийлапардозлиғи, вақфийлар бедодидин ғариб талабанинг руқъа тиламаги, амал аҳли фасодидин заиф раоёнинг сипориш истамаги ва мажлисда ҳамсуҳбатлиғимға тааний кўргузгонларнинг гаронжонлиғи ва сайрда ҳамзонулуғимга таҳаттук зоҳир этканларнинг сабук инонлиғи, Мадинадин келиббиз деб, иқомат юкин уюмда тушурганлар зиёфати, Маккага борурбиз деб, таваққуъ маркабин эшигимга сурганлар риояти, бу хайлнинг муддаосидин жузвий ўксук муяссар бўлса, норози бориб, гила қилғонларнинг ҳайрати ва муддаолари тамом ҳосил бўлғонларнинг бу риоятни вазифа қилиб яна келмакларининг фикрати, яна даги машаққатлар борким, айтилса сўз ришгаси узолғай ва мужиби карҳ ва малолат бўлғайким, бу нотавон бу ҳолат вуқуидин сунъ фаррошлари субҳнинг сиймин супургиси била гунбази ложувардий атрофи тун дудасидин қароргонни супуриб, қазо наққошлари ул ложувард юзин заркорлик қилиб қуёш жамшеди ул гунбазда зарнигор тахт уза базм тузган чоғдин шом кашмирининг сиёҳжардаларининг анбарин зулфин насими шабгир парешон қилиб, анинг ройиҳасидин тун зангисининг савдойи димоғи мушавваш бўлиб, девоналардек фалак оташкадасининг кулин оламға совуриб, сунъ ҳакими ани каҳкашон занжириға тортар маҳалға дегинча бу шикастанинг тийра рўзгорлиғим ва паришонлиғим кашмирий соҳир кўзлукларнинг насими шабгир совурғон зулфидин афзунроқ ва изтироб ва бечоралиғим париваш тифллар шўхлиғидин занжири жунун асири бўлуб, гулхан ўтиға йиқилғон девонадин кўпракдурур – бир мажруҳменким, бовужудким, уръён жисмимға заҳролуд нешлик чибин ҳужуми бўлғой, қоварға илик даги тебрата олмағаймен ва бир уръёнменким, бовужуди улким, мажруҳ танимға жунун арзолининг муҳлик тоши ёққай, қочорға қадам даги кўтара олмағаймен. Агар булажаб ҳолимдин шамман изҳор қилсам, ул Ҳазратнинг нозук мизожиға мужиби ғам ва муборак хотириға боиси алам бўлғай.

Туганмас субҳи йўқ шоми ғамим шарҳин савод айлаб,
Варақ афлок ўлуб, ул тун қаросин-ўқ мидод айлаб.

Киши бу навъ ғамноклик била не нишотомез алфозға рабт бергай ва бу паришонлик била не маоний гавҳари жамъ қилғай. Аммо умидим борким, ул Ҳазрат давлатидин онча фароғат даст бергайким, кечган ҳаётим

бақиясин ва ўтган авқотим татиммасин бир ишга сарф қилғайменсим, жаҳон интиҳосиғача ул Ҳазратнинг зикри хайри бодасидин улус хушҳол ва яна жаҳон ибтидосиғача анинг авсофи ҳамидаси оби ҳаётидин халойиқ коми моломол бўлғай.

Сўз мутаввал ва мақсуд муаттал бўлди. Авло улким, ҳам дуо сори ружуъ ва Вақфиянинг такмилиға шуру қилилғай.

Р у б о и й :

То сокин эрур даҳрў фалак мустаъжил,
Сурсун икисига ҳукм шоҳи одил.
Андин манга бу мурод бўлсун ҳосил,
Мендин анга бу бандалиғ ўлсун восил.
Омин, ё Раббал оламин!

Муқаддимот туганди ва келди маҳдудот: вақф қилғон маҳдудларким, шаҳр ва тавобиндадур, мужмалан мазкур бўлур ва тафсили форси вақфиялардаким, мукаррар айтилибдур ва қузот сижиллоти била мусажжал ва сойир халойиқ подшоҳдин гадоға дегинча элнинг муҳр ва тонуғлиғи била мукаммал бўлубтур ва коффаи аном ҳузурида кофаға ҳукм топибтур, мазкур ва мабсут воқеъдур, эҳтиёт вақти андин кўруб маълум қилғайлар: бу мужмалдин улча маълум бўлур ижмол тарийқи биладур.

Ва ул маҳдудотдин аввал маҳдудедурким, шаҳрда Малик бозори ичинда шарқий ҳаддида машҳур тоқияфурушлар тимиғадур ва иморати икки ошёндур ва бозор сори икки дарбанди бор ва ҳар дарбандида бир дарвоза, бир айвон мавжуддир. Ва бу тим муттасили жанубий ҳаддида беш дўкон бир-бирига муттасил. Яна бир дўконким, Хуми обға машҳурдур, тимнинг шарқий ҳаддида ва бир намадфурушлуқ дўкони болохонаси била ҳам бозорнинг ғарбисида ва бир пўстинфурушлик дўкони ҳам бор, бозорнинг ғарбисида болохонаси била. Яна бир тимча ва тўрт дўкон бир-бирига муттасил. Ироқ дарвозаси тошида Аликабек ҳаммомиға ўтру. Яна бир тимча амаласи Малик дарвозаси тошида икки ошом иморат ва секиз дўкон тимчаға тутош. Яна бир тимча ва икки дўкон бир-бирига муттасил Мусаррихнинг Куҳундузида. Яна икки дўкон амаласи Боғи Зоғон кўчасида воқеъдур.

Ва маҳдудотким, шаҳр тавобиъидадур – Олинжон булукида Фаррошон мавзиида йигирми беш жериб боғ, йигирми уч жериб бир-бирига муттасил, яна бир қатъа боғ била ер ўн секиз жерибким, андин икки ярим жериб узум боғи, Осиёйи Бодға машҳурдур ва бир қитъа ер тўрт жериб ва бир нима Инжил булукидин Боғи Мурғонда тўрт жериб, Сиёвушондин Хожа Шиҳоб маҳалласида боғот ва юз жериб, Сабғур булукида Сабада Равон кентида икки қитъа узум боғи ҳам бир-бирига тутош ўн икки жериб, яна бир боғ тўрт

жериб, Сифлий маҳалласида неча боғот олтмиш жериб тахминан, яна мазкур маҳаллада йигирми олти жериб узум боғи ва тўрт жериб ер ила бир қитъа ўн секкиз жериб ер даги ўн икки жериб боғ, яна қитъа ўн тўққуз жериб, яна бир дафъа боғ била ер тутош ўн жериб, яна бир қитъа ток тўрт жериб яна боғот била ер рақбаси дафаот билаким, бир-бирига тутошдур, етмиш тўрт жерибким, андин ўттиз тўрт жериби узум токи ва ўзгаси ер бўлғай, яна бир қитъа ер ва ток тутош беш ярим жериб, яна бир боғ бир жериб ва донге яна бир боғ тўрт жериб, яна бир қитъа ер бир жерибу чаҳордонг, яна бир қитъа боғ секиз жериб, яна бир қитъа ер уч жериб, яна неча қитъа ер бир-бирига тутош ўн икки жериб, яна бир қитъа ер тўрт жериб, яна бир қитъа ер беш жериб, яна бир қитъа боғ икки ярим жериб, яна икки қитъа боғ ва ер тутош секиз жериб, яна бир қитъа боғ тўрт жериб, яна неча қитъа ер тутош ўн тўрт жериб, яна бир неча қитъа ер бир жерибу чаҳордонг яна бир қитъа ер йигирми тўрт жериб, яна бир қитъа ер бир ярим жериб.

Ва Бодғис вилоятида Тудаги коризи тамом ва камол била ва Гумбуроқ булукида Парагач коризи ва мукаммал ва Ҳиротруд вилоятида Гул кенти жамиъ боғот ва дарахтон ва сарой боғча сойир арозиси била.

Бу жамиъ маҳдудотким, ҳудуди Вақфияларда мукаррар мазкур бўлубтур даги бу авроқта мужмал битилди, юқори мазкур бўлғон биқоъға вақфи саҳиҳи шаръий қилилди.

Арбоби вазоиф – икки олими муттақий мударрис бўлғай: ҳар бирининг йиллиқ вазифаси минг икки юз олтун нақда, йигирми тўрт юк ошлиғким, сулси арпа, сулсони буғдой бўлғай. Ҳар ҳалқаи дарсда ўн бир толиби илмким бориси йигирми икки бўлғай, олти аъло; ҳар бирига ойлиқ нақда йигирми тўрт олтун, йилда буғдой беш юк; васат – секиз; ойлиғ ҳар бирига нақда ўн олти олтун, буғдой йиллиқ тўрт юк; адно – секиз: ойлиғ ҳар бирига нақда ўн икки олтун, ошлиғ йиллиқ уч юк.

Олти хушхон ҳофиздин мусаддирға йиллиқ нақда беш юз олтун, муносафа ошлиғ ўн бош юк; сойирдин ҳар бирига йиллиқ нақда юз сексон олтун, буғдой тўрт юк. Шайхқа йиллиқ нақда минг олтун, муносафа ошлиғ ўн юк. Воизға йиллиқ нақда беш юз олтун, буғдой ўн юк. Имомға, масжиди жомеъда хатиб бўлуб, мактаб даги тутғай, йиллик нақда икки юз олтун, буғдой ўн юк. Муқриға йиллиқ нақда юз олтун, буғдой беш юк. Хонақоҳ таббохининг йиллиғи нақда икки юз сексон олтун, буғдой беш юк. Табақчиға йиллиқ нақда икки юз олтун, буғдой беш юк. Бир фаррош ва икки ходимдин ҳар бирига икки юз олтундин олти юз олтун, буғдой беш юкдин ўн беш юк.

Мутавалликим, икки ободон навкар асрағай, вилоёт зироати насақи учун, йиллик нақда уч минг олтун, ошлиғ ўттуз юкким, бу маблағ ва миқдордин чаҳор донгини ўзи олғай, ду донгин ул икковға еткургай. Муширифқа йиллиқ нақда беш юз олтун, ошлик беш юк, соҳиб жаъмға йиллик нақда беш юз олтун, ошлиғ беш юк

Равотиб[57] – рўза ойида ҳар кеча ўн беш ботмон буғдой, беш ботмон полудаи душобдин ё мавизобдин ўттуз табақ, масолиқ – улча эҳтиёж бўлғай. Рўза

ийдида ўтмак юз ботмон, ҳалво эллик ботмон. Қурбон ийди аввал кун ўй бир сон, қўй беш сон қурбон қилиб, мадраса ва хонақоҳнинг фуқаро ва масокин ва сойир сукконига улашғайлар. Иккинчи куни йигирми ботмон эт била йигирми ботмон буғдойни ҳалим қилиб, эллик ботмон ўтмак била қисмат қилғайлар. Раби ул-аввал ойининг ўн иккисидаким Расул хатмидур, беш қўй масолиҳи била ош пишуруб, эллик ботмон ўтмак била йигирми ботмон ҳалво тортқайлар. Ражаб ойининг ўртаси – истифтоҳ куни йигирми ботмон ҳалво, эллик ботмон ўтмак; шаъбон ойининг ўртасидаким, барот бўлғай, чалпак ўттуз ботмон, ҳалво йигирми ботмон, қишнинг тўрт ойидаким, қавс ва жадй ва далв ва ҳут бўлғай, ҳар куни ўтмак юз ададким, йигирми ботмон уч тангалик эт билан мураттаб қилғайлар ва агар эт топилмаса жижиғлиғ ош пишуриб, фуқароға бергайлар. Яна секиз ой ҳар кун йигирми ботмон ўтмак фуқароға улашғайлар.

Шароит – аввал шарт андоқ қилилдиким, мутавалли ҳар йил юз пўстин, юз капанак, юз бўрк, юз кафш, юз кўнглак, юз тунбон сотқун олғай, дағи ҳар қайсини муносиб мавсимда икки мударрис иттифоқи била мустаҳиқларға ҳар қайсиға истиҳқоқиға кўра улашгай. Ва ҳар йил тўрт юз олтун хонақоҳ ва гумбаз дағи мадраса ва масжид ва Дор ул-ҳуффоз фарши учун кийиз била буръё ва ёруғлуғ учун харж қилғай ва ҳар неким, хонақоҳ ва матбахи учун дастурхон ва қозон ва аёқ ва табақ ва пиёла ва қошуқ ва ғайри золика керак бўлса тартиб қилиб бергай. Ва ходим ва фаррошлар ҳар кеча мадраса масжидидаги долонида, дағи «Дор ул-ҳуффоз»да, дағи хонақоҳнинг гунбазида ва даҳлезларида шамъ ёндургайлар.

Яна шарт улким, мадраса маволиси мадрасада байтутат қилғайларким, агар ўзга ерда сокин бўлуб, дарс чоғи ҳозир бўлмасалар, муқаррар қилғон вазифанинг нисфин олғайлар ва бу мадраса ва хонақоҳнинг мударрисидин ё талаба ва мутавалли ва шайх ҳуффоз ва сойир амаласидин номашруъ амре содир бўлса, икки қатлағача шарьан ҳар мувоҳазаға муставжиб бўлсалар, анга кўра таъзир ва иҳтисоб қилсунлар. Уч қатла вужуд тутқондин сўнгра ихрож қилсунлар, дағи ўрниға яна киши насб қилсунлар.

Яна шарт улким, қор оритурда муқри ва ходимлар ва фаррошлар ва табақчилар борча бир-бириға мадад бўлуб, оритқайлар. Ва ариқ оритурдаким, болчиғ била қумни ариғ ёқасиға йиғарлар – мутавалли муздур тутиб кўтаргай.

Мадраса ва хонақоҳ орасидаким, тош солибдурлар – қачон бузулурдек бўлса, йилдин-йилға мараммат қилсунким, мусулмонларға ўтар – борур душвор бўлмағай.

Яна шарт улким, ҳар ўттуз йилда мутавалли «Вақфия»ни мукаррар янги битгай ва асл била муқобила қилғондин сўнгра қузот сижиллот била муқобала қилғай то айём мурури била чурумагай. Яна шарт улким, ҳеч замонда садр гумашталари ва мутаваллилар бу саркорда мадхал қилмағайлар. Модомики, шарти воқиф била мувофиқ амал қилғайлар – бу саркор амаласидин жамъ ва харж нусхаси тиламагайлар ва ҳеч навъ нима алардин олмағайларким, аларға ҳалол ва мубоҳ эмас.

Чун бу фақир мазкур бўлғон маҳдудотни вақф эрконига иқрор қилиб, бир киши тасарруфиғаким, ўз қибалимдин мутавалли қилиб эрдим – қўйдим. Қузоти изом мурофаъи шаръи зимнида вақфият ҳукми қилиб, бу маҳдудотни ўз сижиллоти била мувашшаҳ ва ўз тавқиоти била муваззаҳ қилиб, бу биқоъға мухаллад ва муаббад вақф бўлғонини муқаррар ва муайян қилдилар.

Рубоий:

Олам ишидин мени маълул эт, ё Раб,
Фақр эмгаги тортарға ҳамул эт, ё Раб.
Бу ишки, сенинг ризонг учун қилмишмен,
Ҳам айни ризо била қабул эт, ё Раб.

Рубоий:

Юз шукрки, буқъалар мукаммал бўлди,
Вақфи бу ҳудудким, муфассал бўлди.
Секкиз юз эдию сексон олти таърих[58]
Вақфияси ул кунки, мусажжал бўлди.

Рубоий:

«Вақфия»ки тортилди басе заҳмат анга,
То бўлди шаройит хатидин зийнат анга.
Машрут ила ким қилса амал раҳмат анга,
Улким, мунга тағйир берур, лаънат анга.

Рубоий:

Бу қоидани кимки тузар, бор бўлсун,
Тенгри бори ҳолатда анга ёр ўлсун.
Ким бузса, бузуқлуққа сазовор ўлсун.
Ҳақ лаънату қаҳриға гирифтор ўлсун.
Омин, ё Раббал оламин.

ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАР

III

1. *Ҳавво* – Одам Атонинг жуфти, биринчи аёл ҳамда инсон зотининг онаси.
2. *Шис* – пайғамбар, Одам алайҳиссаломнинг учинчи фарзанди. Нуҳ пайғамбар ҳам Шис наслидан бўлиб, Нуҳ пайғамбар бутун дунё тўфонидан омон қолган, шунинг учун иккинчи Абулбашар деб ҳам аталади. Шис пайғамбар Макка шаҳри атрофида яшаган. Ҳаж зиёратларини мукаммал бажарган. Макка шаҳридаги Каъба биносини тош ва лойдан биринчи маротаба қурганлардан. У Макка яқинидаги Абу Қубайс ғорига дафн этилган.
3. *Абдуллоҳ* – Абдуллоҳ ибни Абдулмуталлиб Муҳаммад алайҳиссаломнинг отаси. Қурайш қабиласидан, Ҳошимийлар хонадонига мансуб.

IV

1. *Анқо* – Қоф тоғида яшаган афсонавий қушнинг номи. Анқо тамомила йўқолиб кетган эмас, лекин жуда кам қолган деган гаплар ҳам бор. Ривоятларга кўра, Анқо афсонавий Симурғ билан айнанлаштирилади.
2. *Буроқ* – тез юрадиган, тез чопадиган ва учадиган отга ўхшаш маркабнинг номи. Муҳаммад алайҳиссалом шу маркаб воситасида Меърожга кўтарилган.
3. *Меърож* – Муҳаммад алайҳиссаломнинг Аллоҳ ҳузурига парвози. Маккадан тунда Қуддуси шарифга борилган ва у ердан Жаброил фаришта билан бирга кўкларга кўтарилган. Меърож кечасида Пайғамбар алайҳиссалом кўплаб илоҳий сир-синоатларни кўради ва қайтиб тушади. Китобларда ёзилишича, меърож воқеаси шу қадар тез содир бўлганки, қайтиб тушганда пайғамбарнинг тўшаги ҳали совимаган экан.

V

1. *Абу Бакр* (572–634) – Чорёр халифаларидан биринчиси (632–634). Муҳаммад алайҳиссаломнинг сафдошларидан, унинг қайнотаси, мўъминлар онаси ҳисобланган Ойшанинг отаси, савдогар, Қурайш қабиласидан. Абу Бакр Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбар билан бирга Маккадан Мадинага кўчиб ўтган (622). Расулуллоҳнинг вафотидан сўнг халифаликка кўтарилган.
2. *Хизр* – «оби ҳайвон» – тириклик сувини излаб топган ва ундан ичиб доимий тирик юрадиган пайғамбарнинг исми. У кишиларга йўлдошлиги, ҳамроҳлиги билан ном қозонган.

VI

1. *Мустафо* – бу сўз араб тилида танланган, сараланган маъноларда ишлатилса-да, бу ўринда Расулуллоҳнинг исмлари, сифатларидан бири.

2. *Набий* – пайғамбар. Пайғамбарлар даражасига кўра «мурсал» ва «набий» деб аталган. Улар Худонинг амрларини одамларга етказувчи шахс ҳисобланган ва уларга эргашиш вожиб бўлган. Ҳар бир мурсал пайғамбар айни пайтда набий ҳам деб юритилган. Қуръони каримда Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбарга набий деб хитоб қилинган.

VII

1. *Умар Форуқ* – чорёрлардан (634–644). Абу Бакр ҳукмронлик йиллари Умар унинг яқин сафдошларидан ҳисобланган. Умар халифалиги даврида Сурия, Фаластин, Миср, Ироқ ва Эроннинг катта ерлари босиб олинган ва араб халифалигига қўшилган. Ўз даврида у давлат ишларини кучайтирган. Умарнинг ҳукмронлик даври исломнинг «олтин даври» деб ҳисобланган.

2. *Ажам* – Араблар истилоси даврида босиб олинган ва араб халифаларига бўйсундирилган Яқин ва Ўрта Шарқ ҳамда Ўрта Осиё халқларини шундай ном билан атаганлар. Кейинчалик Эрон, Афғонистон ва Ўрта Осиё ерлари Ажам деб юритилган. Бунда «мулки Ажам» – Эрон мамлакати назарда тутилган.

IX

1. *Мадина* – Саудия Арабистонининг шимоли-ғарбий қисмида жойлашган катта шаҳарлардан бири. Ҳижоз вилоятида, Макка шаҳридан 400 км шимолда. Қадимий Ясриб (Ятриб) илк Ўрта асрлардан бошлаб Мадина деб аталган. VII асрдан бошлаб Мадина шаҳри мусулмонларнинг Макка шаҳридан кейинги энг катта зиёратгоҳ шаҳарларидан ҳисобланади. Шаҳарда Муҳаммад пайғамбарнинг уйи ва мақбараси бор. Мақбара устига катта масжид қурилган (656).

2. *Қуръон* – мусулмонларнинг муқаддас китоби. Унда ислом дини ақидалари, эътиқод талаблари, ҳуқуқий ва ахлоқий нормалари, чеклаш ва тақиқлари ўз ифодасини топган. Ислом анъанасида Қуръон Аллоҳ томонидан Муҳаммад пайғамбарга йигирма уч йил давомида фаришта Жаброил орқали ваҳий қилинган.

3. *Усмон бин Аффон* – чорёрлардан учинчи халифа (644–656). Унинг даврида халифалик ҳудуди кенгаяди. Қуръон матнлари тўпланади. У маккалик Уммавийларга ҳомийлик қилиб, ўзининг қариндош ва яқинларига давлат мансабларини ва катта-катта ерларни, хазина маблағларини бўлиб берган. Саҳобалар ҳамда қўшин бошлиқлари ўртасида унинг олиб бораётган сиёсатига қарши норозиликлар кучайиб, биринчи халифа Абу Бакрнинг ўғли Абдуллоҳ ибн Бакр раҳбарлигида ўлдирилган.

XI

1. *Али* – чорёрлардан тўртинчиси. Қурайш қабиласининг Ҳошимийлар хонадонидан Расулуллоҳнинг амакиваччаси ва куёви, 656 йилда халифалик ўрнини эгаллайди. Али Куфа шаҳрида (661) ўлдирилади. Али тарафдорлари «шиа» оқимини ташкил этадилар. У суннийлар ўртасида ҳам обрўли шахс ҳисобланади.

2. *Ҳубал* – Жоҳилият даврида араблар сиғинадиган бутнинг номи. У одам сифатида тасвир этилган, унинг ўнг қўли олтиндан ясалган, қолган аъзолари тошдан иборат бўлиб, ҳайкал сифатида ифода этилган. Исломдан кейин Ҳубал аста-секин унутилган.

3. *Зулфиқор* – Ҳазрат Алининг дудама, кескир қиличи. Кейинчалик бу қилич халифаларга ўтган. Зулфиқор сеҳрли кучга эга бўлган қурол сифатида тасвирланади.

XIII

1. *Шайх Фаридуддин Аттор* – Эроннинг машҳур мутасаввуф шоирларидан ҳамда шайхларидан. Исми Муҳаммад ибн Иброҳим. Отасининг изидан бориб, атторлик ва табобат билан шуғулланади. Мўғуллар ҳужуми даврида, 1220 йилда Нишопурда вафот этган. У «Тазкират ул-авлиё», «Илоҳнома», «Мусибатнома», «Ушгурнома», «Мантиқ ут-тайр», «Лужжаи-хилож», «Асрорнома», «Мухторнома», «Панднома» ва бошқа асарлар ёзган.

2. *«Мантиқ ут-тайр»* – Фаридуддин Атторнинг асари бўлиб, Ғаззолийнинг қушлар ҳақидаги асаридан руҳланган ҳолда 1175 йилда ёзилган. Ушбу асар ўз замонасидаги пешқадам шоирларда катта қизиқиш уйғотган. Алишер Навоий ўзининг «Лисон ут-тайр», турк шоирларидан Гулшаҳрий *«Мантиқ ут-тайр»* (Қуш нутқи) асарини айнан ушбу асардан таъсирланиб ёзган.

3. *Сулаймон* – табиат ва жамиятнинг кўп сир-асрорларидан хабардор бўлиб, ҳайвон ва қушлар тилини билган. Шамол, инс-жинс, жинлар унга қарам бўлган.

XVI

1. *Жаброил* – тўрт муқарраб фариштанинг бири. Хабар берувчи ушбу фариштa Муҳаммад пайғамбарга Қуръон сураларини етказиб турган. Қуръонда Жаброил «Муқаддас руҳ» номи билан тилга олинади.

2. *Билқис* – Сулаймон пайғамбарнинг суйган қуши Ҳудҳуд Сабо мамлакатининг подшоҳи хотин киши эканлигидан хабар келтиради. Мамлакат аҳли ўта, куёшга, ойга ва бошқа нарсаларга ибодат қилишини маълум қилади. Сулаймон пайғамбар Ҳудҳуд орқали Билқисга нома юбориб, мамлакат Сулаймон пайғамбарга тобе бўлиши кераклигини айтади. Билқис Сулаймон пайғамбарнинг олдига ўзи келиб, бутун шартларни қабул қилади. Сулаймон пайғамбар Билқисни ўз никоҳига олади.

XIX

1. *Моний ибн Фатак* (216–277) – Монийлик таълимоти асосчиси, наққош ва рассом. Моний «Шабуракон», «Канзил-аҳъеъ», «Авангэльон», «Кефалея», «Бунгаҳик» (Бунгаҳинг) номли асарлар ёзган. Ривоятларга кўра, Монийнинг ўз даврида истеъдодли наққош, рассом сифатида танилгани ҳикоя қилинади. Шунга кўра, у Шарқ достончилигида кўп тилга олинади.

XXVI

1. *Фарҳод* – «Фарҳод ва Ширин» Шарқ халқлари оғзаки ижодиёти ва ёзма адабиётида кенг тарқалган достон. Эронда ҳукмронлик қилган Хусрав II Парвез (591–628), унинг хотини Ширин ва тошгарош Фарҳод ҳақида тарқалган ривоятлар асосида шундай достонлар юзага келган. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида Хусрав билан Ширин муҳаббати ва ҳалокати ҳикоя қилинади. Илк мустақил «Хусрав ва Ширин» (1181) Озарбайжон шоири Низомий Ганжавий достонидир. Алишер Навоий ўзининг «Фарҳод ва Ширин» достонида Фарҳодни энг мукаммал шахс сифатида тасвирлаб, асарнинг марказий образи қилиб олди.

LXV

1. *Қорун* – бекиёс бойликка эга бўлган шахс. У ўзининг хасислиги билан ҳам машҳур. Бадиий адабиётда давлатмандлик ва хасислик рамзи сифатида тилга олинадиган ушбу шахс яҳудий қавмидан.

LXXVII

1. *Искандар* – Шарқ халқлари адабиётида кенг тарқалган образ. Биринчи маротаба Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида тарихий фактлардан бирмунча тўғрироқ фойдаланишга ҳаракат қилинган. Низомий Ганжавийнинг «Искандарнома», Амир Хисрав Деҳлавийнинг «Ойинаи Искандарий», Жомийнинг «Хирадномаи Искандарий» достонларида Искандар образи моҳир лашкарбоши, олим, файласуф тарзида кўрсатилади. Алишер Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо»да: « ...ва Искандар Зулқарнайн Ёфаснинг тўртинчи ўғлидур Рус наслидин...» деса, «Тарихи мулуки Ажам»да: «Нисбатида (насабида) ихтилоф кўп экани, баъзилар уни Дороб ўғли, айрим тарихчилар Искандар – Хурмуси Румий ўғли эканлигини ёзишган», дейди. «Садди Искандарий» достонида эса Искандарнинг идеал образини яратиб, уни пайғамбар, вали ва адолатли шоҳ сифатида талқин этади.

2. *Сурўш* – Жаброил фариштанинг иккинчи номи.

LXXVIII

1. *Мусҳаф* – Қуръон. 651 йилда халифа Усмон буйруғи билан кўчирилган Қуръон нусхаси ҳам Мусҳаф деб аталган. Кейинчалик мусулмон халқлари орасида Қуръоннинг ҳар қандай қадимий қўлёзмасини Мусҳаф деб аташ одат тусига кирган.

LXXIX

1. *«Шайх Санъон»* – Шарқ мамлакатлари халқлари орасида «Шайх Санъон» ҳақидаги севги қиссаси кўп замонлардан бери маълум. Бу қисса биринчи маротаба шайх Фаридуддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» номли машҳур асари таркибида учрайди. Шайх Санъон XI–XII асрларда яшаган тарихий шахс деб тахмин этилади. Бу ҳикоя Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» асарида ҳам тилга олинган.

2. *Каъба* – (арабча – куб) Ислом дунёсининг муқаддас ибодатхонаси, Саудия Арабистонининг Макка шаҳрида 10x12x15 ўлчамдаги кулранг тошдан иборат иншоот. Ислом таълимотида Байтуллоҳ (Аллоҳнинг уйи), Байт ул-ҳарам (Муқаддас уй), Қуръонда Ал-масжид ул-ҳарам (Муқаддас масжид) деб аталади. Ҳовли саҳнида Оби замзам булоғи мавжуд. Ҳозир барча ислом мамлакатларидан мусулмонлар Маккага ҳаж этиш учун келадилар. Каъба бутун мусулмонларга «Қибла» бўлиб хизмат қилади.

3. *Жунайд* – Жунайд Бағдодий машҳур шайхлардан бўлиб, Бағдод шаҳрида туғилган. Исми Абулқосим, отаси шиша асбоблари билан савдо-сотиқ қилган. Имом Шофийнинг шогирдларидан. Суфён Сурийнинг мазҳабида. 910-911 йилларда вафот этган. Бутун умри давомида 30 марта ҳаж қилган.

4. *Боязид* – Боязид Бистомий, асли исми Тайфур бинни Исо бинни Одам бўлиб, машҳур шайхлардан Боязид Бистомий номи билан танилган. Олим ва шоир Тайфурия тариқатининг асосчиларидан. 961 йилда вафот этган.

5. *Ваҳй* – Аллоҳ томонидан Жаброил фаришта орқали пайғамбарларга юбориб турилган нома ва хабарлар. Пайғамбарлар бу нома ва хабарларни умматларига етказишган.

6. *Рум* – Кичик Осиё. Рим давлати ва унинг халқига берилган нисбат. Бир вақтлар Византия Рим империясига қўшилгач, Византия ҳам Рум деб атала бошланган. Шунга кўра, Қора денгиз ҳам Шарқ тарихий адабиётларида Рум денгизи номи билан юритилган. Туркlar Византияни урушиб олгандан кейин бу ном туркларга ҳам ўтади.

7. *Юсуфи Канъон* – Шарқ адабиётида кенг тарқалган тимсоллардан бири. Канъонлик Яъқуб (а.с.)нинг ўғли. Қуръонда Юсуф (а.с.)нинг қиссаси «энг гўзал қисса» дея таърифланади ва у «Юсуф» сурасида тўлиқ келтирилади.

8. *«Лоҳавл»* – «Лоҳавла вало қуввата илло биллоҳил алийюл азим» – «Буюк ва олий Аллоҳдан бошқа куч ва қудрат йўқ». Бу кўрққанда, ҳаяжонга тушганда ва ҳаҳл чиққанда ўқиладиган дуо.

9. *Батҳо* – Макка шаҳрининг иккинчи номи.

10. *Хошимий* – VII асрда Маккада яшаган Қурайш қабиласига мансуб хонадонлардан бирининг номи.

11. *«Лайли ва Мажнун»* – Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган самимий севги ҳақидаги достон. Унинг сюжети дастлаб араблар орасида вужудга келган. «Лайли ва Мажнун» Алишер Навоий «Хамса»сининг учинчи достони (1484).

12. *Суҳо* – осмондаги 540 та ҳулкар тўпламидаги юлдузларнинг энг хираси.

LXXXVI

1. *Шайх Нажмиддин Кубро* – тўлиқ исми Аҳмад ибн Умар Абулжаннаб Нажмиддин (1145–1221). Тасаввуфнинг Ўрта Осиёдаги йирик вакилларидан. Кубравийлик тариқатининг асосчиларидан. Тасаввуфга оид асарлари бор. Унинг таълимоти Ўрта Осиё ва Эронда кенг тарқалган. Уларча, овоз чиқармасдан зикр қилиш амалда бўлган. Шайх Нажмиддин Кубро мўғул истилоси даврида вафот этган.

2. *Асҳоби каҳф* – Юнон мамлакатининг бутпараст подшоҳи Доқёнус ниҳоятда жоҳил, золим бўлган. Шоҳнинг мулозимлари орасида мусулмонлари ҳам бўлиб, улар ҳамиша яширин ибодат қилганлар. Доқёнус бундан хабар топиб, мулозимларни ушлаб қатл қилмоқчи бўлганда улар қочган. Йўлда бир қўйчивон ҳам ўзининг ити билан қочқинларга қўшилган. Кўп юрганларидан сўнг бир ғорга кириб беркинадилар ва у ерда ётиб ухлайдилар. Бу уйқу 309 йил давом этади. Уйғонганларида золим подшоҳ тахтдан кетганлиги, улар ўзларининг ғор дўстлиги туфайли золим шоҳ зулмидан қутулиб қолганликлари маълум бўлади.

LXXXIX

1. *Шайх Абу Саид Абул Хайр* – машҳур шайхлардан, исми Фазлиллоҳ. Ўз даврида барча машойихлар уни ўзларига устоз деб билганлар. Абу Саид Абул Хайрнинг устози Абул Фозил Ҳасан Сарахсийдир. Ўзи Хуросондан, 1048 йилда вафот этган.

CI

1. *Хирқоний* – Абулҳасан Хирқоний машҳур шайхлардан. Асли исми Али бинни Жаъфар, лақаби Абулҳасан. Эроннинг Хирқон деган жойида туғилганлиги туфайли Хирқоний деб юритилган. 1023 йилда вафот этган (Харақоний деб ҳам юритилган).

CIV

1. *Басра* (арабча Бассара) – Ироқнинг жанубидаги шаҳар, Басра вилоятининг маъмурий маркази. Ироқнинг энг катта порт шаҳарларидан. 637 йилда халифа Умар (634–644) қурдирган шаҳар. VIII–IX асрларда халифаликнинг маданий ва иқтисодий маркази бўлган.

2. *Хотам* – тўлиқ исми ва лақаби Абу Адий бинни Абдуллоҳ бинни Саъд бўлиб, арабларнинг атоқли қабила бошлиқларидан ҳисобланган. Ҳотам ўзининг саховатлиги билан шуҳрат топган. У шоир ҳам бўлган.

CVII

1. *Жамшид* – Жам шаклида ҳам учрайди. Эроннинг Пешдодийлар сулоласининг тўртинчи ҳукмдорларидан. Наврўзнинг байрам қилиниши унинг номи билан боғлиқ.

CX

1. *Арасту* – Юнон файласуфларидан Аристотелнинг арабча шакли (Милоддан аввал 384–322). Қадимги юнон фалсафа фани тараққиётида янги давр яратган буюк мутафаккир. Милоддан аввал 343 йилдан Македония тахтининг вориси, Александр Македонскийга устозлик қилган.

2. *Афлотун* (милоддан аввал 428 ёки 427 – Афина 348-347) – қадимги Юнон файласуфи. Тахминан 407 йилда Сократ билан танишиб, унинг энг яқин шогирдларидан бири бўлган.

CXIII

1. *Азроил* – тўрт муқарраб фаришталардан бири. Улар Жаброил, Микоил, Азроил ва Исрофилдир.

CXIX

1. *Азозил* – Шайтоннинг исми.

CXXII

1. *Ибн Адҳам шоҳ Иброҳим* – Иброҳим Адҳам Балх шаҳрида туғилган. Лақаби Абу Исҳоқ, исми ва нисбаси Иброҳим Адҳам бинни Сулаймон бинни Мансур Балхий. У Фузайл Аёз, Абу Юсуф Ғайбуллийлардан таълим олади ва катта каромат ва мақомат аҳлидан бўлиб етишади. 777 йилда Шом шаҳрида вафот этади.

2. *Балх* – Шимолий Афғонистонда, ҳозирги Мозори Шарифнинг ғарбидаги кўҳна шаҳар. Милоддан аввал еттинчи асрдан бошлаб маълум. Балх тарихда Умм ул-билод (шаҳарлар онаси) номи билан ҳам машҳурдир. Юнонлар уни Бактра деб атаганлар.

3. *Нишобур* – ҳозирги Эроннинг шимоли-шарқидаги қадимий шаҳар. Хуросон остонида. У энг қадимги маданият марказларидан ҳисобланади. Шаҳарда Умар Хайём ва Фаридуддин Аттор яшаб ижод этган ва шу ерга дафн этилган.

CXXVIII

1. *Порсо* – Хожа Муҳаммад Порсо – машҳур бухоролик шайхлардан бири бўлиб, исми Муҳаммад бинни Маҳмуд Ҳофизи Бухорийдир. Порсо номини Шайх Баҳоуддин Нақшбанд берган. 70 ёшида, 1419 йилда вафот этган.

2. *Абу Наср* – Хожа Абу Наср Порсо – машҳур шайхлардан бўлиб, унинг лақаби иккита: Бурҳониддин ҳамда Ҳофизиддиндир. Хожа Муҳаммад Порсонинг муриди. 1460 йилда вафот этган.

CXXVII

1. *Абу Бакр Нишобурий* (852–935) – Абдуллоҳ бин Муҳаммад машҳур фақиҳ ва ҳадис билимдонларидан, зоҳид ва тақводор киши бўлган. Бағдод шаҳрида яшаган.

2. *Шиблий* – машҳур шайхлардан, исми Абу Бакр Муҳаммад Жаъфар бинни Юнус, 945 йилда вафот этган.

3. *Нурий* – Абулҳасан Нурий – машҳур шайхлардан, исми Аҳмад ибн Муҳаммад. 907 йилда вафот этган.

CXL

1. *Абдуллоҳ Ансорий* – машҳур мутасаввуф шайхлардан, 1005 йилда Ҳирот шаҳрида туғилган. 1093 йилда вафот этган. Мақбараси Ҳирот шаҳрида.

CXLVIII

1. *Етти водий* – тасаввуфда, шахс руҳий такомиллашиш йўлида босиб ўтиши лозим бўлган етти босқич, даража, поғона. Улар қуйидагилардан иборат: Талаб водийси, Ишқ водийси, Маърифат водийси, Истиғно водийси, Ҳайрат водийси, Тавҳид водийси, Фақру фано водийси.

CLII

1. *Ҳижоз* – Саудия Арабистонининг ғарби-шимолий қисми, яъни Макка ва Мадина шаҳарлари жойлашган водий Ҳижоз деб юритилади.

CLIII

1. *Мусий* (Мусо) – Қуръони каримда номи 136 марта зикр этилган пайғамбар. Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида Мусо (а.с.) нинг золим Фиръавн, хасис Қорун, Бани Исроил қавми билан муомаласи, Хизр (а.с.) билан қилган сафари, Тавротнинг нозил бўлиши воқеаларини ёритади ва Мусо (а.с.) «мўъжизоти барча анбиёдин кўпдир», деб хабар беради.

2. *Фиръавн* – Қадимги Миср подшоҳларининг номи. 18-сулоладан бошлаб подшоҳ Фиръавн деб аталган. Мисрда қурилган йирик пирамида ва ибодатхоналар фиръавнлар номини муқаддаслаштирган ва улуғлаган.

3. *Маҳдий* – ўн икки имомнинг охиргиси бўлиб, қиёмат яқинлашганда қайтиб келиб Дажжолга қарши курашади, дейилади.

4. *Дажжол* – қиёмат яқинлашганда чиқиб, мусулмонларни тўғри йўлдан оздирадиган ва кўп фитнаю фасодларга сабаб бўладиган шахс. Дажжол ҳадисларда кўпгина ривоятларда тилга олинади.

5. *Масиҳ* – Масиҳо – Исо пайғамбарнинг лақаби. Исо пайғамбарнинг нафаси ўлган одамларни тиригтириш, унга жон ато этиш қудратига эга бўлган. Шеърларда шу хислат билан сингиб кетган.

6. *Бу Жаҳл* – асли исми Амр ибн Ҳишом. Макка шаҳрининг зодагонларидан. Ҳазрат Муҳаммад пайғамбар тарғиботига қарши турғани ва унга душманлиги учун қувғинга учраган. Шу боис унга ислом тарихида Абу Жаҳл лақаби берилган. Абу Жаҳл Бадр жангида (624) ҳалок бўлган.

CLV

1. *Марям* – «Минг бир кеча» ҳикояларининг қаҳрамонларидан, моҳир ва эпчил каштачи аёл.

2. *Намруд* – Иброҳим Халилуллоҳни ўлдиришга буйруқ берган золим шоҳ. Уни пашшалар талаб ўлдирган.

3. *Халил* – Иброҳим алайҳиссаломнинг лақаби. Золим шоҳлардан Намруд уни ўтга ташламоқчи бўлганда Худонинг амри билан ўлмасдан қолган. Катта гулхан – ўт, гулзорга айланган.

4. *Калимуллоҳ* – Аллоҳ билан сўзлашган Мусо пайғамбарнинг лақаби.

5. *Муҳаммад* – Муҳаммад алайҳиссалом.

6. *Заҳҳок* – қадимги тарихга кўра, Жамшид қатлидан сўнг тахтга Заҳҳок ўтиради. У золимлиги билан ном таратади. Шунга кўра, Заҳҳокка қарши темирчи Кова кўзғолон кўтаради. Кўзғолонга пешдодий шоҳларидан Фаридун ҳам қўшилиб Заҳҳокни енгадилар.

7. *Нушинрвон ёки Анушинрвон* – Шарқда адолат тимсоли бўлиб, афсоналарга қоришган шахс. Милоддан олдин ўтган Эрон шоҳларидан бири.

CLVIII

1. *Мансур* – Мансур Ҳаллож, тўлиқ исми Ҳусайн ибн Мансур (858–922). Машҳур мутасаввифлардан. «Мен ҳақман», (Ана-л-ҳақ) – Менинг ўзлигим худонинг ўзлигидир, деган мажозий фикрни илгари сурганлиги учун руҳонийлар томонидан ўлдирилган.

CLX

1. *Узро* – «Вомиқ ва Узро» қиссаси. Шарқ халқлари адабиётида кенг ўрин олган эпик асарлардан. Унинг ижобий қаҳрамонлари халқ оғзаки ижодида ҳамда ёзма адабиётда кенг тарқалган. Қиссанинг ўзбек тилида ҳам бир нечта вариантлари мавжуд.

CLXII

1. *Шайх Абдулаббос қассоб* – Исми Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Абул Карим. Табаристонда ва Омилда имомлик қилган. Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Табарийнинг шогирдларидан.

CLXIII

1. *Хожа Баҳоуддин Нақшбанд* – исми Саййид Муҳаммад ибн Жамолиддин. Бухоронинг машҳур шайхларидан (1318–1389). Нақшбандийлик тариқатининг асосчиларидан. Металга нақш бериш касби билан шуғулланган. Шунинг учун «Нақшбанд» тахаллуси берилган. У ўз тариқатида «Дил ба ёру, даст ба кор» (Қалбинг Аллоҳда, қўлинг ишда бўлсин) калимасини асосий шиор қилиб олган.

CLXV

1. *Шайх Суфён Саврий* – машҳур мутасаввуф шайхлардан, исми Абу Абдулло бинни Саид, 783 йилда вафот этган.

CLXXIII

1. *Осаф* – Сулаймон пайғамбар даврида яшаб ўтган шахс. Пайғамбар яқинларидан ҳисобланган ва улуғ карамотларга эга бўлган.

2. *Қақнус* – «Лисон ут-тайр» асаридаги қушлардан бири. Бу қушнинг тумшугида кўп (суқба) тешиклари бўлиб, улар орқали ҳар хил ёқимли куй ва оҳангларни чиқарган. Қақнусни жуфти бўлмас экан, умри бўйи чўп, ўтин йиғиб, умрининг сўнгида жуда чиройли ва узоқ куйлар экан, унинг жозибали сайрашидан ўзи йиққан ўтинга ўт кетиб, ўзи ҳам, ўтин ҳам куйиб кул бўлар экан. Ўт кулидан янги «Қақнусбача», яъни унинг боласи чиқиб, у ҳам ўз йўлида отаси қилган ишларни давом эттирар экан.

CLXXIV

1. *Фисоғурс* – Пифагор, қадимги юнон файласуфи, эрамиздан олдин 571–497 йилларда яшаган. Пифагор тарафдорлари эрамиздан олдин IV асргача илм-фанга, айниқса, математика, астрономия фанлари тараққиётига ўз ҳиссаларини қўшганлар. Ривоятларга кўра, Фисоғурс ўрмон яқинидан ўтиб кетаётганда қақнус номли қушнинг куйлаётганини эшитган. Бу унга мусиқа куйларини, мусиқа асбобларини кашф этишига сабаб бўлган.

2. *Самандар* – доимо ўт, олов ичида яшайдиган ҳайвон, катта-кичиклиги каламушча. Афсонага кўра, у гўё ўт ичида пайдо бўлиб, ўт ичида яшар ва ҳалок бўлар экан.

CLXXVI

1. *Бистом* – Эронда, Хуросоннинг жануби-шарқида, Кирмон билан Кўҳистон орасидаги шаҳар. Атрофини тоғлар ўраган. Унинг олмоси қадимдан машҳур.

CLXXVIII

1. *Қайс Омир* – Алишер Навоий «Лайли ва Мажнун» асарининг бош қаҳрамонларидан. Омир Мажнуннинг отаси бошқарган қабиланинг номи. Қайс Мажнуннинг асли исми.

CLXXXVI

1. *Маҳмудшоҳ* – Маҳмуд ибн Сабуктагин (туғилган йили номаълум – 1030). 999 йили Маҳмудшоҳ бутун Хуросонни эгаллаб, ўзини султон деб эълон қилади. Ҳукмдорлик даврида, Ғазна шаҳрида жуда катта нодир китобларни тўплаган, ўзи паҳлавий ва араб тилларини яхши билган, шеър ҳам ёзган.

2. *Аёз* – Султон Маҳмудшоҳнинг (1030) хос маҳрами ва қули. Исми Абу Нажим. 1057 йилда вафот этган.

CXCI

1. *Саъдий* – Муслиҳиддин Абу Муҳаммад ибн Мушрифиддин. Шайх Саъдий номи билан машҳур (1203, 1210–1292). Форс-тожик шоири, мутафаккир, файласуф ва олим. Унинг «Бўстон» (1257) ва «Гулистон» (1258) асарлари Шарқ халқлари маънавий-ахлоқий ҳаётининг ўзига хос қомусидир.

2. *Низомий* – Низомий Ганжавий, асли исми Муҳаммад Илёс ибн Юсуф (1141–1209). Озарбайжон шоири. Шарқда биринчи «Хамса»навис сифатида машҳур. Унинг «Хамса»си «Махзан ул-асрор» (1170), «Хисрав ва Ширин» (1181), «Лайли ва Мажнун» (1188), «Ҳафт пайкар» (1196), «Искандарнома» (1199–1200) достонларидан иборатдир.

3. *Хисрав* – Амир Хисрав Деҳлавий (1253–1325). Ҳинд ва форс-тожик шоири, мусиқашуноси, форс, урду ва ҳинд тилларида асарлар ёзган. Хисрав Деҳлавийнинг лирикаси беш девондан иборат бўлиб, Низомийга жавобан «Хамса» ҳам яратган (1298–1301).

4. *Жомий* – Абдураҳмон Жомий (1414–1492). Йирик олим, файласуф, шоир. Алишер Навоий ўзининг «Хамсат ул-мутаҳаййирин» китобида Жомийнинг ўттиз саккизта асарини санаб ўтган. Унинг асарлари фалсафа, тасаввуф, тилшунослик, адабиётшунослик ва санъат соҳаларига оид бўлиб, назм ва насрнинг ҳар хил жанрларида ёзилган.

5. *Фоний* – Алишер Навоий ўзининг форс-тожик тилида ёзган асарларида Фоний тахаллусини қўллайди. 1496 йилда «Девони Фоний» девонини тузган. «Лисон ут-тайр» (1498-1499) асарига ҳам «Фоний» тахаллусини қўллаган.

CXCII

1. *Султон Ҳусайн* – асли исми Ҳусайн Мирзо Мансур бинни Мирза Бойқаро (1438–1506). Хуросон ҳукмдори (1470–1506). Ғазал жанрида қалам тебратиб девон тузган, «Рисолаи Ҳусайн Бойқаро» (1485) номли насрий асари ҳам бор.

CXCIII

1. *Ясриб* – Мадина шаҳрининг қадимги номи.

«МАЖОЛИС УН-НАФОИС»НИНГ ИЗОҲ ВА ТАРЖИМАЛАРИ

1. *«Ва дуруди номаъдуд ул хулосаи маъдум ва мавжудғаким»* – мавжуд бўлган ва бўлмаган нарсаларнинг яратувчисига саноқсиз мақтов ва дуолар бўлғай, демакдир.
2. *«Малики аллом»* – Аллоҳ кўзда тутилади.
3. Қуръони каримнинг нозил бўлиши ҳакида сўз кетмоқда.
4. *Жаброил* – тўрт муқарраб фариштанинг бири.
5. *«Хайр ул-аном алайҳиссалавоту вассаллам»* – арабча: одамларнинг яхшиси, унга салом ва дуолар бўлсин, демакдир. Бу ибора Муҳаммад пайғамбар номига қўшиб ёки уни назарда тутиб айтилади.
6. *Абдураҳмон Жомий* (1414, Жом, – 1492, Ҳирот) – форс-тожик адабиётининг етук намояндаси, шоир, мутафаккир ва олим. Алишер Навоий Жомий ҳақида унинг вафотидан кейин махсус «Хамсат ул-мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) асарини ёзган.
7. *«Мадда зиллаҳу ва иршодаҳу»* – арабча: Аллоҳ унинг сояси ва тўғри йўлини узайтирсин, демакдир.
8. *«Баҳористон»* – Жомийнинг 1487 йилда Саъдий Шерозийнинг машҳур «Гулистон» асари пайравлигида ёзган ахлоқий ва тарбиявий мазмундаги асари. Жомий ўз ўғли Зиёвуддин Юсуфга дарслик тарзида яратган. «Баҳористон» муқаддима ва 8 боб (равза) дан иборат: 1) орифлар саргузашти; 2) улуғлар ҳикматлари; 3) адолатли шоҳлар ҳақида; 4) сахийлик тарғиби; 5) ишқий ҳикоятлар; 6) ҳазил-мутойибалар; 7) шеър ва шоирлар; 8) тамсиллар.

Навоий бу ерда «Баҳористон»нинг еттинчи бобини назарда тутади. Моҳиятан, бу боб замима тазкира бўлиб, унда Рудакийдан Навоийгача 37 нафар машҳур шоирлар ҳақида маълумот мавжуддир.

9. *Султони Соҳибқирон* – бу ерда Ҳусайн Бойқаро назарда тутилади. Илми нужумда икки сайёра тўқнашган пайтда туғилган болани англатади.
10. *Нигорхонаи Чин* – Чин расмлари хонаси. Бу ерда Навоий Жомийнинг «Баҳористон» асарида шоирларга бағишланган бобни шундай безадики, унга Чин (Хитой) нигорхонасининг ҳам рашки келади, деб таърифлайди.
11. *Амир Давлатшоҳ* (тахминан 1436/38 – 1497) – тазкиранавис. Отаси Амир Бахтишоҳ Шоҳрух Мирзонинг лашкарбошиларидан бўлган. Давлатшоҳ «Улоий» таҳаллуси билан шеърлар ҳам ёзган. 1471 йилга қадар Ҳусайн Бойқаро хизматида бўлган. Ҳиротдан қайтгач, отаси мулкида деҳқончилик қилган ва адабий ижод билан шуғулланган.
12. *«Тазкират уш-шуаро»* – Давлатшоҳнинг 1486 йилда ёзган асари. Унда Ироқ, Эрон ва Ўрта Осиёда X–XV асрларда яшаб ижод қилган 150 дан зиёд шоирлар ҳақида маълумотлар берилади.
13. *«Султони Соҳибқироннинг ҳумоюн валодатлари»* – Ҳусайн Бойқаронинг туғилган йили (1438) назарда тутилади.
14. *«Аммо ҳоло бу фано дор ул-ғуруридин бақо дор ус-сурурига интиқол қилибдурлар»* – ҳозирда ўткинчи ғурур саройидин (яъни, бу дунёдан) абадий хурсандчилик саройига (яъни, у дунёга) кўчиб ўтишган (яъни, вафот этишган), демакдир.
15. *«Ҳоло бу фаррух замонда намояндадурлар»* – ҳозир бу бахтиёр замонда ҳаётдирлар, демакдир.
16. *«Мажолис ун-нафоис»* – Нафис мажлислар.

АВВАЛГИ МАЖЛИС

1. *Амир Қосим Анвор* – Шоҳ Қосим Анвор Табрезий (1346, Табрез – 1433, Жом). Араб ва юнон, форс ва туркий тилларни яхши билган ҳамда шу тилларда шеърлар ёзган. У тасаввуф адабиётининг йирик намояндаси сифатида машҳур. Асарларида ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий масалалар илгари сурилади. Навоий «Насойим ул-муҳаббат» асарида ҳам бу шоир ҳақида муфассал маълумот беради.
2. *«Қуддиса сирриҳу»* – арабча: сирри муқаддас бўлғай, деган маънони англатади ва вафот этганлар ҳақида айтиладиган дуо ҳисобланади.
3. *Валоят аҳли* – валий, авлиё одамлар.
4. *Ҳақойиқ ва маориф* – ишқи ҳақиқий ва маърифат мазмунида ёзувчилар.
5. *Садруддин Ардабилий* – XIV асрдаги машҳур тасаввуф шайхларидан.
6. *«Анис ул-ошиқин»* – ошиқларнинг дўсти. Қосим Анворнинг асари.
7. *Таржеъ* – қайтариш, такрорлашни англатади. Шеърда такрорланувчи банд бўлиб, бунда шоир вазни бир, қофияси бошқа бўлган бир неча банд шеърнинг ҳар банди сўнгида бир байтни такрорлаб келтиради. Такрорланган байт ҳар банд охиридаги байт билан боғланиб бориши шарт ҳисобланади.
8. Байтнинг таржимаси (бундан кейин «тарж.:» деб бериб борамиз): Аллоҳга шукрки, сенинг икки жаҳон мулкига сармоя бўлган ишқинг менинг юрагим ва жонимдадир.
9. Тарж.: Риндмиз, ошиқмиз, жаҳон ўртовчилар ва ёқавайронлармиз. Сенинг ғаминг турганда дунё ғамини чекишдан не фойда?!

Бу байтдаги «ринд» сўзининг таърифи «Фиёс ул-луғат»да: «Ринд – шариат қоидаларини жоҳиллик юзасидан эмас, онгли суратда инкор қилувчи одам», деб берилади. Тасаввуф истилоҳотида «ринд» барча бойлик, лавозим, зоҳирий илтифоту мулозиматлардан ўзини йироқ ташлаб, олам ва одамнинг энг юксалган поясида ўзини озод сезувчи ҳур фикрли инсонни англатади.

10. *Жалолуддин Румий* (1207–1273) – шоир ва мутафаккир. Унинг «Маснавийи маънавий» номли асари дунёга машҳур. Унда илоҳиёт, фалсафа, тасаввуфга оид масалалар ўз аксини топгандир. 6 мустақил дафтардан иборат бу асарда кўплаб ривоятлару ҳикоятлар, масалу латифалар ўрин олган.

11. Тарж.: Табризда бир Саййидзода бор эди.

12. Тарж.: Феъл, сифат, зот ва исмларинг билан ҳамма яширин ва ошкор нарсаларнинг асли ўзингсан.

13. *Жорубкаш* – масжид, мадраса, хонақо ва мозорни супурувчи хизматкор. Навоий бу ерда Жом вилоятидаги Харжард деган жойдаги мозорда дафн этилганларга, жумладан, Қосим Анворга ўз ҳурмати ва эътиқодини изҳор этади.

14. Хамса ва салосина ва самона миа – арабча: 835 йилни англатади. Милодий ҳисобда 1431–1432 йилга тўғри келади.

15. Мир Қосим Анвор кўзда тутилади.

16. *Имом Али Мусо ар-Ризо* – Али ибни Мусо, лақаби Али Ризо. Ислом ақидаларига кўра саккизинчи имом. У аввал Мадинада яшаган, 816 й. да Халиф Ал-Маъмун томонидан Хуросонга келтирилган ва 817 й. да Марвда 33 минг одам қатнашган йиғинда валиаҳд деб эълон қилинган. Имом Ризонинг номи Маъмун номидан кейин тангаларда зарб этила бошлаган. Маъмун ҳатто унга ўз қизи Ҳабибани беради. Али Ризо Эронда қадимги Тус шаҳри яқинидаги Нукон деган қишлоқда тўсатдан вафот этади. Маъмун уни ғоят катта дабдаба билан Санобод деган Хорун ар-Рашид мақбараси жойлашган боғда дафн қилади. Кейинчалик бу ерда Машҳад шаҳри пайдо бўлади. Навоий вазирлик даврида Имом Ризо мақбарасининг жанубий қисмида гўзал бир айвон қурдирган ва ундаги устунларнинг бирига Ҳусайн Бойқаро номини ўйдирган. Бу ерда шоир Мир Маҳдумнинг отаси Маккадан Машҳадга Али Ризо мақбараси зиёратига келганлигини баён этади.

17. *«Ман хадима худима»* – арабча: ким бировга хизмат қилса, унга ҳам кимдир хизмат қилади.

18. Тарж.: Чалғучи тарона чал, соқий май тутгил, кимки, «май ҳаром» деган бўлса, унинг қони ҳалоллир.

19. Тарж.: Мени риндлик оламида расволикнинг нишонаси қилдинг, дилимни олиб, жонимни юз надоматга қўйдинг.

20. *Муаммо* – арабча: яширинган, беркитилган, демакдир. Муаммо Шарқ шеъриятида кичик лирик жанр турларидан бири. Мисраъ, бир-икки байтда (баъзан жумла, ибора ёхуд бир сўз ҳам бўлиши мумкин) исм ёки бирор сўз яширинган бўлади. Муаммода эса унга мураккаб имо-ишоралар мавжуд. Муаммони махсус қоидаларга асосан (унга рамз, имо, киноя, ўхшатиш, сўз ўйини, араб алифбосидаги ҳарфлар нуқталарини алмаштириш, сўзларнинг бошқа тиллардаги синонимларини топиш, тескари айлантириш ёки «абжад» ҳисоби (ҳарфларнинг рақам маънолари) ва ҳ. к. йўллар билан топиб олиш, ечиш керак бўлади. Муаммони тузиш ва уни ечиш қоидаларига бағишланган махсус рисолалар ҳам яратилган. Айниқса, XV асрда муаммо кенг тарқалган. Жомий ва Навоий ҳам муаммо ҳақида рисолалар ёзганлар. Бу муаммода «Аҳмад Мирак» исми яширинган. Аслиятда шундай ёзилади.

سرمی ندارم مدارو میار

بمان سعدرا بر سر کوی یار

Тарж.: Мен май истамайман, уни берма ва тутма. Саъдни ёр кўчаси бошига олиб қўй.

Биринчи мисраънинг яна шундай мазмуни бор: ی сўз аввалидаги «ҳарф» م менда йўқ.

Агар می дан م олиб ташласак, ی қолади. Унинг рақам маъноси 10, ҳарфларда 0 د ёзилади. Бу икки ҳарфнинг рақам йиғиндиси (د = 4 ва ه = 5) 9 бўлади. 9 рақами яна (ا = 1 ح = 8) ا ва ح бирикувидан ҳосил бўлади. Шундай қилиб, «май» сўзидан «аҳ» бўғимини чиқардик. «مراد» ни – «мад»ни ол, деган ишорага биноан «Аҳ»га «мад»ни қўшсак «Аҳмад» чиқади. میار дан «ми» олинади. Юқоридагидек иккинчи мисрадан «Саъд»ни қолдириб «ро»ни, яъни «р» ҳарфини қўй сўзининг аввалига, яъни, биринчи ҳарфи олдига олиб бориб қўйилади ва «Мирак» ҳосил бўлади. Натижада кўрсатилган муаммо ечими «Аҳмад Мирак» исми чиқади.

Кўринадики, муаммони ечиш араб алифбосига асосланади ва уни таржимасини бериш билан мақсад ҳосил бўлмайди. Шунинг учун муаммоларни араб алифбосида бердик ва таржима қилмадик.

21. Тарж.: Мен ёмонлик қилдим, узр айтиш гуноҳдан ёмонроқ. Чунки бунда учта бузилган даъва бор: борлик, куч ва қувват. Кейинги мисраъ арабча бўлиб, куч билан қувват эса Худодан бошқа ҳеч кимда йўқ.

22. *«Мақсади ақсо»* – энг сўнгги мақсад.

23. *«Қасидаи бурда»* – араб шоири Каъба ибни Зухайр (VII аср) асари. Бурда дегани йўл-йўл матодан тикилган устки кийим – қабони англатади.

24. *Шоҳрух Мирзо* (1377–1447) – темурийлар сулоласидан, Амир Темурнинг ўғли. Улуғбекнинг отаси, унинг подшоҳлиги даврида Самарқанд, Ҳирот ва Марвда бир қанча бино, истеҳком ҳамда иншоотлар қурилди, илм-фан, маданият ривож топди. Навоий «Мажолис ун-нафоис»нинг еттинчи мажлисида Шоҳрухга алоҳида мақола бағишлайди.

25. Тарж.: Эй бу оламда яширин ҳам, ошкора ҳам ўзингсан, ошиқ юрагининг дарди ҳам, асл давоси ҳам ўзингсан.

26. Тарж.: Мен туркман, ҳиндуни Жайполнинг ўлаксаси деганман, Жунанинг дабдабасини бир дона арпага ҳам олмайман.

27. *«Ажойиб уд-дунё»* – Дунёнинг ажойиб (ишлари); «Жавоҳир ул-асрор» – Сирларнинг жавҳарлари.

28. Тарж.: Яна тун бўлди, кўзим йиғи майдонига сув урди, Кўз ёшининг сели уйқу сипоҳига ҳужум қилди.

29. *Таърих* – адабий жанр турларидан бўлиб, унда абжад ҳисоби усулларини татбиқ этиш билан бирор муҳим воқеа, улуғ кишилар вафоти, биноларнинг бунёд этилиши вақти ва ҳ. к. лар санаси ёзиб қолдирилади. Таърих яратувчилар таърихгўйлар дейилади. Таърих шеър билан айтилса, ғоят муносиб саналади. Таърих моддаси бўлган сўз, мисраъ, байтлар араб ҳарфида ёзилиб, абжад ҳисоби билан чиқарилишини эътиборга олиб, таърих моддаси бўлган сўзларни араб алифбосида келтирдик. خسرو – сўзидаги ҳарфлар абжад бўйича йиғиндиси 866 й. (1461-1462 й.) خروس сўзидан ҳам шу сана чиқади.

30. *Котибий* – Шамсуддин Муҳаммад ибн Абдулло (тав. номаълум, Туршез – 1435, Астробод) XV асрдаги машҳур шоир, хаттот ва мунши. Яхши хаттот бўлганлигидан Котибий тахаллусини олган. Шоирнинг Нишопурда таҳсил олгани, Ҳирот, Самарқанд, Мозандарон, Гилон, Ҳижоз, Табрез ва Исфаҳонда бўлгани ҳақида маълумотлар мавжуд. Умрининг охирида Астрободда қўним топган ва шу ерда дафн этилган.

Манбаларда Котибий қаламига 140 асар мансуб деб қайд қилинади. Унинг «Қасидалар девони», «Ғазаллар девони», «Хамса» достонлари машҳурдир.

31. *«Зул-баҳрайн»* – икки баҳрли. *«Зул-қофиятайн»* – икки қофияли.

32. Тарж.: Кўз ва дил туфайли тупроқ баданим ўт ва сув ичидадир. Кўз билан кўргил ва дил билан раҳм қилгил, ишим харобдир.

33. Тарж.: Эй тўғри юрувчи тақдир, камонинг ўқдек; Сенинг қалқонингга безакли осмон қоплон думидекдир.

34.Тарж.: Кўршапалак феруза ранг гунбаздан гунбаз ферузасига қараб кетди.

35. *Тоун марази* – вабо касали.

36. Тарж.: Вабо олови қаҳридан тупроғи мушкдан ҳам хушбўйроқ бўлган Астробод бирданига харобга бўлди. У ерда ёшу қаридан ҳеч ким қолмади, чунки ўрмонга ўт тушса на ҳўл ва на қуруқ қолади.

37. *Ашраф* – Абу Али Ҳусайн ибни Ҳасан Мароғий. Дарвеш Ҳасан Хиёбоний (туғ. номаълум – ваф. 1460) номи билан танилган. 1436–1440 йиллар мобайнида «Хамса» анъанасини давом эттирган. «Минҳож ул-аброр» (Тақводорларнинг ёруғ йўли), «Риёз ул-ошиқайн» (Икки ошиқнинг машаққатлари), «Ширин ва Хусрав», «Ишқнома» ёки «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт авранг» (Етти тахт) ва «Зафарнома» номли «Хамса» таркибидаги достонларни ёзган. Шоирнинг тўртта шеърлар девони ва «Сад панди Али» (Алининг юз ўгити) номли Хазрат Али ҳикматларининг таржимаси бўлган манзумаси ҳам мавжуд. Афтидан, бу охирги асари Навоийнинг «Назм ул-жавоҳир» номли асарига ўхшаш кўринади. Навоий «Насойим ул-муҳаббат» асарида Ашраф ҳақида ёзади ва Ҳиротда бўлганини таъкидлайди. Шоир «Хамса» устида узоқ йиллар меҳнат қилгани ва ниҳоят уни тугаллашга ноил бўлгани хусусида Навоий Ашрафнинг қуйидаги байтини келтиради:

Аз шарафи васли ту Ашраф шудем,
Давлати мо буд мушарраф шудем.

(Тарж.: Сенинг васлинг шарафи билан Ашраф (яъни, шарафли) бўлдик, бу биз учун давлат эди мушарраф бўлдик.)

38. Тарж.: Билимда илғор бўлган шахс қошида гуноҳкорни ўлдиришдан гуноҳни кечиш афзалроқдир.

39. Тарж.: Ўқнинг чўпи бўлишни истайман, токи сен баъзи-баъзида ҳолимга кўз учи билан қарагайсан. Бу ерда шоир ўқ тортганда, кўз қири билан нишонга боқиш ҳолатини назарда тутмоқда.

40. *Хожа Исматуллоҳ* (туғ. номаълум – ваф. 1437, Бухоро) – асосан Бухорода яшаб ижод этган шоир. Халил Султон саройида бўлган. Улуғбек ҳукмрон бўлгач, Исмат Бухорийни сарой хизматига таклиф этади. Лекин шоир узлатни, дарвешлар орасида бўлишни афзал кўриб, таклифни қабул қилмайди. Шоирнинг саккиз минг байтдан иборат шеърлар девони, «Иброҳим Адҳам» номли маснавийси маълум. Унинг тасаввуфий таассуротлар, суфиёна ҳиссиётлар билан йўғрилган шеърлари халқ орасида машҳур бўлган.

41. *Халил Султон* (1384 – 1411) – Темурнинг набираси, Мироншоҳнинг ўғли. 1405–1409 йилларда Самарқандда ҳукмронлик қилган. Темурнинг Ҳиндистон юришида қатнашиб, ўзининг ҳарбий салоҳияти билан улуғ бобоси рағбатини қозонган Халил Султон 1402 й. да валиаҳд қилиб тайинланган эди. Лекин 1404 й. да Темурнинг рухсатисиз оддий табақа қизи Шодмулкка уйлангани учун унинг ғазабига учраган. Темур вафотидан 1 ой кейин – 1405 й. 18 мартда тахтга ўтирган.

Халил Султон саройида олиму фозиллар, санъаткор ва шоирлар ижод қилар, ўзи шеърият билан шуғулланар эди. Навоий ушбу асарнинг еттинчи мажлисида Халил Султонга алоҳида мақола бағишлайди ва соҳиби девон бўлганини қайд қилади. Хожа Исмат Бухорий Халил Султон девони таърифида қасида ҳам битган экан.

42. Тарж.: Юрак кабобдир, ундан шўр «ғавғо» қўзғатганлар, чунки у юракка Халил (чин дўст) туздонидан туз сепганлар.

43. Тарж.: Бу бепоён денгиз жаҳонларни ўз ичига олгандир. Илоҳий ақл гаввоси ундан гавҳарни пайқай олмайди.

44. Тарж.: Эй дардинг ўқига ошиқлар юраги нишона! Бутун халқ сен билан оворао ўртада сен гойибсан.

45. Тарж.: Гоҳ бутхонада гўшанишинман, гоҳ масжидда истиқомат қиламан. Яъни сени уйма-уй қидириб юраман.

46. Тарж.: Дил шишадир, кўзларинг уни ҳар томонга олиб борадилар, улар мастдирлар, мабодо синдириб қўймагайлар.

47. Тарж.: Чанг ва даф садоларидан дилим васлингни истайди. Чунки ҳар бир тери остида худонинг бир дўсти бор.

48. *Яхъё Себак* (туғ. номаълум – ваф. 1448–1449 й.) – шоир, арузшунос олим ва хаттот. Аввал «Туффоҳий», сўнгра «Фаттоҳий», «Хуморий» ва «Асрорий» тахаллусларида ёзган. Нишопурда яшаган. «Мажолис ун-нафоис»нинг форсийга таржимони Фахрий Ҳиротий шоир назмий рисолалар, «Таъбири хоб» (Туш таъбири) номли асар ва «Ҳусну Дил» деган достон ёзгани ҳақида маълумот беради.

49. Тарж.: Эй, лола даврида пиёлани майдан холи қилувчи умр ўтди. Бу ҳасрат доғига қачон даво қилурсан?!

50. *Хожа Ҳофиз* — Шамсиддин Муҳаммад (1321 — 1390, Шероз) буюк форс шоири. Етим қолгач, новвойга шогирд тушган, Қуръонни ёд билгани ва яхши тиловат қилгани учун «Ҳофиз» номи билан шуҳрат қозонган. Шеъриятда уни тахаллус қилиб олади. Ҳофиз ҳам ишқи мажозий, ҳам ишқи ҳақиқий ҳақида ёзиб ёзган. Унинг девони вафотидан сўнг тузилган. Кейинчалик шоир шеърларига кўплаб шарҳлар ёзилган. XVII аср охирларидан бошлаб Ҳаммер, Пургштал таржималари, Гётенинг «Fарб ва Шарқ девони» орқали шоир ғазаллари Fарбда шуҳрат қозонди.

Навоий Ҳофиз ғазалиётини пухта билган ва ўзининг «Девони Фоний» деб номланган форсийдаги ғазалларидан 231 тасини Ҳофиз ғазалларига татаббуъ қилиб ёзган.

51. Тарж.: Эй бангилар, наша баргининг арраси (япроқ қирралари) сизнинг ақл ва имонингиз кўчатининг томирини кесмоқ учун ўткирлашгандир.

52. *«Бу фақир аруз фанида восита била Мавлононинг шогирдимен»* — машҳур арузшунос Дарвеш Мансурдан Навоий аруз илмини ўрганган. У эса Яҳъё Себакнинг шогирди бўлган. Навоий бу ерда «восита била Мавлононинг шогирдимен» дер экан, ана шуни назарда тутади.

53. 852 (1448-1449 й.)

54. *Имом Муҳаммад Ғаззолий* — Абдуҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммад Тусий (1058, Тусваф — 1111, шу шаҳар), машҳур мутакаллим, фақиҳ ва суфий. Аввал Гўрган мадрасасида, кейин Нишопур яқинидаги «Низомия» мадрасаларида таҳсил кўради. Бир неча муддат Бағдоддаги «Низомия» мадрасасида мударрислик қилади. Сўнгра Шом, Фаластин ва Ҳижозда яшайди. Асарларида фалсафа, илоҳиёт, риёзиёт, мантиқ, табииёт ва ахлоққа оид масалалар юзасидан баҳс юритилади. Ғаззолийнинг тасаввуфга оид асарлари халқ орасида кенг маълум бўлган. Масалан, «Кимёи саодат», «Эҳъё ул-улум ад-дин» (тирилиш ва дин илми). Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат»ида Муҳаммад Ғаззолийга алоҳида мақола бағишланган. Унда олимнинг кунияти (абу, ибн, умм, бинт каби сўзлар билан бошланадиган лақаби) Абу Ҳомид ва лақаби Зайнуддин деб кўрсатилган. Мисрнинг Искандария шаҳрида, Нишопурда яшагани ҳам қайд қилинади. Ғаззолий Нишопурда хонақоҳ ва мадраса қурган. Навоий Ғаззолийнинг яна «Ёқут ут-таъвил» (Сўзнинг (бошқа маънодаги) ёқутлари), «Жавоҳир ул-Қуръон» ва «Мишкот ул-анвор» (Қандил нурлари) номли асарлар ёзганини таъкидлайди.

55. *Анварий* — Авҳадуддин Али ибни Муҳаммад ибни Исҳоқ (1105, Абиварднинг Ховарон ноҳияси — 1187, Балх) машҳур форс шоири. Тус мадрасасида таҳсил кўрган. Илми нужум, ҳикмат, ҳандаса, фалсафа ва тиб илмларини пухта эгаллаган. Табиатан шўх ва озод фикрли шоир 20 ёшларида Султон Санжарга қасида бағишлаган ва ҳукмдор томонидан саройга таклиф этилган. Маълум муддат Марв ва Нишопурда истиқомат қилган, ниҳоят 1154 й.да Балхга келган. Анварийни қасиданависликнинг пайғамбари деб таърифлаганлар. Шоирнинг қаламига 250 та қасида, 337 та ғазал, 472 та рубоий, 557 та қитъа мансуб бўлиб, шеъриятининг умумий ҳажми 15000 байтни ташкил этади. Анварий девонидаги шеърларга Алавий Шодиободий (XVI аср) ва Абдулҳасан Фароҳоний (XVII аср)лар томонидан шарҳлар битилган.

56. Тарж.: Ўз истагимни Рай мулки билан қиёс қилганимда...

57. *Алауддавла Мирзо* — Шоҳрухнинг набираси, Бойсунғур Мирзонинг ўғли. 1447-1448 й. ларда Хуросоннинг бир қисмини — Ҳирот атрофларини бошқарган.

58. Бу қасида матлаъининг биринчи мисрасида абжад ҳисоби билан 849 (1445-1446 йил) берилган; иккинчи мисрасидан ҳам худди шу таърих чиқади.

59. *Абу Саъид* — темурийлардан. Султон Муҳаммаднинг ўғли. 1451—1458 йилларда Мовароуннаҳр ҳокими, 1458—1469 йилларда эса темурийлар давлатининг олий ҳукмдори. У ўзидан олдинги шоҳ Абдулқосим Бобурга нисбатан анча қатиққўл, зулмкор эди. Навоий ва унинг тоғалари Мир Саъид Қобулий, Муҳаммад Али Fарибийлар Ҳусайн Бойқаронинг Абу Саъидга қарши ҳаракатларини қўллаб-қувватлаганлари учун уларга ғоят совуқ муносабатда бўлган. Абу Саъид илм ва санъат аҳлини қадрламаган ҳукмрон бўлгани учун ҳам муносабатларни яхшилашдан кўра Навоийга Ҳиротни тарк этиш осон туюлган ва у Самарқандга кетган эди. Навоийнинг Абу Саъиддан норозилик туйғулари унинг «Маснавийси» — Саййид Ҳасан Ардашерга шеърий мактубида ўз аксини топган. Бу асарда Навоий ўзининг Ҳиротдан Самарқандга кетишини беихтиёр қилинган сафар, деб эътироф этади. Бобурда эса «Билмон, не жарима била Султон Абу Саъид Мирзо Хиридин ихрож қилди», деган маълумот бор. Навоий Абу Саъид 1469 йилда Эроннинг Fарбий қисмларини ўзига бўйсундириш мақсадида юриш бошлаб, Озарбайжонда қатл этилгандан сўнг, Ҳусайн Бойқаро Ҳирот тахтини эгаллагач, янги ҳукмдорнинг таклифи билан пойтахтга қайтади.

60. *Абдуллатиф Мирзо* (1422-1423 — 1450) — темурийлардан. Мирзо Улуғбекнинг учинчи ўғли, Ҳиротда бобоси Шоҳрух Мирзо тарбиясида вояга етган. 1440 й. дан бошлаб ҳарбий юришларда қатнашган Абдуллатиф Улуғбекка қарши фитналарда иштирок этиб, охири 1449 й. да қўшин тортади ва Самарқанд беклари кўтарган исён сабабли Улуғбек пойтахтга қайтади. Абдуллатиф Дамашқ кентини ишғол қилади ва отаси, укаси Абдулазизни қатл эттириб, Самарқандни эгаллайди. 1450 й. да Самарқанд шимолидаги Боғи майдон ёнида Улуғбек тарафдорлари томонидан ўлдирилади. Навоий асарининг VII мажлисида Абдуллатиф ҳақида маълумот беради ва унинг табиатига хос бўлган васвасийлик ва шафқатсизликни кўрсатиб ўтади. Аммо «шеърни обдон айтур эрди», деб ҳам таъкидлайди Навоий.

61. Тарж.: «Йўқлик даштида у оғизни ўйлаб юрардим, у сабза мийиқ кўринадию йўлимнинг Хизри бўлди». Бу байтда шоир маҳбуба оғзининг ниҳоятда кичиклиги, мийиғидаги мўйчалар янги унган яшил сабзаларга ўхшашлиги ва у кўринаши билан қоронғуликдаги йўлида Хизр бўлиб туюлганини таърифлайди.

62. Тарж.: Гул, гул, дедим, май ичида рухсоринг ранги намоён бўлди, унинг гунчаси табассум қилдию у гул олдида бошқа гуллар ҳеч бўлиб қолди.

63. *Улуғбек Мирзо* — Муҳаммад Тарағай (1394, Султония — 1449, Самарқанд) буюк илми нужум ва риёзиёт олими, давлат арбоби. Темурнинг набираси, Шоҳрухнинг ўғли.

64. Тарж.: Биз бахти қаро, ёмон кунга қолган ва юлдузи сўнган кишимиз; бутун умримизда бирор кеча ҳам мақсадимиз шамъи ёнмаган.

65. Тарж.: Менда шундай оғиз бўлишига қарамай, шеър айтайки, ундан сув чакиллаб турсин.

66. Тарж.: Эй гул гулюзлини кўришни менга манъ этувчи, дил ҳолатини билмайсан, мени кечиргил.

67. Тарж.: Аҳволим сирларидан биров огоҳ бўлишини истамайман, йўқса, саҳар чоғида бир оҳ тортиб, бутун оламни куйдириб юбораман.

68. *Жўги Мирзо* – темурий шаҳзодалардан.

69. Тарж.: Юзинг меҳри (қуёши)дан тонг сингари совуқ дамлар ураман; бирор кун кўйингга етишим учун дил кўп саргардон қилди.

70. *Хожа Салмон* – Жалолуддин Хожа Салмон ибни Хожа Алоуддин Муҳаммад (1310, Сова – 1376, ўша шаҳар) Салмон Соважий номи билан машҳур, форс шоири. Замоннинг аксар илмлари, жумладан, адабиёт, риёзиёт, шеършунослик, тилшуносликни мукаммал эгаллаган. Шоир ўзининг «Қасидаи Маснуъ» номли ўта мураккаб, бир неча баҳр, турли-туман шеърий санъатлар қўлланилган мувашшаҳ (безатилган, зийнатланган, демакдир) тариқида ёзилган асари билан шуҳрат қозонган. «Куллиёт»и 16000 байтдан иборат. Унинг «Жамшед ва Хуршед», «Фироқнома» номли достонлари ҳам бор.

71. Тарж.: Сенинг қоматинг туфайли оламда қиёмат кўтарилди; Агар қиёмат рост бўлса, сенинг қаддингнинг ўзи бир қиёматдир.

72. Тарж.: Сен – туз кони, биз шўрбахтмиз; Худо бизга буни бердию сенга уни.

73. Тарж.: Ўлган пашша(лар) ошим юзидаги қайла; тирик бит (лар) ноним устидаги кунжутлар эди.

74. Тарж.: Покиза хилқатли подшоҳ мадҳида Сиймий бир кунда икки минг байт айтди ва ёзди.

75. Тарж.: Нозик маънодан холи шеър бутун умр бўйи бир қоралик бўлиб қолади (ёки бир қоралама бўлиб қолади).

76. *Бойсунғур Мирзо* (1397, Ҳирот – 1434, ўша шаҳар) – Темурнинг набираси, Шоҳрухнинг ўғли. Аввал Мозандарон, Астробод ва Жўржон ҳокими, кейин отасининг вазири бўлган. Бойсунғур Мирзо ғоят маърифатдўст шахс бўлиб, Ҳиротда жуда бой китобхона ташкил қилиб, котибу мусаввирлар, наққошу саҳҳофларни, заркор усталарни йиғиб, ижодларига мадад берган. Унинг ташаббуси ва иштироки билан Ҳиротдаги китобат санъати аҳллари ва матншунос олимлар Фирдавсий «Шоҳнома»сининг 40 та қўлёзма асосидаги мукаммал матнини яратганлар ва уни гўзал настаълиқ хатида кўчириб, нафис миниатюралар, наққошлик лавҳалари билан безаганлар. Ҳозирги кунда бу мўътабар ва нодир қўлёзма Теҳронда, «Кохи Гулистон» музейи фондида Навоийнинг табаррук дастхати («Наводир ун-ниҳоя» матни) билан бир ерда сақланади.

77. Тарж.: Қуёш каби юзингдаги пардани кўтарсанг, муштарий (сотиб олувчи, харидор маъносини ҳам англатади) сайёраси жону дил билан харидоринг бўлади.

78. Тарж.: Эй соқий, майга шу қадар ғарқ бўлдимки, агар тупроғимдан бирор гул униб чиқса, ундан май томиб туради.

79. Тарж.: Само шипидаги олтинсувоқ қуёш ғишти Султон Али Мусо Ризо мақбарасининг фарши (мақбарасига ётқизиш) учундир.

80. Тарж.: Эвоҳ! Лаъл (қип-қизил) лабингнинг ширинлиги менинг абадий ҳаётимдир; Лабни тишлаб, менинг жонимдан нима истайсан?!

81. Тарж.: Гўзаллар, Худо учун мен билан бўлинг; Худони биламан (айнан: менда худо бор), кейин сизларни.

82. *Бобо Савдоий* – «Мажолис ун-нафоис» таржимони Фахрий Ҳиротий бу шоирнинг вафот этган йилини 853 (1450-1451) деб кўрсатади. Навоий ёзишича, шоир 80 дан ўтганда вафот этган бўлса, тахминан 773 (1372–1374) йилларда туғилган бўлади. Иккинчи таржимон Муҳаммад Қазвиний эса шоирнинг Бойсунғур Мирзо билан қилган ажойиб ҳазил-мутойибаларини келтиради: Кунларнинг бирида томда икковлари суҳбатлашиб ўтирган эканлар, Мирзо сўрабди: Агар мени севсанг шу томдан ўзингни пастга ташла. Бобо Савдоий дарҳол туриб, тезлик билан том четига қараб югурибди ва етгач тўхтабди ва дебди: Мен Сизни то шу ергача яхши кўраман ва бас. Бу сўзлардан Мирзо ғоят завқланиб кулибди ва дебди: Агар менда айб кўрсанг айт, танбеҳ бер, токи мен уни тузатай. Шоир дебди: Сизда сусткашликдан бўлак айб йўқдир. Мирзо сўрабди: Қанақа сусткашлигим бор? Шоир жавоб қилибди: – Бир оғиз сўз айтишда сусткашлик қиласиз. Агар менга бир минг олтин танга беришларини айтсангиз, мен бойиб қолардим. Мирзо кулиб, шоирга минг олтин танга бахшида қилган экан.

83. Тарж.: Холинг – анбар, юзинг – гул, мийиғинг – райҳондир; оғзинг – гунча, тишинг – инжу, лабинг – маржондир.

84. *Амир Хусрав* – Яминуддин Абдулҳасан Амир (1253, Патёли – 1325, Деҳли) – шоир, адиб, мутафаккир, бастакор. Хусрав Деҳлавий номи билан машҳур. Навоий Хусрав Деҳлавийни ҳар бир достони аввалида ўзининг мўътабар салафи сифатида таърифлайди ва унинг шеъриятдаги санъаткорлигини юксак баҳолайди, шеърларида ҳам шоирга пайравлик қилади. «Насойим ул-муҳаббат»да ҳам Хусравга алоҳида мақола бағишлайди.

85. Тарж.: Зуҳрага чанг ёки рубобни ким берди; Ё Раб, тош орасидаги лаълга порлоқликни ким берди?

86. *Шайх Камол* – Камолуддин Масъуд (туғ. тахминан 1318–1323, Хўжанд – ваф. 1401, Табрез) Камол Хўжандий номи билан машҳур. Шоир асосий таҳсилни Хўжандда, кейин Самарқандда олган. Хоразм ва Шош (Тошканд) да ҳам истиқомат қилган. Камол Хўжандий ниҳоятда билимдон шахс бўлиб, адабиёт, араб тили, фиқҳ, ҳадис, калом, ҳикмат, тафсир ва тасаввуфни пухта билган.

Навоий Камол Хўжандий ижодига катта ҳурмат билан қараган ва «Девоний Фоний» таркибидаги ғазаллардан 4 тасини шу шоирга жавоб тарзида ёзган.

87. Тарж.: Қиёмат куни (насиба тақсим этиладиган кун) зоҳиддан бошқа ҳар ким ўзига бахшида қилинган айшни олди; у эса не чоғлик машаққат чекмасин қуруқ қолди.

88. Тарж.: Тун каби қора зулфинг қуёшни (яъни гўзалнинг юзи) барига олган, тун қуёшга соя солганини ким кўрган?!

89. Тарж.: Ошиқлик кўчасида аҳди паймони мустаҳкам бўлган бир аҳли дил (яъни, дилбар, дилдор) менга айтган эди: Сендан бошқани қидирган кишини талабгорликка ундама, сен шундай кишига талабгор бўлгилки, у ҳам сенга талабгор бўлсин.

90. *Султон Бойқаро* – темурийлардан. Султон Ҳусайн Бойқаронинг акаси Инисига навкар эди. Бобурнинг ёзишича, «девон бошида ҳозир бўлмас эди, ғайри девонда бир тўшакта ўлтурурлар эди. Иниси Балх вилоятини бериб эди. Неча йил Балхда ҳукумат қилди».

91. Тарж.: Сенинг ширин лабинг шакар идишига, тишинг инжуси гавҳар шодасига ўхшайди.

92. Тарж.: «Жунун аҳлари сенинг тузоғингга илинган, шунинг учун Жунуний (ҳам) ўша ҳалқа (ичида) асирдир». Бу ерда шоир ёр сочларининг узун ва жингалаклиги ва ошиқларнинг уларга дилбасталигини таърифлайди.

93. Тарж.: Эвоҳ! Дард кўз қорасини хароб қилди; замона кўзим чашмасини сароб қилди.

94. Тарж.: Кўзимнинг қизарган жиянига оқ дори суртиш худди кабобга майда туз сепишга ўхшайди.

95. Тарж.: Осмон гунбазида айландинг, майдондан майдонга тўп каби сакрадинг, терга пишган пайтингда ёмғир ёғиб, ўртада чақмоқ чақнагандек бўлар эди.

96. Тарж.: То паймонам тўлмаган дамгача майхонадан чиқмасликка аҳд қилдим.

97. *Бобур Мирзо* – Абулқосим Бобур. Темурийлардан, 1447–1457 йилларда Хуросонда ҳукмронлик қилган. Шоҳрух вафотидан кейин авж олиб кетган темурий шаҳзодаларнинг ўзаро курашларига бардош бера олмай шаҳарни ташлаб кетганлар Абулқосим тахтга ўтиргач, қайтиб кела бошлайдилар. Улар орасида Навоий оиласи ҳам бор эди. Шоирнинг отаси подшоҳ хизматига киради ва бир оз муддатдан сўнг Сабзавор ҳокими қилиб тайинланади. Отаси вафотидан сўнг ёш Алишер ҳам подшоҳ саройига хизматга киради. Бу вақтда Ҳусайн Бойқаро ҳам Абулқосим Бобур хизматида эди. 1457 йилда Абулқосим Бобур Машҳадда вафот этган.

98. Тарж.: Ёдингда бўлсинки, сенинг кўчанг менинг манзилим эди; остонанг тупроғидан кўзим равшанлик топар эди.

99. Тарж.: Ақл устоди учун ечилиши қийин бўлган нозик маъно, синаб кўрганимизда бир қултум май билан ҳал бўлар эди.

100. Тарж.: Майнинг ҳаромлигини мадраса аҳлидан сўрай деб кимнинг эшигини қоқсам, (у ердагилар) беҳуш ва аласт бўлиб ётган эди.

101. *Меҳри* – XV асрнинг биринчи ярмида Ҳиротда яшаган шоира. Меҳрининг эри Хожа Абдулазиз Шоҳрух Мирзонинг сарой табиби бўлган. Меҳри софдил, равшанфикр, истеъдодли, ширинсухан ва ҳозиржавоб бўлгани учун малика Гавҳаршодбегимнинг яқин суҳбатдоши – надимаси экан. Тазкираларда қарийб бир овоздан Меҳрининг ниҳоятда гўзал бўлганлиги қайд қилинади. Шоиранинг бизгача етиб келган шеърлари у ёки бу ҳаётий воқеалар муносабати билан бадиҳона айтилгандир. Меҳри фитна-фужурлар боис бирмунча Шоҳрух томонидан зиндонбанд қилинади. Лекин зиндонда туриб яратган исёнкорона шеърлари уни халос бўлишида муҳим роль ўйнайди. Навоий келтирган икки байт тазкираларда берилишича, Меҳри қалайига мансубдир. Шоира шеърларида дадил айтилган фикрлар, аниқ ҳис-туйғулар, аламли армонлар гўзал бадиий образ ва воситаларда баён этилади.

102. *«Валлоҳу аълам»* – арабча: Аллоҳ билувчидир.

103. Тарж : Унинг жамолисиз кўз равшанлиғининг менга нима кераги бор?! Кўзимга равшанлик ёр дийдоридан ҳосил бўлади.

104. Тарж.: Тўсатдан (унга) тўқнаш келган соатимдан дод! (Энди) қайтадан дилим жойига келиши учун бир қанча муддат керак бўлади.

105. Тарж.: Мени бир жафо билан ўлдириб, пушаймон бўлгандирсан, юрагим қонини тўкиб, хафа бўлгандирсан.

106. Тарж.: Йўлнинг узоқлиги ва Муғайлон тиканлари машаққатидан Каъбага келаётганингдан пушаймон бўлгандирсан.

107. *Султан Масъуд Мирзо* – темурийлардан. Абу Саъид Мирзонинг набираси, Султон Маҳмуднинг тўнғич ўғли. Бобурнинг хабар беришича, Қундуз ҳукмдори Хусравшоҳ Масъуд Мирзо кўзларига мил тортиб кўр қилади. «Шоҳий» тахаллусида шеърлар ёзган.

108. Тарж.: Зайн билан бирга бўлсанг сени ножинслар-ла юришдан манъ қилади. (Сен) шундай бегонасанки, ўз гаминги чекмайсан.

109. *Ҳазрати Мавлавий Махдуми Нуран* – Абдураҳмон Жомий кўзда тутилади.

110. Тарж.: Бу майни сансиз лабимга олиб борар эканман, буни шод-хуррам бўлиш учун қилмайман; Сенинг қора зулфинг кунимни қора қилди, ўз қора кунимни кечага айлантираман.

111. *Саъдиддин Кошғарий* (вафо. 1457, Ҳирот) – Навоийнинг «Хамсат ул-мутаҳайирин»ида ёзишича, «Нақшбандия» – хожалари силсиласининг ул замонда комил ва мукаммал муршид ва халифаси эрди. Абдураҳмон Жомийнинг қайнатаси бўлган.

112. *Мир Шоҳий* – Амир Оқмалик ибни Малик Жамолуддин Ферузкуҳий, тахаллуси Мир (амир) Шоҳий (1385, Сабзавор – 1453, Астробод). Шоир, хаттот, наққош, мусиқачи. Давлатшоҳ Самарқандий, Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоийлар бу шоир шахсияти ва ижодига юксак баҳо берганлар. Навоийнинг эътироф этишича, у Мир Шоҳийни кўрмаган. Лекин ораларида ёзишмалар бўлиб турган. Шоирнинг наъши Астроболдан Сабзаворга келтирилиб дафн этилган.

113. Тарж.: Раҳмсиз кўнгил туфайли хароб бўлдик, тоҳ-тоҳ бизни эслаб тургил; Кўчанг итларимиз, бир тош «отиб» охирда бизни шод этгил.

114. Тарж.: Сен жаҳон подшоҳисан, биз шаҳрингни ғарибимиз. Сенинг учун ватандан кечган бехонумонларминз.

115.: Тарж .: Эй Сабзавор, кўз ёшим ва оҳим билан остин-устин бўл! Чунки шоҳ шаҳри шоҳсиз (яъни, Шоҳийсиз) қолса, ҳеч нарсага ярамайди.

116. Тарж.: Соқий агар гул фаслида май бермаса, менинг қўлим соқий этагида ва гул оёғида бўлади.

117. Тарж.: Умр ўтдию мен майдан кеча олмайман, чунки бу хароба оламдан мен маст кетмоқчиман.

118. Тарж.: Ёрим ноз-карашмадан ўқ, қошдан камон тортди, гўзал юзидан неки келса торта берди.

119. Тарж.: Юзинг (қаршисида) кумушдан сўз очиб бўлмайди, қўрқувдан уни ўпиб бўлмайди.

23. Тарж.: Ул ойнинг лаб ва тишлари нимага ўхшайди? Худди қанд дона-дона гуруч устида турганига (ўхшайди).

24. Тарж.: Шоҳга шоҳнинг ўзидан бошқа маҳрам йўқ; шоҳ аҳволидан шоҳдан бошқа огоҳ йўқ.

25. Тарж.: Ўлим балоси ва қиёмат қайғуси қоматимиз дарахтини чанбардек эгиб қўйди.

26. Тарж.: Халқ Муфлисий девона бўлибди, дейди. Ахир девоналикнинг ўзи муфлис (фақир)ликдан-ку!

27. Тарж.: Ёрнинг ўқи дилларга етилишидан рашким келади. Ўқинг бошқага тегди-ю, менинг дилимга таъсир қилди.

28. *Мавлоно Абдураззоқ* – Камолуддин Абдураззоқ ибни Жамолуддин Исҳоқ Самарқандий (1413–1482, Ҳирот). Тарихчи олим, сайёҳ, шеърият билан ҳам шуғулланган. Ўзи Ҳиротда туғилган эса-да, отаси самарқандлик бўлгани учун ва ўзи ҳам шу шаҳарда бир неча муддат яшагани сабабли «Абдураззоқ Самарқандий» номи билан кенг танилган. У тафсир, ҳадис, тил ва адабиёт илмларидан пухта хабардор бўлган. Шоҳрух, Абдулқосим Бобурлар хизматида бўлган. Абдулқосим Бобурнинг ҳарбий юришларида қатнашган. Абдураззоқ Самарқандийнинг Навоий тилга олган ва таъриф қилган тарихий асари «Матлаъ ус-саъдайн ва мажмаъ ул-баҳрайн» (Икки саодатли юлдузнинг чиқиши ва икки денгизнинг қўшилиши)дир. Унда Ўрта Осиё, Эрон, Афғонистон ва Озарбайжонда мавжуд бўлган сиёсий аҳволга, темурийлар давлати пойтахтлари Самарқанд, Ҳиротдаги маданий қурилишлар, Улуғбек Мирзонинг илмий ва сиёсий фаолиятига оид қимматли маълумотлар мавжуд.

29. Тарж.: Менинг мерган гўзалим яна қошларини чимирди, бугун оламни ўлдирди-ю, энди менга ўқ отмоқчи бўлади.

30. Тарж.: Этнингдаги нозик қўйлакни шамолдан ҳилпиллаши, янги давлатга етишган кишининг кумуш устида титрашига ўхшайди.

31. Тарж.: Менинг сарвим найшакардек ёш ниҳол, ширин ва хушқоматдир, найнинг барг кийимлари устидан камар боғлаганидек бели боғлидир.

32. Тарж.: Гарчи ақл кўзида етти иқлим олтин хазина бўлиб кўринса-да, агар яхшироқ қарасанг етти бошли аждаҳодир.

33. Тарж.: Жаҳон боғи олти тоқли, икки эшикли хонадир. Унинг тўрт томонидан «Алҳазар!» (Ҳазар қил! Сақлан! Сақлан!) деган фиғон эшитилади.

34. Тарж.: Майхонанинг бурчаги қуйиладиган лаъллардан (яъни, қизил майдан) сафо хазинасига айланган. Ундаги чангнинг шакли ғамни дафъ қилувчи аждаҳо оғзига ўхшайди.

35. خروس сўзидан «абжад» ҳисобида 816/1461-1462 йил келиб чиқади.

36. Тарж.: Боғ сайрига, бинафшазорни айланишга чиқдим. Ҳар бир бинафшадан ёрим сочларининг иси келарди.

37. «Мажолис» таржимони Фахрий Ҳиротий Соғарий шеъриятидан яна бир байтни келтиради:

То шунидамки тавон лаъли туро жон гуфтан,
Оташе дар дилам уфтодки, натвон гуфтан.

Тарж.: Сенинг лаъл (лабларингни) жон деб атаганларни эшитдим дегунча, дилимга «шундай» бир оташ тушадики айтиб бўлмайди.

Навоий Жомий ҳақидаги «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарида Жомийнинг Соғарий билан ҳазил-мутойиба қилиши ҳақида мароқли бир лавҳа келтиради. Бир куни Соғарий Жомий ҳузурида ўзининг бир шеърини дабдаба ва баланд овозда ўқийди. Навоий унинг ўқишини таъриф қилади. Жомий кулиб: «Бизга мундоқ бозий берур» (яъни, бизни шундай алдайди), – дейди ва қуйидаги қитъани айтади:

Соғарий мегуфт: луздони маони бурдаанд,
Ҳар кужо дар шеъри ман як маънии хуш дидаанд,
Дидам аксар шеърҳояшро яке маъни надошт,
Рост гуфтастки, маънихошро дуздидаанд.

Тарж.: Соғарий айтар эди: Маъно ўғрилари ҳар қаерда менинг шеъримдаги яхши бир маъно кўрсалар «уларни» олиб кетганлар. Мен аксар шеърларида маъно йўқлигини кўрдим. «Уларнинг маъноларини ўғирлаб кетганлар» деб рост айтган экан.

Шу лавҳада келтирилишича, Навоий унинг бир байтига Соғарий жавоб ёзганда Навоий унда нуқсонни кўрсатиб беради. Шоир, ҳечқиси йўқ, Жомий шундай эътироз билдирдилар, дейди.

38. *Амир Суҳайлий* – Низомуддин Аҳмад (1444–1502). Амир Шайхам номи билан машҳур шоир. Давлатшоҳ Самарқандий маълумотига кўра, Шайх Озарий шогирди бўлган ва устози тавсияси билан Суҳайлий (ёруғ юлдуз) тахаллусини олган. Суҳайлий ўзбек тилида ҳам ёзган. Давлатшоҳ шоирнинг туркий девони борлигини хабар қилади. Унинг Хусрав Деҳлавийнинг «Дарёйи аброр» (Тақводорлар дарёси), Жомийнинг «Лужжат ул-асрор» (Сирлар тўплами), Навоийнинг «Туҳфат ул-афкор» (Фикрлар туҳфаси) асарларига жавоблари бор. Навоий бу шоир билан қалин дўст бўлган ва уни «Ёри азиз» деб ардоқлаган. «Девоний Фоний»да унга татаббуълари ўрин олган.

39. Тарж.: Вайсий ва Соғарий икковлари Ҳарам (Макка)га сафар қилмоқчи бўлдилар. Лекин у бири эшаги йўқлигидан ва буниси эшаклигидан у йўлдан қолдилар.

40. Тарж.: Менинг кўзим инжулари «ёшлари» билан баҳор булути бирдай. Менинг нолаю зорим билан булбул навоси бирдай.

41. *Ҳазрат Шайх* – Абу Муҳаммад Илёс ибни Юсуф ибни Закий Муайяид (1141, Ганжа – 1209, ўша ерда) Низомий Ганжавий номи билан машҳур шоир.

42. Тарж.: Сендан кимдир эшитган ҳар бир нафасни – «сўзни» шаксиз ундан ўзга ҳам эшитади.

43. Тарж.: Ёр васли кўйида кўп югурдим, аммо ишнинг ҳақиқати билан таниш бўлган ҳеч кимни кўрмадим.

44. *Тарсеъ санъати* — бадиий санъатлардан. Шеърда биринчи мисраъ сўзлари билан иккинчи мисраъ сўзларининг бир-бирига оҳангдош, вазндош ва қофиядош бўлиб келишидир.

45. Тарж.: Ўзни зарра қадар «ҳам» мавжуд деб билмаслик керак. Яхши-ёмон сўзни кўп айтмаслик керак. Мақбул бўлмайдиган «нарса» ижод эмас, нимаики қабул қилинар экан рад қилиб бўлмас.

46. Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс» (Дўстликнинг ҳуш ислари) асари 1475-1476 йилда ёзилган. 609 нафар тасаввуф илми намояндалари ҳақида маълумот берилади. Мансур Халлож, Абусаид Абулхайр, Али Ҳамадоний, Низомий Ганжавий, Саъдий Шерозий, Фаридуддин Аттор, Жалолуддин Румий, Ҳофиз Шерозийлар шулар жумласидандир.

Навоий бу асарни туркийга «Насойим ул-муҳаббат» номи остида таржима қилган ва бунда анчайин эркин йўл тутган. Кўп янгиликлар киритган, жумладан, туркий машойихлар ҳақида маълумотлар берган.

47. *Шайх Фаридуддин Аттор* — Фаридуддин Абуҳамид Муҳаммад ибни Абубакр Иброҳим Нишопурий (1145, Нишопур — 1221, ўша ер) шоир, мутафаккир. Отаси табиб ва аттор бўлгани учун тахаллуси Аттордир. Баъзи манбаларда шоир «Фарид» тахаллуси билан шеърлар ёзгани қайд этилади. Аттор адабиёт, калом, ҳикмат, дин илмлари (тафсир, ҳадис, фиқҳ)ни, шунингдек, тиббиёт ва доришуносликни пухта билган. Тазкираларда Аттор асарлари сони 190 деб кўрсатилади. Шоирнинг «Мантиқ ут-тайр» (Қуш сўзи) асари машҳур бўлиб, Навоий уни болалигида севиб ўқиган, ҳатто ёддаб олган. Умрининг охирларида, 1499 йилда унга жавобан «Лисон ут-тайр» (Қуш тили) асарини ёзган.

Бу ерда Навоий Ҳофиз Али Жомий Атторнинг бир қасидасига шарҳ ёзгани ҳақида маълумот беради. Манбалар Аттор қаламига 100 қасида мансуб деб хабар қилади.

«Насойим ул-муҳаббат»да Навоий Аттор «Тазкират ул-авлиё»нинг муаллифи эканидан сўз бошлайди. Ҳофиз Али Жомий шарҳ ёзган Аттор қасидаси 26 байтдан ортиқ эканини ва шарҳнинг баъзи мазмунини беради. Мақола сўнгида Навоий Атторнинг 104 ёшга етиб, 627 (1229-1230) й. да шаҳид бўлганини ва мозори Нишопурда эканини баён этади.

48. Тарж.: Сен юзингни беркитиб бозорга келдинг; халқни бу тилсимга гирифтор қилдинг.

49. *Шайх Баҳовуддин Умар* (ваф. 875 (1470-1471), Ҳирот) — машҳур шайхлардан. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр» (Дўстларнинг хислатлари) асарида хабар қилишича, Шоҳрух Мирзо замонида мўътабар алломалардан Саъдуддин Кошғарий, Шамсуддин Муҳаммад Асад, Хожа Зайнуддин Жомий ва бошқалар ҳамроҳлигида ҳаж сафарида бўлган. Ҳиротда Ийдгоҳ шимолида дафн этилган. Абулқосим Бобур мирзо унинг мозори устига олий мақбара қурдирган.

50. *Хожа Абу Наср Порсо* — олим, файласуф, Нақшбандия тариқатининг машҳур олими Муҳаммад Порсонинг ўғли.

51. «Мажолис» таржимони Муҳаммад Қазвиний Навоийнинг бу сўзларини таржима қилар экан, худди шундай таърихли қасидани Навоий вафотига унинг яқин дўстларидан Соҳиб Доро ёзганлигини илова қилади ва ҳар байтнинг биринчи мисраидан «абжад» ҳисобида шоирнинг туғилган йили ва иккинчи мисраидан вафоти санаси чиқадиган қасидадан биринчи байтини келтиради.

52. Бу ерда Навоий шоирнинг таърихли қасидасининг юксак таърифини бериб, унинг иқтидорига қойил қолганини билдиради ва замондошларини шоир, ёзувчилар ҳомийси, Аторуд (Меркурий) ақл, истеъдод қудратининг рамзи саналган сайёрасини гўё у кашф этган, деган муболағали эътирофни келтиради.

53. Муҳаммад Қазвиний Саййид Камол 99 йил яшади, деб маълумот беради.

54. Тарж.: Эй (гўзал), жон кўзига равшанлик сенинг юзинг нуридандир. Сенинг қаддинг сарвни ерга ўтказиб қўйган.

55. Тарж.: Саодат шуъласи ул шамъдан жаҳонга янгидан равшанлик етишади, деб умид қиламиз.

56. *Ҳазрат Шайх Абусаъид Абулхайр* — оти Фазлуллоҳ, машҳур дин арбоби, олим. Тафсир, ҳадис, фиқҳ, тариқат илми, араб тили ва адабиётида комил билимга эга бўлган. Фаридуддин Атторнинг «Тазкират ул-авлиё» асарида келтирилишича, Абусаъиднинг отаси Абулхайр аттор бўлган ва Султон Маҳмуд Ғазнавий яқинларидан саналар экан.

57. Тарж.: Сенинг ой юзингдан жон ойнаси ясаганлар ва у ойнага жонни телмуртириб қўйганлар.

58. Шоир Камол Хўжандий кўзда тутилади.

59. Тарж.: «Кўзингга айт, бизнинг юзимиз хаёлидан бошқа ҳеч бир суратни назарига келтирмасин», деди. Мен «кўзим устига» (яъни, жоним билан), дедим.

60. Тарж.: Биз сенинг савдойингда жону бошдан кечишни истаймиз. Ҳар дамда жон комини лаъл-лабларингдан шакарга тўлдирмоқчимиз.

61. Тарж.: Оташин лаълингдан гулнор юракка ўт тушган, эй маккор санам, сенинг кўнгил элтишдан бўлак ишинг йўқ.

62. Тарж.: Бутун еру кўкда бўлган ҳайқириқларнинг бошланишида «жоним Аллоҳга» деган овоз чиқар эди.

63. Тарж.: Эй айрилиқда қолган, сен ўз дўстларингдан узоқдасан, биз бу шаҳарда шундай ҳолдамиз, сен эса бошқаларнинг шаҳрида «юрасан».

64. Тарж.: Ховар саҳроси бизнинг қўлимизни гулнинг этагидан тортиб олди. «Энди» қиёмат саҳросида бизнинг қўлимиз саҳро этагида бўлади.

65. Тарж.: Тонг уфқдан оқ байроғини чиқарганда, оҳим осмон чўққисига туғ тикади.

Худога шукрки, Ҳирот «шаҳри»нинг қозиеиман, инсонлар қаторидаман, эшак эмасман.

66. Тарж.: Агарчи шаҳр вақфларини бутунлай совурган эса-да, Худо хайрини берсинки, шу бинони қурди.

67. *Кичик Мирзо* — Мирзо Муҳаммад Султон, темурийлардан Умаршайх ибн Аҳмад Мирзо ўғли (1458 — 1484). Шеърият билан ҳам машғул бўлган. Ҳусайн

Бойқаронинг опаси Оқобегимнинг ўғли, тоғаси хизматида бўлган. Навоий Кичик Мирзога ушбу асарнинг еттинчи мажлисида алоҳида мақола бағишлайди.

Хондамирнинг «Макорим ул-ахлоқ» (Яхши хулқлар)ида хабар берилишича, Навоий ташаббуси билан унинг маблағига Марв шаҳрида «Хусравия» номли мадраса бино қилинганида унинг биринчи ғиштини Кичик Мирзо қўйган эди. Бино битганда خسرویه (подшоҳлик) сўзидан «абжад» ҳисоби билан бинонинг қурилиш таърихи, 881 (1476-1477) й. чиқарилган эди.

68. *Мавлоно Жаъфар* – Ҳирот хаттотлик мактаби намояндаларидан, настаълиқ хатида донг таратган.

69. Тарж.: Эй, ҳар гўзалнинг чеҳрасини ўчувчи, сенинг номинг ҳар бир беморнинг шифосидир.

70. Тарж.: Соянг ҳар жойга тушса, ўша ердан гул униб чиқади, ёлғиз гул эмас, бошдан-оёқ гулу шакар унади.

71. Тарж.: Яна ҳайит келди, эй жоним, кел қурбонинг бўлай, сўйилган қўйинг кўзидек ҳайронинг бўлай.

72. Тарж.: Сенсиз йиғи орасида ухлаб қолсам, тушимда ўзимни сув оқизиб кетаётган кўраман.

73. Тарж.: Сенга муштоқман ва узоқдаман, жон қийновчи ғамим шундандир. Ортиқ муштоқ кишилар узоқроқда бўладилар, оҳлар тортишим шундандир.

74. Тарж.: Агар бошимга минглаб бало келадиган бўлса, шунга сазоворман. Халқнинг энг ёмониману, лекин ўзимни яхши деб биламан.

75. *«Ихлосия» мадрасаси* – Ҳиротда Навоий ўзи қурдирган мадраса. Бу зебзийнатли бино Ҳиротнинг Инжил ларёчаси соҳилида қад кўтарган ва Навоий «бу мадрасағаким, хулуси (самимий) ихлосдин ясалди – «Ихлосия» от қўюлди», деб ёзган эди.

76 Тарж.: Бу гавҳарларни кўм-кўк дарёда етиштирганлар, кўргилки, бу машъаллардан ёлқинли қуёш пайдо қилганлар.

77. Тарж.: Ёрнинг лаъли (лаби)дан бир бўса олдим. Бундан ҳаёт топдим, жон олдим.

78. Тарж .: Санавбар (дарахти) сенинг қаддинг хизматкорлигидан ажралгандан бери сочи тўзиган девона бўлиб қолди.

79. Тарж: Ишим яхши бўлмай, ёмон бўлганига хафа эмасман, бўлса бўлар, бўлмаса бўлмас, охири нима бўлар экан?

80. «Бард» сўзи «совуқ» маъносини англатади.

81. Тарж.: Шоҳ Абулқосим даврида Султон Али Мусо Ризо «шаҳид бўлган» Машҳад жаннатдан ҳам ёқимли бўлди.

82. Тарж.: Сснинг мушк ҳидли кокилинг ҳар бир дил учун ўзгача бир бандир. Сочингнинг ҳар бир толаси жон ришгасига ўзгача бир пайванддир.

83. Тарж.: Итинг олдига ҳар дамда алоҳида парчалар ташлаб турмоқ учун кўнгил қушининг патини юлиб, кўксини қовурдим.

84. Тарж.: Пештоқи дилбарнинг қошига ўхшаш бу жой мамлакат подшоҳининг тупроқдан юксалтирган биносидир.

85. Тарж.: Юлдузлар билан безалган бу фалакнинг эски варақлари юлдузлар сингари қўшинга эга бўлган кўп шоҳларнинг кўҳна тарихидир.

86. *Ҳазрати шайх ул-исломий Аҳмади Жомий* – Абу Наср ибни Абул Ҳасан (1049, Жом – 1141, ўша шаҳар) олим, мутасаввиф шоир. Аҳмади Жомий номи билан машҳур. Лақаби Зиндапил (тирик фил) ёки Жандапил бўлиб, бу ном билан ҳам кенг таниқли бўлган.

Аҳмад Жомий Шайх ул-ислом мартабасига кўтарилган, унинг «Анис ул-толибин» (Толиблар дўсти), «Кунуз ул-ҳикмат» (Ҳикмат хазиналари), «Биҳор ул-ҳақиқат» (Ҳақиқат дарёлари), «Сирож ус-соирин» (Сайр қилувчилар чароғи), «Мифтоҳ ун-нажот» (Нажот калиди) ва бошқа асарлари маълум. Аҳмад Жомийнинг ошиқона ва орифона ғазаллари девони ҳам бор бўлиб, халқ орасида анчайин тарқалган. «Сабзпарию Зардпарий» номли қиссани ва XVII аср шоири Жомий Гармийнинг «Варқа ва Гулшоҳ» асарини хато тарзда Аҳмад Жомийга нисбат берилади. Афтидан бу асарлар таркибида шоир шеърлари кўплаб учраса керак. Навоий «Лисон ут-тайр»да ғоят инсондўстлик ва олийҳиммат лик ғояси билан йўғрилган бир ҳикоятни келтиради.

87. Тарж.: Шодлик, завқ ва хушчақчақлик мавсуми етишди. Агар гадо ҳам ўз дилидаги муродига етишса не ажаб!

88. *«Алайҳир-раҳмаҳ»* – арабча. «Аллоҳнинг раҳмати» бўлгай.

89. Тарж.: Маржон (сув ҳайвони) панжасининг ва ўрдак оёғининг қизиллиги дарёларда сув ўрнига қон оққанидан бўлмай, нимадан бўлсин?!

90. Тарж.: Кўчанг атрофида юз зорланишлар билан айланаман, узоқдан баҳона қилиб, яна айланаман.

91. *Газлфурушлуқ* – йигирилган ип.

92. Тарж.: Агар сенга маъқул бўлсам, Қабулийман, йўқ эса икки дунёда мендек номақбул топилмас.

93. Тарж.: Эй хитойлик қора кўз, жон қуши сенга улфатдир, бўлак қора кўзларга нисбатан дилбарим оҳу (кийик) кабидир.

94. Тарж.: Ўжар дилбарим билан бир лаҳза бирга бўлармиканман деб, ҳаёт «йўлини» кесишда юз жойдан ҳийла қўзгатаман.

95. Тарж.: Кечаси ўтириб шу қадар беҳисоб шароб берки, ҳисоб куни (яъни, қиёмат куни)гача ўрнимдан тура олмай қолай.

96. Тарж.: Сен ҳаргиз бизнинг ғамгин дилимизни шод қилмадинг. Бошқаларни ўлдирдингу мени ёдга олмадинг.

97. Тарж.: Эй Аёзий, пашшахонанғни ранги пашша ўтирган рангда; Тунинг ҳам, кўйлагинг ҳам, этигинг ҳам покиза эмас.

98. Тарж.: Гарчи менинг дилим ҳар доим ёр висолини изласа-да, ёр менга қаршилик қилиб, агёр дилини қидиради.

99. Тарж.: Мен бебахт ошиқману, мастман, нима қилса бўлади? Кўнгилни бағишлаганман, жоним қўлим кафтида, нима қилса бўлади?

100. Тарж.: Мен шундайменки, май ва қадаҳдан бошқа фахрланадиган нарсам йўқ. Гул юзли соқий, косаларни тўлдириб-тўлдириб узатавер.

101. *«Табҳ ишида мадад қилмаким, шерик бўлурсен»* — мазмуни: таом пиширишда мадад қилма, шерик бўлишинг мумкин. Бу ерда гўзал ва мутойибали лутф ишлатилган.

102. Тарж.: Ул бодом кўзининг хандон пистадек лаблари хаёлида чашм деб аталган кўзларим қон чашмаси — булоғига айланди.

103. Тарж.: Ўғри уй асбобларини туйнукдан тортиб кетганидек, ул гўзалнинг холи кўнглим борлиғини кўз равшанлиғидан тортиб олади.

104. Тарж.: Ул оғиздан ҳеч ким қилча ҳам нишона кўрсата олмайди. Бу ғамдан шундай танг бўлдимки, буни ҳеч кимга кўрсатмасин.

105. *Паҳлавон Муҳаммад* (ваф. 1493, Ҳирот) — XV аср Ҳирот маданий марказининг йирик намояндаларидан. У — математика, илми нужум, кимё, фалсафа, адабиёт, санъат ва курашда ном чиқарган. Яхши бастакор ва хонанда бўлган. «Гуштигир» тахаллуси билан шеърлар ҳам ёзган. Навоийнинг 40 йиллар мобайнидаги яқин дўсти, ота ўрнидаги мураббийси ҳам эди. Навоий бу яқин кишиси ва маслакдошига махсус «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» номли асар ёзиб, унинг шахсияти ва истеъдоди қирраларини очиб беради. Ушбу тазкиранинг IV мажлисини Паҳлавон Муҳаммадга бағишланган мақола билан бошлайди.

106. Тарж.: Хўжанддан келган бир киши қози бўлмоқ мақсадида шаҳарда айланар эди, бироқ садр унинг қози бўлишига рози эмас эди. (Охири) бир эшакни садрга пора бериб, қози бўлди. Агар эшак бўлмаса, қози бўлмасди. Кейинги жумлада сўз ўйини ишлатилган, уни икки маънода тушуниш мумкин.

107. Тарж.: Муҳаббат қоидасида ёрдан гина қилиш йўқдир, бўлмаса ул вафосиздан кўп гина қилган бўлур эдим.

108. *«Сияр ун-набий»* — Пайғамбарнинг хислатлари.

109. Тарж.: Фалак ўз отига «миниб» чопганда, ҳар бир ойга бир нағал ташлаб кетди.

110. Тарж.: У мени гоҳ чўп билан, гоҳ мушт билан уради, ўйнай-ўйнай мени ўлдирмоқчи бўлади.

111. Тарж.: Мен умр бўйи ҳавас орқасида юракка пайравлик қилдим, умр ўтди, билмайманки, нимага эришдим.

112. Тарж.: Эй зоҳид, бизнинг қибламиз дилдорнинг қоши, «сенинг қиблангдан» афзалдир. Сен масжид билан бўлавер, сенинг юзинг деворга бўлгани маъқул.

113. *Мавлоно Риёзий* — Имомуддин Риёзий Самарқандий (ваф. 1479, Самарқанд). Шоир хаттотлик, мусиқа, илми нужумдан хабардор ва Қуръони мажидни етти қироат билан ўқийдиган ҳофиз бўлган. Риёзий девонида ғазал , қитъа, рубоий ва фардлар мавжуд бўлиб, девон нусхалари Лондон, Бангола, Душанбе китобхоналарида сақланади.

114. Тарж.: Ул ҳилол қошлининг қулоғидаги инжу бир юлдуздир, Ҳусн юзасидан қуёшга ёндашиб туради.

115. Тарж.: Ҳусн юзасидан ул ҳилол қошлининг қулоғидаги инжу шундай бир юлдуздурки, ой билан ёндашиб туради.

116. Тарж.: Кишилар янги ойга тикилиб турганларида у ғойиб бўлганидек, қора отинг жавлон урган пайтида нағалигина кўзга чалинади.

117. Тарж.: Агар кўчанг шу сув ва ҳавоси билан менинг манзилим бўлса, на Хизр суви, на ўлик тиритира оладиган Исо нафаси керак бўлади.

118. *«Мирьот ус-сафо»* — Софлик ойинаси.

119. Тарж.: Суфий мақсад инжусини қидириб бориб (яъни, ёш тўкавериб), «мажмаъ ул-баҳрайн» (яъни, икки дарёнинг тўпланиш жойи) бўлади. Чунки ҳар бир йиғилаётган кўз чашмасидан бир дарё ҳосил қилган.

120. Тарж.: Эй ноз қилишга ўрганган, биз сенга ёлборувчилармиз. Сени замона ажойиб кўнгил олувчи қилиб яратган (экан).

121. *Мавлоно Лутфий* (1366, Ҳирот — 1465) — шоир, тасаввуф билимдони. Навоий сўзи билан айтганда, форсий ва туркийда ўхшаши йўқ сўз санъаткори. Лутфий девони ғазал, туюқ, қитъа, рубоий, қасида ва фардлардан таркиб топган. Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да Лутфийга алоҳида мақола бағишлайди. Унда, жумладан, ёзади: «Агарчи шоирлик тариқида маъруф ва машҳур бўлди, аммо дарвешлик тариқини доғи илкидан бермади. Бу фақир борасига кўп илтифоти бор эрди ва фотиҳалар ўқур эрди». Лутфийнинг Шоҳрух Мирзо, Бойсунғур Мирзо ва Абдураҳмон Жомийларга гўзал қасидалари бор. Лутфий «Гул ва Наврўз» номли достон ҳам ёзган. Лекин бу асарни Лутфий қаламига мансуб эмаслиги ҳақида адабиётшунослигимизда мунозаралар олиб борилди. Лутфий девонини Анқара нашрида «Гул ва Навруз» Жалолуддин Табиб асари бўлиб, уни таржима қилишни Лутфийга Искандар Мирзо тавсия қилган.

122. Тарж.: Тунга ўхшаш зулфингдан қуёш юзинг солпарвардир; Тун каби зулфингда ой ўрнига қуёш чиққандир.

123. Тарж.: Агар ошиқлар дилининг иши чин кофирга тушса, шу сингари бемеҳр, балфеълга тушгандан кўра яхшидир.

124. *Мавлоно Яқиний* (XV аср) — шоир. Яқинийнинг насрда ёзилган «Ўқ ва Ёй мунозараси» ўзбек адабиётида шу жанрнинг етук намунаси саналади.

125. Тарж.: Бир нафас бўлса ҳам қуёшга дам урмаган тонг сенсан, мевасидан ҳеч ким ея олмайдиган дарахт сенсан.

126. *Мавлоно Атоий* (XV аср) — шоир. Адабиётшунослигимизда бу шоир шеърияти ҳам бир томонлама, фақат дунёвий муҳаббат куйчиси (Лутфий каби) сифатида талқин қилиниб келар эди. 1991 йил С. Рафиддинов нашр қилдирган Атоийнинг девони сўзбошисида шоирнинг тасаввуфий шеърлари таҳлилига ҳам уринишни кўрамиз.

127. *Мавлоно Саккоки* (XIV аср охири — XV аср биринчи ярми) — шоир. Мирзо Улуғбек даврида камолга эришган ва шеърлари билан шуҳрат қозонган. Саккоки Хожа Муҳаммад Порсога, Халил Султонга атаб биттадан ва Улуғбек Мирзога атаб 5 та қасида ёзган. Улуғбек Мирзонинг Амири кабири Арслон Хожа Тархонга ҳам 4 та қасидаси бор.

128. Тарж.: Бу диёрда бизнинг кўнгил овловчимиз ёлғиз ўзингсан ва сендан бир қиё боқишингни ўтинамиз, холос.

129. *Хожа Юсуф Ҳамадоний* — кунияти Абу Яъқуб (ваф. 535/1140 — 1141, Марв) олим ва машҳур шайхлардан. Боғдод, Исфахон ва Самарқандда ҳадисларни эшитган, замоннинг таниқли алломалари суҳбатида бўлган. Ҳиротда ҳам яшаган.

Охири аввал истиқомат қилган шаҳри Марвга қайтган ва ўша ерда оламдан ўтган. Асҳоби (яқин дўстлари) орасида Аҳмад Яссавий ва Абдулхолиқ Ғиждувонийлар бўлганлиги ҳақида манбаларда маълумот учрайди.

130. Тарж.: Сен жаннат дарахти каби сарву шамшод қоматсан. Мен қоматингни қандай таъриф қилай?! Қиёматсан!

131. Тарж.: У ҳар доим сенга даъво қилади. «Лекин» у даъвони бемаъни қилади. Сенинг меванг Самарқанд олмаси каби ширину, уники Балх олхўрисидек аччиқдир.

132. Тарж.: Умр ўтди, ғафлатдан шундайин мастманки, не чоғлик тавба қилмайин, уни яна синдирдим.

133. Тарж.: Сенинг бемор кўзларинг мени ҳар дам тоқатсиз (заиф) қилиб қўяди. Эй жонон, сенинг жон бағишловчи лаъл лабинг жонимга қасд қилади.

134. *Мирзо Али Идигу Темур* – «Мажолис» таржимонлари Идигу номини Фахрий – ایکو , Қазвинийда – اویک тарзида берадилар. Афтидан Мирзо Али Гилон ҳукмрони бўлган.

135. Тарж.: Азоб билан ўлдирилган шаҳидларнинг қабрига қарагилки, «қабрлари устига» дил оташи ва сенинг ўқингдан туғ тикилгандир.

136. *Мирзобек* (ваф. 1490-1491, Самарқанд) – шоир. Хондамирнинг «Макорим ул-ахлоқ»да ёзишича, Мирзобек вафотининг таърихи مخمور сўзидан абжад ҳисобида 896 (1490-1491) й. берилади. Навоий «Мирзобек фарзанд масобасида (даражасида, ўрнида) эрди», деб ёзади.

137. *Аҳмад Ҳожибек* (ваф. 1495-1496, Бухоро) – шоир, арбоб, тахаллуси «Вафоий». 10 йил Ҳиротда, 1496 йилгача Самарқандда ҳокимлик қилган. Бобурнинг хабар қилишича, Аҳмад Ҳожибек Бойсунғур Мирзо сиёсатидан норози тархонийлар фитнаси оқибатида Бухорога, Султон Али Мирзо устига лашкар тортиб енгилганида асир олинади ва ваҳшиёна қатл этилади. Навоий Самарқандда таҳсил олаётган 1465–1469 йилларда Аҳмад Ҳожибек унга мураббийлик қилган ва моддий жиҳатдан мадад бериб турган. Аҳмад Ҳожибек тадбиркор ва адолатли бўлган. Бу ҳақда Хондамир «Макорим ул-ахлоқ»да мароқли бир воқеани келтиради. Унда асирлардан бири Навоий аралашуви ва Аҳмад Ҳожибек хайрихоҳлиги туфайли мудҳиш жазодан қутулиб қолгани ҳақида ҳикоя қилинади. Ушбу тазкиранинг VI мажлиси Аҳмад Ҳожибекка бағишланган мақола билан бошланади.

138. *Салламаҳуллоҳ* – арабча: Аллоҳ саломат қилсун.

139. *Саййид Ҳасан Ардашер* (ваф. 1488-1489, Ҳирот) – шоир, тасаввуф арбобларидан. Навоий Саййид Ҳасан билан биринчи марта 1455-1456 йилларда учрашган ва у билан ҳаётининг охирига қадар дўст бўлиб қолган. Навоийга ота ўрнида бўлган бу оқил ва билимдон аллома вафоти уни қаттиқ ғамга чулғаган ва дўсти, маслакдош мураббийсига атаб махсус «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер» номли асар ёзган. Унда Саййид Ҳасаннинг билимлари кўлами – араб тили, фиқҳ, шеършунослик, муаммо илми, илми нужум, мусиқа назариясини мукаммал билиши, инсон сифатида ғоят хоксор, камтар, юмшоқ кўнгилли ва сабр-тўзимли бўлгани баён этилади.

140. Тарж.: Қирқ кун чилла ўтириб, тоат-ибодатлар билан кўп маънавий мақсадларга эришди.

141. Тарж.: Дилором билан тонг пайтида тўла қадаҳларни сипқаришдан, ғунча сингари ҳар иккимиз тор бир кўйлак ичида чирмашиб қучушмоғимиздан ёқимлироқ нима бор?!

УЧИНЧИ МАЖЛИС

1. *Мадда зиллаҳу* – арабча: Аллоҳ соясини (яъни, умрини) узун қилсин, демакдир.

2. *Хожа Муҳаммад Таёбодий* – Жомийнинг махсус хизматкори.

3. Тарж.: Йўловчи, билгилки, қаҳр пайтида қийинчиликларни кўтариш осон кўринади, туянинг оғзида қуруқ янтоқ хурмодек тотли туюлади.

4. *«Мушорунилайҳ ва мўътамад ун-алайҳ»* – арабча: ишорат, яъни зикр қилиб ўтилган ва ўзига эътимод (яъни, иншончли) бўлган, демакдир.

5. *«Ийдия»* – арабча: байрамона, ҳайитлик маъносини англатади.

6. Тарж.: Шукр, эй кўнгил, яна юз безак ва гўзаллик билан байрам гўзаллиги янги ой оғушига кирди.

7. Тарж.: Кўнгли синиқ, ҳоли паришон ошиқни ўлдирма. Қаноти синган қушга жафо тошини нега отасан?

8. Тарж.: Ҳамиша қоматинг туфайли нолаю зор чекаман. Бу бало дарахти девоналик мевасини бермаса эди, деб қўрқаман.

9. Тарж.: Ҳолдан толганлигидан иягининг айланаси бултурги олмага ўхшаб қолган эди.

10. *Мавлоно Сайфий* (ваф. 1503, Бухоро) – шоир, адабиётшунос. Бухоро ва Ҳиротда таҳсил олган. 1487 й. Бухорога қайтган. Сайфийнинг 2 та девони: «Рисолаи аруз», «Рисолаи мусиқий» асарлари бор. Биринчи рисоласи шеър ва шоирлик, аруз қонун-қоидалари, баҳри ва доиралари анчайин содда ва равон тил ҳамда услубда яратилган. Шеърлар девонида анъанавий ғазалчилик йўлида ёзилган шеърлари мазмун жиҳатидан ўзига хос хусусиятга эгадир. Уларда, Навоий таъкидлаганидек, касб-ҳунар эгалари мадҳ этилади. Маълумки, кейинчалик бу хил асарлар «шаҳрошуб» (шаҳр аҳлини ҳаяжонлантирувчи) шеърият деб атала бошланган.

11. Тарж.: Эй кўнгил, жононим нозик белини таъриф қилдинг, бу билан жонимнинг нозик жойини тилга олиб, яхши кетдинг.

12. Тарж.: Пардозчи гўзалим, кўп кишилар билан чиқишади-ю, мен хастанинг ҳолига асло парво қилмайди.

13. *Мавлоно Осафий* – Хожа Шамсуддин Ҳиравий (1449, Ҳирот – 1517) – шоир. Ҳирот адабий муҳитининг йирик намояндаларидан. Соҳиби девон шоир. Унинг мукаммал девонини 1968 йилда Ҳоди Арфаъ Кирмоний катта сўзбоши билан Теҳронда нашр эттирган. Хондамир «Макорим ул-ахлоқ»да Навоий билан Осафий ораларида ўтган илиқ ҳазил билан йўғрилган бир суҳбатни келтиради. Навоий ўзининг «Соқийнома»сида Осафийни яқин дўстлари ва ҳаммаслаклари қаторида ҳамда заковатли шоир сифатида тилга олади.

14. Тарж.: Мухтасиб (шариатга хилоф ишларни текширувчи) майхонадан ўтганда май қуйқасини тўкиб ташламади. Бошимизга бир бало келиб эди-ю, лекин яхшилик билан ўтди.

15. *Мавлоно Биноий* — Камолуддин Али ибни Муҳаммад Сабз (1453, Ҳирот — 1512, Насаф) шоир, тарихчи, мусиқачи. Отаси Муҳаммад Сабз банно — бинокор бўлгани учун шундай тахаллус танлаган. Шеър ёза бошлаганида «Холий» тахаллусини қўллаган. Жомий ва Навоий адабий мактабида вояга етишган. 1487 йил Табризга Султон Яъқуб саройига кетган. 1491 йил Ҳиротга қайтган. Сўнгра Самарқандда 1500 йилдан бошлаб Шайбонийхон саройида хизматда бўлган. 1510 йиллардан Насафда истиқомат қила бошлайди. Биноий 1512 йилда Эрон шоҳи Исмоил Сафавийнинг Шайбонийга қарши юришида Қаршидаги қатли омда шаҳид бўлади. Биноийнинг 3 та девони, «Беҳрузу Баҳром» номли достони, «Мажмаъ ул-ғароиб» (Ажойиб тўплам) номли қасидаси, «Шайбонийнома» ва «Футухоти хоний» (Хон ғалабалари) деган тарихий асарлари, «Нух ранг» (Тўққиз ранг) ва «Савт ун-нақш» (Нақш савтлари) номи остида мусиқага оид ишлари маълум. Биноийнинг тарихий асарлари Муҳаммад Шайбонийхон хонадони, шахсияти ва ҳукмронлиги, юришлари воқеаларини қамраб олади.

16. Тарж.: Кимки ёримнинг кўзларини сурма билан қорайтирган бўлса, худди сурмадек менинг рўзғоримни (хастимни) қора қилди.

17. *Мавлоно Муҳаммад Бадахший* — Хондамир ва Восифий унинг Навоийга 30 йил хизмат қилган яқин кишиларидан бўлганлигини эътироф этадилар.

18. Тарж.: Кимки сарв қоматлигимнинг салласини бежаб қўйса, чамандан суман гули териб нима қилади?!

19. *Хожа Маждуддин Муҳаммад* (ваф. 1494, Тобуқ) — Шоҳрух Мирзонинг девонбошиси Хожа Пир Аҳмад Хонийнинг ўғли. Ҳусайн Бойқаро салтанатида парвоначи (вазир муовини, фармон ижро этувчи) ва вазир бўлган. Тарихий манбаларда қайд қилинишича, саройдаги маълум фитна-фужурлар Маждуддинга бориб қадалади. Бобур ёзишича, Ҳусайн Бойқарога бирмунча маблағ зарур бўлиб, хазиначилардан сўраганда, улар «йўқдир» дейдилар. Маждуддин ёлғиз қолдиришларини ўтиниб, шоҳ наздига шарт қўяди: «менинг илигимни (қўлимни) қавий (кучли) қилиб, сўзуми тажовуз қилмасалар (қайтармаса, чекламасалар), оз фурсатда андоқ қилайки, вилоят маъмур ва раъият шокир (шукр қилган) ва хизона (хазина) мағфур (мўл) ва сипоҳи вофир (фаровон) бўлғай», дейди. Шундан сўнг шоҳ бутун Хуросон учун муҳим ишларни бажаришни Маждуддин ихтиёрига топширади. Оз фурсатда кўп яхши ишларни бажариб, «вилоятни маъмур ва ободон қилди», деб ёзади Бобур. Лекин сарой «аъёнлари ва беклари билан зиддона маош» (зиддиятли муомала) қилгани учун Маждуддин пойтахтдан узоқлаштирилади, тафтиш пайтида беҳад бойликлар йиққани ошкор бўлади.

20. Тарж.: Хожа Маждуддин ишимизни йўққа чиқарди. Ўшал кун қотозимизни ўқимай чирмади қўйди.

21.: Тарж.: Йўлингга қалам сингари бошим билан тўхталмай юриб келаман. Эй ой, мен учун хатдан сеҳргарлик йўлини тузинг.

22. *Мавлоно Ҳасаншоҳ* — Ҳиротнинг машҳур шоирларидан. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да бу шоирнинг нозик истеъдоди, ширинсуханлиги, ҳар қандай мажлисга файз кирита олган суҳбатдош бўлганини таъриф қилиб, ёшлик даврида Бойсунғур Мирзонинг ўғли Султон Муҳаммад мулозими эканида улар орасида ўтган бир ҳазил-мутойибали нақл келтиради. Деярли худди шу нақлни биз юқорида Бобо Савдоий номи билан боғли ҳолда келтирган эдик.

Хондамир маълумотига кўра, Ҳасаншоҳ вафотига Амир Султон Иброҳим Амирий деган шоир қитъа таърих туширган экан. علامه بی مثال آفاتی иборасидан абжад ҳисоби билан 907 (1502-1503) йил келиб чиқади.

23. Тарж.: Лабинг тўғрисида бир сўз айтмоқ истайман. Ул оғиз ҳақида бирғина сўз айтмоқ истайман.

24. *Мутаҳҳири Удий* — Ҳирот маданий муҳити намояндаларидан. Афтидан табиатида тамагирлик, ҳирс каби хислатлар бўлса керакки, Ҳасаншоҳ шоир билан алоқадор бадиҳона қитъа айтилишига сабаб бўлган воқеани Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да келтиради.

25. Тарж.: Мутаҳҳар — оти бор ўзи йўқ нарсадир. Нажосатни мутаҳҳар (тозаловчи) деб бўладими? Эшаги эшакка чопади-ю, у пул топади. Демак, уни эшак алдовчи деса бўлади.

26. Тарж.: Бир қўлингда қиличу бир қўлда қалам. Қиличбозликни қўйиб, қаламзанлик (ёзувчилик) қилгил.

27. Тарж.: Кўзга айтдимки, беадаблик билан қарама; у дедики, беадаблик нима қилсин, айни муштоқликдан бу.

28. *Фирдавсий Тусий* — Абулқосим Мансур ибни Ҳасан Тусий (934, Тус шаҳри яқинидаги Табароннинг Божи қишлоғи — 1021) форс адабиётининг машҳур шоири. Замона билимларини пухта эгаллагани сабабли уни «Ҳаким» деган фахрли унвон билан аташган. Ёшликдан қиссаю ривоятлар, асотир ва ўтмиш тарихи билан қизиққан, Фирдавсий Абу Мансур, Абулмуайяд Балхий, Масъуд Марвозий ва Дақиқий каби шоирларнинг «Шоҳнома»ларини қунт билан мутолаа қилган. 975-976 йилларда ўзи «Шоҳнома» ёзишга киришади ва 994 йилда уни тугаллайди. Асарни қайта таҳрир қилиш ишлари 1010—1014 йилларда якунланади. Фирдавсийшуносликда бу иккинчи таҳрирни шоир ҳукмрон Маҳмуд Ғазнавийга мўлжаллаб, у ҳақда ўрни-ўрнида мадҳу санолар киритган, лекин шоҳ асардаги истилочиларга, зулмкорларга оид ақидаларга рағбат, араблар ва уларнинг динига бўлган зид қарашлардан келиб чиқиб, унга нописанд муносабатда бўлган. Бунга жавобан Фирдавсий 100 байт Маҳмуд Ғазнавийга ҳажвия ёзиб асарга киритган, деб талқин қилганлар.

29. Тарж.: Ўшанда кўп қўтосларнинг мода ва нарларини занжир билан бирбирига шундай боғладиларки, хандақ олдида филларга қарши тўсиқ пайдо бўлди. Нега филдан қўрқишлик керак, у ҳам сигир ва эшак каби тўрт оёқли ҳайвондир.

30. *«Ҳафт пайкар»* — Етти гўзал. Низомий Ганжавий достони.

31. Тарж.: Пайғамбарликка сен лойиқсан, чунки қўлингда номанг бор. Муҳри эса таъзим «юзасидан» орқасидадир.

32. Тарж.: Ул нотекис кенг даштда бамисоли типратиконга ўхшаш қирилмаган бошлар ётар эди.

33. *Мавлоно Дарвеш Машҳадий* – Фахрий Ҳиротий ўзидан илова қилиб: бу шоирнинг ёмон тиллиги, жоҳиллиги Навоий айтганидан юз чандон кўпдир. Лекин одамлар унинг Аллоҳдан ўзининг ит феъли, нафсдан фориғ қилишликни илтижо қилиб ёзган дарвешона бир байти учун афв этадилар, деб ёзади ва форсийда ёзилган бир байтини келтиради.

34. Тарж.: Унинг қошидан байрам ойи асарини кўрди. Ул ойдан дарак бўлмаганига йил «ҳам» бўлди.

35. Тарж.: Гулнинг юзи (ҳақида) яна бир овоза юксалмагунча, бўстонда булбулдан ҳам садо чиқмайди.

36. Тарж.: Яна ул фасл келдики, базмнинг шамъи лоладек порлайди. Раъно гули лаъл каби қип-қизил майни олтин қадаҳда кўтаради.

37. Тарж.: Кеча муҳтасиб ҳол сўраб дерди: Май арзон бўлди, пули ҳалоллар қайдасиз?

38. Тарж.: Эй дўстлар, ул ширин лаъл ҳавас юзасидан бизни ўлдирди. Пашшадан бўлак ҳеч ким бошимизга келмади.

39. Тарж.: Рақиб билан сўзлашиб турганингни кўрдиму бу мени ўлдирди. Сўзлашдан тўхтадингу менинг жоним тинчланди.

40. Тарж.: Ажаб эмаски, агар бугун кечқурун парвона шамънинг умр дарахти хазон бўла бошлаганини кўриб жонини тарк этса.

41. Тарж.: Қандай яхши вақтки, гўзалим қўлида ғазаб қиличи билан келса-ю ҳамма рақиблар қочиб кетсалар-да, мен у билан ёлғиз қолсам.

42. Тарж.: Ғам тунида дилимдан чиққан дуд ул «гўзалнинг» кокили ёди билан буралиб ва жингалак бўлиб кўтарилади.

43. *«Оҳий»* – Фахрий Ҳиротий «Оятий» деб беради.

44. Тарж.: «Ойдин гўзал бўлган чеҳрасининг саҳифаси ёди билан Қуръондан фол очсам, «Юсуф сураси» чиқди». Бу ерда қаламга олинган Қуръони каримдаги 111 оятдан иборат «Юсуф сураси»да гўзаллик тимсоли Юсуф пайғамбар қиссаси баён этилади.

45. Тарж.: Ул қуёшнинг сувратига шунчалик ҳайронманки, агар менга тикурсалар ҳам кўзимни юммай тураверaман.

46. Тарж.: Май ичиш пайтида соқий май қадаҳининг оғзини ёпгани каби ул гўзалга нима бўлдики, қопқоқ билан менинг кўзим қорасини беркитиб қўяди.

47. Тарж.: Эй, майнинг тобланишидан сенинг рухсоринг гули ранг-баранг бўлади, жамолинг боғининг сабзаси озгина-ю гули кўпдир.

48. Тарж.: Лутф-марҳаматингни арзон қилиб, гоҳо ғарибларни йўқлаб турсанг ёмон бўлмас эди. Чунки марҳамат кўргазиш гўзалларнинг гўзал одатидир.

49. Тарж.: Қошинг билан баҳслашишда янги ой тезлик қилар ва чимирилар эди. Қуёш юзингни кўргач, ўзини юмалоқ ва ясси қилиб олди.

50. Тарж.: Агар ғам бурчагида ул кумуш танидан узоқликда ўлиб қолгудек бўлсам, ўлган кунимнинг ўзидаёқ ишқ ишига халал етади.

51. Тарж.: Ғам саҳросида девонавор ўзим ўзимга чанг соламан. Гоҳ тошни чангаллайман, гоҳ тош чангалимдан тушиб кетади.

52. Тарж.: Менинг кўзимга тоғ билан дашт фазоси тор бўлиб қолди. Чунки менда Фарҳод ғами ва Мажнун ишқининг балоси бор.

53. Тарж.: Ғамингда тўккан қонли кўз ёшларимдан менга теккани — унинг ҳар бир қатраси дилимнинг тугунларини ечгани бўлди.

54. Тарж.: Ул жафо ахтарувчи ёрим менга ҳамиша озор берганидан озгина қилган ғамхўрлиги ҳам кўпдек туюлади.

55. Тарж.: Эй дил, ҳамиша тақво аҳли билан улфат бўлавериш ярамайди. Май қуйқасини ялаганлар билан ҳам бир неча кун бирга бўлиш керак.

56. Тарж.: Зулфинг домига тушдиму девоналикда шуҳрат қозондим.

57. Тарж.: Кўз ёш ғавҳарларини ёр йўлига сочдим. Ошиқ бўлганим учун шодман, хўб иш қилдим!

58. Тарж.: Унинг ёшлик чоғини кўрдим ва дин аҳлига кўрсатдим. Жонларга бало бўлсин, буни сизларга топширдим.

59. Тарж.: Муҳтасиб агар ринд бўлса, майхона эшигини ўзи очиб беради. Риндлар учун майни ер остидан бўлса ҳам пайдо қилади.

60. *Мавлоно Ҳилолий* – Бадруддин (ваф. 1529, Ҳирот) Астрободда дунёга келган, йили маълум эмас. Ҳилолий қаламига 1 девон ва «Шоҳ ва Дарвеш», «Сифот ул-ошиқин», «Лайли ва Мажнун» номли 3 достон мансуб. Девони 2700 байтдан таркиб топган бўлиб, уни шоирнинг ўзи 1521 йилда тузган. Фахрий Ҳиротий таржимасига илова қилиб ёзади: «Ҳазрат Амир (яъни, Навоий) дуоси қабул бўлиб, шоир шеъриятда ҳамма маҳорат услубларини пайдо қилди ва ўз замонининг нодирига айланди» ҳамда Ҳилолийнинг уччала достонидан 5 байтни мисол тариқасида келтиради. Муҳаммад Қазвиний ҳам ўзидан: «Мир Алишер таклифи билан илмларни эгаллаш ва охирига етказишга машғул бўлган», деб қўшиб кетади. Ҳилолий тимсолида Навоийнинг адабиётга кириб келаётган умидли ёш кучларига алоҳида эътибор билан қараганини кўриш мумкин.

61. Тарж.: Бугун ул хушрафтор ва хушқомат мени шунчалик оёқдан қолдирдики, эртага, балки қиёмат эртасига ҳам ўрнимдан тура олмасман.

62. Тарж.: Эй оқил, девонага уйни нима кераги бор. Чунки мен девона уйга борадиган йўлни билмайман.

63. Тарж.: Ёрнинг мийиги ва лаби сабз ва қизил тусда жилва берганда, хаста кўнглимдан сабзаранг ва қизил ўт кўтарилди.

64. Тарж.: Худо сенинг хаёлинг билан мени ҳамиша шод қилсин. Агар хаёлингдан айрилгудек бўлсам, Худо сақласин!

65. Тарж.: Бир Лайли юзли қоним устига барини елдириб етиб келадди. Бу вақтда Мажнун дилимнинг аҳволи қандай бўлишлигини била олмайман.

66. Тарж.: Кўзларим ой юзли ёрга «боқишдан» жудо бўлгандан бери дилим қондан жудо бўлди, кўзлар қон тўкишдан тўхтади.

67. *Кўфтагарлик* – пўлат аслаҳа, анжомларни тилла суви билан қоплаш санъати. Муҳаммад Қазвиний таржима изоҳида кўфтагарликни куфтапазлик (таом тури) деб берган.

68. Тарж.: Шундан хурсандманки, отган ўқи ношод кўнглимга жо бўлди, энди ўз ўқини қидирганида мени ҳам ёдига олади.

69. *Мавлоно Соҳиб* – Фасиҳуддин Соҳиб Доро номи билан машҳур қасиданавис шоир. Навоийнинг яқин суҳбатдош дўстларидан. Навоий вафотидан сўнг Ҳусайн Бойқаро китобхонасига китобдор қилиб тайинланган. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да Соҳибни асли Астроболдан, деб ёзади ва шахмат-шатранж бобида хоҳ кабир, хоҳ сағирни ҳозирона ва ғойибона тарзда юксак маҳорат билан ўйнар эди, деб таъкидлайди. Шунингдек, Соҳиб Навоий вафотига марсия таърих ёзганини хабар қилади. Муҳаммад Қазвиний эса Соҳибнинг иншо фанида моҳир бўлганини қайд этади ва Навоий билан Соҳиб ораларида бир сафар асносида бўлиб ўтган ҳазил-мутойибани келтиради ҳамда абжад ҳисобида ҳар байтининг биринчи мисрасидан Навоийнинг туғилган йили иккинчисидан вафоти йили таърихи чиқадиган қасида – марсиясини беради. Бу қасида ҳар банди 8 байтли 5 банддан иборат бўлиб, шундай бошланади:

ای فلک بیدادو بی رحمی بدینسان کردهٔ

وی اجل ملک جهان را باز ویران کردهٔ

(Тарж.: Эй фалак, шу янглиғ бедодлиғ ва бераҳмлик қилдинг. Вей ажал, жаҳон мулкини вайрон қилдинг).

Биринчи байтдан 844 (1441), иккинчисидан 906 (1501) келиб чиқади.

Восифий Соҳиб Доро ота томонидан менга қариндош эди, деб ёзади.

Муҳаммад Шайбонийхон Нахшабдан чиқиб, Ҳиротни босиб олиши муносабати билан ҳам Соҳиб Доро қасида-таърих ёзган экан. Восифий Соҳиб Доро номидан «Бадоеъ ул-вақоеъ»дан бир туркум ҳикоятлар келтиради. Уларнинг аксарияти Навоий ва замондошлари ҳақиладир.

70. Тарж.: Эй дўстлар, токайгача менга ёр кўчасига боришликни манъ қиласиз, боришни тарк қилмайман, мендан кечиб қўя қолинг.

71. Тарж.: Сийнамда ситамкорнинг ўқидан яра бор. Жоним дилдан, овора дилим эса жондан батанг келди.

72. Тарж.: Шундай бир кимсани истайманки, жон чиқар пайтда менга ўз либосини кийгизса, ўладиган кунимда тобутимга ҳам ёпса.

73. Тарж.: Менинг қаро бахтим ҳабибим билан учрашишга монеълик қилди, қандай бадбахтманки, қаро бахтим ҳам менинг рақибимга айланди.

74. Тарж.: Дилим бенаво бўлди, шунинг учун у ғамгиндир, бенаво ҳам ҳамеша шундай бўлади.

75. Тарж.: Ул оғизни бақбақа устидан қидирдим, у ой кулиб деди: – бундан тилак ҳосил бўлмас.

76. Тарж.: Эй ой юзлигим, бу кеча ўз нуринг билан бу кошонани равшан қил, бўлмаса, бу уйга ўт қўйиб юбораман.

77. *Мавлоно Мажнун* – Камолиддин Маҳмуд Рафиқий деган хаттот ва шоирнинг ўғли. Уни «Мажнун чаннавис» деб ҳам атаганлар. Чунки у чапдан ўнга қараб ёзиш усули «бозгуна» хатининг моҳир устаси бўлган.

78. Тарж.: Ваъз эшитишга бориб, зор-зор йиғлайман. Бу баҳона билан ёр ҳажрида йиғлайман.

79. Тарж.: Агар Лайли ва Мажнун ҳақида юзлаб ривоят бор бўлса, булар бизнинг ишқимиз воқеаларининг ҳикоясидир.

80. Тарж.: Шароб қадаҳида риндларнинг боши ҳубоб бўлди. Кўп бошлар эса қадаҳ бошида шаробга айланди.

81. Тарж.: Эй турк гўзалим, ҳар гал сен зийнатхонага кирганингда, уни Хитой сувратхонасига айлантириб юборасан.

82. Тарж.: Кошки эди, доим ойна унинг қаршисида турса, унинг назари бошқа ақёр томонига тушмас эди.

83. Тарж.: Нозли гўзалимга дилим аҳволидан сўзлаб нима қиламан, ахир севгим нзлари сариғ юзимдан кўриниб турибди-ку!

84. Тарж.: Ғам водийсида санамлар ишқида шунча оҳ урдим. Энди мен ғамдийда шодлик билан кам нафас олаяпман.

85. Тарж.: Ҳар дам у майгун лаблардан узоқлашсам, икала қон сочувчи кўзларимдан коса-коса қон тўкаман.

86. Тарж.: Гарчи Мажнуннинг дили ишқ ғамидан тўла қон бўлган эса ҳам, лекин менинг бу ҳолим қайси Мажнунда бўлган?!

87. Тарж.: Ул қотил дилим хонасига ўз доғи билан шундай муҳр босдики, унинг меҳри ўлганимдан кейин ҳам дилимда қолсин.

88. Тарж.: Эй дардлиларнинг қотили, сенинг тиғингдан дардмандлар дили ғунчадек қон бўлиб кетган.

89. Тарж.: Ул қуёш юзининг тор оғзини яхшилаб кўргим келади, унинг юзига кўзим тушиши билан кўзларим хиралашиб, кўра олмай қолади.

90. Тарж.: Мен сочлари тўзиқ ақлдан бегонаман, ул паричеҳра ишқида девонаман.

91. Тарж.: Ҳар бир хафа кишининг ноласи «унга» жафонинг кўплигидандир. Мен эса менга ҳам жабр қилганидан нола қиламан.

92. Тарж.: Эй паричеҳра, агар сен кўзларим саройига келсанг, дилим кўзларим пардасидан сенга поёндоз тўшайди.

93. Тарж.: Бугун кечани ёритувчи ул шамъ менинг меҳмоним бўлди. Кошки эди, бу кеча қиёматгача тонг отмаса.

94. Тарж.: Унинг орзусида заррадек доим паришонман. Юзининг офтобисиз тинчлигим ҳам йўқ.

95. Тарж.: Эй хушқомат сарв, эй жафо қилувчи шўхим, ғамларинг ўқидан бу мажруҳ таним чакалакзорга айланди.

96. Тарж.: Дилим кафтидаги доғлар ёримнинг қўлидан келган. Гарчи улар куйдирса-да жонимнинг оромидир.

97. Тарж.: Ҳеч вақт ёр менинг зор-зор йиғлаганимдан афғон чекмади. Чунки мен унинг афғонига йиғламаган эдим.

98. Тарж.: Агар дилдоримга бир оғиз сўз айтиш имкониятини топсам, афгор дилимнинг аҳволини арз қилардим.

99. Тарж.: Кимки қаршисида сенинг жамолинг китобини кўраркан, у қандай қилиб мутолаадан кўз уза олади.

100. Тарж.: Гарчи ҳаётим дуруст ўтмаса-да, ишқ билан шодман, бўлак қисматим йўқ. Турмушнинг яхшилиги ва ёмонлиги билан ишим йўқ.

101. Тарж.: Ҳижрон водийсида дард билан ғамдан бошқа нарса йўқдир. Ундан «ёрнинг» хаёли билан олам «ташвишларидан» осойиш топаман.

102. Тарж.: Эй соқий, биз адабсизликлар қилсак ажабланма. Биз маст кишилармиз, бизларда адаб бўлмайди.

103. Тарж.: Мен унинг итлари ғаласи ичидан жой топдим. Остонаси ғуборидан кўзимни равшан қилдим.

104. Тарж.: Назар аҳли мазоридан агар лола униб чиқса, у лола дил доғи ва жигар қонидан «иборат» бўлади.

105. Тарж.: Кўзларим сенинг юзинг ҳавасида бўлгани учун менга орқа ўгириб, сенга қараб туради.

106. Тарж.: Юзини ой деб атадим. Бу сўзим бутун шаҳарга тарқаб кетди. Тишлари ҳақида сўзлаган эдим, оғзим дурларга тўлди.

107. Тарж.: Ёрим мени нозу карашма занжирида тутади. Яна ишқида девоналигим мени хароб қилади.

108. *Мавлоно Зийракий* – Ҳиротда анчайин танилган бу шоирнинг Навоий «Мажолис»да келтирган ғазалига Турк султони Салимшоҳ Миср сафари чоғида (924/1518 й.) Муҳаммад Қазвинийга жавоб ёзишни таклиф этади. Қазвиний унинг матласини келтиради. Восифий Навоий билан боғлиқ ҳикоятларда Зийракийнинг турли анжуманларда иштирок этганини қайд қилади.

109. Тарж.: Ишқ йўлида жафо тошлари йўл озиғимдир; тоғу даштларда лола – жигаргўшамдир.

110. Тарж.: Унинг юзидаги холдан беҳол бўлдим; уни яратганга офаринки, бу унинг пардори нуқтаси бўлди.

111. Тарж.: Эй фалак, суякларимни тош билан юмшат; мабодо кўнгил олувчимнинг тиғини ўтмас қилиб қўймасин.

112. *Бадиуззамон Мирзо* (1457, Марв – 1517, Истанбул) – шаҳзода, шоир. Ҳусайн Бойқаронинг ўғли, онаси Марв ҳокими Султон Санжарнинг қизи Бика Султонбегим. Бадиуззамон 1495–1505 йилларда Сийистон ва Балх ҳокими бўлган. 1497 йилда Астробод ҳокимлигини талашиш натижасида Ҳусайн Бойқаро билан оралари кескин бузилади. Хадичабегим ва вазир Низомулмулк фитнаси оқибатида ўғли Мўмин Мирзо қатл қилингач, Бадиуззамон саркашлиги янада ортади. Шайбонийхон 1506 йил Ҳиротни босиб олганда Бадиуззамон Эронга Исмоил Сафавий ҳузурига қочади.

Муҳаммад Қазвиний маълумотига кўра, Турк Султон Салимхон Табризни эгаллаганида Бадиуззамонни иззат-ҳурмат билан Истанбулга олиб кетади. Тахтдан умидини узмаган Бадиуззамон Султон Салим хизматида бўлади ва 1517 йилда тоун (вабо) касали билан дунёдан ўтади Навоий бу шаҳзода сиймосида давлатни идора этиш сиёсатини пухта билган, кенг илмлардан хабардор валиаҳдни кўришни истаган ва бу йўлда тинмай ҳаракат қилган. Унга «Хамса» достонларида панду насиҳатларга тўла алоҳида боблар ажратган, тез-тез мактублар йўллаб турган, жумладан, усули идора хусусидаги, Мўмин Мирзо қатли муносабати билан ва б. Навоий ёзган мактублари «Муншаот» таркибида мавжуд.

113. Тарж.: Зор кўнгилнинг ёниши ҳеч қачон кўз ёши билан камаймайди. Мендаги бу ўт фақат тупроқдан таскин топади.

114. Тарж.: Ёлғизлар замона бандларидан озодлирлар; улар не бировнинг тузоғига тушган ва на овчилардир.

115. Тарж.: Ғамингсиз нафас ола олмайман; ғамсиз нафас чиқара олмайман.

116. Тарж.: Қўл дилда, оёқ лойда қолган; оламда бош кўтариб юра олмайман.

117. Тарж.: Дилга доим жафо етказиб турасан. Бошқаларга қилган жафоларинг менга яна бошқа балодир.

118. Тарж.: Мен дилсиз «бечора» ҳатто сояни ҳам унинг ёнида бўлишини истайман. Эй ҳажр кечаси, кел ва уни ер юзидан йўқот.

119. Тарж.: Кечаси ул кўнгил ёритувчининг ити ёнида кетар эканман, шодлигимдан тонггача кўзимга уйқу келмади.

120. Тарж.: Агар менинг этагимни малак-фаринга тириклик (Хизр) суви билан ювган бўлса эди, ҳозирда жононим этагидан қўлингни узоқ тутган бўлардинг.

121. Тарж.: Жоду кўзинг туфайли дил юз пора бўлди; мен «энди» бир дил билан эмас, юз дил билан юзингнинг ошиғи бўлдим.

122. Тарж.: Юзингсиз мотаму ғамим бор.

Мотам «бўлганда ҳам» оҳ қандай мотамим бор!

123. Тарж.: Ишқинг савдосидан бошим оёқ остидадир. Чунки бизнинг сирримиз бошланишини кўрмадим.

124. *«...аблуқ йўсунлуқ»* – иккиюзламачи (лаганбардор) табиатли йигитдур.

125. Тарж.: Ёр менинг ҳолимдан, ағёр эса афғонимдан йиғлайди.

Менга ва менинг аҳволимга дўст ҳам, душман ҳам йиғлайди.

126. Тарж.: Ҳажрингда ғам олови бошимга уриб кетганида, кўзларим гирдобидан шамъ каби ёшлар тўкарман.

127. Тарж.: Унинг ой юзи ойинасига гард ўтирмаслиги учун жамолига бўлган меҳр қаршисида оҳимнинг йўли бекилди.

128. Тарж.: Эй соқий, мен мастману соф май тутасан; агар бадмастлик қилсам, яхшиси, кечиргайсан.

129. Тарж.: Васлингга бир дам етишиш абадий ҳаётдан яхшироқдир; васлингни эслаш билан шод эдим, бу замон шодроқдурман.

130. Тарж.: Кишилар ишқинг йўлида бемалол кетаверадилар, ошиқ мену, бошқалар бекорга овора бўладилар.

131. Бу шоир ҳақида Муҳаммад Қазвиний қуйидагиларни илова қилади. Арадистонда мусиқа соҳасида кенг шуҳрат қозонади. Унинг икки ғуломи бўлиб, улар биргаликда бир-бирларига овозларини созлаб, ҳамовозликда Шайхийнинг асарларини куйлаганлар. Бириси Сиёҳча номли ҳинду бўлиб, Румга кетади. У 968 (1560-1561) й. да Румда яшайди ва ул диёрнинг мусиқа соҳасидаги машҳур санъаткорларидандир. Иккинчиси румлик бўлиб, Ҳиндистонга кетади.

132. Тарж.: Ёнаётган кўксимдаги бу нарса доғ эмас, бу ишқ муҳридирки, сенинг севгинг учун жонимга босилгандир.

133. Тарж.: Баҳор фасли, гул мавсумида кўнгил ёзиш керак.
Эй соқий, май келтир, айтишнинг нима ҳожати бор!

134. Тарж.: Сенинг камандингга ҳар қандай бахтсиз илинавермайди. Бу бало «доми» ёлғиз бизнинг бўйнимизга тушган.

135. Тарж.: Кеча оқшом менинг нолаларим малоикалар уйқусини қочирди; ойнинг атрофидаги ёруғлик гардишини менинг кўз ёшларим тўфонидан сув олиб кетди.

136. Бу шоир ҳақида Фахрий Ҳиротий шундай илова қилади: Наргисий Навоий ёзганидек, Марвдан эмас, балки Амир (яъни Навоий) хизматига Марвда етишган. Ҳозир (яъни, «Мажолис» таржима қилинган 1520 йилларда) Абҳарнинг шайхзодаларидан бўлиб, шу ўлка одамлари унинг аждодларини ғоят ҳурмат қиладилар. Агар авваллар бевошларга қўшилиб, шариф вақтини беҳуда сарф қилган бўлса ҳам, ҳозир кўпроқ вақтини рўза ва намоз билан ўтказмоқда.

137. Тарж.: Сенинг ишқинг дарди кимники девона қилган бўлса, Мажнун каби вайрона бурчагидан жой эгаллади.

138. *«Гўёки бировнинг мамлуки экандур. Хожаси ани ё ул Хожасини озод қилибтур»*, кимнингдир асири бўлган бу шоирнинг озод қилиниши ҳақида Навоий хожаси уни озод қилибдими экан ёки озодлик олиб, Хожасини ўзидан халос қилибдими деган маънода истеҳзо билан ёзади.

139. Тарж.: Эй Зуҳра манглайли, сени кўра олмай умрим ўтмоқда, эсизгина, азиз вақтларим шундай ўтиб бормоқда.

140. Тарж.: Эй хандон ғунча, юрагимни сиқиқда тутганинг учун жон «бу» юракдан тўйди-ю, юрак жонимни олди.

141. Тарж.: Эй зоҳид, тўнингни келтириб майга гаров қўй; зоҳидлик асбобини ва тоат-ибодат уйини харож қил.

142. Тарж.: Мен оворага итларинг олдига бориб, бечора дилим аҳволини айтишга йўл йўқ.

143. Тарж.: Шароб қадаҳидан менга жон равшанлиги келади. Ул тиниқ майнинг мавжи мен учун жон ойнасидир.

144. Тарж.: Эй сарвиноз, бизнинг дилимиздан жой олмайсан, жой оласан-ку, лекин бизнинг дилимиздан эмас.

145. Тарж.: Эй ғам туни, ул шамъдан узоқда менинг жамолимни куйдирдинг; йиллаб висол кунини ваъда қилиб, мени ёндирдинг.

146. *Мавлоно Зебоий* — шоиралар ҳақида маълумот берувчи тазкираларда Зебоийнинг аёл шоира эканлиги таъкидланади ва Жомий уни мадҳ этгани баён этилади.

147. Тарж.: Сенинг қоматинг юра бошласа, сарвни ҳам ўз бандаси қилади, ҳам озод қилиб юборади.

148. Тарж.: «Ул лола юзли мени ўзининг қули деб атайди, охирда юзимнинг қоралиги ўз таъсирини кўрсатади». Навоий шоирнинг қора рангли қуллардан эканлигини ва бу матлаи ўз ҳолига муносиб тушганлигини баён қилади.

149. *«Каллоший»* — шуҳратсиз, ялқов, дайди маъносини англатади. Навоий шоирнинг «атвори таҳаллусиға муносиб» дер экан, унинг табиатида қусурлар борлигига ишора қилади.

150. Тарж.: Сени олам гўзалларининг подшоҳи қилиб яратгандан одамларнинг ёмон кўзидан асрашини тилайман.

151. *Мавлоно Гадоий* — ўзбек адабиётининг йирик намояндаси, соҳиби девон шоир. «Мажолис» ёзилган вақтда 90 ёшдаги шоир тахминан 806 (1403-1404) йилда дунёга келган. Унинг ягона девони Париж Миллий кутубхонасида сақланади. Гадоийнинг Шоҳрухнинг набираси Халил Султонга бағишланган бир қасидаси бор.

152. Тарж.: Сенда анбар «ҳидидан ҳам хушбўй» соч пайдо бўлганидан бери бизнинг кўнглимиз ватанли бўлиб қолди.

153. Тарж.: Эшигингда арзга келган мискинлар нолаю зор қилиб турар экан, сени ;ўзаллик подшоҳи деб ким айтади?

154. Тарж.: Эй дил, унинг ғами билан бўлиб сени савдога қўйдим, ўзим ҳақимда ўйламайману, сенинг ташвишингни чека оламанми?

155. Тарж.: Менинг сарвим дилимдан ҳам, кўзимдан ҳам жой олган; у гул каби покиза, сабо каби ёқимлидир.

156. Тарж.: Сенинг юзинг беқарор дилларнинг қибласидир, оёғинг излари хоқсорлар меҳробидир.

157. Тарж.: Бу кеча унинг лаъл лаблари ошиқ қонига ташна кўринади. Эй соқий, «унга» май берма, мастликдан уни уйқу элитмасин деб қўрқаман.

158. Тарж.: Сен «отган» ўқ дилим гулзорининг дарахти бўлди; у дил юкидан бўлак мева қилмайди.

159. Тарж.: Унинг шакар лабларидан гарчи менга дашном етса-да, аччиқ сўзларида ҳам ширинлик туяман.

160. Тарж.: Мен ой юзингдан йироқда ҳар кеча саҳаргача йиғлаб чиқаман. Май идиши каби қонга тўла дилим, «кўз ёши билан» нам кўзим қаршисида йиғлайди.

161. Тарж.: Юзга сўздан ҳийла билан бирига қулоқ осасан, уни ҳам айтмасимданоқ эсингдан чиқарасан.

162. Тарж.: Ҳажрингда дил дам-бадам нолаю оҳ чекади. Ғаминг дилга қасд қилиб эди, энди жонга қасд қилмоқда.

163. Тарж.: Гозургоҳ далаларининг ҳавоси ва Султонийнинг суви, агар билсанг, жаннат шабадаси ва Хизр умрини бахш этади.

164. Тарж.: Унинг юзларисиз кипригим учидаги ҳар қатра қон ҳижрон кечасининг ёниб турган машъали бўлиб қолди.

165. Тарж.: Саҳар чоғида ул ой юзига ниқоб тортганида, халқ орасида қуёш тутилди, дея фиғон кўтарилади.

166. Тарж.: Мийиғидаги сабзалардан сўз очсам, Хўтан мушкидан гапирасан; «шундай қилиб», қачон бу билан зулфи ҳақида сўзлашасан?

167. Тарж.: Майхонага бораман, унинг бир бурчагидан ўзимга жой танлайман, май косасини топаману, ўша ерда сипқараман.

168. Тарж.: Ёримдан айрилиб, балога гирифтор бўлдим, не бало бўлди-ки, ёримдан жудо бўлдим.

169. Тарж.: Гулзорга тўкилган гул барги эмас, булбул юраги ярасига пахтадан қилинган қонли кафандир.

170. Тарж.: Бу яшил гунбазда кўринганларни юлдуз деб ўйлама, юзинг томошасига маҳлиё бўлган ҳурларнинг кўзларидир.

171. Тарж.: Қонга бўялган лола пардасини холи кўриб, юрагим пардасидан чиқиб кетибди, деб ўйлабман.

172. Тарж.: Ёримнинг ҳажридан кунларим қаро бўлди. Менинг кунларим ва рўзгорим ҳеч кимнинг бошига тушмасин.

173. Тарж.: Яна мийиғидаги сабзалар гулзори янги сўлим майсалар пайдо қилди. Жаҳон боғининг иши яна бошқа ранг пайдо қилди.

174. Тарж.: Одамлар олдида кўзим ёр юзига тушмасин дейман, лекин у яқин келса, юзига беихтиёр назарим тушиб қолади.

175. Тарж.: Ул пари кийган либос гул барғидандир. Кийимнинг ҳар тарафидаги боғичлар эмас, унинг пар ва қаноатларидир.

176. Тарж.: Қаддим камондек эгилди; умр олтмишга етди, ёшлик ёйдан ўқдек тилиб кетди.

177. Тарж.: Заифлик дил хасталигидан эмас, сенинг ҳажрингдандир. Дил ноласидан табъинг ранжимагай деб қўрқаман.

178. Тарж.: Тунда биз ошиқларнинг тўшаги қора тупроқдир, холос. Устимизга ёпган чойшабимиз эса осмондир, холос.

179. Тарж.: Эй шамъ, бу кеча ул ойнинг юзига даъво қилишдан кеч, мажлисимизни қоронғу қилдинг, энди тилингни қисқа қил.

180. *Фахрий Хиротий* – бу шоирнинг номини Хожа Мир Маст эканлигини ва аввал «Фиғоний», кейин эса «Зиё» тахаллуси билан ижод қилгани ва таърих туширишда моҳир бўлганини ёзади ҳамда шоирнинг бир таърихи, қасидасидан бир матлаъ ва ғазалидан бир матлаъ келтиради.

181. Тарж.: Кимки Чин суратига ўхшаган юзингга кўз очиб қараса, шундан сўнг сени томоша қилишдан кўзини узмайди.

182. Тарж.: Жононнинг меҳрсизлигига бундан ортиқ бардош қила олмайман. Эй худо, ул номеҳрибонни менга меҳрибон қилғил.

183. Тарж.: Қонли кўз ёшини рақибдан яшириш учун Мажнуннинг юзи доим деворга ўгирилган эди.

184. Тарж.: Воизимиз ҳар доим май ичишни манъ қилади: ўзи шу майдан бир сипқарса-ю, май уни вайсашдан бир дам тўхтатса, қандай яхши бўлар эди!

185. Тарж.: Бошимда ҳумнинг тагидаги лойга етишиш ҳаваси бор эди, бадбахтликни қараки, ўшанга ҳам қўлим етолмади.

186. Тарж.: Ул ҳаёт чашмасидирки, одамлар ундан жон топадилар. Аммо у чашмадан менинг оғзимда ҳасрат сувидан бошқа нарса йўқдир.

187. Тарж.: Ёрдан жудоликда иштиёқдан бўлак дардим қолмади. Эй ажал, кела қол, айриликка тоқатим қолмади.

188. Тарж.: Кўзимдан ёшлар сел каби тўлиб оқмоқда. Икки кўз ул сел устидаги ҳубоб (қабарчиқ кўпик)дек келмоқда.

189. Тарж.: Ул «ёр» учун ўзимни ўлдирсам, унинг қаҳри келади. Вах, бу қандай қаҳрдирки, у қаҳр туфайли ўзимни ўлдираман.

190. Тарж.: Най оҳанглар замзамаси билан дам урса ҳам, менинг нолам олдида овоз чиқара олмайди.

191. Тарж.: Эй кўнгил, менга унинг сарв каби қомати кўринмаса, жонимга ҳар лаҳзада ҳажр ўқи қадалаверади.

192. Тарж.: Байрам келди, ўзимнинг ойдек гўзалим бўлмагани учун менга шодлик йўқ, барча халқ шод, мендек ғамгин йўқ.

193. *«Бу Ҳазратким...»* – Абдураҳмон Жомий назарда тутилади.

194. Рубоийдаги «бу Ҳазрат» Султон Ҳусайн Бойқарони, «ул Ҳазрат» эса Жомийни англатади. «...ул Ҳазрат Ҳақ сари қилди риҳлат» мисрасидан Жомийнинг вафот этгани англашилади. Ана шу учинчи мажлис аввалида эса Жомийга ҳали ҳаёт шоир сифатида таъриф берилади. Ган шундаки, Навоий «Мажолис ун-нафоис»ни тўлдириб, унинг ҳар мажлисига алоҳида хотималар ёзган ва асарнинг иккинчи таҳририни яратган. Бу уҳдани шоир 1498 йилда амалга оширган. Бинобарин, бу вақтда Жомий ҳаётдан кўз юмган эди. Юқорида Жомийнинг 1492 йилда вафот этгани тилга олинган эди.

ТЎРТИНЧИ МАЖЛИС

1. *«Азҳару мин аш-шамс»* – арабча: қуёшдан порлоқ. Паҳлавон Муҳаммаднинг камолоти таърифида айтилган.

2. Тарж.: Каъба ва калисода сенинг иршодинг биланмиз, ибодатхона ва майхонада сенинг ёдинг биланмиз. Саҳарда зикринг, шомда эса сенинг дуоларинг биланмиз. Яъни, Несъматободинг етимларимиз. Паҳлавоннинг жавобия рубоийси:

Тарж.: Эй Амир, сен пиримизсан, биз сенинг иршодинг биланмиз. Доим дуогўйингмиз ва сенинг ёдинг биланмиз. Бу шаҳр сенга ёқимли-ю, биз сен билан хушвақтмиз. Биз ўлганмиз, Астрободинг «йўлида» хароб бўлганлармиз.

Аввалги рубоийни Навоий Астроболдан Паҳлавон Муҳаммадга мактубда ёзиб юборади ва жавоб хатида кейинги рубоийни олади. Навоий бу ҳақда «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» асарида ҳам ёзган.

3. Тарж.: Унга айтдимки, сенинг ишқинг оламида ишим ғамдин иборат бўлди. У кулги аралаш мийиғида: «ғам эмас, оламнинг ишидир», деди.

4. *Тирзиқ* – бир-бирига муносабатсиз равишда бириккан сўзлар.

5. *Кунгур* – девордан чиқиб турган ходани, девор устидаги данданаларни англатади, шунингдек, «беҳаё», «гадой» ҳамда «ноғорачи» маъносида ҳам келади.

6. Тарж.: Қуёш билан ойга топинувчилар сенинг кўзингдан бир назар орзу қиладилар...

7. *Имтило* – мечкай, ебтўймаслик касали. Бундай беморнинг беҳад семириб кетиш ҳоллари ҳам учрайди.

8. *«Жавоҳир ул-асмо»* – исмлар жавоҳирлари.

9. Тарж.: Таърихи шундай эди: «Алишер муҳр босди». Навоий таърихнинг тўла матнини келтирмай (камтарлик билан таъриф унчалик тўғри эмас дея), унинг моддасини беради. علی شیر مهرزد абжад ҳисобида 876 (1471-1472 й.) درویش علی مهرزد иборасидан эса 10 йил тафовути билан 886 (1481-1482 й.) келиб чиқади.

10. Тарж.: Санамнинг дастидан покликнинг этаги йиртилди. Хотир лавҳи-саҳнидан хаёлингдан бошқа нимаики бўлса, ўчиб кетди.

11. *Мавлоно Масъуд* – Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр»да ёзишича, Масъуд Ширвоний илми калом, мантиқ, фалсафада замона алломаларидан бўлган. У «Ғиёсия» номли мадрасада ҳам мударрислик қилган. Навоий ҳам унинг баъзи дарсларини эшитган. Фахрий Ҳиротий «Мулло шудан осон аст, одамий шудан душвор» (Мулло бўлиш осон, одам бўлиш қийин) маталини унга нисбат беради. Хондамир Масъуднинг «Ҳошияи шарҳи ҳикмат ул-аъин» деган асари борлигини хабар қилади.

12. Тарж.: Мастлар кўксини тиниқ майнинг ўткирлиги билан куйдир, менинг куйишимга шаробдан бошқа ҳеч нарса даво бўла олмайди.

13. Тарж.: Мурувватли ва гуноҳ ишларни ёпиб кетувчи подшоҳ даврида Ҳофиз соқий бўлди-ю, муфтий майхўр бўлди.

14. Тарж.: Кўзимни сенинг юзинг ойинаси қилмоқчи эмасман, киприклардан зулфингнинг анбар таратувчи тароғи қилмоқчимасман.

15. Тарж.: Унинг боши атрофида жон бўлиб қолган кокилингни хаёлингга келтирмаки, паришон қилади.

16. *Мир Атоуллоҳ* – Амир Бурҳониддин Атоуллоҳ Ҳусайний Нишопурий (тахм. XV аср 40 йиллар, Нишопур – 1513, Машҳад) адабиётшунос олим. «Ато», «Атоий» ва «Атоуллоҳ» тахаллусларида ижод қилган. «Ихлосия» ва «Султония» мадрасаларининг мударриси бўлган. Хондамир «Макорим ул-ахлоқ»да ёзишича, Навоий Мир Атоуллоҳга «Ихлосия» мадрасаси яқинидан «майдони кенг, иморати кўп, ҳавоси гўзал ва суви ширин» ҳовли тортиқ қилган. Олимнинг «Бадоеъ ус-саноеъ» (Бадиий санъатлар) ва «Рисолаи қофия» номли адабиёт назарияси, аруз ва қофия илмига оид асарлари бор.

17. *Мақлуби муставий* – араб алифбосида ёзилган, ўнгдан ҳам, чапдан ҳам бир хил ўқиладиган сўз, ибора ёки шеър санъатини англатади. Масалан:

شکر دهنا غمی ندا رید

دیرا دنی مغا نه در کش

байтининг охирги сўзи чапдан ўқилса, биринчи байтниинг аввалидан ўқилишини беради.

18. *«...сойим уд-даҳр»* – йил бўйи рўза тутадиган, маъносини англатади.

19. *«Шаҳр зариф ва шўхлари «Вали шалоин» ҳам дерлар»* – Шаҳр ҳазилкашлари ва шўхлари «Шилқим (хира)лар авлиёси (бошлиғи)» ҳам дердилар. Навоий тушунтиришича, Мир Муртоз ким билан нима масалада баҳс бошласа енгмагунча, мулзам қилмагунча тинчимас экан, яъни одамни хит қилиб ташлар экан. Шунинг учун юқоридаги лақаб билан атаган кўринади.

20. Тарж.: Кўнгил олувчининг хаёлидан бошқа нарса кўнгилга келмагунча, йўли устида кўз қорачиғлари назоратчи бўладилар.

21. *Мавлоно Ҳусайн Воиз* (туғ. йили номаълум, Сабзавор яқинидаги Байҳақ деган жой – вафоти 1505, Ҳирот), тахаллуси «Кошифий», шоир, адиб, воиз. Нишопур ва Машҳадда ҳам яшаган. Жомий ва Навоийга жуда яқин бўлган. Унинг ваъз, иншо, нужум, ахлоқ, тарих, тасаввуф, риёзиёт ва фиқҳ фанларига оид 37 асари бор, жумладан, «Анвори Суҳайлий» номли машҳур асари «Калила ва Димна»нинг таржимасидир.

Навоий «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарида ўзининг Абдураҳмон Жомий вафотига ёзган марсиясини катта маъракада Ҳусайн Воиз Кошифийга ўқитган. Бундан Кошифий шеърларни ҳам гўзал ўқигани ва овози ҳам яхши бўлгани кўринади.

22. *«Жавоҳир ут-тафсир»* – Тафсир жавоҳирлари.

23. Тарж.: Меҳроб ва минбарда шундай яхши кўринадиган воизлар хилват жойга борганларида бошқа ишлар қиладилар.

24. Тарж.: Эй сабзак мийиғли «гўзал», тоза қора мушкни ёсуман гулига сепма, «зулф каби» тобланган сунбулни настаран гулига урмагил.

25. *Ҳазрат Амир ул-мўъминин Али* – ибн Абу Толиб тўрт халифанинг тўртинчиси. Муҳаммад пайғамбарнинг ҳам амакиваччаси, ҳам куёви.

26. Тарж.: «Бизнинг Муъинимиз кўп қобилиятли эди, лекин бу ёғоч зинапоялар уни зоеъ қилди». Бу ерда ваъз ўқиладиган минбар зиналари кўзда тутилади.

27. Тарж.: Баҳор фасли келдими экан, олам кўкаламлашиб, шодликка тўлди, гўзалнинг висоли етишдимикин, кўнгил васлга ҳамдам бўлди.

28. Тарж.: Ўртадаги арқонни боғла, у орани боғловчидир, зеро ўртадаги кесилган кўплаб арқонлар яқинликларни йироқлаштирувчидир.

29. *Мирхонд* – Муҳаммад ибни Ховандшоҳ ибни Маҳмуд (1433, Балх – 1498, Ҳирот) тарихчи. Отаси Бурҳониддин Ховандшоҳ асли бухоролик бўлган. Мирхонд Навоий таклифи билан «Равзат ус-сафо» (Сафоли жаннат) номли темурийларга бағишланган тарихий асар ёзган. 7 жилддан иборат бу асарнинг 6 жилди Мирхонд қаламига мансуб, 7-жилдини набираси Хондамир ёзган.

30. Тарж.: Кимки оби ҳаётдан қўл ювса, замона Хизри ўшадир; Кимки нафс зулматидан четга чиқса Искандар ўшадир.

31. *Хондамир* – Ғиёсиддин иби Ҳумомиддин Муҳаммад (1475–1534), тарихчи, машҳур тарихчи Мирхонднинг набираси (қизининг ўғли). Ёшлигидан то Навоий вафотигача унинг хизматида бўлган, китобхонасини бошқарган. Хондамир Навоийнинг биринчи биографи ҳисобланади. У «Макорим ул-ахлоқ» асарида шоир шахсияти, фаолияти, ижодиётидан муайян маълумотлар келтириб, унинг шарҳи ҳолини яратиб беради. Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр» (3 жилдли), «Хулосат ул-ахбор», «Дастур ул-вузаро» (Вазирлик учун дастур), «Номаи номий» (Атоқли номалар) каби асарлари маълум. Ҳусайн Бойқаро вафотидан кейин Хондамир Шимолий Афғонистоннинг Башт деган кишлоғида яшаб, ижод қилади. 1528 йил

Ҳиндистонга Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳузурига жўнайди. Бобурдан сўнг Ҳумоюн хизматида қолади. Бу пайтларда Хондамир «Ҳумоюннома» деган асар ёзгани ҳақида маълумотлар бор. 1534 йилда вафот этган Хондамир Деҳлидаги машҳур Низомиддин Авлиё ва Хусрав Деҳлавий дафн этилган қабристонга қўйилган.

32. *Мавлоно Ҳамидуддин* – Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр»да ёзишича, унинг отаси Мавлоно Шамсуддин Муҳаммад Табодгоний вафотидан кейин Ҳиротда (Хиёбонда) дафн қилинган жойнинг жанубида Навоий хонақоҳ солдирган, Ҳамидуддин шу хонақоҳда тоат-ибодат билан машғул бўлган ва 927/ 1520-1521 й. вафот этган.

33. Тарж.: Гоҳо хаста дилларни ёд қилмоқ керак, бирор кўнгилни худо учун шод қилмоқ керак.

34. *«Манозил ус-сойирин»* – Сайр қилувчилар манзиллари. Хожа Абдуллоҳ Ансорий асари.

35. Тарж.: Яна айт: «Парвардигорим, мени бир муборак манзилга туширгин. Сен ўзинг энг яхши манзилларга туширувчисан» («Мўминлар» сураси, 29-оят).

36. Тарж.: Жаҳонга керак бу боғдан қандай қилиб ташқарига қадам қўяй, чунки унинг ичкариси жаннат боғи, ташқариси Эрам боғидир.

37. *Мир Ихтиёруддин* – бу шоир номини «Мажолис»нинг ҳар икки таржимони «Саййид Ихтиёр» тарзида берадилар.

38. Тарж.: Бу ҳавзнинг тозалигидан сўзламоқчи бўлганимда, оғзимни юз марта оби ҳаёт билан ювараман. Ҳар чандки, Хизр чашмаси бўлса ҳам таърихини «Кавсар соқийси»дан ахтараман. Шеърнинг таърих моддаси ساقی کوثر ибораси бўлиб, абжад бўйича 897 (1486-1487) чиқади. «Пои Ҳисор» деб аталган ҳавз ана шу йилда яратилган экан.

39. Тарж.: Қоматинг хаёли уйқусиз кўзларда сув ўртасида ҳар томонга сузган балиқдек айланади.

40. Тарж.: Эй бас энди! Гўзал юзлар менинг тавбамдай, кўп эски тавбаларни бир қарашдаёқ йўққа чиқардилар.

41. *Мир Ҳусайн Муаммоий* – «Ҳабиб ус-сияр»да шоирнинг узоқ йиллар «Ихлосия» мадрасасида яшагани, турли билимлар ўргангани, муаммода донг таратгани ҳамда 904/1498-1499 й. да вафот этгани ва шу Мадраса гунбази остида дафн қилингани баён этилади.

42. Тарж.: Ҳилол шаклидаги қошларинг намли кўзлардан нари кетмади. Тўғри, балиқ ҳам дарёдан қуруқликка чиқмайди.

43. *Фахрий* – «Мажолис»нинг биринчи таржимони, тўла исми Султон Муҳаммад ибн Амир Муҳаммад (туғ. йили номаълум, Ҳирот – 1562-1563, Ҳиндистон) шоир ва адабиётшунос. Асарларидан «Латоифнома» номи остидаги «Мажолис ун-нафоис» таржимаси. 189 нафар янги шоирлар ҳақидаги маълумотни илова қилган. «Туҳфат ул-ҳабиб» (Дўстлар туҳфаси), «Жавоҳир ул-ажойиб», «Равзат ус-салотин» (Султонлар жаннати) каби турли мавзудаги асарлари ва «Саноъ ул-ҳасан» (Гўзал санъатлар) номли бадиият масалаларига бағишланган рисоласи, «Радойиф ул-ашъор» деган ҳар хил шоирлар шеъриятидан радифлар бўйича тузилган мажмуаси маълум. Шунингдек, Фахрий қаламига «Ҳафт кишвар» (Етти мамлакат) номли

афсона, асотирлар ва ахлоқий масалалардан баҳс этувчи асар ҳамда тахминан 5 минг байтдан иборат шеърлар девони ҳам мансуб, деган маълумотлар бор.

44. Тарж.: Эй сарви нозанин, ҳеч вақт сенга дил меҳрибон бўлмаган деб айтдинг. Сендан «менинг» бундай гумоним бўлмаган.

45. *Саййид Жаъфар* – Муҳаммад Қазвиний ёзишича, бу шоирнинг девони ўша даврларда машҳур бўлган экан.

46. Тарж.: Гўзалим зулм занжирига қўл солиб, Хизр оби ҳаётини ташна одам ёнидан кўтарди.

47. *Мир Саййид Ҳусайн Абивардий* – Камолуддин Ҳусайн, шоир Навоий хизматида бўлган. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да унинг Ироқда Яъқуб Мирзо саройида бир неча йиллар бўлганини ёзади ва қуйидаги мароқли лавҳани келтиради. Навоий бу шоирни Султон Яъқуб Мирзо ҳузурига Жомийнинг куллиёти ва бир нечта бошқа асарлар билан жўнатади. Шоир етиб борганида Султон ундан – йўлда зерикмай келдингизми? деб сўрайди. У, Жомий Ҳазратларининг китобларини мутолаа қилиб келдик, дея жавоб қилади. Кейин маълум бўладики, китобдор Жомий куллиёти ўрнига бошқа асар бериб юборган ва шоир уни очиб ҳам кўрмаган экан. Бу воқиадан Навоий воқиф бўлгач, Камолуддин Ҳусайндан жуда ранжиган, кейинчалик унга ҳеч қачон илтифот кўрсатмаган. Сўнгра у Балҳда Бадиуззамон Мирзо хизматида бўлиб, юқори лавозимларга кўтарилган. Шайбонийхон даврида эса элчилик қилган.

48. Тарж.: «Юзинг қуёшига дунё қулдир. Юсуфга Яқуб деб от қўйибдилар». Навоий бу байт ҳам мазмун, ҳам шакл жиҳатидан паст савияда ёзилгани ҳақида фикр билдиради. Муҳаммад Қазвиний эса, агар Навоий «Юсуфга Яъқуб деб от қўйдилар» тарзида эмас, «Юсуф номини Яъқуб қилдинг» дея ўқиганда эди, ҳар жиҳатдан шеър яхши чиққани маълум бўлар эди, деб ўз фикрини илова қилади.

49. Тарж.: Бирор дам дунё дастидан қутула олмадим. Эй соқий, кел, бир нафас майпарастман.

50. Тарж.: Биз доим мастдирмиз; майхонадан нима гина-ю, қадаҳларнинг тўла ва камлигидан нима гина!

51. *«рушд осори зоҳирдур»* – етуклик белгилари кўриниб турибди.

52. Тарж.: Жаҳонда сенинг ғамингда юрган мендек бошқа бир киши йўқ. Юраги куйган, ёлворучан одам йўқ. Ғам ва дардимни очиб ташлашни истайман, бироқ нима қилайки, ҳеч ҳамдард йўқ.

53. *Мавлоно Сафий* – Фахриддин Али Сафий (1463, Сабзавор – 1533, Ҳирот) шоир ва адабиётшунос. Унинг асарларидан «Рашаҳоти айн ул-ҳаёт» – нақшбандия силсиласи ҳақида, «Маҳмуд ва Аёз» – Низомий «Лайли ва Мажнун»ига жавобия тарзида ёзилган, отаси Ҳусайн Воиз Кошифийнинг «Асрори Қосимий» рисоласининг қисқача баёни, «Латойиф ут-тавойиф» (турли табақаларнинг латифалари) маълумдир.

54. Тарж.: Лаълдек қизил лаб ва хуш ис билан келибсан; ажойиб безак билан уйдан чиқибсан.

55. Тарж.: Масиҳ агар унинг оғзидан бир оғиз сўз эшитса, уялганидан ортиқ дам уришга ҳам мажоли қолмайди.

56. *Мавлоно Абдулвосеъ* – шоир, иншо фанида моҳир, Навоийнинг яқин суҳбатдошларидан. Хуросоннинг Нури деган вилоятида дунёга келган. Восифий «Бадоеъ ул-вақоеъ»да Абдулвосеъ Навоий шарафига Ҳирот яқинидаги Барза деган жойда берган зиёфатда қатнашгани ва унга нисбатан қилинган ҳазилга ғоят зукколик билан жавоб берганини ҳикоя қилади. Навоий шоирга берган алоҳида мақоласида ҳам унинг ана шу хислатини таъкидлаб ўтади.

57. *Хожа Деҳдор* – Хожа Ҳофиз Ғиёсуддин Деҳдор Жомий ва Навоийларга яқин, суҳбатдошлардан. Навоий «Хамсат ул-мутаҳаййирин»да Хожа Деҳдор ҳақида алоҳида лавҳа келтиради: Ҳусайн Бойқаро ва Навоий Жомийга таом ва егулик нарсалардан насиба илинганида Хожа Деҳдор орқали юборар эканлар. У эса олиб борган нарсаларидан ўзи мириқиб еб келар, пул-мулдан ҳам олиб қолар экан. Шулар ҳақида Жомий рубоий, қитъалар битар экан. Навоий асарида ана шундай шеърлардан 4 тасини келтиради. Бу ерда Навоий Хожа Деҳдорнинг яна бир хусусиятини – моҳир тақлидчи эканлигини ҳам қайд қилади.

58. Тарж.: Мушк сенинг мийиғинг хатлари билан тенглашиш лофини уради – қандай бебошлик! Бизнинг таъна қилувчи қора юрагимиз янглишган.

59. Тарж.: Эй кўзинг қароқчиси камонига ўқни қатор терган! Янги ой қошинг камонидан бир чеккага яширинди.

60. Тарж.: Сочинг тугунларини тишим билан ечишни истайман, бироқ бу савдодан девона бўлиб, занжир чайнайман.

61. Тарж.: Эй бевафо, бизга висолинг қачон насиб бўларкин; ғаминг жунунидан менда ҳушёрлик қайда!

62. Бу муаммони Муҳаммад Қазвиний

ناکشم بر کسان او تقسیم

دل مجروح کرده اند دو نیم

шаклида келтиради.

63. *Садр* – арабчада кўкрак, кўкс, демакдир.

64. زنک тескари ўқилса کنز бўлади. Яъни «занг» қўнғироқ маъносини англатса, «канз» хазина, демакдир.

65. *«Ҳисси шомма»* – ҳид билиш ҳисси, «мажмумот» – ҳидли, муаттар нарсалар. Бу ерда Мавлоно Нурнинг соддалигини кўрсатувчи бир воқеа тафсилоти келтирилган.

66. Тарж.: Кўйлагинг нилуфар рангли, мен унга ҳайрон қоламан, чунки ҳар куни унинг ёқасидан қуёш чиқиб келади.

67. *Султон Али* – Низомуддин (тахм. 1432. Машҳад – 1520, шу шаҳар), машҳур хаттот, насхтаълиқ хатининг моҳир устаси. Манбалар уни жуда чиройли бўлган, деб қайд қилади. «Қиблаи ул-куттоб» (Котиблар қибласи), «Зубдат ул-куттоб» (Котиблар сараси), «Султон ул-хаттотон» (Хаттотлар султони), «Котиб ус-султоний» (Салтанат котиби) деган лақаб-унвонларга сазовор бўлган. Устози Азҳар хаттот тавсияси билан Ҳиротга юборилган. Шайбонийхон келгандан сўнг Машҳадга қайтган ва шу шаҳарда дафн этилган. Султон Али Машҳадий қаламига хаттотлик илмига оид «Сирот ут-сутур» (Сатрлар йўли), «Сирот ул-хат» (Хат йўли), «Милод ул-хутут» (Хатлар сиёҳи) каби шеърий асарлар мансубдир.

68. Тарж.: Кўз ёшларим қонли юрагимдан намуна бўлгани каби баҳор чоғида гул ул гулранг юздан намунадир.

69. Тарж.: Ишқинг ор-номус ва обрўни ўтга солди; катта-кичик барча халқнинг бор-йўғини елга совурди.

70. Тарж.: Эрта баҳорда агар гул сабзалар орасидан униб чиқса, сенинг майин хатларинг янги гул барглар (орасидан) унади.

71. *«Мути қабла ан тамути»* – арабча, ўлишингиздан илгари ўлинг, демакдир.

72. Тарж.: Эй кумуш иякли «гўзал», мендан ўзгага юзингни кўрсатма, чунки кучли рашкимдан жоним танамдан чиқиб кетади. «Барча» халқ кўзининг мардумаки – қорачиғи бўлишни истайман, токи сенинг юзингни мендан бўлак ҳеч ким кўрмагай.

73. *«Ал-уҳдату алар-ровий»* – арабча. Сўзнинг тўғри-нотўғрилиги айтган кишининг бўйнига, демакдир.

74. Тарж.: Менинг кўзимга нур ул сипоҳнинг йўли гардидан келди, худога шукурки, кўзимнинг нури йўл тўзонидан келди.

75. Тарж.: Эй сабо, ул (гўзал) жамоли боғини тамошо қилдингми? Гулнинг гунчасини очилтиргандек – сени изтиробда кўраяпман.

76. *Бедилий* – шоиралар ҳақида маълумот берувчи тазкираларда, жумладан, Могаи Раҳмоний хонимнинг «Парданишинони сухангўй» (Парда остидаги сўз санъаткорлари) номли асарида Бедилий Ҳиротда анчайин маълум шоира бўлганлиги қайд қилинади.

77. Тарж.: Ул сарвнинг гўзал юришини кўрмоқ учун боғга бораману наргис гулидан икки кўз қарз оламан.

78. Тарж.: Мен бечора кўчанг бошида ҳарчанд тентираб юрсам-да, кўнгил оҳи ва кўз ёшидан бошқа ҳеч нарса кўрмадим.

79. *Бобо Али Хушмардон* – Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр»да ёзишича, покиза рўзгор ва ширинсухан дарвеш бўлган. Абулқосим Бобур Мирзо Машҳадда қишлаган йили унинг хизматига етишиб, шоҳнинг илтифот ва иноятига муяссар бўлган.

80. *«Даржий»* – дарж – бирор мақсад ва масала юзасидан рисола, нома каби асар ёзмоқни англатади. Хожа Маҳмуд яхши хаттот бўлгани туфайли олти асл қалам ва уларда ёзиладиган ҳусниҳат ҳақида шундай китоб тузган кўринади.

81. Бу таърих моддаси اصول شش قلم ибораси бўлиб, абжад қоидасига биноан 897 (1491-1492) чиқади.

82. *Устод Қулмуҳаммад* – уд асбобини яхши чалгани учун Устоз Қулмуҳаммад Удий номи билан донг таратган. Самарқандда ҳам узоқ муддат яшаган, таҳсил олган ва ижод қилгани ҳақида маълумотлар учрайди. «Ушшоқ», «Наво», «Ҳусайний» каби мақом йўлларида пешрав, қавл, кор, амал ва нақшлар яратган. «Пешрави Удий», «Савти Нурий», «Амали Удий», «Савти Удий» номли таснифлари Хуросон ва Мовароуннаҳрда машҳур бўлган. Бу санъаткор Ҳирот маданий марказининг ҳам йирик арбобларидан бўлган. Восифийнинг ёзишича, Маждуддин Му-

ҳаммад Навоий шарафига зиёфат уюштирганда Устод Қулмуҳаммад ҳам қатнашган. Навоий «Хамсат ул-мутаҳаййирин»да Устод Қулмуҳаммадни кичиклигида мусиқий билимларни пухта эгаллаши учун Бу Алишоҳ деган давр алломасига тавсия қилганлигини қайд этади.

83. Тарж.: Ул паризод юзининг меҳри орқали жунун одат бўлди. Шу жиҳатдан мен девона халқнинг тилида достон бўлдим.

84. Тарж.: Бу шундай мақомжойки, бунда гардга буланган чеҳра яхши; дардмандлигу муҳтожлигу кўп дардли дил яхши.

85. Тарж.: Бир мусофирки, сафарда бирга бўлмайди, мен бехабарман, ундан менга хабар келмайди.

86. Тарж.: Эй шайх, мени тавба қилдириб, ўзингни изтиробга солма. Худо розилиги учун менга азоб берма.

87. *«Алайҳиттаҳияти вас-сано»* — арабча: унга Аллоҳнинг дуо ва мақтови бўлсин.

88. Тарж.: Бирор айш ва фаровонлик шунга баробар келадимики, эрта билан уйқудан бош кўтарсаму, сенинг юзингни кўрсам.

89. *«Барот наменависад»* — форсча: пул олиш ҳужжатини ёзмаяпти.

90. «Рангининг ҳурмати бор учун мутойиблари ани «сурх қалб» дерлар – рангида қизиллик бор учун ҳазилкашлар уни «қизил қалб» дердилар.

91. Тарж.: Дилнинг қонхўри «бўлган» сенинг лаъл лабингдан қайта жон топдим, бундан кейин кўчанг бошида бизни ва кўнглимиз зорини кўр!

92. Тарж.: Кекса бошимдан тоза ниҳол ўсиб чиқди. Ул ниҳолнинг меваси ғам, ғусса ва жигар қони бўлди.

93. Тарж.: Кўнгил овловчи сарв «қоматинг» шавқидан нолагар бир қумриманки, «эгма» қошинг тузоғидан бўйнимда сиртмоғим бор.

94. Тарж.: Ғам ўти тезланса, сабру тоқатим қолмайди; бу ўт алангасида бир нафас ўтирсам, юз марта ўрнимдан тураман.

95. *Хожа Ҳусайн Кирангий* — Хожа Камолуддин Ҳусайн бин Жалолуддин Қанбар Кирангий шоир, давлат арбоби. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да Хожа Ҳусайн садр эканида уни неларнидир ўзлаштиришда ва алдашда айблаб, шоҳга ёмон кўрсатадилар. Шундан сўнг у истеъфога чиқади ва қолган умрини фароғатда ўтказади. Хондамир ҳам Навоий каби Хожа Ҳусайннинг пок ва диёнатли одам бўлганини эътироф этади. Хожа Ҳусайн Ҳиротнинг Жомеъ масжидининг қибла тарафида дафн қилинган экан.

96. Тарж.: Сенинг ёдингдан бошқа ҳеч бир оҳ юракдан чиқмайди. Сенинг хаёлингдан бошқа ҳеч бир сурат кўзга кўринмайди.

97. Тарж.: Анча вақт бўлдики, ул парипайкар кўзга кўринмаяпти, дилимда жойлашиб олди-да, энди кўзга кўринмаяпти.

98. Тарж.: Зор дилим номеҳрибон «гўзал»нинг зулфидан жой олди; агар «ишқ» савдосидан паришонҳол бўлса, у ҳам ўринлидир.

99. Тарж.: Кечалари ул жингалак соч толалари шунчалик чирмашадики, бу ҳол бало занжири гирифторларига кам етишади.

100. Тарж.: Эй сабо, менинг суворий «гўзалим» йўли гардидан келтир; бу ёш тўкувчи кўзим учун тўтиёдир.

101. Тарж.: Бир муддат дўстлардан жудо, машаққат ва дардга мубтало бўлган эдим. Агар ёр мен билан ошнолик қилмаса, қариндош ва ошнолардан бегона бўлардим.

102. Тарж.: Агарчи жаннатда ёқимли шабода ва кавсар суви бўлса-да, майфуруш уйининг об-ҳавоси бошқачадир.

103. *Хожа Абдуллоҳ Садр* — Хожа Шиҳобуддин (ваф. 1516, Ҳирот) шоир, олим, мунши, мусиқашунос, бастакор ва созанда. «Баёний» тахаллуси билан шеърлар ёзган. Ҳусайн Бойқаро салтанатида муҳрдор, вазир ва парвоначи (қабулгоҳ масъули) лавозимларида ишлаган. «Хусрав ва Ширин» достони ва «Мунис ул-аҳбоб» (Дўстлар муниси) номли рубоийлар мажмуаси, «Тарассул» номли ҳукмронларнинг фармонлар, фатҳнома, давлат мактублари, шахсларнинг хатлари (масалан, Хожа Аҳрор, Жомий, Навоий, Ҳусайн Бойқаро) жамланган тўпламини маълум ва машҳур бўлган.

104. *Хожа Муҳаммад Марворид* — Хожа Шамсуддин Муҳаммад Марворид — Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да ёзишича, асли кирмонлик, давлат ва дин арбоби. Мирзо Жаҳоншоҳ Туркман салтанати замонида Ҳиротга келган. Абу Саъид даврида вазирликда муҳрдор бўлган. Самарқандда ҳам бироз яшаган. Кейинчалик Хожа Абдуллоҳ Ансорий мозорини таъмирлаш ва ободонлаштириш ишларини бошқарган.

105. Тарж.: Кўнгил ул дилнавознинг оғзи ва гўзал кокилини топиб, тириклик сувини ичди-ю, узун умрга эришди.

106. Тарж.: Эй ҳамдам, ул «дилбар» билан сўзлашувинг шукронасига менинг ҳолимдан ҳам оз-моз айтиб берсанг, нима қилади?

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

1. *Амир Давлатшоҳ* — тазкиранавис.

2. *«Мажма уш-шуаро»* — шоирлар йиғини. 892 (1486-87) йилда яратилган тазкира.

3. Тарж.: Қандай яхши! Юзинг қуёшидан жаҳон кўзи равшан, ул равшанлик кўз орқали кўнгил уйини равшан қилди.

4. *Мир Ҳусайн Али Жалойир* — шоир, арбоб. Заҳириддин Бобур ёзишича, отаси Али Жалойир Абулқосим Бобур бекларидан. Ўзи эса Ҳусайн Бойқаро саройида қушбеги бўлган. Қасидани яхши ёзар экан. 917 (1511-1512) йилларда Бобур Самарқандни олганида 5-6 йил унинг қошида бўлиб, яхши қасидалар бағишлаган. Навоийнинг иниси Дарвеш Алининг хотини Офоқбегим ана шу Ҳусайн Али Жалойирнинг қизи бўлиб, шеърият соҳасида зукко қобилияти бор экан. Лекин Бобур Ҳусайн Али анчайин бевош, қимор ўйнаш ишқибози бўлганлигини қайд қилиб ўтган.

5. Тарж.: Худога шукрки, одил шоҳнинг меҳрибончилиги билан яна бир йўла гулим тикандан, тикан оёғимдан, оёқ эса лойдан чиқди.

6. Тарж.: Гўзалнинг бўстон сайрида гулдан оёғи озор топади. Киприклари тикани бор учун мен қандай қилиб уни кўзим билан қидирай.

7. *Мир Ҳайдар* – Навоийнинг жияни, шоир. Халқ орасида «Ҳайдар телба» номи билан машҳур. Навоий Астробод ҳокими эканлигида Ҳайдарни баъзи расмий топшириқлар билан Ҳиротга юборади. Норасмий бир зиёфатда Навоийга суиқасд қилингани, унга ошпаз заҳар қўшилган таом бермоқчи бўлганини хабар қилади. Ҳусайн Бойқаро бундан воқиф бўлгач, Навоийга мактуб йўллайди. Навоий эса Ҳайдарнинг айтганларини бутунлай рад этади.

Шоир мактубларидан бирида шоҳ наздида Ҳайдар гуноҳидан ўтганлиги учун миннатдорлик изҳор қилади. Лекин 1498 йилда Ҳайдар Сабуҳий қатл этилади. Бу Навоий учун катта мусибат бўлади, чунки Ҳайдарни шоир ўзи тарбиялаган бўлиб, уни фарзанди ўрнида кўрар эди.

8. Тарж.: Лаъл лабинг майми ёки тоза асалми? Ўзинг айтгил, бу иккидан қай бири? Юзингдаги терми ёки гулобми? Ўзинг айтгил, бу иккидан қай бири?

9. *Алоуддавла* – Шоҳрух Мирзонинг набираси, Бойсунғур Мирзонинг ўғли. Ҳирот атрофларидаги ерларни идора қилган.

10. *«Абдолнома»* – авлиёлар ҳақидаги китоб.

11. Тарж.: Бемор кўзларидан дилимда юз хил алам бор эди, ўз кўзи билан кўрмагунча, бу аламга ишонмади.

12. *Султон Ҳусайн* – Навоийнинг акаси Баҳлулбекнинг ўғли.

13. Тарж.: Жонондан айрилиш менга беҳад мушкул кўринади. Эй мусулмонлар, ширин жон билан хайрлашиш қийиндир.

14. *Муҳаммад Солиҳ* (1455, Хоразм – 1535, Бухоро) – шоир, тарихчи, давлат арбоби. Хоразм ҳокими Нур Саидбек оиласида туғилган. Бобоси Амир Шоҳ Малик – темурийлар, жумладан, Улуғбек Мирзо хизматида бўлган. Муҳаммад Солиҳ дастлаб Хоразмда, сўнгра Ҳиротда таҳсил олган. Ҳусайн Бойқаро саройида, кейинчалик Шайбонийхон хизматида бўлган. 1500 йилларда Бухоро доруғаси – ҳокими қилиб тайинланган. Муҳаммад Солиҳ «Шайбонийнома» номли тарихий достон яратган. Унинг ягона қўлёзма нусхаси Венада сақланади.

15. Тарж.: Кокил ёрқин ойдек юзини ёпиб турар экан, паришон эмасман. Охири тонг бўлганидан кейин тун қоронғилигидан нима ғам?

16. Тарж.: Эй носиҳ ақлу дониш кўйида, бизга раҳнамо бўлма. Ихтиёримиз ўзимизда эмас, жунун қай томонга йўлласа, ўша томонга кетаверамиз.

17. Тарж.: Жононимнинг қиссаси келиб чиқармикан, дея мажлисда ҳамиша гўзаллар тўғрисида сўз юритаман.

18. *Алайкабек* – Ҳусайн Бойқаро бекларидан.

19. Тарж.: Дилим дардининг давосини қаердан қидирай, қаерга борай, нима қилай, дилим аҳволини кимга айтай?

20. *Мир Валибек* – Ҳусайн Бойқаро бекларидан. Бобур у ҳақда: «Султон Ҳусайн Мирзо тахт олғондан сўнг хили умр топмади, бот-ўқ ўлди. Мусулмон ва намозгузор ва турк ва содиқ киши эрди», деб ёзади.

21. Тарж.: Дилбарим фироқида масжидга бориб, сажда қилиш баҳонасида бошимни ерга ураман.

22.: Тарж.: Ҳеч ким мени ғамсиз кўрмаган, мендек ғамдийдани ғамнинг ўзи ҳам кўрмаган.

23. Тарж.: Каъмон қошли гўзалим, мен дилхастани ўлдирдинг; менга қарата бир ўқ узгин, токи ўлай мен қайта тирилайин.

24. Тарж.: Агар оҳим елидан қуёш билан ойнинг чироғи ўчмаган бўлса, нима учун ғаминг туниида бутун олам кўзимга қоп-қоронғу кўринди?

25. Тарж.: Ул кеча чеҳранг шамъини ял-ял ёндирганингда менга раҳм қилмай, худди парвонадек куйдирдинг.

26. Тарж.: Лабинг ва тишинг хаёлидан кўзларим жиққа ёшдир; бу худди тошлари ёқут ва дурур бўлган анҳорга ўхшайди.

27. *Абдуқаҳҳор* – Навоий бу шоирнинг муаммо фанига қобилияти бор, деб таърифлайди. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да икки жойда Мавлоно Шарафуддин Абдуқаҳҳор деган шоир Абулқосим Бобур ҳамда қози Қутбуддин Муҳаммадлар вафотига туширган икки таърихини келтиради.

28. Тарж.: Ёқамнинг зиҳини унинг итига бўйинбоғ қил, токи ҳар дамда этагимга қадар йиртилиб тушмасин.

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

1. *Аҳмад Ҳожибек* – шоир, арбоб, тахаллуси «Вафоий».

2. Тарж.: Танимдан жонимни олиб кўп занжирли сочинг билан боғладинг; юзингдан пардани олиб очиб (у билан) кўзимни боғладинг.

3. Хожа Хурд авлиёлик рутбасига эришган Бобо Худойдод деганнинг вафотига مجزوب سالک – таърихини туширган.

Абжад ҳисобига кўра – 862 (1457-1458) й. келиб чиқади.

4. *«Вақфия»* – Навоийнинг насрий асари. 886 (1481-1482) йилларда ёзилган.

5. من وقف على شير – таърих моддасидан абжад ҳисобида «Вақфия» ёзилган 886 (1481-1482 й.) чиқади.

6. Тарж.: Шайтон сифат дев Абулбараканинг жойи еттинчи дўзах бўлсин!

7. Тарж.: Ул жунунмарг Пири Сесадсола устини бўғайди, агар шу одам пир бўлиб қолгудек бўлса, мен ҳеч бир пирга мурид бўлмайман.

8. *Амир Маҳмуд Барлос* – Бобурнинг ёзишича, Маҳмуд Барлос Абусаъид Мирзонинг учинчи ўғли ва Султон Маҳмуд Мирзонинг бекларидан бўлган. Ҳарбий салоҳияти бор бўлиб, шариат билан шуғулланган. Девон тартиб қилган шоир.

9. Тарж.: Менинг юзим сувдан ҳам тиниқ дема. Менинг назаримда у офтобдан ҳам равшанроқдир.

10. *Дарвеш Шуҳудий* – «Мажолис»нинг ҳар иккала таржимони бу шоир номини Мавлоно Фоний деб берадилар.

11. Тарж.: Муҳаббат аҳли танидаги бу доғлар дард тоғига қўйилган ҳасрат ёмғирларидир.

12. Тарж.: Оғзингни очгил, ширин лабингдан ширин кулгингни кўрсатиб шакарнинг қийматини, қанднинг нархини туширгил.

13. Тарж.: Нозик тили билан такаллум бошласа, унинг тили ғунча оғзидан кўринган гул баргига ўхшайди. Бу байтнинг иккинчи мисраси муаммо бўлиб, برک کلیست کویا کر غنچه دهانش дейди Фахрий Ҳиротий. «Мирам» — исми чиқади.

14. *Таблбоз, баҳл* — овчилик ашъёлари — довун ва қўлқоп.

15. Тарж.: Агар остимда эгарланган от бўлганда эди, жаҳон мулклари қўл остимда бўларди.

16. Тарж.: Дил ул қўш зулфнинг бандига тушишини истамайман; нега энди мен туфайли бошқа бир дардманд балога учрасин?!

17. Тарж.: Ташналик кунида оқар сувни ҳавас қилмаймиз: тиғинг дамини тамоғимизда кўрсак, шунинг ўзи бизга кифоядир.

18. Тарж.: Ул қош ўқининг захм етказишига кўнгилнинг гумони йўқ, шу сабабдан иккинчи захм еткариши учун оғзида ҳасрат сувини сақлайди.

19. Тарж.: Юзингга ошиқликда кўзларим шу даражага етганки, рашкдан бир-бирини кўра олмайдилар.

20. Розалиқ санъати — бўёқчилик, тош йўниш, тош териш ҳунарини англатади. Баъзи луғатларда сувоқчи маъноси ҳам берилган.

21. Тарж.: Эй шамъ, агар кечаси мен билан ҳамнафас бўлсанг, равшан бўл, дейишдан бўлак яхшироқ дуо борми?!

22. *Дарвеш Деҳакий* — «Мажолис» таржимони Муҳаммад Қазвиний ўзидан илова қилиб, ёзади: — Дарвеш Деҳакий ҳамшаҳарим эди. Мен у билан кўп суҳбатлашганман. У ғоят камсуқум одам эди, танпарастлик унга бегона эди. У тўқувчилик ҳам қилар эди.

У карбос (дағал ипли газлама, бўз) деган матони яхши тўқир, харидор топилса, арзон-гаров бериб юборарди. Шоҳлар дастурхонига кўз тикмас, таомини емас эди. Султон Яъқубхон Дарвеш Деҳакийни ҳузурига чорлаганда у бир байтни ўқибди. Унинг биринчи мисраси маъноси шундай экан, «Агар унинг ўқи олдимга йўналса, орқамга қалқон тутаман». Буни эшитган шоҳ тааҳҳуб қилиб, ўқдан сақланиш учун орқага қалқон тутиши нимаси? — деганда, шоир: «Сабр қилинг, иккинчи мисраъни эшитинг» дебди: «Токи унинг ўқи — новакининг чиқиб кетиш йўли бекилсин». Шоҳ шунда лол қолиб, шоирга: «Нимаки тилагинг бўлса айтгил, бош устига бажараман», дебди. Шоир «Дўстга дўстдан яхши нарса йўқ», деб жавоб берибди. Шоҳ яна фикрини қайтарганда, шоир: «Боғларимдан олинаётган хирождан озод қилсангиз», дебди. Шоҳ бажарибди. Муҳаммад Қазвиний Дарвеш Деҳакийнинг яна 8 байтини келтиради.

23. Тарж.: Девордаги сувратга ўхшаб жонсиз бўлиб қолганман; Орқамни деворга қилиб, юзимни сенга ўгириб, ҳайронликда қолганман.

24. Тарж.: Тикан юлқилаб юрувчи Лайлининг туясидан бошқа, Мажнуннинг йўловчилигидан кимнинг ташвиши бор.

25. *Қози Исо* — Муҳаммад Қазвиний Навоий сўзларига илова қилиб, «Қози Исо Султон Яъқубхонни ҳамиша адолатга ундар эди. Адолат билан кўпчиликнинг қалбида ҳурмат иморатини қурган эди», деб ёзади ва Султон Яъқубнинг ҳамширасини (сутдош синглисини) яхши кўриб қолгани, Султон уларнинг қовушиши йўлида уринган, лекин туркларга хос жоҳиллиги устун келиб, бу ишдан қайтганини ҳам баён этади. Шоир шеъриятидан яна 6 байт келтиради.

26. Тарж.: Ҳар ким гулшан ва гулзор гашти билан машғул, биз ва ғунчадек дилимиз ўз гирифторлиғимиз билан оворамиз.

27. *Шайх Наҳм* — Муҳаммад Қазвиний Навоий билан бу шахс орасида мактублар орқали муносабатлар боғланиб турганини қайд қилади ва шоир шеъриятидан яна 8 байт келтиради.

28. Тарж.: Бир қонхўр кўз шўхлик билан юрагим қонини ичади, ул фитна қўзғатувчи жон офати ва ситамкор экан.

29. *Хожа Афзал* — Хондамирнинг «Дастур ул-вузаро» (Вазирлар дастури) асарида бу шоир ва давлат арбобининг номи Хожа Афзалиддин Муҳаммад Кирмоний тарзида, «Кирмон шоирлари тазкираси» номли китобда (тузувчи Эрон олими Ҳусайн Беҳзодий) эса Хожа Афзалуддин Маҳмуд бин Хожа Зиёвуддин Муҳаммад деб берилади. Фазлу камолотда, давлат девони ишларини тартибга солишда беназир бўлган.

30. Тарж.: Ҳар бир аланга дунё экинзорида уруғ боғлагунча кўнгил ўти жон хирмонини елга совуради.

31. Тарж.: Ҳеч вақт кўнглим қора хол хаёлисиз яшамади; бу девона дил ҳеч қачон бир қора холдан холи бўлмади.

32. Тарж.: Эй жаҳонни барпо қилган, йўқлик «дунёсида» вужуд учун жавоб берувчи «ҳам» ўзингсан.

33. *Мавлоно Шаҳидий* — «Мажолис» таржимони Муҳаммад Қазвиний илова қилиб, Ироқдан Хуросонга келганида Шаҳидий Абдураҳмон Жомий суҳбатига мушарраф бўлганини ва ўзи билан кўп суҳбатларда бўлганини ёзади. Шаҳидий 1 йилча Қазвинда яшаган ва Гилон султони Мирзо Али бу шаҳрга келганда шоирга анча тилло пул инъом қилган экан. У эса тилloларни уйнинг бурчагига тўкиб қўйган ва ёронларидан кимда зарурат бўлса, олиб сарф қилаверган экан. Шоирда мол-дунё ҳирси бўлмагани сабабли уни девона дер эканлар. Шаҳидий бир неча муддат Яъқуббек мусоҳиби бўлган, кейин Ҳиндустонга кетган.

34. Тарж.: Эй ишқ, кел, бизнинг қийналиб кетган дилимизга ўт қўй. Ўз нуринг билан бизнинг ўчиқ чироғимизни ёрит.

35. Тарж.: Эй жонон, мен фироқинг дастидан бир ўлик дек мен; Эзиб ташлаган анорга ўхшаб танамда қон қолмаган.

Муҳаммад Қазвиний бу матлаdan сўнг шоирнинг яна учта байтини келтиради.

36. Мавлоно Холидий — «Мажолис» таржимони Фахрий Ҳиротий бу шоир «Фақир одам эрди ва қаландар сувратида кезиб юрарди», деб қўшади ва яна бир байтини келтиради.

37. Тарж.: Мени ўлдирган чоғингда чанг «босган» танамдан чўчима, агар ханжарингга гард юқса менинг гарданимгадир.

38. *Мавлоно Ёрий* — Фахрий Ҳиротийнинг қўшимча маълумотига кўра, Навоий бу шоирга кўп шафқатлар кўрсатган экан. Лекин у подшоҳ ва амирларнинг муҳрларига тақлид қилиб, муҳрлар ясаб, ярамас хаёллар билан нишон, фармонлар ёзишдек ғайриқонуний ишларга қўл урган экан.

39. Тарж.: Кўз ёшлардан дил ноёб дурларга тўлди, келгил, Қорун хазинаси сен учун нисордир.

40. Тарж.: Эй жонон, ҳаммага озор бериш ва адоват қилиш пайида бўлма, чунки бу хароб бўлган олам шуларнинг ҳеч бирига арзимайди.

41. *Мавлоно Аҳлий* – Муҳаммад Аҳлий Шерозий (1355 – 1435-1436, Шероз) шоир. «Шамъ ва парвона», «Сеҳрийи ҳалал» номли достонлар яратган. Ёш ҳинд аёлининг эри вафотидан кейин ўзини гулханга ташлагани ҳикоя қилинган ҳар иккала достон ҳам шеърий санъатларни ишлатиш жиҳатидан ғоят мураккабдир. Салмон Соважийнинг «Қасидаи маснуъ»си йўлида Навоийга, Яъқуббекка, унинг укаси Юсуфбекка ҳамда Исмоил Сафавийга бағишлаган қасидалари ҳам ниҳоятда мураккаб услубда битилган.

42. Тарж.: Мен ва Мажнун икки асирмиз, ғам ва шодлигимиз бизники. Ҳар кимки, бу одатни билмаса, бизнинг водийдан эмас.

43. Тарж.: Саодатинг ортғай, давлатинг зиёда бўлғай. Бу давлат ва саодат билан минг йиллар яшагайсен.

44. *Мавлоно Муъин* – бу шоирдан сўнг Муҳаммад Қазвиний яна 40 нафар Султон Яъқуб давридаги адабий муҳитга алоқадор шоирларни киритади.

45. Тарж.: Шайхлик кийимлари майга гаров бўлди, шодмиз, чунки охирда майхона кўчаси бошида тўн ечдик.

46. Тарж.: Лабига тил олиб бориб, жонимга аланга урди; яширин ўтимдан шуъла зоҳир қилди.

47. *«Дор уш шифо»* (Шифо саройи) – Ҳиротда Навоий қурдирган муолажа маркази, тиббиёт мадрасаси ҳам дейдилар.

48. Тарж.: Кўкрагимга ханжар ургилу тандин бошни улоқтир, бу қоронғу уйнинг (яъни, сийнанинг) эшигини ва туйнугини ҳам оч.

49. Тарж.: Ул ойнинг ўқларидан пора-пора бўлмагунча, жаҳон боғида лола ва гунчадек кўнглим очилмади.

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

1. *Темур Кўрагон* – Амир Темур (1336, Шаҳрисабз – 1405, Ўтрор) йирик арбоб, саркарда.

Навоий Темур шахсияти, фаолиятига юксак баҳо берган. Бу мажлисни шоир Темур номи билан очар экан, сўзни жойи келганда назм ва насрдан бирор нарса ўқиб, адабиёт соҳасидан бохабар эканлигини намойиш эта билганлигидан бошлайди.

2. *Мироншоҳ* – Жалолуддин Амирапшоҳ (1368–1408). Амир Темурнинг учинчи ўғли. Эрон, Эрон Озарбайжони ва Ироқ ҳукмдори. Озарбайжон ҳукмдори Қора Юсуф билан тўқнашувда ҳалок бўлган. Унинг наъши Табриз яқинига дафн қилинган жойдан Шаҳрисабзга келтирилган ва кейин Гўри Амирга кўчирилган.

3. Тарж.: Қаландар қўрқувдан Қуръонга чанг солди.

Темур ўқиган бу мисра Шайх Абу Саъид Абулхайрнинг машҳур «Ҳавроия» рубоийсининг тўртинчи мисраъсидир. Шайх уни Шайх Абу Бакр Муаддабга айтиб туриб ёздирган ва бемор устоди пири Абу Солиҳга юборган. Оғир хаста устоди ўша куни сиҳат топган экан. Бу рубоийга XIV–XVIII асрларда 9 нафар машҳур орифлар, жумладан, Хожа Аҳрор шарҳлар ёзганлар. Шарқда «Ҳавроия»нинг шифобахш сеҳрига эътиқод кучли бўлган.

4. *Шоҳрух Мирзо* – Амир Темурнинг ўғли.

5. Тарж.: Сен ернинг ишини яхши бажариб, «энди» осмон «ишига» киришдинг.

6. *Халил Султон* – Амир Темурнинг набираси, Мироншоҳнинг ўғли.

7. *Улуғбек Мирзо* – буюк олим, давлат арбоби.

8. Тарж.: Гўзаллик мулки қанчалик қўл остингда бўлса-да, шўхлик қилмагилки, ёмонларнинг кўзи сени кузатмоқдалар.

9. *Бойсунғур Мирзо* – Амир Темурнинг набираси, Шоҳрухнинг ўғли.

10. Тарж.: Ул икки гўзал юзни кўрмаганимга икки ой бўлди, бироқ меҳри жонимиздадир.

11. Тарж.: Бойсунғур унинг юзига қул бўлди. Гўзал юз(ли)ларнинг қули – подшоҳдир.

12. *«Ламаъот»* – арабча: шуълалар (бирлиги ламъа – ёлқин, шуъла, равшанлик), Фахриддин Ироқий (ваф. 688 й./ 1289) асари.

13. *«Гулшани роз»* – Сир гулшани. Маҳмуд Шабустарийнинг назмда ёзилган тасаввуфга оид асари.

14. Тарж.: Май билан қадаҳни бирлаштирганинг учун, аниқ билгилки, қўли баланд риндсан. Қадаҳ – шариатдир, май – ҳақиқатдир. Қадаҳни синдирганингдан аёнки, бадмастдирсан.

15. *Абдуллатиф Мирзо* – Улуғбек Мирзонинг ўғли.

16. Тарж.: Кўз бир қараш билан дил ва жонга юз бало келтирди. Бунинг шукрини нечук қилай? Ё Раб, ул кўз дард кўрмагай!

17. *Жаҳоншоҳ Мирзо* – Табриз подшоҳи Жаҳоншоҳ Бороний қорақўйлик бўлса керак. Бобур маълумотларига кўра, Жаҳоншоҳнинг ўғли – Муҳаммад Мирзо Султон Маҳмуд (Абусаъид Мирзонинг учинчи ўғли, Султон Аҳмад Мирзо билан туғишган) Мирзонинг қизи Пошабегимни олган эди, демак, Жаҳоншоҳ Мирзо ва Султон Маҳмуд Мирзолар қуда бўлганлар.

18. Тарж.: Тоатда беҳад тиришқоқлик ва ишларда миннатсиз дўстнинг лутфи туфайли дил ҳақиқий мурод ҳосил қилди.

19. *Яъқуб Мирзо* – Ироқ ва Озарбайжон ҳукмдори. Навоий билан яқин дўстона муносабатда бўлган. Жомий ҳам бу ҳукмдорга дарин ҳусни рағбат билан қараган ва «Саломон ва Абсол» достонини унга бағишлаган. Яъқуб Султон бошчилик қилган адабий-маданий муҳитда кўплаб шоир ва ёзувчилар фаолиятда бўлганлар. Биргина «Мажолис ун-нафоис»нинг форсий таржимасида Фахрий Ҳиротий шу муҳитга мансуб 40 та шоир ҳақида маълумот беради. Навоий эътирофича, Яъқуб Мирзо яхшигина шоир, шеърият билимдони ва уни қадрловчи шахс бўлган.

20. Тарж.: Оламки, унда саботни кам кўраман. Ҳар бир хурсандчилигида минг ғам кўраман, чунки у худди кўҳна работга ўхшайди, унинг ҳар тарафидан йўқлик биёбонига бир йўл кўраман.

21. *Сайди Аҳмад Мирзо* – Умар Шайх Мирзонинг тўртинчи ўғли: 1409 йилда Шоҳрух Мирзо Улуғбекни Самарқандга, Фарғонага Аҳмад Мирзони тайинлаган эди. Ўзаро низо, жанг-жадаллар натижасида у Ҳаж зиёратига юборилади ва 1425 йил зиёрат чоғида вафот этади.

22. Тарж.: Агар ой (юзлигим) бундан кейин (ҳам) пинҳон қоладиган бўлса, бедилларнинг омон қолиши ажабланарлидир.

23. Тарж.: На гўзалки, ҳуснинг жилоси жаҳонга ёйилди, унинг бу жилваси туфайли бизнинг жонимиз шайдо бўлди.

24. *Кичик Мирзо* – Темурийлардан, Ҳусайн Бойқаронинг жияни.

25. Тарж.: Ўзимни умр бўйи яхшилик билан мақтардим, ўзимни тақводорлик йўлига солардим; Ишқ келгач, на тақводорлик қолди ва на яхшилик. Худога шукрки, ўзимни синадим.

26. *Таворуд* – адабиётда мисраъ ё байтни бир-биридан хабарсиз икки шоир томонидан яратилиб қолиш ҳодисасини англатади. *Кичик Мирзонинг* бу рубоийси Жомий шеъри билан таворуд воқеъ бўлганини Навоий кўрсатиб ўтади.

27. *Султон Бадиуззамон Мирзо* – Ҳусайн Бойқаронинг ўғли.

28. Тарж.: Эй ой «юзли гўзалим», гул юзингсиз юрагим лоладек қон боғлади. Жигар ҳам ҳажринг ғамидин пора-пора бўлди.

29. *Шоҳ Фариб Мирзо* – Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Бобур ёзади: «...букри эди. Агарчи ҳайъати ёмон эди, табъи хўб эди. Агарчи бадани нотавон эди, каломи марғуб эди. «Фарибий» тахаллус қилур эди, девон ҳам тартиб қилиб эди, туркий ва форсий шеър айтур эди».

Ҳусайн Бойқаро Ҳиротдан бирор ёққа отланса, хукмронликни Шоҳ Фариб Мирзога қолдирар экан. Навоий «Фарҳод ва Ширин» охирида Шоҳ Фариб Мирзога алоҳида боб ажратади. Унда шаҳзоданинг яхши фазилатларини, илм-фан, маърифатга ташналигини таърифлайди ва мамлакат ҳамда халқ тақдирига алоқадор шахс сифатида диний билимларни (фиқҳ, ҳадис ва тафсирни), ҳикматни, айниқса, тарихни ўрганишни насиҳат қилади.

30. Тарж.: Дўстлар, гоҳо мозорим томон келиб туринг. Менга фотиҳа ўқиш ўрнига ёримнинг дуои жонини қилинг.

31. *Фаридун Ҳусайн Мирзо* – Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Бу шаҳзода ҳақида Бобур ёзади: «Ёйни яхши тортиб, ўқни яхши отар эди. Камон гуруҳасин дерларким, қирқ ботмон экандур. Ўзи хили мардона эди, вале феруззанг эмас эди. Ҳар ердаким, урушти, мағлуб бўлди». Фаридун Ҳусайн Мирзо Шайбонийхонга қарши жанглардан бирида ҳалок бўлган.

32. Тарж.: Гарчи сенинг кўйингда мени жафо эзиб юборган эса-да, азбарои худо, вафо йўлидан бир қилча четга чиққаним йўқ.

33. *Муҳаммад Ҳусайн Мирзо* – Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Фаридун Ҳусайн Мирзо билан бир туғишган. Оналари ўзбеклардан Минглибий оғача эди. Бобурга қарши фитналарда, жангларда қатнашган. Лекин Бобур қўлига тушганда, қонидан кечиб, озод қилиб юборади. Кейин у Шайбонийхондан паноҳ топиб, Бобур ҳақида ғийбатлар қилиб юрганини Бобур таассуф билан ёзади. Оз фурсат ўтмай Шайбонийхон Муҳаммад Ҳусайн Мирзони қатл қилдиради.

34. Тарж.: Ов кетидан юриб, чанта ботдинг; ҳароратли дил кетига тушиб, терга ғарқ бўлдинг.

35. *Бойсунғур Мирзо* (1477–1499) – Абусаъид Мирзонинг ўғли Султон Маҳмуднинг иккинчи ўғли, онаси Пошабегим. *Отаси даврида Бухорода ҳукмрон бўлган* ва Самарқанд тахтида ўтирган. Ога-инилари билан чиқиша олмай Хусравшоҳ ҳузурига келган ва тез орада қатл этилган.

36. Тарж.: Кошки эди, санамлар ишқида бирор ким девона бўлса. Оламни тарк этиб, вайронада бўлса бирор киши.

37. *Султон Масъуд Мирзо* – Абусаъид Мирзонинг набираси, Султон Маҳмуд Мирзонинг тўнғич ўғли, онаси Хонзодабегим. Отаси даврида Ҳисорда ҳукмронлик қилган. Ўзаро низолар оқибатида Хусравшоҳ Султон Масъуд Мирзонинг кўзларига мил тортиб, кўр қилган, бу воқеадан сўнг Ҳусайн Бойқаро унга қизи Бегим Султонни берган эди. «Мажолис ун-нафоис» таржимони Фахрий Ҳиротий илова қилган Замима тазкирасида Масъуд Мирзо «Шоҳий», форсийда эса «Орифий» тахаллусларида шеърлар ёзгани ҳақида маълумот беради. Султон Масъуд Мирзони Шайбонийхон қатл эттирган.

38. *Султон Али Мирзо* – Султон Маҳмуд Мирзонинг кичик ўғли, онаси Зуҳрабегим. Оғаси Бойсунғур Мирзодан кейин 1499 йил ўрталарида Самарқанд тахтига ўтирган. Шайбонийхон 1500 йилда Самарқандни эгаллагач, Султон Али Мирзони унинг буйруғига биноан қатл этганлар.

39. *Жамшид* – Эроннинг афсонавий шоҳи. У қурол-аслаҳа, ипак ва ранглар ихтироъ қилган, улкан ва ҳашамдор бинолар қурдирган экан. Навоий «Тарихи мулки Ажам»да ёзишича, Жамшид пичоқ ва қалқон ясаган, ҳаммом қурдирган.

Бу ерда Жамшид деганда Навоий Ҳусайн Бойқарони ва бошқа темурий шоҳ, шаҳзодаларни назарда тутмоқда.

40. *Фаридун* – қадимги Эрон шоҳларидан.

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

1. *Рустам* – Абулқосим Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги қаҳрамон.

Навоий бу ерда Ҳусайн Бойқаронинг мурувватлилиги ва баҳодирлигини Рустамга қиёс қилади.

2. *Ҳотам* – Абусафона Ҳотам ибни Абдуллоҳ ибни Саъди Тойи. Тахминан VI аср охирлари – VII аср аввалларида яшаган араб шоири. Халқ орасида Ҳотамтой номи билан машҳур. Ҳотам ҳақида Шарқда жуда кўп афсоналар ва ривоятлар, қисса ва достонлар мавжуд. Ҳотам номи Саховат рамзига айланиб кетган. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқарони ҳам шоирликда, ҳам саховатда Ҳотамга ўхшатади.

3. *«Насабнома»* – Ҳусайн Бойқаронинг шажараси, таржимаи ҳоли ҳақидаги асар. Навоий асар муаллифининг номини келтирмайди.

4. *Исо* – пайғамбар. Исо ўз нафаси билан ўлганларни тирилтириш, уларга жон бағишлаш қобилиятига эга бўлган. Бу ерда шоир ёр лаби қаршисида оби ҳаёт хижолатда эканлиги, нафаси Исо нафасидек жон бағишловчи демоқчи бўлади.

5. *Масиҳо* — Исо (а.с.).

6. Шеърий санъатда «таржеҳ» бир нарсани ёхуд бирор образни бошқа нарса ё образдан баланд қўйиб таърифлашни англатади. Бу байтда шоир ўз севгилиси кўзларини наргис гулидан, оғзини ғунчадан афзал деб таърифлайди.

7. *Нўъмон* — араблардаги Тоиф шаҳри яқинидаги дарёнинг номи. Афтидан, шу ерларда ўсган лоланинг ранги ва ундаги доғ таърифга лойиқ бўлса керак.

8. *«Тажоҳил ул-ориф»* — шеърий санъат бўлиб, луғавий маъноси билиб билмасликка олишликни англатади. Шеъриятда шоир изтиробли, ҳаяжонли лаҳзаларда ўзи ўзига савол бериб, жавобда фикрларини янада теранлаштиради, адони таъсирлироқ қилади. Бу байтда шоир ёрнинг табассумини ғунчанинг очилиши эмас, лоладаги доғ эмас, уни менинг кўнглим қонатди дер экан, ана шу санъатнинг бир кўринишини намоён этади.

9. Бу байтда Ҳусайн Бойқаро шеър санъатидаги «талмеҳ» (луғ. маъноси: яшин чақнаши, кўз қирини бир нарсага дафъатан қаратиш демакдир)ни ишлатган. Бу санъатда тарихий шахслар, воқеа, қисса, афсоналарга ва улардаги персонажларга ишора қилмоқни англатади. Байтдаги Фарҳод ва Мажнунлар ана шундай қаҳрамонлардандир.

10. *Яқиний* — XV асрда яшаб ижод этган шоир.

11. Бу байтда ҳам «талмеҳ» санъати ишлатилган. Вомиқ — «Вомиқ ва Азро» номида 20 дан зиёд достонлар мавжуд. Асли юнонга бориб тақалувчи бу туркум достонлардан илк намуналар VI асрларда учрайди. XI асрда форс шоири Унсурий «Вомиқ ва Азро» номли достон яратган. (Вомиқнинг маъноси дўстлашувчи, дўсти борни англатади, Азро эса бокира маъшуқа деганидир). Кейинчалик кўп шоирлар шу номда достон яратганлар. Бу достонларнинг мазмунида фарқлар оз бўлиб, фақат бирида Вомиқ Яман шоҳининг ўғли, Азро Ҳижоз ҳокимининг қизи, бошқасида эса турли мамлакатлар ҳукмронларининг фарзандлари сифатида қаламга олинади.

12. «Бу шеърнинг қофиясидан сўнгра «атв вовин» калиманинг асл ҳарфи ўрнига тутулиб, ғариб ихтироъ қилибдур» — «атв вови» «ва» боғловчисини англатади. Байтда шоир «эй жафо тиғи, кел ва мажруҳ кўксумни ёр» дейиш ўрнига «ва»ни ёр сўзидаги асосий ҳарфларга туташ ёзган. Навоий буни ажойиб ихтироъ деб баҳолайди. Навоийнинг «Фавойид ул-кибар» девонида худди шундай санъат ишлатилган ғазал бор бўлиб, матлаи шундай:

Эй сабо, оввора кўнглум истаю ҳар ён бору,
Водию тору биёбонларни бир-бир ахтару.

13. «Мажолис» сўнгидаги бу «Хилват» деб берилмиш икки лавҳа Ҳусайн Бойқаро ҳузурида ўтадиган адабий анжуманлар (Навоий «Олий мажлис» дейди) ҳақида, уларда янги шеърлар, бадиият масалалари муҳокама қилиниши ҳақида тасаввур яратиб беради. Биринчи лавҳада Навоий Хусрав Деҳлавийнинг ҳиндча шеърларидаги бир маъно — ёмғир риштасининг нозик ёрга мадад бўлганлиги ҳақидаги Лугфийдан эшитган ҳикоят ва унга эътироз билдирган Ҳусайн Бойқаро мана бу байт эса эътироз уйғотмайди, деб бир байтни келтиради.

Иккинчи лавҳада эса ҳисорлик ёш шоир Қабулий ғазали билан боғлиқ бўлиб, шоир шеърида чиқмай қолган бир байтни Навоий ёзиб берган ва Ҳусайн Бойқаро бу ҳолни дарҳол пайқагани ҳақида сўз боради. Бу лавҳа Ҳусайн Бойқаро Навоий шеърий услубини нақадар пухта билганлиги, шунингдек, ёш истеъдодларга марҳаматли бўлганлигидан далолат беради.

КЎРСАТКИЧЛАР

ИСМЛАР

Абдулваҳҳоб
Абдулваҳҳоб — Суҳоий
Абдулвосеъ
Абдуллатиф Мирзо
Абдуллоҳ
Абдулҳақ
Абдураззоқ
Абдурраҳим
Абдусамад Бадахший
Абдуқаҳҳор
Абобакр Мирзо
Абулбарака
Абуллайс
Абу Тоҳир
Абулҳайр
Абу Ханифайи Соний
Адимий
Адҳами Иброҳим
Аёзий
Айний
Алайкабек
Али
Али Дардузд
Али Жалойир
Али Зайнуддин
Али Кармол
Али Оҳий
Алишер
Али Шиҳоб
Алоулмулк Исфаройиний
Алоулмулк
Аминий
Амир Ёдгор
Амирий
Амир Маҳмуд барлос
Амир Хусрав Деҳлавий
Амир Шайхим Суҳайлий
Анварий
Аниси
Асимий
Асируддин
Асирий
Атоий
Ашраф
Аҳлий
Аҳмад Ҳожибек
Балахший
Байзоий
Бақоий
Баҳлул
Бедилий
Бек Малакий
Бибича Мунажжима
Билол
Биноий
Бисотий
Беҳишгий
Бобур Мирзо
Бобо Али Хушмардон
Бобо Савдоий
Бобо Шўрида
Бобо Худойдод
Бойсунғур Мирзо
Ботиний

Бу Али
Бурундуқ
Бурҳонуддин
Буружий
Вайсий
Вали Қаландар
Васлий
Вафоий
Ваҳдатий
Видоий
Волаҳий
Воҳидий
Гавҳаршод бегим
Гадоий
Давлатшоҳ
Дарвеш Абдуллоҳ
Дарвеш Али
Дарвешбек
Дарвеш Деҳагий
Дарвеш Мансур
Дарвеш Машҳадий
Дарвеш Нозукий
Дарвеш Рўғангар
Дарвеш Саидаҳмад Боязид
Дарвеш Ҳасан
Дарвеш Ҳисомий
Дарвеш Шуҳудий
Дарвеш Ҳусайн
Доий
Дўст Муҳаммад
Ёдгорбек
Ёдгор Муҳаммад Мирзо
Ёмғурчибек
Ёрий
Жавҳарий
Жалолуддин
Жалолуддин Румий
Жамолуддин
Жамшид
Жаннатий
Жаъфар
Жаъфар бахши
Жаҳон Маликбек
Жаҳоншоҳ Мирзо
Жоний
Жунуний
Жўги Мирзо
Зайн
Зайний
Замоний
Зафар
Зиё
Зиёий
Зийракий
Зова қозиси
Зойирий
Зорий
Зотий
Зоҳидий
Зоҳирий
Зулолий
Ибн Лаълий
Ибн Ҳожиб
Иброҳим
Иброҳим Муҳаммад Халил
Имом Али Мусо ар-Ризо
Имом Муҳаммад Газзолий
Имом Фахр
Искандар
Ишқий
Кавкабий
Кавсарий
Камолий
Кичик Мирзо
Комий
Котибий
Коший
Латифий
Лутфий
Лутфийи Соний
Мавлонозодаи Абҳарий
Мажидуддин Муҳаммад
Мажнун
Мажнуний
Малик
Малик Завзан

Масиҳий
Маъсуд
Машрабий
Машриқий
Маҳдуми Нуран – Жомий
Мақсуд
Маҳвий
Маҳдий
Маҳмуд
Маҳрамий
Меҳнатий
Меҳри
Мир Абдулқодир
Миракий
Мирак Ҳусайн
Мир Али
Мир Али Дўст
Мир Арғун
Мир Асадуллоҳ
Мир Аҳадуллоҳ
Мир Валибек
Мир Дарвешали
Мир Ёдгорбек
Мирали Эгу Темур
Мирзобек
Мирзо Ҳожи Сўгдий
Мирзо Ҳофиз
Мир Иброҳим
Мир Имод Машҳалий
Мир Ислом Газзолий
Мир Ихтиёруддин
Мир Ишқий
Мир Камолиддин Ҳусайн
Мир Лаванд
Мир Маҳдум
Мир Муаммоий
Мир Муртоз
Мир Муфлисий
Мироншоҳ
Мир Оқмалик
Мир Рафеъуддин Ҳусайн
Мирсалр
Мирсаид
Мир Саййид Гўянда
Мир Саййид Абивардий
Мир Сарбараҳна
Мирҳонд
Миршоҳий
Мир Қарший
Мир Зиёсуддин Азиз
Мир Ҳабибуллоҳ
Мир Ҳайдар
Мир Ҳайдар Мажзуб
Мир Ҳошимий
Мир Ҳусайн
Мойилий
Моний
Музҳир
Мутаҳҳири Удий
Мушрифий
Муштарий
Муъин
Муъин Воиз
Муиний
Муқбилий
Муқимий
Муҳаммад
Муҳаммад Али – Ғарибий
Муҳаммад Али
Муҳаммад Али Амин
Муҳаммад Али Жалойир
Муҳаммад Али Кўкалтош
Муҳаммад Али Шуғоний
Муҳаммад Амин
Муҳаммад Араб
Муҳаммад Балахший
Муҳаммад Жаъфар
Муҳаммад Жомий
Муҳаммад Коҳий
Муҳаммад Муаммоий
Муҳаммад Неъматободий
Муҳаммад Нойиний
Муҳаммад Олим
Муҳаммад Олимий
Муҳаммад Солиҳ
Муҳаммад Табадгоний

Муҳаммад Тайёбодий
Муҳаммад Толиб
Муҳаммад Халил
Муҳаммад Чоҳу
Муҳаммад Ҳусайн Мирзо
Муҳйи
Мўъмин Девона
Мўминий
Нажмий
Наимий
Наргис
Наргисий
Насируддин
Нақибий
Низом
Низомуддин
Низомий Ганжавий
Низомуддин Ҳиравий
Нодирий
Нозирий
Нойи
Нойибий
Носируддин
Носихий
Нур
Нурий
Нурсаидбек
Олим
Орифий
Ориф Фаркатий
Осафий
Офатий
Паҳлавон Дарвеш Муҳаммад
Паҳлавон Котиб
Паҳлавон Муҳаммад
Паҳлавон Муҳаммад
Паҳлавон Султон Али
Паҳлавон Ҳусайн
Пир Будоғ
Риёзий
Рукний
Руҳий Ёзирий
Савсаний
Садр Котибий
Саъид
Саъидий
Саййид Абдуллатиф
Саййид Абдуллоҳ
Саййид Али Ҳошимий
Саййид Асадуллоҳ
Саййид Аҳмад Мирзо
Саййид Жаъфар
Саййидзодаи Мунший
Саййид Имод
Саййид Камол Качкўл
Саййид Козимий
Саййид Муслимий
Саййид Муҳаммад
Саййид Муҳаммад Нурбахш
Саййид Ориф
Саййид Ҳалиний
Саййид Ҳанжар
Саййид Ҳасан Ардашер
Саййид Хондшоҳ
Саййид Шариф
Саййид Қуразо
Саййид Қутб Лакоданг
Саййид Зиёуддин
Сайфий
Саккокий
Салмон
Саломий
Сафий
Сафоий
Саъд
Саъдуддин Кошғарий
Саъд Садруддин Ардабилий
Сиймий
Сиррий
Сифотий
Сойилий
Солиҳий
Сонийй
Софий
Соқий
Соғарий

Соҳиб
Субҳий
Сулаймоний
Султон Абу Саъид Мирзо
Султон Али
Султон Али Қоиний
Султон Аҳмад Мирзо
Султон Бадеуззамон
Султон Мушаъшаъ
Султон Искандар Шерозий
Султон Малик Кошғарий
Султон Масъуд Мирзо
Султон Маҳмуд
Султон Муҳсин
Султон Ҳусайн Бойқаро
Султон Ҳусайн – Хотамий
Султон Яъқуб
Сўфи Халил
Суфий
Суфи Пири Сесад Сола
Тархоний
Темур Кўраган
Тойифий
Тойирий
Толеъий
Толиб Жожармий
Тоҳирий
Тусий
Тўтий
Улойи Шоший
Улуғбек Мирзо
Устод Муҳаммад Ўбаҳий
Устод Қавомуддин
Устод Қул Муҳаммад
Устод Қутб Нойи
Фазлий
Фазлуллоҳ
Файзий
Фаноий
Фаридун Ҳусайн Мирзо
Фасиҳуддин
Фасиҳ Румий
Фатҳуллоҳ
Фахрий
Фахруддин
Фидоий
Фирдавсий
Фирузшоҳбек
Фиғоний
Форифий
Хаёлий
Хайрий
Халаф
Халил
Халилбек
Халил Султон
Хизрий
Ховарий
Хожа Абдуллоҳ
Хожа Абдуллоҳ Меҳна
Хожа Абдуллоҳ Садр
Хожа Абдуллоҳ Ансорий
Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор
Хожа Абдулқодир
Хожа Абу Исҳок
Хожа Абулвафойи Хоразмий
Хожа Абдулҳасан
Хожа Абу Наср
Хожа Абу Саййид
Хожа Абу Тоҳир
Абу Наср Порсо
Хожа Авҳад
Хожа Авҳад Муставфий
Хожа Алоуддин
Хожа Афзал
Хожа Афзалуддин Муҳаммад
Хожа Аҳмаджон
Хожа Аҳмад Мужаллид ?
Хожа Деҳдор
Хожаи Жаҳон
Хожа Имод
Хожа Имодуддин Ҳасан
Хожа Исматуллоҳ
Хожа Калон Баззоз
Хожа Калон Қози
Хожа Камолуддин Удий

Хожа Камолуддин Ҳусайн
Хожа Кусавий
Хожа Мансур
Хожа Масъуд Кумий
Хожа Маҳмуд
Хожа Муаййид Девона
Хожа Муаййин Меҳна
Хожа Мусайяб
Хожа Мусо
Хожа Муҳаммад Марварид
Хожа Низомулмулк
Хожа Осафий
Хожа Рукнуддин
Хожа Салмон Соважий
Хожа Султон Муҳаммад
Хожа Убайдуллоҳ
Хожа Фазлуллоҳ Абуллайсий
Хожа Хонд
Хожа Хурд
Хожа Шамсуддин Муҳаммад
Хожа Юсуф Бурҳон
Хожа Юсуф Меҳна
Хожа Юсуф Ҳамадоний
Хожа Яхъё
Хожа Қамбар
Хожа Қутбуддин
Хожа Қутбуддин Аҳмад
Хожа Ҳасан Ҳизршоҳ
Хожа Ҳофиз
Хожа Ҳофиз Шарбатий
Хожа Ҳусайн Қирангий
Хожа Муҳаммад
Хокий
Холид Валид
Холидий
Хондамир
Хулқий
Хуррамий
Хусравий
Шабобий
Шавқий
Шайх Абдуллоҳ
Шайх Абдуллоҳ Девона
Шайх Абу Саъид Абулхайр
Шайх Абу Саъид Пуроний
Шайхимбек
Шайх Аҳмад Жомий
Шайх Баҳлулбек
Шайх Баҳоуддин Умар
Шайх Боязид Яла
Шайх Зайнуддин
Шайхзода Ансорий
Шайхзода Муҳаммад
Шайхзода Пуроний
Шайхий
Шайх Камол Турбатий
Шайх Луқмон
Шайх Нажм
Шайх Озарий
Шайх Саъид Лода
Шайх Садруддин Равосий
Шайх Салмон
Шайх Фаридуддин Аттор
Шайхул – ислом Зинда фил Аҳмади Жом
Шамсий
Шарафуддин Али Яздий
Шарбатий
Шариф
Шарорий
Шаҳидий
Шерали
Ширам
Шиҳоб
Шиҳобуддин Хиёбоний
Шодий
Шомий
Шоҳ Али
Шоҳ Бадахшон
Шоҳрух Мирзо
Шоҳ Қосим
Шоҳ Қули Уйғур
Шоҳ Фариб Мирзо
Шукрий
Шўхий
Юсуф

Юсуфшоҳ
Яхъё Себак
Яқиний
Яъқуб
Қабулий
Қавсий
Қадимий
Қаландар
Қаллоший
Қанбарий
Қароний
Қобилий
Қози Исо
Қози Муҳаммад Имоний
Қонеъий
Қосим
Қосим Анвар
Қудсий
Қутбий
Ғиёсуддин
Ғуборий
Ҳабиб
Ҳавоий
Ҳажрий
Ҳазрат Шайх
Ҳайбатий
Ҳайдар
Ҳайдар – Сабуҳий
Ҳаким Анварий
Ҳаким Табиб
Ҳалвоий
Ҳалокий
Ҳамдамий
Ҳамидгул
Ҳамидуддин
Ҳаримий
Ҳаримий Қаландар
Ҳасан Али
Ҳасан Малакийбек
Ҳасаншоҳ
Ҳақирий
Ҳилолий
Ҳиротий
Ҳожи
Ҳожи Абулҳасан
Ҳожи Муарриф
Ҳожи Муҳаммад Фароҳий
Ҳожи Нужумий
Ҳотам
Ҳофиз Али Жомий
Ҳофиз Ёрий
Ҳофиз Жалолуддин Маҳмуд
Ҳофиз Муҳаммад Султоншоҳ
Ҳофиз Саъд
Ҳофиз Шарбатий
Ҳумоий
Ҳусайн Алибек
Ҳусайн Али Жалойир
Ҳусайн Воиз
Ҳусайний
Ҳусайн Мирзо
Ҳусайн Хоразмий

АСАРЛАР

«Абдолнома» (Аблулваҳҳоб)
«Ажойиб уд-дунё» (Шайх Озарий)
«Анис ул-ошиқин» (Қосим Анвар)
«Асмоуллоҳ» шарҳи (Шарафуддин Али Яздий)
«Бадоеъ ул-Атоий» (Мир Атоуллоҳ)
«Баҳористон» (Жомий)
«Баҳория» қасидаси (Низом)
«Баҳром ва Гуландом» (Котибий)

«Булбул ва Гул» (Руҳий Ёзирий)
«Вақфия» (Навоий)
«Гулшани роз» (Маҳмуд Шабустарт)
«Гўй ва Чавгон» (Орифий)
«Дарёи аброр» (Хусрав Деҳлавий)
«Даҳнома» (Амирий)
«Даҳнома» (Амир Маҳмуд Барлос)
«Жавоҳир ул-асмо» (Бурҳонуддин)
«Жавоҳир ут-тафсир» (Ҳусайн Воиз Кошифий)
«Зайд ва Зайнаб» (Хожа Ҳасан Ҳизрщоҳ)
«Зафарнома» (Шарафуддин Али Яздий)
«Зафарнома» (Абдуллоҳ)
«Зафарнома» таржимаси (Лутфий)
«Зулбаҳрайн» (Котибий)
«Зулқофиятайн» (Котибий)
«Ийдия» қасидаси (Шайхим Суҳайлий)
«Лайли ва Мажнун» (Низомий)
«Искандарнома» (Низомий)
«Лайли ва Мажнун» (Низомий)
«Лайли ва Мажнун» (Шайхим Суҳайлий)
«Лайли ва Мажнун» (Абдуллоҳ)
«Ламаъот» (Фахруддин Ироқий)
«Латофатнома» (Саййид Аҳмад Мирзо)
«Мажолис ун-нафоис» (Навоий)
«Манозил ус-сойирин» (Абдуллоҳ Ансорий)
«Манозил ус-сойирин» шарҳи (Муҳаммад Тобадгоний)
«Манозил ус-сойирин» шарҳи (Мир Камолуддин)
«Маснавий» (Жалолуддин Румий)
«Маснуъ» (Хожа Салмон)
«Маснуъ» шарҳи (Аҳлий)
«Мақсади Ақсо» (Ҳусайн Хоразмий)
«Маҳзан ул-асрор» (Низомий)
«Миръот ус-сафо» қасидаси (Хусрав Деҳлавий)
«Мунозара» (Шарафуддин Али Яздий)
«Насабнома» (Ҳусайн Бойқаро насаби ҳақида)
«Нафаҳот ул-унс» (Жомий)
«Носир ва Мансур» (Котибий)
«Сияр ун-набий» (Жавҳарий)
«Тажнисот» (Котибий)
«Тазкират уш-шуаро» (Давлатшоҳ Самарқандий)
«Тиғ ва қалам» (Хожа Масъуд Қумий)
«Хабл ва висол» (Али Оҳий)
«Хамса» (Али Оҳий)

«Хамса» (Ашраф)
«Хамса» (Хусрав Деҳлавий)
«Хусрав ва Ширин» (Абдуллоҳ)
«Шабистони хаёл» (Яхъё Себак)
«Шамъ била парвона» (Руҳий Ёзирий)
«Шамс ва қамар» (Хожа Масъуд Қумий)
«Шоҳнома» (Муҳаммад Араб)
«Шоҳнома» (Фирдавсий)
«Юсуф ва Зулайхо» (Хожа Масъуд Қумий)
«Қасидаи бурда» шарҳи (Муҳаммад Табадгоний)
«Қасидаи бурда» шарҳи (Шарафуддин Али Яздий)
«Қасидаи бурда» шарҳи (Ҳусайн Хоразмий)
«Ҳафт пайкар» (Абдуллоҳ)
«Ҳилол» (Шарафуддин Али Яздий)
«Ҳусн ва ишқ» (Котибий)

Жуғрофий номлар

Абивард
Адоқ
Аланжақ
Андижон
Андхуд
Арабистон
Арҳанг сарой
Астробод
Бадахшон
Балх
Баҳробод
Биёбонг
Бовард
Бориз
Бухоро
Чодургоҳ
Гулбарга
Дамғон
Дараи ду бародарон
Жом
Жунобод
Журжон
Жўян
Зиёратгоҳ
Зириҳ
Зова
Имом Фахр
Имом Қуззот
Ироқ
Исфаройин
Ишкамиш
Кабуджома
Канор (Деҳи Канор)
Каъба
Кирмон
Кориз
Кусав
Кўҳи соф
Кўҳистон
Лор
Мадина
Макка
Марв
Машҳад
Меҳна
Меҳробод
Миёни ду жўй
Миср
Мовароуннаҳр
Нишобур
Озарбойжон
Оқсарой
Пойи Ҳисор
Пули Молон
Сабзавор
Самарқанд
Сарахс
Саринул
Сароб
Симнон
Сийистон
Сова
Соғар
Суккон
Табас
Табриз
Тафт
Тошканд
Турбат
Туршез
Туркистон
Фаркат
Хиёбон
Хитой
Хиржирд

4. Тарж. ар.: бир соатлик адолат, инсу жин ибодатидан яхшироқ (Ҳадис).

5. *Шоҳ Абулғозий* – Ҳусайн Бойқаронинг лақаби.

Шоҳ Султон Ҳусайн Бойқаро (1438, Ҳирот – 1506, ўша шаҳар) темурийлардан. Темурнинг ўғли Умаршайхга набира, Мансур биннн Бойқарога ўғил. Онаси Темурнинг набираси Феруза бегим. Бу тарафдан Мироншоҳ Мирзонинг ҳам набираси эди. Ҳусайн Бойқаро шеърият билан шуғулланган соҳиби девон шоирдир. У «Ҳусайний» тахаллуси билан асосан дунёвий ишқ ва унинг кайфиятлари ҳақида шеърлар битган. Ҳусайн Бойқаро 1485 й.да насрий бир рисола ҳам ёзган. Унда ўзининг фаолиятини шахсий кечинмаларга бой, кўтаринки руҳда баён этар экан, мамлакатдаги маданий-илмий, адабий ижод равнақига алоҳида тўхталади ва Жомий ҳамда Навоийларга юксак баҳо беради. Маълумки, Алишер Навоий ҳам ўз фаолиятида, ҳам ўзининг ҳар бир асарида Ҳусайн Бойқарога мустасно ўрин ажратади. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқарони одил султонларнинг энг сараси сифатида тилга олади.

6. *Жаброил* – Худо билан пайғамбар ўртасидаги воситачи, ваҳй келтирувчи фариштанинг номи.

7. *Ҳомон* – Мусо пайғамбар замонидаги Миср Фиръавнининг вазири. Мусо душмани бўлган бу вазир Фиръавнни кўп ёмон ишларга ундаган.

8. *Осаф* – Шарқ адабиётларида энг яхши вазирга берилган унвон сифатида келади. Осаф ибни Бархиё Сулаймон пайғамбарнинг машҳур вазири. У «исми-аъзам»ни билган ва каромотлар соҳиби бўлган.

9. Тарж. ар.: Инсоф қилганга Аллоҳ раҳм қилади сўзлари Осаф узугига нақшланган.

10. Тарж. ар.: азият келтирадиган нарсаларни ўлдиринглар (Ҳадис).

11. *Ҳотам* – Ибн Абдуллоҳ бин Саъднинг лақаби Ҳотами тойи номи билан ҳам машҳур. Той қабиласининг бошлиғи ва шоир бўлганлиги ҳақида ривоятлар бор. Ҳотам адабиётда саховат, сахийлик тимсолига айланиб кетган.

12. *Рустам* – Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги бош қаҳрамонлардан Золнинг ўғли. Фирдавсий Рустамнинг дунёга келиши ва унга исм қўйилишини шундай ҳикоя қилади: Золнинг хотини Рудоба ҳомилани оғир кўтаради. *Ойи-куни* келганда, дард бошланиши билан ҳушидан кетади. Саросимага тушган Зол афсонавий қуш – Симурғ воситасида жарроҳ топиб келади. Жарроҳ Рудобанинг ёнини кесиб, болани омон олади. Ҳушига келган она ёнида ётган фарзандини кўриб хурсанд бўлади ва оҳ тортиб «Рустам!» (яъни азобу дардлардан халос бўлдим маъносида), дейди. Онанинг оғзидан биринчи чиққан шу сўзни болага исм қилиб қўядилар. Шарқ адабиётида Рустам анъанавий образ – тимсолига айланиб кетади. У паҳлавонлик, мардлик рамзида тилга олинади.

13. Тарж. ар.: тенг, баробар, демакдир.

14. *«Ло»* – а. «йўқ», *«наам»* – «ҳа», демакдир.

15. *Руҳуллоҳ* – Исо пайғамбарга нисбатан қўлланиладиган таъбир. Отасиз туғилгани учун бу исм билан аташган. Бу ерда Исойи Руҳуллоҳнинг ўз нафаси билан ўликни тирилтириш қудрати табибларнинг давосозлигига қиёс қилинмоқда.

16. Тарж. ар.: қасд билан, қасддан, демакдир.

17. *Али* – Али бин Абу Толиб тўрт буюк халифаларнинг охиргиси (598 – 661), Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг амакиваччаси ва куёви.

18. Тарж. ар.: Аллоҳ ундан рози бўлсин ва Аллоҳ унинг юзини мукаррам қилсин.

19. *Фаридиддин Аттор* – Муҳаммад ибн Абубакр бинни Иброҳим (1148/51–1219/21) тасаввуф олими. Ижодиётда Ҳусайн ибн Мансур ал-Халлож (858 – 922), Боязид Бистомий (ваф. 875) таълимотининг давомчиси. Атторнинг «Мантиқ ут-тайр»ига Навоий, ўз эътирофича таржима йўсини ила «Лисон ут-тайр»ни ёзган. Бу ерда Навоий Атторни сирлар жавоҳирларини яратган, шоир деб таърифламоқда.

20. *Мавлоно Жалолиддин Румий* – тасаввуфнинг буюк шоири (1207, Балх – 1273). Куния шаҳрида мударрислик қилган. Унинг ижоди Фаридиддин Аттор таъсирида шаклланган. Манбаларда Аттор Жалолиддин билан Нишопурда учрашиб суҳбатлашгани ва «Асрорнома» асарини унга туҳфа қилгани қайд этилади. «Девони Шамси Табризий» номи остида машҳур бўлган лирик шеърлар мажмуасида Жалолиддиннинг 3000 байтдан зиёд шеърлари 270 байтдан иборат «Маснавийи маънавий» асари ўрин олган. Навоий бу ерда Румийни «ғаввоси баҳри яқин» (яъни ҳақиқат асрорини ўрганувчи, Аллоҳни таниганлар денгизининг ғаввоси) деб таърифлайди.

21. *Саъдий Шерозий* – Муслиҳиддин Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибни Мушрифиддин (1203 – 08, Шероз – 1292, шу шаҳар) шоир, носир ва мутафаккир ёшлигида етим қолиб, кичкина бир баққолчилик дўконидан тушган ночор даромади билан оилага кўмаклашади. Мўғуллар истилосидан кейин саёҳатга чиқиб, 20 йил мобайнида Туркистон, Ҳиндистон, Шимолий Африка, Жанубий Арабистон, Кичик Осиё шаҳарларини кезиб, Боғдодга қайтади. Саъдий бошланғич таълимини ўз юртида олган эди. Эндиликда у Боғдоддан «Низомия» ва «Мустансирия» мадрасаларида араб тили ва адабиёти, ҳадис ва Қуръони карим, калом ва тасаввуфни ўрганади.

Унинг «Бўстон», айниқса «Гулистон» асарлари ўша вақтдаёқ ва кейинги даврларда ҳам жуда машҳур бўлган. 4 та ғазаллар девонида ҳам ғиноий шеъриятининг энг гўзал намуналари жамланган. Саъдий ижодида ишқи мажозий ва ишқи ҳақиқий тараннуми чатишиб кетган. Унда дидактик йўналиш ҳам кучли. Бу ерда Навоий Саъдийни «Маъно аҳлининг гўзал сўзлар айтувчиси» деб таърифлайди.

22. *Амир Хусрав Деҳлавий* – Яминиддин Абулҳасан Амир (1253, Патёл –1325, Деҳли). Шоир ва мутафаккир. Унинг отаси Сайфуддин Маҳмуд мўғуллар истилоси олдидан Шаҳрисабздан Ҳиндистонга кўчиб кетади. Хусрав илк шеърларини «Султоний» тахаллусида ёза бошлайди. Унинг ғиноий-лирик шеърлар девони 5 та бўлиб (умумий ҳажми 32645 байт), уларни алоҳида номлаб чиққанди ва бу анъанага асос солади. Хусрав Низомий «Панж ганж»ига жавобан «Хамса» яратиб, хамсачилик анъанасини ҳам бошлаб берган шоирдир. Хусрав қатор насрий асарлар муаллифи ҳамдир. «Хазойин ул-футух» (Ғалабалар хазиналари) «Эъжози Хусравий (Хусрав мўъжизаси), «Маноқиби Ҳинд» (Ҳинд маноқиблари) шулар жумласидандир. Навоий Хусрав Деҳлавийга катта муҳаббат ва юксак эҳтиром билан қараган ва уни ҳар

бир достонида ҳамда бошқа насрий асарларида мадҳ этиб ўтган. Бу ерда уни ишқ аҳли орасидаги садоқатли ошиқ ва пок ақидалар юритувчиси, деб таърифлайди.

23. *Заҳириддин Саноий* – Абдулмажид Маждуд ибни Одам (1079 – 80, Ғазна, 1140, шу шаҳар) бўлиши керак. Бу шоир исми ё лақаби Заҳириддин бўлгани маълум эмас. Заҳириддин Тоҳир ибни Муҳаммад Форёбий (1160, Форёб (Балх-даги – 1202, Табриз) деган шоир ҳам бор. Лекин Навоий шоир тахаллусини Саноий деб аниқ ёзади. Саноийнинг катта шеърлар девони, айниқса «Ҳадиқат ул-ҳақиқат» (Ҳақиқатлар гулзори) номли достони ғоят машҳурдир. 12 минг байтдан иборат бу достонни адабиётда тасаввуф қомуси деб атайдилар. Бу ерда Навоий Саноийни «тасаввуф мушкилотлари тугунини ечувчиси», деб ёдлайди.

24. *Шайх Авҳадиддин* – Авҳадиддин Али ибни Муҳаммад ибни Исҳоқ Анварий (1105, Ховарон (Абиварддиги) – 1187, Балх) шоир ва мутафаккир, Тусдаги мадрасада таълим олган. Замонасидаги турли илмларнинг – нужум, ҳандаса, ҳикмат, тиб, фалсафа билимдони. Султон Санжар даврида (1118 – 1157) сарой шоири бўлган.У шўх табиатли, озодфикр шахс бўлиб, шеъриятда ҳажвга мойил эди. Авҳаддиддин Анварийни «қасида пайғамбари деб аташган. Унинг қасида (250), ғазал (337), қитъа (557) ва рубоийлардан (472) таркиб топган Девони қарийб 15 минг байтдан иборат. Навоий бу шоирни «аҳли яқин (Аллоҳни таниганларнинг) ягонаси», деб таърифлайди.

25. *Хожа Ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад* (1321, Шероз – 1389, ўша шаҳар) – Машҳур шоир тожир оиласида туғилиб, ёш етим қолади. У нонвойга шогирд тушиб, оила рўзғорига қарашади. Қуръони каримни ёд олган ҳофиз бўлган, тахаллуси шу фазилатидан олинган. Ҳофизни ўз давридаёқ «ринд» деб аташган эди. Бунинг боиси кўпроқ унинг шеъриятда жаранглаган журъатли овози, ҳур ва дадил фикрларига кўра эди. Ҳофиз, асосан ғазалсаро шоир 1967 й. Теҳронда Халхолий Ҳофиз вафотидан 35 йил ўтгач, тартиб қилинган девон матнини бошқа нашрлар билан қиёс қилиб босиб чиқаради. Унда 418 ғазал, 5 қасида, 41 рубоий, 3 та кичик маснавий – «Соқийнома», «Оҳуйи ваҳший» ва «Муғаннийнома» асарлари мавжуд. Ҳофиз талқинида ишқ – ҳаловат сабаби айни чоғда ишқ – азият моҳияти. Ҳофиз ғазалларида ирфоний ғоялар, тасаввуфга эътиқод устундир. Навоий лирик шеъриятда Ҳофизни ўз устозларидан бири сифатида эътироф этади. Бу ерда шоирни маъноларни очиб берувчи деб таърифлайди.

26. *Камол Исфахоний* – Камолуддин Исмоил Исфахоний (1170, Исфахон – 1237, ўша шаҳар). 10 минг байтдан зиёд шеърлар кирган девонга эга шоир. Девони ғазал, қасида, қитъа, рубоий ва таркиббандлардан таркиб топган. Шоир қасидалари фақат мадҳия руҳида бўлмай, уларда маҳорат билан замона носозликлари, илм-ҳунар аҳлининг ночорликлари, баъзи давлатмандларнинг жоҳиллиги юзасидан дадил фикрлар илгари сурилади. Шоирнинг ижтимоий қарашлари, айниқса унинг қитъаларида ўз аксини топгандир. Навоий бу шоирни шеъриятда кўпроқ мажоз тариқида ёзган шоирлар сирасида тилга олади.

27. *Хоқоний Шервоний* – Афзалиддин Бадил ибни Али (1120, Шервон – 1198, Табриз). Косиб оиласида дунёга келади. Амакиси қўлида табиб ва шоир бўлиб етишади, илм ўрганади. Бирмунча вақт шервоншоҳлар саройида хизмат қилади.

Лекин бу муҳит ва ундаги макр-ҳасад, фитна-фужурларга дош бера олмай Ҳаж сафарига отланади. Қайтгач «Туҳфат ул-Ироқайн» (Икки Ироқ туҳфаси) маснавийсини ёзади. Саройни тарк этган шоирни Шоброн зиндонига ташлайдилар. У Рум (Византия) шаҳзодаси Андроник Комнонга қасида билан мурожаат қилиб, унинг кўмагида зиндондан халос бўлади. Зиндонда шоирнинг машҳур «Ҳибсиёт» манзумалари яратилади. Хоқоний девони 17 минг байтдан таркиб топган. Унда 220 қасида, 330 ғазал, 300 рубоий, 230 форсча қитъа ва 450 арабча шеърлар бор. Хоқоний шеъриятининг кейинги давр шоирларига таъсири сезиларли бўлган. Навоий бу ерда Хоқонийни мажоз тариқида қалам тебратган шоирлар қаторида санаб ўтади.

28. *Хожуйи Кирмоний* – Абулато Камолуддин Маҳмуд ибни Али (1290, Кирмон – 1354, Ироқ), шоир Хусрав Деҳлавийдан кейин Низомий Ганжавий анъаналарини давом эттирган иккинчи шоирдир. У олти достон ёзиб «Хамсаи Хожу»га бирлаштирган. Икки шеърий девони бор. «Гул ва Наврўз» ҳамда «Шавқиёт» номли маснавийлар ҳам яратган. Ҳофиз уни ўз устозларидан деб билган. Хожу Кирмоний Саноий, Шайх Аттор Жалолиддин Румий анъаналарини давом эттирган. Навоий бу ерда шоирни мажоз йўлида ижод қилган сўз санъаткорлари сирасида тилга олади.

29. *Мавлоно Жалолиддин* – Ибни Жаъфар Фароҳоний (ваф. 1336) соҳиби Девон шоир. Низомий Ганжавийнинг «Махзан ул-асрор»ига 3 минг байтли жавоб ёзган. Шеъриятда фалсафий, диний ва ахлоқий ғояларни тараннум этган.

30. *Хожа Камол* – Камолуддин Амид XII асрда яшаб, ижод қилган шоир. Бухородан Хуросонга Султон Санжар саройига келган. Донишманд инсон, моҳир хаттот ва мусиқачи бўлган. Анварий таъсирида ёзган шеърлари анчагина. Камол девони замонамизгача етиб келмаган. Улардан баъзи намуналар тазкираларда берилган. Навоий бу шоирни мажоз йўлида шеър битган ижодкорлар сирасида келтиради.

31. *Анварий* – Авҳадиддин Али ибни Муҳаммад. Машҳур қасидагўй форс-тожик шоири. Навоий унинг ижодига юксак баҳо берган ва қасидаларига жавоб ёзган.

32. *Заҳир* – Заҳируддин Нишопурий XII асрда яшаган шоир ва тарихчи, ишқий ва ахлоқий мавзуларда пароканда шеърлари бор.

Яна Заҳир Самарқандий деган (XII) насрнавис бўлган. Энг муҳим асари «Синдбаднома» бўлиб, адолатли шоҳ тимсолини сержило бадиий бўёқларда яратган. Навоий бу ерда мажоз тариқида қалам тебратган шоирларни санаб ўтаётгани учун сўз Заҳир Нишопурий устида кетаяпти чоғи.

33. *Абдулвосеъ* – Бадеуззамон Фаридуддин ибни Умар ибни Рабеъи Гуржистоний. Абдулвосеъ Жаболий номи остида таниқли (ваф. 1160). Ҳиротда таҳсил кўрган, Ғазна ва Машҳадда фаолиятда бўлган. Девони қасида, ғазал ва рубоийлардан таркиб топган. Уларда баҳор ва наврўз, ишқу муҳаббат, дўстлик ва садоқат тараннум этилган. Айни чоғда, замонадан шикоят, халқ аҳволидан огоҳликка даъват, шахсий дард-алам оҳанглари ҳам баралла сезилади. Навоий бу шоирни мажоз тариқида ёзганлар сирасига киритади.

34. *Асир* – Асируддин Абдуллоҳ Авмоний (ваф. 1236) араб ва форс тилларида ижод қилган, айниқса Анварий шеърларига пайравлик қилган шоир. Содда, таъсирчан ва ширин шеърларидан тузилган девони тахминан 5000 байтни ташкил қилади.

Қарийб шу даврларда яна бир Асири Ахсикантий (Асириддин Абулфазл Муҳаммад Тоҳир) деган шоир (1108, Фарғона Ахсикати – 1196 – 98, Озарбайжон Халхоли) яшаган. У Ҳирот ва Марвда таҳсил олиб, риёзат, тиб, кимё, нужум, ҳайъат, фалсафа, тилшуносликда шуҳрат қозонади. Маълум муддат Ироқи Ажамда истиқомат қилади. Девонида 120 қасида, 220 ғазал, 80 қитъа, 80 рубоий, 4 таркиббанд ва таржеъбанд, 24 фард мавжуд. Ғоялари – эътиқодда собит бўлиш, кажрафтор *фалакдан шикоят, давлатмандларнинг ҳирсу ҳаваса ва ғурурларини* ва тамаъкорликларни қоралаб, сабру тоқат, илм-донишга даъват каби ирфоний фикрлардан иборат.

Фикримизча, Навоий Асир деганда Асириддин Ахсикатийни эмас, Асируддин Абуллоҳни кўзда тутган. Зероки, бу шоир Навоий тилга олган мажоз тариқида ижод қилган шоирлар жумласидандир.

35. *Салмон Соважий* – Жамолуддин Хожа Салмон ибни Хожа. Алоуддин Муҳаммад (1310, Ироқи Ажам Соваси – 1376, ўша ер) Шарқ шеъриятида воқеа саналган машҳур «Қасидаи маснуъ» ижодкори. Бу қасида жалоирийлар вазири (даври 1327–35) Хожа Ғиёсуддин Муҳаммадга бағишланган. Мувашшаҳ тариқида ёзилган бу қасидада бир неча баҳрлардан моҳирона фойдаланилган. Адабиётда бадиий жиҳатдан ғоят баркамол асарни «қасидаи маснуъ»га ўхшатилади. Шеъриятда Саъдий Ҳофиз, Камолуддин Исмоил, Заҳири Форёбий, Анварий ва Манучеҳрларга пайравлик қилган. Ўзи асарларидан «Куллиёт» тузган. 16 минг байтни ўз ичига олган «Куллиёт»ида ғиноий шеърлари ва «Жамшед ва Хуршид» ҳамда «Фироқнома» маснавийлари ўрин олган.

Навоий бу шоирни ҳам мажоз тариқида ижод қилганлар сирасида санаб ўтади.

36. *Носири Бухорий* – Шоҳдарвеш ҳамда Дарвеш Носир номларида ҳам таниқли (ваф. 1371–72) шоир. Таҳсил олиш мақсадида Хуросон, Озарбайжон ва Ироққа сафар қилган. Девонида 4000 байт шеърлар мавжуд. «Ҳидоятнома» номли маснавийси ҳам бор. Лирик шеъриятда Ҳофизга пайравлик қилган.

Бу шоирни ҳам Навоий мажоз тариқида қалам тебратган ижодкорлар қаторида тилга олади.

37. *Котибий Нишопурий* – Шамсуддин Муҳаммад ибни Абдуллоҳ (ваф. 1435, Астробод). Нишопур мадрасасида таҳсил олган. Мавлоно Сиймийдан хаттотликни ўрганиб, хушхат котиб бўлиб етишгани учун Қотибий тахаллусини олган. Ҳирот, Самарқанд, Астробод, Мозандарон, Гелон, Ҳижозга сафар қилган. Бир неча девонлари ва маснавийлари бор.

Навоий Котибийни «Мажолис ун-нафоис»нинг I мажлисида келтиради ва «ўз замонининг беназири эрди. Ҳар навъ шеърғаки, майл кўргузди, анга маонийи ғариба кўп юзланди. Батахсис, қасоидда балки ихтироълар ҳам қилди ва кўп яхши келди». Навоий Котибий ғазаллари ва қасидаларига юксак баҳо беради, «яхши сўзи кўпдур» деб ёзади.

Котибийнинг Астрободда тоун (вабо) марази билан дунёдан ўтганлиги ва Нўх гўрон деган мазорда дафи этилганлиги «Мажолис»дан маълум. Бу ерда Навоий Котибийни ҳам мажоз йўлида ёзган шоирлардан деб қайд этади.

38. *Шоҳий Сабзаворий* – Амир Оқмалик ибни Малик Жамолуддин Ферузкўҳий, тахаллуси Амир Шоҳий (1385, Сабзавор – 1453, Астробод) шоир. Аждоди сарбадорлардан бўлгай, Шоҳий Бойсунғур мирзо надими сифатида сарой хизматини бажарган. Сарбадорлар мағлуб этилгач, ота юртига қайтиб, деҳқончилик билан машғул бўлган, Шоҳий 5–7 байтли ошиқона ғазалларни кўп битган. Уларни Жомий, Навоийлар юксак баҳолаган.

«Мажолис ун-нафоис»да Навоий ёзади: «Фароғатдўст ва хушбош киши эрди. Анинг шеърини чошни, салосат ва якдаст ва латофатида таъриф қилмоқ ҳожат эрмас. Ғазали ғарчи оздур, аммо барча халойиқ қошида писандида ва мустаҳсандур». Навоий уни кўрмаган, лекин мактуб ёзишиб турганлигини таъкидлайди. Навоий Шоҳий номи билан мажоз тариқида ёзган шоирларни якунлайди.

39. *Мавлоно Абдураҳмон Жомий* – Нуриддин Абдураҳмон ибни Низомуддин Аҳмад ибни Шамсуддин Муҳаммад (1414, Жомнинг Харгарди – 1492, Ҳирот) шоир ва мутафаккир Навоийнинг дўсти, тариқатдаги устоди. 3 та шеърлар девони, «Хамса» йўлидаги 7 достондан иборат «Ҳафт авранг (етти тахт), «Баҳористон» каби бадиий ва қатор илмий асарлар жумладан, «Рисолаи аруз», «Рисолаи қофия», «Рисолаи мусиқий», «Рисолаи муаммо» (3 та) ва б. шарҳлар ҳам ёзган.

Навоий Жомийни пири сифатида ғоят ҳурмат қилган, ҳар бир достонида алоҳида мадҳ қилган, бошқа асарларида ҳам юксак ҳурмат билан ёдга олади. Жомий вафотидан сўнг у ҳақда «Хамсат ул-мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) номли муқаддима, уч мақолат вз хотимадан иборат махсус асар ёзган. Унга ўзининг Жомий вафотига бағишлаб ёзган марсиясини илова қилган. Садруддин Айний бу асар «марсия адабиётининг энг жон ўртовчи намунасидир. Бу таркиббандда Жомийнинг бутун илмий ва адабий қудрати мужассамланган», – деб ёзган эди.

Бу ерда Навоий Жомийни ҳақиқат ва мажоз тариқида ижод қилган комил ва етакчи сўз санъаткори деб келтирди.

40. Тарж. ар.: Аллоҳ унинг ётган жойини нурга чўмдириб, қабрини муқаддас айласин.

Тарж. ар.: Аллоҳдин нафсларимизнинг ёвузликлари ва ишларимизнинг ёмонлигидан сақланишни сўраймиз.

41. *Валоят аҳли* – авлиёлар аҳли. Валий – дўст, тасарруф соҳиби ва амир маъноларига ҳам эга. Аллоҳнинг 99 исмидан биридир. Авлиёлар Аллоҳнинг амрларини умматларга тушунтирадилар. Ҳақ билан халқ орасида бир муомалалар. Пайғамбарнинг валояти нубувватидан устундир, деган тушунча бор. Валийлар Аллоҳ ҳукмига мутлақо риоят этишлари лозим.

42. *Шиблий* – Абубакр Шиблий комил авлиёлардан. «Насойим ул-муҳаббат»да Жомий 4-табақа авлиёларидан деб ёзади. Атторнинг «Тазкират ул-авлиё»сида Шиблий маноқибларидан турли ҳажмдаги 60 та нақл, суҳбатларни келтиради. Шиблий 334/945–46 й. Бағдодда вафот этган.

43. *Нурий* – Абулҳусайн Нурий, исми Аҳмад бин Муҳаммад. 2 – табақа авлиёлардан. Ибн ал-Бағавий номи остида танилган. Нурий 353/964 й. Нишопурда оламдан ўтган.

44. Тарж. ар.: Аллоҳ қабрини муқаддас айласин.

45. *«Ҳудий»* – туячилар ашуласи.

46. *Савт* – а. луғавий маъноси – қамчи, қамчи урмоқ. Мусиқада овоз, товуш, куй, оҳанг, демакдур.

47. *Наъам* – наво, оҳанг, куй, тарона.

48. Тарж. ар.: Аллоҳ деди.

49. Тарж. ар.: Аллоҳнинг элчиси, яъни Пайғамбар деди.

50. *ёрод* – мусиқа асбоби.

51. *аёлғучи* – куйнинг чўзиқ нағмаларини ижро этувчи.

52. *Зиж* – юлдузнома; жадвал.

53. Тарж. ар.: қочиш, узоқлашиш лозим бўлган.

54. Тарж. ар.: ойнинг юксаклиги.

55. Тарж. ар.: мунажжимлар, ёлғон гапирадилар.

56. *ажнос* – жинснинг кўплиги – тур, нав; мол, матони ҳам англатади.

57. Тарж. ар.: мусулмонларнинг икки елкасида ўтирган икки фаришта (ўнг елкадагиси савоб ишларини, чап елкадагиси гуноҳ ишларини ёзиб борар экан).

58. *Одам* – Аллоҳ яратган илк инсон ва пайғамбар. «Абулбашар» (Башарият отаси), куняси «Сафиюллоҳ». Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо»да ҳазрати Одам ҳақида батафсил маълумот беради.

59. Тарж. ар.: азият берувчиларни ўлдиринглар.

60. *«Сод»* – араб алифбосидаги ҳарфнинг номи. «Ҳирс» сўзининг охирги ҳарфи «сод» билан ёзилганига бу ерда ишора қилинади.

61. *«айн»* – араб алифбосидаги айириш белгисининг номи, «тамаъ» сўзида охирги ҳарф бўлиб келишига ишора.

62. Тарж. ар.: Оламнинг тўрт иқлимига сипоҳгарлик қилиш – мол ҳайдашликдир. *Бу ерда сипоҳийлик моҳиятига киноя бор.*

63. Тарж. ар.: шовқин-сурон, тўполон, тарапла-ялла.

64. *Ринд* – дунё ишларини хуш кўрган киши. «Ғиёс ул-луғат»дан Ринд шариат қоидаларини, жоҳиллик юзасидан эмас, онгли суратда инкор қилувчи одам, дейилади. Адабиётда ринд жоҳу давлатни кўзга илмаган ҳур фикр, исёнкор руҳиятли, майпараст, бодадан ҳақиқат сармасти бўлиб ишқ саҳроси саргардонлари тимсолида келади. Ҳофиз

Риндони боданўшки, бо жам ҳамдаманд,
Воқиф зи сирри оламу в-аз ҳоли одаманд.

(яъни, риндлар жом билан ҳамдам боданушдирлар, Улар олам сирларию одам ҳолидан воқифдирлар), деб ёзади.

65. *Дайр* – луғавий маъноси – ибодат гунбази: калисо, бутхона, мажозан: майхона. Тасаввуфда *лисон оламини англатади.*

66. *Жамшид* – Жам Қадимий Эроннинг пешдодийлар сулоласининг 4-ҳукмдори. Мифологияга кўра у Нуҳ замонида 700 ёки 1000 й. яшаган. Инсонларга зарур бўлган кўп нарсаларни, жумладан, сипоҳийлик аслаҳалари найза, қилич, пичоқ, қалқон, ясатган. Ҳаммом бино қилган. Ипак либослар, ранглар ихтиро этган. Истаҳр деган шаҳарни кенгайтириб, унда улуғ бир бино қурдирган. Иморат биттач катта тантанали йиғин ўтказиб, ўзи жавоҳирлар қадалган тахт устида ўтирганда, қуёш чиқиб, унинг ҳашаматидан ҳамма ёқ порлаб кетади. Халқ бу куни Наврўз (янги кун) Жомни эса Жамшид (нур шоҳи) деб атай бошлади. Оқибат Жамшидда ғурур ва кибр пайдо бўлади. Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида ёзади: ...ўз суврати била бутлар ясаб, ақолим (иқлимлар), ва кишвар (мамлакат)ларга йибориб, элга ўзининг парастишини (ўзига сиғинишни) буюради. Аллоҳнинг қаҳрига учради ва Заҳҳок Жамшидни арра билан иккига бўлиб, пора-пора қилди, тахтини эгаллади.

Тасаввуфда Алавий, Мавлавий Бектошин тариқатларида Жом бир зикр номи бўлиб, *зикрдан сўнг шароб ичилади. Жам мақоми, жам ул-жам деган комил* мақом ҳам бор.

Бу ерда Навоий Харобот риндлари ўз шавкатини Жамшидникидан ортиқ биладилар деган фикрга урғу бермоқда.

67. *Дарвеш* – бир тариқатга боғлиқ одам. Асл маъноси Аллоҳ йўлида хоксорлик ва фақирликни қабул қилган кимсани англатади. Адабиётда дарвеш фароғат гўшасида сокин, қаноат хазинаси соҳиби, мартабада султондан юксак, маънавият подшоҳи, ўз юртида мусофир, хирқапўш сайёр сифатида қаламга олинади.

68. *Фаридун* – Афридун ҳолида ҳам учрайди. Қадимги Эрон пешдодийлар сулоласига мансуб подшоҳ. Навоийнинг «Тарихи мулуки ажам» асарида ёзишича, баъзи манбаларда Жамшид набираси, баъзиларида Тахмурас наслидан дейилади. Навоий Фаридунни «Яхши ахлоқлик олим ва одил подшоҳ эрди» деб мақтайди. У Мусо пайғамбар ва Ҳорун унинг замонида яшаганлар, деб ёзади Навоий. Фаридун ўз яраларига одамзод мағзидан бошқа даво топмаган Заҳҳокни маҳв этган, Кова оҳангар (темирчи) сахтиёнини байроқ қилиш қоидасини ўрнатган эди. Фаридун ўзининг бой хазинаси билан ҳам машҳур бўлган экан. Бу ерда ана шу Фаридун ганжга ишора қилинади.

Иккинчи қисм

1. Тавба шариатда вожиб, тариқатда шарт, сулукда лозим бўлган тушунча. Тавба инсоннинг қилган гуноҳларидан пушаймонлиги, гуноҳларининг кечирилишини *Тангридан илтижо қилиб сўраши* ва Ҳақ йўлига қадам ташлаши. Тасаввуфда соликнинг Парвардигор сари сафари (унинг ҳаёти) бўлса, бу сафар манзиллари – мақомлари еттитадир. Биринчи мақом тавбадир. Тасаввуф истилоҳотида тавба руҳнинг бедорлигидир, деб таъриф қилинади. Аллоҳ исмлари орасида Таввоб (тавба қабул қилувчи) бор. Қуръони каримда тавба 87 бор эслатилади. Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.): «Ҳар куни 70 марта тавба қиламан», – деган эканлар.

2. Тарж. ар.: Бу Аллоҳнинг фазилатидур, уни хоҳлаган кишисига беради.

3. *Шайх Абдуллоҳ Муборак* – Абу Абдураҳмон Абдуллоҳ бин Муборак Марвазий (ваф. 171/787–88) Ироқнинг Ҳит шаҳари, Шаҳаншоҳи уламо, шариат ва тариқатнинг имоми, қалам ва қилич амири деб таърифланган буюк шайхлардан Аттор «Тазкират ул-авлиё»да унинг маноқибларидан 22 нақл келтиради. Жомий «Нафаҳот ул-унс»да, Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да Абдулло Муборак ҳақида алоҳида мақола берадилар. Навоий Аттор келтирган Абдуллоҳ Муборак маноқибларидан бири – тавбасининг бошланиши ҳақидаги нақл беради: У бир канизак ишқига гирифтор бўлади. Бир қиш кечаси тонгга қадар маъшуқа девори остида туради. Қор ва совуқда қолади. Саҳар намози азонини хуфтон деб ўйлайди. Ўзига келгач, дейди: – «эй Муборакнинг номуборак ўғли, сенга уят эмасми? Агар Имом намозда узунроқ сура қироат қилса, толиқардинг. Энди нафсинг ҳавосига тонг отқунча мундог азоб тортарсен». Шундан сўнг Абдуллоҳ Муборак тавба қилиб, сулукка берилади. Худди шу нақл бу ерда ҳам келтирилади.

4. *Зуҳд* – дунё ва унинг лаззатлари орзуларидан кечиб, тоат-ибодат билан машғул бўлишликни англатади. Машойихлардан Жунайд: «Зуҳд шуки, мулкдан қўл, табъдан дил холи бўлғай». Зоҳид парҳезкор бўлиб, жисмоний ҳаловат ва лаззатлардан сақланиб, дунё, молу жоҳ, ёру ағёрнинг кўпу озига парво қилмайди.

5. *Мавлоно Шамсиддин Муидди Уча* – XV асрда Жомда яшаган, суфийлар бошлиғи.

6. Тарж. ар.: кечаси безор.

7. Тарж. ар.: йил бўйи рўзадор.

8. *Уҳуд ғазваси* – 624 й.да Абу Суфён бошчилигидаги 3 минг яхши қуролланган қўшин Муҳаммад (с.а.в.)га қарши қўшин тортади. Муҳаммад (с.а.в.) 700 қўшин билан уларга қарши чиқиб, Уҳуд деган жойда жанг қилади. Жангда Муҳаммад алайҳиссалом бошидан яраланади ва тош тегиб икки тиши синади. Алининг жасорати билан мадиналиклар ғалаба қозонадилар.

Бу ерда Муҳаммаднинг муқаддас жангда йўқотган икки тиши хотири учун Шамсиддин Муидди ўзининг 32 тишини суғуриб ташлагани ҳақида сўз кетади.

9. *Кичик Мирзо* – Ҳусайни Бойқаронинг эгачиси Оқобегимнинг ўғли. Бобурнинг ёзишича «Бурунлари тағойисига мулозамат қилур эди. Сўнгра сипоҳийликни (ҳукумат хизмати, амалдорлик) тарк қилиб, мутолаага машғул бўлди. Дерларки, донишманд бўлуб экандур». Навоий «Мажолис ун-нафоис»да ёзади: «хўб табълик, тез идроклиқ, шўх зеҳнлик, қавий ҳофизалик йигит эрди. Оз фурсатда яхши толиби илм бўлди ва кўпроқ улум ва фунундин ўз муталааси била вуқуф ҳосил қилди. Шеър ва муаммони хўб англар эрди, балки кўнгли тиласа айта ҳам олур эрди. Бовужуди бу фазоил дарвешликларга мойил бўлиб, Макка зиёрати шарафига мушарраф бўлди». Бу ҳикоят кичик Мирзонинг ана шу дарвешликка мойиллигидан далолат беради.

10. Тарж. ар.: унга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин.

11. *Таваккул* – Парвардигорга дилбасталик ва комил эътимод –ишончдир. Бу маърифатнинг камолига боғлиқ мақом бўлиб, валийларга насиб қилади.

12. Тарж. ар.: Аллоҳга таваккал қилсин.

13. *Шайх Иброҳим Ситнабаҳ* – Иброҳим Адҳам саҳобаларидан. Куняси Абу Исҳоқ. Асли Кирмондан бўлиб, Ҳиротда яшаган, шу боис уни Ҳиротий ҳам дейишган. Қабри Қазвинда.

14. *Қаноат* – қисматдан рози бўлиш, нафсдан воқифликдир. Озга қонеълик қаноатдир.

15. *Мухбири содиқ* – садоқатли хабар етказувчи. Муҳаммад пайғамбар (а. с.)га нисбатан қўлланиладиган ибора.

16. *Шайх Шоҳ Зиёратгоҳий* – XV асрдаги Хуросон машойиҳларидан бўлса керак.

17. Тарж. ар.: қаноат қилган азиз бўлади.

18. Тарж. ар.: тез даволанмайдиган демакдир.

19. *Айюб* – пайғамбар. Исҳоқ пайғамбарнинг набираси. Ривоятларга кўра Айюбнинг мол-дунёси, Раҳима исмли хотини, бир уй фарзандлари бор экан.У дунё лаззатларидан баҳраманд экан. Аллоҳ уни имтиҳондан ўтказмоқчи бўлади. Молу мулки қўлидан кетади. Айюб сабр қилади. Бир-бир болалари вафот этади, у сабр қилади. Касал бўлади, аъзойи баданига яра тошади, ҳатто бу яралар қуртлаб кетиб, азоб беради, у сабр қилади. Раҳима унга меҳрибонлик билан хизмат қилади. Ниҳоят Аллоҳ Айюбга шифо бахш этади, Ҳавран элига пайғамбар қилиб жўнатади. Унга янгидан мол-дунё ва фарзандлар ато қилади. Адабиётда Айюб сабр-қаноат тимсоли сифатида тилга олинади. «Айюб сабрини берсин» деган дуо халқлар орасида кенг тарқалган.

20. Тарж. ар.: таъзим фақат Аллоҳ амри учундир.

21. Тарж.ар.: Шафқат Аллоҳнинг яратганигадур.

22. Тарж. ар.: Аллоҳнинг яратгани.

23. Тарж. ар.: Аллоҳ томонидан яратилган.

24. *Хожа Абдулло Ансорий* – Абу Исмои Абдуллоҳ бин Абий Мансур Муҳаммад ал-Ансорий – лақаби Шайх ул-ислом (396/1005–06–481/1088–89), Ориф, ёзувчи, шоир ва донишманд. Жомий «Нафаҳот ул-унс»да ёзишича, қалами остидан чиққан нарсалари ёдида нақшланиб қолар экан. 1000 байт араб шоирлари шерларини ёд билган. Хожа Абдулло Ансорий Қуръон тазкир ва тафсирида ўзини Хожа Имом Яҳъё Амморнинг шогирди ҳисобланган. У соф сунний бўлган 300 минг ҳадисни, минг-минг исноди (далиллар билан) ёддан билган. Асарлари «Нақли табақоти суфия», «Кошиф ул-асрор», «Муножотнома», «Муҳаббатнома», «Зод ул-орифин», «Қанд ул-соликин, «Қаландарнома», «Ҳафт ҳисор», «Илоҳийнома» ва б. Навоий «Насойим ул-муҳаббат»идаги Ансорийга бағишланган мақола Жомий асаридаги мақоланинг қарийб айнан таржимасидир.

25. *Мансур* – Ҳусайн бин Мансур Ҳаллож Байзавий Куняти Абулғайс (857–922). Аттор «Тазкират ул-авлиё»да унинг мақоласидан кўплаб нақллар, кароматлар, қатлининг тафсилотларини келтиради. Унинг «Аналҳақ»ини тушунган тарафдорлари ва рад этган муҳолифларини ном-баном санаб ўтади. Жумладан, Шиблий айтган экан: «мен ва Ҳаллож бир машраб (феъл-атвор, тариқат, дин) данмиз. Лекин мени девоналикка нисбат бердилар, омон қолдим. Ҳусайнни эса унинг ақли ҳалок қилди». Мансур Ҳаллождан «ишқ нима?» деб сўраганларида: «Ўлдирилган, соврулган кун – ишқдир», – деб жавоб берган экан. Аттор Мансурнинг қай тарзда қатл

этилишини ёзади: аввал тошбўрон қилинади, кейин қўлларини, сўнг оёқларини, чопиб, бурун, қулоқларини кесиб, кўзларини ўйиб, ташлайдилар. Ҳар бир аъзосидан жудо қилишаркан, Мансур жавоблар бериб турган, жумладан тилини қирқишдан аввал: «Бироз сабр қилинг сўзим бор, деб юзини осмонга қаратиб: Илоҳи, сенинг учун шу ранжни тортаётганларни (яъни, унга азоб бераётганларни) марҳаматингдан маҳрум қилма, уларни шу давлатдан бенасиб этма!» деб илтижо қилган экан. Аттор таъкидлайдики, намозшом пайтида Ҳалложнинг бошини танидан жудо қилар эканлар, у табассум билан боқарди ҳар андомидан «Анал – ҳақ» эшитилар, оққан ҳар томчи қонидан «Аллоҳ» нақши зоҳир бўлар эди», – деб ёзади.

Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс», Навоийнинг «Насойим ул – муҳаббат» асарларида Мансур Ҳаллож ҳақида мақола мавжуд. Охирида (ҳар икки мақола айнан) Мансур Ҳалложнинг устоди Абу Амр бинни Усмон Маккий тавҳид ҳақида бир рисола ёзганлиги айтилади. Уни пинҳон тутар экан. Мансур уни яширинча олиб, ошкор қилади. Бу асар нозикликларини тушунмай, эл уни рад этади. Устод Ҳалложни «Илоҳи, бировни анга гумонлаким, илик-аёгин кесгай ва кўзин ўйгай ва дорға тортқай», деб қарғаган экан.

«Нимаики Мансур Ҳаллож бошига тушган бўлса, устоди дуоси билан бўлди», дейилади.

26. *Таважжуҳ* – зоҳиран, қалбан бутун борлиғинг билан Ҳаққа юз тутмоқликдир.

27. *Ризо* – тасаввуфда таваккулдан кейинги мақом бўлиб, солик ўз нафси ризосидан кутилиб, Худо ирода қилган, тақдир этган нарсаларга рози бўлади (Ризо қазонинг аччиқлигига нисбатан дилнинг шоҳлигидир).

28. Тарж. ар.: Аллоҳнинг ахлоқларини қабул қилғувчилар, демакдир.

29. *Халилуллоҳ* – Иброҳим пайғамбарнинг лақаби.

30. *Намруд* – Иброҳим пайғамбарни ўтга ташлаган подшоҳнинг исми.

31. Ишқ тасаввуфда илоҳий неъмат, соликнинг жазбали ҳолати ҳисобланган ва тариқатнинг энг муҳим мақомларидан биридир. Унга фақат содиқ ва пок инсонлар етишади. Бу мақомда ошиқда шундай ҳолат юз берадики, у ўзидан бегона, ноогоҳ, замону макондан озод, маҳбуб фироқида куяди, ёнади, унга етишишга интилади.

32. Тарж. ар.: Ҳақиқатда Аллоҳ гўзалдур ва гўзалликни севади (Ҳадис).

33. *Шайх Ироқий* – Шайх Фахриддин Иброҳим Ироқий (1213, Ҳамадон –1289, Дамашқ). Ёшлигида Қуръони мажидни ёд олган ва ғоят гўзал қироат билан ўқишни ўрганган. 17 ёшида тасаввуфга майл қилган. Дарвешларга қўшилиб, Ҳиндистонда Закариёйи Мултонийга шогирд бўлган ва унинг қизига уйланган. Макка ва Мадинага сафар қилиб, Боғдодда Шиҳобиддин Суҳравардий суҳбатида бўлган. Кония ҳокими Муъиниддин парвона Тавқон шаҳрида унга хонақоҳ куриб берган. Шом ва Мисрда ҳам бўлган. Қасида ва ғазаллардан иборат девонида 4800 байт ва Саноийнинг «Ҳадиқа»си пайравида «Ушшоқнома» номли манзумаси бор. Асарлари ишқий ва ирфоний мазмунда. «Ламаот» номли насрий рисоласи ғоят машҳур бўлиб, унга Жомий шарҳ ёзган. Шайх Ироқийнинг қабри Дамашқнинг Солиҳия деган ерида Шайх Муҳиддин ал-Арабий қабри оёғидадир. Унинг ёнида ўғли Кабириддин ҳам дафн қилинган.

35. Сиддиқ тасаввуфда сўзлари ва ишлари, билиму аҳволи, равишу ниятлари, табиати ва ахлоқи тўғри бўлган кишилардир. Сиддиқлар валоятнинг аъло ва нубувватнинг адно (қуйи) даражасида турадилар.

35. Тарж. ар.: қудратли подшоҳ ҳузурида, демакдир.

36. *Шайх Абу Саид Харроз* – Аҳмад бин Исо Боғдодий (ваф. 277/890–891). Уни «Лисон ут-тасаввуф» (тасаввуф тили) деб улуғлаганлар. Асли Боғдоддан, Иккинчи табақа машойихларидан. Лақаби Ҳарроз (пайабзал ямоқчиси). Муҳаммад бин Мансур Тусийнинг шогирди: Зуннун Мисрий суҳбатида бўлган. Тасаввуфда 400 асари борлиги Атторнинг «Тазкират ул-авлиё»сида қайд этилган.

Учинчи қисм

1. *Жаъфар* – Камолиддин Жаъфар бинни Али Табризий (ваф. 1456–1458, Бухоро). Шоҳрух замонида камол топиб, Бойсунқур мирзо (1399 – 1434) даврида котиби ва мусаввирларнинг бошлиғи бўлган. Шу боис жаъфари Бойсунқурий деб имзо чеккан. «Сулс», «наск», «риқоъ», «райҳон», «тавқеъ» ва «шикаста» хатларининг мумтози бўлган. Фирдавсий «Шоҳнома»си Низомий «Хусрав ва Ширин»и, Ҳасан Деҳлавий «Девони», Саъдийнинг «Гулистон»и, Ҳофиз девонини кўчирган ва бу мўътабар қўлёзмалар Теҳрон, Париж, Истамбул, Лондон, Ленинград шаҳарларининг нуфузли китобхона ва музейларида сақланади.

2. *Азҳар* – Азҳар Табризий (1422, Табрез – 1502/03, Байт ул-муқаддас). Жаъфар Табризийнинг шогирди, хаттот Мирали ва Жаъфардан сўнг «Настаълиқ» хатининг учинчи устоди ҳисобланади. «Сулс»ни олий даражага олиб чиққани сабабли – «усули шашгона» (ситта) устоди ҳам саналади. Жалолиддин «Маснавий»си, ибни Яминнинг «Муқаттот» (қитъалар)и, Низомий ва Хусрав Деҳлавийнинг «Хамса»ларини китобат қилган. Бу нодир қўлёзмалар Теҳрон, Истамбул, Лоҳур, Манчестр, Нью-Йорк шаҳарлари китобхоналари ва музейларида сақланади.

3. *Абдулҳай* (1360, Боғдод – 1420, Самарқанд) – хаттот ва мусаввир. Султон Увайсий Жалоирий саройида, Боғдодда яшаган. 1393 й. Темур Ироқни истило қилганда Абдулҳайни Самарқандга олиб келиб, ўзининг тасвир устахонасига бошлиқ қилиб тайинлаган. Унинг «Бат» (ўрдак), «Жанг манзараси» ва «Гулистон» ҳикоятларига чизган расмлари давримизгача етиб келган. Умри охирида иртижоъчи доиралар таъсирида ўз санъатидан воз кечган ва кўп расмларини қуйдириб ташлаган. «Наск», «сулс» ва «риқоъ» хатларини гўзал битган. Бу ерда моҳир хаттот сифатида номи келтирилади.

4. *Моний* – Қадимий афсоналарга кўра Румда яшаган наққош. Нубувват даъво қилиб, наққошликни ўзининг мўъжизаси деб халойиқни ишонтиришга интилган. «Аржанг» («Аржанг», «Арсанг» номида ҳам учрайди) номли асар ёзган дейилади. Бу асарнинг бир нусхаси Ғазнада мавжуд деган маълумотлар бор. Дейдиларки, Моний «Аржанг»ни бир ғорда сақлаган экан. Ғорнинг деворларига турли-туман гўзалларнинг расмларини ва манзараларини чизган экан. Бу ғорни «Нигористони

Моний» деб аташар экан. Мумтоз адабиёт вакиллари (Рудакий, Фирдавсий, Низомий, Навоий ва б.) Монийни буюк рассомнинг тимсоли сифатида талқин қиладилар.

5. *Аторид* – Уторид – Меркурий сайёраси. Мифологияда бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси ҳисобланади. «Дабир» деб ҳам юритилади. Уторид ҳоким бўлган буржларда туғилганлар зеҳнли, ҳийлагар бўлар эмиш. Дўст юлдузлари – Қамар, душманлари Шамс ва Зуҳра эмиш.

6. *Юсуф Канъоний* – Яъқуб пайғамбарнинг ўғли, ҳаёти ва қиссаси Қуръони каримда «Юсуф» сурасида келтирилган пайғамбар. У гўзаллик ва эзгулик тимсоли сифатида Шарқ адабиётига кирган. У ҳақда кўп қисса ва достонлар яратилган, жумладан, X асрда Абулмуайяд Балхий Бахтиёрий, Амъақ Бухорий достонлари яратилган. Фирдавсийга нисбат берилган Юсуф ҳақидаги қисса муаллифи Амоний деган шоир эканлиги маълум бўлди: XI асрда бу мавзуъда Масъуд Ҳиравий, Озори Тусий, Масъуд Кумий, Масъуд Деҳлавий, XV – XIX асрларда шоирлар ўнлаб достонлар яратдилар. Туркий забон адабиётларда Али (XII), Ҳамидуллоҳ Чалабий (XI) достонлари ёзилди. Нозим Ҳикмат «Юсуф Канъоний» номли асар ёзди. Немис ёзувчиси Томас Манн 1926 – 1933 йилларда бу мавзуъда қатор романлар ижод қилди. Ўзбек адабиётида «Юсуф ва Зулайхо» достонини Дурбек ёзган, дейилади. Лекин Афғонистонлик олим Муҳаммад Яъқуб Воҳидий Жузжоний бу достон муаллифининг номи Ҳомиди Балхий эканлиги ҳақида маълумот эълон қилди.

7. *Анкар ал-асвот* – а.: Энг ёқимсиз товуш, овозни англатади.

8. *Юсуф Андигоний* – «Бадиий» тахаллуси билан ёзган шоир. Навоий «Мажолис ун-нафоис»да таъкидлашича, таҳсил учун Самарқандга борганида, у Андижондан келган ва бирга бўлишган. Кейин Ҳиротда яшаган. Навоий унинг яхши шеърлари борлигини, арузни билишлигини, муаммо рисоласи борлигини таърифлайди. «Бирмунча такаббур ҳам бор эди», деб қайд қилиб ўтади. Лекин Юсуф Андижонийнинг овозга алоқадор жиҳати ҳақида тазкирада сўз келмайди. Бинобарин, бу ерда Навоий нимани кўзда тутаётганини аниқлаш мумкин. Балки шоир чиройли овоз билан шеър ўқиган, балки хушовоз хонанда бўлгандир.

9. *Салмон* – машҳур форс-тожик шоири.

10. *Жоруллоҳ* – бу ном билан Маҳмуд Хоразмий – Абулқосим Маҳмуд бин Умар Замахшарий (467/1074 – 538/1143 – 44) Асли Хоразмнинг Замахшар шаҳридан адабиёт ва луғат илмида катта ишлар қилган олим, маълум муддат Каъба мужовири (Каъба ёнида яшаган) бўлгани учун Жоруллоҳ (Аллоҳнинг қўшниси) лақаби билан машҳур бўлиб кетган. Бир оёғидан айрилган эканлиги ҳақида маълумотлар бор. «Кашшоф», «Асос ул-балоға», «Муқадима дар луғат» каби асарлар ёзган.

11. Бу ерда Навоий Замахшарийнинг «Кашшоф» (кашф қилувчи, очувчи, тушунтирувчи, маънодор, пухта) асарини намуна сифатида келтирмоқда.

12. Тарж. ар.: У ягонадур ва унинг шериги йўқдур. Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир.

13. *Жилла жалолуҳу ва амма навалуҳу ва ло илоҳа ғайруҳ* – а.: Буюклиги юксак ва неъматлари умумий бўлган, бир Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ.

15. Тарж. ар.: Аллоҳ санга қандай яхшилик қилган бўлса, сен ҳам бошқаларга шундай яхшилик қил (Ҳадис).

16. *Нуҳ* – исломиятдан аввал ўтган ва узоқ умр кўрган пайғамбар. Қуръони каримда «Нуҳ» сураси мавжуд. Қуръонда Нуҳ исми 33 марта зикр этилган. Нуҳ (а.с.) замонида буюк Тўфон воқеаси содир бўлган. Нуҳ (а.с.) кема ясаб, ҳар бир ҳайвондан бир жуфтдан, барча ўсимликлардан намуна олиб, Ҳаққа имон келтирганлар билан бирга кемага чиқади ва тўфондан нажот топади. Навоийнинг «Муҳокамат ул-луғатайн» асарида берилишича, бугунги башарият асли Нуҳ (а.с.)нинг уч ўғли - Сом, Ҳом ва Ёфаснинг авлодларидир. Шу сабабдан Нуҳ (а.с.)ни «Одами соний» – Иккинчи Одам ҳам дейишади.

Адабиётда Нуҳ умри, тўфонларга бардош берган ошиқ, тўфон эса ошиқнинг, кўз ёши сифатида қаламга олинган. Бу ерда Навоий Нуҳ умрича умрим бўлса ҳам давр аҳли бевафоликлари ва замон хайли беҳаёликларини ёзиб тугатишим маҳол, – демоқда.

17. *Луқмон* – Шарқ халқлари орасида Луқмони ҳаким номи билан машҳур асли ҳабаш бўлиб, Довуд пайғамбар замонида яшаган экан. У кимнингдир солиҳ қули бўлган, кейин озод қилинган, деган ривоятлар ҳам бор. Кўп билимларни айниқса, табобатни яхши билган Луқмон умри охирида ақлдан озган экан. Жомий «Нафаҳот ул-унс»да «Шайх Луқмон Сарахсий» деб мақола беради ва унинг дунёдан ўтган чоғида машҳур шайхлардан Абу Сайд Абул Хайр ва Абул Фазл Ҳасанлар тепасида бўлганларини ёзади.

Жомий Луқмоннинг «Илоҳи, подшоҳларнинг қуллари қариб қолганда, уни озод қиладилар. Сен азиз подшоҳсан, мен сенга бандиликла қаридим, озод *қил», – деб илтижо қилганида, ғойибдан «Эй Луқмон» сени «Озод қилдим»* деган нидо келган. Унинг озодлиги шунда эдики, ақли олинган эди», – деб ёзади. Бу ерда Навоий Луқмоннинг оддий бир қул бўлгани Ҳақ инояти билан ҳаким ва набийликка ноил қилинганига диққатни қаратади.

18. Тарж. ар.: яхшилик қанотлари йўқ бўлмайдиган ва йўқ бўлмайди.

19. Тарж. ар.: Тоқат қилиб бўлмас нарсалан қочиш.

20. Тарж. ар.: Бас, (Эй Муҳаммад), сиз ва сиз билан бирга тавба қилган зотлар ўзингизга буюрилгани янглиғ тўғри йўлда бўлингиз! («Ҳуд» сураси, 112-оят)

21. Тарж. ар.: Қаноат қилган азиздур (Ҳадисга ишора).

22. Тарж. ар.: Ярамасликлар (гуноҳлар) онаси.

23. Тарж. ар.: Икки дунё (бу ва нариги дунё)да муқаддас – шариф инсондир.

24. Тарж. ар.: Ифлос бўлмоқ.

25. Тарж. ар.: Аллоҳ таоло уларнинг руҳларини муқаддас қилсин.

26. *Шайх Боязид Бистомий* – Тайфур бин Исо бин одам бин Сарушон (ваф. 280/873–74) улуғ машойихлардан, буюк авлиёлардан. Жомий биринчи табақага мансуб, деб ёзади. Жунайд Боязид ҳақида: «Бизнинг орамизда Боязид малоикалар орасида Жаброил кабидур», – деган экан.

Аттор «Тазкират ул-авлиё»да Боязид Бистомий ҳақидаги мақолатларда 125 нақл, каромат ва ҳикматлар. Шайх Боязиднинг меърожи, «ҳамд», «Шайх Боязиднинг муножати» деб номланган алоҳида боблар беради.

Навоий бу ерда пир иршодидан четга чиқиш солик учун хатарли, деган тушунчанинг исботи учун Боязид Бистомий ҳақидаги бир нақлга эътиборни тортади.

27. *Ҳорун ар-Рашид* (763 ёки 766, Боғдод – 809, Тус) аббосийлар сулоласининг бешинчи халифаси. Унинг даврида деҳқончилик, ҳунармандчилик, тижорат, илм-фан ва маданият равнақ топган. «Минг бир кеча»даги нақлу ривоятларда у адолатли ҳукмдор сифатида тилга олинади.

28. *Шайх Баҳлул* – Ҳорун ар-Рашид даврининг машойихларидан, замона алломаси Умар Куфийнинг ўғли бўлган. Ўзини девонавашликка солиб, жамият норасоликлари ва аъёну ашрофлар риёкорлигини фош этиб юрган. Лекин Шайх Баҳлулнинг жунуни бор, деб уни жазолашмас эканлар. Навоий Ҳорун ар-Рашид билан Баҳлул орасидаги бир суҳбатни шукр ва қаноат бобидаги ўз ўгитларига мисол тарзида келтиради.

29. «Хуш» сўзининг арабча ёзилишидаги ҳарфлар йиғиндисидан «абжад ҳисоби» билан 906/1500 – 1501 й. чиқади.

«МУНШАОТ»НИНГ ИЗОҲ ВА ТАРЖИМАЛАРИ

1. Одоби таснифга кўра бу ерда Аллоҳ ҳамди келади. Навоий асар моҳиятидан келиб чиқиб, Худони Қуръони мажидни иншо қилган – яратган муншй деб таърифламоқда.

2. Тарж. ар.: улуғлиги юксак ва неъматлари умумий.

3. Муҳаммад пайғамбар туфайли мазкур имло (яъни, шариат аҳкомлари) замон саҳифаларига ёзилгани баён этилади.

4. Тарж. ар.: Унга (яъни пайғамбарга), оиласига ва саҳобаларига мақтовлар бўлсин.

5. Тарж. ар.: Осмоннинг қандай кўтариб қўйилганлигига...

6. Тоғларнинг қандай тикланганлигига... (Қаранг: «Ғошия» сураси, 18-19-оятлар.)

7. Тарж. ар.: Шароб ва унинг кайфидан юрагим ҳарорат билан куйди.

8. Тарж. ар.: Ҳурматли кишилар олдида узр мақбулдир.

9. *Юсуф* – Ёқуб пайғамбар ўғли, гўзаллиги билан машҳур бўлган. «Юсуф ва Зулайхо» қиссаси Шарқда кенг тарқалган эди. Навоий бу ўринда ана шу қиссага ишора қилади.

10. Тарж. ар.: Дарҳақиқат Биз энг яқин осмонни чироқлар (юлдузлар) билан безадик («Мулк» сураси, 5-оят).

11. Тарж. ар.: ... бу чироқ бир шиша ичида ... («Нур» сураси, 35-оят).

12. Тарж. ар. Денгизлар ўртасида очилганда.

13. Тарж. ар.: Дарё-денгизлар (ўртасидаги тўсиқ-тўғонлар) очилганда («Инфитор» сураси, 3-оят).

14. Тарж. ар.: Аллоҳга ва унинг неъматларига ҳамд.

15. Тарж. ар.: Томири ерда ва шохлари осмонда.

16. Тарж. ар.: Улар ҳам булутлар юргандек юрарлар.

17. Тарж. ар.: Тагидан анҳорлар оқади.

18. Тарж. ар.: Мевалар, ҳурмолар, анор.

19. Тарж. ар.: У асло ўлмайди, доимо тирик, унинг шаъни муқаддас ва олийдир.

20. Тарж. ар.: Ким Тангрига бўлса, Тангри ул кишига бўлур.

21. Тарж. ар.: Бирор жон эртага нима иш қилишини била олмас. («Луқмон» сураси, 34-оят).

22. Аллоҳнинг ҳақларини чиройли адо этиш билан унинг ҳужраларига лойиқ бўлинади.

23. Аллоҳ хоҳлаган ва истаган нарсасини ҳукм қилади.

24. Тарж. ар.: Аллоҳ адл ва эҳсонга буюради.

25. Тарж. ар.: Бир соатлик адолат икки дунё (инсонлар ва жинлар дунёси) ибодатидан яхшироқдир.

26. Тарж. ар.: ярамасликлар онаси.

27. *Мавлоно Гиёсиддин Жалолий* – Навоий мулозимларидан.

28. *Султон Али Машҳадий* – машҳур хаттот. Уни «Қиблат ул-китоб», деб таърифлашган. Ҳусайн Бойқаро саройида хаттотлик қилган.

29. Тарж. ар.: Аллоҳга ҳамдлар бўлсинки, ўз бандасига китоб нозил қилди.

30. Тарж. ар.: Кул ва унга тегишли ҳамма нарса хожасиникидир.

31. *Мавлоно Мир Ҳусайн Бовардий* – Хуросоннинг таниқли фозилларидан. «Мажолис ун-нафоис»нинг тўртинчи мажлисида у ҳақда маълумот мавжуд.

32. Тарж. ар.: Ҳар бир нафс ўлим шарбатини тотувчидир.

33. Тарж. ар.: Ҳар бир киши йўқ бўлувчидир.

34. Тарж. ар.: Иш буюрилган киши узрлидир.

35. *Сулаймон ибн Довуд* – Яҳудийлар подшоҳи ва пайғамбар. Байт ул-Муқаддасни таъмир қилган. Инсу жинс, қушлар тилини билган, оқил ва доно бўлган.

36. Тарж.: Сафар қилинг, саломат бўласиз.

37. *Шайх Муҳаммад Мирохур* – нуфузли мулозимлардан. У орқали Навоий шоҳга ёҳуд юксак мавқели шахсга мактуб йўллаган.

38. *Султон Маҳмуд оғо* – бу шахс юқорида Шайх Муҳаммад мирохурдан юборилган хатнинг жавобини олиб келган.

39. Муҳаммад Аминбек Ҳусайн Бойқарога хизмат қилган беклардан.

40. *Хожа Фахриддин битикчи* – Астроболнинг нуфузли ва эътиборли кишиларидан. У подшоҳ буйруғи билан Ҳиротга чақирилган эди. Бу ерда унинг бўйнига қандайдир айблар қўйилиб, қамоққа олинади. Сўнгра Муҳаммад Аминбек, Султон Аҳмадбек ва Дарвеш Муҳаммад сувчи деган бекларга Астроболдан бориб Хожа Фахриддиннинг мол-мулкини мусодара қилиш, қариндош-уруғларини ҳам қамоққа олиш буюрилади. Улар Астроболга бориб, фармонни бажаришга киришадилар. Астробод ҳокими Мўғулбек аввал уларга подшоҳ фармонини бажаришда ёрдам беради. Кейин эса, битикчи қавми тарафига ўтиб, исён кўтарали, хожа Фахриддиннинг қариндош-уруғларини озод қилади. Муҳаммад Аминбек бошлиқ беклар Ҳиротга қайтиб, бўлган воқеаларни айтадилар. Подшоҳ Астроболга Бадиуззамонни юборади. Мўғулбек Ироққа қочади. Мактуб шу воқеалар муносабати билан ёзилган.

41. *Устоз Беҳзод* – машҳур мусаввир ва наққош. Навоий унга ҳомийлик қилган. Бу ўринда Беҳзод Салмон Соважийнинг «Фироқнома» асарига тасвир яратиш мумкинлиги ҳақида сўз кетмоқда.

42. *Шайхим* – Амир Шайхим Сухайлий. Навоийнинг яқин дўсти, шоир ва давлат арбоби. Унинг номини Навоий ўз асарларида турли муносабатлар билан кўп тилга олади.

43. *Мир Сайид Абу Исҳоқ* – Навоийга шоҳдан мактуб ва совғалар келтирган шахс.

44. *Мавлоно Ҳудойберди* – Навоийнинг топшириғи билан шоҳ ҳузурига борган шахс.

45. *Абдулкарим* – бу шахс Бадиуззамон Мирзодан Ҳусайн Бойқарога хат олиб келган. Мазкур хат Навоий воситачилиги билан шоҳга топширилган.

46. *Мўғулбек* – Ҳусайн Бойқаронинг улуғ бекларидан. Аввал Ҳиротда, кейин Астрободда ҳоким бўлган. Умрининг охирида исён кўтариб, Ироққа қочиб кетган ва ўша ерда ўлдирилган.

47. Тарж.: май ичгилу, ҳушёр бўл.

48. *Илдирим* – Бадиуззамон Мирзо ҳузурида мирохур вазифасида хизмат қилган.

49. *Ҳайдар* – Навоийнинг жияни. Сабуҳий тахаллуси билан шеър ёзган. Навоий Астроболдалик пайтида уни бир иш билан Ҳиротга юборади. Бу ерда у подшоҳ одамлари Астрободда Навоийни заҳарламоқчи бўлганлиги ҳақида сўзлайди. Шу сабабли подшоҳ ғазабига учраб зиндонга солинади. Кейинчалик бошқа бир баҳона билан қатл қилинади.

50. *Султон Маҳмуд Мирзо* – Султон Абусаъиднинг ўғли. Аввал узоқ йиллар Ҳисорда, умрининг охирида бир неча ой Самарқандда подшоҳ бўлган.

51. *Маҳмуд барлос* – темурийлар давридаги нуфузли ва эътиборли беклардан. Султон Абусаъид даврида Кирмонга ҳоким этиб тайинланган. Кейинчалик Ҳисорда Султон Маҳмуд Мирзо қошида улуғ бек бўлган. Шеърлар ҳам ёзган. У ҳақда Навоий «Мажолис ун-нафоис»да маълумот бериб ўтади. Бобур ҳам «Бобурнома»да тилга олган.

52. *Мавлоно Соҳиб* – «Мажолис»да Навоий уни «Кабуджомалиғ, таъби яхши, ғойибона шатранжни хўб ўйнар эди», деб таъриф қилади. Навоийнинг яқин суҳбатдошларидан бўлган.

53. Мазкур хатни олимлар Ҳусайн Бойқарога ёзилган, деб ҳисоблашган. Аслида эса бундай эмас. Хатда Навоий адресат номини имо-ишоралар билан кўрсатган. Мана ўша сўзлар: «Ул қаламғаким, варақ ҳошиясида балоеъ нукта суруб замон нотавонин масрур қилибтур – етти иқлим якқалам бўлсун...» Бу ерда Бадиуззамон исмига ишорат бор.

Демак, хат Ҳусайн Бойқарога эмас, Бадиуззамонга ёзилган.

54. *Юсуф Али* – Навоий мулозимларидан. У Машҳаддан Навоийнинг «оғзи сиришлиғ» (ёпиқ, махфий) хатини олиб келган.

55. *Шайх Алибек* – Машҳадда Навоий билан бирга бўлган.

56. *Ҳусайнқулибек* – Бу ҳам Машҳадда Навоий билан бирга бўлган.

57. *Хожа Ҳожи Маҳмуд Табризий* – мактубдан маълум бўлишича, бу шахс эътиборсизлик ва хоксорликда қолган. Навоий подшоҳдан унга илтифот кўрсатишни сўрайди.

58. *Хожа Фиёсиддин Ҳофиз Деҳдор* – Хожа Деҳдор номи билан машҳур. Навоийнинг яқин кишиларидан.

59. *Жаброил* – Аллоҳнинг тўрт фариштасидан бири.

60. *Арслонбек ахтачи* – бу шахс Навоийга Бадиуззамон Мирзо мактубини етказган.

61. Тангри ризоси ота ризосига вобастадур, Тангри ғазаби ҳам ота ғазабига вобаста.

62. *Ҳаким Сулаймон* – Туркий машойихлардан. Аҳмад Яссавий мурид. Сулаймон Боқирғоний номи билан шоир сифатида ҳам машҳур. Навоий уни «Насойим ул-муҳаббат»да зикр этган.

63. *Адиб Аҳмад* – Навоий уни ҳам «Насойим»га киритган. «Қибат ул-ҳақойиқ»нинг муаллифи. Туғма кўр бўлган.

64. *Иброҳим Халил* – Иброҳим пайғамбар. Халил унинг лақаби. Каъбани бунёд этган. Икки ўғли бўлган: Сорадан Исҳоқ ва Ҳожардан Исмоил.

65. *Озари бутпарош* – Иброҳим пайғамбарнинг отаси.

66. *Бойсунғур мирзо* (1399–1433/34) – Шоҳрухнинг ўғли. Адабиёт ва санъатга, наққошлик ва хаттотликка иштиёқи баланд бўлган. Фирдавсий «Шоҳнома»сининг тўлиқ матнини туздирган ва ўзи сўзбоши ёзган.

67. *Бобур Мирзо* – Султон Абулқосим Бобур. Бойсунғурнинг ўғли. 1452–57 йилларда Хуросон ҳукмдори бўлган. Навоийнинг отасини Сабзавор ҳокими қилиб тайинлаган. Навоийнинг отаси вафот этгандан сўнг, Бобур ёш Алишерга ҳомийлик кўрсатган, уни сарой хизматига қабул қилган. Навоий бу подшоҳни ўз асарларида илиқ бир самимият билан эслайди. Абулқосим Бобур шеър ҳам ёзган, «Мажолис»да зикр этилган.

68. *Улуғбек мирзо* – Шоҳрухнинг ўғли, амир Темурнинг набираси, асл исми Муҳаммад Тарағай (1394–1449), буюк олим, астроном, давлат арбоби.

69. *Абдуллатиф* – Улуғбекнинг ўғли.

70. *Жаҳоншоҳ* – Жаҳоншоҳ мирзо туркман, Ироқ ва Озарбайжон ҳукмдори (1438 – 1467).

71. *Ҳасанали* – Жаҳоншоҳ мирзонинг ўғли.

72. *Темурбек* – Амир Темур Кўрагоний (1336 – 1405), буюк саркарда, давлат арбоби, жаҳонгир подшоҳ.

73. *Дарвеш Муҳаммад* – сарой мулозимларидан.

74. *«Зафарнома»* – Шарафуддин Али Яздийнинг Амир Темурга бағишланган тарихий асари.

75. *Ҳофиз Муҳаммад Саноий* – Афтидан бу шахс шариат аҳкомларини яхши билган аллома бўлса керакки, Навоий Бадиуззамонга шаръий умурлар бобида ундан фойдаланишни тавсия қилади.

76. *Мир Зайнулобидин* – Астробод ашрофларидан. Навоий Бадиуззамонга Мир Зайнулобидинни ҳурмат қилишни, унга илтифот кўрсатишни тайинлайди.

77. Тарж. ар.: Муттасил ҳабиб зикри билан ичдик, унинг карами билан яратилганлик завқидан маст бўлдик.

78. Тарж. ар.: Ва шишанинг нафислиги, майнинг лазизлиги бир-бирига ўхшаш ва монанд ҳодиса.

79. Тарж. ар.: Май қадаҳсиз бўлмаганидек, қадаҳ ҳам майсиз бўлмайди.

80. *Муштарий* – Юпитер, форсийда Биржис. Илми нужумда «Саъди Акбар», «Фалак қозиси» деб юритилади, жойи олтинчи фалакда эмиш.

81. *Султон Муҳаммад Мирзо* – Шу номда Ҳусайн Бойқаро ва Хадича бегимлар набира кўрганлари муносабати билан ёзилган табрик мактубидир.

82. *Бегим* – Хадичабегим. Аввал Абусаид Мирзонинг ғунчачиси (канизаги) бўлган. Бобур у ҳақда ёзади: «Муҳаммад Мўмин мирзони анинг саъйи билан ўлтурдилар. Султон Ҳусайн мирзонинг ўғлонлари ёғиқтилар, кўпраки мунинг жиҳатидан эди, ўзини оқила тутар эди, вале беақл, пургўй хотун эди, рофизия ҳам экандур».

83. Бу ўринда Жомий вафоти тўғрисида сўз кетмоқда. Бу хат ҳам «Муншаот»нинг аввалги нашрига кирмаган.

84. Тарж. ар.: Ҳар бир нарсанинг ҳалокати сабаб биландир. Аллоҳдан бошқа ҳамма нарса ҳалок бўлувчидир.

85. Тарж. ар.: Дунёда ғарибдек ва мусофирдек бўл (ҳадис).

86. Тарж. ар.: Қудратли малик ҳузурида сидқ ўрни.

87. *Жомий* (1414–1492) – олим ва шоир. Навоийнинг дўсти, маслакдоши, ҳамфикри, 1476 йилда у Жомийни ўзига пир сифатида танлаган.

88. *Санжар* – Навоий бу ерда салжуқийларнинг охирги подшоҳи Султон Санжарга ишора қилади. Унинг пойтахти Марв шаҳри бўлганлиги, Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Абулмуҳсин ҳам Марвда ҳукмдор бўлганлиги сабабли Навоий уни «тахти Санжар узра шоҳ», деб таърифлайди.

89. *Абулмуҳсин* – Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Онаси Латифа Султон оғача бўлган.

90. *Муҳаммад Маъсум* – Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Қандаҳорда ҳоким бўлган. Унга Улуғбек мирзонинг қизини олиб берган эди. Отаси ҳаётлигида вафот этиб кетган.

91. *Музаффар Ҳусайн* – Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Онаси Хадичабегим.

92. *Сафиябека* – подшоҳ хонадонига мансуб аёллардан.

93. *Саййид Бадр* – Ҳусайн Бойқаро амирларидан шоҳга яқин, доимий улфати бўлиб, рақсга ҳам тушар экан. *Мири Мўғул* – Мўғулбек. Ҳусайн Бойқаро бекларидан. Маълум муддат Ҳиротда, кейинроқ Астроболда ҳоким бўлган. Сўнгра исён кўтариб Ироққа қочиб кетган ва ўша ерда ўлдирилган.

94. *Муҳаммад Кўкалтош* – Ҳусайн Бойқаро мулозимларидан.

95. *Маҳмуд* – бу шахс ҳақида бошқа маълумот тополмадик.

96. *Мир Дарвеш Муҳаммад сувчи* – шоҳ саройида саққо бўлган.

97. *Устодзодаи Чанги* – мусиқачи, чангда куйлар ижро этган.

98. *Банда Бобо* – шоҳ надимларидан.

99. *Афзал* – Хожа Афзал. Ҳусайн Бойқаро вазирларидан. Навоий билан яқин дўст бўлган.

100. *Шоҳ Ғариб Мирзо* – Ҳусайн Бойқаро ва Хадичабегимнинг ўғли. Лақаби Абулфаворис (Фаворис – форснинг кўплиги, шер, суворий демакдир), букри бўлган, оила қурмаган. Иқтидорли шоир бўлган. «Мажолис»да шеърларидан намуналар келтирилган. Навоий бу шаҳзода мадҳида «Фарҳод ва Ширин» достонида алоҳида боб ажратган, вафотига бағишлаб марсия ёзган.

101. *Абушаҳма Баҳодир* – мактуб мазмунидан аён бўладики, бу шахс бошига мусибат тушган. Навоий шу муносабат билан унинг кўнглини кўтариш, тасалли беришни подшоҳдан илтимос қилган.

102. *Фисоғурс ҳаким* – Пифагор (милоддан аввал VI аср), қадимги юнон файласуфи, диний ва сиёсий арбоб. Мусиқа илмининг ҳам асосчиси ҳисобланади.

103. *Арасту* – Аристотель, милоддан аввалги IV аср, қадимги юнон ҳакими. Навоийнинг «Садди Искандарий» достонида Искандарнинг устози ва маслаҳатчиси сифатида талқин этилган.

104. *Абу Наср Форобий* (260/1874 – 339/1950) – буюк олим, файласуф. «Арастуйи соний», «Муаллими соний» лақабларига сазовор бўлган.

105. *Хожа Абдулқодир* – XIV асрда шуҳрат қозонган машҳур чолғучи созанда.

106. *«Мажолис ун-нафоис»* – 1492 йилда ёзилган ва 1498 йилда Навоийнинг ўзи иккинчи таҳририни амалга оширган. Унда 459 та шоир ҳақида маълумот ва асарларидан намуна келтирилади.

107. *Мавлоно Қосим* – Навоийнинг хизматига ўтмоқчи бўлган Дарвешали мусоҳибларидан.

108. *Дарвеш Алибек* – Навоийнинг укаси, Балх ҳокими ҳам бўлган. Навоий вафотидан кейин истеъфога чиқиб, 1563 йилда Шайбонийхон, 1511 йилда Бобур хизматига кирган.

109. *Бобобек* – подшоҳ хонадонига мансуб ёшлардан. Мактубда унинг вафоти ҳақида сўз кетади.

110. *Хожа Аҳмад* – шаҳзодалардан бирининг хизматида бўлган шахс.

111. *Бадиуззамон Мирзо* – Ҳусайн Бойқаронинг тўнғич ўғли. Онаси Санжар Мирзо Марвийнинг қизи Бека Султонбегим. 1506 йилда отаси вафотидан сўнг тахтга ўтиради. 1507 йилда Шайбонийхондан енгилиб, Шоҳ Исмоил ҳузурига қочади. Турк султони Султон Салимшоҳ Исмоил билан урушиб, Табризни ишғол қилгач, Бадиуззамонни 1514 йилда Истанбулга олиб кетади. Кўп ўтмай тоун – вабо касалидан вафот этади.

Навоий бу шаҳзодага катта умидлар боғлаган, у билан шоҳ орасида низолар пайдо бўлганда, уларни яраштириш учун ҳаракатлар қилган. «Муншаот» таркибидаги қатор мактублар Бадиуззамонга ёзилган. Шоир достонларида алоҳида бағишловлар, «Мажолис»да ҳам маълумотлар бор.

«ВАҚФИЯ»НИНГ ИЗОҲ ВА ТАРЖИМАЛАРИ

1. Тарж. ар.: Унга Аллоҳнинг саловатлари бўлсин ва бани одамни мукаррам қилдик.

2. *Каррубий* – фаришта.

3. Тарж. ар.: Улуғ зот, биз учун бошқа илм йўқ, сен ҳақиқий илм ва ҳикмат эгасидурсен.

4. Тарж. ар.: Унинг неъматлари улугдир, шону шавкати буюкдур ва ундан бошқа илоҳ йўқдур.

5. Тарж. ар.: Хитой – Чинда бўлса ҳам илм талаб қилгин.

6. Тарж. ар.: Олимлар пайғамбарларнинг меросхўридир.

7. *Маҳмуд* – Муҳаммад пайғамбар исмларидан бири.

8. Тарж. ар.: Олимлар бани Исроил пайғамбарлари каби умматлидир.

9. Тарж. ар.: Олимнинг обиддан афзаллиги менинг сизлардан афзаллигим кабидур.

10. Байтнинг мазмуни: Аллоҳ билан биргаларнинг қувончи ниҳоятда яқин (унинг) сирларига маҳрам. Байтнинг иккинчи мисрасидаги «Қоба қавсайн»нинг маъноси «икки ёй оралиғи»ни англатади ва бу ибора энг, ғоят яқин мазмунида ишлатилади.

11.Тарж. ар.: Унга, унинг яхши қариндошларига, пок саҳобаларига ва унга эргашганларнинг ҳаммасига Аллоҳнинг саловатлари бўлсин!

12. Тарж. ар.: Аллоҳ бор эди ва у билан бирга бошқа ҳеч нарса йўқ эди.

13. Тарж. ар.: Бирон нарсани (яратишни) ирода қилган вақтида Унинг иш фақатгина «Бўл», демаклигидир. Бас у (нарса) бўлур. («Ёсин» сураси, 82-оят... ажаб бир яширин сир эдим, ўзни синаш учун халқни яратдим).

14. Тарж. ар.: Одамнинг лойини ўз (қудрат) қўлим билан 40 кун қордим.

15. Тарж. ар.: Албатта Биз бу омонатни осмонларга, ерга ва тоғу тошларга кўндаланг қўйилган эдик, улар уни кўтаришдан бош тортдилар («Аҳзоб» сураси, 72-оят).

16. Тарж. ар.: Инсонни нутфадан (маний) яратади.

17. Тарж. ар.: У раҳмдилга Аллоҳнинг саловатлари бўлсин.

18. Тарж. ар.: Ҳазрати Муҳаммадга Аллоҳнинг салом ва саловатлари бўлсин.

19. Тарж. ар.: У субҳонаҳунинг ҳаққи!

20. Тарж. ар.: Тагидан ариқлар оқувчи боғлар.

21. Тарж ар.: Биз уларнинг бўйинларига тавқ қўйдик.

22. Тарж. ар.: Иймон келтирганлар ва хайрли ишлар қилганлар учун беҳад ажри савоб бордур.

23. Тарж. ар.: Сукут авлодир.

24. Тарж. ар.: Сурадаги оят ҳам шундай.

25. Тарж. ар.: Ким бир эшикни қоқса, ичкарига киради...

26. Тарж. ар.: Ёмон она қорнида ҳам ёмондур.

27. Тарж. ар.: Улар дўзах ўтига лойиқ ва унда абадий ёнадилар.

28. Тарж. ар.: Ҳақиқатда Аллоҳ ҳар бир ишга (қодирдир).

29. Тарж. ар.: Иброҳим (саловат ур-раҳмони алайҳи) – пайғамбар.

30. Иброҳимнинг ўтга ташланганига ишора қилинмоқда.

31. Тарж. ар.: *Юнус* – Исроил авлодларидан, пайғамбар.

32. Тарж.ар.: *Намруд* – Бобилнинг подшоҳи. Иброҳим пайғамбарни ўтга ташлаган. Ўт Аллоҳнинг иродаси билан гулзорга айланган.

33.Тарж. ар.: Аллоҳга, унинг элчисига ва барча улуғлар амрига итоат қилингиз.

34. Тарж. ар.: Муборак яратувчи, таолодан миннатдормиз.

35. Тарж. ар.: Бутлон рақами чекди ва китобларига насх хати тортди, айнан: беҳудалигини қайд қилди ва зайил қилишлик хатини тортди. Бу ерда сўз Муҳаммад (а. с.)нинг бошқа пайғамбарлардан фарқи устида кетмоқда.

36. Тарж. ар.: Султон Аллоҳнинг ердаги соясидир.

37. Тарж. ар.: Салтанат эшиклари, ҳожатлар қибласи.

38. Тарж. ар.: Биз сенга аниқ-равшан қилиб очдик.

39. Тарж. ар.: Аллоҳ сенга азиз ғалаба беради.

40. Тарж. ар.: Илдизи мустаҳкам ерда шохлари самода.

41. Тарж. ар.: Мен ерда инсонни халифа қилмоқчиман.

42. Тарж. ар.: Бир соатлик адолат икки дунё ҳаракатларига баробар.

43. Тарж. ар.: Аллоҳ уларга адолат ва эҳсонни буюргандир.

44. Тарж. ар.: Аммо тиланчиларни ранжитма.

45. Тарж. ар.: Жамшид – Эрон шоҳларидан. У қурол-аслаҳа, ипак ва ранглар ихтиро қилган, улкан бинолар қурдирган экан. Унинг даврида одамлар фаровон яшаган, хасталик нима, ўлим нима билмаган эмиш. Кейинчалик кибр-ҳавога берилган. Жамшидни жазолаш учун Худо истилочи Заҳҳокни юборган ва у Жамшидни арра билан икки бўлиб ташлаган эмиш. Албатта Жамшиднинг ижобий фаолияти ва билим, ихтироларини ҳам Навоий қайд этди.

46. *Сулаймон* – Довуд ўғли, подшоҳ. Байт ул-Муқаддас – Қуддус шаҳрини бунёд қилган. У ҳайвонлар ва қушлар тилини билар, парилар унинг хизматида бўлган. Навоий бу ерда Ҳусайн Бойқарони Сулаймон каби деву париларга ҳам султондир, деб таърифламоқда.

47. *Қавс қузаҳ* – камалак. Байтнинг мазмуни: Унинг мевалар соладиган тоғараси зангори осмон, отадиган ўқ-ёйи – камалак кабидир.

48. *Ҳотами Тоий* – ҳокимият даврида ўзининг саҳийлиги билан донг таратган «той» қабиласига мансуб зот. Унинг номи саховат ва карам қилиш рамзига айланиб кетган. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқарода шундай фазилат мавжуд, дея таърифлайди.

49. Навоий бу ерда Ҳусайн Бойқаро ўз салтанатини бошқаришда қатор қабилаларнинг вакилларига таянгани ва ҳар қайсига мувофиқ амаллар бергани ҳақида ёзади.

50. Тарж. ар.: Салсабил деб номланган булоқнинг ўзгинаси.

51. *Жериб* – ер ўлчови, тахминан 1 таноб.

52. *Фиқҳ усули ва фуруъ* – диний қоидалар ҳақидаги ҳуқуқ илмининг тармоқлари ва унга оид шарҳлар.

53. Тарж. ар.: Аллоҳ қабрларини мунаввар қилсин!

54. Тарж. ар.: Эй мўминлар, қачон жумъа кунидаги намозга чорланса, дарҳол Аллоҳнинг зикрига боринглар ва олди-сотдини тарк қилинглар (Жумъа сураси, 9-оят).

Аллоҳ зикри дейилганда жумъа намозидан кейин ўқиладиган хутба назарда тутилади. Савдо-сотиқни тарк этган ҳолда дейилганда, Одатда жумъа кунлари бошқа кунларга нисбатан савдо-сотиқ яхши бўлган. Баъзи иймони заиф кишилар савдога қизиқиб, жумъа намозига қатнаша олмаганлар.

55. Тарж. ар.: Халос ихлосдадир.

56. *Муборак Ҳаж сафари* – Навоий ислом рукнлари (тавҳид – иймон келтириб, беш вақт намоз, рўза ва закот)ни сидқидилдан бажариб келган ва энди Ҳаж сафари орзусида эканлигини баён этади.

57. *Равотиб* – хизматчиларга вақти-вақти билан бериб турилади ган маош, нафақа ва бошқа моддий ёрдамларни англатади.

58. 886/1481 – 82 йил.

МУНДАРИЖА

ЛИСОН УТ-ТАЙР

(Нашрга тайёрловчи И.Ҳаққул)

I. Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим 6

II. Муножот қозиюл-ҳожот ҳазратида ўз тақсиротининг шармандалиғида ва ул уётдин мазаллат туфроғиға сарафкандалиғида 10

III. Бу номаға саййидул-мурсалин наъти била туғро тузмак ва шафиъул-музнибин мадҳи била зийнат кўргузмак 13

IV. Ул рисолат Қофи Анқосининг баландпарвозлиғи ва маҳбуби ҳақиқий васлиға етиб қуш тили била такаллум ва ҳамрозлиғи 15

V. Амирал-мўъминин Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу таърифида 19

VI. Ҳикоят 20

VII. Амирал-мўъминин Умари Форуқ розияллоҳу анҳу васфида 21

VIII. Ҳикоят 22

IX. Амирал-мўъминин Усмони зуннурайн розияллоҳу анҳу шонида 22

X. Ҳикоят 23

XI. Амирал-мўъминин Али розиоллоҳу анҳу ҳазратида 24

XII. Ҳикоят 25

XIII. Қудватул-аҳрор ва қиблатул-аброр Шайх Фаридуддин Аттор қаддасаллоҳу руҳаҳуға мадҳу сано оғози ва ўз арзи ниёзи 26

XIV. Қушлар ижтимои ва тақдим ва таъхир учун бир-бири била низоъи ... 29

XV. Қушлар шоҳ тилаб топмоғондин мутаҳаййир бўлғонда, Ҳудҳуд Симурғдин хабар дегони 30

XVI. Ҳудҳуд Симурғдин хабар дегоч, қушлар хушҳол бўлуб, таҳқиқ қилғонлари 31

XVII. Қушлар диққат била сўрғондин сўнгра, Ҳудҳуд Симурғдин нишоналар айтқони 33

XVIII. Қушлар Ҳудҳуддин Симурғнинг зуҳури бидоятин сўруб, ул оларға бу маънидин фасонае ва бу махфийдин нишонае дегони 37

XIX. Чин шаҳри сифати ва Симурғ пари анда тушконнинг кайфияти 37

XX. Ҳудҳуднинг Симурғдин фасона сургони ва шавқ ўти қушлар ниҳодидин забона урғони 39

XXI. Ҳудҳуд қушларға кўнгил бериб, бу йўлға тарғиб эткони 40

XXII. Ҳудҳуднинг Тўтини мухотаб қилиб, мақсад қасдиға тарғиб қилғони 42

XXIII. Товус хитобила Ҳудҳуднинг нуктасаролиғи 43

XXVI. Булбул навоси оҳангида Ҳудҳуднинг гулбонги 43
XXV. Қумри лаҳни усулида Ҳудҳуднинг нағмасозлиғи 44
XXVI. Каклик хуруши савтиға Ҳудҳуднинг заҳмапардозлиғи 45
XXVII. Тазарв хироми суръатида Ҳудҳуднинг сайрдин дам урғони 45
XXVIII. Дуррож равиши нисбатида Ҳудҳуднинг қадам урғони 46
XXIX. Кабутар ҳавоси парвозида Ҳудҳуднинг парвоз ҳавоси 46
XXX. Шоҳбоз ҳусну истиғноси васфида Ҳудҳуднинг раҳнамойлиғи 47
XXXI. Шунқорнинг шоҳвашлиғи таърифида Ҳудҳуднинг мадҳоройлиғи ... 48
XXXII. Қушларнинг йўл азмиға ҳужум кўргузгонлари ва риёзат шиддатидин баъзининг азиматиға футур юзланғони 48
XXXIII. Тўтининг узри 51
XXXIV. Ҳудҳуднинг жавоби 52
XXXV. Истишҳодиға ҳикоят 53
XXXVI. Товус узри 55
XXXVII. Ҳудҳуднинг жавоби Товусқа 56
XXXVIII. Ҳикоят 56
XXXIX. Булбул узри 57
XL. Ҳудҳуд жавоби Булбулға 58
XLI. Ҳикоят 59
XLII. Қумри узри 60
XLIII. Ҳудҳуднинг жавоби Қумриға 61
XLIV. Ҳикоят 61
XLV. Кабутар узри 62
XLVI. Ҳудҳуд жавоби Кабутарға 63
XLVII. Ҳикоят 63
XLVIII. Кабки дарий узри 64
XLIX. Ҳудҳуд жавоби Кабки дарийға 65
L. Ҳикоят 65
LI. Тазарв узри 66
LII. Ҳудҳуд жавоби Тазарвға 67
LIII. Ҳикоят 68
LIV. Қорчиғой узри 69
LV. Ҳудҳуд жавоби Қорчиғойға 70
LVI. Ҳикоят 71
LVII. Шунқор узри 72
LVIII. Ҳудҳуд жавоби Шунқорға 72
LIX. Ҳикоят 73
LX. Бургут узри 74
LXI. Ҳудҳуд жавоби Бургутга 75
LXII. Ҳикоят 75

LXIII. Куф узри 77
LXIV. Ҳудҳуд жавоби Куфға 77
LXV. Ҳикоят 78
LXVI. Ҳумой узри 78
LXVII. Ҳудҳуд жавоби Ҳумойға 79
LXVIII. Ҳикоят 80
LXIX. Ўрдак узри 80
LXX. Ҳудҳуд жавоби Ўрдакка 81
LXXI. Ҳикоят 82
LXXII. Товуғ узри 82
LXXIII. Ҳудҳуд жавоби Товуғқа 83
LXXIV. Қушлар ўз нисбатларин Симурғға Ҳудҳуддин сўрғонлари 84
LXXV. Ҳудҳуд қушларға жавоби ва Симурғ зуҳуридин хитоби 85
LXXVI. Ул шоҳ ҳикоятиким ҳуснини зоҳир қилурға кўзгуни васила қилди 87
LXXVII. Искандарнинг элчиликка борғони ҳикояти 89
LXXVIII. Қушларнинг йўл кайфиятин Ҳудҳуддин саволи ва онинг жавоби 90
LXXIX. Ҳикоят 91
LXXX. Қушлар пешволиққа қурьа солиб, Ҳудҳуд отиға тушгони 128
LXXXI. Водий бошиға етиб қушларни ҳайрат забун этиб, бир қушнинг саволи 130
LXXXII. Ҳикоят 131
LXXXIII. Водий суубатидин қушлар Ҳудҳуддин саволот қилғони ва онинг жавоб айтмоғи 132
LXXXIV. Бир қушнинг саволи 134
LXXXV. Ҳудҳуднинг жавоби 135
LXXXVI. Шайх Нажмиддини Кубронинг сўзи ва итға тушган кўзи 135
LXXXVII. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 137
LXXXVIII. Ҳудҳуднинг жавоби 137
LXXXIX. Шайх Абу Саид Абул Хайр ҳикояти 139
XC. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 140
XCI. Ҳудҳуднинг жавоб айтқони 141
XCII. Одам Сафий алайҳиссалом ҳикояти 142
XCIII. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 143
XCIV. Жавоб 143
XCV. Ҳикоят 145
XCVI. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 146
XCVII. Ҳудҳуднинг жавоби 146
XCVIII. Ҳикоят 147

XCIX. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 149
C. Жавоб 149
CI. Ҳикоят 149
CII. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 150
CIII. Жавоб 152
CIV. Ҳикоят 152
CV. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 154
CVI. Жавоб 155
CVII. Ҳикоят 156
CVIII. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 157
CIX. Жавоб 159
CX. Ҳикоят 159
CXI. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 161
CXII. Жавоб 164
CXIII. Ҳикоят 165
CXIV. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 166
CXV. Жавоб 168
CXVI. Ҳикоят 168
CXVII. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 169
CXVIII. Жавоб 170
CXIX. Ҳикоят 171
CXX. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 172
CXXI. Жавоб 173
CXXII. Ҳикоят 173
CXXIII. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 174
CXXIV. Жавоб 177
CXXV. Ҳикоят 177
CXXVI. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 178
CXXVII. Жавоб 180
CXXVIII. Ҳикоят 180
CXXIX. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 181
CXXX. Жавоб 182
CXXXI. Ҳикоят 183
CXXXII. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 183
CXXXIII. Жавоб 186
CXXXIV. Ҳикоят 187
CXXXV. Яна бир қушнинг саволи 188
CXXXVI. Жавоб 189
CXXXVII. Ҳикоят 189
CXXXVIII. Яна бир қушнинг саволи 190
CXXXIX. Жавоб 192
CXL. Ҳикоят 193
CXLI. Яна бир қушнинг саволи 193
CXLII. Жавоб 194
CXLIII. Ҳикоят 194
CXLIV. Яна бир қушнинг саволи 195
CXLV. Жавоб 196
CXLVI. Ҳикоят 197
CXLVII. Яна бир қушнинг Ҳудҳуддин саволи 203
CXLVIII. Жавоб 203
CXLIX. Талаб водийсининг сифати 204
CL. Ҳикоят 206
CLI. Ишқ водийсининг сифати 209
CLII. Ҳикоят 211
CLIII. Маърифат водийсининг васфи 213
CLIV. Ҳикоят 216
CLV. Истиғно водийсининг баёни 218
CLVI. Ҳикоят 220
CLVII. Тавҳид водийсининг таърифи 223
CLVIII. Ҳикоят 223
CLIX. Ҳайрат водийсининг сўзи 226
CLX. Ҳикоят 227
CLXI. Фақру Фано водийсининг адоси 238
CLXII. Ҳикоят 240
CLXIII. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд сўзи фанойи комил мақомида 242
CLXIV. Парвоналар мажмаъи шамъи ҳақиқий шарҳида 244
CLXV. Шайх Суфён Сурийнинг фанодин сўнгра бақо хусулида нукта сургони 246
CLXVI. Қушларнинг Фано водийсининг ниҳоятидин бақо мулкидин нишон топмоғлари 247
CLXVII. Қушларға фано навмидлиғида Ҳудҳуднинг иршодидин қувват ҳосил бўлғони 252
CLXVIII. Ҳикоят 253
CLXIX. Қушларнинг фано хусулидин бақо вусулиға еткони 254
CLXX. Ўз адоси қусури узриға тамсил 259
CLXXI. Ҳикоят 261
CLXXII. Ўз тақсирларига авф истидъоси ва журмларига ғуфрон илтимоси 261
CLXXIII. Шайх авсофию ўзининг анга пайравлигда иттисофи 263

CLXXIV. Ўзининг шайх руҳи мададидин анга татаббуъ қилғонға қақнус тамсили 266
CLXXV. Талаб тариқи адосида муножот 269
CLXXVI. Тамсил 269
CLXXVII. Ишқ тариқи адосида муножот 270
CLXXVIII. Ҳикоят 271
CLXXIX. Маърифат тариқи адосида муножот 272
CLXXX. Тамсил 272
CLXXXI. Истиғно тариқи адосида муножот 273
CLXXXII. Тамсил 274
CLXXXIII. Ҳайрат тариқи адосида муножот 274
CLXXXIV. Тамсил 275
CLXXXV. Тавҳид тариқи адосида муножот 276
CLXXXVI. Тамсил 277
CLXXXVII. Фано тариқи адосида муножот 278
CLXXXVIII. Тамсил 279
CLXXXIX. Бу китоб назмида ўз муносабатининг тақриби 279
CXC. Тамсил 283
CXCI. Бу китобда тахаллус тағйирининг узри 284
CXCII. Подшоҳи ислом дуоси ва узрхоҳлик адоси 286
CXCIII. Бу назм тарихи гуфтори ва ўзининг истеъфо ва истиғфори 287

МАЖОЛИС УН-НАФОИС

(Нашрга тайёрловчи С.Ғаниева)

Аввалғи мажлис 291
Иккинчи мажлис 308
Учинчи мажлис 338
Тўртинчи мажлис 373
Бешинчи мажлис 395
Олтинчи мажлис 401
Еттинчи мажлис 410
Саккизинчи мажлис 418

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

(Нашрга тайёрловчилар: С.Ғаниева, С.Рафиддинов)

Аввалғи қисм 454
Иккинчи қисм 483
Учинчи қисм 501

Муншаот *(Нашрга тайёрловчилар: С.Ғаниева, Қ.Эргашев)* 549

Вақфия *(Нашрга тайёрловчилар: С.Ғаниева, Қ.Эргашев)* 631

Шарҳ ва изоҳлар 661

УДК 821.512.133
84 (5ў)1
Н14
ББК 84 (5ў)1

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг
Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти
Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

Нашрга тайёрловчилар:

Иброҳим Ҳаққул, Суйима Ғаниева,
Сайфиддин Рафиддинов, Қодиржон Эргашев

Масъул муҳаррир
Сайфиддин Рафиддинов

© Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи,
2011 й.

ISBN 978-9943-03-385-6

Адабий-бадиий нашр

АЛИШЕР НАВОИЙ

Тўла асарлар тўплами

Ўн жилдлик

Тўққизинчи жилд

Лисон ут-тайр
Мажолис ул-нафоис
Маҳбуб ул-қулуб
Муншаот
Вақфия

Китоб безаклари ва макетини
Анатолий Бобров ва *Шуҳрат Мирфаёзов* тайёрлади

Нашр учун масъуллар: *Лазиз Тангриев, Илҳом Зойиров*
Муҳаррир *Маъсуда Йўлдошева*
Бадиий муҳаррир *Акром Баҳромов*
Техник муҳаррир *Татьяна Смирнова*
Саҳифаловчилар: *Умида Валижонова, Акмал Сулаймонов*
Мусаҳҳиҳлар: *Доно Тўйчиева, Фотима Ортиқова*

Нашр. лиц. № 154. 14.08.09. Босишга 05.08.2011 й.да рухсат этилди.
Бичими 70 x100 $^{1}/_{16}$. Тайме гарнитураси. Офсет босма.
61,92 шартли босма тобоғи. 28,5 нашр тобоғи.
Адади 3000 (1-завод 1000) нусха. 96 – 2011 рақамли шартнома.
363 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи босмахонасида чоп этилди.
100128. Тошкент. Шайхонтоҳур кўчаси, 86.

Бизнинг интернет манзил: www.iptdgulom.uz
E-mail: iptdgulom@sarkor.uz

Навоий, Алишер.

Тўла асарлар тўплами: 10 жилдлик / А.Навоий; нашрга тайёрловчилар: И.Ҳаққул, С.Ғаниева, С.Рафиддинов, Қ.Эргашев; масъул муҳаррир С.Рафиддинов; ЎзР ФА, А.Навоий номидаги тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. – 768 б.

Ж.9 : Лисон ут-тайр. Мажолис ул-нафоис. Мақбуб ул-қулуб. Муншаот. Вақфия. – 768 б.

ББК 84 (5ў)1

ISBN 978-9943-03-385-6